मार्कण्डेयपुराण

जिसमें

अस्सी अध्यायके उपरान्त श्री भगवती का स्तोत्र है

जिसका प्रति अक्षर मन्त्र शास्त्र से भराहुवा है

तीसरीवार

مارکنڈے پوران

लखनऊ

मुन्शी नवलकिशोर के छापेखाने में छपा

अक्तूबर सन् १८८०ई०

श्रीगणेशाय नमः॥ यात्या ऽयं जगत्सर्वं शक्तिः सर्वत्र पूज्यते ॥ गुणानां समतावस्था प्रमाणैरभिधीयते १ काल वेग गुणादाय परिणामं प्रपद्यते ॥ सानित्यासा महानात्मा तामा हुस्त्वं तला दयः २ महत्तत्वं ततो जात महंकार समुद्भवः तन्मात्राः पंच भूतानि तत एव भवंतिहि ३ एवं क्रमेण सृष्टेः सा कर्त्री चित्तत्त्व रूपिणी । तदंशा सत्व संभूतं ज्ञानं कैवल्य कारणम् ४ विशिष्टा हेत बुद्धिर्हि मतेषु प्रबला मता । नगुणेन विना संस्था गुणिनस्तु कथंचन ५ तदंश शक्ति रहिता ब्रह्म विष्णु शिवादयः । स्पंदनेप्य समर्थाः स्युश्चिन्त्युताः प्रभविष्णवः ६ तस्मा तद्भक्ति प्रवणं चित्तं कार्यं शुभार्थिभिः । यया रोगवर्ध्य लाभश्च तत एव भविष्यति ७ तद्भक्त्य हृष्ट धार्मिक कोशले देश उत्तमे । पंडे श्री हरसदत्तस्तुबभूव गुणि नांवरः ८ कांत्या चन्द्र समः क्षांतौ धरित्री सदृशो मतः । धनदेन समः त्यागे गांभीर्ये सागरोपमः ९ बुद्ध्या वाचस्पति समो रूपे कंदर्प कोऽपरः । दयावान् ख्यात कीर्तिश्च साधूनां पर्युपासकः १० एव मेव गुणोर्युक्तः तथा सेर बहादुरः यशोयंशः प्रतापाभ्यां पूरितं धरणी तलम् ११ मुन्शी नवल पूर्वेण किशोरेण च संगतौ । यः क्षत्रिय कुले जातः स्वा श्रयाणां च पालकः १२ सर्व संपत्समाक्रान्त उदार चरितश्चयः । तद्गुण ग्राम कथनं नेत्यंत कविवाणपि १३ तेषां गोष्ठ्याम भूद्वार्ता देवी माहात्म्य सूचिका । ताभ्यांस प्रार्थितो मुन्शी मार्कण्डेयस्य मुद्रणे १४ रतिज्ञां तचनिः कर्ये मार्कण्डे यस्य मुद्रणम् । तत्प्रतिज्ञा भृतां कर्तुं मुद्यतो ग्रन्थ मुद्रणे १५ मार्कण्डेयं पुराणानां श्रेष्ठ मुनि गणैः स्मृतम् धर्मार्थ काम मोक्षाणां सिद्धिः श्रवणतो भवेत् १६ यस्मिन्पुराणे लेशेन देवी माहात्म्य वर्णनम् । तत्सस्य वाच्य तां नेतुं नैव शक्ताः सुरादयः १७ मुद्रणस्य निदानंतु शोधनं परि कीर्तितम् । तद्विना मुद्रित मपि लोकेन प्रसरेदिति १८ तदल्पज्ञ कृतं नैव विद्वत्संतोष कारकम् ॥ इति चिन्ता समुद्भूता मुद्रणाधीश्वरे वरे १९ तदुःखं साय तदा तस्य बुद्धिर्जाता महात्मनः । जीव राघव नामाज्ञः शास्त्री संप्रति वर्तते २० तदा यत्नं कृतं तेन शोधनं लक्ष्मणीय के । पुरे वाणांग वह्नि न्दु वत्सरे चैत्र संज्ञके २१ पद वाक्य प्रमाणानां पारगो नच शोधितम् । मुद्रितंच ततस्तेन पुराणं सप्तमं शुभम् २२ ब्यासे नोक्तं सदाधाय चित्तं ब्रह्मणि निर्मले । देवी तेजः प्रभावेण लोके ग्रन्थः सदा चरे दिति २३ ॥ इति ॥

श्री गणेशाय नमः मार्कण्डेय पुराणं श्रीं नमो भगवते वासुदेवाय यद्योगि भिर्भव भयार्ति विनाश योग्य मासाद्य
वन्दितम तीव विविक्त चित्तैः तद्वः पुनातु हरि पाद सरोज युग्ममा दिर्भवत् क्रम विलङ्घित भूर्भुवःस्वः पायात्।
स वः सकल कल्मष भेद दक्षः क्षीरोद कुक्षि फणि भोग निविष्ट मूर्तिः श्वासाव धूत सलिलोत्कलिका करालः
सिन्धुः प्रनृत्य मिव यस्य करोति सङ्गात् २ नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमं देवीं सरस्वतीं च ततो जय मुदी-
रयेत ३ तपः स्वाध्याय निरतं मार्कण्डेयं महा मुनिं व्यास शिष्यो महा तेजा जैमिनिः पर्यपृच्छत १ भगवन्
भारता ख्यानं व्यासे नोक्तं महात्मना पूर्ण मस्त मलैः शुभैर्नाना शास्त्र समुच्चयैः २ जाति शुद्ध समायुक्तं साधु
शब्दोप शोभितं पूर्व पक्षोक्ति सिद्धान्त परि निष्ठ समन्वितं ३ त्रिदशानां यथा विष्णु र्द्विपदां ब्राह्मणो यथा भूषणा
नाञ्च सर्वेषां यथा चूडामणिर्वरः ४ यथा युधानां कुलिश मिन्द्रियाणां यथा मनः तथेह सर्व शास्त्राणां महा
भारत मुत्तमं ५ अत्रार्थश्चैव धर्मश्च कामो मोक्षश्च वर्ण्यते परस्परानु बन्धाश्च सानु बन्धाश्च ते पृथक् ६ धर्म
शास्त्र मिदं श्रेष्ठ मर्थ शास्त्र मिदं परं काम शास्त्र मिदं चाग्र्यं मोक्ष शास्त्रं तथोत्तमं ७ चतुराश्रम धर्माणा माचार
स्थिति साधनं प्रोक्त मेतन्महा भाग वेद व्यासेन धीमता ८ तथा तात कृतं ह्येत द्व्यासेनोदार कर्मणा यथा व्याप्तं
महा शास्त्रं विरोधैर्नाभि भूयते ९ व्यास वाक्य जलौ घेन कुतर्क तरु हारिणा वेद शैलाव तीर्णेन नीरजस्का मही
कृता १० कल शब्द महा हंसं महा ख्यान पराम्बुजं कथा विस्तीर्ण सलिलं कार्ष्णं वेदं महाह्रदं ११ तदिदं भारता
ख्यानं बह्वर्थं श्रुति विस्तरं तत्त्व तो ज्ञातु कामोहं भगवंस्त्वा मुपस्थितः १२ कस्मान्मानुष तां प्राप्तो निर्गुणोऽपि
जनार्दनः वासुदेवो जग त्सृति स्थिति संयम कारणं १३ कस्माच्च पाण्डु पुत्राणा मेकासा द्रुपदात्मजा पञ्चानां
महिषी कृष्णा ह्यत्र नः संशयो महान् १४ भेषजं ब्रह्म हत्याया बलदेवो महा बलः तीर्थ यात्रा प्रसङ्गेन कस्माच्चके
हलायुधः ॥ कथञ्च द्रौपदेयास्ते ऽकृत दारा महा रथाः पाण्डु नाथा महात्मानो वधमा पुरनाथवत् १६ एतत्
सर्वं विस्तरं शीत्रमा ख्यातु मिहार्हसि भवन्तो मूढ बुद्धीना मव बोध कराः सदा १७ इति तस्य वचः श्रुत्वा मार्कण्डे-
यो महा मुनिः दशाष्ट दोष रहितो वक्तु समुप चक्रमे १८ मार्कण्डेय उवाच क्रिया कालोऽयमस्माकं सं प्राप्तो मुनि

सत्तमं विस्तरे चापि वक्तव्ये नैष कालः प्रशास्यते १९ येतु वक्ष्यन्ति वक्षोऽयतानहं जैमिने तव तथा च नष्ट सन्देहं
त्वां करिष्यन्ति पक्षिणः २० पिङ्गाक्षश्च विबोधश्च सुपुत्रः सुमुखस्तथा द्रोणा पुत्राः खग श्रेष्ठा स्तत्त्वज्ञाः
शास्त्र चिन्तकाः २१ वेद शास्त्रार्थ विज्ञाने येषा मव्या हता मतिः विंध्य कन्दर मध्यस्था स्तानु पास्यच पृच्छाच
२२ एव मुक्त स्तदा तेनं मार्कण्डेयेन धीमता प्रत्यु वाचर्षि शार्दूलो विस्मयो गन्न लोचनः २३ जैमिनिरुवाच
अत्य द्भुत मिदं ब्रह्मन् खगवा गिंव मानुषी यत पक्षिणा स्ते विज्ञान मापुरत्यन्त दुर्लभम् २४ तिर्यग्योन्यां यदि भव-
स्तेषां ज्ञानं कुतोऽभवत् कथञ्च द्रोण तनयाः प्रोच्यन्ते तेप तत्रिणः २५ कश्चद्रो णः प्रविख्यातो यस्य पुत्र चतु-
ष्टयं जाते गुणावतान्तेषां धर्म ज्ञानं महात्मनां २६ मार्कण्डेय उवाच शृणुष्वा वहित भूत्वा यद्वृत्तं नन्दने पुरा शक्र-
स्या प्सरसाञ्चैव नारदस्य च सङ्गमे २७ नारदो नन्दनेऽपश्यत् पुंश्चली गणा मध्यगं शक्रं सुराधि राजानं तन्मुखा-
सक्त लोचनं २८ मुनेनर्षि वरिष्ठेन दृष्ट मात्रः शचीपतिः समुत्तस्थौ स्वयञ्चास्मैस्वं दत्ते वान मादरात् २९ तंदृष्ट्वावल
वृत्रघ्न मुत्थितं त्रि दशाङ्गनाः प्रणेमुस्ताश्च देवर्षिं विनया वनताः स्थिताः ३० ताभिरभ्यर्चितः सोऽथ उप विष्टे
शतक्रतौ यथार्ह कृत संभाषः कथाश्चक्रे मनोरमाः ३१ ततः कथान्तरे शक्र स्तमुवाच महामुने शक्र उवाच देह्याज्ञां
नृत्य ता मासां तव याभि मते प्रिये ३२ रम्भावा कर्कशावाथ उर्वश्यथ तिलोत्तमा घृताची मेनका वापि यत्रवा भवतो
रुचिः ३३ एत च्छ्रुत्वा द्विज श्रेष्ठो वाचं शक्रस्य नारदः विचिन्त्या प्सरसः प्राह विनया वनता गता: ३४ युष्मा-
कं मिह सर्वासां रूपौ दार्य गुणाधिकं आत्मानं मन्यते यातु सा नृत्यतु ममाग्रतः ३५ गुणरूप विहीनायाः सिद्धि
र्नाट्यस्य नास्तिवै चार्व धिष्ठानवन्नृत्यं नृत्य मन्य द्विडम्बनं ३६ मार्कण्डेय उवाच तद्वाक्य सम नन्तरं एकैका
स्तानता स्ततः अहं गुणाधिका नत्वं नत्वं चान्या ब्रवीदिदं ३७ तासां संभ्रम मालोक्य भगवान् पाकशासनः
पृच्छ्यतां मुनि रित्याह वक्ताया वो गुणाधिका ३८ शक्र च्छन्दानु यताभिः पृष्टस्ताभिः स नारदः यत्तदा
वाक्यं जैमिने तन्निबोधमे ३९ तपस्यन्तं नगेन्द्र स्थं याव: क्षोभयतेव लात् दुर्वाससं मुनिं श्रेष्ठं तांवो मन्ये गुणाधिकां ४०
मार्कण्डेय उवाच तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्व्वा वेपित कन्धराः अशक्य मे तदस्माक मिति ताश्चक्रिरे कथाः ४१ तत्राप्स-

शवपु र्नाम मुनिक्षोभरागर्व्विता प्रत्युवाचानुयास्यामि यत्रासौ संस्थितो मुनिः ४२ अद्य तं देह यन्तारं प्रयुक्ते विबानि
नं स्मर शास्त्र गलद्रश्मिं करिष्यामि कुसारथिं ४३ ब्रह्मा जनार्दनो वापि यदि वा नील लोहितः तमप्यद्य करो मि काम
वाणा सतान्तरं ४४ इत्युक्त्वा प्रजगा माथ प्राले याद्रिव पुस्तदा मुनेस्त पः प्रभावेण प्रशान्त श्वापदा श्रयं ४५ साप्युंस्कोकिल माधुर्य्यं यत्रास्ते समहा मुनिः क्रोश मात्रं स्थिता तस्माद गायत वराप्सराः ४६ तद्गीत ध्वनि मार्क सुनि र्विस्मित मानसः जगाम तत्र यत्रास्ते सा वाला रुचिराननना ४७ तां दृष्ट्वा चारु सर्व्वाङ्गीं मुनिः संस्तभ्य मान सोभरणा यागतं ज्ञात्वा कोपामर्ष समन्वितः ४८ उवाच दन्त तो वाक्यं महर्षि स्तां महा तपाः ४९ यस्मा दुः खार्जित पसो विघ्न कारणात् आगतासि मदोन्मत्ते मम दुः खाय खेचरि ५० तस्मात् सुपर्ण गोत्रे त्व मत् क्रोध कलुषी ता जन्म प्राप्स्यसि दुष्प्रज्ञे यावद्वर्षाणि षोडश ५१ निज रूपं परित्यज्य पक्षिणी रूप धारिणी चत्वारस्ते च तनर्गनिष्यन्ते ऽधमाप्सरः
५२ अप्राप्य तेषु च प्रीतिं शस्त्र पूता पुनर्दिवि वासमाप्स्य सि वक्तव्यन्तोत्तरन्ते कथञ्चन ५३ ति वचनम सह्यं कोपसंरक्त दृष्टि प्रचल कलवल यान्ता मानिनी श्राव यित्वा तरल तल तरङ्गं गां परित्यज्य विप्र थित गुण गणौ घं संप्रयातः स्वगङ्गा ५५ इति मार्कण्डेय पुराणे वपु प्राप्यः प्रथमः ॥ १ ॥ मार्कण्डेय उवाच रिष्टनेमि पुत्रोऽभूत्कण्डे प्रो वायु विक्रमः सुपर्णवे नाम पक्षिराट् गरुडस्या भवत् पुत्रः सम्पातिरिति विश्रुतः १ तस्या प्यासीत् सुतः शूरः कङ्कः कैलाश शिखरे विद्युद्रूप तनयः कुन्तिः कुन्ति पुत्रः प्रलोलुपः २ तस्यापि तनया वास्तां कङ्कः कन्धरसवच ३ कङ्कः वारिणी भार्य्या सहायमासीनं शितिवि श्रुतं ददर्शाम्बुज पत्राक्षं राक्ष सं धनदानुगं ४ आयाना सत्त ममल स्त्र ग्दामाम्बर त्वमितो ह्यगाडजाधम ६ स्त्री ला पहे ऽमले शुभे ५ तद्दृष्ट मात्रे कङ्केन रक्षः क्रोध समन्वितं प्रोवाच कस्मा ऽथ कङ्क उवाच ॥ साधारणो ऽयं शैलेन्द्रो यथा तव तथा मम अन्येषा ञ्चैव जन्तूनां ममता भवतो ऽत्र का मार्कण्डेय उवाच ॥ ब्रुवाणमित्थं खड्गेन कङ्कं चिच्छेद राक्षसः क्षरत्क्षतज वी भत्सं विस्फुरन्त मचेतनं ९ कङ्कं विनिहतं श्रुत्वा कन्धरः क्रोध मूर्छितः विद्युद्रूप वधा श्रा शुमन श्चक्रे खगेश्वरः १० सगत्वा शैल शिखरं कङ्को यत्र हतः स्थितः तस्य सं कलनं ज्येष्ठ भ्रातुर्य्येष्ठस्य खेचर

मार्जारादभयं यत्र नैवा मराडज जन्तनां प्रधेमतो नकुलाद्वापि स्थाप्यन्तां तत्र पक्षिणाः ६० द्विजाः किंवातियत्नेन मार्य्य
न्ते कर्मभिः स्वकैः रक्ष्यन्ते चाखिला जीवा यथैते पक्षिबालकाः ६१ तथापि यत्नः कर्त्तव्योनेरैः सर्व्वेषु कर्मसु कुर्व्वन्
पुरुष कारन्तु वाच्यतां याति नो सतां ६२ इति मुनिवर चोदितास्त तस्ते मुनि तनयाः परिगृह्य पक्षिणस्तान् तरु विट
प समाश्रितालि संघं ययुरथ तापस रम्य माश्रमं स्वं ६३ सचापि वन्यं मनसाभिका मितं प्रगृह्य मूलं कुसुमं फलं कुशा
न् चकार चक्रा युध रुद्र वेधसां सुरेन्द्र वैवस्वत जात वेदसां ६४ अपास्य ते गोप्यति वित्त रक्ष्णोऽस्तु मीरणस्यापि तथा
द्विजोत्तमः धातुर्विधातुस्त्वथ वैश्व देविकाः श्रुति प्रयुक्ता विविधास्तु सत्क्रियाः ६५ इति मार्कराडेय पुराणे पक्ष्युत्प
त्तिर्द्वितीयः २ मार्कराडेय उवाच अहन्य हनि विप्रेन्द्र सतेषां मुनिसत्तम चकाराहार पयसा तथा गुप्त्याच्च पोषणं ॥१॥
मास मात्रेण जग्मुस्ते भानोः स्यन्दन वर्त्मनि कौतूहल विलोलाक्षैर्दृष्टा मुनि कुमारकैः २ दृष्टा महीं स नगरां साब्धो नि
धि सरिद्वरां रथ चक्र समाकाशे पुनराश्रम मागताः ३ श्रम क्लान्तान्तरात्मानो महात्मानो वियोनिजाः ज्ञानं च प्रकटी
भूतं तत्र तेषां प्रभावतः ४ ऋषेः शिष्यानु कम्पार्थं वदतो धर्म्म निश्चयं कृत्वा प्रदक्षिणं सर्व्वे चरणावभ्यवादयन् ५
ऊचुश्च मरणाद्घोरान्मोक्षिताः स्मस्त्वया मुने आवास भक्ष्य पयसां त्वं नो दाता पिता गुरुः ६ गर्भस्थानां मृता माता पि
त्रा नैवापि पालिताः त्वयानो जीवितं दत्तं शिशावोयेन रक्षिताः ७ क्षितावसत तेजास्त्वं क्रमीराणमिव शुष्यतां गज घराटां
समुत्पाट्य कृत वान् दुःख रेचनं ८ कथं वर्द्धे युर वलाः ख स्थान् द्रक्ष्याम्यहं कदा कदा भूमेर्द्रुमं प्राप्तान् द्रक्ष्ये वृक्षान्तरं
गतान् ९ कदा मे सहजा कान्तिः पांशुना नाश मेष्यति एषां पक्षानि लोल्येन मत्समीप विचारिणां १० इति चिन्तयता
तात भवता प्रति पालिताः तेसाम्प्रतं प्रवृद्धाः स्मः प्रबुद्धा करवाम किं ११ इत्यृषि र्वचनं तेषां श्रुत्वा संस्कारवत् स्फुटं ॥
शिष्यैः परिवृतः सर्व्वैः सह पुत्रेण शृङ्गिणा १२ कौतूहल परो भूत्वा रोमाञ्च पट संवृतः उवाच तत्वतो ब्रूत प्रवृत्तेः ॥
कारणं गिरः १३ कस्य शापादियं प्राप्ता भवद्भिर्विक्रिया परा रूपस्य वच सश्चैव तन्मे वक्तुमिहार्हथ १४ पक्षिणऊचु
विपुल स्वाननि तिख्यात आसीन्मुनि सत्तमः तस्य पुत्र द्वयं जज्ञे सुकृषस्तु म्बुरुस्तथा १५ सुकृ षस्य वयं पुत्राश्चत्वारः
संयतात्मनः तस्यैव विनया चार भक्ति नम्राः सदैवहि १६ तप प्रचरणा शक्तस्य शास्य मानेन्द्रिय स्यच यथाभि मत ॥

मस्माभिस्तदा तस्यो पपा दितं १७ समि त्पुष्पादिकं सर्व्वं यच्चे वाभ्यव हारिकं एवं तत्रार्थं वसतो तस्यास्सा कञ्चन का-
नने १८ आजगाम महा वर्ष्मा भग्न पक्षो जरान्वित: आताम्र नेत्र: स्रस्तात्मा पक्षी भूत्वा सुरेश्वर: १९ सत्य शौच
क्षमा चार मती वो दारमा नसं जिज्ञासुस्त मृषि श्रेष्ठ मस्म च्छाप भवायच २० पक्ष्युवाच द्विजेन्द्र मां क्षुधा विष्टं परि-
त्रातु मिहार्हसि भस्यार्थी महाभाग गति र्भव ममा तुला २१ विन्ध्यस्य शिखरे तिष्ठन् पत्रि पत्रे रितेनवे पतितो ॥
ऽस्मि महा भागश्च सने नाति रंहसा २२ सोहं मोह समा विष्टो भूमौ सप्ताह मस्मृति: स्थित स्तत्राष्टमे नाह्ना चेतनां ॥
प्राप्तवानहं २३ प्राप्त चेता: क्षुधा विष्टो भवन्तं शरणं गत: भस्यार्थी विगतानन्दो दूय मानेन चेतसा २४ तत् कुरु-
ष्वाम लमते मत् त्राणाय चलां मतिं प्रयच्छ भक्ष्यं विप्रर्षे प्राणा यात्रा समं मम २५ सएव मुक्त: प्रोवाच तमिन्द्रं पक्षि
रूपिणं प्राण सन्धारणार्थाय दास्ये भक्ष्यं त वेप्सितं २६ इत्युक्त्वा पुन रप्येन म पृच्छत्स द्विजोत्तम: आहार: कस्त
वार्थाय उपकल्प्यो भवन्स या सवाह नर मांसेन तृप्तिर्भवति मे परा २७ ऋषिरुवाच कौमारं तेव्यति क्रान्त मतीतं ॥
यौवनञ्चते वयस: परिणामस्ते वर्त्ततेनून मराडज २८ यस्मिन्न राणां सर्वेषाम शेषेच्छानि वर्त्तते सकस्मादद्य ॥
भावेऽपि सुनृशंसात्मकोः भवान् २९ क्व मानुषस्य पिशितं क्व वयश्चरमं तव सर्वथा दुष्ट भावानां प्रशमो नोपप-
द्यते ३० अथवा किं मये तेन प्रोक्ते नास्ति प्रयोजनं प्रति श्रुत्य मदा देयमिति नो भावितं मन: ३१ इत्युक्त्वा तंस
विप्रेन्द्र स्तथेति कृत निश्चय: शीघ्र मस्मान् समाहूय गुणतो ऽनु प्रशस्यच उवाच सुब्ध हृदयो मुनि र्वाक्यं सुनिष्ठुरं
विनया वन तान् सर्व्वान् भक्ति युक्तान् कृताञ्जलीन् ३३ कृतात्मानो द्विज श्रेष्ठा ऋणेोयुक्ता मया सह जाते श्रेष्ठम
पत्यं वो यूयं मम यथा द्विजा: ३४ गुरु: पूज्यो यदि मतो भवतां परम: पिता तत: कुरुतमे वाक्यं निर्व्यलीकेन चेत-
सा ३५ तद्वाक्य सम कालंच प्रोक्त मस्मा भिरा दृते: यद्व क्ष्यति भवांस्तं हि कृत मेवाव धार्य्यतां ३६ ऋषिरुवाच
मामेष शरणं प्राप्तो विहंग: क्षु त्तृषान्वित: युष्मन्मां सेन येनास्य सद्य स्तृप्ति र्भवेत्तवे ३७ तस्मा त्क्षयश्च रक्तेन तथा
शीघ्रं विधीयतां ततो वयं प्रव्यथिता: प्रकम्पो द्भूत साध्वसा: कष्टं कष्ट मिति प्रोच्य नैतत् कुर्मेति चाब्रुवन् ३८ कथं
पर शरीरस्य हेतोर्देहं स्वकं बुध: विना शयेद्ध्घातयेद्वा यथा ह्यात्मा तथा सुत: ३९ पितृ देव मनुष्याणां यान्युक्तानि ॥

पृच्छेच १ इत्यृषेवं वचनं श्रुत्वा मार्कण्डेयस्य जैमिनिः जगाम विन्ध्य शिखरं यत्र ते धर्म पक्षिणः २ तन्त्वा सन्न भूतस्य च
शुश्राव पठतो ध्वनिं श्रुत्वाच विस्मया विष्ट श्चिन्तया मास जैमिनिः ३ स्थान सौष्टव सम्पन्नं जितश्वास म विभ्रमं वि-
स्पष्टम पदो यच्च पठ्यते द्विज सत्तमैः ४ वियोनि मपि संप्राप्तानेतान् मुनि कुमारकान् चित्रं मतदहं मन्येन जहाति सर-
स्वती ५ बन्धु वर्गस्तथा मित्रं यच्चेष्टम परं गृहे त्यक्त्वा गच्छति तत् सर्वन्न जहाति सरस्वती ६ इति संचिन्त्य यत्नेव वि-
श गिरि कन्दरं प्रविश्य च ददर्शा सौ शिला पट्ट गतान् द्विजान् ७ पठतस्तान् समा लोक्य मुख दोष विवर्जितान् सोऽथ
शोकेन हर्षेण सर्व्वान्न वाक्य माथन ८ स्वस्त्यस्तु वो द्विज श्रेष्ठा जैमिनिं मानि बोधत व्यास शिष्य मनु प्राप्तं भवतां दर्श-
नो त्सुकं ९ मन्युर्न खलु कर्त्तव्यो यत् पित्रा तीव मन्युना शप्ताः खगत्व मापन्नाः सर्व्वथा दिष्ट मेवतत् १० स्फीत द्र-
व्य कुले केचिज्जाताः किल मन स्विनः द्रव्य नाशे द्विजेन्द्राः ते शबरेण सुसान्त्विताः ११ दत्वा याचन्ति पुरुषा हत्वा
वध्यन्ति चापरे घात यित्वा च यात्यन्ते तएव तपसः क्षयात् १२ एत दृष्टं सुबहुशो विपरीतं तथा मया भावा भाव समु-
च्छेदै रजस्रं व्याकुलं जगत् १३ इति संचिन्त्य मनसा न शोकं कर्त्तु मर्हथ ज्ञानस्य फल मेताव च्छोक हर्षैर धृष्यता ॥ १४ ॥
ततस्ते जैमिनिं सर्व्वे पाद्याद्यैर्भ्याम पूजयन् अनामयञ्च प्रपच्छुः प्रणिपत्य महा मुनिं १५ अथोचुः खगाः सर्व्वे
व्यास शिष्यं तपो निधिं सुखोप विष्टं विश्रान्तं पक्षानि लहृत क्लमं १६ पक्षिण ऊचुः अद्यनः सफलं जन्म जीवितं च
सु जीवितं यत् पश्यामः सुरैर्वन्द्यं तव पादाम्बुज द्वयं १७ पितृ कोपाग्नि रुद्धूतो योनो देहेषु वर्त्तते सोद्य शान्तिं गतो
विप्र युष्म द्दर्शन वारिणा १८ कच्चित्ते कुशलं ब्रह्म न्नाश्रमे मृग पक्षिषु वृक्षेष्वथ लता गुल्म त्वक् सार तृण जातिषु १९
अथवा नैत दुक्तंहि सम्य गस्माभि राहते भवता संग मो येषां तेषाम कुशलं कुतः २० प्रसादञ्च कुरुष्वात्र वृह्यागमन
कारणं देवानामिव संसर्गो भवतो ऽभ्यु दयो महान् केनास्मद्भाग्य गुरुणा आनीतो दृष्टि गोचरं २१ जैमिनिरुवाच
श्रूयतां द्विज शार्दूलाः कारणं येन कन्दरं विन्ध्य स्येह गतो रम्यं रेवावारिकणो क्षितं सन्देहा भारते शास्त्रे तान् प्रष्टुं गत
वानहं २२ मार्कण्डेयं महात्मानं पूर्व्वं भृगु कुलोद्वहं तसहं पृष्टवान् प्राप्य सन्देहान् भारतं प्रति २३ स च पृष्टो मया
ब्रह्म सान्ति विन्ध्ये महा बले द्रोण पुत्रा महात्मान स्ते वक्ष्यन्त्यर्थ विस्तरं २४ तद्वाक्य चोदित श्चैम मागतो ऽहं महागिरिं

तत् शृणुध्वम शेषेण श्रुत्वा व्याख्यातुमर्हथ २५ पक्षिण ऊचुः विषये सति वक्ष्यामो निर्विशङ्काः शृणुष्वतत् कथं त-
न्नवदिष्यामो यदस्म द्बुद्धि गोचरं २६ चतुर्ष्वपिहि वेदेषु धर्म्मशास्त्रेषु चैवहि समस्तेषु तथाङ्गेषु यच्चान्यद्वेद सम्मितं
२७ एतेषु गोचरोऽस्माकं बुद्धेर्ब्राह्मण सत्तम प्रतिज्ञान्तु समारोढुं तथापि नहि शक्नुमः २८ तस्माद्वदस्व विश्रब्धं
सन्दिग्धं यद्धि भारते वक्ष्यामस्तव धर्म्मज्ञ नचेन्मोहो भविष्यति २९ जैमिनिरुवाच सन्दिग्धानीह वस्तूनि भारतं प्रति
यानिमे शृणुध्वमम तास्तानि श्रुत्वा व्याख्यातुमर्हथ ३० कस्मान्मानुषतां प्राप्तो निर्गुणोऽपि जनार्द्दनः वासुदेवोऽखि-
लाधारः सर्व्वकारण कारणं ३१ कस्माच्च पाण्डु पुत्त्राणामेका सा द्रुपदात्मजा पञ्चानां महिषी कृष्णा सुमहानत्र सं-
शयः ३२ भेषजं ब्रह्महत्याया बलदेवो महाबलः तीर्थयात्राप्रसङ्गेन कस्माच्चक्रे हलायुधः ३३ कथञ्च द्रौपदेया-
स्तेऽकृतदारा महारथाः पाण्डुनाथा महात्मानो वधमापुरनाथवत् ३४ एतत् सर्व्वं कथ्यतां मे सन्दिग्धं भारतं प्रति
कृतार्थोऽहं सुखं येन गच्छेयं निजमाश्रमं ३५ पक्षिण ऊचुः नमस्कृत्य सुरेशाय विष्णवे प्रभविष्णवे पुरुषायाप्रमे-
याय शाश्वतायाव्ययायच ३६ चतुर्व्व्यूहात्मने तस्मै त्रिगुणायागुणायच वरिष्ठाय गरिष्ठाय वरेण्यायामृतायचं ३७
यस्मादण्डतरन्नास्ति यस्मान्नास्ति बृहत्तरं येन विश्वमिदं व्याप्तमजेन जगदादिना ३८ आविर्भावतिरोभावदृष्टादृष्ट-
विलक्षणं वदन्ति यत् सृष्टमिदं तथैवान्ते च संहृतं ३९ ब्रह्मणे चादिदेवाय नमस्कृत्य समाधिना ऋक्सामान्युद्गिरन्व-
क्त्रैर्यः पुनाति जगत्त्रयं ४० प्रणिपत्य तथैशानमेकवाण विनिर्जितैः यस्या सुरगणैर्यज्ञा विलुप्यन्ते न यज्विनां ॥४१॥
प्रवक्ष्यामो मतं कृत्स्नं व्यासस्याद्भुत कर्म्मणः येनभारतमुद्दिश्य धर्म्माद्याः प्रकटीकृताः ४२ आपो नारा इति प्रोक्ता
मुनिभिस्तत्व दर्शिभिः अयनं तस्य ताः पूर्व्वं तेन नारायणः स्मृतः ४३ सदेवो भगवान् सर्व्वं व्याप्य नारायणो विभुः
चतुर्द्धा संस्थितो ब्रह्मन् सगुणो निर्गुणस्तथा ४४ एका मूर्त्तिरनिर्देश्या शुक्लां पश्यन्ति तां बुधाः ज्वालामालावनद्धा-
ङ्गी निष्ठा सा योगिनां परा ४५ दूरस्था चान्तिकस्थाच विज्ञेया सा गुणातिगा वासुदेवाभिधानोऽसौ निर्म्ममत्वेन
दृश्यते ४६ रूपवर्णादयस्तस्या न भावाः कल्पना मयाः अस्त्येव सा सदा शुद्धा सुप्रतिष्ठैकरूपिणी ४७ द्वितीया
पृथिवीं मूर्द्ध्ना शेषाख्या धारयत्यधः तामसी सा समाख्याता तिर्य्यक्त्वं समुपागता ४८ तृतीया कर्म्म कुरुते प्रजा-

पालन तत्परा सत्वो द्रिक्तानु शासिया धर्म संस्थान कारिणी ४९ चतुर्थी जल मध्यस्था शेते पन्नगतल्पगा रजस्त-
स्था गुणा : सर्गं सा करोति सदैवहि ५० या त्वतीया हरे र्मूर्ति : प्रजा पालन तत्परा सा तु धर्म व्यवस्थानं करोति नि-
यतं भुवि ५१ प्रोद्धूतानं सुरान् हन्ति धर्मं विच्छत्ति कारिणः पाति देवान् सत प्रचान्यान् धर्म रक्षा परायणान् ५२
यदा यदाहि धर्मस्य ग्लानि र्भवति जैमिनि अभ्युत्थानम धर्मस्य तदात्मानं सृजत्य सौ ५३ भूत्वा पुरावराहेण तुण्डे-
ना पो निरस्य च एकया दंष्ट्रयोत् खाता न लिनीवव सुंधरा ५४ कृत्वा नृसिंह रूपञ्च हिरण्य कशिपुर्हत : विप्रचित्ति
मुखा श्चान्ये दानवा विनि पातिता : ५५ वामनादी स्तथै वान्यान्न संख्यातु मिहो त्सहे अवताराँश्च तस्येह माथुर :
साम्प्रतं त्वयं ५६ इतिसा सात्त्विकी मूर्ति रवतारान् करोति वै प्रद्युम्ने तिच सारव्या ना रक्षा कर्मण्य वस्थिता ५७
देवत्वे ऽथ मनुष्यत्वे तिर्य्यग्योनौ च संस्थिता गृह्णाति तत्स्वभावञ्च वासुदेव च्छया सदा ५८ इत्येतत्ते समाख्यातं ।
कृते कृत्यो ऽपियत्प्रभु : मानुषत्वं गतो विष्णु : शृणुष्वास्यो त्तरं पुन : ५९ इति मार्कण्डेय पुराणे चतुर्व्यूहावतार :
४ पक्षिण ऊचु : त्वष्टु पुत्रे हते पूर्व्वं ब्रह्मन्निन्द्रस्य तेजस : ब्रह्म हत्याभि भूतस्य पराहानि रजायत तद्धर्मं स्वविवेशाथ शाक्रं
तेजो ऽपचारत : निस्तेजाश्चा भवच्छक्रो धर्मे तेजसि निर्गते २ तत : पुत्रं हतं श्रुत्वा त्वष्टा क्रुद्ध : प्रजापति : अवलु-
ञ्च्य जटामेकां मिदं वचनमब्रवीत् ३ अद्य पश्यन्तु मे वीर्य्यं त्रयो लोका : सदेवता : स च पश्यतु दुर्बुद्धि ब्रह्महा पाक
शासन : ४ स्वकर्मा भिरतो येन मत्सुतो विनिपातित : इत्युक्त्वा कोपरक्ताक्षो जटा मग्नौ जुहाव तां ५ ततो वृत्र : समु
त्तस्थौ ज्वाला माली महासुर : महाकायो महादंष्ट्रो भिन्नाञ्जन चय प्रभ : ६ इन्द्र शत्रु रमेयात्मा त्वष्टृ तेजो ऽपबृंहित :
अहन्य हनि सो ऽवर्द्धे दिषु पातं महाबल : ७ वधाय चात्मनो दृष्ट्वा वृत्रं शक्रो महासुर प्रेषया मास सप्तर्षीन् सन्धि मि-
च्छन् भयातुर : ८ सख्यञ्च कृतवां स्तस्य हर्षेण समयास्तथा ऋषय : प्रीत मनस : सर्व भूतहिते रता : ९ समय ।
स्थिति मुल्लङ्घ्य यदा शक्रेण घातित : वृत्र हत्याभि भूतस्य तदा वल मशीर्य्यत १० तच्छक्र देह विभ्रष्टं वलं मारुत ।
माविशत् सर्व्व व्यापिन मव्यक्तं वलस्यै वाधि दैवतं ११ अहल्याञ्च यदा शक्रो गौतमं रूपमा स्थित : धर्षया मास ।
देवेन्द्र स्तदारूप महीयत १२ अङ्ग प्रत्यङ्ग लावण्यं यदतीव मनोरमं विहाय दुष्टं देवेन्द्रं नासत्या वगमत्तत : १३ धर्मेण

पु.
२५

(१६६)

तेजसा त्यक्तो वलहीनस्स्वपि तां ज्ञात्वा सुरेशं दैत्येयास्तज्जये चक्रुरुद्यमं १४ सप्ता मुष्टिका वीर्य्यागां देवेन्द्रे विनि-
तेजसात्यक्तो वलहीनस्ववपिना ज्ञात्वा सुरेशं दैत्येया स्तज्जये चक्रुरुद्यमं १४ राज्ञा मुष्टिका वीर्य्यागां देवेन्द्रे विनि-
गीर्यव: कुलेष्वति दला दैत्या अजायन्त महामुने १५ कस्यचित्त्वथ कालस्य धरणी भारपीडिता जगाम मेरु गिरि-
स्वरं सदो यत्र दिवौकसां १६ तेषांसा कथयामास भूरिभाराव पीडिता दनुजात्मजदैत्योत्थं खेदकारणमात्मन: १७
एते भवद्भिरसुरा निहता: पृथुलौजस: ते सर्व्वे मानुषे लोके जाता गेहेषु भूभृतां १८ अक्षौहिण्योपि वहुलास्तज्ज्ञात्वा-
प्रजाम्यध: तथा कुरुध्वं त्रिदशा यथा शान्तिर्भवेन्मम १९ पार्सिरा ऊचु: तेजो भागैस्ततो देवा अवतेरुर्दिवो महीं प्र-
जानासुय कारार्थं भूभारहरणाय च २० यदिन्द्र देहजं तेजस्तन्मुमोच स्वयं हय: कुन्त्यां जातो महातेजास्ततो राजा यु-
धिष्ठिर: २१ वलं मुमोच पवनस्ततो भीमोव्य जायत शक्रवीर्य्यार्द्धतश्चैव जज्ञे पार्थो धनञ्जय: २२ उत्पन्नो यम-
जौ माद्र्यां शक्ररूपौ महाद्युती पञ्चधा भगवानित्थमवतीर्ण: शतक्रतु: २३ तस्योत्पन्ना महाभागा पत्नी कृष्णा हुता-
शनात् २४ शक्रस्यैव कस्य सापत्नी कृष्णा नान्यस्य कस्यचित् योगीश्वरा: शरीराणि कुर्व्वन्ति वहुलान्यपि २५
पञ्चानामेक पत्नीत्व मित्येतत कथितं तव श्रूयतां वलदेवोपि यथा यात: सरस्वतीं २६ इति मार्कण्डेय पुराणे
रुद्र विक्रिया. २ पक्षिण ऊचु: राम: पार्थे परां प्रीतिं ज्ञात्वा कृष्णस्य लाङ्गली चिन्तयामास वहुधा किं कृतं सु-
कृतं भवेत् १ कृष्णेन हि विना नाहं यास्ये दुर्य्योधनान्तिकं पाण्डवान् वा समाश्रित्य कथं दुर्य्योधनं नृपं ॥ २ ॥
जामातरं तथा शिष्यं घातयिष्ये नरेश्वरं तस्मात् पार्थं यास्यामि नापि दुर्य्योधनं नृपं ३ तीर्थेष्वाप्लावयिष्यामि
ताव दात्मानमात्मना कुरूणां पाण्डवानाञ्च यावदन्ताय कल्पते ४ इत्यामन्त्र्य हृषीकेशं पार्थं दुर्य्योधनं तथा
जगाम द्वारकां शौरि: स्वसैन्य परिवारित: ५ गत्वा द्वारवतीं रामो हृष्ट पुष्ट जनाकुलां स्वोरान्तव्ये सुतीर्थेषु पयो
पानं हलायुध: ६ पीतवानो जगामार्थ रैवतोद्यानमृद्धिमत् हस्ते गृहीत्वा सुभ्रू रेवतीं सप्सरोपमां ७ स्त्रीकैः
दस्त्वक मध्यस्थो ययौ मत्त: पदा स्खलन् ददर्श चवनं वीरो रमणीयमनुत्तमं ८ सर्व्वर्त्तु फल पुष्पाढ्यं शाखामृग
गणाकुलं पुष्पं पद्मवनोपेतं सपल्वलं महावनं ९ स शृण्वन् प्रीतिजननान् वहुन्मदकलान् शुभान् श्रोत्र-
रम्यान् सुमधुरान् शब्दान् खगमुखेरितान् १० सर्व्वर्त्तु फल भारान्यान् सर्व्वर्त्तु कुसुमोज्ज्वलान् अपश्यत् पाद-

यो स्तत्र विहरो स्तु नादितान् ११ आम्रानाम्रातकान् भव्यान् नारिकेलान् सतिन्दुकान् आविल्वकांस्तथा ।
जीरान् दाडिमान् वीजपूरकान् १२ पनसान् लकुचान् मोचान् नीपांश्चाति मनोहरान् पारावतांश्च कङ्कोलान् न-
लिनानम्ल वेतसान् १३ भल्लातकान् आमलकांस्तिन्दुकांश्च महाफलान् इङ्गुदान् करमर्दांश्च हरीतकिविभीत-
कान् १४ एतानन्यांश्च सतरून् ददर्श यदुनन्दन: तथैवाशोक पुन्नाग केतकी वकुलांस्तथा। १५ चम्पकान् सप्त।
पर्णांश्च कर्णिकारान् समालतीन् पारिजातान् कोविदारान् मन्दारान् वदरांस्तथा १६ पाटलान् पुष्पितान् ।
रम्यान् देवदारुद्रुमांस्तथा सालांस्तालांस्तमालांश्च किंशुकान् वञ्जुलान् वरान् १७ चकोरै: शतपत्रैश्च।
भृङ्गराजैस्तथा शुकै: कोकिलै: कलविङ्कश्च हारीतैर्जीवजीवकै: १८ प्रियपुत्रैश्चातकैश्च तथान्यैर्विविधै:
खगै: श्रोत्ररम्यं सुमधुरं कूजद्भिश्चाप्यधिष्ठितं १९ सरांसि च मनोज्ञानि प्रसन्नसलिलानि च कुमुदै: पुण्डरी।
कैश्च तथा नीलोत्पलै: शुभै: २० कह्लारै: कमलैश्चापि आचितानि समन्तत: कादम्बैश्चक्रवाकैश्च तथैव
जलकुक्कुटै: २१ कारण्डवै: प्लवैर्हंसै: कूर्मैर्मद्गुभिरेव च एभिश्चान्यैश्च कीर्णानि समन्ताज्जलचारिभि:॥ ०२ ॥
क्रमेणाथ वनं शौरिर्वीक्ष्यमाणो मनोरमं जगाम नु गत: स्त्रीभिर्लता गृहमनुत्तमं २३ स ददर्श द्विजांस्तत्र वेदवेदाङ्ग।
पारगान् कौशिकान् भार्गवांश्चैव भारद्वाजान् सगौतमान् २४ विविधेषु च सम्भूतान् वंशेषु द्विजसत्तमान् कथा।
श्रवणवद्धोत्का नुपविष्टान्महत्सु च २५ कथाजिनोत्तरीयेषु कुशेषु च हर्षी सुच सूतञ्च तेषां मध्यस्थं कथयन्तं।
कथा: शुभा: २६ पौराणिकी: सुरर्षीणामाद्यानां चरिता श्रया: दृष्ट्वा रामं द्विजा: सर्व्वे मधुपानारुणेक्षणं॥ २७॥
मत्तोऽयमिति मन्वाना: समुत्तस्थुस्त्वरान्विता: पूजयन्तो हलधरं स्थितं सूतवंशजं २८ तत: क्रोधसमाविष्टो ह-
लीसूतं महावल: निजघान विह्वलाक्ष: सोभिना येव दानव: २९ अध्यास्यति पदे ब्राह्मं तस्मिन् सूते निपातिते ।
निष्क्रान्तास्ते द्विजा: सर्व्वे वनात् कृष्णाजिनाम्बरा: ३० अवधूतं तथात्मानं मन्यमानो हलायुध: चिन्तयामास।
सुमहन्मया पापमिदं कृतं ३१ ब्राह्मस्थानं गतो ह्येष यतः सूतो विनिपातित: तथा ह्येते द्विजा: सर्व्वे मामवेक्ष्य।
विनिर्गता: ३२ शरीरस्य च मे गन्धो लोहस्यैव सुदु:सह: आत्मानञ्चावगच्छामि ब्रह्मघ्नमिव कुत्सितं ॥ ३३ ॥

धिगसद्यं तथा मद्य मति मान मभीरुतां येरा विष्टेन सुमहन्मया पाप मिदं कृतं ३४ तत्क्षयार्थं च विध्यामि व्रतं द्वादश।
वार्षिकं स्वकर्म ख्यापनं कुर्व्वन् प्राय श्चित्त मनुत्तमं ३५ अद्य्ष्ये यं समार्य्यातीर्थं यात्रा मया धुना गतामेव प्रयास्यामि
प्रतिलोमां सरस्वतीं ३६ अतो जगाम रामो ऽसौ प्रतिलोमां सरस्वतीं ततः परं शृणुध्वं मे पाराडवेय कथा श्रयं ॥ ३७॥
इति मार्कण्डेय पुराणे वलदेव ब्रह्म हत्या ६ धर्म पक्षिण ऊचुः हरिश्चन्द्रेति राजर्षि रासी त्त्रेता युगे पुरा धर्मात्मा पृथि-
वी पाल : प्रोल्लस त्कीर्त्ति रुत्तम : १ न दुर्भिक्षं नच व्याधि र्नाकाले मरणं नृणां ना धर्म रुचय : पौरास्तस्मिन् शासति ।
पार्थिवे २ बभूवु र्नतथो न्मत्ता धन वीर्य्य तपो मदैः नाजायन्त स्त्रियश्चैव काश्चिद प्राप्त यौवना : ३ सकदाचिन्महावा-
हुररण्ये ऽनुसरन् मृगं शुश्राव शब्द मस कृत् त्रायस्वे ति च योषितां ४ सविहाय मृगं राजा माभै षीरित्य भाषत मयि ।
शासति दुर्मेधा : कोय मन्याय इन्निमान् ५ तत्क्रन्दितानु सारीच सर्व्वारम्भ विघात कृत् एतस्मिन्नन्तरे रौद्रो विघ्न राट् सम
चिन्तयत् ६ विश्वा मित्रो यमतुलं तप आस्थाय वीर्य्यवान् प्राग सिद्धा भवादीनां विद्याः साधय तिव्रती ७ साध्य मानाः क्षम
मौन चित्त संयमिना ऽमुना तां वै भयार्त्ता : क्रन्दन्ति कथं कार्य्य मिदं मया ८ तेजस्वी कौशिक श्रेष्ठो वयमस्य सु दुर्बला :
क्रोशन्त्येता स्तथा भीता दुष्पारं प्रति भाति मे ९ अथ वायं नृप : प्राप्तो मा भैरिति वदन् मुहुः इम मेव प्रविश्याशु साध
यिष्ये यथे प्सितं १० इति सञ्चिन्त्य रौद्रेण विघ्न राजेनवै ततः तेना विष्टो नृप : कोपादिदं वचन मब्रवीत् ११ को ऽयं।
वध्नाति वस्त्रान्ते पावकं पाप कृन्नर : वलौजसा तेजसा दीप्ते मयि पत्यावुपस्थिते १२ सोद्य मत्कार्मुकाक्षेप विदीपि-
त दिगन्तरैः शरै र्विभिन्न सर्व्वाङ्गो दीर्घ निद्रां प्रवेक्ष्यति १३ विश्वा मित्रस्ततः क्रुद्धः श्रुत्वा तन्नृपते र्वचः क्रुद्धे च-
र्षिवरे तस्मिन् ने शुर्विद्या : क्षणेनता : १४ सचापि राजा तं दृष्ट्वा विश्वामित्रन्तपो निधिं भीतः प्रावेपताऽत्यर्थं सह।
सा श्वत्थ पर्णवत् १५ सद्गुरान्स न्निति यदा मुनि स्तिष्ठे ति चाब्रवीत् ततः सराजा विनया त्प्रणि पत्याभ्य भाषत १६
भगवन्नेष धर्म्मो मे नापराधो मम प्रभो न क्रोद्धु मर्हसि मुने निज धर्म रतस्य मे १७ दातव्यं रक्षितव्यं च धर्मज्ञेन।
महीक्षिता चापञ्चोद्यस्य योद्धव्यं धर्मशास्त्रानुसारतः १८ विश्वामित्र उवाच ॥ १९ ॥ दातव्यं कस्य के रक्ष्याः
केर्योद्धव्य ञ्च ते नृप क्षिप्र मेतत्स मा चक्ष्व यद्य धर्म भयन्तव १९ हरिश्चन्द्र उवाच दातव्यं विप्र मुख्येभ्यो ये चान्ये

कृशा हृन्तय: रक्ष्या भीता: सदा युद्धे कर्तव्यं परि पन्थिभि: २० विश्वामित्र उवाच यदि राजा भवान् सम्यग्राज धर्म। मवेसते निवेश्य कामो विप्रो ऽहं दीयता मिष्ट दक्षिणा २१ पक्षिणा ऊचु: एतद्राजा वच: श्रुत्वा प्रहृष्टेनान्तरात्मना। पुनर्जात मिवात्मानं मेने प्राह च कौशिकं २२ उच्यतां भगवन् यत्ते दातव्य मविशङ्कितं दत्त मित्येव तद्विद्धि यद्यपि स्यात् सुदुर्लभं २३ हिरण्यं वा सुवर्णं वा पुत्र: पत्नी कलेवरं प्राणा राज्यं पुरं लक्ष्मी यदभि प्रेत मात्मन: ॥ २४ ॥ विश्वामित्र उवाच राजन् प्रति गृहीतो ऽयं यस्ते दत्त: प्रतिग्रह: प्रयच्छ प्रथमं ताव द्दक्षिणां राजसूयकीं ॥ २५ ॥ राजोवाच ब्रह्मंस्ता मपि दास्यामि दक्षिणां भवतो ह्यहं व्रियतां द्विज शार्दूल यस्ते ऽष्ट: प्रतिग्रह: २६ विश्वामित्र उवाच ससागरां धरा मेतां सभू भृद्ग्राम पत्तनां राज्यञ्च सकलं वीर रथाश्व गज संकुलं २७ कोष्ठागारञ्च कोशञ्च यच्चान्य द्विद्यते तव विना भार्य्याञ्च पुत्रञ्च शरीरञ्च तवानघ २८ धर्मञ्च सर्व्व धर्मज्ञ योधान्त मनुगच्छति वहुनावाक्ति मुक्तेन सर्वमेतत् प्रदीयतां २९ पक्षिणा ऊचु: प्रहृष्टेनैव मनसा सो ऽविकार मुखो नृप: तस्यर्षेर्व्वचनं श्रुत्वा तथेत्याह कृताञ्जलि: ३० विश्वामित्र उवाच सर्व्वस्वं यदि मे दत्तं राज्य मुर्व्वी बलं धनं प्रभुत्वं कस्य राजर्षे राज्यस्थे तापसे मयि ३१ हरिश्चन्द्र उवाच यस्मिन्न पि मया काले ब्रह्मन्दत्ता वसुन्धरा तस्मिन्नपि भवान् स्वामी किमुताद्य महीपति: ३२ विश्वामित्र उवाच यदि राजंस्त्वया दत्ता मम सर्वा वसुन्धरा यत्र मे विषये स्वाम्यं तस्मान्निष्क्रान्तु मर्हसि ३३ श्रोणी सूत्रादि सकलं मुक्ता भूषण संग्रहं तरु वल्कल मावध्य सह पत्न्या सुतेन च ३४ पक्षिणा ऊचु: तथेति चोक्ता कृत्वा च राजा गन्तुं प्रचक्रमे स्वपत्न्या शैव्यया सार्द्धं वालकेनात्मजेन च ३५ व्रजत: स ततो रुद्धा पन्थानं प्राह तं नृपं क्व यास्यसीत्यदत्वा मे दक्षिणां राजसूयिकीं ३६ हरिश्चन्द्र उवाच भगवन् राज्य मेतत्ते दत्तं निहत कण्टकं अवशिष्ट मिदं ब्रह्मन्नद्य देह त्रयं मम ३७ विश्वामित्र उवाच तथापि खलु दातव्या त्वया मे यज्ञ दक्षिणा विशेषतो ब्राह्मणानां हन्त्यदत्तं प्रतिश्रुतं ३८ यावन्तो ऽसौ राजसूये ब्राह्मणानां भवेन्नृप तावदेव तु दातव्या दक्षिणा राजसूयिकी ३९ प्रति श्रुत्य च दातव्यं योद्धव्यं चाततायिभि: रक्षितव्यास्तथा चार्त्ता स्त्वयैव प्राक् प्रति श्रुतं ४० हरिश्चन्द्र उवाच भगवन् साम्प्रतं नास्ति दास्ये काल क्रमेणाते प्रसादं कुरु विप्रर्षे सद्भाव मनु चिन्त्य च ४१ विश्वामित्र उवाच

किं प्रभाषसि मया काल : प्रतीक्ष्यस्ते जना धिपं शीघ्रमा चक्ष्व शापाग्नि रन्यथा त्वां प्रधक्ष्यति ४२ हरिश्चन्द्र उवाच
मामेन तव विप्रर्षे प्रदास्ये दक्षिणा धनं साम्प्रतं नास्ति मे विप्र मनुज्ञां दातु मर्हसि ४३ विश्वामित्र उवाच गच्छ
गच्छ नृप श्रेष्ठ स्व धर्म मनु पालय शिव स्तेऽस्तु ध्वा भवतु मासन्तु परि पन्थिन : ४४ पक्षिण ऊचु : अनुज्ञात : सभा
र्य्योऽति जगाम वसुधा धिप : पद्भ्या मनु चिरा गन्तु मन्व गच्छत तं प्रिया ४५ तं सभार्य्यं नृप श्रेष्ठं निर्यान्तं ससुतं पुरात्
दृष्ट्वा प्रचुक्रुशु : पौरा राजानं चानु यायिन : ४६ हानाथ किं जहा स्य स्मान् नित्यार्त्ति परि पीडितान् त्वं धर्म तत्परो राजन्
पौरा नुग्रह कृत्तथा ४७ नयास्मान पि राजर्षे यदि धर्म मवेक्ष से मुहूर्त्तं तिष्ठ राजेन्द्र भवतो मुख पङ्कजं ४८ पिबामो नेत्र
भ्रमरै : कदा द्रक्ष्या महे पुन : यस्य प्रयातस्य पुरो यान्ति पृष्ठे च पार्थिवा : ४९ तस्यानु याति भार्य्येयं गृहीत्वा बालकं
सुतं यस्य भृत्या : प्रया तस्य यान्त्य ग्रे कुञ्जर स्थिता : ५० सएव पद्भ्यां राजेन्द्रो हरिश्चन्द्रोऽद्य गच्छति हा राजन् सुकु
मारं ते सुभ्रु सुत्वच सुनसं ५१ पथि पांशु परि क्लिष्टं मुखं की दृग्भ विष्यति तिष्ठ तिष्ठ नृप श्रेष्ठ स्व धर्म मनु पालय ५२
आनृ शंस्यं परो धर्म : क्षत्रियाणां विशेषत : किं दारै : किं सुतैर्नाथ धनै र्धान्यै रथा पिवा ५३ सर्व्वं मेतत् परित्यज्य
छाया भूता वयं तव हा नाथ हा महाराज हा स्वामिन् किं जहासिन : ५४ यत्र त्वं तत्र हि वयं तत्सुखं यत्र वै भवान् नग
रन्त द्भवान् यत्र स स्वर्गो यत्र नो नृप : ५५ इति पौर वच : श्रुत्वा राजा शोक परिप्लुत : अतिष्ठत् सतदा मार्गे तेषामे वानु
कम्पया ५६ विश्वा मित्रोऽपितं दृष्ट्वा पौर वाक्या कुली कृतं रोषामर्ष विवृत्ताक्ष : समागत्य वचोऽब्रवीत् ॥ ५७ ॥
धिक् त्वां दुष्ट समाचार मनृतं जिह्म भाषिणं मम राज्यञ्च दत्वाय : पुन : प्राकृष्ट मिच्छसि ५८ इत्युक्त : परुषन्तेन
गच्छामी ति सवेपथु : ब्रुवन्नेवं ययौ शीघ्र माकर्षन्दयितां करे ५९ कर्षतस्तां ततो भार्य्यां सुकुमारीं श्रमातुरां सह
सा दण्ड काष्ठे न ताडया मास कौशिक : ६० तां तथा ताडितां दृष्ट्वा हरिश्चन्द्रो मही पति : गच्छामीत्याह दुःखार्त्तो
नान्यत् किंचिदु दाहरत् ६१ अथ विश्वे तदा देवा : पञ्च प्राहु : कृपालव : विश्वामित्र : सुपापोऽयं लोकान् कान्से
म वाप्स्यति ६२ येनायं यज्वनां श्रेष्ठ : स्वराज्यादवरोपित : कस्य वा श्रद्धया पूतं सुतं सोमं सहाध्वरे पीत्वा वयं प्रया
स्यामो मुदं मन्त्र पुर : सरं ६३ पक्षिण ऊचु : इति तेषां वच : श्रुत्वा कौशिकोऽति रुषान्वित : शशाप तान् मनुष्य

त्वं सर्व्वे पूय सवा प्ययथ ६४ प्रसादित स्तथैते : प्राह पुनरेव महा मुनि : मानुषत्वे ऽपि भवतां भविष्यैनैव सन्तति : ६५ नदार॰
संग्रह श्चैव भवितान च मत्सर : काम क्रोध विनि मुक्ता भविष्य थ सुरा : पुन: ६६ ततो ऽवतेरु र्ते ऽंशैर्वै वास्ते कुरु वेश्मनि॥
द्रौपदी गर्भ सम्भूता : पञ्चैवे पाराडुनन्दना : ६७ एतस्मात् कारणात् पञ्च पाराडवे या महारथा : नदार संग्रहे प्राप्ता :
प्रा पालस्य महा मुने : ६८ एतत्ते सर्व्वं माख्यातं पाराडवेय कथा श्रयं प्रश्नंच तुष्टयं गीतं कि मन्य च्छ्रोतु मिच्छसि ६९॥
इति मार्कराडेय पुराणे द्रौपदेयो त्पत्ति : ७ जैमिनि रुवाच भवद्भि रिद माख्यातं यथा प्रश्न मनुक्रमात् महत् कौतू॰
हलं मे ऽस्ति हरिश्चन्द्र कथां प्रति १ अहो महात्मना तेन प्राप्तं कृच्छ्र मनुत्तमं कच्चित् सुख मनु प्राप्त तादृगे दद्दि जोत्तमा:
२ पक्षिणा ऊचु : विश्वामित्र वच : श्रुत्वा सराजा प्रूय यौ शनै : शैव्य यानु गतो दु : खी भार्य्यया बाल पुत्रया ३ सगत्वा
वसुधा पालो दिव्यां वाराणसीं पुरीं नैषा मनुष्य भोग्येति शूल पाणे : परिग्रह : ४ जगाम पद्भ्यां दु : खार्त्त : सह पत्न्यानु कू॰
लया पुरी प्रवेशे दद्दृशे विश्वामित्र मुपस्थितं ५ तं दृष्ट्वा समनु प्राप्तं विनया वनतो ऽभवत् प्राह चैवाञ्जलिं कृत्वा हरि॰
श्चन्द्रो महा मुनिं ६ इमे प्राणा : सुत श्चायं नियं पत्नी मुने मया नते कृत्य मस्त्या शुतन्कु हाणा र्घ्य मुत्तमं ७ यच्चान्यत्
कार्य्यं म स्मा भिस्त त्वनु ज्ञातु मर्हसि ८ विश्वामित्र उवाच पूर्णा : समा सो राजर्षे दीय तां मम दक्षिणा राजसूय निमित्तं
हि स्म र्यं ते स्व वचो यदि ९ हरिश्चन्द्र उवाच ब्रह्मन्न द्यैव संपूर्णो मांसो ऽम्लान तपोधन तिष्ठ त्येत द्दिनार्द्धं यन्नत् प्रती॰
क्षस्व नाचिरं १० विश्वामित्र उवाच एव मस्तु महा राज आगा मिष्यास्य हं पुन : शापं तव प्रदास्यामि न चेदद्य प्रदास्य॰
सि ११ पक्षिणा ऊचु : इत्युक्त्वा ऽयय यौ विप्रो राजा चा चिन्तयत्तदा कथ मस्मै प्रदास्यामि दक्षिणा या प्रति श्रुता १२
कुत : पुष्टानि मित्राणि कुतो ऽर्थ : साम्प्रतं मम प्रति ग्रह : प्रदुष्टो मे नाहं याया मध : कथं १३ किंनु प्राणान् विसृज्ज्या
मि कान्दिशं यामि किञ्चन : यदि नाशं न मिष्यामि प्रदाय प्राति श्रुतं १४ ब्रह्मस्व हृत् कृमि : पापो भविष्याम्य धमा।
धम : अथवा प्रेष्यतां याम्ये तदे वात्र विक्रय : १५ पक्षिणा ऊचु : राजानं व्याकुलं दीनं चिन्तया नम्र मुखं तत्युवाच
तदा पत्नी वाक्य गद्गदया गिरा १६ त्यज चिन्तां महाराज स्व सत्य मनु पालय श्मशान वद्वर्ज्जनीयो नर : सत्य बहिष्कृत :।
१७ नात : परतरं धर्मं वदन्ति पुरुषस्य तु याद्दशं पुरुष व्याघ्र स्व सत्य परिपालनं १८ अग्नि होत्र मधीतं वा दानाद्या।

ष्चाविला : क्रिया : भजन्ते तस्यैवे फल्यं यस्य वाक्य मकारणां १९ सत्य मत्यन्त मुदितं धर्म शास्त्रेषु धीमतां तारणाया
न्नृतं तद्वत् यातना या कृतात्मनां २० सप्ता ध्वमे धाना हत्य राजसूय ञ्च पार्थिव : कालेनाम च्युत : स्वर्गाद सत्य वचनात्
सकृत् २१ राजन् जात मयत्यं मे इत्युक्त्वा प्रकरोदह वाष्पाम्बु प्लुतने त्रान्ता मुवाचेदं मही पतिः २२ हरिश्चन्द्र उवाच वि-
मुञ्च भद्रे सन्ताप मयं तिष्ठति वालक : उच्यतां वक्तु कामासि यद्वा त्वं गज गामिनि २३ पत्न्युवाच राजन् जात मपत्यं
मे सतां पुत्र फला : स्त्रिय : समां प्रदाय वित्तेन देहि विप्राय दक्षिणां २४ पक्षिणा ऊचु : एतद्वाक्य मुप श्रुत्य ययौ मो-
हं मही पतिः प्रति लभ्य च संज्ञां स विललाप अति दुःखित : २५ महद्दुःख मिदं भद्रे यत्त्व मेवं ब्रवीषिमां किन्त वस्मित
संलापा मम पापस्य विस्मृता : २६ हा हा कथं त्वया वाक्यं वक्तुमे तत शुचि स्मिते दुर्वाच्य मे तद्वचनं कथं शक्नोम्यहं
कथं २७ इत्युक्त्वा सनर श्रेष्ठो धिग्धि गित्य सकृद् ब्रुवन् निप पात मही पृष्ठे मूर्च्छयाभि परिप्लुत : २८ शयान भुवितं दृ-
ष्ट्वा हरिश्चन्द्रं मही पतिं उवाचेदं स करुणं राजपत्नी सुदुःखिता २९ पत्न्युवाच हा महाराज कस्येदम यध्यान मुप -
स्थितं यत्त्वं निपतितो भूमौ राङ्कवास्तरणो चित : ३० येन कोट्यग्र गोवित्तं विप्राणामप वर्जितं सएव पृथिवी नाथो
भूमौ स्व पिति मे पतिः ३१ हा कष्टं किंत वानेन कृतं देव मही क्षिता यदिन्द्रो पेन्द्र तुल्यो ऽयं नीत : प्रस्वाप नीं दशां ३२
इत्युक्त्वा सापि सुश्रोणी मूर्च्छिता निपपात ह भर्तृ दुःख महा भारेणा सह्येन नि पीडिता ३३ तौ तथा पतितौ भूमाव
नाथौ पितरौ शिशु : दृष्ट्वा त्यन्त क्षुधा विष्टः प्राह वाक्यं सुदुःखित : ३४ तात तात दद स्वान्न मम्बाम्ब भोजनं दद क्षु-
न्मे वलवती जाता जिह्वाग्रं शुष्यते तथा ३५ पक्षिणा ऊचु : एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तो विश्वामित्रो महातपा : दृष्ट्वा तुतं
हरिश्चन्द्रं पतितं भुवि मूर्च्छितं ३६ सवारिणा समभ्युक्ष्य राजान मिदम ब्रवीत् उत्तिष्ठो त्तिष्ठ राजेन्द्र तां दद स्वेष्ट दक्षिणां
३७ ऋणं धारयतो दुःख महन्यहनि वर्द्धते आप्याय्यमान : सतदा हिम शीतेन वारिणा ३८ अवाप्य चेतनां राजा
विश्वामित्र मवेक्ष्य च पुनर्मोहं समापेदे सच क्रोधं ययौ मुनि: ३९ समाश्वास्य राजानं वाक्य माह द्विजोत्तम : ।
दीयतां दक्षिणा सा मे यदि धर्म्म मवेक्षसे ४० सत्येनार्क : प्रतपति सत्ये तिष्ठन्ति मेदिनी सत्यञ्चोक्तं परो धर्म्म: स्वर्ग:
सत्ये प्रति ष्ठित : ४१ अश्वमेध सहस्रञ्च सत्यञ्च तुलया धृत अश्वमेध सहस्राद्धि सत्य मेवं विशिष्यते ४२ अथवा :

मा॰पु॰
३२

किं ममैतेन साध्वा प्रोक्तेन कार्य्यं अनार्य्ये पाप संकल्पे क्रूरे चानृत वादिनि ४३ त्वयि राज्ञि प्रभवति सद्भावः श्रूयतां मम
ये अधुना मे तव शिरो राजन्न दास्यति भवान् यदि ४४ अस्ताचलं प्रयाते ऽर्के शाप्यामि त्वां ततो ध्रुवं इत्युक्त्वा स य-
यौ विप्रो राजा चासीद्भयातुरः ४५ कान्दिग्भूतोऽधमो निःस्वो नृशंस धनिनार्दितः भार्य्यास्य भूयः प्राहेदं क्रि-
यतां वचनं मम ४६ शापानलनिर्दग्धः पञ्चत्वमुपयास्यसि सतथा चोद्यमानस्तु राजा पत्न्या पुनः पुनः ४७
प्राह भद्रे करोम्येष विक्रयं तव निर्घृणः नृशंसैरपि यत्कर्तुं न शक्यं तत्करोम्यहं ४८ यदि मे शक्यते वाणी वक्तु-
मीदृक् सुदुर्व्वचः एवमुक्त्वा ततो भार्य्यां गत्वा नगरमातुरः वाष्पापिहितकण्ठाक्षस्ततो वचनमब्रवीत् ४९ राजो-
वाच भो भो नागरिकाः सर्व्वे शृणुध्वं वचनं मम किं मां पृच्छथ कस्त्वं भो नृशंसो ऽहममानुषः ५० राक्षसो वाति
कठिनस्ततः पापतरोऽपिवा विक्रेतुं दयितां प्राणेभ्यो न आगतोऽस्म्यहं ५१ यदि वः कस्य चित् कार्य्यं दास्या प्रा-
णेष्टा मम सब्रवीतु त्वरायुक्तो यावत् सन्धार यास्यहं ५२ पार्थिवा ऊचुः अथ वृद्धो द्विजः कश्चिदागत्याह

२२

नराधिपं समर्पयस्व मे दासीमहं क्रेता धनप्रदः ५३ अस्ति मे वित्तमस्तोकं सुकुमारी च मे प्रिया गृहकर्म न शक्नोति
कर्त्तुमस्मात् प्रयच्छ मे ५४ कर्म्मणा यावयो रूप शीलानां तव योषितः अनुरूपमिदं वित्तं गृहाण यच्च मेऽव-
लां ५५ एवमुक्तस्य विप्रेण हरिश्चन्द्रस्य भूपतेः व्यदीर्य्यत मनो दुःखान्न चैनं किञ्चिदब्रवीत् ५६ ततः सविप्रो
नृपतेर्वल्कलान्ते दृढं धनं बध्वा केशेष्वथादाय नृपपत्नीमकर्षयत् ५७ रोहिताश्वोऽपि दृष्ट्वा कृष्यन्तु मातरं
हस्तेन वस्त्रमाकर्षन् काकपक्षधरः शिशुः ५८ राजपत्न्युवाच मुञ्चार्य्य मुञ्च तावन्मां यावत् पश्याम्यहं शिशुं ॥
दुर्लभं दर्शनं तात पुनरस्य भविष्यति ५९ पश्यैहि वत्स मामेवं मातरं दास्यतां गतां मां मा स्प्राक्षीः राजपुत्र अस्पृ-
श्याहं तवाधुना ६० ततः सबालः सहसा दृष्ट्वा कृष्यन्तु मातरं समभ्यधावदम्बेति रुदन् साश्रु विलोचनः ॥ ६१ ॥
तमागतं द्विजः क्रेता बालमभ्याहनत् पदा वदंस्तथापि सोऽम्बेति नैवामुञ्चत मातरं ६२ राजपत्न्युवाच प्रसादं
कुरु मे नाथ क्रीणीष्वेमञ्च बालकं क्रीतापि नाहं भवतो विनैनं कार्य्यसाधिका ६३ इत्थं ममाल्प भाग्यायाः प्रसादं
सुमुखो भव मां संयोजय बालेन वत्सेनेव पयस्विनी ६४ ब्राह्मण उवाच गृह्यतां वित्तमेतत्ते दीयतां बालको मम ॥

स्त्री पुंसो धर्मे शास्त्रज्ञे : कृतमेव हि वेतनं शतं सहस्रं लक्षञ्च कोटि मूल्यं तथा परे : ६५ पक्षिण ऊचुः तथैव तस्य तद्विज्ञं वद्धोत्तर पटे ततः प्रगृह्य बालकं माता सद्दौ वास्य अन्वयत् ६६ नीयमानो तु तौ दृष्ट्वा भार्य्या पुत्रौ सपार्थिव : विललाप सुदुःखार्तो निः श्वस्योष्णं पुनः पुनः ६७ यांन वायुर्न चादित्यो नेन्दुर्न च पृथग्जनः दृष्टवन्तः पुरा पत्नी सेयं दासीत्वमागता ६८ सूर्य्यवंश प्रसूतो ऽयं सुकुमार कराङ्गुलिः सं प्राप्तो विक्रयं बालो धिङ्मामस्तु सुदुर्म्मतिं ६९ हा प्रिये हा शिशो वत्स ममानार्य्यस्य दुर्नयैः दैवाधीनां दशां प्राप्तो न मृतो ऽस्मि तथापि धिक् ७० ॥ पक्षिण ऊचुः एवं विलपतो राज्ञः स विप्रो ऽन्तरधीयत वृक्ष गेहादिभिस्तुङ्गैस्ता वादाय त्वरान्वितः ७१ विश्वामित्रस्ततः प्राप्तो नृपं वित्तम याचत तस्मै समर्पया मास हरिश्चन्द्रो ऽपि तद्धनं ७२ तद्वित्तं स्तोकमालोक्य दारविक्रय सम्भवं शोकाभिभूतं राजानं कुपितः कौशिको ऽब्रवीत् ७३ क्षत्रबन्धो ममेमां त्वं सदृशीं यज्ञदक्षिणां मन्यसे यदि तत् क्षिप्रं पश्य त्वं मे बलं परं ७४ तपसो ऽत्र सुतप्तस्य ब्राह्मण्यस्यामलस्य च मत्प्रभावस्य चोग्रस्य शुद्धस्याध्ययनस्य च ७५ हरिश्चन्द्र उवाच अन्यां दास्यामि भगवन् कालः कश्चित् प्रतीक्ष्यतां साम्प्रतं नास्ति विक्रीता पत्नी पुत्रश्च बालकः ७६ विश्वामित्र उवाच चतुर्भागः स्थितो यो ऽयं दिवसस्य नराधिप एष एव प्रतीक्ष्यो मे वक्तव्यं नोत्तरं त्वया ७७ पक्षिण ऊचुः तमेवमुक्त्वा राजेन्द्रं निष्ठुरं निर्घृणं वचः तदादाय धनं तूर्णं कुपितः कौशिको ययौ ७८ विश्वामित्रे गते राजा भयशोकाब्धि मध्यगः सर्वाकारं विनिश्चित्य प्रोवाचोच्चैरधोमुखः ॥ ७९ ॥ वित्तक्रीतेन यो ह्यर्थी मया प्रेष्येण मानवः स ब्रवीतु त्वरायुक्तो यावत्तपति भास्करः ८० अथाजगाम त्वरितो धर्मश्चण्डालरूपधृक् दुर्गन्धो विकृतो रूक्षः श्मश्रुलो दन्तुरो घृणी ८१ कृष्णो लम्बोदरः पिङ्गः रूक्षाक्षः परुषाक्षरः गृहीत पक्षि पुञ्जश्च शवमाल्यैरलङ्कृतः ८२ कपालहस्तो दीर्घास्यो भैरवो ऽतिवदन् मुहुः श्वगणाभिवृतो घोरो यष्टिहस्तो निराकृतिः ८३ चण्डाल उवाच अहमर्थी त्वया शीघ्रं कथयस्वात्म वेतनं स्तोकेन बहुना वापि येन वा लभ्यते भवान् ८४ पक्षिण ऊचुः तं तादृशमथालक्ष्य क्रूरदृष्टिं सुनिष्ठुरं वदन्तमति दुःशीलं कस्त्वमित्याह पार्थिवः ८५ चण्डाल उवाच चण्डालो ऽहमिहाख्यातः प्रवीरेति पुरोत्तमे विख्यातो वध्यानां

को मृतकम्बल हारकः ८६ हरिश्चन्द्र उवाच नाहं चण्डाल दासत्व मिच्छेयं सुविगर्हितं वरंशापाग्निना दग्धो न चण्डाल वशं गतः ८७ पक्षिणा ऊचुः तस्यैवं वदतः प्राप्तो विश्वामित्र स्तपोनिधिः कोपामर्षविवृत्ताक्षः प्राह चेदं नराधिपं ८८ विश्वामित्र उवाच चण्डालोऽयमनल्पं ते दातुं वित्त मुपस्थितः कस्मान्न दीयते मह्य मशेषा यज्ञदक्षिणा ८९ हरिश्चन्द्र उवाच भगवन् सूर्य्य वंशोत्थ मात्मानं वेद्मि कौशिक कथं चण्डाल दासत्वं गमिष्ये वित्त कामुकः ९० विश्वामित्र उवाच यदि चण्डाल वित्तं त्व मात्म विक्रयजं मम न प्रदास्यसि कालेन प्राप्स्यामि त्वाम संशयं ९१ पक्षिणा ऊचुः हरिश्चन्द्र स्ततो राजा चिन्ता दास्थित जीवितः प्रसीदेति वदन् पादा वृषेर्जग्राह विह्वलः ९२ दासोऽस्म्यार्त्तोऽस्मि भीतोऽस्मि त्वद्भक्त श्च विशेषतः कुरु प्रसादं विप्रर्षे कष्टं चण्डाल सङ्करं ९३ भवेयं वित्त शेषेण सर्व्व कर्म करो वशः तवैव मुनिशार्दूल प्रेष्य श्चित्तानुवर्त्तकः ९४ विश्वामित्र उवाच यदि प्रेष्यो मम भवान् चण्डालाय ततो मया दास भाव मनुप्राप्तो दत्तो वित्तार्बुदेन वै ९५ पक्षिणा ऊचुः एव मुक्ते तदा तेन श्वपाको हृष्ट मानसः विश्वामित्राय तद्द्रव्यं दत्त्वा बध्वा नरेश्वरं ९६ दण्ड प्रहार संभ्रान्त मतीव व्याकुलेन्द्रियं इष्ट बन्धु वियोगार्त्त मनयन्नि जपत्तनं ९७ हरिश्चन्द्र स्ततो राजा वसं श्चण्डाल पत्तने प्रातर्मध्यान्ह समये सायञ्चैत दगायत ९८ बालादीन मुखी दृष्ट्वा बाल दीन मुखं पुरः मां स्मरत्य सुखा विष्टा मोच यिष्यति नो नृपः ९९ उपात्त वित्तो विप्राय दत्वा वित्तमतोऽधिकं न सा मां मृग शावाक्षी वेत्ति पापतरं कृतं १०० राज्य नाशः सुहृत्त्यागो भार्य्यातनय विक्रयः प्राप्ता चण्डालता चेयमहो दुःख परम्परा १०१ एवं सनि वसन्नित्यं सस्मार दयितं सुतं भार्य्याञ्चात्म सना विष्टो हृत सर्व्वस्व आतुरः १०२ कस्य चित्त्वथ कालस्य मृत चेला पहारकः हरिश्चन्द्रोऽभवद्राजा श्मशानेतद्व शानुगः १०३ चण्डालेनानुशिष्ट श्च मृत चेला पहारिणा शवा गमन मन्विच्छन्निहातिष्ठ दिवानिशं १०४॥ इदं राज्ञोऽपि देयञ्च षड्भागन्तु शवं प्रति त्रयस्तु मम भागाः स्युर्द्वौ भागौ तव वेतनं १०५ इति प्रति समादिष्टो जगाम शव मन्दिरं दिशं तु दक्षिणां यत्र वाराणस्यां स्थितं तदा १०६ श्मशानं घोर संनादं शिवा शत समाकुलं शव मौलि समाकीर्णं दुर्गन्धं बहु धूमकं १०७ पिशाच भूत वेतालं डाकिनी यक्ष संकुलं गृध्र गोमायु संकीर्णं श्व वन्दपरि

مارکنڈے پوران

मृतसंस्कार कर्त्तासु मदो द्यतः १३२ प्राप्ते तु सप्तमे वर्षे पुत्रस्थाने ऽथ मृतो द्विज आनीतो बन्धुभिर्दृष्टस्तेन तत्राध-
नो गुणी १३३ मूल्यार्थिना तु तेनापि परिभूतास्तु ब्राह्मणाः ऊचुस्ते ब्राह्मणास्तत्र विश्वामित्रस्य चेष्टितम् १३४
पापिष्ठम शुभं कर्म कुरुत्वं पापकारक हरिश्चन्द्रः पुरा राजा विश्वामित्रेण मुक्तासः १३५ दानं पुण्य क्रिया
प्रोन ब्राह्मण स्थापना शनात् यत न समते तेषां तेः स शापो ऽधात्तदा १३६ गच्छ त्वं नरके घोर मधुनैव नराधम
इत्युक्त मात्रे वचने स्वप्नस्थः स नृपस्तदा १३७ अपश्यद्यम दूतान् वै पाशहस्तान् भयावहान् तैः संगृहीतमात्मा-
नं नीयमानं तदा बलात् १३८ पश्यति स्म भृशं खिन्नो हा नाथः पितर्यथैः सर्ववादी स नरके तैलद्रोण्यां निपा-
तितः १३९ ककचैः पाट्यमानस्तु क्षुर धाराभिरप्यधः अन्धे तमसि दुःखार्त्तः पूयशोणित भोजनः ॥ १४०॥
सप्त वर्षे मृतात्मानं पुत्रं स त्वं ददर्शाह दिने दिने तु नरके दह्यते पच्यते ऽन्यतः १४१ खिद्यते क्षोभ्यते ऽन्यत्र मार्यते
घात्यते ऽन्यतः सार्यते दीप्यते ऽन्यत्र शीतवाताहतो ऽन्यतः १४२ एकं दिनं वर्षशत प्रमाणं नरके ऽभवत्
तथा वर्षशतं तत्र आवितं नरके भटैः १४३ ततो निपातितो भूमौ विष्टाशी श्वा व्यजायत वान्ताशी शीत दुःखश्च
मास मात्रे मृतो ऽपि सः १४४ अथापश्यत्स्वरं देहं हस्तिनं वानरं पशुं छागं विडालं कङ्कं च गामविं पक्षिणं कृ-
मिम् १४५ मत्स्यं कूर्मं वराहञ्च श्वाविधं कुक्कुटं शुकं शारिकां स्थावरांश्चैव सर्पमन्यांश्च देहिनः ॥ १४६ ॥
दिवसे दिवसे जन्म शशिनः शशिन स्तदा अपश्यद् दुःख सन्तप्तो दिनं वर्षशतं तथा १४७ एवं वर्षशतं पूर्णं गतं
तत्र कुयोनिषु अपश्यत्स कदाचित् स राजा तत स्वकुलोद्भवम् १४८ तत्र स्थितस्य तस्यापि राज्यं द्यूतेन हारितम्
भार्या हृता च पुत्रश्च सचैका की वनं गतः १४९ तत्रापश्यत्स सिंहं वै व्यादितास्यं भयावहम् विभक्षयिषुमाया-
तं शरभेण समन्वितम् १५० पुनश्च भक्षितः सो ऽपि भार्यां शोचितुमुद्यतः हा शैव्ये क्व गतास्यद्य मामिहापा-
स्य दुःखितं १५१ अपश्यत पुनरेवापि भार्यां स्वां सह पुत्रकां त्रायस्वत्वं हरिश्चन्द्र किं द्यूतेन तव प्रभो १५२ पुत्रस्ते
शोच्यतां यातो भार्या या शैव्यया सह मना पश्यत पुनरपि धावमानः पुनः पुनः १५३ अथापश्यत पुनरपि स्वप्न-
स्थः स नराधिपः नीयते मुक्त केशी सा दीना विवसना बलात् १५४ हा हा वाक्यं प्रमुञ्चन्ती त्रायस्वेत्यसकृत्स्वना

कृतान्तेन काम प्याशां दुरात्मना १७८ एवं दृष्ट्वा हि मे बालं मातुरुत्सङ्गशायिनं स्मृतिमभ्यागतो बालो रोहिता-
श्वो ऽब्जलोचनः १७९ सोऽप्येतामेव मेवत्तो वयोवस्था मुपागतः नीतो यदि न घोरेण कृतान्तेनात्मनो वशं १८०
राजपत्न्युवाच हा वत्स कस्य पापस्य अपध्यानादिदं महत् दुःख मापतितं घोरं यस्यान्तो नो पलभ्यते ॥ १८१ ॥
हा नाथ राजन् भवता मामनाश्वास्य दुःखितां क्वापि सन्ति ष्ठता स्थाने विश्रब्धं स्थीयते कथं १८२ राज्यनाशः
सुहृत्त्यागो भार्य्या तनय विक्रयः हरिश्चन्द्रस्य राजर्षेः किं विधेन कृतं त्वया . १८३ इति तस्या वचः श्रुत्वा राजा स्व-
स्थानतश्च्युतः प्रत्यभिज्ञाय दयितां पुत्रञ्च निधनं गतं १८४ कष्टं शैब्येय मेषा हि स बालोऽयमिति रुदन् रुरो-
द दुःख संतप्तो मूर्च्छामभिजगाम च १८५ साच तं प्रत्यभिज्ञाय तामवस्था मुपागतं मूर्च्छितान्निपपातार्त्ता निश्चेष्टा
धरणीतले १८६ चेतः संप्राप्य राजेन्द्रो राजपत्नी च तौ समं विलेपतुः सुसन्तप्तौ शोक भारावपीडितौ ॥ १८७ ॥
राजोवाच हा वत्स सुकुमारं ते स्वक्षि भ्रूनासिकालकं पश्यतो मे मुखं दीनं हृदयं किं न दीर्य्यते १८८ तात तातेति
मधुरं ब्रुवाणां स्वयमागतं उपगुह्य व दिष्येकं वत्स वत्सेति सो हृदात् १८९ कस्य जानु प्रणीतेन पिङ्गेन क्षितिरेणुना
ममोत्तरीय मुत्सङ्गं तथाङ्गं मलमेष्यति १९० अङ्ग प्रत्यङ्ग सम्भूतो मनो हृदयनन्दनः मया कुपित्रा हा वत्स वि-
क्रीतो येन वस्तुवत् १९१ हृत्वा राज्यमशेषं मे ससाधनं धनमहन् दैवाहिना नृशंसेन दष्टो मे तनयस्ततः १९२ अहं दैवा-
हि दष्टस्य पुत्रस्याननपङ्कजं निरीक्षन्नपि घोरेण विषेणान्धी कृतोऽधुना १९३ एवमुक्त्वा तमादाय बालकं बा-
ष्पगद्गदः परिष्वज्य च निश्चेष्टो मूर्च्छया निपपात ह १९४ राजपत्न्युवाच अयं स पुरुषव्याघ्रः स्वरेणैवोपलक्ष्य-
ते विद्वज्जनमनश्चन्द्रो हरिश्चन्द्रो न संशयः १९५ तथास्य नासिका तुङ्गा अग्रतोऽधोमुखं गता दन्ताश्च मुकुल
प्रख्याः ख्यात कीर्तेर्महात्मनः १९६ श्मशानमागतः कस्मादद्यैष स नरेश्वरः अपहाय पुत्र शोकं सापश्यत
पतितं पतिं १९७ प्रहृष्टा विस्मिता दीना भर्तृ पुत्राधि पीडिता वीक्षन्ती सा ततोऽपश्यत् भर्तुर्दण्डं जुगुप्सितं
१९८ श्वपाकार्हं ततो मोहं जगामायतलोचना प्राप्य चेतश्च शनकैः सगद्गदमभाषत १९९ धिक् त्वां दैवाति
करुणं निर्मर्य्यादं जुगुप्सितं येनायममरप्रख्यो नीतो राजा श्वपाकतां २०० राज्यनाशं सुहृत्त्यागं भार्य्यातनय-

विक्रयं प्रापयित्वा पितो मुक्तश्चण्डालोऽयं कृतो नृपः २०१ हा राजन् जातसन्तापामित्थं मां धरणीतलात् ।
उत्थाप्य नाद्य पर्य्यङ्कमारोहेति किमुच्यते २०२ नाद्य पश्यामि ते छत्रं भृङ्गारमथवा पुनः चामरं व्यजनञ्चापि को
ऽयं विधिविपर्य्ययः २०३ यस्याग्रे व्रजतः पूर्व्वं राजानो भृत्यतां गताः स्वोत्तरीयैः कुर्व्वन्ति नीरजस्कं महीतलं २०४
सोऽयं कपालसंलग्नघटीघटनिरन्तरे मृतनिर्म्माल्यसूत्रान्तगूढकेशे सुदारुणे २०५ वसानिस्यन्दसंशुष्कम-
हीपुटकमण्डिते भस्माङ्गारार्द्धदग्धास्थिमज्जसंघट्टभीषणे २०६ गृध्रगोमायुनादार्त्तनष्टक्षुद्रविहङ्गमे ।
चिताधूमातितिरुचा नीलीकृतदिगन्तरे २०७ कुणपास्वादनमुदासंप्रहृष्टनिशाचरे चरत्यमेध्ये राजेन्द्र श्मशाने
दुःखपीडितः २०८ एवमुक्त्वा समालिङ्ग्य कण्ठं राज्ञो नृपात्मजा कष्टशोकशताधारा विललापार्त्तया गिरा ।
२०९ राजपत्न्युवाच राजन् स्वप्नोऽथ तथ्यं वा यदेतन्मन्यते भवान् तत्कथ्यतां महाभाग मनो वै मुह्यते मम २१०
यद्येतदेवं धर्म्मज्ञ नास्ति धर्म्मे सहायता तथैव विप्रदेवादिपूजने पालने भुवः २११ नास्ति धर्म्मः कुतः सत्यमा-
र्ज्जवं चानृशंसता यत्र त्वं धर्म्मपरमः स्वराज्यादवरोपितः २१२ इति तस्या वचः श्रुत्वा निःश्वस्योष्णं सगद्गदं ।
कथयामास तन्वङ्ग्या यथा प्राप्तः श्वपाकता २१३ रुदित्वा सापि सुचिरं निःश्वस्योष्णञ्च दुःखिता स्वपुत्र-
मरणं भीरुर्यथावृत्तं न्यवेदयत् २१४ राजोवाच प्रिये न रोचये दीर्घं कालं क्लेशमुपासितुं नात्मायत्तश्च तन्वङ्गि
पश्य मे मन्दभाग्यतां २१५ चण्डालेनाननुज्ञातः प्रवेक्ष्ये ज्वलनं यदि चण्डालदासतां यास्ये पुनरप्यन्यजन्मनि
२१६ नरके च पतिष्यामि कीटकः कृमिभोजनः वैतरण्यां महापूयवसासृक्स्नायुपिच्छिले २१७ असिपत्र
वने प्राप्य च्छेदं प्राप्स्यामि दारुणं तापं प्राप्स्यामि वा प्राप्य महारौरवरौरवौ २१८ मग्नस्य दुःखजलधौ पारः
प्राणवियोजनं एकोऽपि बालको योऽयमासीद्वंशकरः सुतः २१९ मम दैवाम्बुवेगेन मग्नः सोऽपि बलीयसा ।
कथं प्राणान् विमुञ्चामि परायत्तोऽस्मि दुर्गतः २२० अथवा नार्त्तिनालिङ्ग्यो नरः पापमवेक्षते तिर्य्यक्त्वे नास्ति त-
द्दुःखं नासिपत्रवने तथा २२१ वैतरण्यां कुतस्तादृग्यादृशं पुत्रविप्लवे सोऽहं सुतशरीरेण दीप्यमाने हुताशने ॥
२२२ निपतिष्यामि तन्वङ्गि क्षन्तव्यं कुकृतं मम अनुज्ञाता च गच्छ त्वं विप्रवेश्म शुचिस्मिते २२३ मम वाक्यञ्च तन्-

न्वङ्गि निबोधा हत मानसा यदि दत्तं यदि हुतं गुरवो यदि तोषिताः २२४ परत्र सङ्गमो भूयात् पुत्रेण सह वन्द्य या इह लोके कुतस्त्वेतद्वि विद्यते समे ङ्गितम् २२५ त्वया सह मम श्रेयोगमनं पुत्र मार्गणो यन्मया हसता किञ्चिद् हस्ये वा शुचि स्मिते २२६ अश्लीलमुक्तं तत सर्वं सन्तव्यं मम याचतः राजपत्नीति गर्वेण नावज्ञेयः सतेद्विजः सर्व्वे यत्नेन ते तोष्यः स्वामि देव तव शुभे २२७ राजपत्न्युवाच अहमप्यत्र राजेन्द्र दीप्यमाने हुताशने दुःख भारा सहा द्यैव सह यास्यामि वै त्वया २२८ पक्षिण ऊचुः ततः कृत्वा चितां राजा आरोप्य तनयं स्वकं भार्य्यया सहितश्चा सौ बद्धाञ्जलि पुटस्तदा २२९ चिन्तयन् परमात्मानमीशं नारायणं हरिं हृत कोटर गुहासीनं वासुदेवं सुरेश्वरं अना दि निधनं ब्रह्म कृष्णं पीताम्बरं शुभं २३० तस्य चिन्त्यमानस्य सर्वे देवाः सवासवाः धर्म्मं प्रमुखतः कृत्वा समाजग्मु स्त्वरान्विताः २३१ आगत्य सर्वे प्रोचुस्ते भो भो राजन् शृणु प्रभो अयं पितामहः साक्षाद्धर्म्मश्च भगवान् स्वयं २३२॥ साध्याश्च विश्वे मरुतो लोकपालाः सवाहनाः नागाः सिद्धाः सगन्धर्व्वा रुद्राश्चैव तथाश्विनौ २३३ एते चान्ये च बह वो विश्वामित्रस्तथैव च विश्वत्रयेण यो मित्रं कर्तुं न शकितः सुरः २३४ विश्वामित्रस्तु ते मैत्रीमिष्टञ्चाहर्तुमिच्छति आरुरोह ततः प्राप्तो धर्म्मः शक्रोऽथ गाधिजः २३५ धर्म्म उवाच मा राजन् साहसं कार्षीर्धर्म्मोऽहं त्वामुपागतः तिति क्षा दमसत्याद्यैः स्वगुणैः परितोषितः २३६ इन्द्र उवाच हरिश्चन्द्र महाभाग प्राप्तः शक्रोऽस्मि तेऽन्तिके त्वया सभार्य्यः पुत्रेण जिता लोकाः सनातनाः २३७ आरोह त्रिदिवं राजन् भार्य्यापुत्रसमन्वितः सुदुष्प्रापं नरैरन्यैर्जितमा त्मीयकर्म्मभिः २३८ पक्षिण ऊचुः ततोऽमृतमयं वर्षमपमृत्यु दिनाशनं इन्द्रः प्रासृजदाकाशाच्चितास्थानगतः प्रभुः २३९ पुष्पवर्षञ्च सुमहद्देव दुन्दुभि निस्वनं ततस्ततो वर्त्तमाने समाजे देवसंकुले २४० समुत्तस्थौ ततः पुत्रो राज्ञस्तस्य महात्मनः सुकुमार तनुः सुस्थः प्रसन्नेन्द्रिय मानसः २४१ ततो राजा हरिश्चन्द्रः परिष्वज्य सुतं क्षणात् सभा र्य्यः स्वश्रिया युक्तो दिव्य माल्याम्बरान्वितः २४२ सुस्थः सम्पूर्ण हृदयो मुदा परमया युतः बभूव ततः क्षणादिन्द्रो भूयश्चैनमभाषत २४३ सभार्य्यस्त्वं सपुत्रश्च प्राप्स्यसे सद्गतिं परां समारोह महाभाग निजानां कर्म्मणां फलैः २४४ हरिश्चन्द्र उवाच देवराजाननुज्ञातः स्वामिना श्वपचेन वै अगत्वा निष्कृतिं तस्य नारोक्ष्येऽहं सुरालयं २४५ धर्म्म उवाच ॥

तवैनं भाविनं लोशमवगम्यात्ममायया आत्माश्वपाक तांनीतो दर्शितंतच्च चापलं २४६ इन्द्र उवाच प्रार्थ्यते यत्।
परं स्थानं समस्तैर्मनुजैर्भुवि तदारोह हरिश्चन्द्र स्थानं पुराय कृतां नृणां २४७ हरिश्चन्द्र उवाच देवराजनमस्तुभ्यं।
वाक्यञ्चैतन्नि वोध मे प्रसाद सुमुखं यत्त्वां ब्रवीमि प्रश्रयान्वितः २४८ मच्छोकमग्नमनसः कोशला नगरे जनाः ति-
ष्ठन्ति तान पोह्या द्य कथं यास्याम्यहं दिवं २४९ ब्रह्महत्या गुरोर्घातो गोवधः स्त्रीवधस्तथा तुल्य मे भिर्महापापं भक्त
त्यागेऽप्युदाहृतं २५० भजन्तं भक्त मत्याज्य मदुष्टं त्यजतः सुखं नेहनामुत्र पश्यामि तस्माच्छक्र दिवं व्रज॥ २५१॥
यदि ते सहिताः स्वर्गं मया यान्ति सुरेश्वर ततोऽहम पिया स्यामि नरकं वापि तैः सह २५२ इन्द्र उवाच बहूनि पुराय।
पापानि तेषां भिन्नानि वै पृथक् कथं संघात भोग्यं त्वं भूयः स्वर्गमवाप्स्यसि २५३ हरिश्चन्द्र उवाच शक्र भुङ्क्ते नृपो
राज्यं प्रभावेण कुटुम्बिनां यजते च महायज्ञैः कर्म्म पौर्त्तं करोति च २५४ तच्च तेषां प्रभावेण मया सर्व्वमनुष्ठितं ॥
उपकर्तॄन् न सन्त्यक्ष्ये तानहं स्वर्गलिप्सया २५५ तस्माद्यन्मम देवेश किञ्चिदस्ति सुचेष्टितं दत्तमिष्टमथो जप्तं सामा-
न्यं तैस्तदस्तु नः २५६ बहुकालोपभोग्यं हि फलं यन्मम कर्म्मणाः तदस्तु दिनमप्येकं तैः समं त्वत्प्रसादतः॥ २५७॥
पक्षिण ऊचुः एवं भविष्यतीत्युक्त्वा शक्रस्त्रि भुवनेश्वरः प्रसन्न चेता धर्म्मश्च विश्वामित्रश्च गाधिजः॥ २५८॥
विमान कोटि सम्बद्धं स्वर्गलोकान्महीतलं गत्वायोध्याजनं प्राह दिवमारुह्यतामिति २५९ तदिन्द्रस्य वचः।
श्रुत्वा प्रीत्या तस्य च भूपतेः आनीय रोहितास्यञ्च विश्वामित्रो महातपाः २६० अयोध्याख्ये पुरे रम्ये सोऽभ्यषिञ्च
न्नृपात्मजं देवैश्च मुनिभिः सिद्धैरभिषिच्य नराधिपं २६१ राज्ञा सह तदा सर्व्वे हृष्टपुष्ट सुहृज्जनाः सपुत्र भृत्यदा-
रास्ते दिवमारुरुहुर्जनाः २६२ पदे पदे विमानात्ते विमानमगमन्नराः तदा सम्भूत हर्षोऽसौ हरिश्चन्द्रश्च पार्थिवः
२६३ सम्प्राप्य भूतिमतुलां विमानैः समहीपतिः आसाञ्चक्रे पुराकारे वप्रप्राकार संवृते २६४ ततस्तस्यर्द्धिमालो-
क्य श्लोकं तत्रोशनाजगौ दैत्याचार्य्यो महाभागः सर्व्व शास्त्रार्थ तत्त्ववित् २६५ शुक्र उवाच हरिश्चन्द्र समो राजान
भूतो न भविष्यति यः शृणोति स्वदुःखार्त्तः स सुखं महदाप्नुयात् २६६ स्वर्गार्थी प्राप्नुयात् स्वर्गं पुत्रार्थी पुत्रमाप्नु-
यात् भार्य्यार्थी प्राप्नुयाद्भार्य्यां राज्यार्थी राज्यमाप्नुयात् २६७ अहो तितिक्षा माहात्म्य महो दानफलं महत् यदा।

गतो हरिश्चन्द्रः पुरीन्त्वन्तु त्वमाश्रवान् २६८ पक्षिणा ऊचुः एतत्ते सर्व्वमाख्यातं हरिश्चन्द्र विचेष्टितं अतः परं कथा शेषः श्रूयतां मुनि सत्तम २६९ विपाको राजसूयस्य पृथिवी क्षय कारणं तन्निपाक निमित्तञ्च युद्धमाडिवकं महत॥ २७० इति मार्कण्डेय पुराणे हरिश्चन्द्रो पाख्यानं ८ पक्षिणा ऊचुः राज्य च्युते हरिश्चन्द्रे गते च त्रिदशालयं निश्च क्राम महा तेजा जलवासात् पुरोहित : १ वशिष्ठो द्वादशाब्दान्ते गङ्गा पर्य्युषितो मुनिः शुश्राव च समस्तन्तु विश्वामित्र विचेष्टितं २ हरिश्चन्द्रस्य नाशञ्च राज्ञश्चोदार कर्म्मणः चण्डाल सं प्रयोगञ्च भार्य्या तनय विक्रयं॥ ३॥ स श्रुत्वा सु महा भागः प्रीतिमान वनीपतौ चकार कोपं तेजस्वी विश्वामित्र मृषिं प्रति ४ वशिष्ठ उवाच मम पुत्र शतं तेन विश्वामित्रेण घातितं तत्रापि ना भवत्कोपस्ता दृशो या दृशोऽद्य मे ५ श्रुत्वा नराधिप मिमं स्वराज्यादवरोपितं महात्मानं महा भागं देव ब्राह्मण पूजकं ६ यस्मात् स सत्यवाक् शान्तः शत्रावपि विमत्सरः अनागाश्चैव धर्म्मात्मा अप्रमत्तो मदाश्रयः ७ सपत्नी भृत्य पुत्रस्तु प्रापितोऽन्त्यां दशां नृपः सवात्या च्या वितोऽनेन वहु शश्च विलीकृतः ८ तस्मा दुरात्मा ब्रह्म द्विट् प्राज्ञानाम वरोपिता मच्छापो पहतो मूढः स वकत्व मवाप्स्यति ९ पक्षिणा ऊचुः श्रुत्वा शापं महा तेजा विश्वामित्रोऽपि कौशिकः त्वमप्याडिर्भव स्वेति प्रतिशापमयच्छत १० अन्योन्य शापात्तौ प्राप्तौ तिर्य्यक्त्वं परम द्युती वशिष्ठः स महा तेजा विश्वामित्रश्च कौशिकः ११ अन्य जाति समा योगं गतावप्य मितौजसौ युयुधातेऽतिसंरब्धौ महा वल पराक्रमौ १२ योजनानां सहस्रे द्वे प्रमाणो नाडिरुच्छ्रितः यन्न वत्यधिकं ब्रह्मन् सहस्र त्रितयं वकः १३ तौ तु पक्ष प्रहाराभ्यामन्योन्यस्योरु विक्रमौ प्रहरन्तौ भयं तीव्रं प्रजानाञ्च क्रतुस्तदा १४ विधूय पक्षाणि वको रक्तो हृताक्षि राडिनम् आडिं सोऽप्युन्नत ग्रीवो वकं पद्भ्यामताडयत् १५ तयोः पक्षानिला धूताः प्रपेतुर्गिरयो भुवि गिरि प्रपाताभिहता चकम्पे च वसुन्धरा १६ सा कम्पमाना जलधीनुद्वृत्तान्वृ चकार च ननामैकेन पार्श्वेन पाताल गमनोन्मुखी। १७ केचिद्गिरि निपातेन केचिदम्भोधि वारिणा केचिन्मही सञ्चलनात् प्रययुः प्राणिनः क्षयं १८ इति सर्व्वं परित्रस्तं हाहा भूतम चेतनं जगदासीत्तु सम्भ्रान्तं पर्य्यस्त क्षिति मण्डलं १९ हा वत्स हा कान्त शिशो प्रयाह्येषोऽस्मि संस्थितः हा प्रिये कान्त शैलोऽयं पतत्याशु पलायतां २० इत्याकुली कृते लोके सन्त्रास विमुखे तदा सुरैः परिवृतः सर्व्वै

राजगामपितामहः २१ प्रत्युवाच च विश्वेशस्तावुभावतिकोपितौ युद्धं वां विरमत्वेतल्लोकाः स्वास्थ्यं व्रजन्तु च॥ २२॥
शृण्वन्तावपि तौ वाक्यं ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः कोपामर्षसमाविष्टौ युयुधाते न तस्थतुः २३ ततः पितामहो देवस्ते-
दृष्ट्वा लोकसंक्षयं तयोश्चाहितमन्विच्छन् तिर्यग्भावमपानुदत् २४ ततस्तौ पूर्वदेहस्थौ प्राह देवः प्रजापतिः सु-
दस्ते तामसे भावे वसिष्ठकौशिकसंभौ २५ जहि वत्स वसिष्ठ त्वं त्वञ्च कौशिकसत्तम तामसं भावमाश्रित्य इदं युद्धं चि-
कीर्षितं २६ राजसूयविपाकोऽयं हरिश्चन्द्रस्य भूपतेः युवयोर्विग्रहश्चायं पृथिवीक्षयकारकः २७ न चापि
कौशिकश्रेष्ठस्तस्य राज्ञोऽपराध्यते स्वर्गप्राप्तिकरो ब्रह्मंस्त्वं पकारपदे स्थितः २८ तपोविघ्नस्य कर्तारौ कामक्रोध-
वशंगतौ परित्यजत भद्रं वो ब्रह्म हि प्रचुरं बलं २९ एवमुक्तौ ततस्तेन लज्जितौ तावुभावपि समन्वयामासतुः प्री-
त्या परिष्वज्य परस्परं ३० ततः सुरैः स्तूयमानो ब्रह्मा लोकं निजं ययौ वसिष्ठोऽप्यात्मनः स्थानं कौशिकोऽपि स्व-
माश्रमं ३१ य इदं आडिबकं युद्धं हरिश्चन्द्रकथां तथा कथयिष्यन्ति ये मर्त्याः सम्यक् श्रोष्यन्ति चैव ये॥ ३२॥
तेषां पापापनोदं तु श्रुतं ह्येव करिष्यति न चैव विघ्नकार्याणि भविष्यन्ति कदाचन ३३ इति मार्कण्डेयपुराणे
आडिबकं युद्धं ९ जैमिनिरुवाच संशयं द्विजशार्दूलाः प्रभूतमनुपृच्छत आविर्भावतिरोभावौ भूतानां यत्र-
संस्थितौ १ कथं संजायते जन्तुः कथं वा स विवर्द्धते कथं गर्भस्थस्य स्लिष्टत्यङ्गनिपीडितः २ निष्क्रान्तस्तु-
दरात् प्राप्य कथं वा वृद्धिमृच्छति उत्क्रान्तिकाले च कथं चैतन्येन विमुच्यते ३ सर्वश्च मृतस्तथा भाति उभे सुकृत-
दुष्कृते कथं ते च तथा तस्य फलं सम्पादयन्त्युत ४ कथं न जीर्य्यते तत्र पिण्डीभूत इवाशये स्त्रीकोष्ठे यत्र जीर्य्यन्ते
भुक्तान्यपि गुरूण्यपि भक्ष्याणि तत्र नो जन्तुर्जीर्य्यते कथमल्पकः ५ एतन्मे वत सकलं सन्देहान्तिविवर्जितं तदे-
तत् परमं गुह्यं यत्र मुह्यन्ति जन्तवः ६ पक्षिण ऊचुः प्रश्नभारोऽयमतुलस्त्वं यस्मात् सुनिवेदितः दुर्बोध्यः सर्वभूता-
नां भावाभावसमाश्रितः ७ तं शृणुष्व महाभाग यथा प्राह पितुः पुरा पुत्रः परमधर्मात्मा सुमतिर्नाम वामनः॥ ८॥
ब्राह्मणो भार्गवः कश्चित् सुतं मतिमहामतिः कृतोपनयनं शान्तं सुमतिं तत्र जडाकृतिं ९ वेदानधीष्व सुमते यथाऽनु-
क्रममादितः गुरुशुश्रूषणे व्यग्रो भैक्षान्नकृतभोजनः १० ततो गार्हस्थ्यमास्थाय चेष्ट्वा यज्ञाननुत्तमान् इष्टमुत्पा-

दयापत्यमाश्रये श्रावनव्रत: ११ वनस्थश्च ततो वत्स यतिर्भूत्वा निष्परिग्रहः एवं साम्प्रतमस्मि तद्भूत्वा यत्र गत्वा न शोच-
सि १२ पक्षिण ऊचुः इत्येवमुक्तो बहुशो जडत्वान्नाह किञ्चन पिता क्षितौ सुबहुशः प्राह प्रीत्या पुनः पुनः ॥ १३ ॥
इति पित्रा सुतस्नेहात् प्रलोभि मधुराक्षरं सचोद्यमानो बहुशः प्रहस्येदं तथाब्रवीत् १४ तातैतत् बहुशोऽभ्यस्तं यत्व
याद्यापदिश्यते तथैवान्यानि शास्त्राणि शिल्पानि विविधानि च १५ जन्मनाम सुतं साग्रं सम स्मृति पथं गतं ॥
निर्वेदाः परितापाश्च क्षयवृध्युदयैस्तथा: १६ शत्रु मित्र कलत्राणां वियोगाः सङ्गमास्तथा मातरो विविधा दृष्टाः ।
पितरो विविधास्तथा १७ अनुभूतानि सौख्यानि दुःखानि च सहस्रशः बान्धवा बहवः प्राप्ताः पितरश्च पृथग्वि-
धाः १८ विण्मूत्र पिच्छिले स्त्रीणां तथा कोष्ठे मयोषितं पीडाश्च सुभृशं प्राप्ता रोगाणाञ्च सहस्रशः ॥ १९ ॥
गर्भे दुःखान्यनेकानि बालत्वे यौवने तथा वृद्धतायां तथा प्राप्तानि तानि सर्वाणि संस्मरे २० ब्राह्मण क्षत्रिय विशां
शूद्राणाञ्चापि योनिषु पुनश्च पशुकीटानां मृगाणामथ पक्षिणां २१ तथैव राजभृत्यानां राज्ञाञ्चाहव शालिनाम्
समुत्पन्नोऽस्मि गेहेषु तथैव तव वेश्मनि २२ भृत्यतां दासताञ्चैव गतोस्मि बहुशो नृणां स्वामित्वमीश्वरत्वञ्च द-
रिद्रत्वं तथा गतः २३ हतं मया हतश्चान्यैर्हतं मे घातितं तथा दत्तं ममान्यैरन्येभ्यो मया दत्तमनेकशः २४ पितृ मातृ
सुहृद्भ्रातृ कलत्रादि कृतेन च तुष्टोऽसकृत्तथा दैन्यमश्रुधौताननो गतः २५ एवं संसार चक्रेऽस्मिन् भ्रमता तात स-
ङ्कटे ज्ञानमेतन्मया प्राप्तं मोक्ष सम्प्राप्ति कारकं २६ विज्ञाते यत्र सर्वोऽयमृग्यजुःसाम संज्ञितः क्रियाकलापो
विगुणो न सम्यक् प्रतिभाति मे २७ तस्मादुत्पन्नबोधस्य वेदैः किं मे प्रयोजनं गुरुविज्ञान तृप्तस्य निरीहस्य सदात्म-
नः २८ षट्प्रकार क्रियादुःख सुख हर्षरसैश्च यत् गुणैश्च वर्जितं ब्रह्म तत्प्राप्स्यामि परं पदं २९ रस हर्ष भयोद्वेग क्रो-
धामर्ष जरातुरः विज्ञातास्वेस्वगग्राहि सङ्घ पाशगणाकुलाः ३० तस्मात् यास्याम्यहं तात त्यक्त्वेमां दुःखसन्ततिं त्र
यीधर्म्ममधर्म्माढ्यं किम्पाक फलसन्निभं ३१ पक्षिण ऊचुः तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हर्ष विस्मय गद्गदं पिता प्राह
महाभाग: स्वसुतं हृष्टमानसः ३२ पितोवाच किमेतद्भवसे वत्स कुतस्ते ज्ञान सम्भवः केन ते जडता पूर्वं मिदानी-
ञ्च प्रबुद्धता ३३ किन्तु शापविकारोऽयं मुनिदेव कृतस्तव येन ज्ञानं तिरोभूतमाविर्भाव मुपागतं ३४ पुत्र उवाच ॥

शृणु तात यथा वृत्तं ममेदं सुखदुःखदं । यच्चाहमासमन्यस्मिन् जन्मन्यस्मात्परं तु यत् ३५ अहमासं पुरा विप्रो न्यस्ता-
त्मा परमात्मनि । आत्मविद्याविचारेषु परां निष्ठामुपागतः ३६ सततं योगयुक्तस्य सतताभ्याससंगमात् । सत्संयोगा-
त् स्वस्वभावाद् विचारविधिशोधनात् ३७ तस्मिन्नेव यथा प्रीतिर्मे मासीत् युञ्जतः सदा । आचार्यताञ्च सम्प्राप्तः
शिष्यसन्देहहृत्तमः ३८ ततः कालेन महता सोऽत्यन्तिकमुपागतः । अज्ञानाकृष्टसङ्गादौ वियन्न एव प्रमादतः ३९
उत्क्रान्तिकालादारभ्य स्मृतिलोपेन मे भवत् । यावदब्दशतं तस्मिन्नेव जन्मनि स्मृतिर्मानात् ४० सर्वाभ्यासेन तेनेदं सोऽहं
तात जितेन्द्रियः । यतिष्यामि तथा कर्तुं न भविष्ये यथा पुनः ४१ ज्ञानदानफलं ह्येतद्यज्जातिस्मरता मम । न ह्येतत्प्रा-
प्यते तात त्रयीधर्माश्रितैर्नरैः ४२ सोऽहं पूर्वाश्रमादेव निष्ठाधर्ममुपाश्रितः । एकान्तित्वमुपागम्य यतिष्याम्यात्म-
मोक्षणे ४३ तद् ब्रूहि त्वं महाभाग यत्ते संशयिकं हृदि । एतावतापि ते प्रीतिमुत्पाद्यानृण्यमाप्नुयां ४४ पक्षिण
ऊचुः पिता प्राह ततः पुत्रं श्रद्दधानस्य तद्वचः । भवता यद्वयं पृष्टाः संसारग्रहणाश्रयं ४५ पुत्र उवाच शृणु तात यथा
तत्त्वमनुभूतं मया सकृत् । संसारचक्रमजरं स्थितिर्यस्य न विद्यते ४६ सोऽहं वदामि ते सर्वं त्वयैवानुज्ञयार्पितः ।
उत्क्रान्तिकालादारभ्य यथा नान्यो वदिष्यति ४७ ऊष्मा प्रकुपितः काये तीव्रवायुसमीरितः । भिनत्ति मर्मस्थानानि
दीप्यमानो निरिन्धनः ४८ उदानो नाम पवनस्ततश्चोर्ध्वं प्रवर्तते । भुक्तानामम्बुभक्ष्याणामधोगतिनिरोधकृत् ४९
ततो येनाम्बुदानानि कृतान्यन्नरसास्तथा । दत्ताः स तस्याह्लादमापदि प्रतिपद्यते ५० अन्नानि येन दत्तानि श्रद्धा-
पूतेन चेतसा । सोऽपि तृप्तिमवाप्नोति विनाप्यन्नेन वै तदा ५१ येनानृतानि नोक्तानि प्रीतिभेदः कृतो न च । आस्तिकः
श्रद्दधानश्च स सुखं मृत्युमृच्छति ५२ देवब्राह्मणपूजायां ये रता नानुसूयवः । शुक्ला वदान्या ह्रीमन्तस्ते नराः सुख-
मृत्यवः ५३ यो न कामान्न संरम्भान्न द्वेषाद्धर्ममुत्सृजेत् । यथोक्तकारी सौम्यश्च स सुखं मृत्युमृच्छति ॥ ५४ ॥
अवारिदायिनो दाहं क्षुधार्त्ता नान्नदायिनः । प्राप्नुवन्ति नराः काले तस्मिन्मृत्यावुपस्थिते ५५ शीतं जयन्तीन्धनदा-
स्तापं चन्दनदायिनः । प्राणघ्नीं वेदनां कष्टां ये चानुद्वेगकारिणः ५६ मोहाज्ञानप्रदातारः प्राप्नुवन्ति महद्भयं । वेद-
नाभिरुदग्राभिः प्रपीड्यन्तेऽधमा नराः ५७ कूटसाक्षी मृषावादी यश्चासद्दत्तु शास्ति वै । ते मोहमृत्यवः सर्वे तथा

वेद विनिन्दकाः ५८ विभीषणाः पूतिगन्धाः कूटमुद्गरधारिणः आगच्छन्ति दुरात्मानो यमस्य पुरुषास्तदा ॥ ५९ ॥
प्राप्तेषु तेषु पश्यंतेषु जायते तस्य वेपथुः क्रन्दत्य विरतं सो ऽथ भ्रातृमातृसुतांस्तथा ६० सास्य दन्तस्फुटा तात एक व-
र्णा विभाव्यते दृष्टिश्च भ्राम्यते त्रासाच्छ्वासाच्छुष्यत्यथाननं ६१ ततः श्वासान्दिनः सो ऽथ हाहि भङ्ग समन्वितः
ततः सवेदना विष्टस्तच्छरीरं विमुञ्चति ६२ वायुभूतो ऽथ तद्रूपं देहमन्यत्तु अपद्यते तत्कर्मजं यातनार्थं न मातृपितृ
सम्भवं तत्प्रमाणा वयोवस्था संस्थानैः प्राग्भवं यथा ६३ ततो दूतो यमस्याशु पाशैर्बध्नाति दारुणैः दण्ड प्रहार-
सम्भ्रान्तं कर्षते दक्षिणां दिशं ६४ कुशकण्टक वल्मीक शङ्कु पाषाण कर्कशे तथा प्रदीप्त ज्वलने क्वचिच्छ्वभ्र-
प्रतोत्कटे ६५ प्रदीप्तादित्यतप्ते च दह्यमानं तदंशुभिः कृष्यते यमदूतैश्च शिवसन्नादभीषणैः ६६ विकृष्यमा-
णस्तैर्घोरै र्भक्ष्यमाणः शिवाशतैः प्रयाति दारुणे मार्गे पापकर्मा यमक्षयं ६७ छत्रोपानह दातारो ये च वस्त्र प्र-
दा नराः ते यान्ति मनुजा मार्गं तं सुखेन तथान्नदाः ६८ एवं क्लेशाननुभवन्नवशः पापपीडितः नीयते द्वादशाहेन
धर्मराजपुरं नरः ६९ काले देहे दह्यमाने महान्तं दाहमृच्छति ताड्यमाने तथैवार्त्तिं छिद्यमाने च दारुणां ॥ ७० ॥
क्लिद्यमाने चिरतरं जन्तुर्दुःखमवाप्नुते स्वेनकर्मविपाकेन देहान्तरगतो ऽपि सन् ७१ तत्र यद्बान्धवास्तोयं प्रयच्छन्ति
तिलैः सह यच्च पिण्डं प्रयच्छन्ति नीयमानस्तदश्नुते ७२ तैलाभ्यङ्गो बान्धवानामङ्गसंवाहनञ्च यत् तेन चाप्याय्यते
जन्तुर्येचाश्नन्ति स बान्धवाः ७३ भूमौ स्वपद्भिर्नात्यन्तं क्लेशमाप्नोति बान्धवैः दानं ददद्भिश्च तथा जन्तुराप्यायते मृतः
७४ नीयमानः स्वकं गेहं द्वादशाहं स पश्यति उपभुङ्क्ते तथा दत्तं तोयपिण्डादिकं भुवि ७५ द्वादशाहात्परं घोरमाय-
सं भीषणाकृतिं याम्यं पश्यत्यथो जन्तुः कृष्यमाणः पुरं ततः ७६ गतमात्रो ऽतिरक्ताक्षं भिन्नाञ्जनचयप्रभं ॥ मृ-
त्युकालान्तकादीनां मध्ये पश्यति वै यमं ७७ दंष्ट्राकरालवदनं भृकुटीदारुणाकृतिं विरूपैर्भीषणैर्वक्त्रैर्वृतं व्या-
धिशतैः प्रभुं ७८ दण्डासक्तं महाबाहुं पाशहस्तं सुभैरवं तन्निर्दिष्टां ततो याति गतिं जन्तुः शुभाशुभां ॥ ७९ ॥ २
रौरवे कूटसाक्षी तु याति यश्चानृतो नरः तस्य स्वरूपं गदतो रौरवस्य निशामय ८० योजनानां सहस्रे द्वे रौरवो हि
प्रमाणतः जानुमात्रप्रमाणश्च ततः श्वभ्रः सुदुस्तरः ८१ तत्राङ्गारचयोपेतः कृतश्च धरणीसमः ज्वाज्वल्य-

मानस्त्री ब्रेणा तापिताङ्गनर भूमिना ८२ तन्मध्ये पाप कर्म्मीणां विमुञ्चन्ति यमानुगाः सदस्य मारास्त्री ब्रेणा वह्नि।
नातत्र धावति ८३ पदे पदे च पादोऽस्य शीर्य्यते जीर्य्यते पुनः अहो रात्रेणोद्धरणं पादन्या सेच गच्छति ८४ सर्वसहस्र
मुत्तीर्णो योजनानां विमुच्यते ततोऽन्यं पाप शुद्ध्यर्थं ताद्दङ्गि रयमृच्छति ८५ ततः सर्व्वेषु निस्तीर्णः पापी तिर्य्यक्त्व
मश्नुते कृमि कीट पतङ्गेषु श्वापदेमशकादिषु ८६ गत्वा गजद्रुमाद्येषु गोष्वश्वेषु तथैव च अन्यासु चैव पापासु
दुःखदासु च योनिषु ८७ मानुष्यं प्राप्य कुब्जो वा कुत्सितो वामनोऽपि वा चण्डाल पुक्कसाद्यासु नरो योनिषु जायते
८८ अवशिष्टेन पापेन पुण्येनच समन्वितः ततश्चारोहणीं जातिं शूद्र वैश्य नृपादिकां ८९ विप्र देवेन्द्रता ञ्चा-
पि कदाचित्स्वरोहणीं सवन्तु पाप कर्म्मीणो नरकेषु पतन्त्यधः ९० यथा पुण्यकृतो यान्ति तन्मे निगदतः शृणु।
ते यमेन विनिर्दिष्टां यान्ति पुण्यां गतिं नराः ९१ प्रगीत गन्धर्व्व गणाः प्रनृत्ताप्सरसां गणाः हारनूपुर माधुर्य्य शोभिना
न्युत्तमानि च ९२ प्रयान्त्याशु विमानानि नाना दिव्यस्रगुज्ज्वलाः तस्माच्च प्रच्युता राज्ञामन्येषाञ्च महात्मनां ९३ जाय-

न्ते च कुले तत्र सद्वृत्त परिपालकाः भोगान्सम्प्राप्नुवन्त्युग्रांस्ततो यान्त्यूर्द्धमन्यथा ९४ अवरोहणीञ्च सम्प्राप्य पूर्व्ववद्या-
न्ति मानवाः एतत्ते सर्व्वमाख्यातं यथा जन्तुर्विपद्यते अतः शृणुष्व विप्रर्षे यथा गर्भे प्रपद्यते ९५ इति मार्कण्डेय
पुराणे पिता पुत्र संवादे १० पुत्र उवाच निषेके मानवं स्त्रीणां वीजं क्षिप्तं रजस्यथ विमुक्तमात्रो नरकात्स्वर्गाद्वा-
पि प्रपद्यते १ तेनाभिभूतं तत्स्थैर्य्यं याति वीजद्वयं पितः कललत्वं वुद्वुदत्वं ततः पेशित्वमेवच २ पेश्यां यथास्तु
वीजं स्यादङ्कुरस्तद्वदुच्यते अङ्गानाञ्च तथोत्पत्तिः पञ्चानामनुभागशः ३ उपाङ्गान्यङ्गुलीनेत्र नासास्य श्रवणा-
नि च प्ररोहं यान्ति चाङ्गेभ्यस्तद्वत्तेभ्यो नखादिकं ४ त्वचि रोमाणि जायन्ते केशाश्चैव ततः परं समं सम्वृद्धिमायाति
तेनैवोद्भव कोषकं ५ नारिकेल फलं यद्वत् सकोशं वृद्धिमृच्छति तद्वत् प्रयात्यसौ वृद्धिं सकोशोऽधोमुखः स्थितः
६ तले तु जानुपार्श्वाभ्यां करौ न्यस्य स वर्द्धते अङ्गुष्ठौ चोपरिन्यस्तौ जान्वोरग्रे तथाङ्गुली ७ जानुपृष्ठे तथा नेत्रे जानु-
मध्ये च नासिका स्फिचौ पार्ष्णिद्वयस्थे च वाहुजङ्घे वहिः स्थिते ८ एवं वृद्धिं क्रमाद्याति जन्तुः स्त्री गर्भसंस्थितः॥
अन्य सत्वोदरे जन्तोर्यथा रूपे तथा स्थितिः ९ काठिन्यमग्निना याति भुक्तपीतेन जीवति पुण्यापुण्याश्रयमयी स्थि

तप्ताः सूर्य्यकरैश्चण्डैर्यान्ति तीव्रसुदारुणैः २५ प्रपतन्ति सदा तत्र प्राणिनो नरकौकसः तन्मध्ये च वनं रम्यं स्निग्ध-
पत्रं विभाव्यते २६ पत्राणि तत्र खड्गानां फलानि द्विजसत्तम श्वानश्च तत्र संदष्टाः स्वनन्त्ययुतशोभिताः २७
महावक्त्रा महादंष्ट्रा व्याघ्रा इव भयानकाः ततस्तद्वनमालोक्य शिशिरच्छायमग्रतः २८ प्रयान्ति प्राणिनस्त-
त्र तीव्रतृट्परिपीडिताः हा मातर्हा तात इति क्रन्दन्तोऽतीव दुःखिताः २९ दह्यमानाङ्घ्रियुगला धरणीस्थेन व-
ह्निना तेषां गतानां तत्रासिपत्रपाती समीरणः ३० प्रवाति तेन पात्यन्ते तेषां खड्गान्यथोपरि ततः पतन्ति ते भू-
मौ ज्वलत्पावकसञ्चये ३१ लेलिह्यमाने चान्यत्र व्याप्ताशेषमहीतले सारमेयास्ततः शीघ्रं शातयन्ति शरीरत-
३२ तेषामङ्गानि रुदतामनेकान्यतिभीषणाः असिपत्रवनं तात मयैतत्कीर्तितं तव ३३ अतः परं भीमतरं तप्तकु-
म्भं निबोध मे समन्ततस्तप्तकुम्भा वह्निज्वालासमावृताः ३४ ज्वलदग्निचयोद्वृत्ततैलायश्चूर्णपूरिताः तेषु दुष्कृ-
तकर्माणो याम्यैः क्षिप्ता ह्यधोमुखाः ३५ क्वाथ्यन्ते विस्फुटद्गात्रगलन्मज्जजलाविलाः स्फुटत्कपालनेत्रा-
स्थिच्छिद्यमाना विभीषणैः ३६ गृध्रैरुत्पाट्य मुच्यन्ते पुनस्तत्रैव वेगितैः पुनः सिमसिमायन्ते तैलेनैक्यं व्रज-
न्ति च ३७ द्रवीभूतैः शिरोगात्रस्नायुमांसत्वगस्थिभिः ततो याम्यैर्नरैराशु दर्व्या घट्टनघट्टिताः ३८ क्वाथ्यन्ते महा-
तैले मथ्यन्ते पापकर्मिणः एष ते विस्तरेणोक्तस्तप्तकुम्भो मया पितः ३९ इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्र-
संवादे महारौरवादिनरकाख्यानं १२ पुत्र उवाच अहं वैश्यकुले जातो जन्मन्यस्मात्तु सप्तमे समतीते गवां रोधं
निपाने कृतवान्पुरा १ विपाककाले कर्म्मणस्तस्य नरकं भृशदारुणं संप्राप्तोऽग्निशिखाघोरं मध्ये सुखखगा-
कुले २ यन्त्रपीडनगात्रोत्थप्रवाहोद्भूतकर्दमे विशस्यमानदुष्कर्मिनिपातरवाकुले ३ पात्यमानस्य मे
तत्र साग्रं वर्षशतं गतं महातापार्तितप्तस्य तृषार्त्तदाहान्वितस्य च ४ तत्राह्लादकरः सद्यः पवनः सुखशीतलः
करम्भवालुकाकुम्भमध्यस्थो मे समागतः ५ तत्संस्पर्शाद्यथा तेषां न भवद्यातना नृणां मम चापि यथा स्वर्गे स्व-
र्गिणां निर्वृतिः परा ६ किमेतदिति चाह्लादविस्तारस्तिमितेक्षणैः दृष्टमस्माभिरासन्नं नररत्नमनुत्तमं ॥ ७ ॥
याम्यश्च पुरुषो घोरो दण्डहस्तोऽशनिप्रभः पुरतो दर्शयन्मार्गमितएहीति वाग्यथ ८ पुरुषः सततं दृष्ट्वा या-

तनाशतसङ्कुले नरकं प्राहतं याम्यं किङ्करं क्रुपयान्वितः ९ पुरुष उवाच भो याम्य पुरुषाचक्ष्व किं मयाद्दुष्कृतं कृतं येनेदं यातनाभीमं प्राप्तोऽस्मि नरकं परं १० विपश्चिदिति विख्यातो जनकानामहं कुले जातो विदेहविषये सम्यक्त्र तुजपालकः ११ यज्ञैर्मयेष्टं बहुभिर्धर्म्मतः पालिता मही नोत्सृष्टं चैव संग्रामो नातिथिर्विमुखो गतः १२ पितृ देवर्षिभृत्याश्च न चापचरिता मया कृता स्पृहा च न मया परस्त्री विभवादिषु १३ पर्व्वकालेषु पितरस्तिथिकालेषु देवताः पुरुषं स्वयमायान्ति निपानमिव धेनवः १४ यतस्ते विमुखा यान्ति निश्वस्य गृहमेधिनः तस्मादिष्टञ्च पूर्त्तञ्च धर्म्मो ह्यैव विनश्यतः १५ पितृनिश्वासविध्वस्तं सप्तजन्मार्जितं शुभं त्रिजन्मप्रभवं दैवं निश्वासो हन्त्यसंशयं १६ तस्माद्दैवे च पित्र्ये च नित्यमेव हितोऽभवं सोऽहं कथमिमं प्राप्तो नरकं भृशदारुणं १७ इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसंवादे १३ पुत्र उवाच इति पृष्टस्तदा तेन शृण्वतां नो महात्मना उवाच पुरुषो याम्यो घोरोऽपि प्रश्रितं वचः १ यमकिङ्कर उवाच महाराज यथात्थ त्वं तथैतन्नात्र संशयः किन्तु स्वल्पं कृतं पापं भवता स्मारयामि तत् २ वैदर्भी तव या पत्नी पीवरी नाम नामतः ऋतु मन्या ऋतु वन्ध्यं त्वया तस्याः कृतः पुरा ३ सुशोभनायां कैकेय्यां मासक्तेन ततो भवान् ऋतु व्यतिक्रमात् प्राप्तो नरकं घोरमीदृशं ४ होमकाले यथा वह्निराज्यपातमवेक्षते ॥ ऋतौ प्रजापतिस्तद्वद्वीजपातमवेक्षते ५ यस्तमुल्लङ्घ्य धर्म्मात्मा कामे शासक्तिमान् भवेत् सतु पित्र्याद्दृणात् पापमवाप्य नरकं पतेत् ६ एतावदेव ते पापं नान्यत् किञ्चन विद्यते तदेहि गच्छ पुण्यानामुपभोगाय पार्थिव ७ राजोवाच यास्यामि देवानुचर यत्त्वं मां नयिष्यसि किञ्चित् पृच्छामि तन्मे त्वं यथावद्वक्तुमर्हसि ८ वज्रतुण्डा स्त्वमीकाकाः पुंसो नयनहारिणः पुनःपुनश्चनेत्राणि तद्द्देयां भवन्तिहि ९ किं कर्म्म कृतवन्तश्च कथयैतज्जुगुप्सितं हरन्त्येषां तथा जिह्वां जायमानां पुनर्नवां १० करपत्रेण पाट्यन्ते कस्मादेतेऽतिदुःखिताः करम्भवालुकास्वेते पच्यन्ते तैलगोचराः ११ अधोमुखैः खगैश्चैते कृष्यन्ते किं विधावद विश्लिष्टदेहबन्धा न्तिमहा रावविराविणः ॥ १२ ॥ अयश्चञ्चुनिपातेन सर्व्वाङ्गसततदुःखिताः किमेतेऽनिष्टकर्तारस्तुद्यन्तेऽहर्निशं नराः १३ एता श्चान्या श्च दृश्यन्ते यातनाः पापकर्म्मिणां येन कर्म्मविपाकेन तन्ममाशेषतो वद १४ यमकिङ्कर उवाच यन्मां पृच्छसि भूपाल

पापकर्म्मफलोदयं तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि संक्षेपेण यथातथं १५ पुण्यापुण्ये हि पुरुषः पर्य्यायेण समश्नुते॥ भुञ्जत
श्च क्षयं याति पापं पुण्यमथापि वा १६ नतु भोगादृते पुण्यं किञ्चिद्वा कर्म्म मानवं पापके वा पुनास्त्या शुक्षयो।
भोगात् प्रजायते १७ परित्यजति भोगाच्च पुण्यापुण्ये निबोध मे दुर्भिक्षादेव दुर्भिक्षं क्लेशात् क्लेशं भयाद्भयं १८
मृतेभ्यः प्रमृता यान्ति दरिद्राः पापकर्म्मिणः गतिं नानाविधां यान्ति जन्तवः कर्म्मबन्धनात् १९ उत्सवादुत्सवं
यान्ति स्वर्गात् स्वर्गं सुखात् सुखं श्रद्धधानाश्च शान्ताश्च धनदाः शुभकारिणः २० व्यालकुञ्जरदुर्गाणि।
सर्पचौरभयानितु हताः पापेन गच्छन्ति पापिनः किमतः परं २१ सुगन्धिमाल्य सद्वस्त्र साधुपानासनाशनाः
स्तूयमानाः सदा यान्ति पुण्यैः पुण्याटवीष्वपि २२ अनेक शत साहस्र जन्मसञ्चय सञ्चितं पुण्यापुण्यं नृणां
तद्वत् सुख दुःखाङ्कुरोद्भवं २३ यथा वीजं हि भूपाल पयांसि समवेक्षते पुण्यापुण्ये तथा कालदेशान्य कर्म्मका-
रकं २४ स्वल्पं पापं कृतं पुंसा देशकाले पदादितं पादन्यासकृतं दुःखं कण्टकोत्थं प्रयच्छति २५ तत् प्रभूत।
तरं स्थूलं शूलकीलक सम्भवं दुःखं यच्छति तद्वच्च शिरोरोगादि दुःसहं २६ अपथ्याशनशीतोष्ण श्रमता।
पादिकारकं तथान्योन्यमपेक्षन्ते पापानि फलसङ्गमे २७ एवं महान्ति पापानि दीर्घरोगादि विक्रियां तद्व
च्छस्त्राग्नि कृच्छ्रार्त्तिं बन्धनादि फलायवै २८ स्वल्पं पुण्यं शुभं गन्धं हेलया सम्प्रयच्छति स्पर्शं वाप्यथवा।
शब्दं रसं रूपमथापिवा २९ चिरा गुरुतरं तद्वन्महान्तमपि कालजं एवञ्च सुख दुःखानि पुण्यापुण्योद्भवानि वै
३० भुञ्जानोऽनेक संसार सम्भवानीह तिष्ठति जातिदेशावरुद्धानि नानाज्ञान फलानि च ३१ तिष्ठन्ति तत्र यु-
क्तानि लिङ्गं माचेरणात्मनि वपुषा मनसा वाचा न कदाचित् कश्चिन्नरः ३२ अकुर्व्वन् पापकं कर्म्म पुण्यं।
वाप्यथवा तिष्ठते यद्यत्साप्नोति पुरुषो दुःखं सुखमथापि वा ३३ प्रभूतमथवा स्वल्पं विक्रिया कापि चेतसः॥
तावता तस्य पुण्यं वा पापं वाप्यथ चेतरत् ३४ उपभोगात् क्षयं याति भुज्यमानमिवाशनं एवमेते महापापास्तात-
नाभिरन्वितः ३५ सप्तयान्ति नरा घोरं नरकान्तविवर्त्तिनः तथैव राजन् पुण्यानि स्वर्गलोकेऽमरैः सह॥ ३६॥
गन्धर्व्वसिद्धाप्सरसां गीताद्यैरुप भुञ्जते देवत्वे मानुषत्वे च तिर्य्यक्त्वे च शुभाशुभं ३७ पुण्यपापोद्भवं भुङ्क्ते

सुखदुःखोपलसगां यत्वं पृच्छसि मां राजन् यातना: पापकर्म्मिणां तेन केनेति पापेन तन्ने वक्ष्याम्यशेषतः
३८ दुष्टेन चक्षुषा दृष्टा: परदारा नराधमै: मानसेन च दुष्टेन परद्रव्यञ्च सस्पृहे: ३९ वज्रतुण्डा: खगास्तेषां
हरन्त्येते विलोचने पुन: पुनश्च सम्भूतिरस्मो रेषां भवत्यथ ४० यावतो ऽक्षि निमेषांस्तु पापमेभिर्न्नरैः
कृतं तावद्वर्षसहस्राणि नेत्रार्त्तिं प्राप्नुवन्त्युत ४१ असच्छास्त्रोपदेशास्तु येर्दत्ता ये च मन्त्रिता: सम्यग्दृष्टे
विनाशाय रिपूणामपि मानवै: ४२ ये: शास्त्रमन्यथा प्रोक्तं येरसद्वा गुदाहृता वेददेवद्विजातीनां गुरोर्नि-
न्दा च येः कृता ४३ हरन्ति तेषां जिह्वाश्च जायमाना: पुन: पुन: तावतो वत्सरानेते वज्रतुण्डा: सुदारुणा:
४४ मित्रभेदन्तथा पित्रा पुत्रस्य स्वजनस्य च याज्यो पाध्याययोर्म्मात्रा सुतस्य सहचारिणा: ४५ भार्य्यापत्
त्योश्च ये केचिद्भेदं चक्रुर्नराधमा: तइमे पश्य पाट्यन्ते करपत्रेण पार्थिव ४६ परोपतापकाश्च ये चाह्लाद
निषेधका: तालवृन्तानिलस्थान चन्दनोशीरहारिणा: ४७ प्राणान्तिकं दुःखापमदुष्टानाञ्च ये ऽधमा: कर
स्मवालुकासंस्थास्तइमे पापभागिन: ४८ भुङ्क्ते श्राद्धं तु यो ऽन्यस्य नरो ऽन्येन निमन्त्रित: देवे वाप्यथवा
पित्र्ये स द्विधा कृष्यते खगै: ४९ मर्म्माणि यस्तु साधूनाम सद्भाभिर्निकृन्तति तस्मिमे तुद मानास्तु खगास्ति-
ष्ठन्त्य वारिता: ५० य: करोति च पैशुन्यमन्यथा वान्यथा मति: पाट्यते हि द्विधा जिह्वा तस्येत्थं निशितैः क्षुरैः
५१ मातापित्रोर्गुरूणाञ्च ये ऽवज्ञां चक्रुरुद्धता: तइमे पूय विण्मूत्रगर्ते मज्जन्त्यधोमुखा: ५२ देवतातिथि
भूतेषु भृत्येष्वभ्यागतेषु च अभुक्तवत्सु ये ऽश्नन्ति तद्वत्पित्रग्निपक्षिषु ५३ दुष्टास्ते पूयनिर्यासभुज: सूची
मुखास्तु ते जायन्ते गिरिवर्ष्माण: पश्येते या हृशानरा: ५४ एकपङ्क्त्याशु ये विप्रमथवेतरवर्णजे विषमं भोज
यन्तीह विड्भुजस्त इमे यथा ५५ एकसार्थप्रयातं ये नि:स्वमर्थार्थिनं नरे अपास्य स्वान्नमश्नन्ति तइमे श्लेष्म
भोजिन: ५६ गोब्राह्मणाग्नय: स्पृष्टा येरुच्छिष्टैर्नरेश्वर तेषामेते ऽग्निकुम्भेषु लेलिह्यन्त्यां हिता: करा: ।
५७ सूर्य्येन्दुतारका दृष्टा येरुच्छिष्टैस्तु कामत: तेषां यामैर्नरैर्न्नेत्रन्यस्तो वह्नि: समध्यते ५८ गावो ऽग्निर्जननी
विप्रो ज्येष्ठभ्राता पिता स्वसा यामयो गुरवो वृद्धाये: स्पृष्टास्तु पदा नृभि: ५९ बद्धाङ्घ्रयस्ते निगडैर्लोहै रग्नि प्रता

स्थिते: अङ्गार राशि मध्यस्था स्तिष्ठन्त्यानातु दाहिन: ६० पाय सेकशरं ह्या गो देवान्ना निचयानि वे भुक्तानि ये
रसंस्कृत्य तेषां नेत्राणि पापिनां ६१ नियाति तानां भूपृष्ठे उद्धृत्ता सिनि रीक्षतां संदंशै: यश्य कृष्यन्ते नैरयाम्यै:
सुखाश्रत: ६२ गुरु देव द्विजातीनां वेदानाञ्च नराधमै: निन्दा निशामिता यैश्च पापानामभिनन्दतां ॥ ६३ ॥
तेषां मयोमयान् कीला नग्नि वर्णान् पुन: पुन: कर्णेषु प्रेरयन्त्येते याम्या विलपतामपि ६४ यै: प्रपादेव
विप्रौको देवालय सभा: शुभा: भङ्क्त्वा विध्वंसमानीता: क्रोधलोभानुवर्त्तिभि: ६५ तेषामेते: स्थिते:
शस्त्रै: सुतीक्ष्णै विलपतां त्वचः पृथक् कुर्व्वन्ति वै याम्या: शरीरा दति दारुणा: ६६ गोब्राह्मणार्क मार्गांस्तु ये
ऽव मेहन्ति मानवा: तेषामेतानि कृष्यन्ते गुदेनान्त्राणि वायसै: ६७ दत्त्वा कन्यां यश्च कस्मै द्वितीयाय प्रय-
च्छति सत्वेवनेकधा छिन्न: क्षारनद्यां प्रवाह्यते ६८ स्वपोषणपरो यस्तु परित्यजति मानव: पुत्रभृत्य
कलत्रादि वस्तुवर्गमकिञ्चनं ६९ दुर्भिक्षे सम्भ्रमे वापि सो ऽप्येवं यम किङ्करै: उत्कृत्य दत्तानि सुखे स्व-
मांसान्यश्नुते क्षुधा ७० शरणागतान् यस्त्यजति लोभाद्दत्युपजीविन: सो ऽप्येवं यन्त्रपीडाभि: पीड्यते
यमकिङ्करै: ७१ सुकृतं ये प्रयच्छन्ति यावज्जन्मकृतं नरा: ते पिष्यन्ते शिलापेषैर्यथैते पापकर्म्मिण: ॥ ७२ ॥
न्यासापहारिणो बद्धा: सर्व्वगात्रेषु बन्धनै: कृमि वृश्चिक काकोलैर्भुज्यन्ते ऽहर्निशं नरा: ७३ क्षुतक्षामास्त
तृषतज्जिह्वा तालवो वेदनातुरा: दिवा मैथुनिन: पापा: परदारभुजश्च ये ७४ तथैव कण्टकैर्दीर्घैरायसै: प्र-
पश्य शाल्मलिं आरोपिता विभिन्नाङ्गा: प्रसृता स्त्रक्षवाविला: ७५ मूषायामपि पश्यैतान् नाश्यमानान्
यमानुगै: पुरुषै: पुरुष व्याघ्र परदारावमर्षिण: ७६ उपाध्यायमध: कृत्वा स्तब्धो यो ऽध्ययनं नर: ॥
गृह्णाति शिल्पमथवा सो ऽप्येवं शिरसा शिलां ७७ बिभ्रत् क्लेशमवाप्नोति जनमार्गे ऽति पीडित: क्षुत्
क्षामो ऽहर्निशं भार पीडा व्यथित मस्तक: ७८ मूत्र श्लेष्म पुरीषाणि येरुत्सृष्टानि वारिणि तइमे श्लेष्म
विण्मूत्र दुर्गन्धं नरकं गता: ७९ परस्परञ्च मांसानि भक्षयन्ति क्षुधान्विता: भुक्तं नातिथ्य विधिना पूर्व्वं
मेभि: परस्परं ८० अपविद्धास्तु यैर्वेदा वह्नयश्चाहिताग्निभि: तइमे शैल शृङ्गात् पात्यन्ते ऽध: पुन:पुन:

८१ पुनर्भूपतयो जीर्णा यावज्जीवन्ति ये नराः इमे कृमित्वमापन्ना भक्ष्यन्तेऽत्र पिपीलिकैः ८२ पतितप्रति
ग्रहादाना द्याजनान्नित्यसेवनात् पाषाणमध्यकीटत्वं नरः सततमश्नुते ८३ पश्यतो भृत्यवर्गस्य मित्राणाम
तिथेस्तथा एको मिष्टान्नभुग्भुङ्क्ते ज्वलदङ्गारसञ्चयं ८४ वृकैर्भयङ्करैः पृष्ठं नित्यमस्योपभुज्यते पृष्ठ
मांसं नृपैतेन यतो लोकस्य भक्षितं ८५ अन्धोऽयं बधिरो मूको भ्राम्यतेऽयं क्षुधातुरः अकृतज्ञोऽधमः पुं
सामुपकारेषु वर्तता ८६ अयं कृतघ्नो मित्राणामपकारी सुदुर्मतिः तप्तकुम्भे निपतति ततो यास्यति पेष
णं ८७ करम्भवालुकां तस्मात्ततो यन्त्रावपीडनं असिपत्रवनं तस्मात्करपत्रेण पाटनं ८८ कालसूत्रे
तथा छेदमनेका श्चैव यातनाः प्राप्य निष्कृतिमेतस्मान्न वेद्मि कथमेष्यति ८९ श्राद्धसङ्गतिनो विप्राः स
मुत्पत्य परस्परं दृष्टा हि निःसृतं फेनं सर्वाङ्गेभ्यः पिबन्ति वै ९० सुवर्णस्तेयी विप्रघ्नः सुरापो गुरुतल्पगः ॥
अधश्चोर्ध्वं ज्वलद्वह्निना दह्यमानाः समन्ततः ९१ तिष्ठन्त्यब्दसहस्राणि सुबहूनि ततः पुनः जायन्ते मानवाः
कुष्ठक्षयरोगादि चिन्हिताः ९२ मृताः पुनश्च नरके पुनर्जाताश्च तादृशं व्याधिमृच्छन्ति कल्पान्तपरिमाणं
नराधिप ९३ गोघ्नो न्यूनतरं याति नरकेऽथ त्रिजन्मनि तथोपपातकानाञ्च सर्वेषामिति निश्चयः ९४ नरक
प्रच्युता यानि येयैर्विहिनपातकैः प्रयान्ति योनिजातानि तन्मे निगदतः शृणु ९५ इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे
जडोपाख्याने यमकिङ्करसंवादे १४ यमकिङ्कर उवाच पतितात्प्रतिगृह्यार्थं खरयोनिं व्रजेद्द्विजः नरकात्
प्रतिमुक्तस्तु कृमिः पतितयाचकः १ उपाध्यायव्यलीकन्तु कृत्वा श्वा भवति द्विजः तज्जायां मनसा वाञ्छन्
तद्द्रव्यं चाप्य संशयं. २ गर्दभो जायते जन्तुः पित्रोश्चाप्यवमानकः मातापितरावाक्रुश्य शारिका सम्प्रजायते
३ भ्रातुः पत्न्यवमन्ता च कपोतत्वं प्रपद्यते तामेव पीडयित्वा तु कच्छपत्वं प्रपद्यते ४ भर्तृपिण्डमुपाश्नन्
यस्तु दिष्टं न निषेवते सोऽपि मोहसमापन्नो जायते वानरो मृतः ५ न्यासापहर्ता नरकाद्विमुक्तो जायते कृमिः
असूयकश्च नरकान्मुक्तो भवति राक्षसः ६ विश्वासहन्ता च नरो मीनयोनौ प्रजायते धान्यं यवांस्तिलान्माषान्
कुलत्थान्सर्षपांश्चणान् ७ कलायान्कलमान्मुद्गान्गोधूमानतसीस्तथा. सस्यान्यन्यानि वा हत्वा मो ना...

ज्जन्तुरचेतनः ८ सञ्जायते महा वक्रो सूचिकोव भुसन्निभः परदाराभिमर्षात्तु वृको घोरोऽभिजायते ॥ ९ ॥
श्वा सृगालो बको गृध्रो व्याडः कङ्कस्तथा क्रमात् भ्रातृ भार्य्याञ्च दुर्बुद्धिर्यो धर्षयति पापकृत् १० पुंस्कोकि
लत्वमाप्नोति स चापि नरकाच्च्युतः सखि भार्य्यां गुरोर्भार्य्यां राजभार्य्याञ्च पापकृत् ११ प्रधर्षयित्वा कामात्मा सू-
करो जायते नरः यज्ञदान विवाहानां विघ्नकर्त्ता भवेत् क्रमिः १२ पुनर्दाता च कन्याया: क्रमिरेवोपजायते देवता
पितृ विप्राणामदत्वा योऽन्नमश्नुते १३ प्रमुक्तो नरकात् सोऽपि वायसः सम्प्रजायते ज्येष्ठं पितृसमं वापि भ्रा-
तरं योऽवमन्यते १४ नरकात् सोऽपि विभ्रष्टः क्रौञ्च योनौ प्रजायते शूद्रश्च ब्राह्मणीं गत्वा क्रमि योनौ प्रजायते
१५ तस्यामपत्यमुत्पाद्य काष्ठान्तः कीटको भवेत् सूकरः क्रमिकोमद्गुश्चण्डालश्च प्रजायते १६ अकृतज्ञोऽध
मः पुंसां विमुक्तो नरकान्नरः कृतघ्नः क्रमिकः कीटः पतङ्गो वृश्चिकस्तथा १७ मत्स्यस्तु वायसः कूर्म्मः पुक्कशो जा-
यते ततः अशस्त्रं पुरुषं हत्वा नरः संजायते खरः १८ क्रमिः स्त्री वध कर्त्ता च बाल हन्ता च जायते भोजनं चोरयि-
त्वा तु मक्षिका जायते नरः १९ तत्राप्यस्ति विशेषोवै भोजनस्य शृणुष्वतत् हत्वान्नन्तु समार्जारो जायते नरकाच्च्यु-
तः २० तिल पिण्याक संमिश्रमन्नं हृत्वा तु मूषिकः घृतं हृत्वा च नकुलः काको मद्गुर जामिषं २१ मत्स्य मां
सापहृत् काकः श्येनो मार्गामिषापहृत् दीर्घी काकस्त्व पहृते लवणो दधि निक्रमिः २२ चोरयित्वा पयश्चापि
बलाका सम्प्रजायते यस्तु चोरयते तैलं तैलपायी स जायते २३ मधु हृत्वा नरो दंशः पूपं हृत्वा पिपीलिकः चोर
यित्वा तु निष्पावान् जायते गृहगोलकः २४ आसवञ्चोरयित्वा तु तित्तिरित्वमवाप्नुयात् अयो हृत्वा तु पापात्मा
वायसः सम्प्रजायते २५ हृते कांस्ये च हारीतः कपोतो रूप्यभाजने हृत्वा तु काञ्चनं भाण्डं क्रमि योनौ प्रजायते
२६ पत्रोर्णां चोरयित्वा तु क्रकरत्वञ्च गच्छति कोशकारश्च कौशेये हृते वस्त्रेऽभिजायते २७ दुकूले शार्ङ्गिके
पापो हृते चैवांशुके शुकः तथैवाजाविकं हृत्वा वस्त्रं सोमञ्च जायते २८ कार्पासिके हृते क्रौञ्चो वाल्कहृद्
वकस्तथा मयूरो वर्णकान् हृत्वा शाक पत्रञ्च जायते २९ जीवञ्जीवकतां याति रक्तवस्त्रापहृन्नरः छुच्छुन्दरिः
शुभान् गन्धान् वासो हृत्वा शशो भवेत् ३० षण्डः फला पहरणात् काष्ठस्य घुणकीटकः पुष्पापहृद्दरिद्रश्च

पु॰ १

पङ्गुर्यानापहृन्नरः ३१ शाकहर्ता च हारीत स्तोयहर्ता च चातकः भूहर्ता नरकान् गत्वा रौरवादीन् सुदारुणान् ३२ तृणगुल्मलतावल्लित्वक्सारतरुतां क्रमात् प्राप्य स्तोकाल्पपापस्तु नरो भवति वै ततः ३३ कृमिः कीटः पतङ्गो ऽथ पक्षी तोयचरो मृगः गोत्वं प्राप्य च चण्डालपुक्कशादिजुगुप्सितं ३४ पङ्ग्वन्धो वधिरः कुष्ठी यक्ष्मणा च प्र पीडितः मुखरोगाक्षिरोगैश्च गुदरोगैश्च बाध्यते ३५ अपस्मारी च भवति शूद्रत्वं च स गच्छति एष एव क्रमो दृष्टो गोसुवर्णापहारिणां ३६ विद्यापहारिणां चोग्रा निष्क्रयं भ्रंसिनो गुरोः जायामन्यस्य पुरुषः पारक्यां प्रतिपादयन् ३७ प्राप्नोति शाश्वतीं मूढो यातनाभ्यः परिच्युतः यः करोति नरो होमं समिद्धे विभावसौ ३८ सो ऽजीर्णव्याधिदुःखार्त्तो मन्दाग्निः संप्रजायते परनिन्दा कृतघ्नत्वं परमर्म्मावघट्टनं ३९ नैष्ठुर्य्यं निर्घृणत्वञ्च परदारोपसेवनं परस्वहरणाशौचं देवतानाञ्च कुत्सनं ४० निकृत्या वञ्चनं नृणां कार्पण्यञ्च नृणां वधः ॥ यानि च प्रतिषिद्धानि तत्प्रवृत्तिश्च सन्तता ४१ उपलक्ष्याणि जानीयान्मुक्तानां नरकादनु दया भूतेषु संवादः पर लोकप्रतिक्रिया ४२ सत्यं भूतहितार्थोक्ति र्वेदप्रामाण्यदर्शनं गुरुदेवर्षिसिद्धर्षिपूजनं साधुसङ्गमः ४३ सत्क्रियाभ्यसनं मैत्री इति बुद्ध्येत पण्डितः अन्यानि चैव सद्धर्म्मक्रियाभूतानि यानि च ४४ स्वर्गच्युतानां लि ङ्गानि पुरुषाणामपापिनां एतदुद्देशतो राजन् भवतः कथितं मया ४५ स्वकर्म्मफलभोक्तॄणां पुण्यानां पा पिनान्तथा तदेह्यन्यत्र गच्छामो दृष्टं सर्व्वं त्वयाधुना त्वया दृष्टो हि नरक स्तदेह्यन्यत्र गम्यतां ४६ पुत्र उवाच ततस्तमग्रतः कृत्वा स राजा गन्तुमुद्यतः ततश्च सर्व्वैरुत्कुष्टं यातनास्थायिभिर्नृभिः ४७ प्रसादं कुरु भूपेति ति ष्ठतावन्मुहूर्त्तकं त्वदङ्गसङ्गी पवनो मनो ह्लादयते हि नः ४८ परितापञ्च गात्रेभ्यः पीडाबाधाश्च कृत्स्नशः ॥ अपहन्ति नरव्याघ्र दयां कुरु महीपते ४९ एतच्छ्रुत्वा वचस्तेषां तं याम्यपुरुषं नृपः पप्रच्छ कथमेतेषामाह्लादो मयि तिष्ठति ५० किं मया कर्म्म तत्पुण्यं मर्त्त्यलोके महत्कृतं आह्लाददायिनी ह्येते येनेयं तदुदीरय ॥ ५१ ॥ यमपुरुष उवाच पितृदेवातिथिप्रेष्यशिष्टेनान्नेन ते तनुः पुष्टिमभ्यागता यस्मात्तद्गतञ्च मनो यतः ५२ ततस्त्वद्गा त्रसंसर्गी पवनो ह्लाददायकः पापकर्म्मकृतो राजन् यातना न प्रबाधते ५३ अश्वमेधादयो यज्ञास्त्वयेष्टा विधिव-

च्यत: ततस्तदुर्गन्धो नाश्यायन्न प्रास्त्वाग्नि वायसा: पीडनञ्चोरदाहादि महादु:खस्यहेतव: मृदुत्व ममाताः
राजन् तेजसाय हनान्तव ५५ राजोवाच नस्वर्गे ब्रह्मलोके वा तत्सुखं प्राप्यते नरै: यदार्त्तजन्तु निर्वाणा दानो-
त्थ मिति मे मति: ५६ यदि मत्सन्निधावेतान् यातना न प्रवाधते ततो भद्र मुखान्नाहं स्थास्येस्थाणुरिवाचल:
५७ यमपुरुष उवाच सहि राजन् प्रगच्छामो निज पुण्य समर्जितान् भुंक्ष्व भोगानपास्येह यातना: पापकर्म्म
णां ५८ राजोवाच तस्मान्न तावद्यास्यामि यावदेते सुदु:खिता: मत्सन्निधानात् सुखिनो भवन्ति नरकौकस:
५९ धिक्तस्य जीवनं पुंस: शरणार्थिनमातुरं यो नार्त्तमनुगृह्णाति वैरिपक्षमपि ध्रुवं ६० यज्ञदानतपांसीह
परत्र न च भूतये भवन्ति तस्य यस्यार्त्त परित्राणे न मानसं ६१ नरस्य यस्य कठिनं मनो बालातुरादिषु
वृद्धेषु च न तं मन्ये मानुषं राक्षसो हि स: ६२ एतेषां सन्निकर्षात्तु यद्यग्निपरितापजं तथोग्रगन्धजं वापि दु:खं नरकस-
म्भवं ६३ क्षुत्पिपासाभवं दु:खं यच्च मूर्च्छाप्रदं महत् एतेषां त्राणदानन्तु मन्ये स्वर्गसुखात् परं ॥ ६४ ॥
प्राप्स्यन्त्यार्त्ता यदि सुखं बहवो दु:खिते मयि किन्नु प्राप्तं मया न स्यात्तस्मात्त्वं व्रज माचिरं ६५ यमपुरुष उवाच ॥
राय धर्म्मश्च शक्रश्च त्वां नेतुं समुपागतौ अवश्यमस्मात्गन्तव्यं तस्मात् पार्थिव गम्यतां ६६ धर्म्म उवाच नया-
मित्वामहं स्वर्गं त्वया सम्यगुपासित: विमानमेतदारुह्य मा विलम्बस्व गम्यतां ६७ राजोवाच नरके मान-
वा धर्म्म पीड्यन्ते ऽत्र सहस्रश: त्राहीति चार्त्ता: क्रन्दन्ति मामतो न व्रजाम्यहं ६८ इन्द्र उवाच कर्म्मणा नरकं
प्राप्तिरेतेषां पापकर्म्मिणां स्वर्गस्त्वयापि गन्तव्यो नृप पुण्येन कर्म्मणा ६९ राजोवाच यदि जानासि धर्म्मत्वं
त्वं वा शक्र शचीपते मम यावत्प्रमाणन्तु शुभं तद्वक्तुमर्हथ: ७० धर्म्म उवाच अब्बिन्दवो यथाम्भोधौ यथा वा दि
वि तारका: यथा वा वर्षतो धारा गङ्गायां सिकता यथा ७१ असंख्येया महाराज यथा विन्द्वादयोऽप्यपां तथा
तवापि पुण्यस्य संख्या नैवोपपद्यते ७२ अनुकम्पामिमामद्य नारकेष्विह कुर्व्वत: तदेव शतसाहस्रं संख्यामु-
पगतं तव ७३ तद्गच्छ त्वं नृपश्रेष्ठ तद्भोक्तुममरालयं एतेऽपि पापन्नरके क्षपयन्तु स्वकर्म्मजं ७४ राजोवाच ॥
कथं स्पृहां करिष्यन्ति मत्सम्पर्केषु मानवा: यदि मत्सन्निधावेषां मुत्कर्षो नोपजायते ७५ तस्मात् यत् सुकृतं

किञ्चिन्न मास्ति त्रिदशाधिप तेन मुच्यन्तु नरकात् पापिनो यातनां गताः ७६ इन्द्र उवाच एवमूर्द्ध्वं तरस्या नेत्वया वा प्तं महीपते एतांश्च नरकात् पश्य विमुक्तान् पापकारिणः ७७ पुत्र उवाच ततोऽपतत् पुष्पवृष्टिस्तस्योपरि महीपतेः विमानञ्चाधिरोप्यैनं स्वर्लोकमनयद्धरिः ७८ अहञ्चान्ये च ये तस्माद् यातनाभ्यः परिच्युताः स्वकर्म्मफलनिर्दिष्टं ततो जात्यन्तरं गताः ७९ एवमेते समाख्याता नरका द्विजसत्तम येन येन च पापेन यां यां योनिमुपैति वै ॥ ८० ॥ तत्तत् सर्व्वं समाख्यातं यथा दृष्टं मया पुरा पुरानुभवजं ज्ञानमवाप्याविलथं तव अतः परं महाभाग किमन्यत्तकथयामि ते ८१ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे पिता पुत्र संवादे पञ्चदशोऽध्यायः १५ पितोवाच कथितं मे त्वया वत्स संसारस्य व्यवस्थितं स्वरूपमति हेयस्य घटीयन्त्रवदव्ययं १ तदेवमेतदखिलं मयावगतमीदृशं किम्मया वद कर्त्तव्यमेवमस्मिन् व्यवस्थिते २ पुत्र उवाच यदि मद्वचनं तात श्रद्दधास्यविशङ्कितः तत्परित्यज्य गार्हस्थ्यं वानप्रस्थ परो भव ३ तमनुष्ठाय विधिवद् विहायाग्नि परिग्रहं आत्मन्यात्मानमाधाय निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ४ एकान्तराशी वश्यात्मा भव भिक्षुरतन्द्रितः तत्र योगपरो भूत्वा बाह्यस्पर्शविवर्जितः ५ ततः प्राप्स्यसि तं योगं दुःखसंयोगभेषजं मुक्तिहेतुमनौपम्यमनाख्येयमसङ्गिनं यत्संयोगान्न ते योगो भूयो भूतैर्भविष्यति ६ पितोवाच वत्स योगं ममाचक्ष्व मुक्तिहेतुमतः परं येन भूतैः पुनर्भूतो नेदृग्दुःखमवाप्नुयां ७ यत्रासक्तिपरस्यात्मा मम संसारबन्धनैः नैति योगमयोगोऽपि तं योगमधुना वद ८ संसारादित्यतापार्त्ति विप्लुष्यद्देहमानसं ब्रह्मज्ञानाम्बुशीतेन सिञ्च मां वाक्यवारिणा ९ अविद्याकृष्णसर्पेण दष्टं तद्विषपीडितं स्ववाक्यामृतपानेन मां जीवय पुनर्मृतं १० पुत्रदारगृहक्षेत्रममत्वनिगडार्द्दितं मोचयेष्टसद्भावविज्ञानोद्घाटनेन तन्म ११ पुत्र उवाच शृणु तात यथा योगो दत्तात्रेयेण धीमता अलर्काय पुरा प्रोक्तः सम्यक् पृष्टेन विस्तरात् १२ पितोवाच दत्तात्रेयः सुतः कस्य कथं वा योगमुक्तवान् कश्चालर्को महाभागो यो योगं परिपृष्टवान् ॥ १३ ॥ पुत्र उवाच कौशिको ब्राह्मणः कश्चित् प्रतिष्ठानेऽभवत्पुरे सोऽन्यजन्मकृतैः पापैः कुष्ठरोगातुरोऽभवत् १४ तं तथा व्याधितं भार्य्या पतिं देवमिवार्च्चयत् पादाभ्यङ्गाङ्गसंवाहस्नानाच्छादनभोजनैः १५ श्लेष्ममूत्रपुरी

पादरक्तप्रवाहक्षालनेनच स्त्रीवैवोपचमेणाप्रियसम्भाषणेन च १६ सतया पूज्यमानोऽपि भर्तातीव विनीतया।
अतीव तीव्रकोपत्वान्निर्भर्त्सयति निष्ठुरः १७ तथापि प्रणता भार्य्या तममन्यत दैवतं तं तथाप्यतिवीभत्सं सर्व्व
श्रेष्ठममन्यत १८ अचङ्क्रमणशीलोऽपि स कदाचिद्द्विजोत्तमः प्राह भार्य्यां नयस्वेति त्वं तस्या निवेशनं
१९ यासौ वेश्या मया दृष्टा राजमार्गे गृहोषिता तां मां प्रापय धर्म्मज्ञे सैव मे हृदि वर्त्तते २० दृष्टा सूर्य्योदये।
बाला रात्रिश्चेयमुपागता दर्शनानन्तरं सा मे हृदयान्नापसर्पति २१ यदि सा चारुसर्व्वाङ्गी पीनश्रोणिपयो
धरा नोपगूहति तन्वङ्गी तन्मां द्रक्ष्यसि वै मृतं २२ वामः कामो मनुष्याणां बहुभिः प्रार्थ्यते च सा ममाशक्ति
श्च गमने संकुलं प्रतिभाति मे २३ तत्तदा वचनं श्रुत्वा भर्तुः कामातुरस्य सा तत्पत्नी सत्कुलोत्पन्ना महाभा-
गा पतिव्रता २४ गाढं परिकरं बद्ध्वा शुल्कमादाय चाधिकं स्कन्धे भर्त्तारमादाय जगाम मृदुगामिनी॥ २५॥
निशि मेघास्तृते व्योम्नि चलद्विद्युत्प्रदर्शिते राजमार्गे प्रियं भर्तुश्चिकीर्षन्ती द्विजाङ्गना २६ पथि शूले तथा।
प्रोतम् चौरं चौरशङ्कया माण्डव्यमतिदुःखार्त्तमन्धकारेऽथ स द्विजः २७ पत्नीस्कन्धसमारूढश्चालया।
मास कौशिकः पादावमर्शणात् क्रुद्धो माण्डव्यस्तमुवाच ह २८ येनाहमेवमत्यर्थं दुःखितश्चालितः पदा
दशां कष्टामनुप्राप्तः स पापात्मा नराधमः २९ सूर्य्योदयेऽवशः प्राणैर्विमोक्ष्यति न संशयः भास्करालोक
नादेव स विनाशमवाप्स्यति ३० तस्य भार्य्या ततः श्रुत्वा तं शापमतिदारुणं प्रोवाच व्यथिता सूर्य्यो नैवोदय।
मुपैष्यति ३१ ततः सूर्य्योदयाभावादभवत् सन्तता निशा बहून्यहःप्रमाणानि ततो देवा भयं ययुः ३२ निःस्वा
ध्यायवषट्कारस्वधास्वाहाविवर्जितं कथं नु खल्विदं सर्व्वं न गच्छेत् संक्षयं जगत् ३३ अहोरात्रव्यवस्थाया वि
नाशान्मासर्तुसंक्षयः तत्संक्षयात्त्वयने ज्ञायेते दक्षिणोत्तरे ३४ विना चायनविज्ञानात् कालः संवत्सरः कुतः
संवत्सरं विना नान्यत् कालज्ञानं प्रवर्त्तते ३५ पतिव्रताया वचसा नोद्गच्छति दिवाकरः सूर्य्योदयं विना नैव
स्नानदानादिकाः क्रियाः ३६ नाग्नेर्विहरणञ्चैव क्रतुभावश्च लक्ष्यते नैवाप्यायनमस्माकं विना होमेन।
जायते ३७ वयमाप्यायिता मर्त्यैर्यज्ञभागैर्यथोचितैः वृष्ट्यातानानुगृह्णीमो मर्त्यान् सस्यादिसिद्धये॥ ३८॥

निष्पादितो स्वोयथीयुमत्यै यज्ञैर्यजन्तिनः तेषां वयं प्रयच्छाम: कामान् यज्ञादि पूजिता: ३९ अधोहि वर्षामवयं
मर्त्या स्त्वोर्ध्व प्रवर्षिणः तोय वर्षेण हि वयं हविर्वर्षेण मानवाः ४० येनास्माकं प्रयच्छन्ति नित्यं नैमित्तिकीः क्रिया:
क्रतुभागं दुरात्मान: स्वयं चाश्नन्ति लोलुपा: ४१ विनाशाय वयं तेषां तोय सूर्य्याग्नि मारुतान् क्षितिञ्च सन्दू-
षयाम: पापानामपकारिणां ४२ दुष्टतोयादि भोगेन तेषां दुष्कृत कर्म्मिणां उपसर्गाः प्रवर्त्तन्ते मरणाय सुदारुणा
४३ येत्वस्मान् प्रीणयित्वा तु भुञ्जते शेष मात्मना तेषां पुण्यान् वयं लोकान् विदधाम महात्मनां ४४ तन्नास्ति
सर्व्वमेवैतद् विनैषां व्युष्टि संस्थितिं कथन्नु दिन सर्गः स्यादन्योन्यमवदन् सुराः ४५ तेषामेवसमेतानां यज्ञव्यु-
च्छित्ति शङ्किनां देवानां वचनं श्रुत्वा प्राह देवः प्रजापतिः ४६ तेजः परं तेजसैव तपसा च तपस्तथा प्रशाम्यते
ऽमरास्तस्मात् शृणुध्वं वचनं मम ४७ पतिव्रताया माहात्म्यान्नोद्गच्छति दिवाकरः तस्य चानुदयाद्धानिर्मर्त्यानां
भवतां तथा ४८ तस्मात् पतिव्रतामत्रेरनसूयां तपस्विनीं प्रसादयत वै पत्नीं भानोरुदय काम्यया ४९ पुत्र उ-
वाच तैः सा प्रसादिता गत्वा प्राहेष्टं व्रियतामिति अयाचन्त दिनं देवा भवत्विति यथा पुरा ५० अनसूयोवाच
पतिव्रता या माहात्म्यं न हीयेत कथन्त्विति सम्मान्य तस्मात्तां साध्वीमहः स्रक्ष्याम्यहं सुराः ५१ यथा पुनर-
हो रात्रं संस्थानमुपजायते यथा च तस्याः स्वपतिर्न्न माण्डव्यान्नाशमेष्यति ५२ पुत्र उवाच एवमुक्त्वा सुरांस्त-
स्या गत्वा सा मन्दिरं शुभा उवाच कुशलं पृष्टा धर्म्मं भर्त्तुस्तथात्मनः ५३ अनसूयोवाच कच्चिन्नन्दसि कल्या
णि स्वभर्त्तुर्मुखदर्शनात कच्चिच्चाखिलदेवेभ्यो मन्यसेऽभ्यधिकं पतिं ५४ भर्त्तृशुश्रूषणादेव मया प्राप्तं महत्
फलं सर्व्व काम फलावाप्त्या प्रत्यूहाः परिवर्त्तिता: ५५ पञ्च ऋणानि मनुष्येण साध्वि देयानि सर्व्वदा तथा स्व
वर्णधर्म्मेण कर्त्तव्यो धनसञ्चयः ५६ प्राप्तश्चार्थस्ततः पात्रे विनियोज्यो विधानतः सत्यार्जवतपोदानदया-
युक्तो भवेत् सदा ५७ क्रियाश्च शास्त्रनिर्दिष्टा रागद्वेष विवर्जिताः कर्त्तव्या अन्वहं श्रद्धा पुरस्कारेण शक्तितः
५८ स्वजाति विहितानेव लोकान्नाप्नोति मानवः क्लेशेन महता साध्वि प्राजापत्यादिकान् क्रमात् ॥ ५९ ॥
स्त्रियस्त्वेवं समस्तस्य नरैर्दुःखार्जितस्य वै पुण्यस्यार्द्धोपहारिण्यः पतिशुश्रूषयैव हि ६० नास्ति स्त्रीणां पृथ-

यज्ञेन श्राद्धेनाप्युपोषितं भर्तृशुश्रूषयैवैतान् लोकान्निष्ठान् व्रजन्ति हि ६१ तस्मात्साध्वि महाभागे पतिशुश्रूषणं प्रति त्वया मतिः सदा कार्य्या यतो भर्ता परा गतिः ६२ यद्देवेभ्यो यच्च पित्रागतेभ्यः कुर्य्याद्भर्ताभ्यर्चनं सत्क्रियातः तस्याप्यर्द्धं केवलानन्यचित्ता नारी भुङ्क्ते भर्तृशुश्रूषयैव ६३ पुत्र उवाच तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रतिपूज्य तथादरात् प्रत्युवाचात्रिपत्नीं तामनसूयामिदं वचः ६४ धन्यास्म्यनुगृहीतास्मि देवैश्चाप्यवलोकिता यत्त्वं प्रकृति कल्याणि श्रद्धां वर्द्धयसे पुनः ६५ जानाम्येतन्न नारीणां काचित्पतिसमा गतिः तत्प्रीतिश्चोपकाराय इह लोके परत्र च ६६ पतिप्रसादादिह च प्रेत्य चैव यशस्विनि नारी सुखमवाप्नोति नार्य्या भर्त्ता हि देवता ६७ सा त्वं ब्रूहि महाभागे प्राप्ताया मम मन्दिरं आर्य्यो वा यन्मया कार्य्यं तथार्य्येणापि वा शुभे ६८ अनसूयोवाच एते देवाः सहेन्द्रेण मामुपागम्य दुःखिताः त्वद्वाक्यापास्तसत्कर्म दिननक्तनिरूपणाः ६९ याचन्तेऽहर्निशासंस्थां यथावदविखण्डितां अहं तदर्थमायाता शृणु चैतद्वचो मम ॥ ७०॥

दिनाभावात्समस्तानामभावो यागकर्मणां तदभावात्सुराः पुष्टिं नोपयान्ति तपस्विनि ७१ अह्नश्चैव समुच्छेदादुच्छेदः सर्वकर्मणां तदुच्छेदादनावृष्ट्या जगदुच्छेदमेष्यति ७२ तत्त्वमिच्छसि चेदेतज्जगदुद्धर्तुमापदः प्रसीद साध्वि लोकानां पूर्ववद्वर्त्ततां रविः ७३ ब्राह्मण्युवाच माण्डव्येन महाभाग शप्तो भर्त्ता ममेश्वरः सूर्य्योदये विनाशं त्वं प्राप्स्यसीत्यतिमन्युना ७४ अनसूयोवाच यदि वा रोचते भद्रे तद्वचनादहं करोमि पूर्ववद्देहं भर्त्तारञ्च नवं तव ७५ मया हि सर्वथा स्त्रीणां माहात्म्यं वरवर्णिनि पतिव्रतानामाराध्यमितिसम्मानयामि ते ७६ पुत्र उवाच तथेत्युक्ते तया सूर्य्यमाजुहाव तपस्विनी अनसूयार्घ्यमुद्यम्य दशरात्रे तदा निशि ७७ ततो विवस्वान् भगवान् फुल्लपद्मारुणाकृतिः शैलराजानमुदयमारुरोहोरुमण्डल ७८ समनन्तरमेवास्या भर्त्ता प्राणैर्व्ययुज्यत पपात च महीपृष्ठे पतन्तं जगृहे च सा ७९ अनसूयोवाच ॥ न विषादस्त्वया भद्रे कर्तव्यः पश्य मे बलं पतिशुश्रूषयावाप्तं तपसः किञ्चिदङ्गने ८० यथा भर्तृसमं नान्यमपश्यं पुरुषं क्वचित् ॥ रूपतः शीलतो बुद्ध्या वाङ्माधुर्य्यादिभूषणैः ८१ तेन सत्येन विप्रोऽयं व्याधिमुक्तः

पुनर्युवा प्राप्नोतु जीवितं भार्य्या सहाय : प्राणदोऽशते ८२ यथा भर्तृ समं नान्य महं पश्यामि दैवतं तेन सत्येन ।
विप्रो ऽयं पुनर्जीवत्वनामय : ८३ कर्म्मणा मनसा वाचा भर्तुराराधनं प्रति यथा ममोद्यमो नित्यं तथायं जी-
वतो द्विज : ८४ पुत्र उवाच ततो विप्र : समुत्तस्थौ व्याधि मुक्त : पुनर्युवा स्वभाभिर्भासयन् वेश्म वृन्दारक इवा
जर : ८५ ततो ऽपतत पुष्प वृष्टिर्दैव वाद्यादि निस्वन : लेभिरे च मुदं देवा अनसूया मथाब्रुवन् ८६ देवा ऊचु : ॥
वरं वृणीष्व कल्याणि देवकार्य्यं महत् कृतं त्वया यस्मात्ततो देवा वरदास्ते तपस्विनि ८७ अनसूयोवाच ॥
यदि देवा : प्रसन्ना मे पितामह पुरोगमा : वरदा वरयोग्या च यद्यहं भवतां मता ८८ तद्यान्तु मम पुत्रत्वं ब्रह्म
विष्णु महेश्वरा : योगञ्च प्राप्नुयां भर्तृ सहिता क्लेश मुक्तये ८९ एवमस्त्विति तां देवा ब्रह्म विष्णु शिवादय :
प्रोक्त्वा जग्मुर्यथा न्यायमनुमान्य तपस्विनीं ९० इति श्री मार्कण्डेय पुराणे पिता पुत्र संवादे अनसूया वर प्राप्ति :
१६ पुत्र उवाच तत : काले वहु तिथे द्वितीयो ब्राह्मणा : सुत : स्व भार्य्यां भगवानत्रिस्स्नातां पश्यत ॥ १ ॥
ऋतुस्नातां सुचार्वङ्गीं लोभनीयोत्तमाकृतिं सकामो मनसा भेजे समुनिस्तामनिन्दितां २ तस्याभि ध्याय-
तस्तान्तु विकारो यो ऽभ्यजायत तमेवोवाह पवनस्तिर्य्यगूर्द्ध्वञ्च वेगवान् ३ ब्रह्म रूपञ्च शुक्लाभं पतमानं
समन्तत : सोम रूपं रजोपेतं दिशस्तं जगृहुर्दश ४ ससोमो मानसो यज्ञे तस्यां मत्रे : प्रजापते : पुत्र : सम-
स्तसत्वानामायुराधार एव च ५ तुष्टेन विष्णुना जज्ञे दत्तात्रेयो महात्मना स्वशरीरात्समुत्पाद्य सत्वोद्रिक्तो द्विजो-
त्तम : ६ दत्तात्रेय इति ख्यात : सो ऽनुसूया स्तनं पपौ विष्णुरेवावतीर्णो ऽसौ द्वितीयो ऽत्रे : सुतो ऽभवत् ॥ ७ ॥
सप्ताहात् प्रच्युतो मातरु दरात् कुपितो यत : हैहयेन्द्रमुपावृत्तमपराध्यन्त मुद्धतं ८ दृष्ट्वात्रि कुपित : सद्यो दग्धुं
म : सहैहयं गर्भवासमहायासदु : खामर्षसमन्वित : ९ दुर्वासास्तमसो द्रिक्तो रुद्रांश : समजायत इति
पुत्र त्रयं तस्या जज्ञे ब्रह्मांश वैष्णवं १० सोमो ब्रह्मा भवद्विष्णुर्दत्तात्रेयो व्यजायत दुर्व्वासा : शङ्करो जज्ञे वरदानात्
दिवौकसां ११ सोमः स्वरश्मि भिः शीतैर्वीरु धौषधि मानवान् आप्याययन्सदा स्वर्गे वर्त्तते स प्रजापति : १२
दत्तात्रेय : प्रजा : पाति दुष्टदैत्य निवर्हणात् शिष्टानुग्रहकृच्चापि ज्ञेय स्त्वंश : स वैष्णव : १३ निर्द्दहत्य वमन्तारं दुर्वासा

७४

२५२८

भगवान्नत्र: सोऽहं स्वामिनः कुर्वन्ने कामोऽथासिकस्तत: १४ सोमत्वं भगवानत्रिः पुनश्चक्रे प्रजापतिः दत्तात्रेयोऽपि
विषयान् योगस्थो बुभुजे हरिः १५ दुर्व्वासाः पितरं हित्वा मातरं चोत्तमं व्रतं उन्मत्ताख्यं समास्थित्य परिबभ्राम
मेदिनीं १६ मुनिपुत्रवृतो योगी दत्तात्रेयोऽप्यसक्तितां अभीप्समानः सरसि निममज्ज चिरं प्रभुः १७ तथा
पि तं महात्मानमतीव प्रियदर्शनं तत्यजुर्न कुमारास्ते सरसस्तीरमाश्रिताः १८ दिव्ये वर्षशते पूर्णे यदा तेन त्य
जन्ति तं तस्मीत्या सरसस्तीरं सर्व्वे मुनिकुमारकाः १९ ततो दिव्याम्बरधरां चारुपीननितम्बिनीं नारीमादाय
कल्याणीमुत्ततार जलान्मुनिः २० स्त्रीसन्निकर्षाद्वेते परित्यक्ष्यन्ति मामिति मुनिपुत्रास्ततोऽसङ्गास्था
स्यामीति विचिन्तयन् २१ तथापि तं मुनिसुता न त्यजन्ति यदा मुनिं ततः सह तया नार्य्या मद्यपानमथापिबत् २२
सुरापानरतं तेनं समार्य्यं तत्यजुस्ततः गीतवाद्यादिवनिताभोगसंसर्गदूषितं २३ मन्यमाना महात्मानं तयासह
वह्निक्रियं नावाप दोषं योगीशो वारुणीं स पिबन्नपि २४ अन्तावसायिवेश्मान्तर्मातरिश्वा वसन्निव सुरां पिबन्
सपत्नीकस्तपस्तेपे स योगी विद्वान् योगीश्वरश्चिन्त्यमानो योगिभिर्मुक्तिकाङ्क्षिभिः २५ इति श्री मार्कण्डेयपुरा-
णे दत्तात्रेयोत्पत्तिः १७ पुत्र उवाच कस्य चित्त्वथ कालस्य कृतवीर्य्यात्मजोऽर्जुनः कृते वीर्य्ये दिवं याते मन्त्रि
भिः सपुरोहितैः १ पौरैश्चात्माभिषेकार्थं समाहूतोऽब्रवीदिदं नाहं राज्यं करिष्यामि मन्त्रिणो नरकोत्तरं ॥ २ ॥
यदर्थं गृह्यते शुल्कं तदनिष्पादयन् वृथा पण्यानां द्वादशं भागं भूपालाय वणिग्जनः ३ दत्वार्थं रक्षिभिर्मार्गे
रक्षितो याति दस्युतः गोपाश्च घृततक्रादेः षड्भागं च कृषीवलाः ४ दत्वान्यद्भुजेद्यदि भागं ततोऽधिकं ॥
पण्यादीनामशेषाणां वणिजो गृह्णतस्ततः ५ इष्टापूर्त्तविनाशाय तद्राज्ञश्चौरधर्म्मिणः यद्यन्यैः पाल्यते लोक
स्तद्वृत्त्यन्तरसंश्रितः ६ गृह्णतो बलिषड्भागं नृपतेर्नरको ध्रुवं निरूपितमिदं राज्ञः पूर्व्वैः रक्षणवेतनं ७ अरक्षंश्चोर
तश्चौर्य्यान्तदेनो नृपतेर्भवेत् तस्माद्यदि तपस्तप्त्वा प्राप्तो योगित्वमीप्सितं ८ भुवः पालनसामर्थ्ययुक्त एको महीपतिः
पृथिव्यां शस्त्रधृङ्मान्यस्तत्राहमेवर्द्धिसंयुतः ततो भविष्ये नात्मानं करिष्ये पापभागिनं ९ पुत्र उवाच तस्य त-
न्निश्चयं ज्ञात्वा मन्त्रिमध्ये स्थितोऽब्रवीत् गर्गो नाम महाबुद्धिर्मुनिश्रेष्ठो वयोऽतिगः १० यद्येवं कर्त्तुकामस्त्वं राज्यं

सम्यक् प्रशासितुं ततः शृणुष्व मे वाक्यं कुरुष्व च नृपात्मज ११ दत्तात्रेयं महाभागं सह्यद्रोणीकृताश्रयं तमा-
राधय भूपाल पाति यो भुवनत्रयं १२ योगयुक्तं महाभागं सर्व्वत्र समदर्शिनं विष्णोरंशं जगद्धातुरवतीर्णं महीतले
१३ यमाराध्य सहस्राक्षः प्राप्तवान् पदमात्मनः हतं दुरात्मभिर्दैत्यैर्जम्भानं च दितेः सुतान् १४ अर्जुन उवाच ॥
कथमाराधितो देवैर्दत्तात्रेयः प्रतापवान् कथञ्चापहृतं दैत्यैरिन्द्रत्वं प्राप वासवः १५ गर्ग उवाच देवानां दा-
नवानाञ्च युद्धमासीत् सुदारुणं दैत्यानामीश्वरो जम्भो देवानाञ्च शचीपतिः १६ तेषाञ्च युद्ध्यमानानान्दिव्यः
संवत्सरो गतः ततो देवाः पराभूता दैत्या विजयिनोऽभवन् १७ विप्रचित्तिमुखैर्देवा दानवैस्ते पराजिताः पला-
यनकृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये १८ बृहस्पतिमुपागम्य दैत्यसैन्यवधेप्सवः अमन्त्रयन्त सहिता वालि-
खिल्यैस्तथर्षिभिः १९ बृहस्पतिरुवाच दत्तात्रेयं महात्मानमत्रेः पुत्रं तपोधनं विकृताचसं भक्त्या सन्तोष-
यितुमर्हथ २० स वो दैत्यविनाशाय वरदो दास्यते वरं ततो हनिष्यथ सुरा सहिता दैत्यदानवान् २१ गर्ग उवाच
इत्युक्तास्ते तदा जग्मुर्दत्तात्रेयाश्रमं सुराः ददृशुश्च महात्मानं तं ते लक्ष्म्या समन्वितं २२ उद्गीयमानं गन्धर्व्वैः सुरा-
पानरतं मुनिं ते तस्य गत्वा प्रणतिमवदन् साध्यसाधनं २३ चक्रुः स्तवं चोपजह्रुर्भक्ष्यभोज्यस्रगादिकं तिष्ठन्त-
मनु तिष्ठन्ति यान्तं यान्ति दिवौकसः २४ आराधयामासुरथ स्थितास्तिष्ठन्तमासने स प्राह प्रणतान्देवान्दत्तात्रेयः
किमिष्यते मत्तो भवद्भिर्येनेयं शुश्रूषा क्रियते मम २५ देवा ऊचुः दानवैर्मुनिशार्दूल जम्भाद्यैर्भुवनादिकं॥
हृतं त्रैलोक्यमाक्रम्य क्रतुभागाश्च कृत्स्नशः २६ तद्वधे कुरु बुद्धिं त्वं परित्राणाय नोऽनघ त्वत्प्रसादादभीप्सा-
मः पुनः प्राप्तं त्रिविष्टपं २७ दत्तात्रेय उवाच मद्यासक्तोऽहमुच्छिष्टो न चैवाहं जितेन्द्रियः कथमिच्छथ मत्तोऽ-
पि देवाः शत्रुपराभवं २८ देवा ऊचुः अनघस्त्वं जगन्नाथ न लेपस्तव विद्यते विद्याक्षालनशुद्धान्तर्निविष्टा-
ज्ञानदीधिते २९ दत्तात्रेय उवाच सत्यमेतत् सुरा विद्या ममास्ति समदर्शिनः अस्यास्तु योषितः सङ्गादहमु-
च्छिष्टतां गतः ३० स्त्रीसम्भोगो हि दोषाय सातत्येनोपसेवितः एवमुक्तास्ततो देवाः पुनर्व्वचनमब्रुवन् ॥३१॥
देवा ऊचुः अनघेयं द्विजश्रेष्ठ जगन्माता न दुष्यते यथांशुमाला सूर्य्यस्य द्विजचण्डालसङ्गिनी ३२ गर्ग उवाच॥

१०पु. ५६

एवमुक्त स्ततो देवै र्दत्तात्रेयो ऽब्रवीदिदं अहस्य विद्वान् सर्व्वान् यद्येतद्भवतां मतं ३३ तताहूयासुरान् सर्व्वान् ।
युद्धाय सुरसत्तमाः इहानयत मद्दृष्टि गोचरं मा विलम्बत ३४ मद्दृष्टिपात हतभुक् शक्तिशा बलतेजसः येनना
शमुपयास्ते प्रयान्ति ममदर्शनात् ३५ गर्ग उवाच तस्य तद्वचनं श्रुत्वा देवै दैत्या महाबलाः आहूताय समाहू
ता जग्मुर्देव गणानक्रुधा ३६ तेहन्य माना दैतेयैर्देवाः शीघ्रं भयातुराः दत्तात्रेयाश्रमं जग्मुः समेताः शरणा-
र्थिनः ३७ तेऽपि विविशुर्दैत्याः कालयन्तो दिवौकसः ददृशुश्च महात्मानं दत्तात्रेयं महाबलं ३८ वामपार्श्वस्थि
तां तस्य शोभजगतां शुभां भार्यां चास्य सुचार्व्वङ्गीं लक्ष्मीमिन्दु निभाननां ३९ नीलोत्पलाभनयनां पीनश्रो
णिं पयोधरां गदन्तीं मधुरां भार्यां सर्व्व योषिद्गुणैर्युतां ४० ते तां दृष्ट्वाग्रतो दैत्याः साभिलाषा मनोभवं नशे
कुरुद्धर्तु धैर्य्यमिन साबोढ़ मातुराः ४१ त्यक्त्वा देवान् स्त्रियं तान्तु हर्त्तुकामा हतौजसः तेन पापेन मुह्यन्तः ।
संसक्तास्ते ततोऽब्रुवन् ४२ स्त्री रत्नमेतत् त्रैलोक्ये सारं नो यदि वै भवेत् कृतकृत्या स्ततः सर्व्व इति नो भावितं
मनः ४३ तस्मात् सर्व्वे समुत्क्षिप्य शिबिकायां सुरार्द्दिनाः आरोप्य स्वमधिष्ठानं नयाम इति निश्चिताः ४४
गर्ग उवाच सानुरागास्तदस्ते तु प्रोक्ता एवं त्यं परस्परं तस्य तां योषितं साध्वीं समुत्क्षिप्य स्मरार्दिताः ॥ ४५ ॥
शिबिकायां समारोप्य सहिता दैत्य दानवाः शिरःसु शिबिकां कृत्वा स्वस्थानाभिमुखं ययुः ४६ दत्तात्रेयस्त
तो देवान् विहस्येदमथाब्रवीत् दिष्ट्या वर्द्ध्यं दैत्यानामेषा लक्ष्मीः शिरोगता सप्तस्थानान्यतिक्रान्ता नवमन्य
मुपैष्यति देवा ऊचुः कथयस्व जगन्नाथ केषु स्थानेष्ववस्थिता पुरुषस्य फलं किं वा प्रयच्छत्यथ नश्यति ४८
दत्तात्रेय उवाच नृणां पदे स्थिता लक्ष्मी र्निलयं संप्रयच्छति सक्थ्नोश्च संस्थिता वस्त्रं तथा नानाविधं वसु ॥
४९ कलत्रज्ञ गुह्य संस्था क्रोडस्था पत्य दायिनी मनोरथान् पूरयति पुरुषाणां हृदिस्थिता ५० लक्ष्मीर्ल-
क्ष्मी वतां श्रेष्ठा कण्ठस्था कण्ठभूषणं अभीष्टबन्धु दारैश्च तथा श्लेषं प्रवासिभिः ५१ मृष्टान्न वाक्य लावण्य ।
माज्ञा मवितथां तथा मुखसंस्था कवित्वञ्च यच्छत्युदधि सम्भवा ५२ शिरोगता सन्त्यजति ततोऽन्यं याति
चाश्रयं सेयं शिरोगता चैतान् परित्यक्ष्यति साम्प्रतं ५३ प्रगृह्यास्त्राणि वध्यन्तां तस्मादेते सुरास्यः नभे।

७५

तत्वं भृशं चैते मया निस्तेजस: कृता: परदाराव मर्यश्च दग्ध पुराया हतोजस: ५४ गर्ग उवाच ततस्ते विविधै सर्वैर्वंध्य
माना: सुरारय: मूर्ध्नि लक्ष्म्या समा क्रान्ता विनेशुरिति न: श्रुतं ५५ लक्ष्मी पृष्ठो त्यत्य से श्राम्ना दत्तात्रेयं महा मुनिं ॥
स्तूय माना सुरे: सर्व्वे दैत्य नाशात्सु दान्विते: ५६ प्रणिपत्य ततो देवा दत्तात्रेयं मनी षिणं नाक पृष्ठ मनु प्राप्ताथ-
था पूर्व्वे गत ज्वरा: ५७ तथा त्व मपि राजेन्द्र यदीच्छ सि यथे प्सितं प्राप्तुमै श्वर्य्य मतुलं तथा माराधय स्वतं ५८
इति मार्कराडेय पुराणे गर्ग वाक्यं १८ पुत्र उवाच इत्येव्व चनं श्रुत्वा कार्त्त वीर्य्यो नरेश्वर: दत्तात्रेयाश्रमं ग-
त्वा तं भक्त्या सम पूजयत् १ पाद्य संवाहना द्येन मध्वा द्या हरणेनच स्रक चन्दनादि गन्धाम्बु फला द्यानयनेन च
२ तथान्न साधनेस्त स्य उच्छिष्टा पोहनेनच परितुष्टो मुनिर्भूपं तमुवाच तथैवस: ३ यथैवोक्ता: पुरा देवा मद्य भो-
गादि कुत्सनं स्त्री चेयं मम पार्श्व स्थे त्ये तच्छोगाश्च कुत्सितं ४ सर्वे वाहंन मामेव मुपरोद्धुं त्वमर्ह सि अशक्त मुप-
काराय शक्त माराधय स्वभो: ५ जड उवाच तेनैव मुक्तो मुनि ना स्मृत्वा गर्गवच स्ततत प्रत्युवाच प्रणम्यैनं कार्त्त
वीर्य्यार्जुन स्तदा ६ अर्जुन उवाच किं मां मोह यसे देव स्वां मायां समुपाश्रित: अनघ स्त्वं तथैवेयं देवी सर्व्व भवा
रणि: ७ इत्युक्त: प्रीतिमान् देवस्त तस्तं प्रत्युवाचह कार्त्त वीर्य्यं महाभागं वशी कृत महीतलं ८ वरं वृणीष्व गुह्यं
मेयत् त्वया संसुदीरितं तेन तुष्टि: पराजाता त्वय्यद्य मम पार्थिव ९ येच मां पूज यिष्यन्ति गन्ध माल्यादि भिर्न्न-
रा: मांसमद्योप हारैश्च मिष्टान्नै श्चाज्य संयुते: १० लक्ष्मी समेतं गीतैश्च ब्राह्मणानान्तथा र्चनै: वाद्यैर्मनोरमै
र्वीणा वेणु शंखादि भिस्तथा ११ तेषा मर्हं परां तुष्टिं पुत्र दार धनादिकं प्रदास्याम्यव घातञ्च हनिष्या म्यव म-
न्यतां १२ सत्वं वरय भद्रं ते वरं यन्मनसे प्सितं प्रसाद सुमुख स्तेहं गुह्य नाम प्रकीर्तनात् १३ कार्त्त वीर्य्य उवाच
यदि देव प्रसन्न स्त्वं त त्प्रयच्छ र्द्धि मुत्तमां यया प्रजा: पालये ऽहं नचा धर्म्म मवाप्नुयां १४ परानु स्मरणे ज्ञानम प्र-
ति द्वन्द्व तांरणे सहस्र माप्तु मिच्छामि वाहूनां लघुता गुणं १५ असङ्गा गतय: सन्तु शैला काशाम्बु भूमिषु ॥
पातालेषुच सर्व्वेषु वध श्चाप्य धिकान्नरात् १६ तथोन्मार्ग प्रवृत्त स्य चास्तु सन्मार्ग देशक: सन्तु मे ऽतिथ य: श्ला-
घ्या वित्त दाने तथा क्षये १७ अनष्ट द्रव्य ताराष्ट्रममानुस्मरणेनच त्वयि भक्तिर्म्मे मैवा स्तु नित्य मव्यभिचारिणी१८

दत्तात्रेय उवाच यत्ते कीर्तिता: सर्व्वे तान् वरान् सम वप्स्यसि मत्प्रसादाच्च भविता चक्रवर्ती त्वमीश्वर: १९ ॥
जड उवाच प्रणिपत्य ततस्तस्मै दत्तात्रेयाय सोऽर्जुन: अनार्य्ये प्रकृती: सम्यगभिषेक कृतलक्षण २० आघोष
यामास तदास्थितो राज्ये स हैहय: दत्तात्रेयात् परा मृद्धिमवाप्याति बलान्वित: २१ अद्य प्रभृति य: शस्त्रं मामृते
ऽन्यो ग्रहीष्यति हंतव्य: स तयादस्यु: परहिंसारतोऽपि वा २२ इत्याज्ञप्ते न तद्राष्ट्रे कश्चिदायुध धृङ्‌नर: तमृते
पुरुषव्याघ्रं व भूवोरु पराक्रमे २३ स एव ग्रामपालोऽभूत् पशुपाल: स एव च क्षेत्रपाल: स च वासो द्विजातीनाञ्च
रक्षिता २४ तपस्विनां पालयिता सार्थपालस्तु सोऽभवत् दस्यु व्यालाग्नि शस्त्रादि भयेष्वन्यो निमज्जतां २५
अन्यासु चैव स्वना नामापत्सु परवीरहा स एव संस्मृत: सद्य: समुद्धर्त्ता अवञ्जसां २६ अनष्ट द्रव्यता चासीत्तस्मि-
न् शासति पार्थिवे तेनेष्टं बहु भिर्यज्ञै: समाप्तवर दक्षिणै: २७ तेने च च तपस्तप्तं संग्रामेष्वभि चेष्टितं तस्यर्द्धिमति-
मानञ्च दृष्ट्वा प्राहाङ्गिरा मुनि: २८ ननूनं कार्त्तवीर्य्यस्य गतिं यास्यन्ति पार्थिवा: यज्ञैर्दानैस्तपोभिर्वा संग्रामे चा-
ति चेष्टिते: २९ दत्तात्रेयाद्दिने यस्मिन् स प्रापर्द्धिं नरेश्वर: तस्मिंस्तस्मिन् दिने यागं दत्तात्रेयस्य सोऽकरोत् ॥ ३० ॥
तत्रैव प्रजा: सर्व्वास्तस्मिन्नहनि भूपते: तस्यर्द्धिं परमां दृष्ट्वा यागञ्चक्रु: समाधिना ३१ इत्येतत्तस्य माहात्म्यं दत्ता-
त्रेयस्य धीमत: विष्णोश्चराचर गुरोरनन्तस्य महात्मन: ३२ प्रादुर्भावा: पुराणेषु कथ्यन्ते शार्ङ्ग धन्विन: ॥ अन-
न्तस्याप्रमेयस्य शंखचक्र गदाभृत: ३३ एतस्य परमं रूपं यश्चिन्तयति मानव: स सुखी स च संसारात् समुत्तीर्णो
ऽचिराद्भवेत् ३४ सदैव वैष्णवानाञ्च भक्त्या हं सुलभोऽस्मि भो: इत्येवं यस्य वै वाचस्तं कथं नाश्रयेज्जन: ॥ ३५ ॥
अधर्म्मस्य विनाशाय धर्म्मा चारार्थ मेव च अनादि निधनो देव: करोति स्थिति पालनं ३६ तथैव जन्म चाख्यात-
मलर्कं कथयामि ते तथा च योग: कथितो दत्तात्रेयेण तस्य वै पितृ भक्तस्य राजर्षेरलर्कस्य महात्मन: ॥ ३७ ॥
इति श्री मार्कण्डेय पुराणे दत्तात्रेयीयं समाप्तं १९ जड उवाच प्राग्बभूव महावीर्य्य: शत्रुजिन्नाम पार्थिव: ॥
तुतोष यस्य यज्ञेषु सोमावाप्या पुरन्दर: १ तस्यात्मजो महावीर्य्यो बभूवारि विदारण: बुद्धि विक्रम लावण्यै-
र्गुरु शक्राश्वि भि: सम: २ स स मानव योवुद्धि सत्त्व विक्रम चेष्टितै: नृपपुत्रो नृपसुतै र्नित्यमास्ते समावृत: ३

कदाचिच्छास्त्रसम्भारविवेककृतनिश्चयः कदाचित्काव्यसंलापगीतनाटकसम्भवैः ४ तथैवास्त्रविनो
दैश्च शास्त्रास्त्रविनयेषु च योग्योनियुद्धनागाश्वस्यन्दनाभ्यासतत्परः ५ रेमे नरेन्द्रपुत्रोऽसौ नरेन्द्रतनयैः
सह यथैव हि दिवा तद्वद्रात्रावपि मुदायुतः ६ तेषान्तु क्रीडतां तत्र द्विजभूपविशां सुताः समानवयसः प्री
त्या रन्तुमायान्त्यनेकशः ७ कस्यचित्त्वथ कालस्य नागलोकान्महीतले कुमारौ नागराजस्य पुत्रावश्वतर
स्य तु ८ ब्रह्मरूपप्रतिच्छन्नौ तरुणौ प्रियदर्शनौ तौ तैर्नृपसुतैः सार्द्धं तथैवान्यैर्द्विजन्मभिः ९ विनो
दैर्विविधैस्तत्र तस्थतुः प्रीतिसंयुतौ सर्व्वे च ते नृपसुतास्ते च ब्रह्मविशां सुताः १० नागराजात्मजौ तौ च स्ना
नसंवाहनादिकैः वस्त्रगन्धानुसंयुक्तौ चक्रुर्भोगभुजिक्रियाः ११ अहन्यहन्यनुप्राप्ते तौ च नागकुमारकौ ॥
आजग्मतुर्मुदा युक्तौ प्रीत्या सूनोर्महीपतेः १२ स च ताभ्यां नृपसुतः परं निर्व्वाणमाप्तवान् विनोदैर्विविधैः
हास्यसंलापादिभिरेव च १३ विना ताभ्यां न बुभुजे न सस्नौ न पपौ मधु न रराम न जग्राह शास्त्राण्यात्मगुणा
प्तये १४ रसातले च तौ रात्रिं विना तेन महात्मना निश्वासपरमौ नीत्वा जग्मतुस्तं दिने दिने १५ मर्त्यलोके परां प्री
तिं भवतोः केन पुत्रकौ सहेति पप्रच्छ पिता तावुभौ नागदारकौ १६ दृष्टयोरत्र पाताले बहूनि दिवसानि मे ॥
दिवा रजन्यां मे तौ भो पश्यामि प्रियदर्शनौ १७ जड उवाच इति पित्रा स्वयं पृष्टौ प्रणिपत्य कृताञ्जली ऊ
चतुर्महाभाग उरगाधिपतेः सुतौ १८ पुत्रावूचतुः पुत्रः शत्रुजितस्तात नाम्ना ख्यात ऋतुध्वजः रूपवाना
र्जवोपेतः शूरो मानी प्रियम्वदः १९ अपृष्टकथो वाग्मी विद्वान् मैत्रो गुणाकरः मान्यमानयिता धीमान्
ह्रीमान् विनयभूषणः २० तस्योपचारसंप्रीतिसम्भोगापहृतं मनः नागलोके भुवो लोके न रतिं विन्दते पितः
२१ तद्वियोगेन नस्तात न पाताले च शीतलं परितापाय तत्सङ्गदाह्लादाय रविर्दिवा २२ पितोवाच ॥
पुत्रः पुण्यवतो धन्यः स यस्यैवं भवद्विधैः परोक्षस्यापि गुणिभिः क्रियते गुणकीर्त्तनं २३ सन्ति शास्त्रविदो
ऽशीलाः सन्ति मूर्खाः सुशीलिनः शास्त्रशीलसमं मन्ये पुत्रौ धन्यतरं सुतं २४ यस्य मित्रगुणान्मित्राण्य
मित्राश्च पराक्रमं कथयन्ति सदा सत्सु पुत्रवांस्तेन वै पिता २५ तस्योपकारिणः कच्चिद्भवद्भ्यामभिवाञ्छितं

किञ्चिन्नियथा दितं वत्सौ परितोषाय चेतसः २६ सधन्यो जीवितं तस्य तस्य जन्म सुजन्मनः यस्यार्थिनो न विमु-
खा मित्रा योनं च दुर्बलः २७ मक्षहेयसुवर्णादिरत्नं वाहनमासनं यच्चान्यत्प्रीतये तस्य तद्देयमविशङ्कया २८
धिक् तस्य जीवितं पुंसो मित्राणामुपकारिणां प्रतिरूपमकुर्व्वन् यो जीवामीत्यवगच्छति २९ उपकारं सु-
हृद्वर्गे योऽपकारञ्च शत्रुषु नृमेघो वर्षति प्राज्ञस्तस्येच्छन्ति सदोन्नतिं ३० पुत्रावूचतुः किं तस्य कृतकृत्यस्य
कर्तुं शक्येत केनचित् यस्य सर्वार्थिनो गेहे सर्व्वकामैः सदार्चिताः ३१ यानि रत्नानि तद्गेहे पाताले तानि नः कुतः
वाहनासनयानानि भूषणान्यम्बराणि च ३२ विज्ञानं तत्र यच्चास्ति तदन्यत्र न विद्यते प्राज्ञानामप्यसौ तात सर्व्व-
सन्देहहृत्तमः ३३ एकं तस्यास्ति कर्त्तव्यमसाध्यं तच्च नो मतं हिरण्यगर्भगोविन्दशर्व्वादीश्वरादृते ॥ ३४ ॥
पितोवाच तथापि श्रोतुमिच्छामि तस्य यत्कार्यमुत्तमं असाध्यमथवा साध्यं किंवा साध्यं विपश्चितां ॥ ३५ ॥
देवत्वममरेशत्वं तत्पूज्यत्वञ्च मानवाः प्रयान्ति वाञ्छितं वान्यद्दृढे ये व्यवसायिनः ३६ नाविज्ञातं न चागम्यं नाऽ
प्राप्यं दिवि चेह वा उद्यतानां मनुष्याणां यतचित्तेन्द्रियात्मनां ३७ योजनानां सहस्राणि व्रजन् याति पिपीलिका
अगच्छन् वैनतेयोऽपि पदमेकं न गच्छति ३८ क्व भूतलं क्व च ध्रौवं स्थानं यत्प्राप्तवान् ध्रुवः उत्तानपादनृपतेः
पुत्रः सन् भूमिगोचरः ३९ तत्कथ्यतां महाभाग कार्य्यं वा येन पुत्रकौ सभूपालसुतः साधु येनानृण्यं भवे-
त्तयोः ४० पुत्रावूचतुः तातानाख्यातमिदं तात पूर्व्ववृत्तं महात्मना कौमारके यथा तस्य वृत्तं सद्वृत्तशालिनः ४१
तन्तु शत्रुजितं तात पूर्व्वं कश्चिद्द्विजोत्तमः गालवोऽभ्यागमद्धीमान् गृहीत्वा तुरगोत्तमं ४२ प्रत्युवाच च राजानं
समुत्पत्त्या श्रमं मम कोऽपि दैत्याधमो राजन् विध्वंसयति पापकृत् ४३ तत्तद्रूपं समास्थाय सिंहेभवनचारिणां
अन्येषाञ्चाल्पकायानां हन्ति शमकारणात् ४४ समाधिध्यानयुक्तस्य मौनव्रतरतस्य च तथा करोति विघ्नानि
यथा चलति मे मनः ४५ दग्धुं कोपाग्निना सद्यः समर्थस्त्वं वयं न तु दुःखार्जितस्य तपसो व्ययमिच्छामि पार्थि-
व ४६ एकदा तु मया राजन्नतिनिर्विण्णचेतसा तत्त्वे क्षितेन निश्वासो निरीक्ष्या सुर मुञ्चितः ४७ ततोऽम्ब-
रतलात् सद्यः पतितोऽयं तुरङ्गमः वाक् चाशरीरिणी प्राह नरनाथ शृणुष्व तां ४८ अश्रान्तः सकलं भूमेर्वलयं

तुरगोत्तम: समर्थ: क्रान्तु मर्कैणा तवार्थे प्रति पादित: ४९ पातालाम्बरतोयेषु न चास्य विहता गति: समस्त-
दिक्षु व्रजतो नभसः पर्व्वतेष्वपि ५० यतो भूवलयं सर्व्वमश्रान्तोऽयं चरिष्यति अत: कुवलयो नाम्ना ख्यातिं लोके
प्रयास्यति ५१ क्लिश्यत्यहर्निशं यापीयश्च त्वां दानवाधम: तमप्येनं समारुह्य द्विजश्रेष्ठ हनिष्यति॥ ५२॥
शत्रुजिन्नाम भूपालस्तस्य पुत्रमृतध्वजः प्राप्ये तदश्वरत्नञ्च ख्यातिमेतेन यास्यति ५३ सोऽहं त्वां समनुप्राप्त
स्तपसो विघ्नकारिणं तं निवारय भूपाल भागी भाङ्‌नृपतिर्यत: ५४ तदेतदश्वरत्नं ते मया भूप निवेदितं पुत्र
माज्ञापय तथा यथा धर्म्मो न लुप्यते ५५ स तस्य वचनाद्राजा तं वै पुत्रमृतध्वजं तमश्वरत्नमारोप्य कृतकौतु-
कमङ्गलं ५६ अप्रेषयत धर्म्मात्मा गालवेन समं तदा स चाश्रमपदं सोऽपि तमादाय ययौ मुनि: ॥ ५७ ॥
इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे कुवलयाश्वीये २० पितापुत्र गालवेन समं गत्वा नृपपुत्रेण तेन यत्त ॥ कृतं त-
त्कथ्यतो पुत्रौ विचित्रा युवयो: कथा १ पुत्रावूचतु: गत्वा तु आश्रमं रम्यं स नृप भूपालनन्दन: सर्व्वं विघ्नोप
शमनञ्चकार ब्रह्मवादिनो २ वीरं कुवलयाश्वं तं वसन्तं गालवाश्रमे मदावलेपोपहतो नाजानाद्दानवाधमः
३ ततस्ते गालवं विप्रं संध्योपासन तत्परं शौकरं रूपमास्थाय प्रधर्षयितुमागमत् ४ मुनिशिष्यैरथो कुष्टे
शीघ्रमारुह्य तं हयं अन्वधावद्वराहं तं नृपपुत्र: शरासनी ५ आजघानच बाणेन चन्द्राकारवर्चसा आकृष्य
बलवच्चापञ्चारु चित्रोपशोभितं ६ नाराचाभिहत: शीघ्रमात्म त्राणपरो मृग: गिरिपादपसम्बाधां सोऽन्व
गात्सन्महाटवीं ७ तमन्वधावद्वेगेन तुरगो सौ मनोजव: चोदितो राजपुत्रेण पितुरादेशकारिणा ८ अति
क्रम्याथ वेगेन योजनानि सहस्रश: धरण्यां विवृते गर्त्ते निपपात लघुक्रम: ९ तस्यानन्तरमेवाश्वसोऽप्य
श्वी नृपते: सुत: निपपात महागर्त्ते तिमिरौघ समावृते १० ततो नादृश्यत मृग: स तस्मिन्राजसूनुना प्रका
शञ्च स पाताल मपश्यत्तत्र नापितं ११ ततोऽपश्यत्स सौवर्ण प्रासाद शतसंकुलं पुरंदर पुरप्रख्यं पुरं प्राकार शो-
भितं १२ तत्र दिश्य स ना पश्यत्तत्र किंचिन्नरं पुरे भ्रमता च ततो दृष्टा तत्र योषिद्वराङ्गना १३ सा पृष्टा तेन त-
न्वङ्गी प्रस्थिता केन कस्य वा नोदाच किंचित् प्रासादमारुरोहच भामिनी १४ सोऽप्यश्वमेकतो बध्वा तामेवानु

ससारवे विस्मयोत्फुल्लनयनो निःशङ्को नृपतेः सुतः १५ ततोऽपश्यत सुविस्तीर्णे पर्य्यङ्के सर्वकाञ्चने निषण्णां
कन्यकामेकां कामयुक्तां रतीमिव १६ विस्पष्टेन्दुमुखीं सुभ्रूं पीनश्रोणिपयोधरां बिम्बाधरोष्ठीं तन्वङ्गीं नीलो-
त्पलविलोचनां १७ रक्ततुङ्गनखीं श्यामां मृद्वीं ताम्रकरांघ्रिकां करभोरुं सुदशनां नीलसूक्ष्मस्थिरालकां १८
तां दृष्ट्वा चारुसर्व्वांगीमनङ्गाङ्गलतामिव सोऽमन्यत्पार्थिवसुतस्तां रसातलदेवतां १९ साच दृष्ट्वैव तं बाला।
नीलकुञ्चितमूर्द्धजं पीनोरुस्कंधबाहुं तं समस्तमदनं शुभं २० उत्तस्थौ च महाभागा चित्तक्षोभमवाप्य सा लज्जा
विस्मयदैन्यानां सद्यस्तन्वी वशंगता २१ कोऽयं देवोनुयक्षो वा गंधर्व्वो वोरगोऽपि वा विद्याधरो वा संप्राप्तः।
कृतपुण्याय रत्तिर्नरः २२ एवं विचिन्त्य बहुधा निश्वस्य च महीतले उपविश्य ततो भेजे सा मूर्च्छां मदिरेक्षणा २३
सोपि कामशराघातमवाप्य नृपतेः सुतः तां समाश्वासयामास न भेतव्यमिति ब्रुवन् २४ साच स्त्री यातदा।
दृष्टा पूर्वं तेन महात्मना तालवृंतमुपादाय पर्य्यवीजयदाकुला २५ समाश्वास्य तदा पृष्टा तेन संमोहकारणं ॥
किञ्चिल्लज्जान्विता बाला तस्याः सख्युर्न्यवेदयत् २६ साचास्मै कथयामास नृपपुत्राय विस्तरात् मोहस्य कार-
णं सर्वं तद्दर्शनसमुद्भवं यथातथा समाख्यातं तद्वृत्तान्तञ्च भाविनी २७ सख्युवाच विश्वावसुरिति ख्यातो।
दिवि गंधर्व्वराट् प्रभो तस्येयमात्मजा सुभ्रूर्नाम्ना ख्याता मदालसा २८ वज्रकेतोः सुतश्चोग्रो दानवोऽरिवि-
दारणः पातालकेतुर्विख्यातः पातालान्तरसंश्रयः २९ तेनेयमुद्यानगता कृत्वा मायां तमोमयीं अप।
हृत्य मया हीना बाला नीता दुरात्मना ३० आगामिन्यां त्रयोदश्यां मुद्वह्यति किलासुरः सतु नार्हति चार्व्वङ्गी
शूद्रो वेदश्रुतीमिव ३१ अतीते च दिने बाला मात्तव्या पादनोद्यता सुरभिः प्राह नायं त्वां प्राप्स्यते दानवाधमः
३२ मर्त्यलोकमनुप्राप्तं यरानैच्छत्स्यते शरैः सते भर्त्ता महाभागे अचिरेण भविष्यति ३३ अहञ्चास्याः स-
खी नाम्ना कुण्डलेति मनस्विनी सुता विन्ध्यवतः पत्नी वीरपुष्करमालिनः ३४ हते भर्त्तरि शुम्भेन तीर्थात्तीर्थं।
मनुव्रता चरामि दिव्यया गत्या परलोकार्थमुद्यता ३५ पातालकेतुर्दुष्टात्मा वाराहं वपुरास्थितः केनापि
विद्धो वाणेन मुनीनां त्राणकारणात् ३६ तञ्चाहं तत्त्वतोऽन्विष्य त्वरितासमुपागता सत्यमेव स के नापि-

ताड़ितो दानवाधमः ३७ इयञ्च मूर्च्छा मगमत् कारणं यत् शृणुष्व तत् त्वयि प्रीतिमती बाला दर्शनादेव मानद ३८ देवपुत्रोपमे चारुवाक्यादिगुणशालिनि भार्य्या चान्यस्य विहिता येन विद्धः स दानवः ॥ ३९ ॥ तस्मात् कारणान्मोहं महान्तमियमागता यावज्जीवञ्च तन्वङ्गी दुःखमेवोपभोक्ष्यते ४० त्वय्यस्या हृदयं रागि भर्त्ता चान्यो भविष्यति यावज्जीवमतो दुःखं सुरभ्या नान्यथा वचः ४१ अहं त्वस्याः प्रभो प्रीत्या दुःखितात्र समागता यतो विशेषो नैवास्ति स्वसखी निजदेहयोः ४२ यद्येवाभिमतं वीरं पतिमाप्नोति शोभना ततस्तत्परस्त्वहं कुर्य्यां निर्व्वृती केन चेतसा ४३ त्वन्तु को वा किमर्थं वा संप्राप्तोऽत्र महामते देवो दैत्योऽथ गन्धर्व्वः ॥ पन्नगः किन्नरोऽपि वा ४४ नह्यत्र मानुषगतिर्न चेदृङ्मानुषं वपुः तत्त्वमाख्याहि कथितं यथैवावितथं मया ४५

कुवलयाश्व उवाच यन्मां पृच्छसि धर्म्मज्ञे कस्त्वं किंवा समागतः तच्छृणुष्वामलप्रज्ञे कथयाम्यादितस्तव ४६ राज्ञः शत्रुजितः पुत्रः पित्रा संप्रेषितः शुभे मुनिरक्षणमुद्दिश्य गालवाश्रममागतः ४७ कुर्व्वतो मम रक्षाञ्च मुनीनां धर्म्मचारिणां विघ्नार्थमागतः कोऽपि शौकरं रूपमास्थितः ४८ मया स विद्धो बाणेन चन्द्रार्द्धाकारवर्च्चसा अपक्रान्तोऽतिवेगेन तमस्यनुगतो हयी ४९ पपात सहसा गर्त्ते स क्रोडोऽश्वपृष्ठमामकः सोऽहमश्वं समारूढः स्तमस्येकः परिभ्रमन् ५० प्रकाशमासादितवान् दृष्टा च भवती मया पृष्टया च न मे किञ्चिद्भवत्या दत्तमुत्तरं ५१ त्वां चैवानु प्रविष्टोऽहमिमं प्रासादमुत्तमं इत्येतत्कथितं सत्यं न देवोऽहं न दानवः ५२ न पन्नगो न गन्धर्व्वः किन्नरो वा शुचिस्मिते समस्ताः पूज्यपक्षा वै देवाद्या मम कुण्डले मनुष्योऽस्मि विशङ्का तेन कर्त्तव्या न कर्हिचित् ५३

पुत्रा वूचतुः ततः प्रहृष्टा सा कन्या सखीवदनमुत्तमं लज्जाजडं वीक्षमाणा किञ्चिन्नोवाच भाविनी ५४ सा सखी पुनरप्येनं प्रहृष्टा प्रत्युवाच ह यथावत् कथितं तेन सुरभ्या वचनानुगं ५५

कुण्डलोवाच वीर सत्यमसन्दिग्धं भवता विहितं वचः नान्यत्र हृदयं त्वस्या दृष्टा स्थैर्य्यं प्रयास्यति ५६ चन्द्रमेवाधिका कान्तिः समुपैति रविं प्रभा भूतिर्धन्यं धृतिर्धीरं क्षान्तिरभ्येति चोत्तमं ५७ त्वयैव विद्धोऽसौ दिग्धं स पापो दानवाधमः सुरभिः सा गवां माता कथं मिथ्या वदिष्यति ५८ तदहन्ये गैसमाप्यं वत्स तमवस्यं

समेत्यं वै कुरुष्व वीर यत्कार्य्यं विधिनैव समाहितं ५९ पुत्रा ऊचतुः परवानहमित्याह राजपुत्रः सतांपितः सा च तं चिन्तयामास तुम्बुरुं स्वकुले गुरुं ६० तं चापि तत क्षणात्स्वाज्ञः प्रगृहीत समित कुशः मदालसायाः संप्रीत्या कुण्डला गौरवेण च ६१ प्रज्वाल्य पावकं हुत्वा मन्त्रवित् कृत मङ्गलौ वैवाहिक विधिं कन्यां प्रति पाद्य यथागतं ६२ जगाम तपसे धीमान् स्वमाश्रम पदं तदा सा चाह तां सखीं बाला कृतार्थास्मि वरानने ६३ संयुक्ता मनुना दृष्ट्वा त्वा सह रूप शालिनीं तपस्तप्स्येऽहमतुलं निर्व्यलीकेन चेतसा ६४ तीर्थाम्बु धूत पापा च भवित्री नेदृशी यथा तं चाह राजपुत्रं सा प्रश्रया वनता तदा गन्तुकामा निज सखीस्नेह विक्लव भाषिणी ॥ ६५॥ कुण्डलोवाच पुंभिरप्यमित प्रज्ञैर्नोपदेश्यो भवद्विधैः दातव्यः किमुत स्त्रीभिरतो नोपदिशामि ते ६६ किं त्व स्यास्तनुमध्यायाः स्नेहाकृष्टेन चेतसा त्वया विश्रम्भिता चास्मि स्मारयाम्यरिसूदन ६७ भर्त्तव्या रक्षितव्या च भार्य्या हि पतिना सदा धर्म्मार्थ काम संसिद्धौ भार्य्या भर्त्तुः सहायिनी ६८ यदा भार्य्या च भर्त्ता च परस्परव शानुगौ तदा धर्म्मार्थ कामानां त्रयाणामपि संगतं ६९ कथं भार्य्यामृते धर्म्ममर्थं वा पुरुषः प्रभो प्राप्नो ति काममथवा तस्यां त्रितयमाहितं ७० तथैव भर्त्तारमृते भार्य्या धर्म्मादि साधने न समर्था त्रिवर्गोऽयं दाम्प त्ये समुपाश्रितः ७१ देवता पितृ भृत्यानामतिथीनां च पूजनं न पुंभिः शक्यते कर्त्तुमृते भार्य्यां नृपात्मज ७२ प्राप्तोऽपि चार्थो मनुजैरानीतोऽपि निजं गृहे क्षयमेति विना भार्य्यां कुभार्य्यां संश्रयेऽपि वा ॥ ७३ ॥ कामस्तु तस्य नैवास्ति प्रत्यक्षेणोपलक्ष्यते दम्पत्योः सह धर्म्मेण त्रयी धर्म्ममवाप्नुयात् ७४ पितॄन् पुत्रैस्त थैवान्न साधनैरतिथीन्नरः पूजाभिरमरांस्तद्वत् साध्वीं भार्य्यां नरोऽवति ७५ स्त्रिया श्चापि विना नराः धर्म्म कामार्थ सन्ततिः नैव तस्मात्त्रिवर्गोऽयं दाम्पत्यमधिगच्छति ७६ एतन्मयोक्तं युवयोर्गच्छामि च यथेप्सितं वर्द्धस्व मनया सार्द्धं धन पुत्र सुखायुषा ७७ पुत्रा ऊचतुः इत्युक्त्वा सा परिष्वज्य सखीं तं नमस्य च जगाम दिव्यया गत्या यथाभिप्रेत मात्मनः ७८ सोऽपि शत्रुजितः पुत्रस्तामारोप्य तुरङ्गमे निर्गन्तुका मः पातालाद्विज्ञातो दनु संभवैः ७९ ततस्ते : सहसोत्क्रुष्टं ह्रियते ह्रियते इतीव कन्यारत्नं यदानीतं दिवः पा-

तालकेतुना ८० ततः परिघनिस्त्रिंशगदाशूलशरायुधं दानवानां बलं प्राप्तं सह पातालकेतुना ॥ ८१ ॥
तिष्ठतिष्ठेति जल्पन्तस्ततो दानवसत्तमाः । शरवर्षैस्तथा शूलैर्ववर्षुर्नृपनन्दनं ८२ सच शत्रुजितः पुत्रस्तद
स्त्राणि वीर्यवान् चिच्छेद शरजालेन प्रहसन्निव लीलया ८३ क्षणेन पातालतलं ससि शरवृष्टिशाय
कैः छिन्नैः संछन्नमभवद्दत्तध्वजशरोत्करैः ८४ ततोस्त्रं त्वाष्ट्रमादाय चिक्षेप प्रति दानवान् तेन ते दानवाः
सर्वे सह पातालकेतुना ८५ ज्वालामालातितीव्रेण स्फुटदस्थिचयाः कृताः निर्दग्धाः कापिलं तेजः समा
साद्येव सागराः ८६ ततः स राजपुत्रोऽश्वी निहत्यासुरसत्तमान् स्त्रीरत्नेन समं तेन समागच्छत् पितुः पुरं ॥
८७ प्रणिपत्य च तत्सर्वं स तु पित्रे न्यवेदयत् पातालगमनञ्चैव कुण्डलाया च दर्शनं ८८ तद्वन्मदालसा
प्राप्तिं दानवैश्चापि सङ्गरं वधञ्च तेषां स तेन पुनरागमनं तथा ८९ इति श्रुत्वा पिता तस्य चरितं चारुचेतसः
प्रीतिमानभवच्चेदं परिष्वज्याह चात्मजे ९० सत्पुत्रेण त्वया पुत्र तारितोऽहं महात्मना भयेभ्यो मुनयस्त्राता-
येन सद्धर्मचारिणः ९१ मत्पूर्वैः ख्यातमानीतं मया विस्तारितं पुनः पराक्रमवता वीर त्वया तद्बहुलीकृतं ॥
९२ यदुपात्तं यशः पित्रा धनं वीर्यमथापि वा तन्न हापयते यस्तु स नरो मध्यमः स्मृतः ९३ तद्वीर्याद्धिकं
यस्तु पुनरन्यत्स्वशक्तितः निष्पादयति तं प्राज्ञाः प्रवदन्ति नरोत्तमं ९४ यः पित्रा समुपात्तानि धनवीर्यय-
शांसि वै न्यूनतां नयति प्राज्ञास्तमाहुः पुरुषाधमं ९५ तन्मया ब्राह्मणत्राणं कृतमासीद्यथा त्वया पाता-
लगमनं यच्च यच्चासुरविनाशनं ९६ स तदभ्यधिकं वत्स तेन त्वं पुरुषोत्तमः तद्धन्योऽस्यथ वालेत्व सहमेव
गुणाधिकं ९७ त्वां पुत्रमीदृशं प्राप्य श्लाघ्यः पुण्यवतामपि नस पुत्रकृतां प्रीतिं मन्ये प्राप्नोति मानवः ॥
९८ पुत्रेणातिशयितो यः प्रज्ञादानविक्रमैः धिग्जन्म तस्य यः पित्रा लोके विज्ञायते नरः ९९ यः पुत्रात्
ख्यातिमभ्येति तस्य जन्म सुजन्मनः आत्मना ज्ञायते धन्यो मध्यः पितृपितामहैः १०० मातृपक्षेण मात्रा
च ख्यातिमेति नराधमः तत्पुत्र धनवीर्यैस्त्वं विवर्द्धस्व सुखेन च १०१ गन्धर्वतनया चेयं मा त्वया वै वियु-
ज्यतां इति पित्रा बहुविधं प्रियमुक्तः पुनः पुनः १०२ परिष्वज्य स्वमावासं समभार्यः सादिसंज्ञितः संततः

साश्रुविलोचनः नीतः सोऽश्वश्च तेनैव दानवेन दुरात्मना २० सतन्मया नृशंसेन दृष्टं दुष्कृतकारिणा ॥ यदत्रानन्तरं कृत्यं क्रियतां तदकालिकं २१ हृदयाश्वासनञ्चैतद्गृह्यतां कराद्भूषणं नास्माकं हि सुवर्णेन कृत्यमस्ति तपस्विनां २२ पुत्रा ऊचतुः इत्युक्तो स्वज्य तद्भूमौ सजगाम यथागतं निपपात जनः सोऽथ शोकार्त्तो मूर्च्छयातुरः २३ ततस्तत्क्षणात् चेतनां प्राप्य सर्व्वास्ता नृपयोषितः राजपत्न्यश्च राजा च विलेपुरतिदुःखिताः २४ मदालसा तु तद्दृष्ट्वा तदीयं कराद्भूषणं तत्याज शुप्रियान् प्राणान् श्रुत्वा च निहतं पतिं २५ ततस्तथा महाक्रन्दः पौराणां भवनेष्वभूत् यथैव तस्य नृपतेः स्वगेहे समवर्त्तत २६ राजा च ताँ मृताँ दृष्ट्वा विना भर्त्रा मदालसां प्रत्युवाच जनं सर्व्वं विमृश्य सुस्थमानसः २७ नरोदितव्यं पश्यामि भवतामात्मनस्तथा सर्व्वेषामेव संचिन्त्य सम्बन्धानामनित्यतां २८ किन्नु शोचामि तनयं किन्नु शोचाम्यहं स्नुषां विमृश्य कृतकृत्यत्वान्मन्येऽशोच्यावुभावपि २९ मच्छुश्रूषुर्मद्वचनाद्विजरक्षणतत्परः प्राप्तो मेयः सुतो मृत्युं कथं शोच्यः सधीमतां ३० अवश्यं याति यद्देहं तद्द्विजानां कृते यदि मम पुत्रेण सन्त्यक्तं नन्वभ्युदयकारि तत् ३१ इयञ्च सत्कुलोत्पन्ना भर्त्तर्य्येवमनुव्रता कथन्नु शोच्या नारीणां भर्तुरन्यन्न दैवतं॥ ३२ अस्माकं बान्धवानाञ्च तथान्येषां दयावतां शोच्या ह्येषा भवेदेवं यदि भर्त्रा वियोगिनी ३३ या तु भर्तुर्व्वधं श्रुत्वा तत्क्षणादेव भामिनी भर्त्तारमनुयातेयं न शोच्यातो विपश्चितां ३४ ताः शोच्या या वियोगिन्यो न शोच्या या मृताः सह भर्त्रा वियोगस्त्वनया नानुभूतः कृतज्ञया ३५ दातारं सर्वसौख्यानामिह चामुत्र चोभयोः लोकयोः का हि भर्त्तारं नारी मन्येत मानुषं ३६ नासौ शोच्यो न चैवेयं नाहं तज्जननी न च॥ त्यजता ब्राह्मणार्थाय प्राणान् सर्व्वे स्म तारिताः ३७ विप्राणां मम धर्म्मस्य गतः सहि महामतिः आनृण्यं मद्भुक्तस्य त्यागादेहस्य मे सुतः ३८ मातुः सतीत्वं मद्वंशे सत्यं शौर्य्यमात्मनः संग्रामे सन्त्यजन् प्राणान् नात्यजद्द्विजरक्षणं ३९ पुत्रा ऊचतुः ततः कुवलयाश्वस्य माता भर्तुरनन्तरं श्रुत्वा पुत्रवधन्ता हङ्क प्राह दृष्ट्वा तु ते पतिं ४० मातोवाच नमे मात्रा नमे स्वस्रा प्राप्ता प्रीतिर्नृपेदृशी श्रुत्वा मुनिपरित्राणाद्धतं पुत्रं यथा॥

मया ४१ शोचतां बांधवानां ये निःस्वमंतोऽति दुःखिताः म्रियन्ते व्याधिना क्लिष्टास्तेषां माता वृथा प्रजा॥
४२ संग्रामे युद्ध माना ये ऽभीता गो द्विज रक्षणे क्षुण्णाः शस्त्रैर्विपद्यंते त एव भुवि मानवाः ४३ अर्थिनां मित्र
वर्गस्य विद्विषाञ्च पराङ्मुखः येन याति पिता तेन पुत्री माता च वीरसूः ४४ गर्भक्लेशः स्त्रियो मन्ये सा फ-
ल्यं भजते तदा यदारि विजयी वा स्यात संग्रामे वा हतः सुतः ४५ पुत्रा वूचतुः ततः स राजा संस्कारं पुत्र पत्नी मल
म्भयत निर्गम्य च बहिः स्नातो ददौ पुत्राय चोदकम् ४६ ताल केतुश्च निर्गम्य तथैव यमुनां जलात् राजपुत्र मुवा
चेदं प्रणयान्म धुरंवचः ४७ गच्छ भूपाल पुत्रत्वं कृतार्थो ऽहं कृत स्त्वया कार्य्यं चिराभि लषितं त्वय्यत्रा विच
ले स्थिते ४८ वारुणो यज्ञ कार्य्ये च जले शस्य महात्मनः तन्मया साधितं सर्व्वं यन्ममासीद भीप्सितं ॥ ४९ ॥ प्र-
णिपत्य सते प्रायाद्राज पुत्रः पुरं पितुः समारुह्य तमे वाश्वं सुपर्णा निल विक्रमं ५० इति श्री मार्कण्डेय पुराणे
कुवलया श्वीये मदालसा वियोगः २२ पुत्रा वूचतुः सराज पुत्रः संप्राप्य वेगादात्म पुरं ततः पित्रोर्वि वन्दिषुः
पादौ दिदृक्षुश्च मदालसां १ ददृशे जन मुद्विग्नम प्रहृष्ट मुखं पुरः पुनश्च विस्मिता कारं प्रहृष्ट वदनं ततः ॥ २ ॥
अन्य नुत्फुल्ल नयनं दिष्ट्या दिष्ट्येति वादिनं परिष्वजन्त मन्योन्य मति कौतूहला न्वितं ३ चिरं जीवोरु कल्याण
हतास्ते प्रारे पन्थिनः पित्रोः प्रह्लादय मनस्तथा स्माक मकंटकं ४ पुत्रा वूचतु इत्येवं वादिभिः पौरैः पुरः
पृष्ठे च संहृतः तत्क्षणा प्रभाव नन्दः प्रविवेश पितुर्गृहं ५ पिता च तं परिष्वज्य माता चान्ये च वान्धवाः चिरंजीव
ति कल्याणी मदुक्तस्ते नरा शिषः ६ प्रणिपत्य ततः सोऽथ किमेतदिति विस्मितः पप्रच्छ पितरं तात सोऽस्मै ।
सम्यक् तदुक्तवान् ७ सभार्य्यां तां मृतां श्रुत्वा हृदयेष्टां मदालसां पितरौ च पुरो दृष्ट्वा लज्जा शोकाब्धि मध्यगः॥ ८॥
चिन्तयामास सा वाला मां श्रुत्वा निधनं गतं तत्याज जीवितं साध्वी धिङ्मां निष्ठुर मानसं ९ नृशंसोऽहमनार्य्यो
ऽहं विना तां मृग लोचनां मत्कृते निधनं प्राप्तां यज्जीवास्यति निर्घृणः १० पुनः स चिन्तयामास परि संस्तभ्य
मानसं मोहो द्गम मपास्याशु निःश्वस्यो च्छ्वस्य चातुरः ११ मृतेति तामन्त्रि सित्तं त्यजामि यदि जीवितं किं मया
पकृतं तस्याः श्लाघ्य मेतत्तु योषितां १२ यदि रोदिमि वा दीनो हा प्रियेति वदन्मुहुः तथाप्य श्लाघ्य मेतन्ना वयंहि

पुरुषा: किल १३ अथ शोकजडो दीनो लज्जाहीनो मलान्वित: विपक्षस्य भविष्यामि तत: परिभवास्पदं ॥ १४॥
मयारिशातनं कार्य्यं राज्ञ: शुश्रूषणं पितु: जीवितं तस्य चायत्तं सन्त्यज्ये तत्कथं मया १५ किन्त्वत्र मन्ये कर्तव्य-
स्त्यागो भोगस्य योषित: सचापि नोपकाराय तन्वङ्ग्या: किन्तु सर्वथा १६ मया नृशंसं कर्तव्यं नोपकार्य्यं पका-
रिच यास्तदर्थे ऽत्यजत् प्राणांस्तदर्थे ऽल्पमिदं मम १७ पुत्रा वूचतु: इति ज्ञात्वा मतिं सो ऽथ निष्पाद्यो दक-
दानिकं क्रिया पश्चादनन्तरं ज्ञात्वा प्रत्युवाच ऋतध्वज: १८ ऋतध्वज उवाच यदि सा मम तन्वङ्गी नस्यादायताक्षी
मदालसा अस्मिन् जन्मनि नान्या मे भवित्री सहचारिणी १९ तामृते मृगशावाक्षीं गन्धर्वतनयामहं नभो-
क्ष्ये योषितं काञ्चिदिति सत्यं मयोदितं २० मदलसां चारुशीलां पत्नीं तां मुक्त्वा गजगामिनीं काञ्चिन्नाहं करि-
ष्यामीत्येतत्सत्यं मयोदितं २१ पुत्रा वूचतु: परित्यज्य च स्त्रीभोगान् तान् सर्वांस्तया विना क्रीडन् चास्ते समं
तुल्यैर्वयस्यै: शीलसम्पदा २२ एतत्तस्य परं कार्य्यं तात तत्केन शक्यते कर्तुं मत्यर्थ दुष्प्राप्य मीश्वरै: किमुतेतरै:
२३ जड उवाच इति वाक्यं तयो: श्रुत्वा विमर्श समन्वित: विसृज्य चाहतौ पुत्रौ नागराट् प्रहसन्निव ॥ २४ ॥
नागराडश्वतर उवाच यद्दशक्यमिति ज्ञात्वा न करिष्यन्ति मानवा: कर्म्मरायुद्धमसुद्योग हान्या हानि-
स्तत: परं २५ आरम्भेत नर: कर्म्मस्वपौरुष महापयन् निष्पत्ति: कर्म्मणो दैवे पौरुषे च व्यवस्थिता ॥ २६ ॥
तस्मादहं तथा यत्नं करिष्ये पुत्रकावित: तपश्चर्य्यां समास्थाय यथैतत् साध्यते चिरात् २७ जड उवाच एव-
मुक्त्वा स नागेन्द्र: प्लक्षावतरणं गिरे: तीर्थं हिमवतो गत्वा तपस्तेपे सुदुश्चरं २८ तुष्टाव गीर्भिश्च तत्र तस्तत्र
देवीं सरस्वतीं तन्मना नियताहारो भूत्वा त्रिसवना प्लुत: २९ अश्वतर उवाच जगद्धात्रीमहं देवीमारिराधयि-
षु: शुभां स्तोष्ये प्रणम्य शिरसा ब्रह्मयोनिं सरस्वतीं ३० सदसद्देवि यत्किञ्चिन्मोक्षवच्चार्थवत्पदं तत्
त्वय्यसंयोगि योगवद्देवि संस्थितं ३१ त्वमक्षरं परं देवि यत्र सर्वं प्रतिष्ठितं अक्षरं परमं देवि संस्थितं परमाणु-
वत् ३२ अक्षरं परमं ब्रह्म विश्वं चैतत्क्षरात्मकं दारुण्यवस्थितो वह्निर्भौमाश्च परमाणव: ३३ तथा त्वयि
स्थितं ब्रह्म जगच्चेदमशेषत: ओंकाराक्षरसंस्थानं यत्तु देवि स्थिरास्थिरं ३४ तत्र मात्रात्रयं सर्वमस्ति यद्देवि

नत्विच त्रयो लोका स्त्रयो वेदा स्त्रैविद्यं पावका त्रयं ३५ त्रीणि ज्योतींषि वर्णाश्च त्रयो धर्म्मागमास्तथा त्रयो। गुणा स्त्रय: शब्दा स्त्रयो वेदा स्तथा श्रमा: ३६ त्रय: काला स्तथा वस्था: पितरो हर्न्निशादय: एतन्मात्रा त्रयं। देवि तव रूपं सरस्वति ३७ विभिन्न दर्शिना माद्या ब्रह्मणो हि सनातना: सोम संस्था हवि: संस्था। पाक संस्थाश्च सप्तया: ३८ तास्त्व दुच्चारणा देवि क्रियं ते ब्रह्म वादिभि: अनिर्देश्यं तथा चान्य दर्द्ध मात्रान्वितं परं ३९ अवि। कार्य्य क्षयं दिव्यं परिणाम विवर्जितं तवै तत्परमं रूपं यन्न शक्यं मयोदितु ४० न चास्थेन च तज्जिह्वा ताम्रो ष्ठा-दिभि रुच्यते इन्द्रो ऽपि वसवो ब्रह्मा चंद्रा र्कौ ज्योति रेव च ४१ विश्वा वासं विश्वरूपं विश्वेशं परमेश्वरं सांख्य वेदान्त वादोक्तं बहु शाखा स्थिरी कृतं ४२ अनादि मध्य निधनं सदसन्न सदेव यत् एकन्त्वनेक नाप्येकं भव भेद समाश्रितं ४३ अनाख्यं षट्गुणा ख्यञ्च वर्णाख्यं त्रिगुणा श्रयं नाना शक्ति मतामेकं शक्ति वैभविकंपरं ॥ ४४॥ सुखा सुखं महा सौख्य रूपं त्वयि विभाव्यते एवं देवि त्वया व्याप्तं सकलं निष्कलं च यत् अद्वैता वस्थितं ब्रह्म यच्च द्वैते व्यवस्थितं ४५ ये ऽर्था नित्या ये विनश्यन्ति चान्ये ये वा स्थूला येच सूक्ष्मा ति सूक्ष्मा: ये वा भूमौ येन्तरिक्षे ऽन्य। तो वा तेषां तेषो त्वत्त एवो पलब्धि: ४६ यच्चा मूर्तं यच्च मूर्तं समस्तं यद्वा भूतेष्वेक मेकं च किञ्चित् यद्दिव्यस्ति क्ष्मा। त लेखे ऽन्य तो वा त्वत्सम्बन्धं त्वत्स्वरै र्व्यञ्जनैश्च ४७ नड उवाच एवं स्तुता तदा देवी विष्णो र्जिह्वा सरस्वती प्रत्युवा-च महात्मानं नागमश्वतरं ततः ४८ सरस्वत्युवाच वरन्ते कम्बल भ्रात: प्रयच्छाम्युरगाधिप तदुच्यतां प्रदास्यामि यत्ते मनसि वर्त्तते ४९ अश्वतर उवाच सहायं देहि देवि त्वं पूर्वं कम्बल मेव मे समस्त स्वर सम्बन्ध मुभयो: संप्रय-च्छ च ५० सरस्वत्युवाच सप्त स्वरा ग्रामरागा: सप्त पन्नग सत्तम गीतका निच सप्तैव तावती श्चापि मूर्च्छना: ५१ ताला श्चैकोन पञ्चाश तथा ग्राम त्रयं च यत् एतत्सर्वं भवान् गाता कम्बल श्च तथा नघ ५२ ज्ञास्यसे मत्प्रसा-देन भुजगेन्द्रा परं तथा चतुर्व्विधं पदं तालं त्रि: प्रकारं लय त्रयं ५३ यति त्रयं तथा तोद्यं मया दत्तं चतुर्व्विधं एत-द्भवान् म त्प्रसादात् पन्नगेन्द्रा परञ्च यत् ५४ अस्यान्तर्गत मायत्तं स्वर व्यंजन सम्मितं तदशेषं मया दत्तं भवत: कम्बल स्य च ५५ तथा नान्यस्य भूर्लोके पाताले चापि पन्नगं प्रणे तारौ भवं तौ च सर्व्वस्या स्य भविष्यत: ॥

पाताले देवलोके च भूर्लोके चैव पन्नगौ ५६ जड उवाच इत्युक्का सा तदा देवी सर्व्व जिह्वा सरस्वती जगाम॥
दर्शनं सद्यो नागस्य कमले स्वरा॥ ५७ तयो ग्व तद्य था हतं भ्रात्रो: सर्व्व मजायत विज्ञान मुभयो ह्र्ययैव ताल स्व॥
रादिकं ५८ तत: कैलास शैलेन्द्र शिखरस्थित मीश्वरं गीत कै: सप्त भिर्नोगौ तन्त्री लय समन्वितौ ५९ आरि-
राध यिषू देव मनङ्गाङ्ग हरं हरं प्रचक्र तु: परयत्न सुभौ संहत वाक्कलौ ६० प्रात निशायांम ध्याह्ने सन्ध्य यो श्चा-
पि तत्परौ तयो: कालेन महतास्तू य मानो वृषध्वज: ६१ तुतोष गीत कैस्तौ च प्राहेशो गृह्य तांवर: ततः श्रा
स्या श्चतर: कम्बलेन समं तदा ६२ व्यज्ञापयन्त हा देवं शिति कराठ सुमार्पतिं यदि नौ भगवान् प्रीतो देवदेव त्रि॥
लोचन: ६३ ततो यथाभिलषितं वरमेनं प्रयच्छतो मृता कुवलयाश्वस्य पत्नी देव मदालसा ६४ तेनैव वय सास
यो दुहि तत्वं प्रयातुमे जातिस्मरा यथा पूर्व्वं तद्वत्कान्ति समन्विता योगिनी योगमाता च मद्गेहे जायतां भव॥ ६५॥
महादेव उवाच यथोक्तं पन्नग श्रेष्ठ सर्व्वं मे तद्भ विष्यति मत्प्रसादा द सन्दिग्धं शृणु चेदं भुजङ्गम ६६ श्राद्धे तु
समतु प्राप्ते मध्यमे पिराड मात्मना भक्षयेथा: फणि श्रेष्ठ शुचि: प्रयतमान स: ६७ भक्षिते तु ततस्तस्मिन् भवतो
मध्यमात् फणात् समुत्त्यस्यति कल्याणी तथा रूपा यथा मृता ६८ कामञ्चे मम भिध्याय कुरुत्वं पितृ तर्पणं॥
नत् स्वरा देव सा सुभ्रू: श्वसतो मध्यमात् फणात् ६९ समुत्त्यस्यति कल्याणी तथा रूपा यथा मृता एतच्छ्रुत्वा त॥
तस्तौ तु प्रणि पत्य महेश्वरं ७० रसा तलं पुन: प्राप्तौ परितोष समन्वितौ तथा च कृतवान् श्राद्धं स नाग: कम्बलानुज:
७१ पिराडञ्च मध्यमं तद्व द्यथा वद्रुप भुक्तवान् तस्यापि ध्यायत: कामं तत: सातनु मध्यमा ७२ यज्ञे निश्वस
त: सद्य स्तद्रूपा मध्यमात् फणात् नचापि कथयामास कस्यचित् स भुजङ्गम: ७३ अन्तर्गृहे तां सुदतीं स्त्री भिर्गु
प्तां धारयत् तौ चानु दिनमा गम्य पुत्रौ नाग पते: सुरं ७४ ऋतध्वजेन सहितौ चिक्री डाते ऽमराविव एकदा तु
सुतौ प्राह नाग राजो मुदान्वित: ७५ यन्मया पूर्व्वं मुक्तन्तु क्रियते किं न तत्तथा सराज पुत्रो युवयो रूप कारी ममान्ति
कं ७६ कस्मान्ना नीयते वत्सा वुप कारायमानद: एव मुक्तौ ततस्तेन पित्रा स्नेह वता तुतौ ७७ गत्वा तस्य पुरं सख्यु
माले तेन धीमता तत: कुवलया श्वं तौ कृत्वा किञ्चित्कथान्तरं ७८ ऊचतुं तं प्रशा योपेतं स्वगेह गमनं प्रति तावाह

नृप पुत्रो ऽसौ नन्दितं भवतो गृहं ७९ धनवाहन वस्त्रादि यन्मे दीयं तदेव वा यत्तवां वाञ्छितं दातुं धनं रत्न मथापि
वा ८० तदीय तो द्विज सुतौ यदि वां प्रणयो मयि एतावताहं दैवेन वञ्चितो ऽस्मि दुरात्मना ८१ यद्भवद्भ्यां
ममत्वं नो मयीये क्रियते गृहे यद्वां मास्वियं काय्यं मनु ग्राह्यो ऽस्मि वां यदि ८२ तद्धने मम गेहे च ममत्वं मनुक-
ल्प्य तां युवयोर्यन्म दीयं तन्मामकं युवयोः स्वकं ८३ एतत्सत्यं द्विजानीते युवां प्राणा वहिश्चराः पुनर्नैवं वि
भिन्नार्थे वक्तव्यं द्विज सत्तमौ ८४ मत्प्रसाद परौ प्रीत्या शापितौ हृदये न मे ततः स्नेहार्द्रे वदनौ तावुभौ नागनन्द
नौ ८५ ऊचतुर्नृप ते ः पुत्रं किञ्चित् प्रणय कोपितौ नृतद्धजन सन्देहो यथैवाह भवानिदं ८६ तथैव्चास
न्मन सि नाव चिन्त्य मतो ऽन्यथा किन्त्वावयोः सार्थ पित्रा प्रोक्तमेतन्महात्मना ८७ द्रष्टुं कुवलयाश्वं त मिच्छा-
मीति पुनः पुनः ततः कुवलयाश्वो ऽसौ समुत्थाय वरासनात् यथाह ता सेति वदन् प्रणाममकरोद्भुवि ॥ ८८ ॥
कुवलयाश्व उवाच धन्यो ऽहमति पुण्यो ऽहं को ऽन्यो ऽस्ति सदृशो मया यत्तता मास भिद्रष्टुं करोति श्रवणं
मनः ८९ तदुत्तिष्ठत गच्छाम स्ताताज्ञां सरणमण्यहं नाति क्रान्तुमिहेच्छासि पद भ्यां तस्य शपास्यहं ॥ ९० ॥
जड उवाच एवमुक्त्वा ययौ सो ऽथ सहता भ्यां नृपात्मजः प्राप्य च गोमतीं पुण्यां निर्गम्य नगराद्द्वहिः ॥ ९१ ॥
तन्मध्ये नयमुस्तेवे नागेन्द्र नृपनन्दनाः मेने च राज पुत्रो ऽसौ पारे तस्यास्तयोर्गृहं ९२ ततश्चाकृष्य पाताले ता-
भ्यां नीतो नृपात्मजः पाताले ददृशे चोभौ सपन्नग कुमारकौ ९३ फणामणि कृतो द्योतो व्यक्त स्वस्ति कल
क्षणौ विलोक्य तौ सुरूपाङ्गौ विस्मयोत्फुल्ल लोचनः ९४ विहस्य चाब्रवीत् प्रेम्णा साधु भो द्विज सत्तमौ कथया
मास तुस्तौ च पितरं पन्नगेश्वरं ९५ शान्त मश्वतरं नाम माननीयं दिवौकसां रमणीयं ततो ऽपश्यत् पातालं स
नृपात्मजः ९६ कुमारैस्तरुणौ र्वृद्धै रुरगैरुप शोभितं तथैव नाग कन्याभिः क्रीडन्तीभिरितस्ततः ॥ ९७ ॥
चारु कुण्डल हारा भिस्ताराभिर्गगनं यथा गीत शब्दैस्तथान्यत्र वीणा वेणु स्वनानुगैः ९८ मृदङ्ग पण वात्तो
द्यं हारि वेश्म शताकुलं वीक्ष्य साराः स पातालं ययौ शत्रुजित सुतः ९९ सहता भ्यां भीष्टाभ्यां पन्नगाभ्यामरिन्दम
नत्तः प्रविश्यते सर्वे नागराज निवेशनं १०० ददृशुस्ते महात्मानं सुरगाधि पतिं स्थितं दिव्य माल्याम्बर धरं मणि-

कुण्डल भूषणं १०१ स्वच्छ मुक्ता फललता हारि हारोप शोभितं केयूरिणं महा भाममासने सर्व्व कांचने १०२
मणि विद्रुमवैदूर्य्य मालान्तरित रूपके सताभ्यां दर्शित स्तस्य तातो ऽस्माक ममाविति १०३ वीर: कुवलया-
श्वो ऽयं पित्रे चासौ निवेदित: ततोन नाम चरणौ नागेन्द्रस्य ऋतध्वज: १०४ तमुत्थाप्य बलाद्गात्रे नागेन्द्र: ।
परिषस्वजे मूर्द्धि चैन मुपाघ्राय चिरंजीवेत्युवाचस: १०५ निहत्ता मित्र वर्गश्च पित्रो: शुश्रूषणं कुरु वत्स धन्य
स्य कथ्यन्ते परोक्षस्यापि ते गुणा: १०६ भवतो मम पुत्राभ्यां सामान्या निवेदिता: त्वम नेनि नवेष्ठया मनो वा-
क्काय चेष्टिते: १०७ जीवितं गुणिन: श्लाघ्यं जीवन्नेव मृतो ऽगुण: गुणवान्निर्वृतिं पित्रो: शत्रूणां हृदयज्वर-
म् १०८ करोत्यात्महितं कुर्व्वन् विश्वासञ्च महाजने देवता: पितरो विप्रा मित्रार्थि विकलादय: १०९ बान्धवा-
श्च तथेच्छन्ति जीवितं गुणिनश्चिरं परिवादनिवृत्तानां दुर्गतेषु दयावतां गुणिनां सफलं जन्म संश्रितानां विप-
न्नते: ११० जड उवाच एव मुक्त्वा सतवीरं पुत्रा विदमथाब्रवीत् पूजां कुवलयाश्वस्य कर्तुकामो भुजङ्गम: ।।१११।।
स्नानादिकं कर्म कृत्वा सर्व्वमेव यथा क्रमं मधुपानादि सम्भोग माहारञ्च यथेप्सितं ११२ तत: कुवलयाश्वेन
हृष्यो लाव भूतया कथया स्वल्पकं कालं स्थास्यामो हृष्ट चेतस: ११३ अनुमेने च तत्तौ नीवच: शत्रुजित: सुत:
तथा चकार नृपति: पन्नगाना मुदारधी: ११४ समेत्य तैरात्मज भूपनन्दनैरसौ हिरण्यरगाणामधिप: सत्यवाक् ।।
मुदान्वितो ऽन्नानि मधूनि चात्मवान् यथोपयोगं बुभुजे सभोगभुक् ११५ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे मदालसो
पाख्याने कुवलयाश्व पाताल गमनं त्रयो विंशो ऽध्याय: २३ जड उवाच कृता हारं महात्मानं सभिषं पन्न-
ना शिन्ना उपासाञ्चक्रिरे पुत्रौ भूपाल तनयस्तथा १ कथाभिरनुरूपाभि: स महात्मा भुजङ्गम: प्रीतिसङ्क्र-
न्तया मास पुत्र मित्रं सवाचच २ तव भद्र सुखं ब्रूहि गेह मस्यागतस्य यत् कर्तव्य मुत्सृजा शङ्का पितरीव सुतो ।।
मयि ३ रजतं वा सुवर्णं वा वस्त्र वाहन मासनं यद्वाभि मत मत्यर्थं दुर्लभं तद्वृणुष्व मां ४ कुवलयाश्व उवाच ।।
तव प्रसादात्र हाटक सुवर्णादि गृहे मम पितुरस्ति मया त्वापिन किञ्चित्र कार्य्यमीदृशं ५ तातेधर्मं सहस्राणि
शासती मां वसुन्धरां तथैव त्वयि पाताल नमेयाञ्चोन्मुखं मन: ६ तस्य गर्भाग्रं च सुपुण्यश्च येषां पितरो जीवन्ति

पु॰

नृणां कोटिं समं वित्तं तारुण्यं वित्त कोटिषु ७ मित्रारिणा तुल्य शिष्टानि तद्वद्देह गुणाश्रये जनिता म्रियते वित्तं।
यौवने किन्तु नास्ति मे ८ असत्यार्थे नृणां याऽन्या श्रवणं जायते मनः सत्य शेषे कथं या च्चां मम जिह्वा करि
ष्यति ९ येन चिन्त्यं धनं किञ्चिन्मम गेहेऽस्ति नास्ति वा पितृ वाहु तरुच्छाया संस्थिता सुखिनो हि ते ॥ १० ॥
ये तु वाल्यात् प्रभृत्येव विना पित्रा कुटुम्बिनः ते सुखा स्वाद विभ्रंसा नन्त्ये धात्रैव वञ्चिताः ११ न हृ ये त्वत्प्रसादे
न धन रत्नादि सञ्चयात् पितृ मुक्तान् प्रयच्छामः कामतो नित्य मर्थिनां १२ तत्सर्व्वं मिह संप्राप्तं यदङ्घ्रि युगलं
तव मच्चूडामणिना स्पृष्टं यच्चाङ्ग स्पर्शमाप्नवान् १३ जड उवाच इत्येवं प्रश्रितं वाक्यं श्रुत्वा पन्नगसत्तमः॥
प्राह राजसुतं प्रीत्या पुत्रयोरुपकारिणं १४ नाग उवाच यदि रत्न सुवर्णादि मत्तोऽवाप्नुनते मनः यदन्यन्म
नसः प्रीत्यै तद्ब्रूहि त्वं ददाम्यहं १५ कुवलयाश्व उवाच भगवंस्त्वत्प्रसादेन प्रार्थितस्य गृहे मम सर्व्वमस्ति।
विशेषेण संप्राप्तं तव दर्शनात् १६ कृतकृत्योऽस्मि चैतेन सफलं जीवितञ्च मे यदङ्ग संश्लेष मितस्तव देवस्य मानुषः
१७ ममोत्तमाङ्गं त्वत्पादरजसा यदिहास्पदं कृतं तेनैव न प्राप्तं किं मया पन्नगेश्वर १८ यदित्व वश्यं दातव्यो वरो।
मम यथेप्सितः तत्पुराय कर्म्म संस्कारो हृदयान्मा व्यपैतु मे १९ सुवर्ण मणि रत्नादि वाहनं गृह मासनं स्त्रियोऽन्न
पानं पुत्राश्च चारु माल्यानुलेपनं २० एते च विविधाः कामा गीत वाद्यादिकञ्च यत् सर्व्व मेतन्मम मतं फलं पुराय
वनस्पतेः २१ तस्मान्नरेण तन्मूलः कार्य्यो यत्नः कृतात्मना कर्त्तव्यः पुराय सक्तानां न किञ्चिद्भुवि दुर्लभं २२
अश्वतर उवाच एवं भविष्यति प्राज्ञ तव धर्म्माश्रिता मतिः सत्यञ्चैतत्फलं सर्व्वं धर्म्मस्योक्तं यथा त्वया ॥ २३ ॥
तथाप्यवश्यं मद्गेहमागते न त्वयाधुना ग्राह्यं यन्मानुषे लोके दुष्प्रापं भवतो मते २४ जड उवाच तस्यैतद्वचनं श्रु-
त्वा स तदा नृप नन्दनः मुखावलोकनञ्चक्रे पन्नगेश्वर पुत्रयोः २५ ततस्तौ प्रणिपत्योभौ राज पुत्रस्य यन्मतं ॥
तत् पितुः सकलं वीरौ कथयामासतुः स्फुटं २६ पुत्रावूचतुः ततोऽस्य पत्नी दयिता श्रुत्वैमं विनिपातितं अत्यज-
द्दयितान् प्राणान् विप्रलब्धा दुरात्मना २७ केनापि कृत वैरेण दानवेन कुबुद्धिना गन्धर्व्व राजस्य सुता नाम्ना ख्या
ता मदालसा २८ कृतज्ञोऽयं ततस्तात प्रतिज्ञां कृतवानिमां नान्या भार्य्या भवित्रीति वर्जे यित्वा मदालसां २९

दृष्टुं तां चारु सर्व्वाङ्गी मये वीर ऋतध्वजः तात वाञ्छति यद्येतत् क्रियतेतत्क्षतं भवेत् ३० अश्वतर उवाच भूते-
र्वियोगिनो योरात्ता दृष्टो रेवत्ता दृशः कथमेतद्विना स्वप्न मायां वा शम्बरोदितो ३१ जड उवाच प्रणिपत्य भुजङ्ग
पुत्रः शत्रुजितस्ततः प्रत्युवाच महात्मानं प्रेम लज्जा समन्वितः ३२ माया मयीमप्यधुना मसतात मदालसां ॥
यदि दर्शय से मन्ये परं कृत मनुग्रहं ३३ अश्वतर उवाच तस्मात् पश्येह वत्स त्वं माया ञ्चेद् द्रष्टु मिच्छसि अनुग्रा-
ह्यो भवान् गेहं बालो ऽप्य भ्यागतो गुरुः ३४ जड उवाच आनया मास नागेन्द्रो गृह गुप्तां मदालसां तेषां सम्मोह
नार्थाय जजल्पच ततः स्फुटं ३५ दर्शया मास च तदा राजपुत्राय तां शुभां सेयं नवेति ते भार्य्या राजपुत्र मदालसा॥
३६ जड उवाच सदृष्ट्वा तां तदा तन्वीं ततसगात् विगतत्रपः प्रियेति ताम भि मुखं यद्यो वाच सुदीरयन् निवा-
रयामास च तं नागः सो ऽश्वतरस्त्वरन् ३७ अश्वतर उवाच मायेयं पुत्र मास्प्राक्षीः प्रागेव कथितं तव अन्तर्द्धान-
मुपैत्याशु माया संस्पर्शनादिभिः ३८ ततः पपात मेदिन्यां स तु मूर्च्छा परिप्लुतः हा प्रियेति वदन् सोऽथ चिन्त-
या मास भाविनीं ३९ अहो स्नेहो ऽस्य नृपतेर्म्मे मो पश्य चलं मनः येनायं पातनो ऽरीणां विना शस्त्रेण पातितः
४० मायेति दर्शिताते न मिथ्या मायेति यत स्फुटं वाय्वम्बु तेज सां भूमेराकाशस्य च चेष्टया ४१ जड उवाच ततः
कुवलया श्वं तं समाश्वास्य भुजङ्गमः कथया मास तत्सर्व्वं मृत सञ्जीवनादिकं ४२ ततः प्रहृष्टः प्रति लभ्य का-
न्तां प्रणाम्य नागं निजगाम सोऽथ सुशोभमानः स्वपुरं तम श्व मारुह्य संचिन्तित मभ्युपेतं ४३ इति श्री मार्कण्डे
य पुराणे मदालसा प्राप्तिः २४ जड उवाच आगम्य स्वपुरं सोऽथ पित्रोः सर्व्वमशेषतः कथयामास तन्वा-
ङ्गीयथा प्राप्ता पुनर्मृता १ ननाम सा च चरणौ श्वश्रू श्वशुरयोः शुभा स्वजनञ्च यथा पूर्व्वं वन्दना श्लेषणादि-
भिः २ पूजया मास तन्वङ्गी यथान्यायं यथा वयः ततो महोत्सवो जज्ञे पौराणां तत्र वै पुरे ३ ऋतध्वजश्च सु-
चिरं तयारेमे सु मध्यया निर्झरेषु च शैलानां निम्नगा पुलिनेषु च ४ काननेषु च रम्येषु तथैवो पवनेषु च पुराथ
स्वयं वाञ्छमाना सापि कामोप भोगतः ५ महतेमात्ति कान्ते न रेमे रम्या सु भूमिषु ततः कालेन महता शत्रुजित
सनराधिप ६ सम्यक् प्रशास्य वसुधां काल धर्म्म मुपेयिवान् ततः पौरा महात्मानं पुत्रं तस्य ऋतध्वजं ॥ ७ ॥

अथ विन्धन्त राजान्सुदाचारचेष्टिते सम्यक् पालयतस्तस्य प्रजाः पुत्रानिवौरसान् ८ मदालसायाः सञ्जज्ञे
पुत्रः प्रथमजस्ततः तस्य चक्रे पिता नाम विक्रान्त इति धीमतः ९ तुतुषुस्तेन वै भृत्या जहास च मदालसा सा वै
मदालसा पुत्रं बालमुत्तानशायिनं उल्लापनच्छलेनाह रुदमानमविस्वरं १० शुद्धोऽसि रे तात न तेऽस्ति नाम
कृतं हि ते कल्पनयाधुनैव पञ्चात्मकं देहमिदं न तेऽस्ति नैवास्य त्वं रोदिषि कस्य हेतोः ११ न वा भवान्रोदिति वै स्व
जन्मा शब्दोऽयमासाद्य महीशसूनुं विकल्प्यमाना विविधा गुणास्ते ऽगुणाश्च भौताः सकलेन्द्रियेषु ॥ १२ ॥
भूतानि भूतैः परिदुर्बलानि वृद्धिं समायान्ति यथेह पुंसः अन्नाम्बुदानादिभिरेव कस्य न तेऽस्ति वृद्धिर्न च तेऽस्ति
हानिः १३ त्वं कञ्चुके शीर्यमाणे निजेऽस्मिंस्तस्मिंश्च देहे मूढतां मा व्रजेथाः शुभाशुभैः कर्मभिर्देहमेतन्-
मदादिमूढैः कञ्चुकस्तेऽपिनद्धः १४ तातेति किञ्चित्तनयेति किञ्चिदम्बेति किञ्चिद्दयितेति किञ्चित् ममेति
किञ्चिन्न ममेति किञ्चित् त्वं भूतसङ्घं बहु मानयेथाः १५ दुःखानि दुःखोपशमाय भोगान् सुखाय जानाति
विमूढचेताः तान्येव दुःखानि पुनः सुखानि जानात्यविद्वान् सुविमूढचेताः १६ हासोऽस्थिसन्दर्शनमक्षि
युग्ममत्युज्ज्वलं तर्जनमङ्गनायाः कुचादि पीनं पिशितं घनं तत् स्थाने रतेः किं नरके न योषित् १७ यानं
क्षितौ यानगतश्च देहे देहेऽपि चान्यः पुरुषो निविष्टः ममत्वबुद्धिर्न तथा यथा स्वे देहेऽतिमात्रं च विमूढतैषा १८
इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मदालसोपाख्याने २५ जड उवाच वर्द्धमानं सुतं सा तु राजपत्नी दिने दिने तमुल्ला
पादिना बोधं ममत्वनिर्ममात्मकं १ यथा यथा बलं लेभे यथा लेभे मतिं पितुः तथा तथात्मबोधञ्च सोऽवाप
मातृभाषितैः २ इत्थं तया स तनयो जन्मप्रभृति बोधितः चकार न मतिं प्राज्ञो गार्हस्थ्यं प्रति निर्ममः॥ ३ ॥
द्वितीयोऽस्याः सुतो जज्ञे तस्य नामाकरोत्पिता सुबाहुरयमित्युक्ते सा जहास मदालसा ४ तमप्येवं यथा पूर्वं
बालमुल्लापनादिना आह बाल्यात् स च प्राप तथा बोधं महामतिः ५ तृतीयं तनयं जातं स राजा शत्रुमर्दनं ॥
यदाह तेन सा सुभ्रूर्जहासातिचिरं पुनः ६ तथैव सोऽपि तन्वङ्ग्या बालत्वादवबोधितः क्रियाश्चकार निष्कामो
न किञ्चिदुपकारकं ७ चतुर्थस्य सुतस्याथ चिकीर्षुर्नाम भूमिपः ददर्श तां शुभाचारां सीषद्धासां मदालसां ॥

मा॰पु॰
७७

नामाह राजा हसतीं किञ्चित कौतूहलान्वित: ८ राजोवाच क्रियमाणो स कन्नाम्नि कथ्यतां हास्य कारणं ॥
विक्रान्त श्च सुबाहु श्च तथान्यः शत्रु मर्दन: ९ शोभनानीति नामानि मया मन्ये कृतानि वै॥ योग्यानि क्षत्र बन्धूनां
शौर्य्योप युतानि च १० असत्य तानि चे द्भद्रे यदि ते मनसि स्थितं तदस्य क्रियतां नाम चतुर्थ स्य सुतस्य मे ११
मदालसो वाच मयाज्ञा भवत: कार्य्या महाराज यथात्थमां तथा नाम करिष्यामि चतुर्थ स्य सुतस्य ते ॥ १२ ॥
अलर्क इति धर्मज्ञ: ख्यातिं लोके प्रयास्यति कनीयानेष ते पुत्रो मतिमांश्च भविष्यति १३ तच्छ्रुत्वा नाम पुत्र
स्य कृतं मात्रा मही पति: अलर्क इत्य सम्बद्धं प्रहस्येदमथाब्रवीत १४ राजोवाच भवत्या यदिदं नाम मत्पुत्र
स्य कृतं शुभे किमीदृश मसम्बद्ध मर्थ: कोऽस्य मदालसे १५ मदालसो वाच कल्पनेयं महाराज कृता सा व्यव-
हारिकी त्वत्कृतानां तथा नाम्नां शृणु भूप निरर्थता १६ वदन्ति पुरुषा: प्राज्ञा व्यापिनं पुरुषं यत: क्रान्तिः
प्र्च गतिरुद्दिष्टा देशाद्देशान्तरस्तुया १७ सर्व्वगोन प्रयातीति व्यापी देहेश्वरो यत: ततो विक्रान्त संज्ञेयं मतामम

८८

निरर्थका १८ सुबाहुरितिया संज्ञा कृतान्य स्य सुतस्यते निरर्था साप्य मूर्तत्वात पुरुष स्य महीपते ॥ १९ ॥
पुत्रस्य यत्कृतं नाम तृतीय स्यारि मर्दन: मन्ये तदप्य सम्बद्धं शृणु चाप्यत्र कारणं २० एक एव शरीरेषु सर्व्वेषु
पुरुषो यदा तदास्य राजन् क: शत्रु: को वा मित्र मिहेष्यते २१ भूतै र्भूतानि मृद्यन्ते अमूर्तो मृद्यते कथं क्रो-
धादीनां पृथग्भावात कल्पनेयं निरर्थका २२ यदि संव्यवहारार्थं मसन्नाम प्रकल्प्यते नाम्नि कस्मादलर्काख्ये
नैरर्थ्यं भवतो मतं २३ जड उवाच एव मुक्तस्तया साधु महिष्या स मही पति: तथेत्याह महा बुद्धि र्दयितां
तथ्य वादिनीं २४ तञ्चापि सा सुतं सुभ्रूर्यथा पूर्व्व सुतांस्तथा प्रोवाच बोध जननं तामुवाच स पार्थिव: ॥ २५ ॥
करोषि किमिदं मूढे मम सन्तान सन्तते: दुष्टाव बोध दानेन यथा पूर्व्व सुतेषु मे २६ यदि ते मत्प्रियं कार्य्यं यदि
ग्राह्यं वचो मम . तदेनं तनयं मार्गे प्रवृत्ते: सन्नियोजय २७ कर्म्म मार्ग: समुच्छेदं एवं देवि गमिष्यति पितृपिण्ड
निवृत्ति श्च नैवं साध्वि भविष्यति २८ पितरो देव लोकस्थास्तथा तिर्य्यक्त्वमागता: तद्वन्मनुष्यतां याता भूतवर्गे
च संस्थिता: २९ पुण्यापुण्य रतानां च क्षुत्क्षामान् तृट्परिप्लुतान् पिण्डोदक प्रदानेन नर: कर्म्मण्यवस्थित:

मा॰पु॰
७८

३० महाप्यायं यतेसुभुतद्देवा तिथीनपि॥ देवैर्मनुष्यैः पितृभिः प्रेतैर्भूतैः सगुह्यकैः ३१ वयोभिः कृमिकीटैश्च
नरः सर्वोपजीव्यते तस्मात्तन्वङ्गि पुत्रं मेय त्काय्यं सत्रयो निभिः ३२ रोहिका सुष्मिक फलं तत्सम्यक् प्रदिपाद
य तेनैव मुक्ता सा भर्त्रा वरनारी मदालसा ३३ अलर्के नाम तनयं सुवाचोल्लाप वादिनी पुत्र वर्द्धस्व मद्भर्तुर्मनो
नन्दय कर्म्मभिः मित्राणा मुपकाराय दुर्हृदां नाशनाय च ३४ धन्योऽसि रेयो वसुधामशत्रु रेकश्चिरं पालयि
तासि पुत्र तत्पालनादस्तु सुखोपभोगो धर्म्मात्फलं प्राप्स्यसि चामरत्वं ३५ धरामरान् पर्व्वसु तर्पयेथा समीहितं
बन्धुषु पूरयेथाः हितं परस्मै हृदि चिन्तयेथा मनः परस्त्रीषु निवर्त्तयेथाः ३६ यज्ञैरनेकै र्विबुधानजस्रं मेथैर्द्वि-
जान् प्रीणय संश्रितांश्च स्त्रियश्च कामैरतुलैश्चिराय युद्धैश्चारीं स्तोषयितासि वीर ३७ बालो मनो नन्दय बान्ध
वानां गुरोस्तथाज्ञाकरणैः कुमारः स्त्रीणां युवा सत्कुल भूषणानां वृद्धो वने वत्स वनेचराणां ३८ राज्यं कुर्वन् सु-
हृदो नन्दयेथाः साधून् रक्षंस्तात यज्ञैर्यजेथाः दुष्टान्निघ्नन् वैरिणश्चाजिमध्ये गोविप्रार्थे वत्स मृत्युं व्रजेथाः ३९
इति श्री मार्कण्डेय पुराणे पुत्रानुशासनं २६ जड उवाच एवमुल्लाप्यमानस्तु स तु मात्रा दिने दिने ववृधे वयसा
बालो वुद्ध्या चालर्क संज्ञितः १ स कौमारक मासाद्य ऋतध्वज सुतस्ततः कृतोपनयनः प्राज्ञः प्रणिपत्याह मा
तरं २ मया यदत्र कर्त्तव्यमैहिकामुष्मिकाय वै सुखाय वद तत्सर्वं प्रश्रयावनतस्य मे ३ मदालसोवाच वत्स
राज्येऽभिषिक्तेन प्रजारञ्जनमादितः कर्त्तव्यमविरोधेन स्वधर्म्मस्य महीभृता ४ व्यसनानि परित्यज्य सप्तमूल
हराणि वै आत्मा रिपुभ्यः संरक्ष्यो वहिर्म्मन्त्रविनिर्गमात् ५ अष्टधा नाशमाप्नोति सुचक्रात्स्यन्दनाद्यथा तथा
राजाप्य संदिग्धं वहिर्म्मन्त्रविनिर्गमात् ६ दुष्टादुष्टांश्च जानीयादमात्यान्नरिदोषतः चरैश्चराः स्तथा शत्रोरन्वे
ष्टव्याः प्रयत्नतः ७ विश्वासो न तु कर्त्तव्यो राज्ञा मित्राप्तबन्धुषु कार्य्ययोगाद् मित्रेऽपि विश्वसीत नराधिपः॥८॥
स्थानं वृद्धिः सयज्ञेन याड्गुण्य गुणितात्मना भवितव्यं नरेन्द्रेण न कामवशवर्त्तिना ९ प्रागात्मा मन्त्रिणश्चैव
ततो भृत्या महीभृता जेयाश्चानन्तरं पौरा विरुध्येत ततोऽरिभिः १० यस्त्वेतानविजित्यैव वैरिणो विजिगीषते॥
सोऽजितात्मा जितामात्यः शत्रुवर्गेण बाध्यते ११ तस्मात्कामादयः पूर्व्वं जेयाः पुत्र महीभुजा तज्जये हि जयो

ऽ वश्यं राजा नश्यति तेजित : १२ काम : क्रोध श्च लोभ श्च मदो मानस्तथैव च हर्षश्च शत्रवोह्येते विनाशाय मही
क्षतां १३ काम प्रसक्त मात्मानं स्मृत्वा पाण्डु निपातितं निवर्त्तयेत्तथा क्रोधादनुह्रादं हतात्मजं १४ हत मेलं तथालो
भान्मदाद्वेनं द्विजैर्हतं माना दनायुषा पुत्रं बलिं हर्षात् पुरञ्जयं १५ राभिर्ज्जितं जितं सर्व्वं मरुतेन महात्मना त्वत्वा
विवर्जयेदेतान् दोषान् स्वीयान् महीपति : १६ काक कोकिल भृङ्गराणां मृग व्याल शिखण्डिनां हंस कुक्कुट लोहा
नां शिक्षेत चरितं नृप : १७ कीट कस्य क्रियां कुर्य्यात् विपक्षे मनुजेश्वर : चेष्टां पिपीलिकानाञ्च काले भूप : प्र
योजयेत् १८ ज्ञेयाग्नि विस्फुलिङ्गानां वीज चेष्टा च शाल्मले : चन्द्र सूर्य्य स्वरूपेण नीत्यर्थे पृथिवी क्षिता १९
बन्धकी पद्म शरभ शूलिका गुर्व्विणी स्तनात् प्रज्ञा नृपेण चादेया तथा गोपाल योषित : २० शक्रार्क यम
सोमानां तद्वद्वायोर्महीपति : रूपाणि पञ्च कुर्व्वीत मही पालन कर्म्मणि २१ यथेन्द्र श्च तुरो मासान् तोयो
त्सर्गेण भूगतं आप्यायये त्तथा लोकं परिहारैर्म्महीपति : २२ मासा नष्टौ यथा सूर्य्यस्तोयं हरति रश्मिभि : ॥
सूक्ष्मेणैका स्वुपायेन तथा शुल्कादिकं नृप : २३ यथा यम : प्रिय द्वेष्ये प्राप्त काले नियच्छति तथा प्रिया प्रि
ये राजा दुष्टा दुष्टे समो भवेत् २४ पूर्णोन्दुमालोक्य यथा प्रीतिमान् जायते नर : एवं यत्र प्रजा : सर्व्वा निर्वृत्ता स्त
च्छशिव्रतं २५ मारुत : सर्व्व भूतेषु निगूढ श्च रते यथा एवं नृप श्च रेच्चारै : पौरामात्यादि बन्धुषु ॥ २६ ॥
न लोभाद्वा न कामाद्वा नार्थाद्वा यस्य मानसं यथान्य : कृष्यते वत्स स राजा स्वर्ग मृच्छति २७ उत्पथ ग्राहिणो
मूढान् स्व धर्म्माच्चलतो नरान् य : करोति निजे धर्म्मे स राजा स्वर्ग मृच्छति २८ वर्ण धर्म्मा न सीदन्ति यस्य रा
ज्ये तथा श्रमा : वत्स तस्य सुखं प्रेत्य परत्रेह च शाश्वतं २९ एतद्राज्ञ : परं कृत्यं तथैतत् सिद्धि कारकं स्व धर्म्म
स्थापनं नृणां चाल्यते यत्कुबुद्धिभि : ३० पालनेनैव भूतानां कृत कृत्यो महीपति : सम्यक् पालयिता भागं
धर्म्मस्याप्नोति यत्नत : ३१ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे पुत्रानुशासनं २७ जड उवाच तन्मातुर्व्वचनं श्रुत्वा
सो ऽलर्को मातरं पुन : पप्रच्छ वर्ण धर्म्मा श्च धर्म्मा ये चाश्रमेषु च १ अलर्क उवाच कथितो ऽयं महा भाग
राज्य तन्त्राश्रित स्त्वया धर्म्मं तमहमिच्छामि श्रोतुं वर्णाश्रमात्मकं २ मदालसोवाच दानमध्ययनं यज्ञो

ब्राह्मणस्य विधानतः । नान्यश्चतुर्थो धर्म्मोऽस्ति धर्म्मस्तस्य परं विना ३ याजनाध्यापने शुद्धे तथा पूतप्रतिग्रहः
स्या सम्यक् समाख्याता त्रिविधा चास्य जीविका ४ दानमध्ययनं यज्ञः क्षत्रियस्याप्ययं त्रिधा धर्म्मः प्रोक्तः
क्षितेरक्षा शस्त्राजीवश्च जीविका ५ दानमध्ययनं यज्ञो वैश्यस्यापि त्रिधैव सः वाणिज्यं पाशुपाल्यञ्च कृ-
षिश्चैवास्य जीविका ६ दानं यज्ञोऽथ शुश्रूषा द्विजातीनां त्रिधा मया व्याख्यातः शूद्रधर्म्मोऽपि जीविका ।
कारुकर्म्म च ७ तद्वद् द्विजातिशुश्रूषा पोषणं क्रयविक्रयौ वर्णधर्म्मास्त्विमे प्रोक्ताः श्रूयतां चाश्रमाश्र-
याः ८ स्ववर्णधर्म्मात् संसिद्धिं नरः प्राप्नोति नच्युतः प्रयाति नरकं प्रेत्य प्रतिषिद्धनिषेवनात् ९ यावत्तु नोप-
नयनं क्रियते वै द्विजन्मनः कामचेष्टोक्तिभक्ष्यश्च तावद्भवति पुत्रक १० कृतोपनयनः सम्यक् ब्रह्मचारी ।
गुरोर्गृहे वसेत्तत्र च धर्म्मोऽस्य कथ्यते तं निबोध मे ११ स्वाध्यायोऽथाग्निशुश्रूषा स्नानं भिक्षाटनं तथा गुरो
निवेद्य तच्चान्नमनुज्ञातेन सर्व्वदा १२ गुरोः कर्म्मणि सोद्योगः सम्यक् प्रीत्युपपादनं तेनाहूतः पठेच्चैव तत्परो
नान्यमानसः १३ एकं द्वौ सकलान् वापि वेदान् प्राप्य गुरोर्मुखात् अनुज्ञातोऽथ वन्दित्वा दक्षिणां गुरवे ततः
१४ गार्हस्थ्याश्रमकामस्तु गृहस्थाश्रममावसेत् वानप्रस्थाश्रमं वापि चतुर्थं चेच्छयात्मनः १५ तत्रैव वा गु-
रोर्गेहे द्विजो निष्ठामवाप्नुयात् गुरोरभावे तत्पुत्रे तच्छिष्ये तत्सुतं विना १६ शुश्रूषुर्निरभीमानो ब्रह्मचर्य्या ।
श्रमं वसेत् उपावृत्तस्ततस्तस्मात् गृहस्थाश्रमकाम्यया १७ ततोऽसमानर्षिकुलां तुल्यां भार्य्यामरोगिणीं ॥
उद्वहेन्न्यायतोऽव्यङ्गां गृहस्थाश्रमकारणात् १८ स्वकर्म्मणा धनं लब्ध्वा पितृदेवातिथींस्तथा सम्यक् स-
म्प्रीणयन् भक्त्या पोषयच्चाश्रितांस्तथा १९ भृत्यात्मजान् जामयोऽथ दीनान्धपतितानपि यथाशक्त्यान्न
दानेन वयांसि पशवस्तथा २० एष धर्म्मो गृहस्थस्य ऋतादभिगमस्तथा पञ्चयज्ञविधानन्तु यथाशक्त्यान
हापयेत् २१ पितृदेवातिथिज्ञातिभुक्तशेषं स्वयं नरः भुञ्जीत च समं भृत्यैर्यथा विभवमात्तः २२ एष तूद्देशतः
प्रोक्तो गृहस्थस्याश्रमो मया वानप्रस्थस्य धर्म्मांस्ते कथयाम्यवधार्य्यतां २३ अपत्यसन्ततिं दृष्ट्वा प्राज्ञो देहस्य चा-
नतिं वानप्रस्थाश्रमं गच्छेदात्मनः शुद्धिकारणात् २४ तत्रारण्योपभोगश्च तपोभिश्चानुकर्षणं भूमौ शय्या ।

ब्रह्मचर्य्यं पितृदेवातिथिक्रिया २५ भैक्ष्यमन्नं त्रिषवणं स्नानं जटा वल्कल धारणं योगाभ्यासः सदा चैव वन्यस्नेह निषेवनं इत्येष पाप शुद्ध्यर्थं आत्मन श्चोपकारकः वानप्रस्थाश्रमस्तस्मादित्तोस्तु चरमोऽपरः ॥ २७ ॥ चतुर्थस्य स्वरूपन्तु श्रूयतामाश्रमस्य मे यः स्वधर्मोऽस्य धर्मज्ञैः प्रोक्तस्तात महात्मभिः २८ सर्व्व सङ्ग परित्यागो ब्रह्मचर्य्यम कोपिता यतेन्द्रियत्व मावासे नैकस्मिन् वसतिश्चिरं २९ अनारम्भस्तथाहारो भैक्षान्नेनैककालिना आत्मज्ञानावबोधेच्छा तथा चात्मावलोकनं ३० चतुर्थे त्वाश्रमे धर्म्मो मयायंते निवेदितः सामान्यमन्य वर्णानामाश्रमाणां च मे शृणु ३१ सत्यं शौच महिंसा च अनसूया तथा क्षमा आनृशंस्यम कार्पण्यं सन्तोष श्चाष्टमो गुणः ३२ एते संक्षेपतः प्रोक्ता धर्मा वर्णाश्रमेषु ते एतेषु च स्वधर्मेषु स्वेषु तिष्ठेत् समन्ततः ३३ यश्चाल्लङ्घ्य स्वकं धर्मं स्ववर्णाश्रम संज्ञितं नरोऽन्यथा प्रवर्त्तेत स दण्ड्यो भूभृतो भवेत् ३४ ये च स्वधर्म्म सन्त्यागात् पापं कुर्वन्ति मानवाः उपेक्षतस्तान्नृपतेरिष्टापूर्त्तं प्रणश्यति ३५ तस्माद्राज्ञा प्रयत्नेन सर्व्वे वर्णाः स्वधर्म्मतः प्रवर्त्तन्तोऽन्यथा राज्ञा स्थाप्या श्चैव स्वकर्म्मसु ३६ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे पुत्रानुशासने मदालसा वाक्यं २८ अलर्क उवाच यत्कार्य्यं पुरुषाणाञ्च गार्हस्थ्य मनुवर्त्ततां बन्ध श्च स्याद करणे क्रिया यापस्य चोक्रिंति : १ उपकाराय यन्नृणां यच्च वर्ज्यं गृहे सता यथा च क्रियते तन्मे यथावत् पृच्छतो वद ॥ २ ॥ मदालसोवाच वत्स गार्हस्थ्य मादाय नरः सर्व्व मिदं जगत् पुष्णाति तेन लोकांश्च स जयत्यभि वाञ्छितान् ॥ ३ ॥ पितरो मुनयो देवा भूतानि मनुजा स्तथा कृमि कीट पतङ्गा श्च वयांसि पशवोऽसुराः ४ गृहस्थ मुपजीवंति तत स्तृप्तिं प्रयान्ति च मुखं चास्य निरीक्षन्ते अपि नो दास्यतीति वै ५ सर्व्वस्याधार भूतेयं वत्स धेनुस्त्रयी मयी ॥ यस्यां प्रतिष्ठितं विश्वं विश्व हेतु श्च या मता ६ ऋक्पृष्ठासौ यजुर्मध्या सामवक्त्र शिरोधरा इष्टापूर्त्त विषाणा च साधु सूक्त तनूरुहा ७ शान्ति पुष्टि शकृन्मूत्रा वर्णपाद प्रतिष्ठिता आजीव्यमाना जगतां साक्षया नापचीयते ८ स्वाहाकार स्वधाकारौ वषट्कार श्च पुत्रक हन्तकार स्तथा चान्य स्तस्याः स्तन चतुष्टयं ९ स्वाहाकारं स्तनं देवाः पितर श्च स्वधामयं मुनय श्च वषट्कारं देव भूत सुरेतराः १० हन्तकारं मनुष्याश्च पिबन्ति सततं

स्तनं एव माप्याय यस्येषां वत्सधेनु स्त्वयां मयी ११ तेषां मुच्छेद कर्त्ता चयो नरोऽत्यन्त पापकृत् सन मस्यन्धता मिस्त्रे
तामिस्रे च निमज्जति १२ यश्च में मानवो धेनुं स्ववं तैरमरा दिभिः प्याययन्तु चिते कालेस स्वर्गायोपपद्यते ॥ १३ ॥
तस्मात् पुत्र मनुष्येणा देवर्षि पितृ मानवाः भूतानि चानु दिवसं पोष्याणि स्व मनुर्यथा १४ तस्मात् स्नातः शु-
चि भूत्वा देवर्षि पितृ तर्पणं प्रजा पतेस्त थैवाद्भिः काले कुर्य्यात् समाहितः १५ सुमनो गन्ध पुष्पैश्च देवानभ्य
र्च्य मानवः ततोऽग्नेस्तर्पणं कुर्य्याद्देयाश्च बलयस्तथा १६ ब्रह्मणो गृह मध्येतु विश्वेदेवेभ्य एव च धन्वन्त-
रिं समुद्दिश्य प्रागुदीच्यां बलिं क्षिपेत् १७ प्राच्यां शक्राय याम्यायां यमाय बलिमाहरेत् प्रतीच्यां वरुणायाथ
सोमायोत्तरतो बलिं १८ दद्याद्धात्रे विधात्रे च बलिं द्वारे गृहस्य तु अर्य्यम्णोऽथ बहिर्देयो गृहेभ्यश्च समन्ततः १९
नक्तञ्चरेभ्यो भूतेभ्यो बलिमाकाशतो हरेत् पितॄणां निर्वपेच्चैव दक्षिणाभिमुखस्थितः २० गृहस्थस्तत्परो भूत्वा
सुसमाहित मानसः ततस्तोयमुपादाय तेष्वेवाचमनाय वै २१ स्थानेषु निक्षिपेत् प्राज्ञस्तास्ता उद्दिश्य देवताः ॥
एवं गृह बलिं कृत्वा गृहे गृहपतिः शुचिः २२ आप्यायनाय भूतानां कुर्य्यादुत्सर्गमादरात् श्वभ्यश्च श्वपचे-
भ्यश्च वयोभ्यश्चावपेद्भुवि २३ वैश्वदेवं हि नामैतत् सायं प्रातरुदाहृतं आचम्य च ततः कुर्य्यात् प्राज्ञो द्वारा-
वलोकनं २४ मुहूर्तस्याष्टमं भागमुदीक्ष्योऽप्यतिथिर्भवेत् अतिथिं तत्र सम्प्राप्तमन्नाद्येनोदकेन च २५ सम्पूज-
येद्यथा शक्ति गन्ध पुष्पादिभिस्तथा न मित्रमतिथिं कुर्य्यान्नैकग्राम निवासिनं २६ अज्ञात कुलनामानं तत्काल
समुपस्थितं बुभुक्षुमागतं श्रान्तं याचमानमकिञ्चनं २७ ब्राह्मणं प्राहुरतिथिं स पूज्यः शक्तितो बुधैः न पृच्छे
द्गोत्र चरणं स्वाध्यायञ्चापि पण्डितः २८ शोभनाशोभनाकारं तं मन्येत प्रजापतिं अनित्यं हि स्थितो यस्मा-
त्तस्मादतिथिरुच्यते २९ तस्मिंस्तृप्ते त्र्ययज्ञोत्थादृणान्मुच्येद् गृहाश्रमी तस्मा अदत्त्वा यो भुंक्ते स्वयं कि-
ल्बिष भुङ्नरः ३० स पापं केवलं भुङ्क्ते पुरीषञ्चान्यजन्मनि अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्त्तते ३१
स दत्त्वा दुष्कृतं तस्मै पुण्यमादाय गच्छति अप्यम्बु शाकदानेन यद्वाप्यश्नाति तत्स्वयं ३२ पूजयेत्तु नरः शक्त्या ते-
नैवातिथिमादरात् कुर्य्याच्चाहरहः श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन च ३३ पितॄनुद्दिश्य विप्रांश्च भोजयेद्विप्रमेव वा ॥

अन्न स्याग्रं तदुद्धृत्य ब्राह्मणाये यथा दयेत ३५ भिक्षाञ्च याचतोदद्यात परिव्राड् ब्रह्मचारिणां ग्रास प्रमाणा भिक्षा स्यादन्नं ग्रास चतुष्टयं ३५ अग्रं चतुर्गुणं प्राहुर्हन्तकारं द्विजोत्तमाः भोजनं हन्त कारं वा अग्रं भिक्षा मथापि वा ३६ अदत्वातु न भोक्तव्यं यथा विभव मात्मनः पूजयित्वा तिथीनिष्टान ज्ञातीन बन्धूंस्तथा र्थिनः ३७ विकलान् बाल वृद्धांश्च भोजयेच्चा तुरांस्तथा वाञ्छते क्षुत्परीतात्मा यश्चान्योऽन्नम किञ्चनः ३८ कुटुम्बिना भोजनीयः समर्थो विभवे सति श्री मन्ते ज्ञाति मासाद्य यो ज्ञातिरव सीदति ३९ सीदतायत्कृतं तेन न त्पापं स समश्नुते सायं चैव विधिः कार्य्यः सूर्य्योढे तत्र चातिथिः ४० पूजयीत यथा शक्ति शयनासन भोजनैः एवं मुद्वहत स्तात गार्हस्थ्यं भार माहिते ४१ स्कन्दे विधाता देवाश्च पितरश्च महर्षयः श्रेयो भिवर्षिणः सर्व्वे तथैवा तिथि बान्धवाः ४२ पशु पक्षिगणा स्तद्वा ये चान्ये सूक्ष्म कीटकाः गाथा श्चात्र महा भाग स्वयम त्रिर गायत ४३ ताः शृणुष्व महाभाग गृहस्थाश्रम संस्थिताः देवान् पितॄंश्चा तिथींश्च तद्वत् सम्पूज्य बान्धवान् ४४ जामयश्च गुरुश्चैव गृहस्था विभवे सति [illegible] भुवि ४५ [illegible] देवं हि नामैतत् कुर्य्यात सायं तथा दिने मांसमन्नं तथा शाकं गृहेयच्चोपसाधितं नच तत् स्वयम श्नीयाद्विधिवद्यन्न निर्व्वपेत् ४६ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे मदालसो पदेशः २९

मदालसोवाच नित्यं नैमित्तिकञ्चैव नित्य नैमित्तिकं तथा गृहस्थस्य तुयत् कर्म्म तन्निशामय पुत्रक १ पञ्च यज्ञाश्रितं नित्यं यदेतत् कथितं तव नैमित्तिकं तथैवान्यत् पुत्र जन्म क्रियादिकं २ नित्यनैमित्तिकं ज्ञेयं पर्व्व श्राद्धादि पण्डितैः तत्र नैमित्तिकं वक्ष्ये श्राद्ध मभ्युदयं तव ३ पुत्र जन्मनियत्कार्य्यं जातकर्म्म समं नरैः विवाहादौ चकर्त्तव्यं सर्व्वं सम्यक् क्रमोदितं ४ पितरश्चात्र सम्पूज्याः ख्याता नान्दी मुखास्तु ये पिण्डाश्च दधि सं मिश्रान्नद्या द्यव समन्वितान ५ उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा यजमानः समाहितः वैश्वदेव विहीनन्तत् केचिदिच्छन्ति मानवाः ६ युग्मा श्चात्र द्विजाः कार्य्यास्ते च पूज्याः प्रदक्षिणं एतन्नैमित्तिकं वृद्धौ तथान्यच्चौर्ध्वदेहिकं ७ मृताहनि च कर्त्तव्य मेकोद्दिष्टं शृणुष्व तत् दैव हीनं तथा कार्य्यं तथैवैक पवित्रकं ८ आवाहनं न कर्त्तव्य मग्नौ करण वर्ज्जितं प्रेतस्य पिण्ड मेकञ्च दद्या दुच्छिष्ट सन्निधौ ९ तिलोदकं चाप सव्यं तन्नाम स्मरणान्वितं

असंख्य मशुकस्येति स्थाने विप्र विसर्जने १० अभिरम्यतामिति ब्रूयाद् ब्रूयुस्तेऽभिरताः स्मह प्रतिमासं भवेदेतत् कार्य्यमावत्सरं नरैः ११ अथ संवत्सरे पूर्णे यदा वा क्रियते नरैः सपिण्डीकरणं कार्य्यं तस्यापि विधिरुच्यते ॥ १२ तच्चापि दैव रहितमेकार्घ्यैकपवित्रकं नैवाग्नौ करणं तत्र तच्चावाहनवर्ज्जितं १३ अपसव्यञ्च तत्रापि भोजयेदयुजो द्विजान् विशेषस्तत्र चान्योऽस्ति प्रतिमासं क्रियाधिकः १४ तं कथ्यमानं मत्तो वै वदन्त्यामे निशामय तिलगन्धोदकैर्युक्तं तत्र पात्रचतुष्टयं १५ कुर्य्यात् पितृणां त्रितयमेकं प्रेतस्य पुत्रक पात्रत्रये प्रेतपात्रमर्घ्यञ्चैव प्रसेचयेत् १६ ये समाना इति जपन् पूर्व्ववच्छेषमाचरेत् स्त्रीणामप्येवमेवैतदेकोद्दिष्टमुदाहृतं १७ सपिण्डीकरणं तासां पुत्राभावेन विद्यते प्रतिसंवत्सरं कार्य्यमेकोद्दिष्टं नरैः स्त्रियाः ॥ १८ ॥ मृताहनि यथान्यायं नृणां यद्वदिहोदितं पुत्राभावे सपिण्डास्तु तदभावे सहोदकाः १९ मातुः सपिण्डा ये च स्युर्ये च मातुः सहोदकाः कुर्य्युरेनं विधिं सम्यगपुत्रस्य सुतासुतः २० कुर्य्युर्मातामहायैवं पुत्रिकातनयास्तथा द्व्यामुष्यायणसंज्ञास्तु मातामह पितामहान् २१ पूजयेयुर्यथान्यायं श्राद्धैर्नैमित्तिकैरपि सर्व्वाभावे स्त्रियः कुर्य्युः स्वभर्त्तॄणाममन्त्रकं २२ तदभावे च नृपतिः कारयेत् स्वकुटुम्बिना तज्जातीयैर्नरैः सम्यक् दाहाद्याः सकलाः क्रियाः २३ सर्व्वेषामेव वर्णानां बान्धवो नृपतिर्यतः एतास्ते कथिता वत्स नित्यनैमित्तिकास्तथा २४ क्रियाः श्राद्धाश्रया मन्यां नित्यनैमित्तिकीं शृणु दर्शस्तत्र निमित्तं वै कालश्चन्द्रक्षयात्मकः नित्यतां नियतः कालस्तस्याः संस्तुचयत्यथ २५ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे अलर्कानुशासने नैमित्तिकादि श्राद्धकल्पः ३० मदालसोवाच सपिण्डीकरणादूर्ध्वं पितुर्यः प्रपितामहः स तु लेपभुजो याति प्रलुप्तः पितृपिण्डतः १ तेषां मन्यश्चतुर्थो यः पुत्रलेपभुजान्नभुक् सोऽपि सम्बन्धतो हीनमुपभोगं प्रपद्यते २ पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः पिण्डसम्बन्धिनो ह्येते विज्ञेयाः पुरुषास्त्रयः ३ लेपसम्बन्धिनश्चान्ये पितामह पितामहात् प्रभृत्युक्तास्त्रयस्तेषां यजमानश्च सप्तमः ४ इत्येष मुनिभिः प्रोक्तः सम्बन्धः साप्तपौरुषः यजमानात् प्रभृत्यूर्ध्वमनुलेपभुजस्तथा ५ ततोऽन्ये पूर्व्वजास्सर्व्वे ये चान्येन

कौकस: येच तिर्य्यक्त्व मापन्ना येच भूतादि संस्थिता: ६ तान् सर्व्वान् यजमानो वै श्राद्धं कुर्व्वन् यथा विधि ॥
समाप्याययते वत्स येन येन शृणुष्व तत् ७ अन्नप्रकिरणं यत्तु मनुष्यै: क्रियते भुवि तेन तृप्तिमुपा यान्ति ये पिशा-
चत्व मागता: ८ यदम्बु स्नान वस्त्रोत्थं भूमौ पतति पुत्रक तेन ते तरुतां प्राप्ता स्तेषां तृप्ति: प्रजायते ९ यास्तु गात्रा-
म्बु कणिका: पतन्ति धरणी तले ताभिराप्यायनं तेषां ये देवत्वं कुले गता: १० उद्धृतेष्वथ पिण्डेषु याश्चान्न कणि-
का भुवि ताभिराप्यायनं प्राप्ता ये तिर्य्यक्त्वं कुले गता: ११ ये वादग्धा: कुले बाला: क्रिया योग्या ह्यसंस्कृता: विप-
न्नास्ते ऽन्न विकिर संमार्जन जलाशिन: १२ भुक्त्वा चाचामतां यच्च जलं यच्चाङ्घ्रि सेचने ब्राह्मणानां तथैवान्ये तेन
तृप्तिं प्रयान्ति वै १३ एवं यो यजमानस्य यच्च तेषां द्विजन्मनां कश्चिज्जलान्न विक्षेप: शुचिरुच्छिष्ट एव वा ॥ १४ ॥
ते तान्ये तत्कुले तत्र तत्तद्योन्यन्तरं गता: प्रयान्त्याप्यायनं वत्स सम्यक् श्राद्ध क्रियावतां १५ अन्यायोपार्जितैर-
र्थैर्य्यच्छ्राद्धं क्रियते नरै: तृप्यन्ते तेन चाण्डाल पुक्कशाद्यासु योनिषु १६ एवमाप्यायनं वत्स बहूनामिह बान्धवै:

श्राद्धं कुर्व्वद्भिरन्नाम्बु विन्दु क्षेपेण जायते १७ तस्माच्छ्राद्धं नरो भक्त्या शाकैरपि यथा विधि कुर्व्वीत कुर्व्वत: श्रा-
द्धं कुले कश्चिन्न सीदति १८ तस्य कालानहं वक्ष्ये नित्य नैमित्ति कात्मकान् विधिना येन च नरै: क्रियते तन्निबोध
मे १९ कार्य्यं श्राद्धममावास्यां मासि मास्युडुपक्षये तथाष्टकास्वप्यवश्य मिच्छा काले निबोध मे २० विशिष्ट
ब्राह्मण प्राप्तौ सूर्य्येन्दु ग्रहणे ऽयने विषुवे विसंक्रान्तौ व्यतिपाते च पुत्रक २१ श्राद्धार्ह द्रव्य सम्प्राप्तौ तथा दु:स्व-
प्न दर्शने जन्मर्क्ष ग्रह पीडासु श्राद्धं कुर्व्वीत चेच्छया २२ विशिष्ट: श्रोत्रियो योगी वेद विज्ज्येष्ठ सामग: त्रिणा-
चिकेतस्त्रि मधुस्त्रि सुपर्ण: षडङ्ग वित् २३ दौहित्र ऋत्विग्जामातृ स्वस्रीया: श्वशुरस्तथा पञ्चाग्नि कर्म्मनिष्ठ
श्च तपोनिष्ठो ऽथ मातुल: २४ माता पितृ परश्चैव शिष्य सम्बन्धि बान्धवा: एते द्विजोत्तमा: श्राद्धे समस्ता:
केतनक्षमा: २५ अवकीर्णी तथा रोगी न्यूनेचाङ्गे तथाधिके पौनर्भवस्तथा काण: कुण्डो गोलो ऽथ पुत्रक २६
मित्र ध्रुक् कुनखी क्लीव: श्यावदन्तो निराकृति: अभिशस्तस्तु तातेन पिशुन: सोम विक्रयी २७ कन्या दूषयिता वै-
द्यो गुरु पित्रोस्त्यागोज्झक: भृतकाध्यापको मित्र: पर पूर्व्वा पतिस्तथा २८ वेदोज्झो ऽग्निसन्त्यागी वृषली ।

पाति दूषितः तथा न्येच विकर्म्मस्था वर्ज्याः पित्र्येषु वै द्विजाः २९ निमन्त्रयेत पूर्व्वेद्युः पूर्व्वोक्तान् द्विजसत्तमा-
न् दैवे नियोगे पित्र्ये च तांस्तथैवोपकल्पयेत ३० तैश्च सम्पाति भिर्भाव्यं यश्च श्राद्धं करिष्यति श्राद्धं दत्वा च
भुक्त्वा च मैथुनं यो ऽनुगच्छति ३१ पितरस्तु तयोर्मासं तस्मिन्रेतसि शेरते गत्वा च योषितं श्राद्धे यो भुङ्क्ते यश्च
गच्छति ३२ रेतोमूत्रकृताहारास्तन्मासं पितरस्तयोः तस्मात्तु प्रथमं कार्य्यं प्राज्ञेनोपनिमन्त्रणं ३३ अप्राप्तौ
तद्दिने चापि वर्ज्या योषित्प्रसङ्गिनः भिक्षार्थमागतान् वापि काले संयमिनो यतीन् ३४ भोजयेत प्रणिपाता
द्यैः प्रसाद्य यतमानसः यथैव शुक्लपक्षो हि पितॄणामसितः प्रियः ३५ तथापराह्णः पूर्व्वाह्णात् पितॄणामति-
रिच्यते सम्पूज्य स्वागतेनैतान् स्वुपेतान् गृहे द्विजान् ३६ पवित्रपाणिराचान्तानासनेषूपवेशयेत् पितॄणां
मयुजः कामं युग्मान् दैवे द्विजोत्तमान् सदैकैकं वा पितॄणाञ्च दैवानाञ्च स्वशक्तितः तथा मातामहानाञ्च
तुल्यं वा वैश्वदैविकं ३८ पृथक् तयोस्तथा चान्ये केचिदिच्छन्ति मानवाः प्राङ्मुखान्देवसकल्पान् पैत्र्यान्
कुर्य्यादुदङ्मुखान् ३९ तथैव मातामहानां विधिरुक्तो मनीषिभिः विष्टरार्थे कुशान् दत्वा सम्पूज्यार्घ्यादिना
बुधः ४० पवित्रकादिं वै दत्वा तेभ्यो ऽनुज्ञामवाप्य च कुर्य्यादावाहनं प्राज्ञो देवानां मन्त्रतो द्विजः ॥ ४१ ॥
यवाम्भोभिस्तथा चार्घ्यं दत्वा वै वैश्वदैविकं गन्धमाल्याम्बुधूपञ्च दत्वा सम्यक् सदीपकं ४२ अपसव्यं पितॄ-
णाञ्च सर्व्वमेवोपकल्पयेत् दर्भांश्च द्विगुणान्दत्वा तेभ्यो ऽनुज्ञामवाप्य च ४३ मन्त्रपूर्व्वं पितॄणाञ्च कु-
र्य्यादावाहनं बुधः अपसव्यं तथा चार्घ्यं यवार्थञ्च तथा तिलैः ४४ निष्पादयेन्महाभाग पितॄणां प्रीणने-
रतः अग्नौ कार्य्यमनुज्ञातः कुरुष्वेति ततो द्विजैः ४५ जुहुयाद्व्यञ्जनक्षारवर्ज्यमन्नं यथाविधि अग्नये
कव्यवाहाय स्वाहेति प्रथमाहुतिः ४६ सोमाय वै पितृमते स्वाहेत्यन्या तथा भवेत् यमाय प्रेतपतये स्वाहे
ति त्रितयाहुतिः ४७ हुतावशिष्टं दद्याच्च भाजनेषु द्विजन्मनां भाजनालम्भनं कृत्वा दद्याच्चान्नं यथाविधि ४८
४८ यथासुखं जुषध्वं भो इति वाच्यमनिष्ठुरं भुञ्जीरंश्च ततस्ते ऽपि तच्चित्ता मौनिनः सुखं ४९ यच्च दिष्टत-
मं तेषां तत्तदन्नमसत्वरं अक्रुध्यंश्च नरो दद्यात्सम्भवेन च लोभयन् ५० रक्षोघ्नांश्च जपेन्मन्त्रांस्तिलैश्च

मार्कण्डेय पु

विकरेन्नाहीं सिद्धार्थकै श्चरसार्थं श्राद्धे द्विजोत्तुरक्षणं ५१ पुंडरीकस्त्वं त्रयत्वत्ता : स्थत्वत्ता : स्मइति वादिभिः ॥
अनुज्ञातो नरस्त्वन्नं प्रकिरेत् भुवि सर्व्वतः ५२ तद्वदाचमनार्थाय दद्यादापः सकृत्सकृत् अनुज्ञाञ्च ततः प्रा-
प्य यतवाक्कायमानसः ५३ सतिलेन ततोऽन्नेन पिण्डान् सव्येन भुञ्जक पितॄनुद्दिश्य दर्भेषु दद्यादुच्छिष्ट-
सन्निधौ ५४ पितृतीर्थेन तोयञ्च दद्यात्तेभ्यः समाहितः पितॄनुद्दिश्य यज्ञत्या प्रजमानो नृपात्मज ॥ ५५ ॥
तद्वन्मातामहानाञ्च दत्वा पिण्डान् यथाविधि गन्धमाल्यादि संयुक्तं दद्यादाचमनं ततः ॥ ५६ ॥ दत्वा च
दक्षिणां शक्त्या सुस्वधास्त्विति तान् वदेत् तैश्च तुष्टैस्तथेत्युक्ते वाचयेद्वैश्वदेविकान् ५७ प्रीयन्तामिति
भद्रं वो विश्वेदेवा इतीरयन् तथेति चोक्ते तैर्विप्रैः प्रार्थनीयास्तदाशिषः ५८ विसर्जयेत् प्रियाण्युक्त्वा प्र-
णिपत्य च भक्तितः आद्वारमनुगच्छेच्चागच्छेच्चानुप्रमोदितः ५९ ततो नित्यक्रियां कुर्य्याद्भोजयेच्च तथा-
तिथीन् नित्यक्रियां पितॄणाञ्च केचिदिच्छन्ति सत्तमाः ६० न पितॄणान्तथैवान्ये शेषं पूर्व्ववदाचरेत् पृथक्
पाकेन नेत्यन्ये केचित् पूर्व्वञ्च पूर्व्ववत् ६१ ततस्तदन्नं भुञ्जीत सह भृत्यादिभिर्न्नरः एवं कुर्वीत धर्मज्ञः श्राद्धं
पित्र्यं समाहितः ६२ यथा वा द्विजमुख्यानां परितोषोऽभिजायते त्रीणि श्राद्धे पवित्राणि दौहित्रं कुतपस्तिलाः
६३ वर्ज्यानि चाहुर्विप्रेन्द्र कोपोऽध्वगमनं त्वरा राजतञ्च तथा पात्रं शस्तं श्राद्धेषु पुत्रक ६४ रजतस्य तथा का-
र्य्यं दर्शनं दानमेव वा राजते हि स्वधा दुग्धा पितृभिः श्रूयते मही तस्मात् पितॄणां रजतमभीष्टं प्रीतिवर्द्धनं ६५
इति श्री मार्कण्डेय पुराणेऽलर्कानुशासने पार्व्वण श्राद्धकल्पः ३१ मदालसोवाच अतः परं शृणुष्वेमं पुत्र
भक्त्या यदाहृतं पितॄणां प्रीतये यद्वा वर्ज्यं वा प्रीतिकारकं १ मासं पितॄणां तृप्तिश्च हविष्यान्नेन जायते मासद्व-
यं मत्स्यमांसेन तृप्तिं यान्ति पितामहाः २ त्रीन्मासान्हारिणं मांसं विज्ञेयं पितृतृप्तये चतुरो मासांस्तु पुष्णाति
शशस्य पिशितं पितॄन् ३ शाकुनं पञ्च वै मासान् षण्मासान् शूकरामिषं छागलं सप्त वै मासानैणेयञ्चाष्ट-
मासिकीं ४ करोति तृप्तिं नव वै रुरोर्म्मांसेन संशयः गवयस्यामिषं तृप्तिं करोति दशमासिकीं ५ तथैकादश
मासांस्तु और्भ्रं पितृतृप्तिदं संवत्सरं तथा गव्यं पयः पायसमेव वा ६ वाध्रीणसामिषं लोहं कालशाकं तथा

ارکن

मधु दौहित्रा मिष मन्यञ्च यच्चान्यत स्वकुलो द्भवे : ७ अनन्तां वै प्रयच्छन्ति तृप्तिं गौरी सुतस्तथा पितृणां नात्र
सन्देहो गया श्राद्धञ्च पुत्रक ८ श्यामाक राज श्यामा कौ तद्वच्चैव प्रसातिका नीवारा : पौष्कला श्चैव धान्यानां
पितृ तृप्तये ९ यवव्रीहि स गोधूम तिला मुद्गा : ससर्षपा : प्रियङ्गव : कोविदारा निष्पावा श्चाति शोभना : ॥ १०॥
वर्ज्या मर्कटका : श्राद्ध राज माषास्तथा णव : विप्रुषि काम सूराश्च श्राद्ध कर्म्मणि गर्हिता : ११ लशुनं गृञ्जनञ्चै
व पलाराडु पिराड मूलकं करम्भ्याणि चान्यानि हीनानि रस वर्णात : १२ गान्धारि कामला वूनि लवणान्यू षराणि
नि च आरक्ताये च निर्यासा : प्रत्यक्ष लवणानि च १३ वर्ज्यान्येतानि वै श्राद्धे यच्च वाचान शस्यते यच्चात्को चादिना
प्राप्तं पतिताद्य दुपार्जितं १४ अन्याय कन्या शुल्कोत्थं द्रव्यञ्चात्र विगर्हितं दुर्गन्धि फेणिलञ्चाम्बु तथैवाल्पत-
रोदकं १५ नल भेद्यत्र गोस्तृप्तिं नक्तं यच्चाप्यु पाहृतं यन्न सर्व्वा पञ्चोत्सृष्टं यच्चा भोज्य निपानजं १६ तद्वर्ज्यं स-
लिलं तात संदेव पितृ कर्म्मणि मार्गमाविक मौष्टूञ्च सर्व्वमे कशफञ्च यत १७ माहिषञ्चामरञ्चैव धेन्वा
गोश्चाप्य निर्द्दशं पित्रर्थमे प्रयच्छ स्वेत्युक्त्वा यच्चाप्यु पाहृतं १८ वर्जनीयं सदा सद्भिस्तत्पय : श्राद्ध कर्म्मणि ॥
वर्ज्या जन्तुमती रूक्षा क्षिति : प्लुष्टा तथा ग्निना १९ अनिष्ट दुष्ट शब्दोग्र दुर्गन्धा चात्र कर्म्मणि कुलाय मानका
श्राद्धे व्या शुन्य कुल हिंसका : २० नग्ना : पात किनश्चैव हन्यु र्दृष्ट्या पितृ क्रियां अपुमान पविद्ध श्च कुक्कुटो
ग्राम शूकर : श्वा चैव हन्ति श्राद्धानि यातुधानाश्च दर्शनात तस्मात्सुसंवृतो दद्या त्तिलै श्चाव किरन्महीं ॥ २२॥
एवं रक्षा भवेच्छ्राद्धे कृता तातो भयोरपि शाव सूतक संस्पृष्टं दीर्घ रोगि भिरेव च २३ पतितै र्म्मलिनै श्चैव न पुष्णा-
ति पिता महान वर्जनीयं तथा श्राद्धे तथो दक्याश्च दर्शनं २४ मुराड शौराड समाभ्या सो यजमानेन चादरात केश
कीटाव पन्नञ्च तथा श्व भिरवेक्षितं २५ पूति पर्य्युषितञ्चैव वार्त्ताक्यभिषवांस्तथा वर्जनीयानि वै श्राद्धे यच्च
वस्त्रानिलाहृतं २६ श्रद्धया परया दत्तं पितृणां नाम गोत्रत : यदा हारास्तु ते जाता स्तदा हारत्व मेति तत ॥ २७ ॥
तस्मात श्रद्धावता पात्रे यच्छ स्तं पितृ कर्म्मणि यथा वच्चैव दातव्यं पितृणां तृप्ति मिच्छता २८ योगिनश्च सदा
श्राद्धे भोजनीया विपश्चिता योगा धारा हि पितरस्त स्मात्तान पूजयेत सदा २९ ब्राह्मणानां सहस्रे भ्यो योगीत्व

(मारकंडेय पुराण)

مارکنڈیہ پورا

ग्राशनो यदि यजमानञ्च भो त्तूंश्च नोरि वाम्भ सि तारयेत ३० पितृ गाथास्तथैवात्र गीयन्ते ब्रह्म वादिभिः या-
गीता: पितृभिः पूर्व्वमैलस्यासीन्महीपते: ३१ कदानः सन्ततावग्र्यः कस्य चिद्भविता सुतः यो योगि भुक्त-
शेषान्नो भुवि पिण्डं प्रदास्यति ३२ गयायामथवा पिण्डं खड्ग मांसं महाहविः कालशाके तिलाढ्यं वा कृसरं
मास तृप्तये ३३ वैश्वदेवञ्च सौम्यञ्च खड्ग मांसं परं हविः विषाणवर्ज्यं खड्गोत्था श्री सूर्य्यञ्चाश्रवामहे
३४ दद्यात् श्राद्धं त्रयोदश्यां मघासु च यथाविधि मधुसर्प्पिः समायुक्तं पायसं दक्षिणायने ३५ तस्मात् सम्पू-
जयेत् भक्त्या स्व पितॄन् पुत्र मानवः कामानभीप्सन् सकलान् पापाच्चात्म विमोचनं ३६ वसून् रुद्रांस्तथा दि-
त्यान्नक्षत्र ग्रह तारकाः प्रीणयन्ति मनुष्याणां पितरः श्राद्ध तर्पिताः ३७ आयुः प्रज्ञां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखा-
नि च प्रयच्छन्ति तथा राज्यं पितरः श्राद्ध तर्पिताः ३८ एतत्ते पुत्र कथितं श्राद्ध कर्म्म यथोदितं काम्यानां श्रूयतां
वत्स श्राद्धानां तिथि कीर्त्तनं ३९ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे श्राद्ध कल्पः ३२ मदालसोवाच प्रतिपद्धन-
लाभाय द्वितीया द्विपद प्रदा वरार्थिनी तृतीया तु चतुर्थी शत्रु नाशिनी १ श्रियं प्राप्नोति पञ्चम्यां षष्ठ्यां पूज्यो
भवेन्नरः गणाधिपत्यं सप्तम्यां अष्टम्यां वृद्धि मुत्तमां २ स्त्रियो नवम्यां प्राप्नोति दशम्यां पूर्ण कामतां वेदां-
स्तथाप्नुयात् सर्व्वानेकादश्यां क्रियापरः ३ द्वादश्यां जय लाभञ्च प्राप्नोति पितृ पूजकः प्रजां मेधां पशून् वृद्धिं
स्वातन्त्र्यम्पुष्टि मुत्तमां ४ दीर्घ मायुरथैश्वर्य्यं कुर्व्वाणस्तु त्रयोदशीं अवाप्नोति न सन्देहः श्राद्धं श्राद्धपरो नरः
५ यथा सम्भावितान्नेन श्राद्धं सम्यक् समन्वितः युवानः पितरो यस्य मृताः शस्त्रेण वा हताः ६ तेन कार्य्यं च-
तुर्द्दश्यां तेषां प्रीति मभीप्सता श्राद्धं कुर्व्वन्नमावस्यां यत्नेन पुरुषः शुचिः ७ सर्व्वान् कामानवाप्नोति स्वर्गञ्चा-
नन्तम श्नुते कृत्तिकासु पितॄनर्च्य स्वर्गमाप्नोति मानवः ८ अपत्य कामो रोहिण्यां सौम्ये चौजस्वितां लभेत् रौ-
द्रे माद्रीसु चाप्नोति तेजादि च पुनर्व्वसौ ९ पुष्टिं पुष्ये सदाभ्यर्च्य आश्लेषासु वरान् सुतान् मघासु स्वजन श्रेष्ठ्यं
सौभाग्यं फाल्गुणीषु च १० प्रदान शीलो भवति सापत्य श्चोत्तरासु च प्रयाति श्रेष्ठतां सत्यं हस्ते श्राद्ध प्रदो नरः ११
रूप युक्तां श्च चित्रासु तथा पत्यान्यवाप्नुयात् वाणिज्य लाभदा स्वाती विशाखा पुत्र कामदा १२ कुर्व्वन्त श्चानुरा-

धासु लभन्ते चक्रवर्त्तितां आधिपत्यञ्च ज्येष्ठासु मूले चारोग्यमुत्तमं १३ आषाढासु यशः प्राप्तिरुत्तरासु विशोकता श्रवणे च शुभान् लोकान् धनिष्ठासु धनं महत् १४ वेदवित्त्वमभिजिति भिषक् सिद्धिन्तु वारुणे अजाविकं प्रोष्ठपदे विन्देद्गावस्तथोत्तरे १५ रेवतीसु तथा कुप्यमश्विनीषु तुरंगमान् श्राद्धं कुर्वंस्तथाप्नोति भरणीष्वायुरुत्तमं तस्मात् काम्यानि कुर्वीत ऋक्षेष्वेतेषु तत्त्ववित् १६ इति श्रीमार्कण्डेय पुराणे काम्य श्राद्ध फलकथनं ३३ मदालसोवाच एवं पुत्र गृहस्थेन देवताः पितरस्तथा संपूज्या हव्यकव्याभ्यामन्नेनातिथिबान्धवाः १ भूतानि भृत्याः सकलाः पशुपक्षिपिपीलिकाः भिक्षवो याचमानाश्च ये चान्ये वसता गृहे २ सदाचारवता तात साधुना गृहमेधिना पापं भुङ्क्ते समुल्लङ्घ्य नित्यनैमित्तिकीः क्रियाः ३ अलर्क उवाच कथितं मे त्वया मातर्नित्यं नैमित्तिकञ्च यत् नित्यनैमित्तिकं चैव त्रिविधं कर्म पौरुषं ४ सदाचारमहं श्रोतुमिच्छामि कुलनन्दिनि॥ यत् कुर्वन् सुखमाप्नोति परत्रेह च मानवः ५ गृहस्थेन सदा कार्य्यं साचार परिपालनं नह्याचारविहीनस्य सुखमत्र परत्र वा ६ यज्ञदानतपांसीह पुरुषस्य न भूतये भवन्ति यः सदाचारं समुल्लङ्घ्य प्रवर्त्तते ७ दुराचारो हि पुरुषो नेहायुर्विन्दते महत् कार्य्यो यत्नः सदाचारे ह्याचारो हन्त्यलक्षणं ८ तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि सदाचारस्य पुत्रक तन्मे कमनाः श्रुत्वा तथैव परिपालय ९ त्रिवर्गसाधने यत्नः कर्त्तव्यो गृहमेधिना तत्संसिद्धौ गृहस्थस्य सिद्धिरत्र परत्र च १० पादेनार्थस्य पारत्र्यं कुर्य्यात् सञ्चयमात्मवान् अर्द्धेन चात्मभरणं नित्यनैमित्तिकान्वितः पादञ्चात्मार्थमायस्य मूलभूतं विवर्द्धयेत् एवमाचरतः पुत्र अर्थः साफल्यमर्हति १२ तद्वत् पापनिषेधार्थं धर्म्मः कार्य्यो विपश्चिता परत्रार्थं तथैवान्यः काम्योऽत्रैव फलप्रदः १३ प्रत्यवाय भयात् काम्यस्तथान्यश्चाविरोधवान् द्विधा कामोऽपि गदितस्त्रिवर्गस्याविरोधतः १४ परम्परानुबन्धांश्च सर्व्वानेतान् विचिन्तयेत् ॥ विपरीतानुबन्धांश्च धर्म्मादीं स्तान् शृणुष्व मे १५ धर्म्मो धर्म्मानुबन्धार्थो धर्म्मो नात्मार्थबाधकः उभाभ्याञ्च द्विधा कामस्तेन तौ च द्विधा पुनः १६ ब्राह्मे मुहूर्त्ते बुध्येत धर्म्मार्थौ चापि चिन्तयेत् समुत्थाय तथाचम्य प्राङ्मुखो नियतः शुचिः १७ पूर्व्वां सन्ध्यां सनक्षत्रां पश्चिमां सदिवाकरां उपासीत यथान्यायं नैनां जह्यादनापदि॥१८॥

असत्प्रलापमनृतं वाक्पारुष्यञ्च वर्जयेत् असच्छास्त्रमसद्वादमसत्सेवाञ्च पुत्रक १९ सायं प्रातस्तथा हो-
मं कुर्व्वीत नियतात्मवान् नोदयास्तमने बिम्बमुदीक्षेत विवस्वतः २० केशप्रसाधनादर्शदर्शनं दन्तधावनं ॥
पूर्व्वाह्ण एव कार्य्याणि देवतानाञ्च तर्पणं २१ ग्रामावसथतीर्थानां क्षेत्राणाञ्चैव वर्त्मनि विण्मूत्रं नानुतिष्ठे-
त न कृष्टे न च गोव्रजे २२ नग्नां परस्त्रियं नेक्षेन्न पश्येदात्मनः शकृत् उदक्यादर्शनं स्पर्शो वर्ज्यं सम्भाषणं तथा
२३ नाप्सु मूत्रं पुरीषं वा मैथुनं वा समाचरेत् नाधितिष्ठेच्छकृन्मूत्रकेशभस्मकपालिकाः २४ तुषाङ्गारास्थिशी-
र्णानि रज्जुवस्त्रादिकानि च नाधितिष्ठेत्तथा प्राज्ञः पथि चैवं तथा भुवि २५ पितृदेवमनुष्याणां भूतानाञ्च
तथार्चनं कृत्वा विभवतः पश्चाद्गृहस्थो भोक्तुमर्हति २६ प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि स्वाचान्तो वाग्यतः शुचिः
भुञ्जीतान्नञ्च तच्चित्तो ह्यन्तर्जानुः सदा नरः २७ उपघातादृते दोषं नान्नस्योदीरयेद्बुधः प्रत्यक्षलवणं वर्ज्य-
मन्नमत्युष्णमेव च २८ न गच्छन्न च तिष्ठन्वै विण्मूत्रोत्सर्गमात्मवान् कुर्व्वीत नैव चाचामन् यत्किञ्चिदपि
भक्षयेत् २९ उच्छिष्टो नालपेत् किञ्चित् स्वाध्यायञ्च विवर्जयेत् गां ब्राह्मणं तथा चाग्निं स्वमूर्द्धानञ्च न स्पृ-
शेत् ३० न च पश्येद्रविं नेन्दुं न नक्षत्राणि कामतः भिन्नासनं तथा शय्यां भाजनञ्च विवर्जयेत् ३१ गुरूणामा-
सनं देयमभ्युत्थानादि सत्कृतं अनुकूलं तथालापमभिवादनपूर्व्वकं ३२ तथानुगमनं कुर्य्यात् प्रतिकूलं न सं-
जपेत् नैकवस्त्रश्च भुञ्जीत न कुर्य्याद्देवतार्च्चनं ३३ न वाहयेद्द्विजान्नाग्नौ मेहं कुर्व्वीत बुद्धिमान् स्नायीत न
क्वापि नग्नो न शयीत कदाचन ३४ न पाणिभ्यामुभाभ्याञ्च कण्डूयेत शिरस्तथा न चाभीक्ष्णं शिरःस्नानं कार्य्यं
निष्कारणं नरैः ३५ शिरःस्नातश्च तैलेन नाङ्गं किञ्चिदपि स्पृशेत् अनध्यायेषु सर्व्वेषु स्वाध्यायञ्च विवर्जयेत्
३६ ब्राह्मणानिलगोसूर्य्यान्न मेहेत कदाचन उदङ्मुखो दिवा रात्रावुत्सर्गं दक्षिणामुखः ३७ आबाधासु यथा-
कामं कुर्य्यान्मूत्रपुरीषयोः दुष्कृतं न गुरोर्ब्रूयात् क्रुद्धं चैनं प्रसादयेत् ३८ परिवादं न शृणुयादन्येषामपि कुर्व्व-
तां पन्था देयो ब्राह्मणानां राज्ञो दुःखातुरस्य च ३९ विद्याधिकस्य गुर्व्विण्या भारार्त्तस्य यवीयसः मूकान्ध-
बधिराणाञ्च मत्तस्योन्मत्तकस्य च ४० पुंश्चल्याः कृतवैरस्य बालस्य पतितस्य च देवालयं चैत्यतरुं तथैव च

चतुष्पथं ४१ विद्याधिकं गुरुं देवं बुधः कुर्य्यात् प्रदक्षिणं उपान हस्त माल्यादि धृत मन्यैर्न धारयेत् ॥ ४२ ॥
उपवीत मलङ्कारं करकञ्चैव वर्जयेत् चतुर्दश्यान्तथाष्टम्यां पञ्चदश्याञ्च पर्व्वसु ४३ तैलाभ्यङ्गं तथा भोगं
योषितश्च विवर्जयेत् न क्षिप्त पाद जङ्घश्च प्राज्ञ स्तिष्ठेत् कदाचन ४४ नचापि विक्षिपेत् पादौ पादं पादेन ना
क्रमेत् मर्म्माभि घात माक्रोशं पैशून्यञ्च विवर्जयेत् ४५ दम्भाभि मान तीक्ष्णानि न कुर्व्वीत विचक्षणः ॥
मूर्खोन्मत्त व्यसनिनो विरूपान्मायिन स्तथा ४६ न्यूनाङ्गांश्चाधिकाङ्गांश्च नोपहासै र्विदूषयेत् परस्य दण्डं
नोद्यच्छे च्छिक्षार्थं पुत्र शिष्ययोः ४७ तद्वन्नोपविशेत् प्राज्ञः पादेना क्रम्य चासनं संयावं कृशरं मांसं नात्मा
र्थमुपसाधयेत् ४८ सायं प्रातश्च भोक्तव्यं कृत्वा चातिथि पूजनं प्राङ्-मुखो दङ्-मुखो वापि वाग्यतो दन्त
धावनं ४९ कुर्व्वीत सततं वत्स वर्ज्जये द्वर्ज्य वीरुधः नोदक् शिराः स्वपेज्जातु न च प्रत्यक् शिरा नरः ॥ ५० ॥
शिरस्य गस्त्य मास्थाय शायी ताथ पुरन्दरं न तु गन्ध वतीष्वप्सु स्नायीत न तथा निशि ५१ उपरागे परं स्नानमृते
दिन मुदाहृतं अप मृज्यान्न चा स्नातो गात्राण्यम्बर पाणिभिः ५२ नचापि धूनयेत्केशान् वाससी न च धून
येत् नानुलेपन माददद्या दस्नातः कर्हि चिद्बुधः ५३ न चापि रक्त वासाः स्याच्चित्रासित धरोऽपि वा न च कुर्य्या
द्विपर्य्यासं वाससो नापि भूषणे ५४ वर्ज्यञ्च विदशं वस्त्र मत्यन्तो पहतञ्च यत् केशकीटाव पन्नञ्च सुसंश्व भि-
रवेक्षितं ५५ अवलीढाव पन्नञ्च समोद्धरण दूषितं पृष्ट मांसं वृथा मांसं वर्ज्य मांसञ्च पुत्रक ५६ न भक्षयीत
सततं प्रत्यक्ष लवणानि च वर्ज्यं चिरोषितं पुत्र भक्तं पर्य्युषितञ्च यत् ५७ पिष्ट शाक सुपयसां विकारान्नृपनन्दन
तथा मांस विकारांश्च ते च वर्ज्या श्चिरोषिताः ५८ उदयास्त समे भानोः शयनञ्च विवर्जयेत् नास्नातो नैव सं वि-
ष्टो न चैवान्य मना नरः ५९ न चैव शयने नोर्व्यामुपविष्टो न शब्दवत् न चैक वस्त्रो न वदन् प्रेक्षता म प्रदाय च ६०
भुञ्जीत पुरुषः स्नातः सायं प्रातर्यथा विधि परदारा न गन्तव्याः पुरुषेण विपश्चिता ६१ इष्टा पूर्त्तायुषां हन्त्री
परदार गति र्नृणां नही दृश मनायुष्यं लोके किञ्चन विद्यते ६२ या दृशं पुरुष स्येह परदाराभि मर्षणं देवा-
र्च्चनाग्नि कार्य्याणि तथा गुर्व्वभि वादनं ६३ कुर्व्वीत सम्यगाचम्य तद्वदन्न भुजि क्रियां आफेनाभिरगन्धा।

भिरद्भिरच्छाभिरादरात् ६४ आचामेत् पुत्र पुरायाभिः प्राङ्मुखो दङ्मुखो ऽपिवा अन्तर्जलादावसथाद् लीका
न्मूधिकस्थलात् ६५ कृतशौचावशिष्टाश्च वर्जयेत् पञ्च वै मृदः प्रक्षाल्य हस्तौ पादौच समभ्युक्ष्य समाहितः ६६
अन्तर्जानुस्तथा चामेत् त्रिश्चतुर्व्वा पिबेदपः परिमृज्य द्विरास्यान्तं खानि मूर्द्धानमेवच ६७ सम्यगाचम्य तोयेन
क्रियां कुर्व्वीत वै शुचिः देवतानामृषीणाञ्च पितॄणाञ्चैव यत्नतः ६८ समाहितमना भूत्वा कुर्व्वीत सततं
नरः क्षुत्वा निष्ठीव्य वासश्च परिधाया चमेद्बुधः ६९ क्षुते ऽवलीढे वान्ते च तथा निष्ठीवनादिषु कुर्य्यादाच
मनं स्पर्शं गोपृष्ठस्यार्कदर्शनं ७० कुर्व्वीतालम्बनं चापि दक्षिणश्रवणस्य वै यथा विभवतो ह्येतत् पूर्व्वाभावेततः
परं ७१ अविद्यमाने पूर्व्वोक्ते उत्तरप्राप्तिरिष्यते न कुर्य्याद्दन्तसङ्घर्षं नात्मनो देहताडनं ७२ स्वप्नाध्ययनभो-
ज्यानि सन्ध्ययोश्च विवर्जयेत् सन्ध्यायां मैथुनञ्चापि तथा प्रस्थानमेवच ७३ पूर्व्वाह्णे तात देवानां मनुष्याणाञ्च
मध्यमे भक्त्या तथा पराह्णे च कुर्व्वीत पितृपूजनं ७४ शिरः स्नातश्च कुर्व्वीत दैवं पैत्र्यमथापिवा प्राङ्मुखोदङ्
मुखो वापि श्मश्रुकर्म्म च कारयेत् ७५ व्यङ्गिनीं वर्जयेत् कन्यां कुलजामपि रोगिणीं विकृतां पिङ्गलाञ्चैव वाचा
टां सर्व्वदूषितां ७६ अव्यङ्गीं सौम्यनासाञ्च सर्व्वलक्षणलक्षितां तादृशीं मुद्वहेत कन्यां श्रेयः कामो नरः सदा ७७
उद्वहेत पितुर्मातुश्च सप्तमीं पञ्चमीं तथा रक्षेद्दारान् त्यजेदीर्ष्यां दिवा च स्वप्नमैथुने ७८ परोपतापकं कर्म्म जन्तु
पीडाञ्च वर्जयेत् उदक्या सर्व्ववर्णानां वर्ज्या रात्रिचतुष्टयं ७९ स्त्रीजन्मपरिहारार्थं पञ्चमीमपि वर्जयेत् ततः
षष्ठ्यां व्रजेद्रात्र्यां श्रेष्ठा युग्मासु पुत्रक ८० युग्मासु पुत्रा जायन्ते स्त्रियो ऽयुग्मासु रात्रिषु तस्मात् युग्मासु पुत्रार्थी
संविशेत सदा नरः ८१ विधर्म्मिणो ऽह्नि पूर्व्वास्थे सन्ध्याकाले च षण्डकाः क्षुरकर्म्मणि वान्ते च स्त्रीसम्भोगे च
पुत्रक ८२ स्नायीत चेलवान् प्राज्ञः कटभूमिमुपेत्य च देववेदद्विजातीनां साधुसत्यमहात्मनां ८३ गुरोः पतिव्रता
नाञ्च तथा यज्वितपस्विनां परिवादं न कुर्व्वीत परिहासञ्च पुत्रक ८४ कुर्व्वतामविनीतानां न श्रोतव्यं कथञ्चन नो
त्कृष्टशय्यासनयान्नापकृष्टस्य चारुहेत् ८५ न चामङ्गल्यवेशः स्यान्न चामङ्गल्यवाग्भवेत् धवलाम्बरसम्वीतः
सितपुष्पविभूषितः ८६ नोद्धतोन्मत्तमूढैश्च नाविनीतैश्च पण्डितः गच्छेन्मैत्रीं न चाशीलैर्न च चौर्य्यादिदूषितैः ८७

न चाति व्यय शीलैश्च न लुब्धै नापि वैरिभिः नवन्धकी भिर्नन्यूनै र्वन्धकी पति भिस्तथा ८८ सार्द्धं न बलि भिः कुर्व्यान्न च न्यूनैर्न निन्दितैः नसर्व शङ्कि भिर्नित्यं न चैदैव परै र्नरैः ८९ कुर्व्वीत साधु भिर्मैत्रीं सदा चारा वलम्बि भिः॥ प्राज्ञैरपिशुनैः शक्तैः कर्म्मण्युद्योग भागिभिः ९० सुहृदी क्षित भूपाल स्नातकश्वशुरैः सह नरस्त्विवादीन् षडघोर्हानर्च्चयेच्च गृहागतान् ९१ तथा विभवतः पुत्र द्विजान् संवत्सरोषितान् अर्च्चयेन्मधुपर्केण यथा कालमतन्द्रितः ९२ तिष्ठेच्च शासने तेषां श्रेयस्कामो द्विजोत्तमः नच तान् विवदेद्धीमानाक्रुष्ट श्चापि तैः सदा ९३ सम्यग्गृहार्च्चनं कृत्वा यथा स्थान मनुक्रमात् सम्पूजयेत्ततो वन्हिं दद्याच्चैवाहुतीः क्रमात् ९४ प्रथमां ब्रह्मणे दद्यात् प्रजानां पतये ततः तृतीयाञ्चैव गुह्येभ्यः कश्यपाय तथा परां ९५ ततोऽनुमतये दत्वा दद्याद्गृह बलिन्ततः पूर्व्वाख्यातं मया यत्ते नित्यकर्म्म क्रिया विधौ ९६ वैश्वदेवन्ततः कुर्य्याद्बलयस्तत्र मे शृणु यथा स्थान विभागन्तु देवानुद्दिश्य वै पृथक् ९७ पर्ज्जन्याय धरित्रीणां दद्यान्मणि के त्रयं वायवे च प्रति दिशं दिग्भ्यः प्राच्यादितः क्रमात्॥ ९८॥ ब्रह्मणे चान्तरिक्षाय सूर्य्याय च यथाक्रमं विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो विश्व भूतेभ्य एवच ९९ उषसे भूत पतये दद्याच्चोत्तर तस्ततः स्वधा नम इत्युक्त्वापि तृभ्य श्चापि दक्षिणे १०० कृत्वाप सव्यं वायव्यां यक्ष्मैतत्तेति भाषनात्॥ अन्नाव शेष मिच्छन् वै तोयं दद्याद्यथा विधि १०१ ततोऽन्नाग्रं समुद्धृत्य हन्त कारोप कल्पनं यथा विधि यथान्यायं ब्राह्मणायोप पादयेत् १०२ कुर्य्यात् कर्म्माणि तीर्थेन स्वेन स्वेन यथा विधि देवादीनां तथा कुर्य्याद्ब्राह्मेण चमन क्रिया १०३ अंगुष्ठोत्तर तो रेखा पाणेर्या दक्षिणस्य तु एतद्ब्राह्म मिति ख्यातं तीर्थ माच मनायवै॥ १०४॥ तर्ज्जन्य ङ्गुष्ठयोरन्तः पैत्र्यं तीर्थं मुदा हृतं पितॄणां तेन तोयानि दद्यान्नान्दी मुखादृते १०५ अंगुल्यग्रे तथा दैवं तेन दिव्य क्रिया विधिः तीर्थं कनिष्ठिका मूले कायं तेन प्रजा पतेः १०६ एवमे भिः सदा तीर्थैर्देवानां पितृभिः सह सदा कार्य्याणि कुर्व्वीत नान्य तीर्थेन कर्हि चित् १०७ ब्राह्म्येणाचमनं शस्तं पित्र्यं पैत्र्येण सर्व्वदा देवतीर्थेन देवानां प्राजा पत्यं निजेन च १०८ नान्दी मुखानां कुर्व्वीत प्राज्ञः पिण्डोदक क्रियां प्राजा पत्येन तीर्थेन यच्च किञ्चित् प्रजा पतेः १०९ युगपज्जल मग्निञ्च बिभृयान्न विचक्षणः गुरु देवान् प्रति तथा नच पादौ प्रसारयेत् ११० नाचक्षीत॥

धयन्तीं गां जले नाञ्जलिना पिबेत् शौच कालेषु सर्व्वेषु गुरुष्व ल्पेषु वा पुनः १११ न विलम्बेत शौचार्थे न मुखे-
नानलं धमेत् तत्र पुत्त्रन वस्तव्यं यत्र नास्ति चतुष्टयं ११२ ऋणप्रदाता वैद्यश्च श्रोत्रियः सजला नदी जितामि-
त्रो नृपो यत्र बलवान् धर्म्म तत्परः ११३ तत्र नित्यं वसेत प्राज्ञः कुतः कुन्दपतौ सुखं यत्राप्रधृष्यो नृपतिर्यत्र शस्य
वती मही ११४ पौराः सुसंयताः यत्र सततं न्याय वर्त्तिनः यत्रा मत्सरिणो लोकास्तत्र वासः सुखोदयः ॥११५॥
यस्मिन् कृषी बला राष्ट्रे प्राय शो नाति भोगिनः यत्रौ षधान्य शेषाणि वसेत्तत्र विचक्षणः ११६ तत्र पुत्त्र न वस्तव्यं
यत्रैतत्त्रि तयं सदा जिगीषुः पूर्व्ववैरश्च जनश्च सततोत्सवः ११७ वसेन्नित्यं सुशीलेषु सहवासिषु पण्डितः इत्ये
तत् कथितं पुत्त्र मया ते हित काम्यया ११८ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे अलर्कानुशासने सदाचाराध्यायः ३४
मदालसो वाच अतः परं शृणुष्व त्वं वर्ज्यावर्ज्ये प्रति क्रियां भोज्य मन्नं पर्य्युषितं स्नेहा क्तं चिर सम्भृतं १ अस्नेहा
श्चापि गोधूम यव गोरस विक्रियाः शशकः कच्छपो गोधा श्वाविन्तु खड्गो ऽथ पुत्त्रक २ भक्ष्या ह्येते तथा वर्ज्यौ
ग्राम शूकर कुक्कुटौ पितृ देवा दि शेषश्च श्राद्धे ब्राह्मण काम्यया ३ प्रोक्षितं ञ्चौ षधार्थे ञ्च खादन्मांसं न दुष्यति
शंख प्रस्तर स्वर्ण रूप्याणां रज्जु नाम थ वाससां ४ शाक मूल फला नाञ्च तथा विदल चर्म्मणां मणि वज्र प्रवाल
नान्तथा मुक्ता फलस्य च ५ गात्राणाञ्च मनुष्याणामम्बुना शौच मिष्यते यथा पसानां तोयेन ग्राव्णः संघर्षणेन च
६ सस्नेहानाञ्च भाण्डानां शुद्धिरुष्णेन वारिणा शूर्प धान्या जिनानाञ्च मुषलोलूखलस्य च ७ संहतानाञ्च व-
स्त्राणां प्रोक्षणात् सञ्चयस्य च वल्कला नाम शेषाणाम म्बु मृच्छौ च मिष्यते ८ तृण काष्ठौषधीनाञ्च प्रोक्ष-
णाच्छु द्धि रिष्यते आविकानां समस्तानां केशानाञ्चापि मेध्यता ९ सिद्धार्थ कानां कल्केन तिल कल्केन वा पुनः
साम्बुना तात भवति उपघात वता सदा १० तथा कार्पासिकानाञ्च विशुद्धिर्जल भस्मना दारु दन्तास्थि शृङ्गाणां तक्ष-
णाच्छु द्धि रिष्यते ११ पुनः पाकेन भाण्डानां पार्थिवा नाञ्च मेध्यता शुचि भैक्ष्यं कारु हस्तः पण्यं योषिन्मुखं तथा
१२ रथ्या गतम विज्ञातं दास वर्गादि नाहृतं वाक् प्रशस्तं चिरा तीत मने कान्तरितं लघु १३ अति प्रभूतं बालञ्च वृद्धा
तुर विचेष्टितं कर्म्मान्ता ङ्गार शाला श्च स्तनन्धय सुताः स्त्रियः १४ शुचिन्यश्च तथैवापः स्रवन्त्यो गन्धबुद्बुदाः

भूमिर्विशुद्ध्यते कालाद्दाहमार्जन गोक्रमैः २५ लेपादुल्लेखनात्सेकाद्वेश्मसंमार्जनार्चनात् केशकीटावपन्ने
चगोघ्राते मक्षिकान्विते २६ मृदम्बुभस्म नातात प्रोक्षितव्यं विशुद्धये औदुम्बराणामम्लेन क्षारेण त्रपुसीसयोः
१७ भस्माम्बुभिश्च कांस्यानां शुद्धिःप्लावाद्द्रवस्य च अमेध्याक्तस्य मृत्तोयैर्गन्धापहरणेन च १८ अन्येषामपि
वस्तूनां वर्णगन्धापहारतः शुचि गोतृप्तिकृत्तोयं प्रकृतिस्थं महीगतं १९ तथा मांसञ्च चण्डालक्रव्या-
दादिनिपातितं रथ्यागतञ्च चैलादि तात वाताच्छुचि स्मृतं २० रजोऽग्निरश्वो गौश्छाया रश्मयः पवनो
मही विप्रुषो मक्षिकाद्याश्च दुष्टसङ्गाद्दोषिणः २१ अजाश्वौ मुखतो मेध्यौ न गोर्वत्सस्य चानने मातुः प्र-
स्रवणे मेध्यं शकुनिः फलपातने २२ आसनं शयनं यानं नावः पथि तृणानि च सोमसूर्यांशुपवनैः शुद्ध्य-
न्त्येतानि पण्यवत् २३ रथ्यावसर्पणस्नानमुत्थानस्नानकर्मसु आचामेत यथान्यायं वासो विपरिधाय च॥
२४ स्पृष्टानामस्पर्शैरविरथ्याकर्दमाम्भसां पक्वेष्टरचितानाञ्च मेध्यता वायुसङ्गमात् २५ प्रभूतोपह-
तादन्नादग्रमुद्धृत्य सन्त्यजेत् शेषस्य प्रोक्षणं कुर्य्यादाचम्याद्भिस्तथा मृदा २६ उपवासस्त्रिरात्रन्तु दुष्टभक्ता-
शिनो भवेत् अज्ञाते ज्ञानपूर्वन्तु तद्दोषोपशमेन तु २७ उदक्याश्वसृगालादीन् सूतिकान्त्यावसायिनः॥
स्पृष्ट्वा स्नायीत शौचार्थं तथैव मृतहारिणः २८ नारं स्पृष्ट्वास्थि सस्नेहं स्नातः शुद्ध्यति मानवः आचम्यैव
तु निःस्नेहं गामालभ्यार्कमीक्ष्य वा २९ न लङ्घयेत्तथैवासृक्ष्ठीवनोद्वर्तनानि च नोद्याना दौ विकालेषु प्रा-
ज्ञस्तिष्ठेत कदाचन ३० न चालपेज्जनद्विष्टां वीरहीनां तथा स्त्रियं गृहादुच्छिष्टविण्मूत्रपादाम्भांसि क्षिपेद्ब-
हिः ३१ पञ्चपिण्डाननुद्धृत्य न स्नायात्परवारिणि स्नायीत देवखातेषु गङ्गाह्रदसरित्सु च ३२ देवतापितृ
सच्छास्त्रयज्ञमन्त्रादिनिन्दकैः कृत्वा तु स्पर्शनालापं शुद्ध्येतार्कावलोकनात् ३३ अवलोक्य तथोदक्यामन्-
त्यजं पतितं शवं विधर्मिसूतिकाषण्ढविवस्त्रान्त्यावसायिनः ३४ सूतिनिर्यातकांश्चैव परदाररताश्च ये
एतदेव हि कर्तव्यं प्राज्ञैः शोधनमात्मनः ३५ अभोज्यसूतिकाषण्ढमार्जाराखुश्वकुक्कुटान् पतितापविद्ध-
चण्डालमृतहारांश्च धर्मवित् ३६ संस्पृश्य शुद्ध्यते स्नानादुदक्याग्रामशूकरौ तद्वच्च सूतिकाशौचदूषितौ

पुरुषा वपि ३७ तस्य चानुदितं हानि र्गृहे नित्यस्य कर्म्मणः यश्च ब्राह्मण सन्त्यक्त : किल्विषी स नराधमः ३८
नित्यस्य कर्म्मणो हानिं न कुर्वीत कदाचन तस्य त्व करणे बन्धः केवलं मृतं जन्म सु ३९ दशाहं ब्राह्मण स्तिष्ठे
दान होमादि वर्जित : क्षत्रियो द्वादशा हञ्च वैश्यो मासार्द्ध मेवच ४० शूद्रस्तु मास मासीत निज कर्म्म विवर्जितः
ततः परं निजं कर्म्म कुर्य्युः सर्व्वे यथो दितं ४१ प्रेताय सलिले देयं वहिर्दग्धात गोत्रिकैः प्रथमे ऽन्हि चतुर्थे च सप्त
मे नवमे तथा ४२ भस्मा स्थि चयनं कार्य्यं चतुर्थे गोत्र कै र्हिने ऊर्द्धं सञ्चयना त्तेषा मङ्ग स्पर्शो विधीयते ४३ सोदके
स्तु क्रियाः सर्व्वाः कार्य्याः सञ्चय नात्परं स्पर्श एव सपिण्डानां मृता हनि तथो भयोः ४४ अन्वक्षं संपर्गो शस्त्र
तो यो द्बन्धन वन्हिषु विष प्रपातादि मृते प्रायो नाशक यो रपि ४५ बाले देशान्तर स्थे च तथा प्रव्रजिते मृते सद्यः
शौच तथान्येप्रच त्र्यह मुक्त मशौचकं ४६ सपिण्डानां सपिण्डस्तु मृते ऽन्य स्मिन्मृतो यदि पूर्व्वाशौच समाख्याते :
कार्य्यास्तत्र दिनैः क्रियाः ४७ एष एव विधि र्दृष्टो जन्म न्य पिहि सूतके सपिण्डानां सपिण्डेषु यथा वत्सोद केषु च
४८ जाते पुत्रे पितुः स्नानं सचेलं तु विधीयते तत्रापि यदि चान्य स्मिन् जाते जायेत चापरः ४९ तत्रापि शुद्धिरुद्दि
ष्टा पूर्व्व जन्म वतो दिनैः दश द्वादश मासार्द्ध मास संख्यै दिनै र्गतैः ५० स्वाः स्वाः कर्म्म क्रियाः कुर्य्युः सर्व्वे वर्णा
यथा विधि प्रेत मुद्दिश्य कर्त्तव्य मेको द्दिष्टं ततः परं ५१ दानानि चैव देयानि ब्राह्मणे भ्यो मनी षिभिः यद्यदिष्टतमं
लोकेय च्चापि दयितं गृहे ५२ तत्तद्गुणा वते देयं तदे वाक्षय मिच्छता पूर्णैस्तु दिवसैः स्पृष्ट्वा सलिलं वाहना युधं ॥ ५३ ॥
प्रतोद दण्डो च तथा सस्नवर्णाः कृत क्रियाः स्ववर्ण धर्म्मानि र्दिष्ट मुपादानं तथा क्रियाः ५४ कुर्य्युः समस्ताः शुचि
नः परत्रेह च भूतिदाः अध्येतव्या त्रयी नित्यं भवितव्यं विपश्चिता ५५ धर्म्मतो धन माहार्य्यं यष्टव्यञ्चापि यत्न
तः यच्चापि कुर्व्वतो नात्मा जुगुप्सामेति पुत्रक ५६ तत्कर्त्तव्य मशङ्केन यन्न गोप्यं महाजने एव माचरतो वत्स
पुरुषस्य गृहे सतः धर्म्मार्थ काम सं प्राप्तिः परत्रेह च शोभनं ५७ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे ऽलर्कानुशासने व-
र्ज्यावर्ज्याध्यायः २५ जड उवाच स एव मनु शिष्टः सन् मात्रा सं प्राप्य यौवनं ऋतध्वज सुत श्चक्रे सम्यग्दार परि
ग्रहं १ पुत्रां श्चोत्पादयामास यज्ञै श्चाप्ययज द्विभुः पितुश्च सर्व्व कालेषु चकाराज्ञानु पालनं २ ततः कालेन

महतां संप्राप्य चरमं वयः चक्रेऽभिषेकं पुत्रस्य तस्य राज्ये ऋतध्वजः ३ भार्य्यया सह धर्म्मात्मा यियासुस्तप
सेवने अवतीर्णो महारण्यं महाभागो महीपतिः ४ मदालसा च तनयं प्राहेदं पश्चिमं वचः कामोपभोगसंसर्ग
प्रहाणाय सुतस्य वै ५ मदालसा उवाच यदा दुःखमसह्यं ते प्रियबन्धुवियोगजं शत्रुबाधोद्भवं वापि वित्तनाशा
त्मसम्भवं ६ भवेत्तत्कुर्वतो राज्यं गृहधर्म्मावलम्बिनः दुःखायतनभूतो हि ममत्वालम्बनो गृही ७ तदास्मात्
पुत्र निष्कृष्य मद्दत्तादङ्गुलीयकात् वाच्यन्ते शासनं पट्टे सूक्ष्माक्षरनिवेशितं ८ जड उवाच इत्युक्त्वा प्रददौ तस्मै
सौवर्णं साङ्गुलीयकं आशिषश्चापि या योग्याः पुरुषस्य गृहे सतः ९ ततः कुवलयाश्वोऽसौ सा च देवी मदा
लसा पुत्राय दत्त्वा तद्राज्यं तपसे काननं गतौ १० इति श्री मार्कण्डेयपुराणे मदालसोपाख्यानं ३६ जड उवाच
सोऽप्यलर्को यथान्यायं पुत्रवन्मुदिताः प्रजाः पालयामास धर्म्मात्मा स्वे स्वे कर्म्मण्यवस्थिताः १ दुष्टेषु
दण्डं शिष्टेषु सम्यक् च परिपालनं कुर्व्वन् परां मुदं लेभे इयाज च महामखैः २ अजायन्त सुताश्चास्य महाब-
लपराक्रमाः धर्म्मात्मानो महात्मानो विमार्गपरिपन्थिनः ३ चकार सोऽर्थं धर्म्मेण धर्म्ममर्थेन वा पुनः ।।
तयोश्चैवाविरोधेन बुभुजे विषयानपि ४ एवं बहूनि वर्षाणि तस्य पालयतो महीं धर्म्मार्थकामसक्तस्य
जग्मुरेकमहर्यथा ५ वैराग्यं नास्य सञ्जज्ञे भुञ्जतो विषयान् प्रियान् न चाप्यलमभूत्तस्य धर्म्मार्थोपार्जनं
प्रति ६ तं तथा भोगसंसर्गप्रमत्तमजितेन्द्रियं सुबाहुर्नाम शुश्राव भ्राता तस्य वनेचरः ७ तं बुबोधयिषुः
सोऽथ चिरं ध्यात्वा महीपतिः तद्वैरिसंश्रयं तस्य श्रेयोऽमन्यत भूपतेः ८ ततः स काशिभूपालमुदीर्ण
बलवाहनं स्वराज्यप्राप्तये गत्वा सुबाहुः शरणं गतः ९ सोऽपि चक्रे बलोद्योगमलर्कं प्रति पार्थिवः दूतं
च प्रेषयामास राज्यमस्मै प्रदीयतां १० सोऽपि नेच्छत्तदा दातुमाज्ञा पूर्व्वं स्वधर्म्मवित् प्रत्युवाच च तं दूत
मलर्कः काशिभूभृतः ११ मामेवाभ्येत्य हार्द्देन याचतां राज्यमग्रजः नाक्रान्त्या संप्रदास्यामि भयेनाल्पाम
पि क्षितिं १२ सुबाहुरपि नो याञ्चां चकार मतिमांस्तदा न धर्म्मः क्षत्रियस्येति याञ्चा वीर्य्यधनो हि सः १३
ततः समस्तसैन्येन काशीशः परिवारितः आक्रान्तुं राष्ट्रं मलर्कस्य महीपतेः १४ अनन्तरैश्च संश्लेष

मभ्येत्य तदनन्तरं तेषा मन्यतमे भृत्यैः समाक्रम्यानयद्वशं १५ अपीडयंश्च सामन्तास्तस्य राष्ट्रोपरोधनैः ॥ तथा दुर्गानु पालांश्च चक्रे चाटविकान् वशे १६ कांश्चिच्चोप प्रदानेन कांश्चिद्भेदेन पार्थिवान् सान्त्वेनान्यान् वशं निन्येनि भृतास्तस्यये ऽभवन् १७ ततः सो ऽल्पबलो राजा परचक्राव पीडितः कोश क्षयमवापोच्चैः पुरञ्चारुध्य तारिणा १८ इत्थं सम्पीड्य मानस्तु सीणा कोशो दिने दिने विषाद माप्यात्परमं व्याकुलत्वञ्च चेतसः १९ आर्तिं स परमां प्राप्य तत्तं स्मारांगुलीयकं यदुद्दिश्य पुरा प्राह माता तस्य मदालसा २० ततः स्नातः शुचि र्भूत्वा वाच यित्वा द्विजोत्तमान् निष्क्रम्य शासनं तस्माद्ददृशे ऽस्फुटाक्षरं २१ तत्रैव लिखितं मात्रा वाचया मास पार्थिवः प्रकाश पुलकाङ्गो ऽसौ प्रहर्षोत्फुल्ल लोचनः २२ सङ्गः सर्व्वात्मना त्याज्यः स चेत्त्यक्तुं न शक्यते सद्भिः सह कर्तव्यः सतां सङ्गो हि भेषजं २३ कामः सर्व्वात्मना हेयो हातुञ्चेच्छक्यते न सः मुमुक्षां प्रति तत्कार्य्यं सैव तस्यापि भेषजं २४ वाचयित्वा तु बहुशो नृणां श्रेयः कथं त्विति मुमुक्षयेति निश्चित्य सा च तत्सङ्गतो यतः २५ ततः स साधु सम्पर्कं चिन्तयन् पृथिवी पतिः दत्तात्रेयं महाभाग मगच्छत् परमर्षिमान् २६ तं समेत्य महात्मानमकल्मषमसङ्गिनं प्रणिपत्याभि सम्पूज्य यथा न्याय मभाषत ॥ २७ ॥ ब्रह्मन् कुरु प्रसादं मे शरण्यं शरणार्थिनां दुःखा पहारं कुरु मे दुःखार्त्तस्याति कामिनः २८ दत्तात्रेय उवाच दुःखा पहारं मद्यैव करोमि तव पार्थिव सत्यं ब्रूहि किमर्थं ते दुःखं तत्पृथिवी पते २९ जड उवाच इत्युक्त श्चिन्तयामास स राजा तेन धीमता त्रिविधस्यापि दुःखस्य स्थानमात्मान मेव च ३० स विमृश्य चिरं राजा पुनः पुनरुदारधीः आत्मान मात्मना धीरः प्रहस्येदमथाब्रवीत् ३१ नाहं सुर्व्वी न सलिलं न ज्योतिरनिलो न च नाकाशं किन्तु शारीरं समेत्य सुखमिष्यते ३२ न्यूनातिरिक्ततां याति पञ्चके ऽस्मिन् सुखासुखं ॥ यदि स्यात्कस्य किन्न स्याद् न्यस्थे ऽपि हि लिंगयि ३३ नित्य प्रभूत सद्भावे न्यूनाधिक्यान्ततो न ते तथा च समता त्यक्तो विशेषेणो पलभ्यते ३४ तन्मात्रावस्थिते सूक्ष्मे तृतीयांशे च पश्यतः तथैव भूत सद्भावं शारीरं किं सुखासुखं ३५ मनस्य वस्थितं दुःखं सुखं वा मानसञ्चयत यतस्ततो न मे दुःखं सुखं वा न ह्यहं मनः ॥ ३६ ॥

मा॰पु॰
१००

नाहङ्कारो न च मनो बुद्धिर्नाहं यतस्ततः अन्तः करणजं दुःखं पारक्यं मम तत्कथं ३७ नाहं शरीरं न मनो यतो ऽहं पृथक् शरीरान्मनसस्तथाहं ततस्तु चेतस्यथवापि देहे सुखानि दुःखानि च किं ममात्र ३८ राज्यस्य वाञ्छां कुरुते ऽग्रजो ऽस्य देहस्य चेत् पञ्च मयः समाशिः गुणाश्चतस्या मम किन्तु तत्र गतस्थः स चाहं च्च शरीरतो ऽन्यः ३९ न यस्य हस्तादि कमस्ति सोऽयं नो मांस नास्थीनि शिरा विभागाः कुतस्य नागाश्वरथादि कोशैः स्वल्पो ऽपि सम्बन्ध इहास्ति पुंसः ४० तस्मान्न मे ऽरिर्न च मे ऽस्ति दुःखं न मे सुखं नापि पुरं न कोशः न चाश्ववनागादि बलं न तस्य नान्यस्य वा कस्य चिद्धा ममास्ति ४१ यथा घटी कुम्भ कमण्डलुस्थ माकाशमेकं बहुधा हि दृष्टं तथा सुबाहुः स च काशिपो ऽहं मन्ये च देहेषु शरीर भेदैः ४२ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे पिता पुत्र संवादे आत्म विवेको ऽध्यायः ३९ जड उवाच दत्तात्रेयं ततो विप्र प्रणिपत्य स पार्थिवः प्रत्युवाच महात्मानं प्रश्रया वनतो वचः १ सम्यक् प्रपश्यतो ब्रह्मन् मम दुःखं न किञ्चन असम्यग्दर्शिनो मग्ना : सर्व्वदैवा सुखार्णवे २ यस्मिन् यस्मिन्स्त मासक्ता बुद्धिः पुंसः प्रजायते ततस्ततः समादाय दुःखान्येव प्रयच्छति ३ मार्जार भक्षिते दुःखं यादृशं गृह कुक्कुटे न तादृङ्ममता शून्ये कलविङ्के ऽथ मूषिके ४ सो ऽहं न दुःखी न सुखी यतो ऽहं प्रकृतेः परः यो भूताभिभवो भूतैः सुख दुःखात्मको हि सः ५ दत्तात्रेय उवाच एवमेतन्नरव्याघ्र यथैतद्व्याहृतं त्वया ममेति मूलं दुःखस्य न ममेति च निर्वृतेः ६ मत्प्रश्नादेव ते ज्ञान मुत्पन्न मिदमुत्तमं ममेति प्रत्ययो येन क्षिप्तः शाल्मलि तूलवत् ७ अहमित्यङ्कुरोत्पन्नो ममेति स्कन्धवान्महान् गृह क्षेत्रोच्च शाखा प्रच पुत्र दारादि पल्लवः ८ धन धान्य महापत्रो नैक काल प्रवर्द्धितः पुण्यापुण्याग्र पुष्पस्तु सुख दुःख महाफलः ९ तत्र मुक्ति पथ व्यापी मूढ सम्पर्क सेचनः विविदिषा भृङ्ग मालाढ्यो ह्यज्ञान महातरुः ॥ १० ॥ संसाराध्व परिश्रान्ता ये तच्छायां समाश्रिताः भ्रान्ति ज्ञान सुखाधीना स्तेषा मात्यन्तिकं कुतः ११ यैस्तु सत्सङ्ग पाषाण शितेन ममता तरुः छिन्नो विद्या कुठारेण ते गतास्तेन वर्त्मना १२ प्राप्य ब्रह्मवनं शीतं नीरजस्कमकण्टकं प्राप्नुवन्ति परां प्राज्ञा निर्वृतिं म्हाविदर्जिताः १३ भूतेन्द्रिय मयं स्थूलं नत्वं राजन्न चाप्यहं तत्तन्मात्रं मया वा-

(६)

च्यं नैवान्न : करणात्मको १४ कंवा पश्यामि राजेन्द्र प्रधान मिदमा वयोः यतः परोहि क्षेत्रज्ञः संघातोहि
गुणात्मकः १५ मशकोडुम्बरेषी का मुञ्ज मत्स्याम्भ सो यथा एकत्वे ऽपि पृथग्भाव स्तथा क्षेत्रात्मनोर्नृप
१६ अलर्क उवाच भगवंस्त्वत् प्रसादेन ममा विर्भूत मुत्तमं ज्ञानं प्रधान चिच्छक्ति विवेक कर मीदृशं ॥ १७॥
किन्त्वत्र विषया क्रान्तेः स्थैर्य्यं वत्त्वे न चेतसि न चापि वेद्मि मुच्येयं कथं प्रकृति वन्धनात् १८ कथं न स्यां भू-
यश्च कथं निर्गुणता मियां कथञ्च ब्रह्मणो कत्वं व्रजेयं शाश्वते न वे १९ तन्मे योगन्तथा ब्रह्मन् प्रणताया १
भियाचते सम्यग्ब्रूहि महा प्राज्ञ सत्सङ्गो ह्युपकारिणां २० इति श्री मार्कण्डेय पुराणे पिता पुत्र सम्वादे अध्या-
याय: ३८ दत्तात्रेय उवाच ज्ञान पूर्व्वो वियोगो यो ऽज्ञानेन सह योगिनः सा मुक्ति ब्रह्मणा चैक्य मनै क्यं प्राक्
ते गुणैः १ मुक्ति योगा तथा योगः सम्यग् ज्ञानान्महीपते ज्ञानं दुःखो द्भवं दुःखं ममत्वा सक्त चेतसां ॥ २ ॥
तस्मात् सङ्गं प्रयत्नेन मुमुक्षुः सन्त्यजेन्नरः सङ्गा भावे ममेत्यस्याः ख्यातेर्हानिः प्रजायते ३ निर्म्ममत्वं सुखा-
यैव वैराग्या द्दोष दर्शनं ज्ञाना देव च वैराग्यं ज्ञानं वैराग्य पूर्व्वकं ४ तद्गृहं यत्र वसति स्तद्भोज्यं येन जीवति यन्मु-
क्तये तदे वोक्तं ज्ञानमं ज्ञान मन्यथा ५ उप भोगेन पुण्यानां नाम पुण्यानाञ्च पार्थिव कर्त्तव्या नाञ्च नित्या नाम
काम करणा त्तथा ६ असञ्चया दपूर्व्वस्य क्षयात् पूर्व्वार्जितस्य च कर्म्मणो वन्धमा प्नोति शरीरं न पुनः पुनः ७
एतत्ते कथितं राजन् योगं चेमं निबोधमे यं प्राप्य ब्रह्मणो योगी शाश्व तान्नान्यतो व्रजेत् ८ प्रागेवात्मात्मना १
जेयो योगिनां स हि दुर्ज्जयः कुर्वीत तज्जये यत्नं तस्यो पायं शृणुष्व मे ९ प्राणायामैर्दहेद्दोषान् धारणाभिश्च १
किल्विषं प्रत्या हारेण विषयान् ध्यानेनानीश्वरान् गुणान् १० यथा पर्व्वत धातूनां दोषा दह्यन्ति धाम्यतां ॥
तथे न्द्रिय कृता दोषा दह्यन्ते प्राणा निग्रहात् ११ प्रथमं साधनं कुर्य्यात् प्राणा यामस्य योगवित् प्राणा पान निरो-
धस्तु प्राणायाम उदाहृतः १२ लघु मध्योत्तरी याख्यः प्राणायाम स्त्रिधो दितः तस्य प्रमाणं वक्ष्यामि तदलर्क
शृणुष्व मे १३ लघुर्द्वादश मात्रस्तु द्विगुणः सतु मध्यमः त्रिगुणा भिस्तु मात्रा भिरुत्तमः परि कीर्त्तितः ॥ १४ ॥
निमेषोन्मेषणो मात्रा कालो लघ्वक्षरस्तथा प्राणायामस्य संख्यार्थं स्मृतो द्वादश मात्रिकः १५ प्रथमे न जयेत्१

चेदं सव्यमेन चैवे परं   द्वितीयेन जयेद्दोषान नुक्रमात् १६ मृदुत्वं सेव्यमानास्तु सिंह शार्दूल कुञ्जराः
यथा यान्ति तथा प्राणो वश्यो भवति योगिनः १७ वश्यं मत्तं यथेच्छातो नागं नयति हस्तिपः तथैव योगी स्वच्छ
न्दः प्राणं नयति साधितं १८ यथाहि साधितः सिंहो मृगान् हन्ति न मानवान् तद्वन्नि षिद्ध पवनः किल्विषं न
नृणां तनुं १९ तस्मा द्युक्तः सदा योगी प्राणायाम परो भवेत श्रूयतां मुक्ति फलदं तस्या वस्था चतुष्टयं ॥ २० ॥
ध्वस्तिः प्राप्तिस्तथा संवित प्रसादश्च महीपते स्वरूपं शृणु चैतेषां कथ्यमान मनुक्रमात् २१ कर्म्मणामिष्ट
दुष्टानां जायते फल संक्षयः चेतसो ऽप कषाय त्वं यत्र साध्वस्ति रुच्यते २२ ऐहिकामुष्मिकान् कामान् लोभ
मोहात्मकान् स्वयं निरुध्यास्ते सदा योगी प्राप्तिः सा सार्व्व कालिकी २३ अतीतानागतानर्थान् विप्रकृष्ट
तिरोहितान् विजानातीन्दु सूर्य्यर्क्ष ग्रहाणां ज्ञान सम्पदा २४ तुल्य प्रभावस्तु यदा योगी प्राप्नोति सम्पदं ॥
तदा से विदिति ख्याता प्राणायामस्य सं स्थितिः २५ यान्ति प्रसादं येनास्य मनः पञ्च च वायवः इन्द्रियाणी
न्द्रियार्थाश्च स प्रसाद इति स्मृतः २६ शृणुष्व च मही पाल प्राणायामस्य लक्षणं युञ्जतश्च सदा यो[illegible]था
दृ विहित मासनं २७ पद्म मर्द्धासनञ्चापि तथा स्वस्ति कमासनं आस्थाय योगं युञ्जीत कृत्वा च प्रणवं हृदि
२८ समः समासनो भूत्वा संहृत्य चरणा वुभौ संवृतास्य स्तथै वोरू सम्य गिवष्टभ्य चाग्रतः २९ पार्ष्णिभ्यां
लिङ्ग वृषणा वस्पृशन् प्रयतः स्थितः किञ्चिदुन्नामित शिरा दन्तै र्दन्तान्न संस्पृशेत् ३० सं पश्यन्नासिकाग्रं
स्वं दिशश्चा नवलोकयन् रजसा तमसो वृत्तिं सत्त्वेन रजसस्तथा ३१ सञ्छाद्य निर्म्मले सत्त्वे स्थितो युञ्जीत
योगवित् इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यः प्राणादीन्मन एव च ३२ निगृह्य सम वायेन प्रत्याहार मुप क्रमेत् यस्तु
प्रत्याहरे त्कामान् सर्व्वाङ्गानीव कच्छपः ३३ सदात्मरतिरेकस्थः पश्यत्यात्मान मात्मनि सवाह्या भ्यन्तरं शौच
निष्पाद्या कण्ठनाभितः ३४ पूरयित्वा बुधो देहं प्रत्याहार मुप क्रमेत् प्राणायामादश द्वौ च धारणा साभिधी
यते ३५ द्वे धारणे स्मृते योगे योगि भिस्तत्त्व दृष्टिभिः तथा वै योगयुक्तस्य योगिनो नियतात्मनः ३६ सर्व्वे
दोषाः प्रणश्यन्ति स्वस्थ श्चैवोपजायते वीक्षते च परं ब्रह्म प्राकृतांश्च गुणान् पृथक् ३७ व्योमादि परमाणूं

प्यच तथात्मान मकल्मषं इत्थं योगी यताहारः प्राणायाम परायणः ३८ जितां जितां शनैर्भूमि मारोहेत यथा गृहं
दोषान् व्याधींस्तथा मोहमाक्रान्ता भूरनिर्जिता ३९ विवर्द्धयति ना रोहे त्तस्माद्भूमि मनिर्जिताम् प्राणानां सुप संरो
धः प्राणायाम इति स्मृतः ४० धारणा त्युच्यते चेयं धार्य्यते यन्मनो यया शब्दा दिभ्यः प्रवृत्तानि यदक्षानि यतात्म
भिः ४१ प्रत्याह्रियन्ते योगेन प्रत्याहार स्ततः स्मृतः उपाय श्चात्र कथितो योगिभिः परमर्षिभिः ४२ येन व्या
ध्यादयो दोषा न जायन्ते हि योगिनः यथा तोयार्थिन स्तोयं यन्त्र नालादिभिः शनैः ४३ आपिबे युक्त था वायुं
पिबे द्योगी जित श्रमः प्राङ्ग न्भ्यां हृदये चात्र तृतीये च तथोरसि ४४ कण्ठे मुखे नासिकाग्रे नेत्र भ्रूमध्य मूर्द्धसु
किञ्च तस्मात्परस्मिं श्च धारणा परमा स्मृता ४५ दशैता धारणाः प्राप्य प्राप्नोत्यक्षर साम्यताम् नाध्मातः क्षुधि
तः श्रान्तो नच व्याकुल चेतनः ४६ युञ्जीत योगं राजेन्द्र योगी सिद्ध्यर्थ माहतः नाति शीते न चोष्णे न द्वन्द्वे नानि
लात्मके ४७ कालेष्वेतेषु युञ्जीत न योगं ध्यान तत्परः सशब्दाग्नि जलाभ्यासे जीर्णगोष्ठे चतुष्पथे ॥ ४८ ॥
शुष्क पर्ण चये नद्यां श्मशाने ससरीसृपे सभये कूप तीरे वा चैत्य वल्मीक सञ्चये ४९ देशेष्वेतेषु तत्त्वज्ञो योगा-
भ्यासं विवर्ज्जयेत् सत्त्व स्यानुपपत्तौ च देश कालं विवर्ज्जयेत् ५० नासतो दर्शनं योगे तस्मात्तत्परि वर्ज्जयेत् देशा
ने ताननाहत्य मूढत्वा द्यो युनक्ति वै ५१ विघ्नाय तस्य वै दोषा जायन्ते तन्नि बोध मे बाधिर्य्यं जड़ता लोपः स्मृते र्मू
कत्व मन्धता ५२ ज्वरश्च जायते सद्य स्त त्तदज्ञानं योगिनः प्रमादाद्योगिनो दोषा यद्येते स्युश्चि कित्सितं ५३
तेषां नाशाय कर्त्तव्यं योगिनो तन्नि बोध मे स्निग्धां यवा गूम त्युष्णां भुक्त्वा तत्रैव धारयेत् ५४ वात गुल्म प्रशान्त्य
र्थं मुदावर्त्ते तथोदरे यवा गूं वापि पवनं वायु ग्रन्थिं प्रति क्षिपेत् ५५ तद्वत्कल्पे महा शैलं स्थिरं मनसि धारयेत् ॥
विघाते वचसो वाचं बाधिर्य्ये श्रवणेन्द्रियं ५६ यथैवाम्र फलं ध्यायेत् तृष्णार्त्तो रसनेन्द्रिये यस्मिन् यस्मिन्नु
जा देहे तस्मिं स्तदुपकारिणीं ५७ धारये द्धारणा मुष्णो शीतां शीते च दाहिनी कीलं शिरसि संस्थाप्य काष्ठं
काष्ठेन ताडयेत् ५८ लुप्त स्मृतेः स्मृतिः सद्यो योगिन स्तेन जायते द्यावा पृथिव्यौ वाय्वग्नी व्यापिना वपि धारयेत्
५९ अमानुषात् सत्त्व जाद्वाबाधास्त्वेताश्चि कित्सिताः अमानुषं सत्त्व मन्त र्योगिनं प्रविशेद्यदि ६० वाय्वग्नि

धारणेनेनं देह संस्थं विनिर्दहेत एवं सर्व्वात्मना रक्षा कार्य्या योग विदा नृप ६१ धर्म्मार्थ काम मोक्षाणांमरि
साधनं यतः प्रवृत्ति लक्षणाख्याना योगिनो विस्तया त्तथा विज्ञानं विलयं याति तस्मा ज्ञेय्याः प्रवृत्तयः ६२
आलोल्य मारोग्यम् निष्ठुरत्वं गन्धः शुभो मूत्र पुरीष मल्पं कान्तिः प्रसादः स्वर सौम्य ताच योग प्रवृत्तेः प्रथमंहि
चिन्हं ६३ अनुरागी जनो याति परोक्षे गुण कीर्त्तनं न बिभ्यति च सत्वानि सिद्धे र्लक्षण मुत्तमं ६४ शीतोष्णा
दि भिरत्युग्रै र्यस्य बाधा न विद्यते न भीति मेति चान्येभ्य स्त स्य सिद्धि रुपस्थिता ६५ इति श्री मार्कण्डेय पुराणो
त्तरो पाख्याने योगाध्यायः ३९ दत्तात्रेय उवाच उपसर्गाः प्रवर्त्तन्ते दृष्टे ह्यात्मनि योगिनः ये तांस्ते सं प्रवक्ष्या
मि समासेन निबोधमे १ काम्याः क्रियास्तथा कामान् मानुषान भिवाञ्छति स्त्रियो दान फलं विद्यो मायां कुप्यं
धनं दिवं २ देवत्व ममरेशत्वं रसायन चयः क्रियाः मरुत्प्रपतनं यज्ञं जलाग्न्या वेशनन्तथा ३ श्राद्धानां सर्व्व
दानानां फलानि नियमा स्तथा तथोपवासात् पूर्त्ताच्च देवता भ्यर्च्चनादपि ४ तेभ्य स्तेभ्य श्च कर्म्मभ्य उपसृष्टो
ऽभि वाञ्छति चित्त मित्थं वर्त्तमानं यत्ना द्योगी निवर्त्तयेत् ५ ब्रह्म सङ्गि मनः कुर्व्वन्नु पसर्गात् प्रमुच्यते उप
सर्गै र्जितैरे भि रुपसर्गास्ततः पुनः ६ योगिनः सं प्रवर्त्तन्ते सात्व राजसतामसाः प्रातिभः श्रावणो देवोभ्र
मावर्त्तौ तथा परौ ७ पञ्चैते योगिनां योग विघ्नाय कटुकोदयाः वेदार्थाः काव्य शास्त्रार्थाः विद्या शिल्पान्य
शेषतः ८ प्रतिभान्ति यदस्येति प्रातिभः सतु योगिनः शब्दार्थान खिलान् वेत्ति शब्दं गृह्णाति चैव यत् ९
योजनानां सहस्रे भ्यः श्रावणः सोऽभि धीयते समन्ताद्वीक्षते चाष्टौ सयदा देवतामम १० उपसर्गन्त
मप्याहुर्दैव मुन्मत्त वद्बुधाः भ्राम्य तेयन्निरालम्बं मनो दोषेण योगिनः ११ समस्ता चार विभ्रंशाद्भ्रमः स
परि कीर्त्तितः आवर्त्त इवतो यस्य ज्ञाना वर्त्तो यदा कुलः १२ नाशयेच्चित्त मावर्त्त उपसर्गः सउच्यते एतै
र्नाशित योगास्तु सकलादेव योनयः १३ उपसर्गै र्महा घोरै रावर्त्तन्ते पुनः पुनः प्रावृत्य कम्बलं शुक्लं योगी
तस्मान्मनो मयं १४ चिन्तयेत परमं ब्रह्म कृत्वा तत्प्रवणं मनः योग युक्तः सदा योगी लघ्वाहारो जितेन्द्रियः
१५ सूक्ष्मास्तु धारणाः सप्त भूराद्या मूर्द्ध्नि धारयेत धरित्रीं धारये द्योगी तत सौख्यं प्रति पद्यते १६ आत्मानं

मन्यते चोर्व्वी तद्गन्धं त्व जहाति स: तथैवा प्सुरसं सूक्ष्मं तद्रूपं च तेजसि १७ स्पर्शं वायौ तथा तद्वद्बिभ्रतः
तस्य धारणां व्योम्न: सूक्ष्मां प्रवृत्तिञ्च शब्दं तद्वज्जहाति स: १८ मनसा सर्व्व भूतानां मनस्या विशेतयदा
मानसीं धारणां बिभ्रन्मन: सूक्ष्मञ्च जायते १९ तद्द्वुद्धि मशेषाणां सत्त्वानामेत्य योगवित् परित्यजति
सम्प्राप्य बुद्धि सौक्ष्म मनुत्तमं २० परित्यजति सूक्ष्माणि सप्त त्वेतानि योगवित् सम्यग्विज्ञाय यो ऽलर्क
तस्या वृत्तिर्न विद्यते २१ एतासां धारणानां तु सप्तानां सौक्ष्ममात्मवान् दृष्ट्वा दृष्ट्वा तत: सिद्धिं त्यक्त्वा त्यक्त्वा
परां व्रजेत् २२ यस्मिन् यस्मिंश्च कुरुते भूते रागं महीपते तस्मिंस्तस्मिन् समासक्तिं संप्राप्य स विनश्यति
२३ तस्माद्वि दित्वा सूक्ष्माणि संसक्तानि परस्परं परित्यजति यो देही स परं प्राप्नुयात् पदं २४ एतान्येव
तु सन्धाय सप्त सूक्ष्माणि पार्थिव भूतादीनां विरागो ऽत्र सद्भावज्ञस्य मुक्तये २५ गन्धादिषु समासक्तिं सम्प्राप्य
स विनश्यति पुनरावर्त्तते भूप स ब्रह्मा परमानुषं २६ सप्तैता धारणा योगी समतीत्य यदिच्छति तस्मिंस्त
स्मिंल्लयं सूक्ष्मे भूते याति नरेश्वर २७ देवानाम सुराणां वा गन्धर्व्वोरगरक्षसां देहेषु लय मायाति सङ्गं नाप्नोति
च क्वचित् २८ अणिमा लघिमा चैव महिमा प्राप्तिरेव च प्राकाम्यञ्च तथेशित्वं वशित्वञ्च तथा परं २९
यत्र कामा वशायित्वं गुणानेतांस्तथैश्वरान् प्राप्नोत्यष्टौ नरव्याघ्र परं निर्वाण सूचकान् ३० सूक्ष्मात्सूक्ष्म
तमोऽणीयान् शीघ्रत्वं लघिमा गुण: महिमा शेष पूज्यत्वात् प्राप्तिर्नाप्राप्य मस्य यत् ३१ प्राकाम्यमस्य व्या-
पित्वादीशित्वं चेश्वरो यत: वशित्वाद्वशिमा नाम योगिन: सप्तमो गुण: ३२ यत्रेच्छा स्थान मप्युक्तं यत्रकामा
वशायिता ऐश्वर्य्यं कारणैरेभि र्योगिन: प्रोक्तमष्टधा ३३ मुक्ति संसूचकं भूप परं निर्व्वाण मात्मन: ततोन
जायते नैव वर्द्धते न विनश्यति ३४ नापि क्षयमवाप्नोति परिणामं न गच्छति छेदं क्लेदं तथा दाहं शोषं भूरा
दितो न च ३५ भूत वर्गा दवाप्नोति शब्दाद्यै: ह्रियते न च न चास्य सन्ति शब्दाद्या स्तद्भोक्ता तैर्न युज्यते ॥ ३६ ॥
यथा हि कनकं खण्डम पद्रव्यवद ग्निना दग्ध दोषं द्वितीयेन खण्डेनैक्यं व्रजन्नृप ३७ न विशेष मवाप्नोति
तद्वद्योगाग्निनायति: निर्दग्ध दोषस्तेनैक्यं प्रयाति ब्रह्मणा सह ३८ यथाग्निरग्नौ संक्षिप्त समानत्व मनुव्रजेत्

तन्नाश्यत त्वयो सूर्यो न गृह्यते विशेषतः ३९ येषा ब्रह्मणा तह स्थास्ये कथं स्यष किल्विषः योगी याति पृथग्भा
वेन कदाचिन्महीपते ४० तथा जलं जले नैक्यं निक्षिप्त मुप गच्छति तथा त्मा साम्य मभ्येति योगिनः परमा-
त्मनि ४१ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे योगि सिद्धिर्नामाध्यायः ४० अलर्क उवाच भगवन् योगिनश्चर्यां
श्रोतु मिच्छामि तत्त्वतः ब्रह्म वर्त्मन्यनुसरन् यथा योगी न सीदति १ दत्तात्रेय उवाच मानापमानौ यावेतौ
प्रीत्युद्वेग करौ नृणां तावेव विपरीतार्थौ योगिनः सिद्धि कारकौ २ मानापमानौ यावेतौ तावेवाहुर्विषामृते ॥
अपमानो ऽमृतं तत्र मानस्तु विषमं विषं ३ चक्षुः पूतं न्यसेत्पादं वस्त्र पूतं जलं पिबेत् सत्य पूतां वदेद्वाणीं बुद्धि
पूतञ्च चिन्तयेत् ४ आतिथ्य श्राद्ध यज्ञेषु देव यात्रो त्सवेषु च महाजनञ्च सिद्ध्यर्थे न गच्छे द्योग वित्क्वचित्
५ व्यस्ते विधूमे व्यङ्गारे सर्व्व स्मिन् भुक्त वर्ज्जने अटेत योगी भिक्षार्थं न तु त्रिष्वेव नित्यशः ६ यथैवमव मन्यन्ते
जनाः परि भवन्ति च तथा युक्त श्चरे द्योगी सतां वर्त्म न दूषयन् ७ भैक्ष्यञ्चरे द्गृहस्थेषु यायावर गृहेषु च श्रेष्ठा तु
प्रथमा चेति वृत्तिरस्योपदिश्यते ८ अथ नित्यं गृहस्थेषु शालीनेषु चरे द्यतिः श्रद्दधानेषु दान्तेषु श्रोत्रियेषु
महात्मसु ९ अत ऊर्द्धं पुनश्चापि अदुष्टा पतितेषु च भैक्ष्य चर्य्या विवर्णेषु जघन्या वृत्ति रिष्यते १० भैक्ष्यं यवागूं
तक्रं वा पयो यावक मेव वा फलं मूलं प्रियंगुं वा कणा पिण्याक शक्तवः ११ इत्येते च शुभा हारा योगिनः सिद्धि
कारकाः तत्प्रयुञ्ज्या न्मुनि भक्त्या परमेण समाधिना १२ अपः पूर्व्वं सकृत् प्राश्य तूष्णीं भूत्वा समाहितः
प्राणाय येति तत स्तस्य प्रथमा ह्या हुतिः स्मृता १३ अपानाय द्वितीया तु समानायेति चापरा उदानाय चतुर्थी
स्याद्व्यानायेति च पञ्चमी १४ प्राणा यामैः पृथक् कृत्वा शेषं भुञ्जीत कामतः अपः पुनः सकृत्प्राश्य आच
म्य हृदयं स्पृशेत् १५ अस्तेयं ब्रह्मचर्य्यञ्च त्यागो ऽलोभ स्तथैव च व्रतानि पञ्च भिक्षूणा महिंसा परमाणि वै ॥
१६ अक्रोध गुरु शुश्रूषा शौच माहार लाघवं नित्य स्वाध्याय इत्येते नियमाः पञ्च कीर्त्तिताः १७ सार भूत
मुपासीत ज्ञानं यत्कार्य्य साधकं ज्ञानानां बहुता येयं योग विघ्न करा हि सा १८ इदं ज्ञेय मिदं ज्ञेय मिति यस्तृषित
श्चरेत् अपि कल्प सहस्रेषु नैव ज्ञेय मवाप्नुयात् १९ त्यक्त सङ्गो जित क्रोधो लघ्वाहारो जितेन्द्रियः पिधाय

बुद्ध्या द्वारासि मनो ध्याने निवेशयेत् २० शून्येष्वेवावकाशेषु गुहासु च वनेषु च नित्ययुक्तः सदा योगी ध्यानं सम्य गुपक्रमेत् २१ वाग्दण्डः कर्म्मदण्डश्च मनोदण्डश्च ते त्रयः यस्यैते नियता दण्डाः स त्रिदण्डी महायतिः २२ सर्व्वमात्ममयं यस्य सदसज्जगदीदृशं गुणागुणमयन्तस्य कः प्रियः को नृपाप्रियः २३ विशुद्धबुद्धिः समलोष्ठकाञ्चनः समस्तभूतेषु च तत्समाहितः स्थानं परं शाश्वतमव्ययञ्च परं हि मत्वा न पुनः प्रजायते २४ वेदाच्छ्रेष्ठाः सर्व्वयज्ञक्रियाश्च यज्ञाज्जप्यं ज्ञानमार्गश्च जप्यात् ज्ञानाद्ध्यानं सङ्गरागव्यपेतं तस्मिन् प्राप्ते शाश्वतस्योपलब्धिः २५ समाहितो ब्रह्मपरोऽप्रमादी शुचिस्तथैकान्तरतिर्यतेन्द्रियः समाप्नुया द्योगमिमं महात्मा विमुक्तिमाप्नोति ततः स्वयोगतः २६ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे योगिचर्य्याध्यायः ४१ दत्तात्रेय उवाच एवं यो वर्त्तते योगी सम्यग्योगव्यवस्थितः न स व्यावर्त्तितुं शक्यो जन्मान्तर शतैरपि १ दृष्ट्वा च परमात्मानं प्रत्यक्षं विश्वरूपिणं विश्वपादशिरोग्रीवं विश्वेशं विश्वभावनं २ तत्प्राप्तये महत्पुण्य मोमित्येकाक्षरं जपेत् तदेवाध्ययनं तस्य स्वरूपं शृण्वतः परं ३ अकारश्च तथोकारो मकारश्चाक्षरत्रयं एता एव त्रयो मात्राः सात्त्वराजसतामसाः ४ निर्गुणा योगिगम्यान्या चार्द्धमात्रोर्द्ध संस्थिता गान्धारीति च विज्ञेया गान्धारस्वरसंश्रया ॥ ५ ॥ पिपीलिकागतिस्पर्शा प्रयुक्ता मूर्द्धि लक्ष्यते यथा प्रयुक्त ओङ्कारः प्रतिनिर्याति मूर्द्धनि ६ तथोङ्कारमयो योगी त्वक्षरे त्वक्षरो भवेत् प्राणो धनुः शरो ह्यात्मा ब्रह्मवेध्यमनुत्तमं ७ अप्रमत्तेन वेद्धव्यं शरवत्तन्मयो भवेत् ओमित्येतत्त्रयो वेदास्त्रयो लोकास्त्रयोऽग्नयः ८ विष्णुर्ब्रह्मा हरश्चैव ऋक्सामानि यजूंषि च मात्राः सार्द्धाश्च तिस्रश्च विज्ञेयाः परमार्थतः ९ तत्र युक्तस्तु यो योगी स तल्लयमवाप्नुयात् अकारस्त्वथ भूर्ल्लोक उकारश्चोच्यते भुवः १० सव्यञ्जनो मकारश्च स्वर्लोकः परिकल्प्यते व्यक्ता तु प्रथमा मात्रा द्वितीया व्यक्तसंज्ञिता ११ मात्रा तृतीया चिच्छक्तिरर्द्धमात्रा परं पदं अनेनैव क्रमेणैता विज्ञेया योगभूमयः १२ ओमित्युच्चारणात् सर्व्वं गृहीतं सदसद्भवेत् ह्रस्वा तु प्रथमा मात्रा द्वितीया दैर्घ्यसंयुता १३ तृतीया च प्लुतार्द्धाख्या वचसः सा न गोचरा इत्येतदक्षरं ब्रह्म परमोङ्कार संज्ञितं १४ यस्तु वेद नरः सम्यक् तथा ध्यायति वा पुनः संसारचक्रमुत्सृ-

ज्य त्यक्त त्रिविध वन्धनः १५ प्राप्नोति ब्रह्मणि लयं परमे परमात्मनि अक्षीण कर्म वन्ध श्च ज्ञात्वा मृत्यु-
मरिष्टतः १६ उत्क्रान्ति काले संस्मृत्य पुनर्योगित्व मृच्छति तस्मा दसिद्ध योगेन सिद्ध योगेनवा पुनः ज्ञेया
न्यरिष्टानि सदा येनोत्क्रान्तौ न सीदति १७ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे योग धर्मे ऽष्टाङ्गाध्यायः ॥ ४२ ॥
दत्तात्रेय उवाच अरिष्टानि महाराज शृणु वक्ष्यामि तानि ते येषा मालोकना न्मृत्युं निजं जानाति योगवित्
१ देव मार्गं ध्रुवं शुक्रं सोम च्छाया मरुन्धतीं यो न पश्येन्न जीवेत् स नरः संवत्सरात्परं २ अरश्मि विम्बं सूर्यस्य
वह्निं चैवां शुमालिनं दृष्ट्वैका दशमासात्तु नरो नोर्द्ध्वं तु जीवति ३ वान्ते मूत्र पुरीषे च यः स्वर्णं रजतं तथा प्रत्यक्षं
कुरुते स्वप्ने जीवेत् स दश मासिकं ४ दृष्ट्वा प्रेत पिशाचादीन् गन्धर्व्व नगराणि च सुवर्ण वर्णान् वृक्षां श्च नव मा
सान् स जीवति ५ स्थूलः कृशः कृशः स्थूलो यो ऽकस्मादेव जायते प्रकृते श्च निवर्त्तेत तस्यायु श्चाष्टमासिकं॥
६ खण्डं यस्य पदं पार्ष्ण्यां पादस्याग्रे च वा भवेत् पांसु कर्द्दमयो र्मध्ये सप्त मासान् स जीवति ७ गृध्रः कपोतः का
कोलो वायसो वापि मूर्द्धनि क्रव्यादो वा खगो नीलः षण्मासायुः प्रदर्शकः ८ हन्यते काक पङ्क्तीभिः पांसु
वर्षेण वा नरः स्वां च्छाया मन्यथा दृष्ट्वा चतुः पञ्च स जीवति ९ अनभ्रे विद्युतं दृष्ट्वा दक्षिणां दिश माश्रितां ॥
रात्रा विन्द्र धनु श्चापि जीवितं द्वित्रि मासिकं १० घृते तैले तथा दर्शे तोये वा नात्मन स्तनुं यः पश्येद शिरस्कां वा
मासा दूर्द्ध्वं न जीवति ११ यस्य वस्त समो गन्धो गात्रे शव समो ऽपि वा तस्यार्द्ध मासिकं ज्ञेयं योगिनो नृप जीवितं
१२ यस्य वै स्नात मात्रस्य हृत्पाद मव शुष्यते पीवत श्च जलं शोषो दशाहं सो ऽपि जीवति १३ सम्भिन्नो मारु
तो यस्य मर्म्म स्थानानि कृन्तति हृष्यते नाम्बु संस्पर्शात् तस्य मृत्यु रुपस्थितः १४ ऋक्ष वानर यानस्थो गायन्
यो दक्षिणां दिशं स्वप्ने प्रयाति तस्यापि न मृत्युः काल मृच्छति १५ रक्त कृष्णाम्बर धरा गायन्ती हसती च यं
दक्षिणा शान्तये न्नारी स्वप्ने सो ऽपि न जीवति १६ नग्नं क्षपणकं स्वप्ने हसमानं महा वलं एकं संवीक्ष्य वल्गन्
तं विद्या न्मृत्यु मुपस्थितं १७ आमस्तक तला द्यस्तु निमग्नं पङ्क सागरे स्वप्ने पश्य त्यथा त्मानं स सद्यो म्रियते
नरः १८ केशाङ्गारां स्तथा भस्म भुजङ्गा न्निर्जलां नदीं दृष्ट्वा स्वप्ने दशाहात्तु मृत्युरेकादशे दिने १९ कराले-

विकोटे : कर्णे : पुरुषं रुधता युधे : पाथारी स्ताडितः स्वप्ने सद्यो मृत्युं लभेन्नरः २० सूर्योदये यस्य शिवाक्रोशन्ती याति सम्मुखं विपरीतं परीतं वा स सद्यो मृत्युमृच्छति २१ यस्य वै भुक्तमात्रस्य हृदये बाधते क्षुधा जायते दन्तघर्षश्च स गतायुर्न संशयः २२ दीपगन्धं नयो वेत्ति त्रस्यत्यन्हि तथा निशि नात्मानं परनेत्रस्थं वीक्षते न स जीवति ॥ २३ शक्रायुधं चार्द्धरात्रे दिवा ग्रहगणं तथा दृष्ट्वा मन्येत संक्षीणमात्म जीवित मात्मवित् २४ नासिका वक्रता मेति कर्णयोर्नमनोन्नती नेत्रञ्च वामं स्रवति यस्य तस्यायुरुद्गतं २५ आरक्तता मेति मुखं जिह्वा वाश्यामता यदा तदा प्राज्ञो विजानीयान्मृत्युमासन्नमात्मनः २६ उष्ट्ररासभयानेन यः स्वप्ने दक्षिणां दिशं प्रयाति तञ्च जानीयात सद्यो मृत्युं न संशयः २७ पिधाय कर्णौ निर्घोषं न शृणोत्यात्मसम्भवं नश्यते चक्षुषा ज्योतिर्यस्य सोऽपि न जीवति २८ पततो यस्य वै गर्त्ते स्वप्ने द्वारं पिधीयते दचोत्तिष्ठति यः श्वभ्रात्तदन्तं तस्य जीवितम् ॥ २९ ॥ ऊर्द्ध्वा च दृष्टिर्न च संप्रतिष्ठा रक्ता पुनः संपरिवर्त्तमाना मुखस्य चोष्मा शुषिरञ्च नाभेः शंसन्ति पुंसामपरं शरीरं ॥ ३० स्वप्नेऽग्निं प्रविशेद्यस्तु न च निष्क्रमते पुनः जलप्रवेशादपि वा तदन्तं तस्य जीवितं ३१ यश्चाभिहन्यते दुष्टैर्भूतै रात्रावथो दिवा स मृत्युं सप्तरात्र्यन्ते नरः प्राप्नोत्यसंशयं ३२ स्ववस्त्रममलं शुक्लं रक्तं पश्यत्यथासितं ॥ यः पुमान्मृत्युमासन्नं तस्यापि हि विनिर्दिशेत् ३३ स्वभाववैपरीत्यन्तु प्रकृतेश्च विपर्ययः कथयन्ति मनुष्याणां सदा सन्नौ यमान्तकौ ३४ येषां विनीतः सततं येऽस्य पूज्यतमा मताः तानेव चाव जानाति तानेव च विनिन्दति ३५ देवान्नार्चयते दृष्टान् गुरून् विप्रांश्च निन्दति मातापित्रोर्न सत्कारं जामातृणां करोति च ॥ ३६ ॥ योगिनां ज्ञानविदुषां सन्ये चान्ये महात्मनां प्राप्ते तु काले पुरुषस्तद्धि ज्ञेयं विचक्षणैः ३७ योगिनां सततं यत्ताद्दरिष्टान्यवनीपते संवत्सरान्ते तज्ज्ञेयं फलदानि दिवानिशं ३८ विलोक्या विशदा चैषां फलं पंक्तिः सुभीषणा विज्ञाय कार्यो मनसि स च कालो नरेश्वर ३९ ज्ञात्वा कालञ्च तं सम्यगभयस्थानमाश्रितः युञ्जीत योगी कालोऽसौ यथा नास्य फलो भवेत् ४० दृष्ट्वारिष्टं तथा योगी त्यक्त्वा मरणजं भयं तत्स्वभावं तदालोक्य काले यावत्तुपागतं ४१ तस्य भागे तथैवास्मो योगं युञ्जीत योगवित् पूर्व्वान्हे चापरान्हे च मध्यान्हे चापि

काशिराज उवाच किन्निमित्तं भवान् प्राप्तो निष्पन्नो ऽर्थः कस्तव सुवाहो तन्ममाचक्ष परं कौतूहलं हि मे ॥ २ ॥ समाक्रान्तमलर्केण पित्र्यं पैतामहं महत् राज्यं देहीति निर्जित्य त्वया हमभिचोदितः ३ ततो मया समाक्रम्य राज्यमस्यानुजस्य ते एतत्तेवलमानीतं तद्भुङ्क्ष्व स्वकुलोचितं ४ सुवाहुरुवाच काशिराज निवोधत्वं यदर्थमयमुद्यमः कृतो मया भवांश्चैव कारितो ऽत्यन्तमुद्यमं ५ भ्राता ममायं ग्राम्येषु शक्तो भोगेषु तत्त्ववित् विमूढो बान्धवन्तौ च भ्रातरावग्रजौ मम ६ तयोर्मम च यन्मात्रा बाल्ये स्तन्यं यथा मुखे तथा व वोधो विन्यस्तः कर्णयोरवनीपते ॥ ७ ॥ तयोर्मम च विज्ञेयाः पदार्था ये मता नृभिः प्रकाशयमनसो नीतास्ते मात्रा नास्य पार्थिव ८ यथैकसार्थयातानामेकस्मिन्नवसीदति दुःखं भवति साधूनां तथास्माकं महीपते ९ गार्हस्थ्यमोहमापन्ने सीदत्यस्मिन्नरेश्वर सम्बन्धिन्यस्य देहस्य विभ्रान्तिप्राह्यकल्पनां १० ततो मया विनिश्चित्य दुःखाद्वैराग्यभावना भविष्यतीत्यस्य भवानित्युद्योगाय संश्रितः ११ तदस्य दुःखाद्वैराग्यं संवोधादवनीपते समुद्भूतं कृतं कार्यं भद्रं ते ऽस्तु व्रजाम्यहं १२ उष्ट्वा मदालसागर्भे पीत्वा तस्यास्तथा स्तनं नान्यनारीसुतैर्यातं वर्त्मया त्विति पार्थिव १३ विचार्य्य तन्मया सर्व्वं युष्मत्संश्रयपूर्व्वकं कृतं तच्चापि निष्पन्नं प्रयास्ये सिद्धये पुनः १४ उपेक्ष्यते सीदमानः स्वजनो वान्धवः सुहृत् येन नरेन्द्र न तान् मन्ये सेन्द्रिया विकला हि ते १५ सुहृदि स्वजने बन्धौ समर्थे यो ऽवसीदति धर्म्मार्थकाममोक्षेभ्यो वाच्यास्ते तत्र नत्वसौ १६ एतत् त्वत्सङ्गमाद् भूप मया कार्यं महत्कृतं स्वस्ति ते ऽस्तु गमिष्यामि ज्ञानभाग्भव सत्तम १७ काशिराज उवाच उपकारस्त्वया साधो रलर्कस्य कृतो महान् ममोपकाराय कथं न करोषि स्वमानसं १८ फलदायी सतां सद्भिः सङ्गमो नाफलो यतः तस्मात्त्वत्संश्रया द्युक्ता मया प्राप्ता समुन्नतिः १९ सुवाहुरुवाच धर्म्मार्थकाममोक्षाख्यं पुरुषार्थचतुष्टयं तत्र धर्म्मार्थकामास्ते सकला हीयते ऽपरः २० तत्ते सङ्क्षेपतो वक्ष्ये तदिहैकमनाः शृणु श्रुत्वा च सम्यगालोच्य यतेथाः श्रेयसे नृप ॥ २१ ॥ ममेति प्रत्ययो भूप न कार्यो ऽहमिति त्वया सम्यगालोच्य धर्म्मो हि धर्म्माभावे निराश्रयः २२ कस्याहमिति सञ्चेय मित्यालोच्य त्वयात्मना वाह्यान्तरितमालोच्य सालोच्या पररात्रिषु २३ अव्यक्तादि विशेषान्तमविकार-

मचेतनं व्यक्ताव्यक्तं त्वया ज्ञेयं ज्ञाता कश्चाहमित्युत २४ एतस्मिन्नेव विज्ञाते विज्ञातमखिलं त्वया अनात्मन्यात्मविज्ञानमस्वे स्वमिति मूढता २५ सोऽहं सर्व्वगतो भूप लोकसंव्यवहारतः तथेदमुच्यते सर्व्वं त्वया पृष्टो व्रजाम्यहं २६ एवमुक्त्वा ययौ धीमान् सुबाहुः काशिभूमिपं काशिराजोऽपि संपूज्य सोऽलर्कं स्वपुरं ययौ २७ अलर्कोऽपि सुतं ज्येष्ठमभिषिच्य नराधिपं वनं जगाम सन्त्यक्तसर्व्वसङ्गः स्वसिद्धये २८ ततः कालेन महता निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः प्राप्य योगर्द्धिमतुलां परं निर्व्वाणमाप्तवान् २९ पश्यन् जगदिदं सर्व्वं सदेवासुरमानुषं पाशैर्गुणमयैर्बद्धं बध्यमानञ्च नित्यशः ३० पुत्रादिभ्रातृपुत्रादिस्वपारक्यादिभावितैः आकृष्यमाणं करणैर्दुःखार्त्तं भिन्नदर्शनं ३१ अज्ञानपङ्कगर्त्तस्थमनुद्धारं महामतिः आत्मानञ्च समुत्तीर्णं गाथामेतामगायत ३२ अहो कष्टं यदस्माभिः पूर्व्वं राज्यमनुष्ठितं इति पश्चान्मया ज्ञातं योगान्नास्ति परं सुखं ३३ जड उवाच तातैनं त्वं समातिष्ठ मुक्तये योगमुत्तमं प्राप्स्यसे येन तद्ब्रह्म यत्र गत्वा न शोचसि ३४ ततोऽहमपि यास्यामि किं यज्ञैः किं जपेन मे कृतकृत्यस्य करणं ब्रह्मभावाय कल्पते ३५ त्वत्तोऽनुज्ञामवाप्याहं निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः प्रयतिष्ये तथा मुक्तो यथा यास्यामि निर्वृतिं ३६ पक्षिण ऊचुः एवमुक्त्वा स पितरं प्राप्यानुज्ञां ततश्च सः ब्रह्मन् जगाम मेधावी परित्यक्तपरिग्रहः ३७ सोऽपि तस्य पिता तद्वत् क्रमेण सुमहामतिः वानप्रस्थं समास्थाय चतुर्थाश्रममभ्यगात् ३८ तत्रात्मजं समासाद्य हित्वा बन्धं गुणादिकं प्राप सिद्धिं परां प्राज्ञस्तत्कालोत्पन्नसंमतिः ३९ एतत्ते कथितं ब्रह्मन् यत्पृष्टा भवता वयं सुविस्तरं यथावच्च किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ४० इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसम्वादे जडोपाख्यानं समाप्तं ४४ जैमिनिरुवाच सम्यगेतन्ममाख्यातं भवद्भिर्द्विजसत्तमाः प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च द्विविधं कर्म्म वैदिकं १ अहो पितृप्रसादेन भवतां ज्ञानमीदृशं येन तिर्य्यक्त्वमप्येतत्प्राप्य मोहस्तिरस्कृतः २ धन्या भवन्तः संसिद्ध्यै प्रागवस्थास्थितं यतः भवतां विषयोद्भूतैर्न्न मोहैश्चाल्यते मनः ३ दिष्ट्या भगवता तेन मार्कण्डेयेन धीमता भवन्तो वै समाख्याताः सर्व्वसन्देहहत्तमाः ४ संसारेऽस्मिन्मनुष्याणां भ्रमतामतिसङ्कटे भवद्विधैः समं सङ्गो जायते न तप-

स्विनां ५ यद्यहं सङ्ग मासाद्य भवद्भि र्ज्ञान दृष्टि भिः नत्वां कृतार्थ स्तन्नूनं नमेऽन्यत्र कृतार्थता ६ प्रवृत्तेच निवृत्ते च भवतां ज्ञान कर्म्मणि मति मस्त मलां मन्ये यथा नान्यस्य कस्यचित् ७ यदि त्वनुग्रह वती म यि बुद्धि र्द्विजोत्तमाः भवतां तत्स मारव्यातु मर्हन्ते दक्ष शेषतः ८ कथमे तत्स मुद्भूते जगत् स्थावर जङ्गमं कथञ्च प्रलये काले पुनर्या स्यति सत्तमाः ९ कथञ्च वंशा देवर्षि पितृ भूतादि सम्भवाः मन्वन्त राणि च कथं वंशानु चरितञ्च यत् १० यावत्यः सृष्टय श्चैव यावन्तः प्रलया स्तथा यथा कल्प विभाग श्च याच मन्वन्तर स्थितिः ११ यथा च क्षितिसंस्थानं यत्प्रमाणा ञ्च वै भुवः यथा स्थिति समुद्राद्रि निम्नगाः काननानिच १२ भूर्लोकादि स्व र्लोकानां गणाः पाताल संश्रयः गतिस्तथार्क सोमादि ग्रह र्क्ष ज्योतिषा मपि १३ श्रोतु मिच्छाम्यहं सर्व्व मे तदाहूत संप्लवं उपसंहृते च यच्छेषं जगत्य स्मिन् भविष्यति १४ पक्षिण ऊचुः प्रश्न भारोऽय मतुलो यस्त्व या मुनि सत्तम पृष्टस्तन्ते प्रवक्ष्यामस्तत् शृणुष्वेह जैमिने १५ मार्कण्डेयेन कथितं पुरा क्रौष्टु कये यथा द्विज पुत्राय शान्ताय व्रतस्नाताय धीमते १६ मार्कण्डेयं महात्मान मुपासीनं द्विजोत्तमैः क्रौष्टुकिः परिपप्रच्छ यदेतत्पृष्टवान् प्रभो १७ तस्य चाकथ यत् प्रीत्या यन्मुनि र्भृगुनन्दनः तत्ते प्रकथ यिष्यामः शृणुत्वं द्विज सत्तम १८ प्रणि पत्य जगन्नाथं पद्मयोनिं पितामहं जगद्योनिं स्थितं सृष्टौ स्थितौ विष्णु स्वरूपिणं प्रलये चान्त कर्त्तारं रौद्र रुद्र स्वरूपिणं १९ मार्कण्डेय उवाच उत्पन्न मात्रस्य पुरा ब्रह्मणोऽव्यक्त जन्मनः पुराण मेतद्वेदा श्च मुखे भ्योऽनु विनिःसृता: २० पुराण संहिता श्च क्रुर्व्वहुला परमर्षयः वेदानां प्रवि भाग श्च कृतस्तैस्तु सहस्रशः २१ धर्म्म ज्ञान ञ्च वैराग्य मै श्वर्य्यञ्च महात्मनः तस्योपदेशेन विना नहि सिद्ध ञ्चतुष्टयं २२ वेदान् सप्तर्षयस्त स्माज्ज गृहु स्तस्य मानसाः पुराणं जगृहु श्चाद्या मुनयस्तस्य मानसाः २३ भृगोः सकाशा च्च्यवनस्तेनोक्तञ्च द्विजन्मनां ऋषिभि श्चापि दक्षाय प्रोक्त मेतन्महात्मभिः २४ दक्षेण चापि कथित मिदमासीत्तदा मम तत्तुभ्यं कथया म्यद्य कलिकल्मष नाशनं ॥ २५ ॥ सर्व्व मे तन्महा भाग श्रूयतां मे समाधिना यथा श्रुतं मया पूर्व्वं दक्षस्य गदतो मुने २६ प्रणि पत्य जगद्योनिम-

जमव्ययमाश्रयं चराचरस्य जगतो धातारं परमं पदं २७ ब्रह्माणमादि पुरुष मुत्पत्ति स्थिति संयमे यत्कारणं
मनोरस्यं यत्र सर्व्वं प्रतिष्ठितं २८ तस्मै हिरण्यगर्भाय लोकतन्त्राय धीमते प्रणम्य सम्यग्वक्ष्यामि भूत वर्ग
मनुत्तमं २९ महदाद्यं विशेषान्तं सवैरूप्यं सलक्षणं प्रमाणैः पञ्चभिर्गम्यं स्रोतोभिः सड्भिरन्वितं ॥ ३० ॥
पुरुषाधिष्ठितं नित्य मनित्यमिव चस्थितं तच्छ्रूयतां महाभाग परमेण समाधिना ३१ प्रधानं कारणं यत्त दव्य
क्ताख्यं महर्षय: यदाहु: प्रकृतिं सूक्ष्मां नित्यां सदसदात्मिकां ३२ ध्रुवमक्षय्यमजरममेयं नान्यसंश्रयं गन्ध
रूपरसैर्हीनं शब्दस्पर्शादिवर्ज्जितं ३३ अनाद्यन्तं जगद्योनिं त्रिगुण प्रभवाप्ययं असाम्प्रतमविज्ञेयं ब्रह्माग्रे
समवर्त्तत ३४ प्रलयस्यानु तेनेदं व्याप्त मासीदशेषत: गुणसाम्यात्ततस्तस्मात् क्षेत्रज्ञाधिष्ठितान्मुने॥३५॥
गुणभावात्सृज्यमानात् सर्गकाले तत: पुन: प्रधानं तत्त्व मुद्भूतं महान्तं तत्समावृणोत् ३६ यथा बीजं त्वचा तद्व
दव्यक्तेनावृतो महान् सात्त्विको राजसश्चैव तामसश्च त्रिधोदित: ३७ ततस्तस्मादहङ्कारस्त्रिविधो वै व्यजायत ॥
वैकारिकस्तैजसश्च भूतादिश्च सतामस: ३८ महता चावृत: सोऽपि यथा व्यक्तेन वै महान् भूतादिस्तु विकुर्व्वाणः
शब्दस्तन्मात्रकं तत: ३९ ससर्ज शब्द तन्मात्रादाकाशं शब्दलक्षणं आकाशं शब्दमात्रन्तु भूतादिश्चावृणो-
त्तत: ४० स्पर्शतन्मात्र मेवेह जायते नात्र संशय: बलवान् जायते वायुस्तस्य स्पर्शगुणो मत: ४१ वायुश्चापि
विकुर्व्वाणो रूपमात्रं ससर्जह ज्योतिरुत्पद्यते वायो स्तद्रूप गुण मुच्यते ४२ स्पर्शमात्रस्तु वै वायू रूपमात्रं समा-
वृणोत् ज्योतिश्चापि विकुर्व्वाणं रसमात्रं ससर्जह ४३ सम्भवन्ति ततो ह्याप आसन्वै तारसात्मिका: रसमा-
त्रन्तु ताह्यापो रूपमात्रं समावृणोत् ४४ आपश्चापि विकुर्व्वन्त्यो गन्धमात्रं ससर्ज्जिरे सङ्घातो जायते तस्मात्त
स्य गन्धो गुणो मत: ४५ तस्मिंस्तस्मिंस्तु तन्मात्रं तेन तन्मात्रता स्मृता अविशेष वाचकत्वाद विशेषास्ततश्चते
नशान्ता नापि घोरास्ते न मूढा श्चाविशेषत: भूततन्मात्रसर्गोऽयमहङ्कारात्तु तामसात् ४७ वैकारिकादह-
ङ्कारात् सत्वोद्रिक्तात्तु सात्त्विकात् वैकारिक: स सर्गस्तु युगपत्सम्प्रवर्त्तते ४८ बुद्धीन्द्रियाणि पञ्चैव पञ्च-
कर्म्मेन्द्रियाणि च तैजसानीन्द्रियाण्याहु र्देवा वैकारिका दश ४९ एकादशं मनस्तत्र देवा वैकारिका: स्मृता:

श्रोत्रं त्वक् चक्षुषी जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी ५० शब्दादी नाम वास्यर्थे बुद्धि युक्तानि वस्यते पादौ पायु॰
रुपस्थ श्च हस्तौ वाक् पञ्चमी भवेत् ५१ गतिर्विसर्गो ह्यानन्दः शिल्पं वाक्यञ्च कर्म्मतत् आकाशं शब्द मा॰
त्रन्तु स्पर्श मात्रं समाविशत् ५२ द्वि गुणो जायते वायुस्तस्य स्पर्शो गुणो मतः रूपन्तथैवाविशतः शब्द स्प-
र्श गुणा वुभौ ५३ त्रि गुणास्तु तत स्त्वाग्निः स शब्द स्पर्श रूपवान् शब्दः स्पर्श श्च रूप श्च रस मात्रं समावि-
शत् ५४ तस्माच्चतु र्गुणा ह्यापो विज्ञेयास्ता रसात्मिकाः शब्दः स्पर्श श्च रूपञ्च रसो गन्धं समाविशत् ॥
५५ संहता गन्ध मात्रेण आ वृणवं स्ते महीमिमां तस्मात् पञ्च गुणा भूमिः स्थूला भूतेषु दृश्यते ५६ शान्ता
घोरा श्च मूढा श्च विशेषास्तेन ते स्मृताः परस्परानु प्रवेशाद्धारयन्ति परस्परं ५७ भूमेरन्त स्त्विमं सर्व्वं लोका॰
लोकं घना वृतं विशेषाश्चेन्द्रिय ग्राह्या नियत त्वाच्च ते स्मृताः ५८ गुणं पूर्व्वस्य पूर्व्वस्य प्राप्नुवन्त्युत्तरोत्तरं
नाना वीर्य्याः पृथग्भूताः सप्तैते संहतिं विना ५९ नाशक्नुवन् प्रजाः स्त्रष्टु मसमागम्य कृत्स्नशः समेत्या
न्योन्य संयोग मन्योन्या श्रयिणश्च ते ६० एक संघात चिन्हा श्च संप्राप्यैक्य मशेषतः पुरुषा धिष्ठितत्वा॰
च्च अव्यक्तानु ग्रहेण च ६१ महदाद्या विशेषान्ता ह्यण्ड मुत्पादयन्ति ते जल बुद्बुद वत्तत्र क्रमाद्वै वृद्धि॰
मागतं ६२ भूतेभ्योऽण्डं महा बुद्धे वृहत्तदुदकेशयं प्राकृतेऽण्डे विवृद्धः सन् क्षेत्रज्ञो ब्रह्म संज्ञितः ६३
संवै शरीरी प्रथमः सवै पुरुष उच्यते आदि कर्त्ता च भूतानां ब्रह्माग्रे समवर्त्तत ६४ तेन सर्व्व मिदं व्याप्तं त्रै-
लोक्यं सचरा चरं मेरुस्तस्यानु सम्भूतो जरायु श्चापि पर्व्वताः ६५ समुद्रा गर्भ सलिलं तस्याण्डस्य महा-
त्मनः तस्मिन्नण्डे जगत्सर्व्वं सदेवा सुर मानुषं ६६ द्वीपाद्रि समुद्रा श्च सज्योतिर्लोक संग्रहः जलानि
लान लाका शैस्ततो भूतादिना वहिः ६७ वृत मण्डं दश गुणैरेकैकत्वेन तैः पुनः महता तन्त्रमाणेन सहै
वानेन वेष्टितः ६८ महा स्तैः सहितः सर्व्वैरव्यक्तेन समावृतः एभिरावरणैरण्डं सप्तभिः प्राकृतैर्वृतं ६९
अन्योन्य माव्रत्य वता अष्टौ प्रकृतयः स्थिताः यथा सा प्रकृतिर्नित्या तदन्तः पुरुष श्च सः ७० ब्रह्माख्यः
कथितो यस्ते समासात् श्रूयतां मुने यथा मग्नो जले कश्चि दुन्मज्जन् जल सम्भवं ७१ जलञ्च क्षिपति ब्रह्मा

स तथा प्रकृतिं विभुः अव्यक्तं क्षेत्रमुद्दिष्टं ब्रह्मा क्षेत्रज्ञ उच्यते ७२ एतत्समस्तं जानीयात् क्षेत्रक्षेत्रज्ञलक्ष
णं इत्येष प्राकृतः सर्गः क्षेत्रज्ञाधिष्ठितस्तु सः अबुद्धिपूर्व्वः प्रथमः प्रादुर्भूतस्तडिद्यथा ७३ इति
श्रीमार्कण्डेयपुराणे ब्रह्मोत्पत्तिर्नाम ४५ क्रौष्टुकिरुवाच भगवंस्त्वण्डसम्भूतिर्यथावत् कथिता
मम ब्रह्माण्डे ब्रह्मणो जन्म तथा चोक्तं महात्मनः १ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं त्वत्तो भृगुकुलोद्भव यदाऽस्
सृष्टिर्भूतानामस्ति किन्तु न चास्ति वा काले वै प्रलयस्यान्ते सर्व्वस्मिन्नुपसंहृते २ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥
यदा तु प्रकृतौ याति लयं विश्वमिदं जगत् तदोच्यते प्राकृतोऽयं विद्वद्भिः प्रतिसञ्चरः ३ स्वात्मन्य
वस्थिते ऽव्यक्ते विकारे प्रतिसंहृते प्रकृतिः पुरुषश्चैव साधर्म्येणावतिष्ठतः ४ तदा तमश्च सत्त्वञ्च
समत्वेन व्यवस्थितौ अनुद्रिक्तावनूनौ च तत्प्रोतौ च परस्परं ५ तिलेषु वा यथा तैलं घृतं पयसि वास्थि
तं तथा तमसि सत्त्वे च रजोऽप्यनुसृतं स्थितं ६ उत्पत्तिर्ब्रह्मणो यावदायुर्वो हि परार्द्धिकं तावद्दिनं
परे शस्य तत्समा संयमे निशा ७ अहर्मुखे प्रबुद्धस्तु जगदादिरनादिमान् सर्व्वहेतुरचिन्त्यात्मा परः को
ऽप्यपरक्रियः ८ प्रकृतिं पुरुषञ्चैव प्रविश्याशु जगत्पतिः क्षोभयामास योगेन परेण परमेश्वरः ९
यथा मदो नवस्त्रीणां यथा वा माधवानिलः अनुप्रविष्टः क्षोभाय तथासौ योगमूर्त्तिमान् १० प्रधाने
क्षोभ्यमाने तु स देवो ब्रह्मसञ्ज्ञितः समुत्पन्नोऽण्डकोशस्थो यथा ते कथितं मया ११ स एव क्षोभकः
पूर्व्वं स क्षोभ्यः प्रकृतेः पतिः स संकोचविकाशाभ्यां प्रधानत्वेऽपि च स्थितः १२ उत्पन्नः स जगद्यो
निरगुणोऽपि रजोगुणं भुञ्जन् प्रवर्त्तते सर्गे ब्रह्मत्वं समुपाश्रितः १३ ब्रह्मत्वे स प्रजाः सृष्ट्वा ततः सत्त्वा
तिरेकवान् विष्णुत्वमेत्य धर्म्मेण कुरुते परिपालनं १४ ततस्तमोगुणोद्रिक्तो रुद्रत्वे चाखिलं जगत्
उपसंहृत्य वै शेते त्रैलोक्यं त्रिगुणोऽगुणः १५ यथा प्राग्व्यापकः क्षेत्री पालको लावकस्तथा तथा
स संज्ञा मायाति ब्रह्मविष्ण्वीशकारिणी १६ ब्रह्मत्वे सृजते लोकान् रुद्रत्वे संहरत्यपि विष्णुत्वे चाप्यु
दासीनस्तिस्रोऽवस्थाः स्वयम्भुवः १७ रजो ब्रह्मा तमो रुद्रो विष्णुः सत्त्वं जगत्पतिः एत एव त्रयो देवा

रपरं पुनः तस्याभिध्यायतः सर्गो तिर्य्यक् स्रोतो ह्यवर्त्तत १८ यस्मात्तिर्य्यक् प्रवृत्तिः सा तिर्य्यक् स्रोतस्ततः
स्मृतः पश्वाद यस्ते विख्याता स्तमःप्राया ह्यवेदिनः १९ उत्पथ ग्राहिणा श्चैव ते ऽज्ञाने ज्ञान मानिनः
अहंकृता अहं माना अष्टा विंशाद्धि धात्मकाः २० अन्तःप्रकाशास्ते सर्व्वे आवृतास्तु परस्परं तमप्य साध
कं मत्वा ध्यायतो ऽन्यस्ततो ऽभवत् २१ ऊर्द्ध स्रोतस्तृतीयस्तु सात्त्विको र्द्धमवर्त्तत ते सुख प्रीति बहुला
वहिरन्तस्त्व नावृताः २२ प्रकाशा वहिरन्त श्च ऊर्ध्व स्रोतः समुद्भवाः तुष्टात्मन स्तृतीयस्तु देव सर्गो हि
सस्मृतः २३ तस्मिन् सर्गो ऽभवत् प्रीति र्न्निष्पन्ने ब्रह्मणा स्तदा ततो ऽन्यं स तदा दध्यौ साधकं सर्गमुत्तमं
२४ तथाभिध्यायतस्तस्य सत्याभिध्यायिनस्ततः प्रादुर्ब्बभौ तदा व्यक्ता दर्व्वाक् स्रोतस्तु साधकः ॥२५॥
यस्मा दर्व्वाग्व्यवर्तन्त ततो ऽर्वाक् स्रोतसस्तु ते ते च प्रकाश बहुला स्तमोद्रिक्ता रजो ऽधिकाः २६ तस्मात्ते
दुःख बहुला भूयो भूयश्च कारिणः प्रकाशा वहिरन्त श्च मनुष्याः साधका श्चते २७ पञ्चमो ऽनुग्रहः सर्गः
सचतुर्द्धा व्यवस्थितः विपर्य्ययेण सिध्या च शान्त्या तुष्ट्या तथैवच २८ निर्वृत्तं वर्तमानञ्च ते ऽर्थं जान
न्तिवै पुनः भूतादिकानां भूतानां षष्ठः सर्गः स उच्यते २९ ते परिग्राहिणः सर्व्वे संविभागरतास्तथा चो-
दना श्चाप्य शीला श्च ज्ञेया भूतादिका श्चते ३० प्रथमो महतः सर्गो विज्ञेयो ब्रह्मणस्तु सः तन्मात्राणां द्वितीयस्तु भूत सर्गः स उच्यते ३१ वैकारिकस्तृतीयस्तु सर्ग ऐन्द्रियकः स्मृतः इत्येष प्राकृतस्सर्गः संभूतो बुद्धि
पूर्व्वकः ३२ मुख्यः सर्ग श्चतुर्थस्तु मुख्या वै स्थावराः स्मृताः तिर्य्यक् स्रोतस्तु यः प्रोक्तस्तैर्य्यग्योन्यः स
पञ्चमः ३३ ततो ऽर्द्ध स्रोतसो षष्ठो देव सर्गस्तु स स्मृतः ततोर्व्वाक् स्रोतसां सर्गः सप्तमः स तु मानुषः ३४
अष्टमो ऽनुग्रहः सर्गः सात्त्विकस्तामसश्च सः पञ्चैते वैकृताः सर्गाः प्राकृतास्तु त्रयः स्मृताः ॥ ३५ ॥
प्राकृतो वैकृता श्चैव कौमारो नवमः स्मृतः इत्येते वै समाख्याता नव सर्गाः प्रजापतेः ३६ इति श्री मार्कं
डेय पुराणे प्राकृत वैकृत सर्गः ४७ क्रौष्टुकिरुवाच समासात् कथिता सृष्टिः सम्यग्भगवता मम ॥
देवादीनां भवं ब्रह्मन् विस्तरात्तु ब्रवीहि मे १ मार्कण्डेय उवाच कुशला कुशले ब्रह्मन् भाविताः पूर्व्वं।

कर्म्मभिः ख्याताः तथा ह्यनिमुक्ताः प्रलये ह्युपसंहृताः २ देवाद्याः स्थावरान्ताश्च प्रजा वर्गाश्चतुर्विधाः
ब्रह्मणः कुर्व्वतः सृष्टिं जज्ञिरे मानसास्तदा ३ ततो देवासुरपितॄन् मानुषांश्च चतुष्टयं सिसृक्षुरम्भां-
स्येतानि स्वमात्मानमयूयुजत् ४ युक्तात्मनस्तमोमात्रा उद्रिक्ता भूत् प्रजापतेः सिसृक्षोर्जघनात्पूर्व्व
मसुरा जज्ञिरे ततः ५ उत्ससर्ज ततस्तान्तु तमोमात्रात्मिकां तनुं सापविद्धा तनुस्तेन सद्यो रात्रिरजायत ६
अन्यां तनुमुपादाय सिसृक्षुः प्रीतिमापसः सत्त्वोद्रेकास्ततो देवा मुखतस्तस्य जज्ञिरे ७ उत्ससर्ज च भूते
शास्तंतु तामप्यसौ विभुः सा चापविद्धा दिवसं सत्त्वप्रायमजायत ८ सत्त्वमात्रात्मिकामेव ततोऽन्यां ज-
गृहे तनुं पितृवन्मन्यमानस्य पितरस्तस्य जज्ञिरे ९ सृष्ट्वा पितॄनुत्ससर्ज तनुं तामपि स प्रभुः साचोत्सृ-
ष्टा भवत् सन्ध्या दिननक्तान्तरस्थिता १० रजोमात्रात्मिकामन्यां तनुं भेजेऽथ स प्रभुः ततो मनुष्याः संभूता
रजोमात्रा समुद्भवाः ११ सृष्ट्वा मनुष्यान्सविभुरुत्ससर्जतनुं ततः ज्योत्स्ना समभवत् सा च नक्तान्तेऽहमुखे च या
१२ इत्येतास्तनवस्तस्य देवदेवस्य धीमतः ख्याता रात्र्यहनी चैव सन्ध्या ज्योत्स्ना चैव हि द्विज १३ ज्योत्स्ना संध्या
तथैवाहः सत्त्वमात्रात्मकं त्रयं तमोमात्रात्मिका रात्रिः सा वै तस्मात्त्रियामिका १४ तस्माद्देवा दिवा रात्रा
वसुरास्तु बलान्विताः ज्योत्स्नागमे च मनुजाः सन्ध्यायां पितरस्तथा १५ भवन्ति बलिनोऽधृष्या विपक्षाणां
न संशयः तद्धि पर्य्येयमासाद्य प्रयान्ति च विपर्य्ययं १६ ज्योत्स्ना रात्र्यहनी सन्ध्या चत्वार्य्येतानि वै प्रभोः
ब्रह्मणस्तु शरीराणि त्रिगुणोपश्रितानि तु १७ चत्वार्य्येतान्यथोत्पाद्य तनुमन्यां प्रजापतिः रजस्तमोमयीं
रात्रौ जगृहे क्षुतृड्ढन्वितः १८ तदन्धकारे क्षुत्क्षामान् सृजन्भगवानजः विरूपान् श्मश्रुलानत्तुमारब्धा-
स्ते च तां तनुं १९ रक्षाम इति तेभ्योऽन्ये य ऊचुस्ते तु राक्षसाः खादाम इति ये चोचुस्ते यक्षा यक्षणात् द्विज
२० तान् दृष्ट्वा ह्यप्रियेणास्य केशाः शीर्य्यन्त वेधसः समारोहणहीना श्च शिरसो ब्रह्मणस्तु ते २१ सर्प-
णात्तेऽभवन् सर्पा हीनत्वादहयः स्मृताः सर्पान् दृष्ट्वा ततः क्रोधात् क्रोधात्मानो विनिर्म्ममे २२ वर्णेन
कपिलेनोग्रास्ते भूताः पिशिताशनाः ध्यायतोङ्गा ततस्तस्य गन्धर्व्वा जज्ञिरे सुताः २३ जज्ञिरे पिबतो वाचं

गन्धर्व्वास्तेन ते स्मृताः अष्टाश्चैतासु सृष्टासु देवयोनिषु स प्रभुः २४ ततः स्वदेहतोऽन्यानि वयांसि पशवो
ऽसृजत् मुखतोऽजाः ससर्ज्जाथ वक्षसश्चावयोऽसृजत् २५ गावश्चैवोदराद्ब्रह्मा पार्श्वाभ्याञ्च विनिर्म्ममे
पद्भ्याञ्चाश्वान् समातङ्गान् रासभान् शशकान् मृगान् २६ उष्ट्रानश्वतरांश्चैव नानारूपाश्च जातयः ॥
ओषध्यः फलमूलिन्यो रोमभ्यस्तस्य जज्ञिरे २७ एवं पश्वोषधीः सृष्ट्वा ह्ययजच्चाध्वरे विभुः तस्मादादौ
तु कल्पस्य त्रेतायुगमुखे तदा २८ गौरजः पुरुषो मेषो अश्वाश्वतरगर्द्दभाः एतान् ग्राम्यान् पशूनाहुरार-
ण्यांश्च निबोध मे २९ श्वापदं द्विखुरं हस्ती वानराः पक्षिपञ्चमाः औदकाः पशवः षष्ठाः सप्तमास्तु सरी
सृपाः ३० गायत्रीञ्च ऋचञ्चैव त्रिवृत्सामरथन्तरं अग्निष्टोमञ्च यज्ञानां निर्म्ममे प्रथमान्मुखात् ॥ ३१ ॥
यजूंषि त्रैष्टुभं छन्दः स्तोमं पञ्चदशन्तथा बृहत्साम तथोक्थञ्च दक्षिणादसृजन्मुखात् ३२ सामानि
जगती छन्दः स्तोमं पञ्चदशन्तथा वैरूप्यमतिरात्रञ्च निर्म्ममे पश्चिमान्मुखात् ३३ एकविंशमथर्व्वा-
णमाप्तोर्य्यामाणमेव च अनुष्टुभं सवैराजमुत्तरादसृजन्मुखात् ३४ विद्युतोऽशनिमेघांश्च रोहितेन्द्र
धनूंषि च वयांसि च ससर्ज्जादौ कल्पस्य भगवान् विभुः ३५ उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जज्ञिरे ॥
सृष्ट्वा चतुष्टयं पूर्व्वं देवासुरपितॄन् प्रजाः ३६ ततोऽसृजत् सभूतानि स्थावराणि चराणि च यक्षान् पि-
शाचान् गन्धर्व्वांस्तथैवाप्सरसाङ्गणान् ३७ नरकिन्नररक्षांसि वयःपशुमृगोरगान् अव्ययञ्च व्ययञ्चै-
व यदिदं स्थाणुजङ्गमं ३८ तेषां ये यानि कर्म्माणि प्राक् सृष्टेः प्रतिपेदिरे तान्येव प्रतिपद्यन्ते सृज्यमानाः
पुनः पुनः ३९ हिंस्राहिंस्रे मृदुक्रूरे धर्म्माधर्म्मौ ऋतानृते तद्भाविताः प्रपद्यन्ते तस्मात्तत्तस्य रोचते ॥ ४० ॥
इन्द्रियार्थेषु भूतेषु शरीरेषु च स प्रभुः नानात्वं विनियोगञ्च धातैव व्यदधात्स्वयं ४१ नाम रूपञ्च भूता-
नां कृत्यानाञ्च प्रपञ्चनं वेदशब्देभ्य एवादौ देवादीनाञ्चकार सः ४२ ऋषीणां नामधेयानि याश्च देवेषु
सृष्टयः सर्व्वर्य्यन्ते प्रसूतानामन्येषाञ्च ददाति सः ४३ यथर्त्तावृतुलिङ्गानि नानारूपाणि पर्य्यये ॥
दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा भावा युगादिषु ४४ एवं विधाः सृष्टयस्तु ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः सर्व्वर्य्यन्ते प्र

वृहस्य कल्पे कल्पे भवन्तिवै ५५ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे सृष्टि प्रकरणे ४८ क्रोष्टुकि रुवाच ॥
अर्व्वाक् श्रो तस्तु कथितो भवता यस्तु मानुष: ब्रह्मन् विस्तर तो ब्रूहि ब्रह्मा सम सृजद्य था १ यथा च वर्णा
न सृजद्गु णां श्च महा मते यच्च येषां स्मृतं कर्म्म विप्रादीनां वदस्व तत् २ मार्कण्डेय उवाच ब्रह्मण:
सृजत: पूर्व्वं सत्या भिध्या यिन स्तथा . मिथुनानां सहस्रन्तु मुखात्सो ऽथा सृजन्मुने ३ जातास्ते ह्युप प-
द्यन्ते सत्त्वो द्रिक्ता: स्वतेजस: सहस्र मन्य द्वक्ष स्तो मिथुनानां ससर्ज्ज ह ४ ते सर्व्वे रजसो द्रिक्ता: शुष्मि-
णा श्चाप्य मर्षिण: ससर्जान्यत सहस्रन्तु द्व: स्थानां मरुत: पुन: ५ रजस्तमोभ्या मुद्रिक्ता ईहा शीलास्तु
ते स्मृता: पद्भ्यां सहस्र मन्यच्च मिथुनानां ससर्ज ह ६ उद्रिक्ता स्तमसा सर्व्वे नि श्री का ह्यल्प चेतस: तत:
संहर्ष मानास्ते द्वन्द्वो त्पन्ना स्तु प्राणिन: ७ अन्योन्य हृच्छ्या विष्टा मैथुना योप चक्रमु: तत: प्रभृति कल्पे
ऽस्मिन् मिथुनानां हि सम्भव: ८ मासि मास्यार्त्तवं यत्तु न तदा सीत्तु योषितां तस्मात्तदा न सुषुवु: सेवितैरपि
मैथुनै: ९ आयुषो ऽन्ते प्रसूयन्ते मिथुना न्येव ता: सकृत् तत: प्रभृति कल्पे ऽस्मिन् मिथुनानां हि सम्भव:
१० ध्यानेन मनसा तासां प्रजानां जायते सकृत् शब्दादि विषया: शुद्धा: प्रत्येकं पञ्च लक्षणां ११ इत्ये-
षा मानुषी सृष्टि र्यापूर्व्वं वै प्रजा पते: तस्यान्व वाय सम्भूता यै रिदं पूरितं जगत् १२ सरित्सर: समुद्रां श्च
सेवन्ते पर्व्वतानपि तास्तदा ह्यल्प शीतोष्णा युगे तस्मि श्चरन्तिवै १३ तृप्तिं स्वाभाविकीं प्राप्ता विषयेषु
महामते न तासां प्रति घातो ऽस्ति न द्वेषो नापि मत्सर: १४ पर्व्वतो दधि से विन्यो ह्यनि के तास्तु सर्व्वश: ॥
तावै निष्काम चारिण्यो नित्यं मुदित मानसा: १५ पिशाचोरग रक्षांसि तथा मत्सरिणो जना: पशव:
पक्षिण श्चैव नक्रा मत्स्या: सरीसृपा: १६ अवारका हाराड जा वातेह्य धर्म्म प्रसूतय: न मूल फल पुष्पा-
णि नार्त्तवा वत्सराणि च १७ सर्व्व काल सुख: कालो नात्यर्थं धर्म्म शीतता कालेन गच्छता तेषां चित्रा
सिद्धि रजायत १८ तत श्च तेषां पूर्व्वाह्ने मध्याह्ने च वितृप्तता पुनस्तथे च्छतां तृप्ति र्नाया सेन साभवत् १९
इच्छ तान्च तथा या सो मनस: समजायत अपां सौ स्मां ततस्ता सां सिद्धि र्न्नाम्नाद योनसा २० समजायत

चैवान्या सर्व्व काम प्रदायिनी अप्रसंस्कार्य्यै: शरीरै श्च प्रजास्ता: स्थिर यौवना: २१ तासां विनातु संकल्पं
जायन्ते मिथुना: प्रजा: समं जन्म च रूपञ्च म्रियन्ते चैव ता: समं २२ अनिच्छा द्वेष संयुक्ता वर्तन्ते तु ऽ
परस्परं तुल्य रूपा युष: सर्व्वा अधमोत्त मता विना २३ चत्त्वारितु सहस्राणि वर्षाणां मानुषाणितु ॥
आयु: प्रमाणं जीवन्ति नच क्लेशाद्वि पत्तय: २४ क्वचित्क्वचित्पुन: साभूत् क्षितिर्भाग्येन सर्व्वश: का-
लेन गच्छता नाश मुपयान्ति यथा प्रजा: २५ तथा ता: क्रम शो नाशं जग्मु: सर्व्वत्र सिद्धय: तासु सर्व्वासु ऽ
नष्टा सु नभस: प्रच्युतानरा: २६ प्राय श: कल्प वृक्षा स्ते सम्भूता गृह संज्ञिता: सर्व्वे प्रत्युप भोगा श्च तासां
तेभ्य: प्रजायते २७ वर्त यन्ति स्म तेभ्य स्ता स्त्रेता युग मुखे तदा तत: कालेन वै रागस्ता सामा कस्मिको
ऽभवत् २८ मासि मास्यार्त्त वो त्य त्या गर्भो त्पत्ति: पुन: पुन: रागोत्पत्यात त स्ता सां वृक्षास्ते गृहसंज्ञिता:
२९ प्रणष्टान्न्च येरयान्तु पेतु: शाखा महीरुहां वस्त्राणि च प्रसूयन्ते फलेष्वा भरणानिच ३० तेष्वेवजा-
यते तेषां गन्धवर्ण रसान्वितं अमाक्षिकं महा वीर्य्यं पुटके पुटके मधु ३१ तेन तावर्त्त यन्ति स्म सुखे त्रेतायुग ऽ
स्यवै तत: कालान्तरेणैव पुनर्लोभा न्विता स्तुता: ३२ वृक्षास्ता: पर्य्य गृह्णन्त ममत्वा विष्ट चेतस: तेषुस्ते
नाप चारेणा ते ऽपिता सां महीरुहा: ३३ ततो द्वन्द्वान्यजायन्त शीतोष्णक्षुन्मुखानिवै तास्तद्वन्द्वो पघातार्थं
चक्रु: पूर्व्वं पुराणि तु ३४ मरुधन्वेषु दुर्गेषु पर्व्वतेषु दरीषु च संश्रयन्ति च दुर्गाणि वार्क्षं पार्व्वत मौदकं ३५
कृत्रिमञ्च तथा दुर्गं मित्वा मित्वा त्मनो ऽङ्गुलै: मानार्थानि प्रमाणानि तास्तु पूर्व्वं प्रचक्रिरे ३६ परमाणु:
परं सूक्ष्मं त्रसरेणु र्महीरज: बालाग्रञ्चैव लिक्षा च यूका चाथ यवोदरं ३७ एका दश गुणं तेषां यव मध्यं तथा
ङ्गुलं षड ङ्गुलं पदन्त च्च वितस्ति द्विगुणं स्मृतं ३८ द्वे वितस्ती तथा हस्तो ब्राह्मतीर्थादि वेष्टनं चतुर्हस्तं ऽ
धनुर्दण्डो नाडिका युगमेवच ३९ धनुषां द्वे सहस्रे तु गव्यू तिस्त च्चतुर्गुणं प्रोक्तञ्च योजनं प्राज्ञै: संख्या
नार्थ मिदं परं ४० चतुर्णा मथ दुर्गाणां स्वसमुत्थानि त्रीणि तु चतुर्थं कृत्रिमं दुर्गं तच्च कुर्य्यात्त सत्तस्तुते
४१ पुरञ्च खेटकञ्चैव तद्व द्रोणी मुखं द्विज: शाखा नगरकञ्चापि तथा कर्व्वटकं त्रयी ४२ ग्राम संघोष

مارکنڈے پوران

विन्यासं तेषु चाव सथान् पृथक् सोत्सेध वप्रकारञ्च सर्व्वत: परिखा वृतं ४३ योजनार्द्धार्द्ध विष्कम्भ मष्ट भा-
गायतं पुरं प्रागुदक् प्लवनं शस्तं शुद्धवंश वहिर्गमं ४४ तदर्द्धेन तथा खेटं तत्पादेन च कर्व्वटं न्यूनं द्रोणी
मुखं तस्मादन्त भागेन चोच्यते ४५ प्राकार परिखा हीनं पुरं वर्व्वट मुच्यते शाखा नगर कञ्चान्यन् मन्त्रि
सामन्त भुक्तिमत् ४६ तथा शूद्र जल प्राया: स्वस मृद्ध कृषीवला: क्षेत्रोप भोग्य भू मध्ये वसति ग्रोम
संज्ञिता ४७ अन्यस्मान्नगरादेर्या कार्य्य मुद्दिश्य मानवै: क्रियते वसति: सा वै विज्ञेया वसति र्नवे ॥४८॥
दुष्ट प्रायो विना क्षेत्रै: पर भूमि चरो वली ग्राम एवा क्तिमी संज्ञो राज वल्लभ संश्रय: ४९ शकटा रूढ भाण्डे
श्च गोपाले र्विपरां विना गो समूह स्तथा घोषो यत्रेच्छा भूमि केतनं: ५० तएवं नगरादींस्तु कृत्वा वासार्थ
मात्मन: निकेत नानि द्वन्द्वानां चक्रु राव सथायवै ५१ गृहाकारा यथा पूर्व्वं तेषा मासन्महीरुहा: तथा
संस्तृत्य तत्सर्व्वं चक्रुर्व्वे श्मानि ता: प्रजा: ५२ वृक्षस्यैवङ्गता: शाखा स्तथैवञ्चा परागता: नता श्चैवोन्न
ता श्चैव तद्वच्छाखा: प्रचक्रिरे ५३ या: शाखा: कल्प वृक्षाणां पूर्व्व मासन् द्विजोत्तम ता एव शाखा गेहा
नां शाला त्वे तेन तासु तत् ५४ कृत्वा द्वन्द्वोप घातन्ते वार्त्तो पायम चिन्तयत् नष्टेषु मधुना सार्द्धं कल्प वृक्षे
ष्व शेषत: ५५ विषाद व्याकुलास्तावे प्रजा स्तृष्णा क्षुधा र्दिता: तत: प्रादुर्व भौ तासां सिद्धि स्त्रेता मुखे
तदा ५६ वार्त्ता स्व साधिता ह्यन्या वृष्टि स्तासां निकामत: तासां वृष्ट्युदकानीह यानि निम्न गतानि वै ॥५७॥
वृष्ट्या वरुद्धैर भवत् स्रोत: खातानि निम्नगा: ये पुरस्तादपां स्तोका आपन्ना: पृथिवी तले ५८ ततो भूमे
श्च संयोगा दोषध्यस्ता स्तदा भवन् अफाल कृष्टा श्चानुप्ता ग्राम्यारण्या श्चतुर्दश ५९ ऋतु पुष्प फला
श्चैव वृक्षा गुल्मा श्च जज्ञिरे प्रादुर्भाव स्तु त्रेतायामाद्यो ऽयमौषधस्य तु ६० तेनौषधेन वर्त्तन्ते प्रजा स्त्रेतायुगे
मुने रागलो भौ समा साद्य प्रजा श्चाकस्मिको तदा ६१ ततस्ता: पर्य्य गृह्णन्त नदी क्षेत्राणि पर्व्वतान् वृक्ष
गुल्मौषधी श्चैव मात्मन्या याद्य था वलं ६२ तेन दोषेण तानेशु रोषध्यो मिषतां द्विज अग्र सद्भूर्युगापत्तास्त
दौषध्यो महामते ६३ पुनस्तासु प्रणाष्टासु विभ्रान्तास्ता: पुन: प्रजा: ब्रह्माणं शरणं जग्मु: क्षुधार्त्ता: परि

मेधिने ६४ सचापि तत्वतो ज्ञात्वा तदा ग्रस्तां वसुन्धरां वत्सं कृत्वा सुमेरुन्तु दुदोह भगवान् विभुः ॥ ६५ ॥
दुग्धेयं गौस्तदा तेन सस्यानि पृथिवीतले जज्ञिरे तानि वीजानि ग्राम्यारण्यास्तुताः पुनः ६६ ओषध्यः
फलपाकान्ता गणाः सप्तदश स्मृताः व्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमा अणवस्तिलाः ६७ प्रियङ्गवो ह्युदाराश्च कोरदूषाः सचीनकाः माषा मुद्गा मसूराश्च निष्पावा सकुलत्थकाः ६८ आढकाश्चनकाश्चैव गणाः
सप्तदश स्मृताः इत्येता ओषधीनान्तु ग्राम्याणां जातयः पुरा ६९ ओषध्यो यज्ञियाश्चैव ग्राम्यारण्या-
श्चतुर्दश व्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमा अणवस्तिलाः ७० प्रियङ्गुसप्तमाह्येते अष्टमास्तु कुलत्थकाः श्यामाकास्त्वथनीवारा जर्त्तिला सगवेधुकाः ७१ कुरुविन्दा मर्कटकास्तथा वेणुयवाश्चये ग्राम्यारण्याः
स्मृता ह्येता ओषध्यश्च चतुर्दश ७२ यदा प्रसृष्टा ओषध्यो न प्ररोहन्ति ताः पुनः ततः सतासां वृद्ध्यर्थं वार्त्तोपायञ्चकारह ७३ ब्रह्मा स्वयम्भूर्भगवान् हस्तसिद्धिञ्च कर्म्मजां ततः प्रभृत्यथौषध्यः कृष्टपच्यास्तु
जज्ञिरे ७४ संसिद्धायान्तु वार्त्तायां ततस्तासां स्वयं प्रभुः मर्य्यादां स्थापयामास यथान्यायं यथागुणं
७५ वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्म्मान् धर्म्मभृतांवर लोकानां सर्व्ववर्णानां सम्यक् धर्म्मार्थपालिनां
७६ प्राजापत्यं ब्राह्मणानां स्मृतं स्थानं क्रियावतां स्थानमैन्द्रं क्षत्रियाणां संग्रामेष्वपलायिनां ॥ ७७ ॥
वैश्यानां मारुतं स्थानं स्वधर्म्ममनुवर्त्ततां गान्धर्व्वं शूद्रजातीनां परिचर्य्यानुवर्त्ततां ७८ अष्टाशीतिसहस्राणामृषीणामूर्द्ध्वरेतसां स्मृतं तेषान्तु यत्स्थानं तदेव गुरुवासिनां ७९ सप्तर्षीणान्तु यत्स्थानं स्मृतं तद्वै वनौकसां प्राजापत्यं गृहस्थानां न्यासिनां ब्रह्मणः क्षयं योगिनाममृतं स्थानमितिवै स्थानकल्पना ८० इति श्री मार्कण्डेय पुराणे सृष्टिप्रकरणं ४९ मार्कण्डेय उवाच ततोऽभिध्यायतस्तस्य जज्ञिरे मानसीः प्रजाः तच्छरीरसमुत्पन्नैः कार्य्यैस्तैः कारणैः सह १ क्षेत्रज्ञाः समवर्त्तन्त गात्रेभ्यस्तस्य धीमतः ते सर्व्वे समवर्त्तन्त ये मया प्रागुदाहृताः २ देवाद्याः स्थावरान्ताश्च त्रैगुण्यविषयाः स्मृताः सवम्भूतानि सृष्टानि स्थावराणि चराणि च ३ यदास्यताः प्रजाः सर्व्वा न व्यवर्द्धन्त धीमतः अथान्या

न्मानसान् पुत्रान् सदृशानात्मनोऽसृजत् ४ भृगुं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुमङ्गिरसन्तथा मरीचिं दक्षमत्रिञ्च
वशिष्ठञ्चैव मानसं ५ नव ब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयङ्गताः ततोऽसृजत्पुनर्ब्रह्मा रुद्रं क्रोधात्मसम्भवं
६ संकल्पञ्चैव धर्मञ्च पूर्व्वेषामपि पूर्व्वजं सनन्दनादयो ये च पूर्व्वं सृष्टाः स्वयम्भुवा ७ न ते लोकेषु
सज्जन्तो निरपेक्षाः समाहिताः सर्व्वे तेऽनागतज्ञाना वीतरागा विमत्सराः ८ तेष्वेवं निरपेक्षेषु लोकसृ-
ष्टौ महात्मनः ब्रह्मणोऽभून्महाक्रोधस्तत्रोत्पन्नोऽर्कसन्निभः ९ अर्द्धनारीनरवपुः पुरुषोऽतिशरीर-
वान् विभजात्मानमित्युक्त्वा स तदान्तर्दधे ततः १० स चोक्तोऽवै पृथक् स्त्रीत्वं पुरुषत्वं तथाकरोत् बिभेद पुरुषत्वं
च दशधा चैकधा तु सः ११ सौम्यासौम्यैस्तथा शान्तैः पुंस्त्वं स्त्रीत्वञ्च स प्रभुः बिभेद बहुधा देवः पुरुषैरसि-
तैः सितैः १२ ततो ब्रह्मात्मसम्भूतं पूर्व्वं स्वायम्भुवं प्रभुः आत्मनः सदृशं कृत्वा प्रजापालं मनुं द्विज १३ शत-
रूपाञ्च तां नारीं तपोनिर्धूतकल्मषां स्वायम्भुवो मनुर्देवः पत्नीत्वे जगृहे विभुः १४ तस्माच्च पुरुषात्पुत्रौ शत-
रूपा व्यजायत प्रियव्रतोत्तानपादौ प्रख्यातावात्मकर्म्मभिः १५ कन्ये द्वे च तथा ऋद्धिं प्रसूतिञ्च ततः पिता
ददौ प्रसूतिं दक्षाय तथा ऋद्धिं रुचेः पुरा १६ प्रजापतिः स जग्राह तयोर्यज्ञः सदक्षिणः पुत्रो जज्ञे महाभाग
दम्पती मिथुनं ततः १७ यज्ञस्य दक्षिणायान्तु पुत्रा द्वादश जज्ञिरे यामा इति समाख्याता देवाः स्वायम्भु-
वेऽन्तरे १८ तस्य पुत्रास्तु यज्ञस्य दक्षिणायां सभास्वराः प्रसूत्याञ्च तथा दक्ष चतस्रो विंशतिस्तथा ॥१९॥
ससर्ज्ज कन्यास्तासाञ्च सम्यङ् नामानि मे शृणु श्रद्धा लक्ष्मी धृतिस्तुष्टिः पुष्टिर्मेधा क्रिया तथा २० बुद्धि-
र्लज्जा वपुः शान्तिः सिद्धिः कीर्त्तिस्त्रयोदशी पत्न्यर्थं प्रतिजग्राह धर्म्मो दाक्षायणीः प्रभुः २१ ताभ्यः शिष्टा
यवीयस्य एकादश सुलोचनाः ख्यातिः सत्यथ सम्भूतिः स्मृतिः प्रीतिस्तथा क्षमा २२ सन्नतिश्चानसूया च
ऊर्ज्जा स्वाहा स्वधा तथा भृगुर्भवो मरीचिश्च तथा चैवाङ्गिरा मुनिः २३ पुलस्त्यः पुलहश्चैव क्रतुश्च ऋषय-
स्तथा वशिष्ठोऽत्रिस्तथा वह्निः पितरश्च यथाक्रमं २४ ख्यात्याद्या जगृहुः कन्या मुनयो मुनिसत्तमाः
श्रद्धा कामं श्रीश्च दर्प्पं नियमं धृतिरात्मजं २५ सन्तोषञ्च तथा तुष्टिर्लोभं पुष्टिरजायत मेधा श्रुतं क्रियादण्डं

१२८

१२८

नयं विनयमेवच २६ बोधं बुद्धिस्तथा लज्जा विनयं वपुरात्मजं व्यवसायं प्रजज्ञे वै क्षेमं शान्तिरसूयत ॥
२७ सुखं सिद्धिर्यशः कीर्त्तिरित्येते धर्म्मयोनयः कामाद्रतिः सुतं हर्षं धर्म्मपौत्रमसूयत २८ हिंसा भार्य्या
त्वधर्म्मस्य तस्यां जज्ञे तथानृतं कन्या च निकृतिस्तस्यां सुतौ द्वौ नरकं भयं २९ माया च वेदना चैव मिथुनं
द्वयमेतयोः तयोर्जज्ञेऽथ वै माया मृत्युं भूतापहारिणं ३० वेदना स्वसुतञ्चापि दुःखं जज्ञेऽथ रौरवात् ॥
मृत्योर्व्याधिजराशोकतृष्णाक्रोधाश्च जज्ञिरे ३१ दुःखोत्तराः स्मृता ह्येते सर्व्वे वाधर्म्मलक्षणाः नैषां
भार्य्यास्ति पुत्रो वा सर्व्वे ते ह्यूर्द्ध्वरेतसः ३२ निर्ऋतिश्च तथा चान्या मृत्योर्भार्य्याभवन्मुने अलक्ष्मीर्नाम
तस्याञ्च मृत्योः पुत्राश्चतुर्द्दश ३३ अलक्ष्मीपुत्रकास्त्वेते मृत्योरादेशकारिणः विनाशकालेषु नरान्भज-
न्त्येते शृणुष्व तान् ३४ इन्द्रियेषु दशस्वेते तथा मनसि च स्थिताः स्वे स्वे नरं स्त्रियं वापि विषये योजयन्ति हि
३५ अथेन्द्रियाणि चाक्रम्य रागक्रोधादिभिर्नरान् योजयन्ति यथा हानिं यान्त्यधर्म्मादिभिर्द्विज ॥ ३६ ॥
अहङ्कारगतश्चान्यस्तथान्यो बुद्धिसंस्थितः विनाशाय नरस्त्रीणां यतन्ते मोहसंश्रिताः ३७ तथैवान्यो
गृहे पुंसां दुःसहो नाम विश्रुतः क्षुत्क्षामोऽधोमुखो नग्नश्चीरी काकसमस्वनः ३८ स सर्व्वान् खादितुं दृष्टो
ब्रह्मणा तपसो निधिः दंष्ट्राकरालमत्यर्थं विवृतास्यं सुभैरवं ३९ तमत्तुकाममाहेदं ब्रह्मा लोकपितामहः
सर्व्वं ब्रह्ममयः शुद्धः कारणं जगतोऽव्ययः ४० ब्रह्मोवाच नात्तव्यन्ते जगदिदं जहि कोपं शमं व्रज त्यजै
तान्तामसीं वृत्तिमपास्य रजसः कलां ४१ दुःसह उवाच क्षुत्क्षामोऽस्मि जगन्नाथ पिपासुश्चापि दुर्व्वलः
कथं तृप्तिर्मिया नाथ भवेयं बलवान् कथं कश्चाश्रयो ममाख्याहि वर्त्तेयं यत्र निर्वृतः ४२ ब्रह्मोवाच तवा
श्रयो गृहं पुंसां जनश्चाधार्म्मिको बले पुष्टिं नित्यं क्रियाहान्या भवान्वत्स गमिष्यति ४३ व्रणस्फोटा श्रुतं
वस्त्रमाहारञ्च ददामि ते क्षतं कीटावपन्नञ्च तथा श्वभिरवेक्षितं ४४ भग्नभाण्डगतन्तद्वन्मुखवातो
पशामितं उच्छिष्टापक्वमस्विन्नमवलीढमसंस्कृतं ४५ भग्नासनस्थितैर्भुक्तमासन्नागतमेवच विदि
ङ्मुखं सन्ध्ययोश्च नृत्यवाद्यस्वनोत्तमं ४६ उदक्यापहतं भुक्तमुदक्यादृष्टमेवच यच्चोपघातवत्किञ्चित् ॥

भक्ष्यं पेयमथापि वा ४७ सतानि तव पुष्ट्यर्थं मन्यच्चापि ददामि ते अयच्च प्राकृते दत्तमस्यातेयें त्व जायितः
४८ यत्नात्तु पूर्व्वके क्षिप्तमनर्थी कृतमेव च त्यक्त्वा माविष्कृतं यत्तु दत्तं चैवाति विस्मयात् ४९ दुष्टं तु दुष्टा-
दत्तञ्च यक्ष तद्धारी तत्फलं यच्च पौनर्भव: किञ्चित् करोत्या सुष्मिके कर्म ५० यच्च पौनर्भवा योषित्
तद्यक्ष तव तुष्टये कन्या शुल्कोप धानाय समुपास्ते धन क्रिया: ५१ तथैव यक्ष पुष्ट्यर्थमसच्छास्त्र कि
या श्रया: यच्चार्थे निर्हृतं किञ्चिद धीतं यन्न सत्यत: ५२ तत्सर्व्वं तव कालांश्च ददामि तव सिद्धये गु-
र्व्विराय भिरामे सन्ध्या नित्यकार्य्य व्यतिक्रमे ५३ असच्छास्त्र क्रियालाप दूषितेषु च दु:सह तवाभिभव
सामर्थ्यं भविष्यति सदा न्वृषु ५४ पङ्क्तिभेदे तथा पाके पाकभेदे तथा क्रिया नित्यञ्च गेह कलहे भविता
वसतिस्तव ५५ अपोष्य मागो च तथा वह्नि गोवाहनादिके असन्ध्याभ्युक्षिता गारे काले त्वत्तो भयं नृणां ५६
नक्षत्र ग्रह पीडासु त्रिविधोत्पात दर्शने अशान्तिकपरान् यक्ष नरानभिभविष्यसि ५७ वृथोपवासिनो म-
र्त्यां द्यूत स्त्री सदा रता: त्वद्भाषरोपकर्त्तारो वैडाल व्रति काश्च ये ५८ अब्रह्म चारिणा धीत मिज्या चावि
दुषा कृता तपोवने ग्राम्य भुजां तथैवानिर्ज्जितात्मनां ५९ ब्राह्मण क्षत्रिय विशां शूद्राणाञ्च स्वकर्म्मत:
परिच्युतानां या चेष्टा परलोकार्थ मीप्सतां ६० तस्याश्च यत्फलं सर्व्वं तत्ते यक्ष भविष्यति अन्यच्च ते प्रव
क्ष्यामि पुष्ट्यर्थं सन्निबोधतत ६१ भवतो वैश्व देवान्ते नामोच्चारण पूर्व्वकं सततेति दास्यन्ति भवतो बलि
मूर्ज्जितं ६२ य: संस्कृताशी विधिवच्चुचिरन्तस्तथा वहि: अलोलुपोऽजितस्त्रीकस्तत्गृहं यक्ष वर्ज्जय ६३
पूज्यन्ते हव्य कव्याभ्यां देवता: पितरस्तथा यामयोऽतिथय श्चापि तद्गृहं यक्ष वर्ज्जय ६४ यत्र मैत्री गृहे
बाल वृद्धयो षिन्नरेषु च तथा स्वजन वर्गेषु गृहं तच्चापि वर्जय ६५ योषितोऽभिरता यत्र न वहिर्गमनोत्सुका:
लज्जान्विता: सदा गेहं यक्ष तत्परि वर्जय ६६ वय: सम्बन्ध योग्यानि शयनान्यशनानि च यत्र गेहे त्वयाऽ
यक्ष तद्वर्ज्यं वचनान्मम ६७ यत्र कारुणिका नित्यं साधु कर्म्मण्य वस्थिता: सामान्योपस्करे र्युक्तास्त्य
जेथा यक्ष तद्गृहं ६८ यत्रासनस्था स्तिष्ठत्सु गुरु वृद्ध द्विजातिषु न तिष्ठन्ति गृहं तच्च वर्ज्यं यक्ष त्वया सदा ६९

मा॰ पु॰
१३१

महापङ्को युवती भोद् कामिनी हस्त भेरा रवो यत्र कल्प्यते तद्गृहं त्यज ९२ अनास्त्वा देवता यत्र सशस्त्रा स्त्राहवं विना कल्प्यन्ते मनुजैरर्च्या स्तत्परि त्यज मन्दिरं ९३ पौरजान पदो यत्र प्राक् प्रसिद्ध महोत्सवाः क्रियन्ते पूर्ववन्नेह न त्वं तत्र गृहे चर ९४ शूर्पवात घटाम्भोभिः स्नानं वस्त्रा म्बु विप्रुषैः नखाग्र सलिले श्चैव तान् याहि हतलक्षणान् ९५ देशाचारान् समयान् ज्ञाति धर्म्मं जपं होमं मङ्गलं देवतेष्टिं सम्यक् शौचं विधिवल्लोकवादान् पुसत्त्वया कुर्वतो माऽस्तु सङ्गः ९६ मार्कण्डेय उवाच इत्युक्ताद्दुःसहे ब्रह्मा तत्रैवान्तरधीयत चकार शासनं सोऽपि तथा पङ्कजजन्मनः ९७ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे यक्षानु शासनं नाम पञ्चाशोऽध्यायः ५० मार्कण्डेय उवाच दुःसहस्या भवद्भार्य्या निर्म्मार्ष्टि र्नाम नामतः जाता कलेस्तु भार्य्यायां मृतौ चाण्डाल दर्शनात् १ तयोरपत्यान्यभवन् जगद्व्यापीनि षोडश अष्टौ कुमाराः कन्याश्च तथाष्टावति भीषणाः २ दन्ताकृष्टिस्तथोक्तिश्च परिवर्त्तस्तथापरः अङ्गध्रुक् शकुनि श्चैव गण्ड प्रान्त रतिस्तथा ३ गर्भहा सस्यहा चान्यः कुमारास्तनयास्तयोः कन्याश्चान्यास्तथैवाष्टौ तासां नामानि मे शृणु ४ नियोजिका वै प्रथमा तथैवान्या विरोधिनी स्वयंहारकरी चैव भ्रामणी ऋतुहारिका ५ स्मृतिबीज हरे चान्ये तयोः कन्येऽतिदारुणे विद्वेषणायष्टमी नाम्नी कन्या लोक भयावहा ॥ ६ ॥ एतासां कर्म्म वक्ष्यामि दोष प्रशमनञ्च यत् अष्टानाञ्च कुमाराणां श्रूयतां द्विजसत्तम ७ दन्ताकृष्टिः प्रसूतानां बालानां दशन स्थितः करोति संहर्षे मतीं चिकीर्षुर्दुःसहागमम् ८ तस्योपशमनं कार्य्यं शुक्लस्यतिल सर्षपैः शयनस्योपरिक्षिप्तैर्मानुषैर्दशनोपरि ९ सुवर्च्चलौषधी स्नाना तथा सच्छास्त्र कीर्त्तनात् उष्ट्र कण्टक खड्गास्थि क्षौम वस्त्र विधारणात् १० तिष्ठत्यन्य कुमारस्तु तथा क्लिन्न्य सकृद्भुवन् शुभा शुभे नृणां युक्ते तथोक्तिस्तस्य नान्यथा ११ तस्माद्दुष्टे माङ्गल्यं वक्तव्यं पण्डितैः सदा दुष्टे श्रुते तथैवोक्ते कीर्त्तनीयो जनार्द्दनः १२ चराचर गुरुर्ब्रह्मा या यस्य कुलदेवता अन्यगर्भे परान् गर्भान् सैव्य परिवर्तयन् १३ रतिमाप्नोति वाकयञ्च विवक्षोरन्य देवयत् परिवर्त्तक संज्ञोऽयं तस्यापि सित सर्षपैः ॥ १४ ॥

[१३]

मार्कण्डेय पुराण

रक्षोघ्न मन्त्र जप्यैश्च रक्षां कुर्व्वीत तत्त्ववित् अन्येष्वपि तथान्यानामङ्गेषु स्फुरणोदिते १५ शुभाशुभं
तथा चेष्टकुशैस्तस्याङ्गताडने काकादि पक्षि संस्थो ऽन्यः खादेत खरतो ऽपिवा १६ शुभाशुभस्व कु-
शलैः कुमारो ऽन्यो ब्रवीति वै तत्रापि दुष्टे व्याक्षेपः प्रारब्धत्याग एवच १७ शुभे द्रुततरं कार्य्यमिति प्राह
प्रजापतिः गण्डान्तेषु स्थितश्चान्यो मुहूर्त्तादौ द्विजोत्तम १८ सर्व्वारम्भान् कुमारो ऽत्र शास्ततान्वान-
सूयतो विप्रोक्तया देवतास्तुत्या मूलोत्स्नातेन च द्विज १९ गोमूत्रसर्षपस्नानैस्तद्ग्रहपूजनैः सुत
स्य धर्म्मोपनिषत्कारणैः शास्त्रदर्शनैः २० अवज्ञया जन्मनक्षत्रभाभे अपति गण्डवान् गर्भे स्त्री गां-
तथा ऽन्यस्तु फलनाशो सुदारुणः २१ तस्य रक्षा सदा कार्य्या नित्यं शौचनिषेवणात् प्रसिद्ध मन्त्र लि-
खनाच्छस्त्रमाल्यादि धारणात् २२ विशुद्धगेहावसथादनाया साध्वे वै द्विज तथैव नस्य रक्षा चान्यः सस्य
हिंसुपहन्तिय: २३ तस्यापि रक्षां कुर्व्वीत जीर्णोद्धानादि धारणात् तथा परस्वगमनाच्चाण्डालस्य
प्रवेशनात् २४ वहिर्वलि प्रदानाच्च सोमाम्बु परिकीर्त्तनात् परदारपरद्रव्यहरणादिषु मानवान् ॥२५॥
नियोजयति चैवान्यान् वाच्या सा च नियोजिका तस्याः पवित्रपठनात् क्रोधलोभादिवर्ज्जनात् ॥ २६ ॥
नियोजयति मानेषु विरोधाच्च विवर्ज्जने आक्रुष्टो ऽन्येन मन्येत ताडितो वा नियोजिका २७ नियोजय-
त्येन मिति नरश्चेत्तद्धं शं बुधः परदारादि संसर्गे चित्तमात्मानमेवच २८ नियोजयत्यत्र साम्भि मिति-
प्रालो विचिन्तयेत् विरोधं कुरुते चान्या दम्पत्योः प्रीयमाणयोः २९ वन्धूनां सुहृदां पित्रोः पुत्रैः सा-
वर्णिके स्त्रया विरोधिनी सा तद्रक्षां कुर्व्वीत वलिकर्म्मणा ३० तथाति वाद सहनाच्छास्त्राचार निषेव-
णात् धान्यं खला गृहाद्गोष्ठ्यः पयः सर्पिस्तथा परा ३१ सस्यादि गृहिसङ्घ्या स्वपहन्ति च कन्यका सा
स्वयं द्वारि केत्युक्ता सदान्नधानतत्परा ३२ महानसादद्दे सिद्धमन्नागारस्थितं तथा परिविश्य मनसा-
सदा सार्द्धं भुङ्क्ते च भुञ्जता ३३ उच्छेषणो मनुष्याणां हरत्यन्नञ्च दुर्हरा कर्म्मान्तागारशालाभ्यः सिद्ध-
सिं हरति द्विज ३४ गोस्त्रीस्तनेभ्यश्च पयः क्षीरहारी सदैवसा दध्नो घृतं तिलात्तैलं सुरागारात्तथा सुरां ३५

रागं कुसुंभकादीनां कार्यासातु स्तनभेवच सा स्वयं हारिका नाम हरत्य विरतं द्विज ३६ कुर्य्याच्छिखंडिनो हन्द्रं रक्षार्थे
कृत्रिमां स्त्रियं रक्षा श्चैव गृहे लेख्या वर्ज्या च सोष्मता तथा ३७ होमाग्निदेवता धूप भस्मनाच परिक्रिया कार्य्यो
क्षीरादि भाराडा नामे च तद्र क्षर्णां स्मृतं ३८ उद्वेगं जनयत्यन्या एक स्थान निवासिनः पुरुषस्य तु या प्रोक्ता
भ्रामरणी सातु कन्यका ३९ तस्याथ रक्षां कुर्वीत विक्षिप्तैः सित सर्षपैः आसने शयने चोर्व्यां यत्रास्ते सतु
मानवः ४० चिन्तयेच्च नरः पापा मामेषा दुष्ट चेतना भ्राम यत्यस कृज्जप्य भुवः सूक्तं समाधिना ४१ स्त्रीणां
पुष्पं हरत्यन्या प्रवृत्तं सातु कन्यका अथ प्रवृत्ते सा ज्ञेया दोः सहा स्वतु हारिका ४२ कुर्व्वीत तीर्थ देवो कचै
त्य पर्व्वत सानुषु नदी सङ्गःस्नवा तेषु स्नपनं तस्य शान्तये ४३ मन्त्रवित् कृत तत्त्वज्ञः पर्व्व सूक्तमिति च द्विज ॥
चिकित्साज्ञ श्चवैद्यः से प्रयुक्ते वेशोषधैः ४४ स्मृतिञ्चापि हरत्यन्या स्त्रीणां सा स्मृति हारिका विविक्त
देशे सेवित्वा तस्या श्चोप शमो भवेत् ४५ बीजा पहारिणी चान्या स्त्री पुंसोरति भीषणा मेध्यान्न भोजनैः
स्नाने स्तस्या श्चोप शमो भवेत् ४६ अष्टमी द्वेषणी नाम कन्या लोक भयावहा या करोति नव द्विष्टं नरं ।
नारी मथापि वा ४७ मधु क्षीर घृता क्तां स्तु शान्त्यर्थं होमयेत्तिलान् कुर्व्वीत मित्र विन्दाञ्च तथेष्टिन्तत्र
शान्तये ४८ सतेषान्तु कुमाराणां कन्यानां द्विज सत्तम अष्टत्रिंशद पत्यानि तेषां नामानि मे शृणु ४९ दन्ता
कृष्टेर भूत कन्या विजल्पा कलहा तथा अवज्ञा कृत दुष्टोक्तिं र्विजल्पा तस्य शान्तये ५० तामेव चिन्तयेत् ।
प्राज्ञः प्रयत श्च गृही भवेत् कलहा कलहं गेहे करोत्य विरतं नृणां ५१ कुटुम्बना शहेतुः सा तस्य शान्तिं
निशामय दूर्व्वाङ्कुरान्मधु घृत क्षीरा क्तान् बलि कर्म्मणि ५२ विक्षिपेज्जुहुयाच्चैवानले मित्रञ्च कीर्त्तयेत् ॥
भूतानां मातृभिः सार्द्धं बालकानान्तु शान्तये ५३ विद्यानां तपसाञ्चैव संयमस्य यमस्य च कृष्यां वाणि-
ज्य लाभे च शान्तिं कुर्व्वन्तु मे सदा ५४ पूजिता श्च यथा न्यायं तुष्टिं गच्छन्तु मर्व्वशः कूष्माराडा यातुधाना-
श्च ये चान्ये गणा संज्ञिताः ५५ महा देव प्रसादेन महेश्वर मतेन च सर्व्वं एते नृणां नित्यं तुष्टिमाप्नु वजन्तु ते
५६ तुष्टाः सर्व्वे निरस्यन्तु दुष्कृतं दुरनुष्ठितं महा पातकजं सर्व्वं यच्चान्य द्विघ्न कारणं ५७ तेषां मेव प्रसा

देन विघ्नानश्यन्तु सर्व्वशः उद्वाहेषु च सर्व्वेषु वृद्धि कर्म्मसु चैव हि ५८ पुराया नुष्ठान योगेषु गुरु देवा-
र्च्चनेषु च जप यज्ञ विधानेषु यात्रासु च चतुर्द्दश ५९ शरीरा रोग्य भोगेषु सुखदान धनेषु च वृद्ध बा-
ला तुरेष्वेव शान्तिं कुर्व्वन्तु मे सदा ६० सोमास्तु पो तथा म्भोधिः सविता चानिलानलौ तथोक्तेः काल
जिह्वो ऽभूत् पुत्र लाल निकेतनः ६१ सयेषां जननी संस्थ स्नान शाखून् विवावते परिवर्त्त सुतौ द्वौ तु वि-
रूप विकृतौ द्विज ६२ तौ तु वृक्षाग्र परिखा प्राकारा म्भोधि संश्रयौ गुर्व्विराया: परिवर्त्तन्तौ कुरुतः पाव-
पादिषु ६३ कोष्ठके परिवर्त्तन्त्या गर्भस्यान्यो दशातः न वृक्षे चैव नावाहं न प्राकारे महो दधिं ॥ ६४ ॥
परिखां वा समाक्रामेद् वला गर्भ धारिणी अक्रः हक तनयं लेभे पिशुनं नाम नामतः ६५ सो ऽस्थि मज्जा-
गतः पुंसां वलमत्थ जितात्मनां श्येनकाक कपोतां श्च गृध्रो लूकौ श्च वै सुतान् ६६ अनाप शाकुनिः
पञ्च ज गृह्णस्तान् सुरासुराः श्येनं जग्राह स्तत्र च काकं कालो गृहीतवान् ६७ उलूकं निर्ऋति श्चैव न-
ग्राहाति भयावहं गृध्रं व्याधिस्तदीशो ऽकपोतं च स्वयं यमः ६८ ज्ञेया श्चैव न वै का भूता: पापा-
पपादने तस्मा च्छ्रेन नादयो यस्य निलीयेषुः शिरस्यथ ६९ तेना त्मरक्षणा यालं शान्तिं कुर्य्या द्विजो-
त्तम गेहे प्रसूतिं रेतथा तद्वन्नीडानि वेशने ७० नरसं वर्ज्जयेद् गेहं कपोताक्रान्त मस्तकं श्येनः कपोत गृ-
ध्र श्च काकोलूकौ गृहे द्विज ७१ प्रविष्टाः कथयेदन्तं वसतां तत्र वेश्मानि ईदृक् परित्यजेद्गेहं शान्तिं कु-
र्य्योच्च पण्डितः ७२ स्वप्ने ऽपि हि कपो तस्य दर्शनं न प्रशस्यते षड पत्यानि कथ्यन्ते गराड प्रान्तरतस्तथा
७३ स्त्रीणां रजस्वलस्थानं तेषां कालां श्च मे शृणु चत्वार्य्यहानि पूर्व्वाणि तथैवान्यत् त्रयोदश ॥ ७४ ॥
एकादशा तथैवान्य दपत्यं तस्य वै दिने अन्याहिनाभि गमने श्राद्ध दाने तथा परे ७५ पर्व्व स्वथान्यत् त-
स्मा तु वर्ज्यान्येतानि पण्डितैः गर्भहन्तुः सुतो विघ्नो मोहनी चापि कन्यका ७६ प्रविश्य गर्भ मत्य-
को भुक्त्वा मोहयते ऽपरा जायन्ते मोहना तस्याः सर्प मराडूक कच्छपाः ७७ सरी सृपाणि चान्यानि
तुरीय मथवा पुनः षरामा मान् गुर्व्विणी मांस मरनुवा नाम संयतां ७८ वृक्ष छाया श्रयां रात्रौ वथवा

त्रि चतुष्पथे श्मशान कट भूमिश्च सुत्तरीय विवर्ज्जितं ७९ रुद्यमानो निशीथे ऽथ आविशोन्नामसो स्त्रि-
यं तस्य हन्तुस्तथैवैकः सुद्र को नाम नामतः ८० सत्यार्हि स सदा हन्ति लब्ध्वा रन्ध्रं शृणुष्व तत् अमा
न्त्ल्य दिनारम्भे सुतघ्नो वपते चयः ८१ तेष्वेव तु प्रवेशं वै करोत्यन्तोपसङ्गिषु तस्मात् कल्पः सुप्रशस्ते
दिने ऽभ्यच्चर्य निशाकरं ८२ कार्य्यादारम्भ सन्निष्ठ हृष्टस्तुष्टः सहायवान् नियोजिकेतिया कन्या दुः
सहस्य मयोदिता ८३ जातं प्रचोदिकासंज्ञं तस्याः कन्या चतुष्टयं मत्तोन्मत्त प्रमत्तास्तु नवा नार्य्यस्तु ताः
सदा ८४ समा विशन्ति नाशाय चोदयन्तीह दारुणां अधर्म्मं धर्म्म रूपेण कामञ्चाकाम रूपिणां ॥ ८५ ॥
अनर्थञ्चार्थ रूपेण मोक्ष ञ्चा मोक्ष रूपिणं दुर्विनीता विना शौचं दर्शयन्ति पृथङ् नरान् ८६ भ्रास्यन्ते
ताभिरष्टाभिः पृथग्वा र्थान्तं पृथक् नराः तासां प्रवेशश्च गृहे सन्ध्यक्षेषु उदुम्बरे ८७ धाला विधात्री च्व ऽ
बलिर्यत्र काले नदीयते भुञ्जतो पिवतां वापि सङ्गिर्भिर्जल विप्रुषेः ८८ नव नारीषु संक्रान्ति स्ता सामा
स्वाभिजायते विरोधिन्यास्तथः पुत्रो चोदको ग्राहकस्तथा ८९ तमः प्रच्छादका श्चान्य स्तत्स्वरूपं शृणु-
ष्व मे प्रदीपं तैल संसर्गो दूषिते लङ्घिते तथा ९० सुशालो लूखले यत्र पादुके वासने स्त्रियः सूर्पेदात्रा
दिकं यत्र परा कष्य तथासनं ९१ यत्रोपलिप्त ञ्चानञ्चये विहारः क्रियते गृहे दर्व्वी मुखेन यत्राग्नि साहृतो
ऽन्यत्र नीयते ९२ विरोधिनी सुता स्तत्र विज्ञम्भन्ते प्रचोदिताः सको जिह्वा गलः पुंसां स्त्री ग्राग्र ञ्चाली-
क सत्यवान् ९३ चोदको नाम स प्रोक्तः पे शून्यं कुरुते गृहे अवधानं कृतश्चान्यः श्रवणस्थो ऽति दुर्म्मतिः
९४ करोति ग्रहणान्तेषां वचसां ग्राहकस्तु सः आक्रम्यान्यो मनो न्हणां तमसा छाद्य दुर्म्मतिः ९५ क्रोधं
जनयते यस्तु तमः प्रच्छादकस्तु सः स्वयं हार्य्यास्तु चौर्य्येन जनितस्तनयत्रयं ९६ सर्व्वहार्य्यर्द्ध हारी च
वीर्य्यहारी तथैव च अनाचान्त गृहेष्वेते मन्दाचार गृहेषु च ९७ अप्रक्षालित पादेषु प्रविशन्तु महान् सं ॥
खलेषु गोष्टेषु चैवं द्रोहो येषु गृहेषु वै ९८ तेषु सर्व्वे यथान्यायं विहरन्ति रमन्ति च भ्रामण्यास्तनयस्त्वेकः
काकजङ्घ इति स्मृतः ९९ तेनाविष्टो रतिं सर्व्वामेव प्राप्नोति वै पुरे भुञ्जन् यो गायते मैत्रे गायते हसते चयः

१२५

१०० सन्ध्या मैथुनिनश्चैव नरमाविशति द्विज कन्यात्रयं प्रसूता साया कन्या त्वत्तु हारिणी १०१ एका कुचहरा कन्या अन्या व्यञ्जन हारिका तृतीयातु समाख्याता कन्यका जात हारिणी १०२ यस्यान क्रियते सर्व्वः सम्यक् वैवाहिको विधिः कालो तीतोऽथवा तस्या हरत्येका कुचद्वयं १०३ सम्यक् श्राद्ध मदत्वा च तथा नच्चर्य च मातरं विवाहिताया: कन्याया हरन्ति व्यंजनं तथा १०४ अग्न्यम्बु शून्ये च तथा विधूपे सूति का गृहे अदीप शास्त्र मुशले भूति सर्षप वर्जिते १०५ अनुप्र विश्य सा जातम पहृत्यात्म सम्भवं ॥ क्षणा प्रसविनी वाले तत्रैवोत्सृजते द्विज १०६ सा जात हारिणी नाम सुघोरा पिशिता शना तस्मात् । सं रक्षणं कार्य्यं यत्नतः सूति का गृहे १०७ स्त्रतिश्चा प्रयताना ञ्च शून्यागार निषेवणात् अपहन्ति सुतस्तस्याः प्रचण्डो नाम नामतः १०८ पोत्रेभ्य स्तस्य सम्भूता लीकाः शत सहस्रशः चाण्डाल योनय श्चाष्टौ दण्ड पा शाति भीषणाः १०९ क्षुधा विष्टास्ततो लोका स्ता श्च चाण्डाल योनयः अस्य धावन्त चान्योन्य मत्तु कामाः परस्परं ११० प्रचण्डो वारयित्वा तु तास्ता श्चाण्डाल योनयः समये स्थापया मास सा । दृशो तादृशं शृणु १११ अद्य प्रभृति लोका नामा वासं यो हि दास्यति दण्डं तस्याहम तुलं धात यिष्ये न संशयः ११२ चाण्डाल योन्यऽवसथे लीका या प्रसविष्यति तस्या श्च सन्ततिः पूर्व्वा सा च सद्यो न शिष्यति॥ ११३ प्रसूते कन्य के द्वे तु स्त्री पुंसो वीज हारिणि वात रूपा मरूपा ञ्च तस्याः प्रहरणात्सुते ११४ वात रूपा निषे काले सा यस्मै क्षिपते सुतं स पुमान् वात शुक्रत्वं प्रयाति वनिता पिवा ११५ तथैव गच्छतः सद्यो निर्वीज त्वम रूपया अस्ना ताशी नरो यो ऽसौ तथा चापि वियोगिनः ११६ विद्वेषिणी तुया कन्या भृकुटी कुटिलानना तस्या द्वौ तनयौ पुंसाम प कार प्रकाशकौ ११७ निर्वीज त्वे नरो याति नारी वा शौच वर्ज्जिता पैशून्या भिरते लोल मसज्जलानि येवणां ११८ पुरुष द्वे षिणा श्चैतौ नरमा क्रम्य तिष्ठतः मात्रा भ्रात्रा तथा मित्रैर भीष्टैः स्वजनैः परैः ११९ विद्विष्टो नाशमायाति पुरुषो धर्म्मतोऽर्थतः एकस्तु स्वगुणांल्लोके प्रकाशयति पापकृत् १२० द्वितीय स्तु गुणान् मैत्रीं लोकस्याम प कर्षति इत्येते दोःसहाः सर्व्वे ।

यक्षराः सन्ततावथ पापा चाराः समाख्याता यैर्व्याप्त मखिलं जगत् १२१ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे दौः सहोत्पत्ति समापनं नाम ५१ मार्कण्डेय उवाच इत्येष तामसः सर्गो ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः रुद्र सर्गं प्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु १ तनया श्च तथैवाष्टौ पत्न्यः पुत्रा श्च ते तथा कल्पादावात्मनस्तुल्यं सुतं प्रध्यायतः प्रभोः २ प्रादुरासीद थाङ्केऽस्य कुमारो नीललोहितः रुरोद सुस्वरं सोऽथ द्रवं श्च द्विजसत्तम ३ किं रोदिषीति तं ब्रह्मा रुदन्तं प्रत्युवाचह नाम देहीति तं सोऽथ प्रत्युवाच जगत्पतिं ४ रुद्रस्त्वं देव नाम्नासि मारोदीर्धैर्य्यमावह एवमुक्तस्ततः सोऽथ सप्त कृत्वो रुरोदह ५ ततोऽन्यानि ददौ तस्मै सप्त नामानि वै प्रभुः स्थानानि चैषा मष्टानां पत्नीः पुत्रां श्चैव द्विज ६ भवं सर्व्वं तथेशानं तथा पशुपतिं प्रभुः भीम मुग्रं महादेव मुवाच स पितामहः ७ चक्रे नामान्यथैतानि स्थानान्येषाञ्च कारह सूर्य्यो जलं मही वन्हि र्व्वायुराकाशमेवच ८ दीक्षितो ब्राह्मणः सोम इत्येतास्तनवः क्रमात् सुवर्चला तथैवोमा विकेशी चापरा स्वधा ९ स्वाहा दिशस्तथा दीक्षा रोहिणी च यथाक्रमं सूर्य्यादीनां द्विज ज्ञेय रुद्राद्यैर्नामभिः सह १० शनै श्चरस्तथा शुक्रो लोहिताङ्गो मनोजवः स्कन्दः सर्गोऽथ सन्तानो बुध श्चानुक्रमात् सुतः ११ एवम्प्रकारो रुद्रोऽसौ सतीं भार्य्यामविन्दत दक्षकोपच्च तत्याज सा सती स्वं कलेवरं १२ हिमवद्दुहिता सा भून्मेनायां द्विजसत्तम तस्या भ्राता तु मैनाकः सखाम्भोधेरनुत्तमः १३ उपयेमे पुनश्चैनामनन्यां भगवान् भवः देवौ धाता विधातारौ भृगोः ख्यातिरसूयत १४ श्रियञ्च देव देवस्य पत्नी नारायणस्य या आयतिर्नियति श्चैव मेरोः कन्ये महात्मनः १५ धाता विधात्रोस्ते भार्य्ये तयोर्ज्जातौ सुतावुभौ प्राण श्चैव मृकण्डु श्च पिता मम महायशाः १६ मनस्विन्यामहं तस्मात् पुत्रो वेदशिरा मम धूम्रवत्यां समभवत् प्राणस्यापि निबोध मे १७ प्राणस्य द्युतिमान् पुत्र उत्पन्नस्तस्य चात्मजः अजरा श्च तयोः पुत्राः पौत्रा श्च बहवोऽभवन् १८ पत्नी मरीचेः सम्भूतिः पौर्णमा समसूयत विरजाः पर्व्वत श्चैव तस्य पुत्रौ महात्मनः १९ तयोः पुत्रांस्तु रक्षिष्ये वंशसंकीर्त्तने द्विज स्मृति श्चाङ्गिरसः पत्नी प्रसूता कन्यकास्तथा ॥ २० ॥

सिनीवाली कुहूश्चैव राका भानुमती तथा   अनुसूया तथैवात्रेर्जज्ञे पुत्रानकल्मषान् २१ सोमं दुर्व्वाससञ्चैव
दत्तात्रेयञ्च योगिनं प्रीत्यां पुलस्त्य भार्य्यायां दत्तोलिस्तत्सुतोऽभवत् २२ पूर्व्वजन्मनि सोऽगस्त्यः स्मृतः
स्वायम्भुवेऽन्तरे   कर्द्दमश्चार्व्ववीरश्च सहिष्णुश्च सुतत्रयं २३ क्षमा तु सुषुवे भार्य्या पुलहस्य प्रजापतेः ॥
क्रतोस्तु सन्नति भार्य्या बालखिल्यानसूयत २४ षष्टिर्यानि सहस्राणि ऋषीणामूर्द्धरेतसां   उर्ज्जायान्तु व-
शिष्टस्य सप्ताजायन्त वै सुताः २५ रजो गात्रोर्द्ध्ववाहुश्च सवलश्चानघस्तथा   सुतपाः शुक्र इत्येते सर्व्वे सप्त
र्षयः स्मृताः २६ योऽसावग्निरभीमानी ब्रह्मणस्तनयोऽग्रजः   तस्मात् स्वाहा सुतान लेभे त्रीनुदारौज-
सो द्विज २७ पावकं पवमानञ्च शुचिञ्चापि जलाशिनं   तेषान्तु सन्तता वन्ये चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ २८ ॥
कथ्यन्ते बहुशश्चैते पिता पुत्र त्रयञ्च यत्   एवमेकोनपञ्चाशद्वह्नयः परिकीर्त्तिताः २९ पितरो ब्रह्मणा
सृष्टा ये व्याख्याता मया तव   अग्निष्वात्ता वर्हिषदोऽनग्नयः साग्नयश्च ये ३० तेभ्यः स्वधा सुते जज्ञे मेनां वै
धारिणीं तथा   ते उभे ब्रह्मवादिन्यौ योगिन्यौ चाप्युभे द्विज ३१   इति श्री मार्कण्डेय पुराणे रुद्रसर्गो विवा-
नो नाम ५२ क्रौष्टुकिरुवाच   स्वायम्भुवं त्वयाख्यातमेतन्मन्वन्तरञ्च यत्   तदहं भगवन् सम्यक् श्रोतु-
मिच्छामि कथ्यतां १ मन्वन्तर प्रमाणञ्च देवा देवर्षयस्तथा   ये च क्षितीशा भगवन् देवेन्द्रश्चैव यस्तथा ॥ २ ॥
मार्कण्डेय उवाच   मन्वन्तराणां संख्याता साधिका ह्येकसप्ततिः   मानुषेण प्रमाणेन शृणु मन्वन्तरञ्च
मे ३ त्रिंशत्कोट्यस्तु संख्याताः सहस्राणि च विंशतिः   सप्तषष्टिस्तथान्यानि नियुतानि च संख्यया ॥ ४ ॥
मन्वन्तर प्रमाणञ्च इत्येतत् साधिकं विना   अष्टौ शत सहस्राणि दिव्यया संख्यया स्मृतं ५ द्विपञ्चाशत्त
थान्यानि सहस्राण्यधिकानि च   स्वायम्भुवो मनुः पूर्व्वं मनुः स्वारोचिषस्तथा ६ औत्तमस्तामसश्चैव
रैवतश्चाक्षुषस्तथा   षडेते मनवोऽतीतास्तथा वैवस्वतोऽधुना ७ सावर्णिः पञ्च रौच्याश्च भौत्याश्चाग-
मिनस्त्वमी   एतेषां विस्तरं भूयो मन्वन्तर परिग्रहे ८ वक्ष्ये देवानृषींश्चैव यक्षेन्द्राः पितरश्च ये   उत्पत्तिं
संग्रहं ब्रह्मन् श्रूयतामस्य सन्ततिः ९ यज्ञ नेशाम भूत सेत्रे तत्सुत्राणा महात्मनो   मनोः स्वायम्भुवस्यासन्

दश पुत्रास्तु तत्समाः १० यैरियं पृथिवी सर्व्वा सप्तद्वीपा सपर्व्वता ससमुद्राकरवती प्रतिवर्षं निवेशिता॥
११ स्वायम्भुवेऽन्तरे पूर्व्वं माद्ये त्रेतायुगे तथा प्रियव्रतस्य पुत्रैस्तैः पौत्रैः स्वायम्भुवस्य च १२ प्रियव्रतात्
प्रजावत्यां वीरात् कन्या व्यजायत कन्या सातु महाभागा कर्द्दमस्य प्रजापतेः १३ कन्ये द्वे दश पुत्राश्च
सम्राट् कुक्षी च ते उभे तयोर्वै भ्रातरः शूराः प्रजापतिसमा दश १४ अग्नीध्रो मेधातिथिश्च वपुष्मांश्च
तथा परः ज्योतिष्मान् द्युतिमान् भव्यः सवनः सप्त एव ते १५ प्रियव्रतोऽभ्यषिञ्चत्तान् सप्त सप्तसु पार्थि-
वान् द्वीपेषु तेन धर्म्मेण द्वीपांश्चैव निबोध मे १६ जम्बूद्वीपे तथाग्नीध्रं राजानं कृतवान् पिता प्लक्षद्वी-
पेश्वरश्चापि तेन मेधातिथिः कृतः १७ शाल्मलेस्तु वपुष्मन्तं ज्योतिष्मन्तं कुशाह्वये क्रौञ्चद्वीपे द्युति-
मन्तं भव्यं शाकाह्वये श्वरं १८ पुष्कराधिपतिञ्चापि सवनं कृतवान् सुतं महावीतो धातकिश्च पुष्क-
राधिपतेः सुतौ १९ द्विधा कृत्वा तयोर्वर्षं पुष्करः सन्न्यवेशयत् भव्यस्य पुत्राः सप्तासन्नामतस्तान्नि-
बोध मे २० जलदश्च कुमारश्च सुकुमारो मनीवकः कुशोत्तरोऽथ मेधावी सप्तमस्तु महाद्रुमः २१ तन्नाम
कानि वर्षाणि शाकद्वीपे चकार सः तथा द्युतिमतः सप्त पुत्रास्तांश्च निबोध मे २२ कुशलो मनुगश्चोष्णः
प्राकरश्चार्थकारकः मुनिश्च दुन्दुभिश्चैव सप्तभिः परिकीर्त्तितः २३ तेषां स्वनामधेयानि क्रौञ्चद्वीपे-
तथाभवन् ज्योतिष्मतः कुशद्वीपे पुत्रनामाङ्कितानि वै २४ तत्रापि सप्त वर्षाणि तेषां नामानि मे शृणु॥
उद्भिदं वेणवञ्चैव सुरथं लम्बनं तथा २५ धृतिमत् प्राकरञ्चैव कापिलं चापि सप्तमं वपुष्मतः सुताः
सप्त शाल्मलेशस्य चाभवन् २६ श्वेतश्च हरितश्चैव जीमूतो रोहितस्तथा वैद्युतो मानसश्चैव केतु-
मान् सप्तमस्तथा २७ तथैव शाल्मले तेषां समनामानि सप्त वै सप्त मेधातिथेः पुत्राः प्लक्षद्वीपेश्वर-
स्य वै २८ येषां नामाङ्कितैर्वर्षैः प्लक्षद्वीपस्तु सप्तधा पूर्व्वं शाकभवं वर्षं शिशिरन्तु सुखोदयं ॥ २९॥
आनन्दञ्च शिवञ्चैव क्षेमकञ्च ध्रुवन्तथा प्लक्षद्वीपादिभूतेषु शाकद्वीपान्तिमेषु वै ३० ज्ञेयः पञ्चसु
धर्म्मश्च वर्णाश्रमविभागजः नित्यः स्वाभाविकश्चैव अहिंसादिभिर्वर्ज्जितः ३१ पञ्चस्वेतेषु वर्षेषु-

सर्व्वे साधारणाः स्मृताः अग्नीध्राय पिता पूर्व्वं जम्बु द्वीपं ददौ द्विज ३२ तस्य पुत्रा बभूवुर्हि प्रजापतिसमा
नव ज्येष्ठो नाभि रिति ख्यात स्तस्य किं पुरुषो ऽनुजः ३३ हरिवर्षस्तृतीयस्तु चतुर्थो ऽभूदिला वृतः ॥
वर्षश्च पञ्चमः पुत्रो हिरण्यः षष्ठ उच्यते ३४ कुरुस्तु सप्तमस्तेषां भद्राश्व श्चाष्टमः स्मृतः नवमः केतु
माल श्च तन्नाम्ना वर्ष संस्थितिः ३५ यानि किं पुरुषा ख्यानि वर्ज्जयित्वा हिमाह्वयं तेषां स्वभावतः
सिद्धिः सुख प्राया ह्ययत्नतः ३६ विपर्य्ययो न तेष्वस्ति जरा मृत्यु भयं नच धर्म्मो धर्म्मौ न तेष्वास्तां नोत्त
माधममध्यमाः ३७ नवै चतुर्युगा वस्था नार्त्तवा ऋतवो नच अग्नीध्र सूनो र्नाभेस्तु ऋषभो ऽभूत्सुतो द्विज
३८ ऋषभाद्भरतो जज्ञे वीरः पुत्र शताद्वरः सो ऽभि षिच्यर्षभः पुत्रं महा प्राव्राज्य मास्थितः ॥ ३९ ॥
तपस्तेपे महा भाग पुलहा श्रम संश्रयः हिमाह्वं दक्षिणं वर्षं भरताय पिता ददौ ४० तस्मात्तु भारतं वर्षं
तस्य नाम्ना महात्मनः भरत स्याप्य भूत्पुत्रः सुमति र्नाम धार्म्मिकः ४१ तस्मिन्राज्यं समावेश्य भरतो
ऽपि वनं ययौ एतेषां पुत्र पौत्रैस्तु सप्त द्वीपा वसुन्धरा ४२ प्रिय व्रतस्य पुत्रैस्तु भुक्ता स्वायम्भुवे ऽन्तरे ॥
एष स्वायम्भुवः सर्गः कथि तस्ते द्विजोत्तम ४३ पूर्व्वे मन्वन्तरे सम्यक् किमन्यत् कथयामि ते ॥ ४४ ॥
इति श्री मार्कण्डेय पुराणे मन्वन्तर कथनं नाम ५३ क्रौष्टु किरुवाच कति द्वीपाः समुद्रा वा पर्व्वता
वा कति द्विज कियन्ति चैव वर्षाणि तेषां नद्य श्च का मुने १ महा भूत प्रमाणं च्च लोका लोकं स्तथैव च
पर्य्याप्तं परिमाणं च्च गतिं च्च न्द्रार्कयो रपि २ एतत् प्रब्रूहि मे सर्व्वं विस्तरेण महा मुने ३ मार्कण्डेय उवाच
शतार्द्ध कोटि विस्तारा पृथिवी कृत्स्न शो द्विज तस्या हि स्थान मखिलं कथयामि शृणुष्व तत् ४ येते द्वीपा
मया प्रोक्ता जम्बू द्वीपा दयो द्विज पुष्करान्ता महा भाग शृणवेषां विस्तरं पुनः ५ द्वीपात्तु द्विगुणो द्वीपो
जम्बूः प्लक्षो ऽथ शाल्मलिः कुशः क्रौञ्च स्तथा शाकः पुष्कर द्वीप एवच ६ लवणेक्षु सुरा सर्पिर्दधि दुग्ध
जला ब्धिभिः द्विगुणै र्द्विगुणै र्वृद्ध्या सर्व्वतः परिवेष्टिता ७ जम्बू द्वीपं स्य संस्थानं प्रवक्ष्ये ऽहं निबोध मे
लक्षमेकं योजनानां वृत्तो विस्तार दैर्घ्यतः ८ हिमवान् हेम कूट श्च ऋषभो मेरुरेव च नीलः श्वेत स्तथा

शृङ्गी सप्तास्मिन् वर्ष पर्व्वता: ९ द्वौ लक्ष योजनायामौ मध्ये तत्र महा चलौ तथा दक्षिणतो यौ तु यौ तथोत्तरतो गिरी १० दशभिर्दशभिर्न्यूनैः सहस्रैस्तैःपरस्परं द्वि साहस्रोच्छ्र याः सर्व्वे तावद्विस्तारिणश्च ते ॥ ११ ॥
समुद्रान्तः प्रविष्टाश्च षडस्मिन् वर्ष पर्व्वता: दक्षिणोत्तरतो निम्ना मध्ये तुङ्गायता क्षितिः १२ वेद्यर्द्धे दक्षिणे त्रीणि त्रीणि वर्षाणि चोत्तरे इलावृत्तं तयोर्मध्ये चन्द्रार्द्धाकारवत् स्थितं १३ ततः पूर्व्वेण भद्राश्वं केतुमालञ्च पश्चिमे इलावृत्तस्य मध्ये तु मेरुः कनक पर्व्वतः १४ चतुरशीति साहस्रस्तस्योच्छ्रायो महागिरेः प्रविष्टः षोडशाधस्ताद्विस्तीर्णः षोडशैव तु १५ शरावसंस्थितत्वाच्च द्वात्रिंशन्मूर्द्धि विस्तृतः शुक्लः पीतोऽसितो रक्तः प्राच्यादिषु यथा क्रमं १६ विप्रो वैश्यस्तथा शूद्रः क्षत्रियश्च सवर्णतः तस्योपरि तथैवाष्टौ पूर्व्वादिषु यथा क्रमं १७ इन्द्रादि लोक पालानां तन्मध्ये ब्रह्मणः सभा योजनानां सहस्राणि चतुर्द्दश समुच्छ्रिता १८ अयुतोच्छ्रायस्तस्याधस्तथा विष्कम्भ पर्व्वताः प्राच्यादिषु क्रमेणैव मन्दरो गन्धमादनः विपुलश्च सुपार्श्वश्च केतु पादप शोभिताः कदम्बो मन्दरे केतुर्जम्बूर्व्वै गन्धमादने २० विपुले च तथाश्वत्थः सुपार्श्वे च वटो महान् एकादश शतायामा योजनानि मेरुगाः २१ जठरो देवकूटश्च पूर्व्वस्यां दिशि पर्व्वतौ आनील निषधौ प्राप्तौ परस्पर निरन्तरौ २२ निषधः पारिपात्रश्च मेरोःपार्श्वे तु पश्चिमे यथा पूर्व्वौ तथा चैताबानील निषधायतौ २३ कैलासो हिमवांश्चैव दक्षिणेन महा चलौ पूर्व्व पश्चायतावेतावर्णवान्तर्व्यवस्थितौ २४ शृङ्गवान् जारुधिश्चैव तथैवोत्तर पर्व्वतौ यथैव दक्षिणे तद्वदर्णवान्तर्व्यवस्थितौ २५ मर्य्यादा पर्व्वता ह्येते कथ्यन्तेऽष्टौ द्विजोत्तम हिमवद्धेमकूटादि पर्व्वतानां परस्परं २६ नव योजन साहस्रं प्रागुदग्दक्षिणोत्तरं मेरोरिलावृते तद्वदन्तरे वै चतुर्द्दिशं २७ फलानि यानि वै जम्ब्वा गन्धमादन पर्व्वते गजदेह प्रमाणानि पतन्ति गिरि मूर्द्धनि २८ तेषां स्रावात् प्रभवति ख्याता जम्बू नदी ति वै यत्र जाम्बूनदं नाम कनकं सम्प्रजायते २९ सा परिक्रम्य वै मेरुं जम्बूमूलं पुनर्नदी विशति द्विज शार्दूल पीयमाना जनैस्ततः ३० भद्राश्वेऽश्वशिरा विष्णुर्भारते कूर्म्म संस्थितिः वराहः केतुमाले च मत्स्य रूपस्तथोत्तरे ३१ तेषु

नक्षत्र विन्यासा द्विपया: सम वस्थिता:   चतुर्ष्वपि द्विज श्रेष्ठ ग्रहा भि भव पादका: ३२   इति श्री मार्कण्डेय पुराणे भुवन कोशे जम्बू द्वीप वर्णने नाम ५५   मार्कण्डेय उवाच   शैलेषु मन्दरा द्येषु चतुर्ष्वेव द्विजोत्तम॥ वनानि यानि चत्वारि सरांसि च निबोध मे १   पूर्व्वे चैत्ररथं नाम दक्षिणे नन्दनं वनं   वैभ्राजं पश्चिमे शैले सावित्रं चोत्तरा चले २   अरुणोदं सर: पूर्व्वे मानसं दक्षिणे तथा   शीतोदं पश्चिमे मेरो र्महा भद्रं तथोत्तरे॥३॥ शीतार्त्त श्च कमुञ्ज श्च कुलीरो ऽथ सुकङ्कवान्   मणि शैलो ऽथ वृषवान् महा नीलो भवाचल: ४ सबिन्दु र्मन्दरो वेणु स्तामसो निषध स्तथा   देव शैल श्च पूर्व्वेण मन्दरस्य महा चल: ५   त्रिकूट शिखराद्रि श्च कालिङ्गो ऽथ पतङ्गक: रुचक: सानुमां श्चाद्रि स्ताम्रको ऽथ विशाखवान् ६   श्वेतोदर: समूल श्च वसुधार श्च रत्नवान् एक शृङ्गो महा शैलो राज शैल: पिपाठक: ७   पञ्च शैलो ऽथ कैलासो हिमवां श्चा चलोत्तम: इत्येते दक्षिणे पार्श्वे मेरो: प्रोक्ता महा चला: ८   सुरक्ष: शिशिराक्ष श्च वैडुर्य्य: कपिल स्तथा   पिञ्जरो ऽथ महा भद्र: सुरस: कपिलो मधु: ९   अञ्जन: कुक्कुट: कृष्ण: पाण्डर श्चा चलोत्तम: सहस्र शिखर श्चाद्रि: पारि पात्र: सशृङ्गवान् १०   पश्चिमेन तथा मेरो र्विस्कम्भात् पश्चिमा द्बहि:   एते ऽचला: समाख्याता: शृणुष्वा न्यां स्तथोत्तरान् ११   शङ्ख कूटो ऽथ वृषभो हंसना भस्तथा चल: कपिलेन्द्र स्तथा शैल: सानुमान् नील एव च॥१२॥ स्वर्ण शृङ्गी शात शृङ्गी पुष्पको मेघ पर्व्वत: विरजाक्षो वरा श्चाद्रि र्मयूरो जारुधि स्तथा १३   इत्येते कथिता ब्रह्मन् मेरोरुत्तरतो नगा:   एतेषां पर्व्वतानान्तु द्रोण्यो ऽतीव मनोहरा: १४   वनैरमल पानीयै: सरोभि रुपशोभिता:   तासु पुण्य कृतां जन्म मनुष्याणां द्विजोत्तम १५   एते भौमा द्विज श्रेष्ठ स्वर्गा: स्वर्ग गुणाधिका: न तासु पुण्य पापा नाम पूर्व्वा नामु पार्ज्जनं १६   पुण्योप भोगा एवोक्ता देवाना मपि ता स्वपि   शीतान्ता ऽद्येषु चैतेषु शैलेषु द्विजसत्तम १७   विद्या धराणां यक्षाणां किन्नरोरग रक्षसां   देवा नाञ्च महा वासा गन्धर्व्वाणां च शोभना: १८   महा पुण्या मनोज्ञे श्च सदेवो पवनै र्युता:   सरांसि च मनोज्ञानि सर्व्वर्त्तु सुखदो ऽनिल: १९   न चैतेषु मनुष्याणां वैमन स्यानि कुत्रचित्   तदेवं पार्थिवं पद्मं चतुष्पत्रं मयो दितं २०   भद्राश्वभारता

द्यानि पञ्चान्यस्य चतुर्दिशं भारतं नाम यद्वर्षं दक्षिणेन मयोदितं २१ तत्कर्म्म भूमिर्नान्यत्र संप्राप्तिः पुण्य पापयोः एतत्प्रधानं विज्ञेयं यत्र सर्व्वं प्रतिष्ठितं २२ तस्मात् स्वर्गापवर्गौ च मानुष्य नारकावपि तिर्य्यक्त्वमथवा प्यन्यत् नरः प्राप्नोति वै द्विज २३ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे भुवन कोषो नाम ५५ मार्कण्डेय उवाच धराधारं जगद्योनिं पदं नारायणस्य च ततः प्रवृत्ता या देवी गङ्गा त्रिपथ गामिनी १ सा प्रविश्य सुधायोनिं सोममाधारमम्भसां ततः सम्बध्यमानार्करश्मि सङ्गतिपावनी २ पपात मेरु पृष्ठे च सा चतुर्द्धा ततो ययौ मेरुकूट तटान्ते भ्यो निपतन्ती विवर्जिता ३ विकीर्य्यमाणा सलिला निरालम्बा पपात सा॥ मन्दरा द्येषु पादेषु प्रविभक्तौ दका समं ४ चतुर्ष्वपि पपाताम्बु विभिन्ना द्रि शिलोच्चया पूर्व्वा सीतेति विख्याता ययौ चैत्ररथं वनं ५ तत्प्लावयित्वा च ययौ वरुणोदं सरोवरं शीतान्तञ्च गिरिं तस्मात्तथा न्यान् गिरीन् क्रमात् ६ गत्वा भुवं समासाद्य भद्राश्वाज्जलधिं गता तथैवालकनन्दाख्य दक्षिणे गन्धमादने ७ मेरुपाद वनं गत्वा नन्दनं देव नन्दनं मानसञ्च महावेगात् प्लावयित्वा सरोवरं ८ आसाद्य शैलराजानं रम्यं हि शिखरन्तथा तस्माच्च पर्व्वतान् सर्व्वान् दक्षिणे पक्रमोदितान् ९ तान् प्लावयित्वा संप्राप्ता हिमवन्तं महागिरिं दधार तत्र तां शम्भुर्न मुमोच वृषध्वजः १० भगीरथेनाथ वासैः स्तुत्या चाराधितो विभुः तत्र मुक्ता च शर्व्वेणासप्त धा दक्षिणोदधिं ११ प्रविवेश त्रिधा प्राच्यां प्लावयन्ती महानदी॥ भागीरथी रथस्यानु स्रोतसे केन दक्षिणां १२ तथैव पश्चिमे पादे विपुले सा महानदी स्वरक्षुरिति विख्याता वैभ्राजे साचलं ययौ १३ शीतोदञ्च सरस्तस्मात् प्लावयन्ती महानदी स्वरक्षुः पर्व्वतं प्राप्ता ततश्च त्रिशिखं गता १४ तस्मात् क्रमेण चान्द्रीणां शिखरेषु निपत्य सा केतुमालं समासाद्य प्रविष्टा लवणोदधिं॥ सुपार्श्वन्तु तथैवाद्रिं मेरुपादं द्विसा गता तत्र सोमेति विख्याता सा ययौ सवितुर्वनं १६ तत्प्लावयन्ती संप्राप्ता मह्ना मद्र सरोवरं ततश्च शंखकूटं सा प्रयाता वै महानदी १७ तस्माच्च वृषभादीन् सा क्रमात् प्राप्य शिलोच्चयान् महार्णवमनु प्राप्ता प्लावयित्वोत्तरान् कुरून् १८ एव मेषा मया गङ्गा कथिता ते द्विजर्षभ॥

जम्बू दीप निवेशाश्च वर्षाणि च यथा तथं १९ वसन्ति तेषु सर्व्वेषु प्रजाः किंपुरुषादिषु सुखप्राया निरातङ्का
न्यून तो त्कर्ष वर्ज्जिताः २० नवस्वपि च वर्षेषु सप्त सप्त कुला चलाः एकैकस्मिंस्तदा देशे नद्य श्चाद्रि विनिः
सृताः यानि किंपुरुषा द्यानि वर्षाण्य ष्टौ द्विजोत्तम तेषू द्भिदानि तो यानि मेघवार्य्यत्र भारते २२ वार्क्षी
स्वाभाविकी देश्या तोयो त्था मानसी तथा कर्म्मजा च नृणां सिद्धि र्व्वर्षे ष्वेतेषु चाष्टसु २३ काम प्रदेभ्यो ॰
वृक्षेभ्यो वार्क्षी सिद्धिः स्वभावजा स्वाभाविकी समाख्याता ऌप्ति र्देश्या च देशिकी २४ अपां सौक्ष्म्याच्च
तोयोत्था ध्यानो पेता च मानसी उपासनादि कार्य्यात्तु धर्म्मजा साप्युदाहृता २५ नचैतेषु युगावस्था ना-
धयो व्याधयो नच पुण्या पुण्य समा रम्भो नैव तेषु द्विजोत्तम २६ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे जम्बूद्वीपवर्णने
नाम ५६ क्रौष्टुकि रुवाच भगवन् कथित न्त्वेत ज्जम्बू द्वीपं समासतः यदेतद्भवता प्रोक्तं कर्म्म नान्यत्र ॰
पुण्यदं १ पापाय वा महाभाग वर्ज्जयित्वा तु भारतं इतः स्वर्ग श्च मोक्ष श्च मध्यञ्चान्त ञ्च गम्यते ॥ २॥
नखल्वन्यत्र मर्त्यानां भूमौ कर्म्म विधीयते तस्मा द्विस्तर शो ब्रह्मन् ममैत द्भारतं वद ३ येचास्य भेदा या-
वन्तो यथावच्च स्थिति रेवच वर्षो ऽयं द्विज शार्दूल ये चास्मिन् देश पर्व्वताः ४ मार्कण्डेय उवाच भारत-
स्यास्य वर्षस्य नव भेदान्नि बोधमे समुद्रान्त रिता ज्ञेयास्ते त्वगम्याः परस्परं ५ इन्द्र द्वीपः कशेरु मांस्ताम्र
वर्णो गभस्ति मान् नाग द्वीपस्तथा सौम्यो गान्धर्व्वो वारुण स्तथा ६ अयन्तु नवम स्तेषां द्वीपः सागर ॰
संवृतः योजनानां सहस्रं वै द्वीपो ऽयं दक्षिणोत्तरात् ७ पूर्व्वे किराता यस्यान्ते पश्चिमे यवना स्तथा ब्रा-
ह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा श्चान्तः स्थिता द्विज ८ इज्या युद्ध वणि ज्याद्यैः कर्म्म भिः कृत पावनाः ॥
तेषां संव्यवहार श्च एभिः कर्म्म भि रिष्यते ९ स्वर्गा पवर्ग प्राप्ति श्च पुण्यं पापञ्च वै तथा महेन्द्रो मलयः ॰
सह्यः शुक्तिमा नृक्ष पर्व्वतः १० विन्ध्य श्च पारि पात्र श्च सप्तैवात्र कुला चलाः तेषां सहस्र श श्चान्ये भूध-
राये समीपगाः ११ विस्तारो च्छ्रयिणो रम्या विपुला श्चात्र सानवः कोलाहलः सवै भ्राजो मन्दरो दर्दुराचलः
१२ वातस्वनो वैद्युत श्च मैनाकः स्वरस स्तथा तुङ्ग प्रस्थो नाग गिरी रोचनः पाण्डरा चलः १३ पुष्पोगिरि

मा॰ पु॰
२४५

दुर्ज्जयन्तो रैवतो ऽर्व्वुदश्चैव ऋष्यमूकः सगोमन्तः कूटशैलः कृतस्मरः १४ श्रीपर्व्वतश्चकोरश्च शतशो
ऽन्ये च पर्व्वताः तैर्विमिश्रा जनपदा म्लेच्छा आर्य्याश्च भागशः १५ तैः पीयन्ते सरिच्छ्रेष्ठा यास्ताः सम्य-
ङ्निबोध मे गङ्गा सरस्वती सिन्धुश्चन्द्रभागा तथा परा १६ यमुना च शतद्रुश्च वितस्तैरावती कुहूः॥
गोमती धूतपापा च बाहुदा सदृषद्वती १७ विपाशा देविका रंक्षुर्निश्चीरा गण्डकी तथा कौशिकी ऽ-
चापगा विप्र हिमवत्पादनिःसृता १८ वेदस्मृतिर्वेदवती वृत्रघ्नी सिन्धुरेव च वेणवा सानन्दनी चैव ऽ-
सदानीरा मही तथा १९ पारा चर्म्मण्वती नूपी विदिशा वेत्रवत्यपि शिप्रा ह्यवन्ती च तथा पारिपात्रा-
श्रयाः स्मृताः २० शोणो महानदश्चैव नर्म्मदा सुरथा ऽद्रिजा मन्दाकिनी दशार्णा च चित्रकूटा तथा
परा २१ चित्रोत्पला सतमसा करमोदा पिशाचिका तथान्या पिप्पलि श्रोणी विपाशा वञ्जुला नदी॥
२२ सुमेरुजा शुक्तिमती शकुली त्रिदिवाक्रमुः स्कन्धपादप्रसूता वै तथान्या वेगवाहिनी २३ शिप्रा
पयोष्णी निर्विन्ध्या तापी सनिषधावती वेणाया वैतरणी चैव सिनीवाली कुमुद्वती २४ करतोया मह
गौरी दुर्गा चान्तःशिरा तथा विन्ध्यपादप्रसूतास्ता नद्यः पुण्यजलाः शुभाः २५ गोदावरी भीमरथा ऽ-
कृष्णा वेणाया तथा परा तुङ्गभद्रा सुप्रयोगा वाह्या कावेर्य्यथा परा २६ विन्ध्यपादविनिष्क्रान्ता ऽ-
इत्येताः सरिदुत्तमाः कृतमाला ताम्रपर्णी पुष्पजा सूत्पलावती २७ मलयाद्रिसमुद्भूता नद्यः शीत
जलास्त्विमाः पित्रसोमर्षिकुल्या च इक्षुका त्रिदिवा च या २८ लाङ्गलिनी वंशकरा महेन्द्रप्रभवाः
स्मृताः ऋषिकुल्या कुमारी च मन्दगा मन्दवाहिनी २९ कृपा पलाशिनी चैव शुक्तिमत्प्रभवाः स्मृ-
ताः सर्व्वाः पुण्याः सरस्वत्यः सर्व्वा गङ्गाः समुद्रगाः ३० विश्वस्य मातरः सर्व्वाः सर्व्वपापहराः स्मृ-
ताः अन्याः सहस्रशः प्रोक्ताः क्षुद्रनद्यो द्विजोत्तम ३१ प्रावृट्कालवहाः सन्ति सदाकालवहाश्च याः
मत्स्याश्वकूटाः कुल्याश्च कुन्तलाः काशिकोशलाः ३२ अथर्वाश्चार्कलिङ्गाश्च मलकाश्च वृकैः सह
मध्यदेश्या जनपदाः प्रायशो ऽमी प्रकीर्त्तिताः ३३ सह्यस्य चोत्तरे यास्तु यत्र गोदावरी नदी पृथिव्यामपि

१०८

हास्तिनायां स प्रदेशो मनोरमः ३४ गोवर्द्धनं पुरं रम्यं भार्गवस्य महात्मनः वाह्लीका वाटधाना श्च आ-
भीराः कालतोयकाः ३५ अपरान्ता श्च शूद्रा श्च पल्लवा श्चर्म्म खण्डिकाः गान्धारा यवना श्चैव सिन्धु
सौवीर मद्रकाः ३६ शतद्रुजाः कलिङ्गा श्च पारदा हार भूषिकाः माठरा बहु भद्रा श्च कैकेया दश मालि-
काः ३७ क्षत्रियो पनिवेशा श्च वैश्य शूद्र कुलानि च काम्बोजा दरदा श्चैव बर्ब्बरा हर्य्य वर्द्धनाः ॥३८॥
चीना श्चैव तुखारा श्च बहुला वाह्य तो नराः आत्रेया श्च भरद्वाजाः पुष्कला श्च कुशेरुकाः ३९ लम्पाकाः
शूलकारा श्च चुलिका जागुडैः सह औपधा श्चानि मद्रा श्च किरातानाञ्च जातयः ४० तामसा हंसमार्गा
श्च काश्मीरा स्तुङ्गना स्तथा शूलिकाः कुहका श्चैव ऊर्णा दर्व्वा स्तथैव च ४१ एते देशा ह्युदीच्यास्तु प्रा-
च्यान्देशान्निबोध मे अन्धार का मुदकरा अन्तर्गिर्य्या वहिर्गिराः ४२ तथा प्रवङ्ग रङ्गेया मानदा मानव-
र्त्तिकाः ब्रह्मोत्तराः प्रविजया भार्गवा ज्ञेय मल्लकाः ४३ प्राग्ज्योतिषा श्च मद्रा श्च विदेहास्ताम्रलिप्त-
काः मल्ला मगध गोमन्ताः प्राच्या जन पदाः स्मृताः ४४ अथा परे जन पदा दक्षिणा पथवासिनः पुण्ड्रा
श्च केवला श्चैव गोलाङ्गूला स्तथैव च ४५ शैलूषा मूषिका श्चैव कुसुमा नाम वासकाः महाराष्ट्रा माहि-
षका कलिङ्गा श्चैव सर्व्वशः ४६ आभीराः सहवैशिक्या आटव्याः शवरा श्च ये पुलिन्दा विन्ध्य मौले-
या वैदर्भा दण्डकैः सह ४७ पौरिका मौलिका श्चैव अश्मका भोग वर्द्धनाः नैषिका कुन्तला अन्ध्राः
उद्भिदा वन दारकाः ४८ दाक्षिणात्या स्त्वमी देशा अपरान्तान् निबोध मे सूर्य्यारकाः कालिवला श्च
दुर्गा श्चानीकटैः सह ४९ पुलिन्दा श्च सुमीना श्च रूपपाः स्वापदैः सह तथा कुरुमिन श्चैव सर्व्वे चैव
कठाक्षराः ५० नासिक्या द्या श्च ये चान्ये ये चैवोत्तर नर्म्मदाः भीरुकच्छाः समाहेयाः सह सारस्वतैरपि
५१ काश्मीरा श्च सुराष्ट्रा श्च अवन्त्या श्चार्बुदैः सह इत्येते ह्यपरान्ता श्च शृणु विन्ध्यनिवासिनः ५२
सराजा श्च करूषा श्च केरला श्चोत्कलैः सह उत्तमर्णा दशार्णा श्च भोज्याः किष्किन्धकैः सह ॥ ५३ ॥
तोशालाः कोशला श्चैव त्रैपुरा वैदिशास्तथा तुम्बुरा स्तुम्बुला श्चैव पटवो नैषधैः सह ५४ अन्नजा स्तु

स्थिकाराश्च वीरहोत्रा स्त्ववन्तय: एते जनपदा: सर्व्वे विन्ध्यपृष्ठनिवासिन: ५५ अतो देशान् प्रवक्ष्यामि ।
पर्व्वताश्रयिणश्च ये नीहारा हंसमार्गाश्च कुरवो गुर्गणा: खसा: ५६ कुन्तप्रावरणा श्चैव ऊर्णा दार्व्वा:
सकजका: त्रिगर्त्ता गालवा श्चैव किराता स्तामसे: सह ५७ कृतत्रेतादिक श्चात्र चतुर्युगकृतो विधि: ॥
सतत्तु भारतं वर्षं चतु:संस्थानसंस्थितं ५८ दक्षिणा परतो ह्यस्य पूर्व्वेण च महोदधि: हिमवानुत्तरेणा-
स्य कार्म्मुकस्य यथा गुण: ५९ तदेतद्भारतं वर्षं सर्व्वबीजं द्विजोत्तम ब्रह्मत्व ममरेशत्वं देवत्वं मरुतस्त-
था ६० मृगयक्षाप्सरो योनिस्तद्वत्सर्व्वे सरीसृपा: स्थावराणाञ्च सर्व्वेषामितो ब्रह्मन् शुभाशुभै: ६१
प्रयाति कर्म्म भूर्ब्रह्मन् नान्या लोकेषु विद्यते देवानामपि विप्रर्षे सदा एष मनोरथ: ६२ अपि मानुष्य ।
माप्स्यामो देवत्वात्प्रच्युता: क्षितौ मनुष्य: कुरुते तत्तु यन्न शक्यं सुरासुरै: ६३ तत्कर्म्म निगडग्रस्तै: ।
स्वकर्म्म ख्यापनो त्सुकै: न किञ्चित् क्रियते कर्म्म सुखलेशोपबृंहितै: ६४ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे
नद्यादि वर्णनो नाम ५७ क्रौष्टुकिरुवाच भगवन् कथितं सम्यक् भवता भारतं मम सरित: पर्व्वतादेशा
येच तत्र वसन्ति वै १ किन्तु कूर्म्मस्त्वया पूर्व्वं भारते भगवान् हरि: कथितस्तस्य संस्थानं श्रोतुमिच्छाम्य
शेषत: २ कथं स संस्थितो देव: कूर्म्मरूपी जनार्द्दन: शुभाशुभं मनुष्याणां व्यज्यते च तत: कथं यथामु-
खं यथा पादन्तस्य तद्ब्रूह्य शेषत: ३ मार्कण्डेय उवाच प्राङ्मुखो भगवान् देव: कूर्म्मरूपी व्यवस्थित:
आक्रम्य भारतं वर्षं नवभेदमिमं द्विज ४ नवधा संस्थितान्यस्य नक्षत्राणि समन्तत: विषया श्च द्विज ।
श्चये सम्यक् तान्निबोधमे ५ वेदमन्त्रा विमाण्डव्या: शाल्वनीपास्तथा शका: उज्जिहाना स्तथा ।
वत्सघोषसंख्या स्तथा खशा: ६ मध्ये सारस्वता मत्स्या: शूरसेना: समाथुरा: धर्म्मारण्या ज्योतिषि ।
का गौरग्रीवा गुडाश्मका: ७ वैदेहका: सपाञ्चाला: संकेता: कङ्कमारुता: कालकोटि सपाषण्डा:
पारिपात्र निवासिन: ८ कापिङ्गला: कुरुर्वाह्या स्तथैवो डुम्बरा जना: गजाह्वयाश्च कूर्म्मस्य जलमध्यनि-
वासिन: ९ कृत्तिका रोहिणी सौम्या येते षां मध्यवासिनां नक्षत्र त्रितयं विप्र शुभाशुभ विपा[illegible]॥१०॥

हयध्वजो ऽञ्जन श्चैवजम्वा ख्यो मानवा चल: स्तूर्प कर्णो व्याघ्र मुख: खर्म्मक : कर्व्वट शन: ११ तथा
चन्द्रेश्वरा श्चैव खशाश्च मगधा स्तथा गिरयो मैथिला: शुभ्रा स्तथा वदन दन्तुरा: १२ प्राग्ज्योतिषा:सलौ
हित्या: सामुद्रा: पुरुषाद का: पूर्णोत्कटो भद्रगौर स्तथो दय गिरिर्द्विज १३ कषाया मेखला मुष्टास्ता
मलिप्तैक पादपा: वर्द्धमाना: कोशला श्च मुखे कूर्म्मस्य संस्थिता: १४ रौद्र: पुनर्व्वसु: पुष्यो नक्षत्र
त्रितयं मुखे पदे तु दक्षिणे देशा: क्रौष्टु के वदत: शृणु १५ कलिङ्ग वङ्ग जठरा: कोशला मूषिकास्त-
था चेदय श्चोर्द्ध कर्णा श्च मत्स्या द्या विन्ध्य वासिन: १६ विदर्भा नारिकेला श्च धर्म्म द्वीपा स्तथैलिका:
व्याघ्र ग्रीवा महा ग्रीवा स्त्रै पुरा: श्म श्रुधारिणा: १७ कैष्किन्ध्या हेम कूटा श्च निषधा: कटकस्थला: ॥
दशार्णा हारिका नग्ना निषादा: काकुलालका: १८ तथैव पर्ण शवरा: पादे वै पूर्व्व दक्षिणे आश्लेषासं
तथा पैत्र्य फाल्गुण्य: प्रथमा स्तथा १९ नक्षत्र त्रितयं पादमाश्रितं पूर्व्व दक्षिणं लङ्का काला जिना
श्चैव शैलिका निकटा स्तथा २० महेन्द्र मल याद्री च दर्दुरे च वसन्ति ये कर्कोटक वने ये च भृगुकच्छा:
सकोङ्कना: २१ सर्व्वा श्चैव तथा भीरा वेणाया स्तीर निवासिन: अवन्तयो दास पुरास्तथैवा कणिनो जना
२२ महा राष्ट्रा: सकर्णाटा गोन र्द्दा श्चित्र कूटका: चोला: कोल गिरा श्चैव क्रौञ्च द्वीप जटा धरा: ॥ २३ ॥
कावेरी ऋष्य मूकस्था नासिक्या श्चैव येजना: शङ्ख शुक्त्यादि वैदूर्य्य शैल प्रान्त चराश्चये २४ तथा वा-
रिचरा: कोला: चर्म्म पट्ट निवासिन: गणवाह्या: परा: कृष्णा द्वीप वासिनी वासिन: २५ सूर्य्या द्री
कुमुदाद्री च ते वसन्ति तथा जना: औखावना: सपि शिकास्तथा ये कर्म्म नायका: २६ दक्षिणा: कौ
रुषा ये च ऋषि का तापसा श्रमा: ऋषभा: सिंहला श्चैव तथा काञ्ची निवासिन: २७ तिलङ्ग कुञ्ज
रदरी कच्छ वासाश्च येजना: ताम्रपर्णी तथा कुक्षिरिति कूर्म्मस्य दक्षिणा: २८ फाल्गुण्य श्चोत्तरा
हस्त चित्रा चर्क्षत्रयं द्विज कूर्म्मस्य दक्षिणे कुक्षौ वाह्य पादस्तथा परे २९ काम्बोजा: पह्लवा श्चैव
तथैव वडवा मुखा: तथा च सिन्धु सौ वीरा: सानर्ता वनिता मुखा: ३० द्रावणा: मार्गिणा: शूद्रा: कर्ण

(मार्कण्डेय)

प्राथेय वर्व्वरा: किराता: पारदा: पाराङ्गा स्तथा पार शवा: कला: ३१ दुर्ज्जकाहेम गिरि का: सिन्धु काल।
कोवेरता: सौराष्ट्रा दरदा श्चैव द्राविडा श्च महार्णवा: ३२ एते जन पदा: पादे स्थिता वै दक्षिणे ऽपरे स्वा
त्यो विशाखा मैत्रञ्च नक्षत्र त्रय मेवच ३३ मणि मेघ: सुराद्रि श्च खञ्जनो ऽस्त गिरि स्तथा अपरान्ति
का हैहया श्च शान्ति का विप्रशस्तका: ३४ कोकङ्कणा: पञ्चदका वमना ह्यवरा स्तथा तार क्षुरा ह्यङ्ग
का: शर्करा: शाल्म वेश्मका: ३५ गुरुस्वरा: फाल्गुणा का वेणु मत्याञ्च ये जना: तथा फाल्गुलुका।
घोरा गुरुहा श्च कला स्तथा ३६ एके क्षणा वाजि केशा दीर्घ ग्रीवा: सचूलिका: अश्वकेशा स्तथा पुच्छे
जना: कूर्म्म स्य संस्थिता: ऐन्द्र मूलन्त था याढा नक्षत्र त्रय मेवच माराडव्या श्चाड खारा श्च अश्मका।
लन ता स्तथा ३८ कुन्यता लड हा श्चैव स्त्री वाह्या वालिका स्तथा नृसिंहा वेणु मत्या ञ्च बला वस्था
स्तथा परे ३९ धर्म्म वद्धा स्तथा लूका उरु कर्म्म स्थिता जना: वाम पादे जना: पार्श्वे स्थिता: कूर्म्म स्य।
भागुरे ४० आषाढा श्रवणो चैव धनिष्ठा यत्र संस्थिता कैलाशो हिमवां श्चैव धनुष्मान्च वसुमां स्तथा ४१
क्रौञ्चा: कुरुवका श्चैव क्षुद्र वीणा श्च जना: रसालया: सकैकेया भोग प्रस्था: सयामुना: ४२ अन्त
द्वीपा स्त्रिगर्त्ता श्च अग्नी ज्या: सार्दना जना: तथैवा श्व मुखा: प्राप्ता श्चिविडा: केश धारिणा: ४३ दासे
का वाट धाना: शव धानास्त थैवच पुष्कला धम के राता स्तथा तक्ष शिला श्रया: ४४ अम्बाला मालवोमद्रा
वेणुका सव दन्तिका: पिङ्गला मान कलहा हूणा: कोहल का स्तथा ४५ माराडव्या भूति युव का: शात
कास्तथा हेम भूतो श्च कूर्म्म स्य वाम कुक्षि सुपाश्रिता: ४७ वारुणञ्चाथ नक्षत्रं तत्र प्रोष्ठ पदा द्वयं येन।
किन्नर राजञ्च पशु पालं सकीच कं ४८ काश्मीर कं तथा राष्ट्र गभि सार जनस्तथा दवदास्त्व ङ्गना श्चैव कु-
लश वन राष्ट्र का: ४९ सौरिष्ठा ब्रह्म पुरका स्तथैव वन वाह्य का: किरात कौशि का नन्दा जना: पह्लव लोल
ना: ५० दार्वादा मरका श्चैव कुरट्या स्त्वान्न दारका: एक पादा: खशा घोषा: स्वर्ग भौमा नवद्य का: ॥ ५१॥

तथा सयवना श्चिङ्गश्चीर श्रावराणा श्चये त्रिनेत्रा: पौरवा श्चैव गान्धर्व्वा श्च द्विजोत्तम ५२ पूर्व्वोत्तरन्तु कूर्म्मस्य पाद मेते समाश्रिता: रेवत्या श्चाश्वि देवत्यं यास्यञ्च र्क्ष मिति त्रयं ५३ तत्र पादे समाख्यातं पाकाय मुनि सत्तम देशे ष्वे तेषु चैतानि नक्षत्राणय पि वै द्विज ५४ एतत्पीडा श्रमी देशा: पीड्यन्ते ये। क्रमो दिता: यान्ति चाभ्युदयं विप्र ग्रहे: सम्यग वस्थिते: ५५ यस्य र्क्षस्य पतिर्यो वै ग्रह स्तद्भा विनोभ ये तद्देशस्य मुनि श्रेष्ठ तदुत्कर्षे शुभा गम: ५६ प्रत्येकं देश सामान्यं नक्षत्र ग्रह सम्भवं भयं लोकस्य भवति शोभनं वा द्विजोत्तम ५७ स्वर्क्षेर शोभने जन्तो: सामान्य मति भी तिदे ग्रहे भवति पीडोत्य। मल्या यास मशोभने ५८ तथैव शोभन: पाको दु:स्थिते श्च तथा ग्रहे: अल्पो पका राय नृणां देशज्ञे। श्चात्मनो बुध: ५९ द्रव्ये गोष्ठे ऽथ भृत्येषु सुहृत्सु तनयेषुवा भार्य्यां याञ्च ग्रहे दु:स्थे भय पुराय वतां नृ णां ६० दिग्देश जनसामान्यं नृप सामान्य मात्मजे नक्षत्र ग्रह सामान्यं नरो भुङ्क्ते शुभा शुभ ६२ पर स्परा भि रक्षा च ग्रह दो स्थ्येन जायते एतेभ्य एव विप्रेन्द्र शुभ हानि स्तथा शुभे: ६३ यदेतत्कूर्म्म संस्थानं नक्षत्रेषु मयो दितं एतत्तु देश सामान्य मशुभं शुभ मेवच ६४ तस्मा द्दि ज्ञाय देशर्क्ष ग्रह पीडान्तथा त्मन: कुर्व्वीत शान्तिं मेधावी लोक वादां श्च सत्तम ६५ श्राकाश दैवता नाञ्च दैत्या दीना दोहदा। पृथ्व्यां पतन्ति ते लोके लोक वादा इति श्रुता: ६६ तां तथैव बुध: कुर्य्यात् लोकवा दान्न हापयेत् तेषा न्त त्करणा न्नृणां युक्तो दुष्टागम क्षय: ६७ शुभोदयं ग्रहा निञ्च पापानां द्विज सत्तम प्रज्ञा हानिं प्रकु र्य्युस्ते द्रव्या दीनाञ्च कुर्व्वते ६८ तस्मा च्छान्ति पर: प्राज्ञो लोक वादरतस्तथा लोक वादां श्च शान्तीश्च ग्रह पीडा सु कारयेत् ६९ श्रद्रो हानुपवासो श्च शस्तं चैत्यादि वन्दनं जप होमं तथा दानं स्नानं क्रोधादि वर्ज्जनं ७० श्रद्रोह: सर्व्व भूतेषु मैत्रीं कुर्य्याच्च पण्डित: वर्ज्जयेदसतीं वाच मति वादां स्तथैव च ॥७१॥ ग्रह पूजाञ्च कुर्व्वीत सर्व्व पीडासु मानव: एवं शास्यन्त्य शेषाणि घोराणि द्विज सत्तम ७२ प्रयता नां मनुष्याणां ग्रहर्क्षोत्थान्य शेषत: एष कूर्म्मो मया ख्यातो भारते भगवान् विभु: ७३ नारायणोस्य।

चिन्त्यात्मा यत्र सर्व्वं प्रतिष्ठितं तत्र देवाः स्थिताः सर्व्वे प्रति नक्षत्र संश्रयाः ७४ तथा मध्ये हुत वहः
पृथ्वी सोम श्चवै द्विज मेषा दयस्तथो मध्ये मुखे द्वौ मिथुनादिकौ ७५ प्रागदक्षिणो तथा पादे कर्कि
सिंहो व्यवस्थितो सिंह कन्या तुला श्चैव कुक्षो राशित्रयं स्थितं ७६ तुलाथ वृश्चिक श्चोभौ पादे द-
क्षिणा पश्चिमे पृष्टे च वृश्चिके नेव सह धन्वी व्यवस्थितः ७७ वायव्ये चास्य वै पादे धनुर्ग्राह्या दिकं
त्रयं कुम्भ मीनौ तथै वास्य उत्तरां कुक्षिमाश्रितौ ७८ मीन मेषौ द्विज श्रेष्ठ पादे पूर्व्वोत्तरे स्थितौ कूर्म्मे
देशास्तथ र्क्षाणि देशोष्वे तेषु वै द्विज ७९ राशयश्च तथर्क्षेषु ग्रहराशि ष्व वस्थिताः तस्माद्ग्रह र्क्षपीडा
सु देश पीडां विनिर्दिशेत् ८० तत्र स्नात्वा प्रकुर्व्वीत्त दान होमा दिकं विधिं सएव वैष्णवः पादो ब्रह्मा म-
ध्ये ग्रहस्य यः ८१ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे कूर्म्मनिवेशो नाम ५८ मार्कण्डेय उवाच एवन्तु
भारते वर्षे यथावत् कथितं मुने कृतं त्रेता द्वापरञ्च तथा तिष्य चतुष्टयं १ अत्रैवैत द्युगानान्तु चातुर्व्व-
र्ण्यो ऽत्र वै द्विज चत्वारि त्रीणि द्वे चैव तथै कञ्च शरच्छतं २ जीवन्त्यत्र नरा ब्रह्मन् कृत त्रेतादिके
क्रमात् देव कूटस्य पूर्व्वस्य शैलेन्द्रस्य महात्मनः ३ पूर्व्वेण यत् स्थितं वर्षं भद्रा श्वं तन्निबोध मे श्वेत
पर्ण श्च नील श्च शैवाल श्चा चलोत्तमः ४ कौरञ्जः पर्ण शालाग्रः पञ्चैते तु कुलाचलाः तेषां प्रसूति
रन्ये ये बहवः क्षुद्र पर्व्वताः ५ तैर्वै शिष्टा जनपदा नाना रूपाः सहस्रशः ततः कुमुद संकाशाः शुद्ध
सानु स मंगलाः ६ इत्येव माद्यो ऽन्ये ऽपि शत शो ऽथ सहस्रशः शीता शंखावती भद्रा चक्रावर्त्ता
दिकास्तथा ७ नद्यो ऽथ बह्व्यो विस्तीर्णाः शीत तोयौघ वाहिकाः अत्र वर्षे नराः शंख शुद्ध हेम सम
प्रभाः ८ दिव्य सङ्ग मिनः पुण्या दश वर्ष शतायुषः अथ ऽत्र मौन तेषुस्ते सर्व्वे ते सम दर्शनाः ९
तितिक्षादि भिरष्टाभिः प्रकृत्या ते गुणैर्युताः तत्राप्य श्व शिरा देव श्चतुर्बाहुर्ज्जनार्द्दनः १० शिरो हृदय
मेढ्राङ्घ्रि हस्ते श्चा क्षित्र यान्वितः तस्या प्यथैवं विषया विज्ञेया जगतः प्रभोः ११ केतुमाल मतो
वर्षं निबोध मम पश्चिमं विशालः कम्बलः कृष्णो जयन्तो हरि पर्व्वतः १२ विशोको वर्द्धमान श्च सप्तैते

त कुल पर्व्वता: अन्ये सहस्र शः शैला येषु लोक गणाः स्थित: २३ मौल यस्ते महा काया: शाकमोच
करम्भ का: अङ्गुल प्रमुखा श्चापि वसन्ति शत योजना: २४ ये पिवन्ति महा नद्यो वंशु प्रमां स्वकाम्वलां
अमोघां कामिनीं श्यामां तथैव वान्या: सहस्र शः २५ अत्रा प्यायु:समं पूर्व्वं रत्रापि भगवान् हरि: वराह
रूपी पादास्य हस्तृष्ट पार्श्वत स्तथा २६ त्रिनक्षत्र युते देशो नक्षत्राणि शुभानि च इत्येतत् केतुमालन्ते।
कथितं मुनि सत्तम २७ अत: परं कुरून् वक्ष्ये निवोधेह ममोत्तरान् तत्र वृक्षा मधुफला नित्य पुष्प फलो।
पगा: २८ वस्त्राणि च प्रसूयन्ते फले ष्वा भरणानि च सर्व्व काम प्रदास्ते हि सर्व्व काम फल प्रदा:॥२९॥
भूमि र्मणि मयी वायु: सुगन्ध: सर्व्वदा सुख: जायन्ते मानवा स्तत्र देव लोक परिच्युता: ३० मिथुनानि।
प्रसूयन्ते समकाल स्थितानि वै अन्योन्य मनुरक्तानि चक्रवा कोप मानि च ३१ चतुर्दश सहस्राणि तेषां
साढ्ढानि वै स्थिति: चन्द्र कान्त श्च शैलेन्द्र सूर्य्य कान्त स्तथा पर: ३२ तस्मिन कुला चलौ वर्षे तन्मध्ये च।
महानदी भद्र सोमा प्रयात्युर्व्यां पुण्याया मल जलैर्निर्मली ३३ सहस्रशस्तथैवान्या नद्यो वर्षे ऽपिचोत्तरे ॥
तथान्या: क्षीर वाहिन्यो घृत वाहिन्य एव च ३४ दध्नो ह्रदा स्तथा तत्र तथान्ये चानु पर्व्वता: अमृत स्वाद
कल्यानि फलानि विविधानि च ३५ वनेषु तेषु वर्षेषु शत शो ऽथ सहस्र शः तत्रापि भगवान् विष्णु:।
प्राक् शिरा मत्स्य रूपवान् ३६ विभक्तो नवधा विप्र नक्षत्राणां त्रयं त्रयं दिशस्तथापि नवधा विभक्ता।
मुनि सत्तम ३७ चन्द्र द्वीप: समुद्रे च भद्र द्वीप स्तथा पर: तत्रापि पुण्यो विख्यात: समुद्रान्ते महाकुरे ३८
इत्येतत् कथितं ब्रह्मन् कुरु वर्षं मयोत्तरं शृणु किं पुरुषादीनि वर्षाणि गदतो मम ३९ इति श्री मार्कण्डे
य पुराणे उत्तर कुरु कथने ५९ मार्कण्डेय उवाच यत्तु किम्पुरुषं वर्षं तत्त्वक्ष्याम्यहं द्विज यत्र सुरे।
श साहस्रं पुरुषाणां वपुष्मतां १ अनामया ह्य शोका श्च नरा यत्र तथा स्त्रिय: प्लक्ष: षण्ड श्च तत्रोक्त:
सु महान्नन्दनो पम: २ तस्य ते वै फल रसं पिबन्त: पुरुषा: सदा स्थिर यौवन निष्पन्ना स्त्रिय श्चोत्पल
गन्धिका: ३ अत: परं किं पुरुषाद्धरि वर्षं प्रचक्षते महारजत सङ्काशा जायन्ते तत्र मानवा: ४ देव-

लोकच्युता: सर्व्वे देव रूपाश्च सर्व्वशः हारि वर्षे नरा: सर्व्वे पिवन्ती सुरसं शुभं ५ नजरा बाधते तत्र न
जीर्यन्ते च कर्हिचित् तावन्त मेव ते काले जीवन्त्य थ निरामया: ६ मेरु वर्षं मया प्रोक्तं मध्यमं यदि
लावृत्तं न तत्र सूर्य्य स्तपति न ते जीर्य्यन्ति मानवा: ७ लभन्ते नात्मला भञ्चर श्मय श्चन्द्र सूर्य्ययो: ॥
नक्षत्राणां ग्रहाणाञ्च मेरो स्तत्र परा द्युति: ८ पद्म प्रभा: पद्म गन्धा जम्बू फल रसाशिन: पद्म पत्रा
यता क्षास्तु जायन्ते तत्र मानवा: ९ वर्षाणान्तु सहस्राणि तत्रा प्यायुस्त्र यो दश सरावाकार संस्थानो
मेरु मध्ये इला वृत्ते १० मेरु स्तत्र महा शैल स्तदा ख्यात मिला वृत्तं रम्यकं वर्षं मस्माच्च कथयिष्ये ।
निबोधतं ११ वृक्षस्तत्रापि चोत्तुङ्गे न्य ग्रोधो हरित च्छद: तस्यापि ते फल रसं पिवन्तो वर्त्तयन्ति वै १२
वर्षायुतायुषस्तत्र नरास्त त्फल भोगिन: रति प्रधान विमला जरा दौर्गन्ध्य वर्ज्जिता: १३ तस्माद ।
थोत्तरं वर्षं नाम्ना ख्यातं हिर ण्मयं हिरावती नदी यत्र प्रभूत कमलो ज्ज्वला १४ महा बला: सते
जस्का जायन्ते तत्र मानवा: महा काया महा सत्वा धनिन: प्रिय दर्शना: १५ इति श्री मार्कण्डेय
पुराणे भुवन कोश: समाप्त: नाम ६० क्रौष्टु किरुवाच कथितं भवता सम्यक् यत् पृष्टो ऽसि महा ।
मुने भूस मुद्रा दि संस्थानं प्रमाणानि तथा ग्रहा: १ तेषाञ्चैव प्रमाणञ्च नक्षत्राणाञ्च संस्थिति: ॥
भूरा दयस्तथा लोका: पाताला न्य खिला न्यपि २ स्वायम्भुवं तथा ख्यातं मुने मन्वन्तरं मम तदन्त
राणयहं श्रोतु मिच्छे मन्वन्तराणि वै मन्वन्तराधि पान् देवा नृषीं स्तत्तनया न्नृपान् ३ मार्कण्डेय उवाच
मन्वन्तरं मया ख्यातं तव स्वायम्भुवं च यत् स्वारोचिषा ख्य मन्यत्तु शृणु तस्मा दनन्तरं ४ कश्चि द्वि-
जाति प्रवर: पुरे ऽभूद रुणा स्पदे वरुणा यास्त टे विप्रो रूपेणा त्य श्विना वपि ५ मृदु स्वभाव: सद्वृत्तो
वेद वेदाङ्ग पारग: सदा तिथि प्रियो रात्रा वागतानां समाश्रय: ६ तस्य बुद्धि रियं त्वासीदहं पश्येय वसु
न्धरां अति रम्य वनो द्यानां नाना नगर शोभितां ७ अथागतो ऽतिथि: कश्चित् कदाचित्त स्य वेश्मनि ॥
नानौषधि प्रभावज्ञो मंत्र विद्या विशारद: ८ अभ्यर्थि तस्तु तेना सौ श्रद्धा पूतेन चेतसा तस्याच ख्यौस

देशा श्च रम्याणि नगराणि च ९ वनानि नद्यः शैलां श्च पुण्या न्यायतनानि च ततो विस्मया विष्टः प्राह तं द्विज सत्तमं १० अनेक देश दर्शित्वे नाति श्रम समन्वितः त्वंनाति हृष्टो वय सानाति दूर श्च यौवनात् कथ मल्पेन कालेन पृथिवी मटसि द्विज ११ ब्राह्मण उवाच मन्त्रौषधि प्रभावेण विप्र प्रतिहता गतिः योजनानां सहस्रं हि दिनार्द्धेन व्रजाम्यहं १२ मार्कण्डेय उवाच ततः स विप्र स्तं भूयः प्रत्युवा चेद मादरात् श्रद्दधानो वचस्तस्य ब्राह्मणस्य विपश्चितः १३ मम प्रसाद भगवन् कुरु मंत्र प्रभा जं द्रष्टुमेतां मम मही मती वेच्छा प्रवर्त्तते १४ प्रादात्स ब्राह्मण श्चा स्मै पादलेप मुदारधीः अभिमंत्र या मास दिशं तेना रव्याता श्च यत्नतः १५ तेना नुलिप्त पादो ऽथ सद्विजो द्विज सत्तम हिमवन्त मगा द्रष्टुं नाना प्रस्रव णान्वितं १६ सहस्रं योजनानां हि दिनार्द्धेन व्रजामियत् आया स्यामीति सञ्चिन्त्य तदर्द्धेन पेयाद्धि १७ संप्राप्तो हिम वत्पृष्ठं नाति श्रान्त तनु र्द्विज विच चार ततस्तत्र तुहिनाचल भूतले १८ पादा क्रान्तेन तस्याथ तुहिनेन विलीयत प्रक्षा लितः पाद लेपः परमौषधि सम्भवः १९ ततो जड गतिः सो ऽथ इत श्चेत श्च पर्य्यटन् ददर्शाति मनोज्ञानि सानूनि हिम भू भृतः २० सिद्ध गन्धर्व जुष्टानि किन्नरा भिरतानि च क्रीडा विहार रम्याणि देवा दीनामितस्ततः २१ दिव्या प्सरोगण शतैराकीर्णान्य वलोकयत् नातृप्यत द्विज श्रेष्ठः प्रोद्भूत पुलको मुने २२ क्वचित् प्रस्रवणा कृष्ट जल पातं मनोरमं प्रनृत्य च्छि खिके का भिरन्य त श्च निनादितं २३ दात्यूह को यष्टि का द्यैः क्वचि च्चाति मनोहरैः पुंस्को किल कला लापैः श्रुति हारि भिरन्वितं २४ प्रफुल्ल तरु गन्धेन वासिता निलवीजितं मुदा युक्तः स दृष्टो हिमवन्तं महा गिरिं २५ दृष्ट्वा चैतं द्विज सुतो हिमवन्तं महा चलं श्वो द्रक्ष्या मीति सं चिन्त्य मतिञ्चक्रे गृहं प्रति २६ विभ्रष्ट पादले पो ऽथ चिरेण जडित क्रमः चिन्तया मास किमिदं मया ज्ञाना दनुष्ठितं २७ यदि प्रलेपो नष्टो मे विलीनो हिम वारिणा शैलो ऽति दुर्गम श्चायं दूर ञ्चाह मिहा गतः ॥ २८ ॥ प्रयास्यामि क्रिया हानि मग्नि शुश्रूषणादिकं कथ मत्र करिष्यामि सङ्कटं महदागतं २९ इदं रम्य

गिरंरम्य मित्यस्मिन् वर पर्व्वते सत्त हष्टिरहं तृप्तिं न यास्ये ऽब्द शतैरपि ३० किन्नराणां कलाला-
पाः समन्ता च्छ्रोत्र हारिणः प्रफुल्ल तरु गन्धो च घ्राण मत्यन्त स्वच्छति ३१ सुख स्पर्श स्तथा वायुः
फलानि रसवन्ति च हरन्ति प्रसभं चेतो मनो ज्ञानि सरांसि च ३२ एवं गते तु पश्येयं यदि कंचित् तपो
निधिं सममे यदि श्रोत्सगं गमनाय गृहं प्रति ३३ मार्कण्डेय उवाच स एवं चिन्तयन् विप्रो व-
भ्राम च हिमाचले भ्रष्ट पादौषधि बलो वैक्लव्यं परमं गतः ३४ तंददर्श भ्रमन्तञ्च मुनि श्रेष्ठं वरू-
थिनी वराप्सरा महा भागा मौलेया रूप शालिनी ३५ तस्मिन्दृष्टे ततः साभू द्विज वर्य्ये वरूथिनी
मदना क्रुष्ट हृदया सानुरागा हि तत् क्षणात् ३६ चिन्तयामास कोन्वेष रमणीय तमाकृतिः सफलं
मे भवेज्जन्म यदि मां नाव मन्यते ३७ अहो ऽस्य रूप माधुर्य्य महो ऽस्य ललिता गतिः अहो गंभीरता
दृष्टेः कुतो ऽस्य सदृशो भुवि ३८ दृष्टा देवा स्तथा दैत्याः सिद्ध गन्धर्व्व पन्नगाः कथ मेको ऽपि नास्य
स्य तुल्य रूपो महात्मनः ३९ यथा हमस्मिन्क्तरूपय सानुरागा स्तथा यदि भवदत्र मया कार्य्यस्तत्कृ-
तः पुण्य सञ्चयः ४० यद्येष मयि सुस्निग्धां दृष्टिं सद्य निपातयेत् कृत पुण्या न मत्तो ऽन्या त्रैलोक्ये
वनिता ततः ४१ मार्कण्डेय उवाच एव सञ्चिन्त यन्ती सा दिव्य योषित् स्मरातुरा आत्मानं दर्शया
मास कमनीयतरा कृतिं ४२ तान्तु दृष्ट्वा द्विज सुत श्चारु रूपां वरूथिनीं सोप चारं समा गम्य वाक्य
मेतदुवाच ह ४३ कात्वं कमल गर्भाभे कस्य किंवा नुतिष्ठसि ब्राह्मणो ऽह मिहायातो नगरा दारु-
णास्पदात् ४४ पार लेपो ऽत्र ले ध्वस्तो विलीनो हिम वारिणा यस्यानु भावा दत्राहमा गतो मदिरेक्ष-
णे ४५ वरूथिन्युवाच मौलेयाहं महा भागा नाम्ना ख्याता वरूथिनी विचरामि सदैवात्र र-
मणीये महाचले ४६ साहं त्व दर्शना द्विज काम वक्तव्यता ङ्गता प्रशाधि यन्मया कार्य्यं त्वदधीना-
स्मि साम्प्रतं ४७ ब्राह्मण उवाच येनो पायेन गच्छेयं निज गेहं शुचि स्मिते तन्नमा चक्ष्व क-
ल्याणि हानिर्नो ऽखिल कर्म्मणां ४८ नित्य नैमित्ति कानान्तु महा हानि र्हिजन्मनः भवत्यतस्त्वं

हे भद्रे मासुद्धर हिमालयात् ४९ प्रशस्यते न प्रवासी ब्राह्मणानां कदाचन अपराद्धं न मे भीरु देश॰
दर्शन कौतुकं ५० सतो गृहे द्विजाग्रस्य निष्पत्तिः सर्व्व कर्म्मणां नित्यनैमित्ति का नान्त्र हानिरेवं
प्रवासिनः ५१ सात्वं किं बहुनोक्तेन तथा कुरु यशस्विनि यथा नास्तं गते सूर्य्ये पश्यामि निजमालयं
५२ वरूथिन्युवाच मैवं ब्रूहि महाभाग मासूत्त दिवसो मम मां परित्यज्य यत्र त्वं निजगेहमुपैष्यसि
५३ अहो रम्यतरः स्वर्गो न यतो द्विजनन्दन अतो वयं परित्यज्य तिष्ठामोऽत्र सुरालये ५४ सत्त्वं सहं
मया कान्त कान्तेऽत्र तुहिनाचले रममाणो न मर्त्यानां वान्धवानां स्मरिष्यसि ५५ स्रजो वस्त्रान्य॰
लङ्कारान् भोक्ष भोज्यानुलेपनं दास्याम्यत्र तथा हन्ते स्मरेण वशमाहृता ५६ वीणा वेणुस्वनं॰
गीतं किन्नरयाणां मनोरमं अङ्गाह्लादकरो वायुरुष्णान्न मुदकं शुचि ५७ मनोभिलाषिता शय्यासु
गन्ध मनु लेपनं इहासतो महाभाग गृहे किन्ते निजेऽधिकं ५८ इहासतो नैव जरा कदाचित्ते भवि
ष्यति त्रिदशानामियं भूमिर्यौवनोपचयप्रदा ५९ इत्युक्त्वा सानुरागा सा सहसा कमलेक्षणा
आलिलिङ्ग प्रमोदेति वदन्ती कलमुन्मनाः ६० ब्राह्मण उवाच मामां स्पाक्षीर्व्रजान्यत्र दुष्टे यः॰
सदृशस्तव मयान्यथा याचिता त्वमन्यथैवाभ्युपैषि मां ६१ सायं प्रातर्हुतं हव्यं लोकान् यच्छति
शाश्वतान् त्रैलोक्यमेतदखिलं मूढे हव्ये प्रतिष्ठितं ६२ वरूथिन्युवाच किन्ते नाहं प्रिया विप्र
रमणीयो न किं गिरिः गन्धर्व्वान् किन्नरादीं श्च त्यक्त्वा भीष्टो हि कास्तव ६३ निजमालयमप्य॰
स्माद्भवान् यास्यत्य संशयं स्वल्पकालं मया सार्द्धं भुङ्क्ष्व भोगान् सुदुर्लभान् ६४ ब्राह्मण उवाच
अभीष्टा गार्हपत्याद्याः सततं मे त्रयोऽग्नयः रम्यं ममाग्नि शरणं देवी विस्तरणी प्रिया ६५ वरू॰
थिन्युवाच अष्टावात्मगुणा यर्हि तेषामाद्यो दया द्विज तां करोषि कथं न त्वं मयि सद्धर्म पालक ॥
६६ त्वद्विमुक्ता न जीवामि तथा प्रीतिमती त्वयि नैतद्वदाम्यहं मिथ्या प्रसीद कुलनन्दन ॥ ६७ ॥
ब्राह्मण उवाच यदि प्रीतिमती सत्ये नोपचारा द्ब्रवीषि मां तदुपायं समाचक्ष्व येन यामि स्वमालयं॥

६८ वरूथिन्युवाच निजमालयमध्ये स्मादूवाल यास्यत्य संशयं स्वल्पकाले मया सार्द्धं भुङ्क्ष्व भोगान् सुदुर्लभान् ६९ ब्राह्मण उवाच न भोगार्थाय विप्राणां प्रास्यते हि वरूथिनि इह क्लेशाय विप्राणां चेष्टा प्रेत्या फलप्रदा ७० वरूथिन्युवाच सन्त्राणं प्रियमाणाया मम कृत्वा परत्र ते ॥ पुण्याय स्यैव फलं भावि भोगाश्चान्यत्र जन्मनि ७१ एवं च द्वय मप्यत्र तवोपचय कारणं प्रत्याख्यानादहं मृत्युं त्वञ्च पाप मवाप्स्यसि ७२ ब्राह्मण उवाच परस्त्रियं नाभिलषे दित्यूचुर्गुरवो मम ॥ तेनत्वां नाभिवाञ्छामि कामं विलप शुष्यवा ७३ मार्कण्डेय उवाच इत्युक्त्वा स महाभागः स्पृष्ट्वाऽपः प्रयतः शुचिः प्राहेदं प्रणिपत्याग्निं गार्हपत्य मुपांशुना ७४ भगवन् गार्हपत्याग्ने योनिः सर्व्वकर्मणां त्वत्त आह्वनीयोऽग्नि र्दक्षिणाग्नि श्च नान्यतः ७५ युष्मदाप्यायनाद्देवा वृष्टि सस्यादि हेतवः भवन्ति सस्यादखिलं जगद्भवति नान्यतः ७६ एवं त्वत्तो भवत्येतद्येन सत्येन वै जगत् तथा हमद्य स्वंगेहं पश्येयं सति भास्करे ७७ यथा वैदिकं कर्म स्वकाले नोज्झितं मया तेन सत्येन पश्येयं गृहस्थोऽद्य दिवाकरं ७८ यथा च न परद्रव्ये परदारे च मे मतिः कदाचित साभिलाषा भूत्थे तत् सिद्धि मेतु मे ७९ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे स्वारोचिषे मन्वन्तरे ब्राह्मणवाक्यं नाम ६१ मार्कण्डेय उवाच एवन्तु वदतस्तस्य द्विजपुत्रस्य पावकः गार्हपत्यः शरीरे तु सन्निधानमथाकरोत १ तेन चाधिष्ठितः सोऽथ प्रभामण्डलमध्यगः व्यदीपयत तं देशं मूर्त्तिमानिव हव्यवाट् २ तस्यास्तु सुतरां तत्र ताहग्रूपे द्विजन्मनि अनुरागोऽभवद्विप्रं पश्यन्त्या देवयोषितः ॥ ३ ॥ ततः सोऽधिष्ठितस्तेन हव्यवाहेन तत्क्षणात् यथा पूर्व्वं तथा गन्तुं प्रवृत्तो द्विजनन्दनः ४ जगाम च त्वरायुक्तस्तथा देव्या निरीक्षितः आहृष्टि पाला त्वन्वक्ष्यानि श्वासोत्कम्पि कन्धरं ५ ततः क्षणेनैव तदा निजगेह मवाप्य सः यथा प्रोक्तं द्विजश्रेष्ठ श्चकार सकलाः क्रियाः ६ अथ सा चारु सर्व्वाङ्गी तत्रासक्तात्म मानसा विश्वास परमा निन्ये दिन शेषं तथा निशां ७ निश्वसन्त्यनवद्याङ्गी हाहे-

ति रुदती मुहुः मन्द भाग्येति चात्मानं निनिन्द सदिरे क्षणात् ८ न विहारे न चाहारे रमणीये न वा वने न कन्दरेषु रम्येषु साबवन्ध तदा रतिं ९ चकार रममाणौ च चक्रवाक युगे स्पृहां मुक्ता तेनवरारोहा निनिन्द निज यौवनं १० क्वागता ह्यिमं शैलं दुष्ट देव बलात्कृता क्व च प्राप्तः समे दृष्टि गोचरं ता दृशो नरः ११ यद्यद्य स महा भागो न मे सङ्गमुपैष्यति तत्कामाग्निरवश्यं मां क्षय यिष्यति दुःसहः॥१२॥ रमणीय म भूद्यत्त त्पुं स्कोकिल निनादितं तेन हीनन्तु देवे तद्दहतीवाद्य मामलं १३ मार्कण्डेय उवाच इत्थं सा मदना विष्टा जगाम मुनि सत्तमं वहथेच तदा रागस्तस्या स्तस्मिन् प्रति क्षणं १४ कलिर्नाम्ना तु गन्धर्व्वः सानुरागो निराकृतः तया पूर्व्व मभूत्तोऽथ तद वस्थां ददर्शतां १५ सचिन्तया मास तदा किंन्वेषा गज गामिनी निश्वास पवन म्लाना गिरा वत्र वरूथिनी १६ मुनि शाप क्षता किंनु केन चित्त् किं विमानिता वाष्प वारि परि क्लिन्न मियन्ववर्त्तेयतो मुखं १७ ततः स दध्यौ सुचिरं तमर्थं कौतुकात् कलिः ज्ञातवां श्च प्रभावेन समाधेः स यथा तथं १८ पुनः स चिन्तया मास तद्विज्ञाय मुनेः कलिः समोप पादितं साधु भाग्यै रेत त्सुरा कृतेः १९ मयैषा सानुरागेन बहुशः प्रार्थिता सती निराकृत वती सेय मद्य प्राप्या भविष्यति २० मानुषे सानुरागेयं तत्र तद्रूप धारिणी रस्य ते मय्य सन्दिग्धं किं कालेन करोमि तत् २१ मार्कण्डेय उवाच आत्म प्रभावेन ततस्तस्य रूपं द्विजन्मनः कृत्वा चचार यत्रास्ते नियसमा सा वरूथिनी २२ सातं दृष्ट्वा वरारोहा किञ्चिदुत्फुल्ल लोचना समेत्य प्राह तन्वङ्गी प्रसीदेति पुनः पुनः २३ त्वया त्यक्ता सन्देहः परित्यक्ष्यामि जीवितं तत्रा धर्म्मः कष्टतरः क्रिया लोपो भविष्यति २४ मया समेत्य रम्येऽस्मिन् महा कन्दर कन्दरे मत्परित्रा णाजं धर्म्म म वश्यं प्रति पत्स्य से २५ आयुषः साव शेषं मे नूनमस्ति महामते निहन्त स्तेन नूनं त्वं हृदया ह्लाद कारकः २६ कलिरुवाच किं करोमि क्रिया हानि र्भवत्यत्र सतो मम त्वमप्येवं विधं वाक्यं ब्रवीपि तनु मध्य मे २७ तदहं सङ्कटं प्राप्तो यद्ब्रवीमि करोषि तत् यदि स्यात्

सङ्गमो मेऽद्य भवत्या सह नान्यथा २८ वरूथिन्युवाच प्रसीद यद्ब्रवीषि त्वं तत्करोमि न ते मृषा ॥
ब्रवीम्येतदना शङ्कयं ते कार्य्यं मया धुना २९ नाद्य संभोग समये द्रष्टव्योऽहं त्वयावने निमीलिता
स्याः संसर्गस्तव सुभ्रु मया सह ३० वरूथिन्युवाच एवं भवतु भद्रन्ते यथेच्छसि तथा स्तु तत् ॥
मया सर्व्वं प्रकारं हि वशी स्थेयन्त वाधुना ३१ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे स्वारोचिषे मन्वन्तरे नाम ॥ ६२ ॥
मार्कण्डेय उवाच ततः सह तयासौऽथ रराम गिरि सानुषु फुल्ल कानन हृद्येषु मनोज्ञेषु सरः सुच
१ कन्दरेषु च रम्येषु निम्नगा पुलिनेषु च मनोज्ञेषु तथान्येषु देशेषु मुदितो द्विज २ वह्निना धिष्ठि
तस्या सौद्य रूपस्य तेजसा अचिन्त यत्भोग काले निमीलित विलोचना ३ ततः कालेन साग-
र्भम वाप मुनि सत्तम गान्धर्व्व वीर्ये तो रूपं चिन्तनाच्च द्विजन्मनः ४ तां गर्भ धारिणीं सोऽथ सान्त्व
यित्वा वरूथिनीं विप्र रूप धरो यातस्तया प्रीत्या विसर्ज्जितः ५ जज्ञे स वालो द्युतिमान् ज्वलन्निव
विभावसुः स्वरोचिर्भिर्यथा सूर्य्यो भासयन् सकला दिशः ६ स्वरोचिभिर्यतो भाति भास्वानिव स
वालकः ततः स्वरोचिरित्येवं नाम्ना ख्यातो वभूव सः ७ ववृधे च महाभागो वयसानु दिनन्तथा ॥
गुणौघेश्च यथा वालः कलाभिः शशलाञ्छनः ८ स जग्राह धनुर्व्वेदं वेदांश्चैव यथा क्रमं विद्याश्चैव
महा भागस्तदा यौवन गोचरः ९ मन्दराद्रौ कदाचित् स विचरं श्चारु चेष्टितः ददर्श कां तदा कन्यां
गिरि प्रस्थे भयातुरां १० त्रायस्वेति निरीक्ष्येनं सा तदा वाक्यमब्रवीत् माभैषीरिति स प्राह भय
विप्लुत लोचनां ११ किमेतदिति तेनोक्ते वीर वाक्ये महात्मना ततः सा कथया मास श्वासाक्षेप
लुताक्षरं १२ कन्योवाच अहमिन्दीवराख्यस्य सुता विद्याधरस्य वै नाम्ना मनोरमा जाता सु-
तायां मरु धन्वनः १३ मन्दार विद्याधर जा सखी मम विभावरी कलावती चाप्यपरा सुता पारस्य
वै मुने १४ ताभ्यां सह मया यातं कैलास तट मुत्तमं तत्र दृष्टो मुनिः कश्चित्तपसाति कृशाकृतिः ॥
१५ क्षुत्क्षाम कण्ठो निस्तेजा दूर पाता क्षितारकः मया वहसितः क्रुद्धः स तदा मां शशाप ह १६

मार्कण्डेय पुराण

क्षामः क्षामस्वरः किञ्चित्कम्पिताधरपल्लवः त्वयावहसितो यस्मादनार्ये दुष्टतापसि १७ तस्मात्त्वामचिरेणैव राक्षसोऽभिभविष्यति दत्ते शापे मत्सरवीभ्यां स तु निर्भर्त्सितो मुनिः १८ धिक्ते ब्राह्मण्यमक्षान्त्या हन्त तेनि खिलं तपः अमर्षेणाभिभूतोऽसि तपसा नास्ति कार्यितः १९ क्षान्त्या स्यादेव ब्राह्मण्यं क्रोधसंयमनं तपः एतच्छ्रुत्वा ददौ शापं तयोरप्यमितद्युतिः २० एकस्याः कुष्ठसङ्गेषु भाव्यन्यस्यास्तथा क्षयः तयोस्तथैव तज्ज्ञाने यथोक्तं तेन तत्क्षणात् २१ ममाप्येनं महद्रक्षः समुपेत्य प्रदानुगं न शृणोमि महानादं तस्या दूरेऽपि गर्ज्जतः २२ तृतीयमद्य दिवसं यन्मे पृष्ठं न मुञ्चति ॥ अस्त्र ग्रामस्य सर्व्वस्य हृदयं ग्राहमस्तिमे २३ तं प्रयच्छामि ते रक्ष रक्षसोऽस्मान्महामते प्रादात् स्वायम्भुवाद्यादौ स्वयं रुद्रः पिनाकधृक् २४ स्वायम्भुवो वशिष्ठाय सिद्धवर्य्याय दत्तवान् तेनापि दत्तं मन्मातुः पित्रे चित्रायुधाय वै २५ प्रादादौ ह्याहिके सोऽपि मत्पित्रे श्वशुरः स्वयं मयापि शिक्षितं वीर सकाशाद्बालया पितुः २६ हृदयं सकलास्त्राणां समशेषरिपुनाशनं तदिदं गृह्यतां शीघ्रमशेषास्त्र परायणं २७ ततो जहि दुरात्मानमेनं ब्रह्म समागतं २८ मार्कण्डेय उवाच तथेत्युक्ते ततस्तेन वार्य्युपस्पृश्य तस्य तत् अस्त्राणां हृदयं प्रादात् सरहस्य निवर्त्तनं २९ एतस्मिन्नन्तरे रक्षस्तत्तदा भीषणाकृतिः नर्दमानो महानादमाजगाम त्वरान्वितः ३० मयाभिभूता किं त्राणमुपेषि द्रुतमेहि मे भक्षाय किञ्चिरेणेति शृण्वाणं ते ददर्श सः ३१ स्वरोचिश्चिन्तयामास दृष्ट्वा तं समुपागतं ॥ गृह्णात्वेष वचः सत्यं तस्यास्त्विति महामुने ३२ जग्राह समुपेत्यैनां त्वरया सोऽपि राक्षसः त्राहि त्राहीति करुणं विलपन्तीं सुमध्यमां ३३ ततः स्वरोचिः संक्रुद्धः प्रचण्डास्त्रमतिभैरवं दृष्ट्वा निवेश्य तद्रक्षो ददर्शानिमिषेक्षणः ३४ तदाभिभूतः स तदा तामुत्सृज्य निशाचरः प्रसीद शाम्यताम स्त्रं श्रूयतां चेत्त्वं भाषतः ३५ मोक्षितोऽहं त्वया शापादतिघोरान्महाद्युते प्रदत्ता दत्तिनीन्द्रेण ब्रह्ममित्रेण धीमता ३६ उपकारी न मत्त्वत्तो महाभाराधिकोऽपरः येनाहं सुमहाकष्टान्महाशापाद्वि-

मोसितः ३७ स्वरोचिरुवाच ब्रह्ममित्रेण मुनिना किं निमित्तं महात्मना प्राप्तस्त्वं कीदृशः चैव ऽ
शापो दत्तो ऽभवत्पुरा ३८ राक्षस उवाच ब्रह्ममित्रो ऽष्टधा भिन्न मायुर्वेद मधीतवान् त्रयोदशाधि
कारञ्च प्रशृह्याथर्व्वणो द्विजः ३९ अहञ्चेन्दीवराख्येति ख्यातो ऽस्या जनको ऽभवं विद्याधर-
पतेः पुत्रो नलनाभस्य स्वाधिनः ४० मया च याचितः पूर्व्वं ब्रह्ममित्रो ऽभवन्मुनिः आयुर्वेद मशेषं मे
भगवान् दातु मर्हसि ४१ यदातु वहुशो वीर प्रश्रया वन तस्य मे न प्रादाद्याचितो विद्यामायुर्वेदात्मि
कां मम ४२ शिष्येभ्यो ददतस्तस्य मयान्तर्धान गोमहि आयुर्वेदात्मिका विद्या गृहीता भूत्तदानघ॥
४३ गृहीता यान्तु विद्यायां मासैरष्टाभिरन्तरात् ममाति हर्षाद भवद्धासो ऽतीव पुनः पुनः ॥ ४४ ॥
प्रत्यभिज्ञाय मां हासान्मुनिः कोप समन्वितः विकम्पि कन्धरः प्राह मामिदं परुषाक्षरं ४५ राक्षसे
नैव यस्मान्मे त्वया ऽदृश्येन दुर्म्मते हृता विद्या वहासश्च मामवज्ञाय वै कृतः ४६ तस्मात्त्वं राक्षसः
पापमच्छापेन निराकृतः भविष्यसि न सन्देहः मम रात्रेण दारुणा ४७ इत्युक्ते प्रणिपातात्तैः ऽ
रुपचारैः प्रसादितः सद्य माह मुनर्विप्र प्रशान्त सराणन्मृदु मानसः ४८ यन्मयोक्तमवश्यन्तद्भावि
गन्धर्व्व नान्यथा किन्तु त्वं राक्षसो भूत्वा पुनः स्वं प्राप्स्य से वपुः ४९ नष्ट स्मृति र्यदा क्रुद्धः स्वमपत्य
ञ्चखादिसुः निशाचर त्वं गन्तासि तदस्त्रान लता पितः ५० पुनः संज्ञामवाप्य स्वाम वाप्स्यसि नि-
जं वपुः तथैव स्वमधिष्ठानं लोके गन्धर्व्व संज्ञिते ५१ सोऽहं त्वया महाभाग मोक्षितो ऽस्मान्महाभयात्
निशाचर त्वाद्वीर तेन मे प्रार्थनां कुरु ५२ इमान्ते तनयां भार्य्यां प्रयच्छामि प्रतीच्छतां आयुर्वेदश्च
सकलस्त्वष्टाङ्गो यो मयाहृतः मुनेः सकाशात्तं प्राप्तस्ते गृह्णीष्व महामते ५३ मार्कण्डेय उवाच
इत्युक्त्वा प्रददौ विद्यां स च दिव्याम्बरोज्ज्वलः स्वग्भूषणाधरो दिव्यं पुराणं वपुरास्थितः ५४ दत्त्वा
विद्यां ततः कन्यां स दातुमुपचक्रमे तमाह सा तदा कन्या जनितारं स्वरूपिणं ५५ अनुरागो ममा ऽ
ऽप्यत्र तस्मातीव महात्मनि दर्शनादेव संजातो विशेषेणोपकारिणि ५६ किन्त्वेते मम सर्व्वे सो

मा॰पु॰
१६२

मत्कृते दुःखपीडिते अतो नाभिलषे भोगान् भोक्तुं मेते न ते समं ५७ पुरुषे तपिनो ग्रक्षा वांतु मित्य ‍ ‍
मता स्वभाव रुचिरे मोदक कथं योषित्त कारिष्यति ५८ साहं यथा ते दुःखार्त्ते मत्कृते कान्यके पितः ॥
तथा स्या म्यामि त दुःखे तच्छो कान लता पित्ता ५९ स्वरोचिरुवाच आयुर्वेद प्रसादेन ते कारिष्ये ।
पुनर्नवे सख्यो तव महा शोकं समुत्सृज्य सु मध्य मे ६० मार्कण्डेय उवाच ततः पित्रा स्वयं दत्तां तां क-
न्यां स विधानतः उपये मे गिरौ तस्मिन् स्वरोचि श्चारु लोचनां ६१ दत्तान्तु तां तदा कन्याम भि ग्रान्त्य च ।
भाविनीं जगाम दिव्य या गत्या गन्धर्व्वः स्वपुरन्ततः ६२ स चापि सहित स्तन्व्या तदु द्यानन्तदा ययौ ॥
कन्य का युगलं यत्र तच्छा पाच्च गदातुरं ६३ ततस्तयोः स मस्त ज्ञो रोग प्रशोषधैरसैः चकार नीरुजे
देहे स्वरोचिर पराजितः ६४ ततोऽति शोभने कन्ये विमुक्ते व्याधितः शुभे स्वकान्त्या ज्योति दिग्भागे
चक्राते तन्मही धरं ६५ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे स्वारोचिषे मन्वन्तरे नाम ६३ मार्कण्डेय उवाच ॥
एवं विमुक्त रोगा तु कन्य का तं मुदान्विता स्वरोचि ष मुवा चेदं शृणुष्व वचनं प्रभो १ मन्दार विद्याधर-
जा नाम्ना ख्याता विभावरी उपकारिन् स्व मात्मानं प्रयच्छामि प्रतीच्छ मां २ विद्याञ्च तुभ्यं दास्या-
मि सर्व्व भूतरुतानि ते यया भि व्यक्ति मेष्यन्ति प्रसाद सुमुखो भव ३ मार्कण्डेय उवाच एव मस्त्विति
तेनोक्ते धर्म्मज्ञेन स्वरोचिषा द्वितीया तु तदा कन्या इदं वचनम ब्रवीत् ४ कुमार ब्रह्मचार्य्यासीत् पारो ।
नाम पिता मम ब्रह्मर्षिः सु महा भागो वेद वेदाङ्ग पारगः ५ तस्य पुंस्कोकिला ला परम रागिये मधौ पुरा ॥
ख्राजगामा प्सरो ख्या सं प्रख्याता पुञ्जिकस्तना ६ कामवश्य तां नीतः स तदा मुनि पुङ्गवः तत्संयोगे
ऽहमुत्पन्ना तस्या मत्र महाचले ७ विहाय मां गता साच माता स्मिन्निर्जने वने बाला मेकां महीपृष्टे ।
व्याल श्वा पद संकुले ८ ततः कलाभिः सोमस्य वर्द्धन्ती भिरयं स्वयं आप्याय्य माना हर हो हर्द्धि ।
यातास्मि सत्तम ९ ततः कलावतीत्ये तन्स स नाम महात्मना गृहीतायाः कृतं पित्रा गन्धर्व्वेण सुमा-
नना १० नरत्राहं तदा तेन याचि तेन महात्मना देवाशिगालिना सुश्र स्त तो मेप्रा तितः पिता ॥ ११ ॥

१२४

ततो ऽहमति निर्व्वेदात्मव्यापादनोद्यता निवारिता शम्भुपत्न्या सत्या सत्यप्रतिश्रवा १२ मा शुच
सुभ्रु भर्त्ता ते महाभागो भविष्यति स्वरोचिर्नाम पुत्रश्च मनुस्तस्य भविष्यति १३ श्राज्ञाञ्च निधयः
सर्व्वे करिष्यन्ति तवाहृताः यथाभिलषितं वित्तं प्रदास्यन्ति च ते शुभे १४ यस्या वत्से प्रभावेन वि-
द्यायास्ता गृहाण मे पद्मिनी नाम विद्येयं महापद्माभिपूजिता १५ इत्याह मां दक्षसुता सती सत्य
परायणा स्वरोचिस्त्वं ध्रुवं देवी नान्यथा सा वदिष्यति १६ साहं प्राणप्रदायाद्य तां विद्यां त्वं तथा
वपुः प्रयच्छामि प्रतीच्छ त्वं प्रसादसुमुखो मम १७ मार्कण्डेय उवाच एवमस्त्विति तामाह स तु
कन्यां कलावतीं विभावर्य्याः कलावत्याः स्निग्धदृष्ट्यानुमोदितः १८ जग्राह च ततः पाणीं स
तयोरमरद्युतिः ननृत्तु देवतूर्य्येषु नृत्यन्तोऽप्सरसः शुच १९ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे स्वारोचिषे
मन्वन्तरे नाम ६४ मार्कण्डेय उवाच ततः स ताभिः सहितः पत्नीभिरमरद्युतिः रराम तस्मिन् शै-
लेन्द्रे रम्यकानननिर्झरे १ सर्व्वोपभोगरत्नानि मधूनि मधुराणि च निधयः समुपाजह्रुः पद्मिन्या
वशवर्त्तिनः २ स्रजो वस्त्राण्यलङ्कारान् गन्धाढ्यमनुलेपनं श्रासनान्यति शुभ्राणि काञ्चनानि
यथेच्छया ३ सौवर्णानि महाभाग करकान् भाजनानि च तथा शय्याश्च विविधा दिव्यैरास्तरणैर्यु-
ताः ४ एवं स ताभिः सहितो दिव्यगन्धाधिवासिते रराम स्वरुचिर्भाभिर्भासिते दरपर्व्वते ५ ता-
श्चापि सह तेनाति लेभिरे मुदमुत्तमां रममाणा यथा स्वर्गे तथा तत्र गिरिलोच्चये ६ कलहंसी जगादेकां
चक्रवाकीं जले सतीं तस्य तासाञ्च ललितं सस्पृहे च स्पृहावती ७ धन्योऽयमति पुण्योऽयं यो ऽयं
यौवनगोचरः दयिताभिः सहैताभिर्भुङ्क्ते भोगानभीप्सितान् ८ सन्ति यौवनिनः श्लाघ्या न त्वत्य
नमति शोभना: जगत्यामल्पकाः पत्न्यः पतयश्चाति शोभनाः ९ श्रभीष्टा कस्यचित् कान्ता कान्तः
कस्याश्चिदीप्सितः परस्परानुरागाढ्यं दाम्पत्यमति दुर्लभं १० धन्योऽयं दयिताभीष्टो ह्येताश्चा-
स्याति वल्लभाः परस्परानुरागो हि धन्यानामेव जायते ११ एतन्निशम्य वचनं कलहंसीसमीरितं

उवाच चक्रवाकी तां नाति विस्मित मानसा १२ नायं धन्यो यतो लज्जा नान्य स्त्री सन्नि कर्षतः अन्यां ॥
स्त्रिय मयं भुंक्ते न सच्चां स्वस्य मानसं १३ चित्तानुरागं एकस्मिन्न धिष्ठाने यतः सखि ततोहि प्रीति मा
नेष भार्य्या सुभविता कथं १४ स्तानद यिता: पत्युर्नै ता सां द्यिता: पतिः विनोद मात्रमे वैता यथा परि
जनोऽपरः १५ एतासाञ्च यदीष्टोऽयं तत् किं प्राणान्न मुञ्चति आलिङ्ग त्यपरां कान्तो ध्यातो वै कान्त
यान्यया १६ विद्या प्रदान मूल्येन विक्री तो ह्येष भृत्यवत् प्रवर्त्ते तो नहि प्रेम समं वह्नीषु त्तिष्ठति १७
कलहंसि पति र्धन्यो मम धन्याह मेवच यस्यैकस्याञ्चिरं चित्तं यस्या चैकत्र संस्थितं १८ मार्कण्डेय
उवाच सर्व्व सत्व रुत ज्ञोऽसौ स्वरो ची रपराजितः निशम्य लज्जितो दध्यो सत्य मेव हि नानृतं ॥ १९ ॥
ततो वर्ष शते याते रममाणो महा गिरौ रममाणः समन्ता भि र्ददर्शे पुर तो मृगं २० सुस्निग्ध पीना ॥
वयवं मृगी यूथ विहारिणं वासिताभिः स्वरूपाभि र्मृगीभि: परिवारितं २१ आकृष्ट घ्राण पुटकी जि॥
घ्रन्ती स्ता स्ततो मृगी: उवाच स मृगो रामा लज्जा त्यागेन गम्य तां २२ नाहं स्वरो ची स्त च्छीलो नैवा
हं सुलोचना: निर्लज्जा बहवः सन्तिता दृशास्तत्र गच्छत २३ एकात्वनेकानुगता यथा हासास्पदं
जने अनेकाभि स्त थैवै को भोग दृष्ट्या निरीक्षितः २४ तस्य धर्म्म क्रिया हानि रहन्य हनि जायते ॥
सक्तोऽन्य भार्य्यया चान्य कामा सक्तः सदैव सः २५ यस्ता दृशोऽन्यस्त च्छील: परलोक पराङ्मु-
खः तं कामयत भद्रं वो नाहं तुल्यः स्वराचिषा २६ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे स्वारोचिषे मन्वन्त
रे पञ्च षष्टि तमोऽध्याय: ६५ मार्कण्डेय उवाच एवं निरस्य माना स्ता हरिणेन मृगाङ्गना:
श्रुत्वा स्वरो ची रात्मा नं मेने स पतितं यथा १ त्यागे चकार च मनः सता सां मुनि सत्तम चक्रवाकी मृग
प्रोक्तो मृग चर्य्या जुगुप्सित: २ समेत्य ताभि र्भूय श्च वर्द्ध मान मनोभवः आक्षिप्त निर्व्वेद कथो रेमे॥
वर्ष शता नि षट् ३ किन्तु धर्म्मा विरोधेन कुर्व्वन् धर्म्मा श्रिता: क्रिया: भुंक्ते स्वरोची र्विषयान् सह
ताभि रुदार धी: ४ ततश्च जज्ञिरे तस्य त्रयः पुत्राः स्वरोचिष: विजयो मेरु नन्द श्च प्रभाव श्च महा॥

१५८

बलः ५ मनोरमाच विजयं प्रासूते न्द्री वरात्मजा विभावरी मेरुनन्दं प्रभावञ्च कलावती ६ पद्मिनी नामया
विद्या सर्व्व भोगोप पादिका स तेषां तत्र भावेन पिता चक्रे पुरत्रयं ७ प्राच्यान्तु विजयं नाम कामरूपेन
गोपरि विजयाय सुताया दौ स ददौ पुरमुत्तमं ८ उदीच्यां मेरुनन्दस्य पुरीं नन्दवती मिति ख्याताञ्च
कार सो तुङ्ग वप्र प्राकार मालिनीं ९ कलावती सुतस्यापि प्रभावस्य निवेशितं पुरन्तालमिति ख्यातं
दक्षिणा पथमाश्रितं १० सर्व्व निवेश्य पुत्रान् स पुरेषु पुरुषर्षभः रेमेताभिः समं विप्र मनोज्ञेष्व ति भूमिषु
११ एकदा नुगतो ऽरण्ये विहरन् स धनुर्द्धरः चकर्ष धनुराली क्य वराह मति दूरगं १२ अथाह काचिद
भ्येत्य तं तदा हरिणाङ्गना मय्येव पात्यतां वाणः प्रसीदेति पुनः पुनः १३ किमनेन हते नाद्य मामाशु वि-
निपातय त्वया निपातितो वाणो दुःखान्मां मोक्षयिष्यति १४ स्वरोचिरुवाच न ते शरीरं सरुजम
स्माभिरुपलक्ष्यते किन्नु तत्कारणं येन त्वं प्राणान् हातु मिच्छसि १५ मृग्युवाच अन्यास्वासक्तहृद-
ये यस्मि चेतः कृतास्पदे मम तेन विना मृत्यु रौषधं किमिहापरं १६ स्वरोचीरुवाच कस्त्वान्ना भिलषे
द्भीरु सानुरागासि कुत्रवा यदप्राप्तौ निजान् प्राणान् परित्यक्तुं व्यवस्यसि १७ मृग्युवाच त्वमिवेच्छा
मि भद्रन्ते त्वया मे ऽपहृतं मनः हणोस्य हमतो मृत्युं मयि वाणो निपात्यतां १८ स्वरोचीरुवाच त्वं
मृगी चञ्चला पाङ्गि नररूप धरा वयं कथं त्वया समं योगो मद्विधस्य भविष्यति १९ मृग्युवाच ॥
यदि सापेक्षितञ्चित्तं मयि ते मां परिष्वज यदि वा साधु चित्तन्ते करिष्यामि यथेप्सितं सत्ता वताहं भवता
भविष्यास्य ति मानिता २० मार्कण्डेय उवाच आलिलिङ्ग ततस्तां स स्वरोचीर्हरिणाङ्गनां तेन चा-
लिङ्गिता सद्यः साभूद्दिव्य वपुर्धरा २१ ततः स विस्मयाविष्टः कात्वमित्यभ्य भाषत सा चास्मै कथया
मास प्रेम लज्जा जडाक्षरं २२ अहमभ्यर्थिता देवैः काननस्यास्य देवता उत्पादनीयो हि मनुस्त्वया भ-
यि महा मते २३ प्रीतिमत्यां मयि सुतं भूर्लोक परिपालकं तमुत्पादय देवानां त्वा मह वचना हृदे॥२४॥
मार्कण्डेय उवाच ततः स तस्यान्तनयं सर्व्व लक्षण लक्षितं तेजस्विनं सिवात्मान्तेनन्याभास तत्क्षणात्

२५ जात मात्रस्य तस्याथ देव वाद्या निसस्वनुः जगुर्गन्धर्व्व पतयो नन्दृतु श्चाप्सरो गणाः २६ सिषिचु र्गीर्कारे नागा ऋषयश्च तपोधनाः देवाश्च पुष्प वर्षं च मुमुचुश्च समन्ततः २७ तस्य तेजः समा लोक्यनाम चक्रे पिता स्वयं द्युति मानिति येनास्य तेजसा भासिता दिशः २८ स बालो द्युति मान्नाम महा बल पराक्रमः स्वरोचिषः सुतो यस्मात्तस्मात स्वारोचिषो ऽभवत् २९ स चापि विचरन्नस्थे कदा चिद्गिरि निर्झरे स्वरो चोर्द्दृशो हंसं निज पत्नी समन्वितं ३० उवाच स तदा हंसीं साभिलाषां पुनः पुनः उपसंह्रीयतामात्मा चिरन्ते क्रीडितं मया ३१ किं सर्व्व कालं भोगैस्ते आसन्नश्चरमे वयः परित्यागस्य कालो मे तव चापि जले चरि ३२ हंस्युवाच अकालः कोहि भोगानां सर्व्वं भोगात्मकं जगत् यज्ञाः क्रियन्ते भोगार्थं ब्राह्मणैः संयतात्मभिः ३३ इष्टा इष्टांस्तथा भोगान् वाञ्छ माना विवेकिनः दानानि च प्रयच्छंति पूर्त्त धर्म्मांश्च कुर्व्वते ३४ सत्वेनेच्छसि किं भोगान् भोग श्रेष्टा फलन्नृणां विवेकिनां तिरश्चाञ्च किं पुनः संयतात्मनां ३५ हंस उवाच भोगेष्व सक्त चित्तानां परमात्मान्विता मतिः ॥ भविष्यति कदा सङ्ग मुपेतानाञ्च बन्धुषु ३६ पुत्र मित्र कलत्रेषु सक्ताः सीदन्ति जन्तवः सरः पङ्कार्णवे मग्ना जीर्णा वन गजा इव ३७ किं न पश्यसि वा भद्रे जात सङ्गं स्वरोचिषं आबाल्यात्कामसंसक्तं मग्नं स्नेहाम्बु कर्द्दमे ३८ यौवने ऽतीव भार्य्यासु साम्प्रतं पुत्र नप्तृषु स्वरोचिषो मनो मग्न मुद्धारं प्राप्स्यते कुतः ३९ नाहं स्वरोचिषस्तुल्यः स्त्री वाध्यो वा जले चरि विवेकवां श्च भोगानां निर्हतो ऽस्मि च साम्प्रतं ४० मार्कण्डेय उवाच स्वरोचिरे तदा कर्णय जातो द्वेगः स्वगो रितं आदाय भार्य्यास्तपसे ययावन्यत्तपो वनं ४१ तत्र तत्वा तपो घोरं सह ताभिरुदार धीः जगाम लोकान मलान्नि हृता खिल कल्मषः ४२ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे स्वारोचिषे मन्वन्तरे नाम ६६ मार्कण्डेय उवाच ततः स्वारोचिषं नाम्ना द्युति मन्तं प्रजापतिं मनुञ्चकार भगवांस्तस्य मन्वन्तरं शृणु १ तत्रान्तरे तु ये देवा मुनयस्तत्सुताश्च ये भूपालाः क्रोष्टुके ये तान् गदतस्त्वं निशामय २ देवाः पारावतास्तत्र तथैव तुषिता

द्विज स्वारोचिषे ऽन्तरे चेन्द्रो विपश्चिदिति विश्रुतः ३ ऊर्ज्जस्तम्बस्तथा प्राणो दत्तोलिरृषभस्तथा निश्चरश्चार्व्वरीवांश्च तत्र सप्तर्षयो ऽभवन् ४ चैत्र किंपुरुषाद्याश्च सुतास्तस्य महात्मनः सप्तासन् सुमहावीर्य्याः पृथिवीपरिपालकाः ५ तस्य मन्वन्तरं यावत्तावत्तद्भुवि विस्तरे भुक्तं यमवनिः सर्व्वा द्वितीयं वै तदन्तरं ६ स्वारोचिषस्तु चरितं जन्म स्वारोचिषस्य च निशम्य मुच्यते पापैः श्रद्दधानो हि मानवः ७ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे स्वारोचिष समाप्तं ६७ क्रौष्टुकिरुवाच भगवन् कथितं सर्व्वं विस्तरेण त्वया मम ॥ स्वारोचिषस्तु चरितं जन्म स्वारोचिषस्य तु १ श्रीर्ये निधयस्तेषां स्वरूपं द्रव्यसंस्थितिः भवता निर्दिष्टं सम्यक् श्रोतुमिच्छाम्यहं गुरो ३ मार्कण्डेय उवाच पद्मिनी नाम या विद्या लक्ष्मीस्तस्याश्च देवता तदाधाराश्च निधयस्तन्मे निगदतः शृणु ४ यत्र पद्ममहापद्मौ तथा मकरकच्छपौ मुकुन्दो नन्दकश्चैव नीलः शंखो ऽष्टमो निधिः ५ सत्यामृद्धौ भवन्त्येते सिद्धिस्तेषां हि जायते एते ह्यष्टौ समाख्याता निधयस्तव क्रौष्टुके ६ देवतानां प्रसादेन साधुसंसेवनेन च सम्भिरालोकितं वित्तं मानुषस्य यदा मुने ७ यादृक् स्वरूपं भवति तन्मे निगदतः शृणु पद्मी नाम निधिः पूर्व्वं मयस्य भवति द्विज ८ सुतस्य तत्सुतानाञ्च तत्पौत्राणाञ्च नित्यशः दाक्षिण्यसारं पुरुषस्तेन चाधिष्ठितो भवेत् ९ सत्त्वाधारो महाभोगो यतो ऽसौ सात्त्विको निधिः सुवर्णरूप्यताम्रादिधातूनाञ्च परिग्रहं १० करोत्यतितरां सो ऽथ तेषाञ्च क्रयविक्रये करोति च तथा यज्ञान् दक्षिणाञ्च प्रयच्छति ॥ ११ ॥ सभां देवनिकेतांश्च स कारयति तन्मनाः सत्त्वाधारो निधिश्चान्यो महापद्म इति श्रुतः १२ सत्त्वप्रधानो भवति तेन चाधिष्ठितो नरः करोति पद्मरागादिरत्नानाञ्च परिग्रहं १३ मौक्तिकानां प्रवालानां तेषां च क्रयविक्रयात् ददाति योगशीलेभ्यस्तेषामावसथांस्तथा १४ स कारयति तच्छीलः स्वयमेव च जायते तत्प्रसूतास्तथाशीलाः पुत्रपौत्रक्रमेण च १५ पूर्व्वार्द्धमात्रः सप्तासौ पुरुषान्न विमुञ्चति॥ नाम सो ऽसकरो नाम निधिस्तेनावलोकितः १६ पुरुषो ऽथ तमःप्रायः सुशीलो ऽपि हि जायते वाणा

खड्गादि धनुषा चर्म्माणाञ्च परिग्रहं १७ ददाति नाम्ना कुरुते याति मैत्रीञ्च राजभिः ददाति शौर्य्ये हत्तीनां भुञ्जनां ये च तत्प्रियाः १८ क्रय विक्रये च शस्त्राणां नान्यत्र प्रीति मेतिच स्वीयस्येव भवत्येष न च तस्यानुजानुगः॥ १९ द्रव्यार्थं दस्युतो नाशं संग्रामे वापि स व्रजेत् कच्छपस्तु निधिर्यो ऽसौ नरस्ते नाभिवीक्षितः २० तमः प्रधानो भवति यतो ऽसौ ताम सो निधिः व्यवहारान शेषांस्तु पुराय जातेः करोतिच २१ कस्मै स्थान खिलं चैव न विश्वसिति कस्यचित् समस्तानि यथाङ्गानि संहरत्येव कच्छपः २२ तथा विष्टभ्य चित्तानि तिष्ठत्याय त मानसः न ददाति नवा भुंक्ते तद्विनाश भयाकुलः २३ निधान मुर्व्व्यां कुरुते निधिः सो ऽप्येक पूरुषः॥ रजोगुण मयश्चान्यो मुकुन्दो नाम यो निधिः २४ नरो ऽवलोकित स्तेन तद्गुणो भवति द्विज वीणावेणु मृदङ्गानामा तोद्यस्य परिग्रहं २५ करोति गायतां वित्तं नृत्यताञ्च प्रयच्छति वन्दिनामथ सूतानां वि- टाना लास्य पाठिनां २६ ददात्यहर्निशं भोगान् भुंक्ते तै श्च समं द्विज कुलटा सुरति श्चास्य भवत्यन्येश्च तद्विधैः २७ प्रयाति सङ्गमे कञ्च यं निधिर्भजते नरं रजस्तमो मय श्चान्यो नन्दो नाम महा निधिः २८ उपैति स्तम्भ मधिकं नरस्ते नाव लोकितः समस्त धातु रत्नानां पुराय धान्यादि कस्यच २९ परिग्रहं करो- त्येष तथैव क्रय विक्रयं आधारः स्वजनानाञ्च आगता भ्यागतस्य च ३० सहते नापमानोक्तिं स्वल्पाम- पि महामुने स्तूयमानश्च महतीं प्रीतिं वध्नाति यच्छति ३१ यं यमिच्छति वै कामं मृदुत्व मुपयाति च॥ वह्व्यो भार्य्या भवन्त्यस्य सूतिमत्यो ऽति शोभनाः ३२ रतये सप्त च नरान्निधिर्नन्दो ऽनुवर्त्तते प्रवर्द्ध- मानो ऽथ नरमष्ट भागेन सत्तम ३३ दीर्घायुष्ट्वञ्च सर्व्वेषां पुरुषाणां प्रयच्छति वन्धूनामेव भरणं ये च । दूरा दुपागताः ३४ तेषां करोति वै नन्दः परलोके न चादृतः भवत्यस्य न च स्नेहः सहवासिषु जायते ३५ पूर्व्व मित्रेषु शैथिल्यं प्रीति मन्येः करोतिच तथैव सत्त्व रजसी यो विभर्त्ति महा निधिः ३६ सलील संज्ञस्त त्सङ्गी नरस्तच्छील वान् भवेत् वस्त्र कार्पास धान्यादि फल पुष्प परिग्रहं ३७ मुक्ता विद्रुम शंखा- नां शुक्त्या दीनां तथा मुने काष्ठा दीनां करोत्येष यच्चान्यज्जल सम्भवं ३८ क्रय विक्रय मत्येषां नान्यत्र

रमते मनः तडागान् पुष्करिण्यो ऽथ तथा रामान् करोतिच ३९ वप्रञ्च सरितां तस्मात्त था रोपयते ।
नरः अनुलेपन पुष्पादि भोगं भुक्त्वा भिजायते ४० विपौरुष श्चापि निधि र्नीलो नामेय जायते रजस्त
मो मय आन्यः शंख संज्ञो द्वियो निधिः ४१ तेनापि नीयते विप्र तद्गुणित्वं निधीश्वरः एक स्यैव भव
त्येष नरं नान्य मुपैति च ४२ यस्य शाङ्खो निधि स्त स्य स्वरूपं क्रौष्टुके शृणु एक सर्वात्मना स्वष्ट ।
मन्नं भुंक्ते तथाम्बरं ४३ कदन्न भुक् परिजनो नच शोभनं वस्त्र धृक् नददाति सुहृद्भार्य्या भ्रातृ पुत्र ।
स्नुषादिषु ४४ स्व पोषण परः शंखी नरो भवति सर्व्वदा इत्येते निधयः ख्याता न्नराणा मर्थ देवताः॥
४५ मिश्रावलोकनान्मि श्राः स्वभाव फल दायिनः यथा ख्यात स्वभावस्तु भवत्येव विलोकनात्
सर्व्वेषा माधि पत्ये च श्री रेषा द्विज पद्मिनी ४६ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे निधि निर्णयो नाम ६८

क्रौष्टुकि रुवाच विस्तरात् कथितं ब्रह्मन् मम स्वारोचिषं त्वया मन्वन्तरं तथे वाशेषं सृष्टा निधयो

मया १ स्वायम्भुवं पूर्व्व मेव मन्वन्तर मुदाहृतं मन्वन्तरं तृतीयं मे कथयो त्तम संज्ञितं २ मार्कण्डे
य उवाच उत्तान पाद पुत्रो ऽभूदुत्तमो नाम नामतः सुरुच्या स्तनयः ख्यातो महा बल पराक्रमः ३
धर्म्मात्मा च महात्मा च पराक्रम धनो नृपः अतीत्य सर्व्व भूतानि बभौ भानु परा क्रमः ४ समः
शत्रौ च मित्रे च परे पुत्रे च धर्म्मवित् दुष्टे च यमवत्साधौ सोमवच्च महा मते ५ बाभ्रव्यां बहुलानाम
उपयेमे से धर्म्मवित् उत्तान पाद तनयः शची मिन्द्र इवोत्तमः ६ ख्याता मतीच तस्यासी द्विज वर्य्ये ।
मनः सदा स्नेह व च्छशिनो यद्व द्रोहिण्यां निहि तास्पदं ७ अन्य प्रयोजना शक्ति मुपैति न हि तन्मनाः
स्वप्ने चैव तदा लक्ष्मि मनो ऽभूत्तस्य भूभृतः ८ स च तस्याः सुचार्व्वङ्ग्या दर्शना देव पार्थिवः ददाति ।
स्पर्शनं गात्रे गात्र स्पर्शो च तन्मयः ९ श्रोत्रो द्वेग करं वाक्यं प्रिय मप्य वनीपतेः तस्यापि भूरि सम्मा-
नं मेने परि भवन्ततः १० स्रव सेने स्रजं दत्तां शुभान्या भरणानि च उत्तस्थावङ्ग पीडेव पिबतो ऽस्य ।
वरासवं ११ भुञ्जता च नरेन्द्रेण क्षण मात्रं करे धृता बुभुजे स्वल्पकं भक्ष्यं द्विज नाति मुदावतीः॥१२॥

अथ पानगतो भूपः कदाचित्तां मनस्विनीं सुरापूर्ण पात्रं ग्राहया मास सादरः १४ पश्यतां भूमि। पालानां वार मुख्यैः समन्वितः प्रगीय मान मधुरं गेय गाय नतत्परैः १५ सातु नेच्छति तत्पात्र मादा। तुं तत्परा ङ्मुखी समक्षमवनी शानां ततः क्रुद्धः स पार्थिवः १६ उवाच द्वाःस्थ माहूय निश्व सन्नु रगो यथा निराहात स्त या देव्या प्रिय या पतिर प्रियः १७ द्वाःस्थैनां दुष्ट हृदया मादाय विजने वने परित्यजा शु नैतत्ते विचार्य्यं वचनं मम १८ मार्कण्डेय उवाच ततो नृपस्य वचनम विचार्य्यं मवेक्ष्यसः द्वाःस्थ। स्त त्याज तां सुभ्रू मारोप्य स्यन्दने वने १९ साच तं विपिने त्यागं नीत्ता तेन महीभृता अदृश्य माना तं मेने परं क्रात मनुग्रहं २० सोऽपि तत्रानुरागार्त्तिर्दह्य मानात्म मानसः औत्तान पादि र्भू पालो नान्यां भार्य्या मविन्दत २१ संस्मार तां सुचार्व्वङ्गी मह र्निशमनिर्वृत्तः चकार च निजं राज्यं प्रजा धर्म्मेण पालयन् २२ प्रजाः पालय तस्तस्य पितुः पुत्रा निवौरसान् आगत्य ब्राह्मणः कश्चिदिद माहार्त्त मानसः २३ ॥ ब्राह्मण उवाच महाराज भृशार्त्तोऽस्मि श्रूयतां वद तो मम नृणां मार्त्ति परित्राणं मन्यतो न नराधिपात् २४ मम भार्य्या प्रसुप्तस्य केनाप्यपहृता निशि गृह द्वार मनुद्घाट्य तां समानि तुमर्हसि २५ राजोवाच नवेत्सि केनाप हृता क्व वा नीता तु सा द्विज यतामि विग्रहे कस्य कुतो वाप्यानयामितां २६ ब्राह्मणउवाच तथैव स्थगिते द्वारि प्रसुप्तस्य महीपते हृता हि भार्य्या किं केनेत्येतद्विज्ञायते भवान् २७ त्वंरक्षितानो नृपते यज्ञांश दान वेतनः धर्म्मस्य तेन निश्चिन्ताः स्वपन्ति मनुजा निशी २८ राजोवाच नते दृष्टामया भार्य्या याहग्रूपा च देहतः वयश्चैव समाख्याहि किं शीला ब्राह्मणी च ते २९ ब्राह्मण उवाच कठोर नेत्रा सात्युच्चा ह्रस्व बाहुः कृशानना विरूप रूपा भूपाल न निन्दामि तथैव तां ३० वाचि भूपाति परु-षान सौम्या साच शीलतः इत्याख्याता मया भार्य्या सा कारा दुर्निरीक्षणा ३१ मनाग तीतं भूपाल त-स्याश्च प्रथमं वयः ताहग्रूपा हि मे भार्य्या सत्य मेतन्मयोदितं ३२ राजोवाच अलन्ते ब्राह्मणा तया भार्य्या मन्यां ददामि ते सुखाय भार्य्या कल्याणी दुःख हेतुर्हि ता दृशी ३३ कल्पे स्वरूपता विप्र

कारणं शील मुत्तमं रूप शील विहीनाया त्याज्या सा तेन हेतुना ३४ ब्राह्मण उवाच रस्या भार्य्या महीपाल इत्तिनः श्रुति रुत्तमा भार्य्यां यां रक्ष माणा यां प्रजा भवति रक्षिता ३५ आत्माहि जायते तस्यां सा रस्या तो नरेश्वर प्रजायां रक्ष माणा या मात्मा भवति रक्षितः ३६ तस्या मर क्षमाणा यां भविता वर्ण सङ्करः स पातयेन्महीपाल पूर्व्वान् स्वर्गादधः पितॄन् ३७ धर्म्मे हानि श्चानु दिनम भार्य्यस्य भवेन्मम नित्य क्रियाणां विभ्रंशान् स चापि पत नाय मे ३८ तस्याञ्च पृथिवी पाल भविजी मम सन्ततिः तव षड्भाग दात्री सा भविजी धर्म्म हेतुकी ३९ तदेतत्ते मया ख्याता पत्नी या मे हृता प्रभो तां समानय रक्षा यां भवानधि कृतो यतः ४० मार्कण्डेय उवाच सतस्यैवं वचः श्रुत्वा वि मृश्य च नरेश्वरः सर्व्वोप करणो युक्त मारुरोह महा रथं ४१ इत श्चेत श्च तेना सौ परिव भ्राम मेदिनीं ददर्श च महारण्ये ताप सा श्रम मुत्तमं ४२ अवतीर्य्य च तत्रा सौ प्रविश्य ददृशे मुनिं कौश्यां दृष्यां समा सीनं ज्वलन्त मिव तेजसा ४३ स दृष्ट्वा नृपतिं प्राप्तं समुत्थाय त्वरान्वितः संमान्य स्वा गतेनैव शिष्य माहार्घ्य मानय ४४ तमाह शिष्यः शनकै र्दीतव्यो ऽर्घ्यो ऽस्य किं मुने तदा ज्ञापय सञ्चिन्त्य तवाज्ञां हि करोम्यहं ४५ ततो ऽवगत वृत्तान्तो भूपते स्त स्य सद्द्विजः सम्भाषा सन दानेन चक्रे सम्मान मात्मवान् ४६ ऋषिरुवाच किं निमित्त मिहा यातो भवान् किन्ते चिकीर्षितं उत्तान पाद तनयं वेद्मित्वा मुत्तमं नृप ४७ राजोवाच ब्राह्मण स्य गृहाद्भार्य्या केना प्य पहृता मुने अविज्ञात स्वरूपेण तामन्वेष्टु मिहा गतः ४८ पृच्छामि यत्ते तन्मे त्वं प्रणा तस्यानु कम्पया अस्या गत स्याथ गृहं भगवन् वक्तु मर्हसि ४९ ऋषिरुवाच पृच्छ मामवनी पाल यत्त्वष्टव्य मशङ्कितः वक्तव्यञ्चेत्तव मया कथं सो ऽर्घ्यो निवर्त्तितः ५१ ऋषिरुवाच त्वद्दर्शनेन रभसा दाज्ञप्तो ऽयं मया नृप यदा तदा हमे तेन शिष्येण प्रति बोधितः ५२ एषवेत्ति जगत्यत्र मत्प्रसादा दनागतं यथाहं समती तञ्च वर्त्त मानञ्च सर्व्वतः ५३ आलोच्याज्ञापये त्युक्ते ततोज्ञातं मया चितत ततो न दत्तवानर्घ्य महं तुभ्यं विधानतः ५४ सत्यं राजन् त्वम र्घ्यार्हः कुले स्वायम्भुव स्य च ॥

मा॰ पु॰
२७२

तथापिनार्थ्ये योग्यं त्वां मन्या मो वय मुत्तमं ५५ राजो वाच किं कृतं हि मया ब्रह्मन् ज्ञानाद ज्ञान तोऽपि वा येनत्व तोऽर्घ्यं महाामि नाहम भ्यागत श्चिरात ५६ ऋषिरु वाच किं विस्मृतन्ते यत्पत्नी त्वया त्यक्ता च कानने परित्यक्त स्तया सार्द्धं त्वया धर्म्मो नृपा खिल: ५७ पक्षेरा कर्म्मरोा हान्या प्रयात्य स्य शांता न्वर: विरामूत्रे वी थि की यस्य हानिस्ते नित्य कर्म्मरा: ५८ पत्न्यानु कूलया भाव्यं यथा शीले ऽपि भर्त्तरि दु: शीलापि तथा भार्य्या पोषरगी या नरेश्वर ५९ प्रतिकूला हि सा पत्नी तस्य विप्रस्य या हृता तथापि धर्म्म कामो ऽसौ त्वा मुद्याति तरां नृप ६० चलत: स्थाप यस्य न्यान् स्वधर्म्मेषु मही पते त्वां स्व धर्म्मा द्विच लितं को ऽपर: स्थाप यिष्यति ६१ मार्कराडेय उवाच विलक्ष्य: स मही पाल इत्युक्त स्तेन धीमता तथेत्युक्त्वा च प प्रच्छ हृतां पत्नीं द्विजन्मन: ६२ भगवन् केन नीता सा पत्नी विप्र स्य कुत्रवा अतीता नागतं वेत्ति जगत्य वितथं भवान् ६३ ऋषिरु वाच तां जहा राद्रि तनयो बलाको नाम राक्षस: द्रक्ष्य से चाद्य तां भूप उत्पलावतके वने ६४ गच्छ संयो जयाशु त्वं भार्य्यया हि द्विजोत्तमं ॥ मा पापास्पदतां यातु त्वमि वासौ दिने दिने ६५ इति श्री मार्कराडेय पुराणे औत्तम मन्वन्तरे नाम ॥ ६६ ॥
मार्कराडेय उवाच अथा रुरोह स्वरथं प्राणि पत्य महा मुनि: तेना ख्यातं वनन्तच्च प्रय यावुत्पला वतं १ यथा ख्यात स्व रूपाञ्च भार्य्यां भग्नां द्विज स्यतां भक्षयन्तीं ददर्शाथ श्री फलानि नरेश्वर: २ पप्रच्छ च कथं भद्रे त्व मे तद्वन मागता स्फुटं ब्रवीहि वैशाले रपि भार्य्या सुशर्म्मरा: ३ ब्राह्मराय्युवाच सुताहं मति रात्रस्य द्विजस्य वन वासिन: पत्नी विशाल पुत्रस्य यस्य नाम त्वयो दितं ॥ ४ ॥ साहं हृता वलोकेन राक्षसेन दुरात्मना प्रसुप्ता भवन स्यान्ते भ्रातृ मातृ वियो जितां ५ भस्मी भवतु तद्रक्षो येना स्म्येवं वियो जिता मात्रा भ्रातृ भिरन्यै श्च तिष्ठा म्यत्र सु दु:खिता ६ अस्मिन् वने ऽति गहने तेना नी याहं सुञ्जिता नविद्मि कारगां किं तन्नोप भुंक्ते न रवा दति ७ राजो वाच अपि तज्ज्ञाय ते रक्ष स्त्वा मुत्सृज्य क्व गतं अहं भर्त्रा तवै वात्र प्रेषितो द्विज नन्दिनि ८ ब्राह्मराय्यु वाच अस्यैव

१८४

काननस्यान्ते स तिष्ठति निशाचरः प्रविश्य पश्यतु भवान् न बिभेति ततोयदि ९ मार्कण्डेय उवाच
प्रविवेश ततः सोऽथ तया वर्त्मनि दर्शिते ददृशे परिवारेण सम वेतञ्च राक्षसं १० दृष्टमात्रे ततस्त
स्मिन् त्वरमाणः स राक्षसः दूरादेव महीं मूर्ध्ना स्पृशन् पादान्तिके ययौ ११ राक्षस उवाच ममात्रा
गच्छता गेहं प्रसादस्ते महान् कृतः प्रशाधि किं करोम्येष वसामि विषये तव १२ अर्घ्यञ्चेमं
प्रतीच्छ त्वं स्थीयताञ्चेदमासनं वयं भृत्या भवान् स्वामी दृढमाज्ञापयस्व मां १३ राजोवाच॥
कृतमेव त्वया सर्व्वं सर्व्वा मेवातिथि क्रियां किमर्थं ब्राह्मणवधूस्त्वया नीता निशाचर १४ नेयं सु
रूपा सन्त्यन्या भार्य्यार्थञ्चेत् हृता त्वया भक्ष्यार्थं चेत्कथं नान्ना त्वयैतत् कथ्यतां मम १५ राक्षस-
उवाच नवयं मानुषाहारा अन्ये ते नृप राक्षसाः सुकृतस्य फलं यत्तु तदश्नीमो वयं नृप १६ स्वभाव
ञ्च मनुष्याणां योषिताञ्च विमानिताः मानिता श्च राम श्नीमो न वयं जन्तु खादकाः १७ यदस्मा
भिर्न्नॄणां क्षान्ति र्भुक्ता क्रुध्यन्ति ते तदा भुक्ते दुष्टे स्वभावे च गुणवन्तो भवन्ति च १८ सन्ति नः प्रमदा
भूप स्वरूपेणाप्सरः समाः राक्षसेषु कथं तासु मानुषीषु रतिः कथं १९ राजोवाच यद्येषा
नोपभोगाय नाहाराय निशाचर गृहं प्रविश्य विप्रस्य तत्किमेषा हृता त्वया २० राक्षस उवाच॥
मन्त्रवित् स द्विज श्रेष्ठो यज्ञे यज्ञे गतस्य मे रक्षोघ्न मन्त्र पठनात् करोत्युच्चाटनं नृप २१ वयं बुभुक्षि
तास्तस्य मन्त्रोच्चाटन कर्म्मणा क यामः सर्व्व यज्ञेषु स ऋत्विग्भवति द्विज २२ ततोऽस्माभिरि
दन्तस्य वैकल्य मुपपादितं पत्न्या विना पुमानिज्या कर्म्म योग्यो न जायते २३ मार्कण्डेय उवाच
वैकल्योच्चारणात्तस्य ब्राह्मणस्य महामतेः ततः स राजाति भृशं विषण्णः सम जायत २४ वैक-
ल्यमेव विप्रस्य वदन्नामेव निन्दति अनर्हमर्घस्य च मां सोऽप्याह मुनिसत्तमः २५ वैकल्यं तस्य
विप्रस्य राक्षसोऽप्याह मे यथा अपत्नीकतया सोऽहं सङ्कटं महदास्थितः २६ मार्कण्डेय उवाच॥
एवं चिन्तयतस्तस्य पुनरप्याह राक्षसः प्रणामनम्रो राजानं बद्धाञ्जलिपुटो मुने २७ नरेन्द्राज्ञा

मा॰ पु॰ १७४

प्रदानेन प्रसादः क्रियतां मम भृत्यस्य प्रणतस्य त्वं युष्म द्विय यदासिनः २८ राजोवाच स्वभावस्य
मर्म्म मसत्त्व योक्तं यन्निशाचर तदर्थिनो वयं येन कार्य्येणा शृणु तन्मम २९ अस्या स्त्वयाद्य ब्राह्मणाया
दौः शील्य मुप भुज्यतां येन त्वया त्तदौः शील्या तद्विनीता भवे दियं ३० नीयतां यस्य भार्य्येयं तस्य ः
देहस्य निशाचर अस्मिन् कृते कृतं सर्व्वं गृहम भ्यागतस्य मे ३१ मार्कण्डेय उवाच ततः स राक्षस
स्तस्याः प्रवि श्यान्तः स्वमा यया भक्षया मास दौः शील्यं निज शक्त्या नृपाज्ञया ३२ दौः शील्येना
ति रौद्रेण पत्नी तस्य द्विजन्मनः तेन सा सम्परित्यक्ता तमाह जगती पतिं ३३ स्वकर्म्म फल पाकेन भर्तु
स्त स्य महात्मनः वियो जिताहं तद्वे तुरय मासीन्नि शाचरः ३४ नास्य दोषो न वातस्य मम भर्तुर्महा-
त्मनः ममैव दोषो नान्यस्य सुकृतं ह्युप भुज्यते ३५ अन्य जन्मनि कस्यापि विप्र योगः कृतो मया ॥
सोऽयं मया प्युप गतः को दोषोऽस्य महात्मनः ३६ राक्षस उवाच प्रापयामि तवादेशादिमां भर्तृ
गृहं प्रभो यदन्य त्करणीयन्ते तदा ज्ञापय पार्थिव ३७ राजोवाच अस्मिन् कृते कृतं सर्व्वं त्वयामे
रजनीचर आगन्त व्य ज्व ते वीर कार्य्यकाले स्मृतेन मे ३८ मार्कण्डेय उवाच तथे त्युक्तानु तद्रक्ष
स्ता मादाय द्विजाङ्गनां निन्ये भर्तृ गृहं शुद्धां दौः शील्या पगमात्तदा ३९ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे
औत्तान मन्वन्तरे नाम ७० मार्कण्डेय उवाच तां प्रेषयित्वा राजापि स्व भर्तृ गृह मङ्गनां चिन्तया
मास निः श्वस्य किमत्र सुकृतं भवेत् १ अनर्घ्ययोग्यता कष्टं समामाह महा मनाः वैकल्यं विप्र सुहिश्य
तथा ह्ययं निशाचरः २ सोऽहं कथं करिष्यामि त्यक्ता पत्नी मया हिसा अथवा ज्ञान दर्शितं पृच्छामि
मुनि सत्तमं ३ सञ्चिन्त्येत्थं स भूपालः समारुह्य च तं रथं ययौ यत्र स धर्म्मात्मा त्रिकाल ज्ञो महा मुनिः
४ अवरुह्य रथात्तो ऽथ तं समेत्य प्रणम्य च यथा वृत्तं समाचरव्यौ राक्षसेन समागमं ५ ब्राह्मण्या
दर्शनञ्चैव दौः शील्या पगमं तथा प्रेषणं भर्तृ गेहे च कार्य्यमागमने च यत् ६ ऋषिरुवाच ज्ञातमे
तन्मया पूर्व्वं यत्कृतन्ते नराधिप कार्य्यमागमने चैव मत्समीपे तवाखिलं ७ पृच्छमामिह किं कार्य्यं

१८४

(६५)

मयेत्यु द्विग्नमानसः त्वय्यागते महीपाल श्रृणु कार्य्यञ्च यत्त्वया ८ पत्नी धर्म्मार्थ कामानां कारणं प्रबलं नृणां विशेषतश्च धर्म्मश्च सन्त्यक्तस्त्यजता हि तां ९ अपत्नीको नरो भूपन योग्यो निज कर्म्मणां ब्राह्मणाः क्षत्रियो वापि वैश्यः शूद्रोऽपि वा नृप १० त्यजता भवता पत्नीं न शोभन मनुष्ठितं ॥ अत्याज्यो हि यथा भर्त्ता स्त्रीणां भार्य्या तथा नृणां ११ राजोवाच भगवन् किं करोम्येष विपाको मम कर्म्मणां नानुकूलानुकूलस्य यस्मा त्यक्ता ततो मया १२ यद्यत्करोति तत्क्षान्तं दह्य मानेन चेतसा ॥ भगवंस्त द्वियोगार्त्ति बिभीते नान्तरात्मना १३ साम्प्रतं तु बने त्यक्ता न वेद्मि क्वनु सा गता भक्षिता वापि विपिने सिंह व्याघ्र निशाचरैः १४ ऋषिरुवाच न भक्षिता सा भूपाल सिंह व्याघ्र निशाचरैः साऽत्व दिनुत चारित्रा साम्प्र तन्तु रसातले १५ राजोवाच सा नीता केन पाताल मास्ते साऽदूषिता कथं अत्यद्भुत मिदं ब्रह्मन् यथावद्वक्तु मर्हसि १६ ऋषिरुवाच पाताले नाग राजोऽस्ति प्रख्यातश्च कपोतकः तेन दृष्टा त्वया त्यक्ता भ्रममाणा महावने १७ सा रूप शालिनी तेन सानुरागेण पार्थिव वेदितार्थेन पातालं नीता सा युवती तदा १८ ततस्तस्य सुता सुभ्रूर्नन्दा नाम महीपते भार्य्या मनोरमा चास्य नागराजस्य धीमतः १९ तया मातुः सपत्नीयं सा भवित्रीति शोभना दृष्टा स्वगेहं सा नीता गुप्ता चान्तः पुरे शुभा २० यदा तु याचिता नन्दा न ददाति नृपोत्तरं मूका भविष्य सीत्याह तदा तां तनयां पिता २१ एवं शप्ता सुता तेन सा चास्ते तत्र भूपते नीता तेनोरगेन्द्रेण धृता तत्सुतया सती ॥ २२ ॥ मार्कण्डेय उवाच ततो राजा परं हर्ष मवाप्य तम पृच्छत द्विजवर्य्य स्वदौर्भाग्य कारणं दयितां प्रति २३ राजोवाच भगवन् सर्व्व लोकस्य मयि प्रीतिरनुत्तमा किन्तु तत्कारणं येन स्वपत्नी नमति वत्सला ॥ २४ मम चासावती वेष्टा प्राणेभ्योऽपि महामुने साच मां प्रति दुःशीला ब्रूहि यत्कारणं द्विज २५ ऋषिरुवाच पाणि ग्रहण काले त्वं सूर्य्य भौम शनैश्चरैः शुक्र वाचस्पति भ्याञ्च तव भार्य्यावलोकिता २६ तन्मुहूर्त्तेऽभवच्चन्द्रस्तस्याः सोमसुतस्तथा परस्पर विपक्षौ तौ ततः पार्थिवतेऽभूर्श्री

२७ तद्गच्छ त्वं स्वधर्मेण परि पालय मेदनीं पत्नी सहायः सर्व्वा श्च कुरु धर्म्मवती: किया: ॥ २८ ॥
मार्कण्डेय उवा इत्युक्ते प्रणि पत्ये न मारुह्य स्यन्दनं ततः उत्तमः पृथिवी पाल आजगाम निज
पुरं २९ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे औत्तम मन्वन्तरे नाम ७१ मार्कण्डेय उवाच ततः स्व नगरं
प्राप्य तं ददर्श द्विजं नृपः समेत भार्य्ये या चैव शील वत्या मुदान्वितं १ ब्राह्मण उवाच राज वर्य्य
कृतार्थो ऽस्मि यतो धर्म्मो हि रक्षितः धर्म्मज्ञे नेह भवता भार्य्या मान यता मम २ राजो वाच कृतार्थ
स्त्वं द्विज श्रेष्ठ निज धर्म्मा नु पाल नात् वयं सङ्कटिनो विप्र येषां पत्नी न वे श्मनि ३ ब्राह्मण उवाच॥
नरेन्द्र सा हि विपिने भक्षिता श्वा पदे र्यदि अलन्तया किमन्य स्या न पाणि गृह्य तेत्व यो क्रोधस्य वश
मागस्य धर्म्मो न रक्षित स्त्वया ४ राजो वाच न भक्षिता मे दयिता श्वापदैः साहि जीवति अवि
दूषित चारित्रा कथ मे तत्करो म्यहं ५ ब्राह्मण उवाच यदि जीवति ते भार्य्या न चैव व्यभि चारिणी
तद पत्नी कृता जन्म किं पापं क्रियते त्वया ६ राजो वाच आनी तापि हि सा विप्र प्रति कूला सदैव
मे दुःखा यन सुखा याले तस्या मैत्री न वै मयि तथा त्वं कुरु यत्नं मे यथा सा वश गामिनी ७ ब्राह्मण
उवाच तव संप्रीतये तस्या वेरिष्टि रुप कारिणी क्रियते मित्र कामैर्या मित्र विन्दां करोमि तां ॥ ८ ॥
अप्रीत यो: प्रीति करी साहि संजन नी परं भार्य्या पत्यो र्मनुष्येन्द्र तान्ते वेष्टिं करोम्यहं ९ यत्र तिष्ठति
सा सुभ्रू स्तव भार्य्या मही पते तस्मादा नीयतां सा ते परां प्रीति मुपे ष्यति १० मार्कण्डेय उवाच ॥
इत्युक्तः सतु सम्भारा न शेषा नवनी पतिः आनि नाय चकारे ष्टिं स चतां द्विज सत्तमः ११ सप्त कृत्वः
सतु तदा चकारे ष्टिं पुनः पुनः तस्य राज्ञो द्विज श्रेष्ठो भार्य्या सम्पादनार्थवे १२ यदारो पित मैत्रान्तां
मम न्यत महा मुनिः स्वभर्त्तरि तदा विप्रस्त मुवाच नराधिपं १३ आनीयतां नर श्रेष्ठ या तवेष्टा त्वमन्तिके
अन्तिके भुंक्ष्व भोगांस्त या सार्द्धं यज यज्ञां स्तथा हृतः १४ मार्कण्डेय उवाच इत्युक्तस्तेन विप्रेण
भूपालो विस्मि तस्तदा संस्मार तं महा वीर्य्यं सत्य सन्धं निशाचरं १५ स्मृत स्तेन तदा सद्यः समु

पेत्य नराधिप॑ किं करोमीति सोऽप्याह प्रणिपत्य महामुने १६ ततस्तेन नरेन्द्रेण विस्तरेण निवेदिते ॥
गत्वा पातालमादाय राजपत्नी मुपाययौ १७ आनीता चापि हार्देन सा ददर्श तदा पतिं उवाच च प्र-
सीदेति भूयो भूयो मुदान्विता १८ ततः स राजा रभसा परिष्वज्याह मानिनीं प्रिये प्रसन्न सर्वाहं भू-
यो ऽप्येवं ब्रवीषि किं १९ पत्न्युवाच यदि प्रसाद प्रवणं नरेन्द्र मयि ते मनः तदेतदभि याचे त्वां
तत्कुरुष्व ममार्हणं २० राजोवाच निःशङ्कं ब्रूहि मत्तो यद्दत्तव्यं किंचिदीप्सितं तदलभ्यं न ते ।
भीरु तवाय तो ऽस्ति नान्यथा २१ पत्न्युवाच सख्यर्थे तेन नागेन सुता जाता सखी मम मूका भविष्य
सीत्याह सा च मूकत्व मागता २२ तस्याः प्रति क्रिया प्रीत्या मम शक्नोति चेद्भवान् वाचि भाग प्रशा
न्त्यर्थं ततः किं न कृतं मम २३ मार्कण्डेय उवाच ततः स राजा तं विप्र माहास्मिन् कीदृशी क्रिया ॥
तन्मूकतापनोदाय स चतं प्राह पार्थिवं २४ ब्राह्मण उवाच भूप सारस्वतीमिष्टिं करोमि वचनात्तव ॥
पत्नी तवेयमानृण्यं यातु तद्वाक्प्रवर्त्तनात् २५ मार्कण्डेय उवाच इष्टिं सारस्वतीं चक्रे तदर्थं स द्विजो
त्तमः सारस्वतानि सूक्तानि जजाप च समाहितः २६ ततः प्रवृत्त वाक्यां तां गर्गः प्राह रसातले उप-
कारः सखी भर्त्रा कृतो ऽयमति दुष्करः २७ इत्थं ज्ञाने सका साध्वी नन्दा शीघ्र गतिः पुरं ततो राज्ञीं ।
परिष्वज्य स्व सखी सुरगात्मजा २८ तम्बु सं स्तूय भूपालं कल्याणी तथा पुनः पुनः उवाच मधुरं ।
नागी कृता सन परिग्रहा २९ उपकारः कृतो वीर भवता यो ऽयमायुजा तेना स्या कृष्ट हृदया यद्ब्र वी
मि शृणुष्व तत् ३० तव पुत्रो महावीर्यो भविष्यति नराधिप तस्याप्रति हतं चक्रमस्यां भुवि भविष्यति
३१ सर्व्वार्थ शास्त्र तत्त्वज्ञो धर्म्मानुष्ठान तत्परः मन्वन्तरे पवश्च धीमान् भविष्यति स वै मनुः ३२ मार्क-
ण्डेय उवाच इति दत्वा वरं तस्मै नागराज सुता ततः सखीं तां सं परिष्वज्य ययौ पातालमवनिमन्मुने ॥ ३३ ॥
तत्र तस्य तया सार्द्धं रमतः पृथिवी पतेः जगाम कालः सुमहान् प्रजाः पालयतः सदा ३४ ततः स ।
तस्यामभवत् तनयो जज्ञे राज्ञो महात्मनः पौर्णमास्यां यथा कान्तः शशाङ्कः सम्पूर्णो मण्डलः ३५ तस्मिन्जाते

सुरं प्रापु: प्रजा:सर्व्वा महात्मनि देव दुन्दु भयो नेदु: पुष्प वृष्टि: पपातच ३६ तस्य दृष्ट्वा वपु: कान्तं भधि
कं शील मेवच औत्तम औति मुनयो नाम चक्रु: समागता: ३७ जातोय मुत्तमे वंशे तत्र काले तथोत्तमे
उत्तमा वय वत्तेन औत्तमो ऽयं भविष्यति ३८ मार्कण्डेय उवाच उत्तमस्य सुत: सो ऽ थनाम्ना ख्यात:
स्त थो त्तम: मनु रासीत त्प्रभावो भागुरे श्रूयतां मम ३९ उत्तमाख्यान मखिलं जन्म चैवोत्त मस्य च नि-
त्यं शृणोति विद्वेषं स कदाचिन्न गच्छति ४० इष्टै र्दारै स्तथा पुत्रबन्धु भिर्व्वा कदाचन वियोगो नास्य भ-
विता शृणवत: पठतो ऽ पिवा ४१ तस्य मन्वन्तरं ब्रह्मन् वदतो मे निशामय श्रूयतां तत्र यश्चेन्द्रो ये च देवा
स्तथ र्षय: ४२ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे औत्तम मन्वन्तरे ७२ मार्कण्डेय उवाच मन्वन्तरे तृतीये ऽ
ऽस्मिन् औत्तमस्य प्रजा पते: देवानिन्द्र मृषीन् भूपान् निबोध वदतो मम १ स्वधामानस्तथा देवा यथा
नामानुकारिण: सत्याख्य श्च द्वितीयो ऽन्य स्त्रिदशानां तथा गण: २ तृतीये तु गणे देवा: शिवाख्या ः
मुनि सत्तम शिवा: स्वरूप तस्ते तु श्रुता: पाप प्रणाशना: ३ प्रतर्दनाख्य श्च गणो देवानां मुनि सत्तम ॥
चतुर्थ स्तत्र कथित औत्तम स्यान्तरे मनो: ४ वश वर्त्तिन: पञ्चमे ऽपि देवा स्तत्र गणो द्विज यथा ख्यात:
स्वरूपास्तु सर्व्व एव महामुने ५ एते देवगणा: पञ्च स्मृता यज्ञ भुज स्तथा मन्वन्तरे मनु श्रेष्ठ सर्व्वे द्वादश:
का गणा: ६ तेषामिन्द्रो महाभाग स्त्रै लोक्ये स गुरु र्भवेत् शतं क्रतू नाम हत्य सुशान्ति र्नाम नामत:
७ यस्योप सर्ग नाशाय नामाक्षर विभूषिता अद्यापि मानवै र्गाथा गीयते तु महीतले ८ सुशान्ति
र्देवराट् कान्त: सुशान्तिं स प्रयच्छति सहित: शिव सत्या द्यै स्तथैव वश वर्त्तिभि: ९ अज: परशुचि
र्दिव्यो महा बल परा क्रमा: पुत्रा स्तस्य मनोरासन् विख्याता स्त्रि दशोपमा: १० तत्सूति सम्भवै र्भू-
मि: पालिता भूनर प्रवरै: यावन्मन्वन्तरं तस्य मनोरुत्तम तेजस: ११ चतुर्युगानां संख्याता साधिका
ह्येक सप्तति: कृत त्रेतादि संज्ञानां यान्युक्तानि युगे मया १२ स्वतेजसा हि तपसो वसिष्ठ स्य महात्मन:
तनया श्चान्तरे तस्मिन् सप्त सप्तर्षयो ऽ भवन् १३ तृतीय मे तत्कथितं तव मन्वन्तरं मया तामसस्या

चतुर्थन्तु मनोरन्तर मुच्यते २४ वियोनिजन्मनो यस्य यशसाद्योतितं जगत् जन्म तस्य मनो ब्रंस्तन्न
श्रूयतां गदतो मम २५ श्रतीन्द्रियम शेषाणाम मूनाञ्चरितन्तथा तथा जन्मापि विज्ञेयं प्रभाव
श्च महात्मनां २६ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे श्रोत्तम मन्वन्तरं समाप्तं ७३ मार्कण्डेय उवाच ॥
राजा भूद्भुवि विख्यातः स्वराष्ट्रो नाम वीर्य्यवान् अनेक यज्ञ कृत्प्राज्ञः संग्रामे ष्व पराजितः १ तस्या
युः सुमहत् प्रादात् मन्त्रिणा राधितो रविः पत्नीनाञ्च शतन्तस्य धन्या नाम भवत् द्विज २ तस्य
दीर्घायुषः पत्न्यो नास्ति दीर्घायुषो मुने काले नजग्मु र्निधनं भृत्यमन्त्रिजनास्तथा ३ सभार्य्या भिस्त
था त्यक्तो भृत्यै श्च सहजन्मभिः उद्विग्न चेताः संप्राप वीर्य्य हानि महर्निशं ४ तं वीर्य्य हीनं निर्भृते
भृत्यैस्त्यक्तं सुदुःखितं अनन्तरो विमर्द्दाख्यो राज्याच्च्यावित वांस्तदा ५ राज्याच्च्युतं सो ऽपि वनं
गत्वा निर्विण्ण मानसः तपस्तेपे महाभागो वितस्ता पुलिने स्थितः ६ ग्रीष्मे पञ्च तपा भूत्वा
वर्षा स्व भ्रं कशा यितः जलशायी च शिशिरे निराहारो यत व्रतः ७ ततस्त पस्य तस्त स्य प्रावृट्
काले महा प्लवः बभूवासु दिनं मेघै र्वर्षद्भिरत्तु सन्ततं ८ न दिग्वि ज्ञायते पूर्वा दक्षिणा च न पश्चि
मा॰ नोत्तरा तमसा सर्व्वे मनु लिप्त मिवा भवत् ९ ततो ऽति प्लवने भूपः स नद्याः प्रेरितस्तटं प्राप्ते
यन्नपि ना वाप ह्रियमाणो ऽति वेगिना १० अथ हूरे जलौघेन ह्रियमाणो मही पतिः आससाद जले
रौहीं स पुच्छे जग्रहे च तां ११ तेन प्लवेन सयया वुह्यमानो मही तले इत श्चेत श्चान्धकारे आससाद
तारं ततः १२ विस्तारि पङ्क मत्यर्थं दुस्तरं स नृपस्तरन् तत्रैव कृष्य माणो ऽन्य द्रम्यं वनमवापसः
१३ तत्रान्धकारे सा रौही चकर्ष वसुधाधिपं पुच्छे लग्नं महाभागं कृशं धमनि सन्ततं १४ तस्या श्च
स्पर्श सम्भूतामवाप मुद मुत्तमां सो ऽन्धकारे भ्रमन् भूयो मदना कृष्ट मानसः १५ विज्ञाय सानुरागं
तं पृष्ठ स्पर्शेन तत्परं नरेन्द्रं तद्दन स्यान्तः सा मृगी तमुवाच ह १६ किं कृषं वेपथुमता करेण स्पृशसे मम
अन्य थैवास्य कार्य्यस्य संजाता नृपते गतिः १७ नास्थाने वो मनो याति नागम्याहं तवेश्वर किन्तु त्वत्स-

१८९

ङ्‌मे विघ्नमेयलोलः करोति मे १८ मार्कण्डेय उवाच इति श्रुत्वा वचस्तस्या मृगया स्व जगती पतिः जात
कौतूहलो राजा मिदं वचन मब्रवीत् १९ कात्वं ब्रूहि मृगी वाक्यं कथं मानुष वद्वद कश्चैव लोलो यो वि-
घ्नं त्व त्सङ्गे कुरुते मम २० मृग्युवाच अहन्ते दयिता भूप ब्रागास्त सुत्पलावती भार्य्या शाता ऽमहि
षी दु हिता दृढ धन्वनः २१ राजोवाच किन्तु याव त्कृते कर्म्म येन मां योनि मागता पतिव्रता भर्त्तृ
परा सा चेत्थं कथमी दृशी २२ मृग्युवाच अहं पितृ गृहे वाला सखी भिः सहिता वनं रन्तुं गता ददर्शै॥
के मृगं मृग्या समागतं २३ ततः समीप वर्त्तिन्या मया सा ताडिता मृगी मया त्रस्ता गता न्यत्र क्रुद्धः
प्राह ततो मृगः २४ मूढे किमेवं मत्तासि धिक्ते दौः शील्य मीदृशं आधान कालो येनायं त्वया मे वि
फलीकृतः २५ वाचं श्रुत्वा ततस्त स्य मानुष स्येव भाषतः भीता तमब्रवं कोऽसी त्वं यो योनि मुपागता
२६ ततः स प्राह पुत्रोऽहं मृषे र्निर्वृति चक्षुषः सुतपा नाम मृग्यान्तु साभिलाषो मृगोऽभवं ॥ २७ ॥
इमाञ्चानुगतः प्रेम्णा वाञ्छित श्चा नया वने त्वया वियोजिता दुष्टे तस्मा च्छापं ददामि ते २८ मयाचोक्तं
तवाज्ञानाद पराधः कृतो मुने प्रसादं कुरु शापं मेन भवान् दातु मर्हसि २९ इत्युक्तः प्राह मां सोऽपि
मुनिरित्थं मही पते न प्रयच्छामि शापं ते यद्यात्मानं ददामि ते ३० मयाचोक्तं मृगी नाहं मृगरूप धरा वने
लप्स्यसेऽन्यां मृगीं त्वा वन्म यि भावो निवर्त्त्यतां ३१ इत्युक्तः कोप रक्ताक्षः स प्राह स्फुरिता धरः नाहं
मृगी त्वयेत्युक्तं मृगी मूढे भविष्यसि ३२ ततो भृशं प्रव्यथिता प्रणम्य मुनि मब्रुवं स्वरूपस्थ मति
क्रुद्ध प्रसीदेति पुनः पुनः ३३ वालानभिज्ञा वाक्यानां ततः प्रोक्त मिदं मया पितर्य्यसति नारी भि र्व्रिय
ते हि पतिः स्वयं ३४ सति ताते कथञ्चाहं वृणोमि मुनि सत्तम सापराधा यवा पादौ प्रसीद प्रनमास्य-
हं ३५ प्रसीदेति प्रसीदेति प्रणता या महामते इत्थं लालप्य मानायाः स प्राह मुनि पुङ्गवः ॥ ३६ ॥
न भवत्यन्यथा प्रोक्तं मम वाक्यं कदाचन मृगी भविष्यसि मृता वनेऽस्मिन्नेव जन्मनि ३७ मृगत्वे च
महा वाहु स्तव गर्भ मुपैष्यति लोलो नाम मुनेः पुत्रः सिद्ध वीर्य्य स्य भाविनि ३८ जातिस्मरा सदे शेत्वं

तस्मिन् गर्भ मुपागते स्मृतिं प्राप्य तथा वाक्संमानुषी मीरयिष्यसि ३९ तस्मिन् जाते मृगीत्वात् त्वं ऽ
विमुक्ता पतिना चिरात् लोकान वाप्स्य सि प्राप्या येन दुष्कृत कर्म्मभिः ४० सो ऽपि लोलो महा वीर्य्यः
पितृ शत्रून् निपात्यै वे जित्वा वसुन्धरां कृत्स्नां भविष्यति ततो मनुः ४१ एवं शाप महं लब्ध्वा मृता
तिर्य्यक्त्वा ममाता त्वत्स्पर्शाच्च गर्भो ऽसौ सम्भूतो जठरे मम ४२ अतो ब्रवीमि नास्थाने तव याते ऽ
मताम्मयि न चाप्यगम्या गर्भस्थो लोलो विघ्नं करोत्य सौ ४३ मार्कण्डेय उवाच एव मुक्त स्ततः
सो ऽपि राजा प्राप्य परां मुदं पुत्रो ममारीञ्जित्वेति पृथिव्यां भविता मनुः ४४ ततस्तं सुषुवे पुत्रं सामृ-
गी लक्षणान्वितं तस्मिन् जाते च भूतानि सर्व्वाणि प्रययुर्मुदं ४५ विशेषतश्च राजा सौ पुत्रे जाते ऽ
महाबले सा विमुक्ता मृगी शापा त्ताम लोकान मुत्तमान् ४६ ततस्त मृषयः सर्व्वे समेत्य मुनिसत्तम
अवेक्ष्य भाविनी मृद्धिं नाम चक्रुर्महात्मनः ४७ तामसीं भजमानायां योनिं मातर्य्यजायत तमसा
चावृते लोके तामसो ऽयं भविष्यति ४८ ततः सतामसस्तेन पित्रा संवर्द्धितो वने जातबुद्धिरुवाचेदं ऽ
पितरं मुनिसत्तम ४९ कस्त्वं तात कथं चाहं पुत्रो माता च का मम किमर्थं मागतश्च त्वं मे तत्त्वं ब्र-
वीहि मे ५० मार्कण्डेय उवाच ततः पिता यथा वृत्तं स्वराज्य च्यावनादिकं तस्मा चचक्षे महा वाहुः
पुत्रस्य जगती पतिः ५१ श्रुत्वा तत्सकलं सो ऽपि समाराध्य च भास्करं अवाप दिव्यान्यस्त्राणि ससं
हाराणि शेषतः ५२ कृतास्त्रस्त्वा नरीन् जित्वा पितुरानीय चान्तिकं अनुज्ञाताम् मुमोचाथ तेन त्वे
धर्म्म मास्थितः ५३ पिताथि तस्य स्वान् लोकांस्त पो यज्ञ समार्ज्जितान् विसृष्ट देहः संप्राप्तो हृष्ट्वा ऽ
पुत्रमुखं सुखं ५४ जित्वा समस्तां पृथिवीं तामसाख्यः स पार्थिवः तामसाख्यो मनुर्भूतस्य मन्वन्त-
रं शृणु ५५ ये देवाय त्पतिर्यश्च देवेन्द्रो ये तथर्षयः ये पुत्राश्च मनोस्तस्य पृथिवी परिपालकाः॥ ५६॥
सत्यास्तथान्ये सुधियः सुरूपा हरयस्तथा एते देवगणास्तत्र सप्तविंशति का मुने ५७ महावलो ऽ
महावीर्य्यः शतयज्ञो पलक्षितः शिखिरिन्द्रस्तथा तेषां देवानाम भवद्विभुः ५८ ज्योतिर्धामापृथुः

काव्य श्चैत्रो ऽग्निर्बलकस्तथा पीवर श्च तथा ब्रह्मन् सप्त सप्तर्षयो ऽभवन् ५९ नरः सान्तिः शान्तदान्त
जानुजङ्घा दयस्तथा पुत्रास्तु तामस स्यासन् राजा नः सुमहा बलाः ६० इति श्री मार्कण्डेय पुराणे
तामस मन्वन्तरं नाम ७४ मार्कण्डेय उवाच पञ्चमो ऽपि मनु र्ब्रह्मन् रैवतो नाम विश्रुतः तस्यो
त्पत्तिं विस्तर श्शः श्रूयताञ्च कथया मिते १ ऋषि रासीन्महा भाग ऋत वागिति विश्रुतः तस्या पुत्र
स्य पुत्रो ऽभूद्रेवत्यन्ते महात्मनः २ स तस्य विधि वच्चक्रे जात कर्म्मादिकाः क्रियाः तथोपनयना दीं
श्च तथा शीलो ऽभवन्मुने ३ यतः प्रभृति जातो ऽसौ ततः प्रभृति सो ऽप्य षिः दीर्घ रोग परामर्ष
मवाप मुनि पुङ्गवः ४ माता तस्य परा मार्त्तिं कुष्ट रोगादि पीडिता जगाम स पिता चास्य चिन्तया
मास दुःखितः ५ किमेत दिति सो ऽप्यस्य पुत्रो ऽप्यत्यन्त दुर्म्मतिः जग्राह भार्य्यां मन्य स्य मुनि
पुत्रस्य सम्मुखीं ६ ततो विषरण मनसा ऋत वागिद मुक्तवान् अपुत्रता मनुष्याणां श्रेय सेन कुपुत्र
ता ७ कुपुत्रो हृदया यासं सर्व्वदा कुरुते पितुः मातु श्च स्वर्ग संस्थां श्च स्व पितॄन् पात यत्यधः ८
सुहृदांनो पकाराय पितॄणाञ्च न तृप्तये पित्रो र्दुःखाय धिग्जन्म तस्य दुष्कृत कर्म्मणः ९ धन्यास्ते
तनया येषां सर्व्व लोकाभि सम्मताः परोप कारिणः शान्ताः साधु कर्म्मराय नुव्रताः १० अनिर्वृतं
तथा मन्दं परलोक पराङ्मुखं नरकाय न सद्गत्यै कुपुत्रा लम्बि जन्मनः ११ करोति सुहृदां दैन्य ऽ
महितानां तथा मुदं अकाले च जरां पित्रोः कुपुत्रः कुरुते ध्रुवं १२ मार्कण्डेय उवाच सवं सो ऽ
ऽत्यन्त दुष्टस्य पुत्रस्य चरिते मुनिः दह्यमान मनो वृत्ति र्वृत्तं गर्ग म पृच्छत १३ ऋत वागुवाच ॥
सुव्रतेन पुरा वेदा गृहीता विधि वन्मया समाप्य वेदान् विधि वत्कृतो दारपरिग्रहः १४ सदारेण क्रि
याः कार्य्याः श्रौताः स्मार्त्ता वषट् क्रियाः न मे न्यूनाः कृताः काश्चि द्या वद्य महा मुने १५ गर्भा
धान विधानेन न कामा मनुरुन्धता पुत्रार्थं जनि त श्चायं पुन्नाम्नो बिभ्यता मुने १६ सो ऽयं किमा-
त्म दोषेण मम दोषेण वा मुने अस्म दुःखावहो जातो दौः शील्या द्बन्धु शोकदः १७ गर्ग उवाच॥

रेवत्यन्ते मुनि श्रेष्ठ जातो ऽयं तनय स्तव तेन दुःखाय ते दुष्ट काले य स्मात् जायत १८ नते ऽपचारो नै
वास्य मातुर्नायं कुलस्य ते तस्य दौः शील्य हेतुस्तु रेवत्यन्त मुपागतं १९ ऋतुवागुवाच यस्मान्मे
क पुत्र स्य रेवत्यन्त समुद्भवं दौः शील्य मे तस्मा तस्मा त्पततामा शु रेवती २० मार्कण्डेय उवाच ॥
तेनैवं व्याहृते शापे रेवत्यृक्षं पपा तह पश्यतः सर्व्व लोकस्य विस्मया विष्ट चेत सः २१ रेवत्यृक्षञ्च
पतितं कुमुदाद्रौ समन्ततः भावया मास सहसा वन कन्दर निर्झरं २२ कुमुदाद्रिश्च तत्पातात् ख्यातो
रैवत को ऽभवत् अतीव रम्यः सर्व्वस्यां पृथिव्यां पृथिवी धरः २३ तस्यर्क्ष स्य तु या कान्ति र्जाता पङ्क
जिनी सरः ततो जज्ञे तदा कन्या रूपेणा तीव शोभना २४ रेवती कान्ति सम्भूतां तां दृष्ट्वा प्रमुचो मुनिः
तस्या नाम चकारेत्थं रेवती नाम भागुरे २५ पोषया मास चैवैतां स्वा श्रमा भ्यास सम्भवां प्रमुचः स
महा भाग स्तस्मिन्नेव मही तले २६ तान्तु यौ वनिनीं दृष्ट्वा कन्य कां रूप शालिनीं स मुनि श्चिन्तया
मास को ऽस्या भर्त्ता भवे दिति २७ एवं चिन्तयत स्तस्य ययौ कालो महान् मुने न चा ससाद सदृशं वरं
तस्या महा मुनिः २८ ततस्त स्या वरं प्रष्टु मग्निं स प्रमुचो मुनिः विवेश वन्हि शालां वै प्रष्टारं प्राह
हव्य भुक् २९ महा वलो महा वीर्य्यः प्रिय वाग्धर्म्म वत्सलः दुर्गमो नाम भविता भर्त्ता ह्यस्या महीप-
तिः ३० मार्कण्डेय उवाच अनन्तर ञ्च मृगया प्रसङ्गे नागतो मुने तस्या श्रम पदं धीमान् दुर्गमः
स नराधिपः ३१ प्रिय व्रतान्वय भवो महा वल परा क्रमः पुत्रो विक्रम शीलस्य कालिन्दी जठरोद्भवः
३२ स प्रविश्या श्रम पदं तां तन्वीं जगती पतिः अपश्य मानस्त मृषिं प्रियेत्या मन्त्र्य पृष्टवान् ३३ राजो
वाच क्व गतो भगवान स्मादा श्रमान्मुनि पुङ्गवः तं प्रणोतुमिहे च्छामि तत् त्वं प्रब्रूहि शोभने ॥ ३४ ॥
मार्कण्डेय उवाच अग्नि शालां गतो विप्रस्त च्छ्रुत्वा तस्य भाषितं प्रिये त्या मन्त्रणं चैव निश्चक्राम
त्वरान्वितः ३५ स ददर्श महात्मानं राजा नं दुर्गमं मुनिः नरेन्द्र चिन्ह सहितं प्रश्रया वनतं पुरः ॥ ३६ ॥
तस्मिन् दृष्टे ततः शिष्य मुवाच स तु गौतमं गौत मानीय तां शीघ्र मर्घो ऽस्य जगती पतेः ३७ सक स्ता

वदयं भूप च्चिर काला दुपागतः जामाता च विशेषेण योग्यो ऽर्घ स्य मतो मम ३८ मार्कण्डेय उवाच
ततः स चिन्तया भास राजा जामातृ कारणं विवेद च न तन्मौनी ज गृहे ऽर्घञ्च तं नृपः ३९ तमासन
गतं विप्रो गृही तार्घं महा मुनिः स्वागतं प्राह राजेन्द्रम पि ते कुशलं गृहे ४० कोशे बले ऽथ मित्रेषु भृ-
त्या मात्ये नरेश्वर तथा त्मनि महा वाहो यत्र सर्व्वं प्रति ष्ठितं ४१ पत्नी च त कुशलिनी यत स्सुवा नु-
तिष्ठति पृच्छाम्य स्यास्त तो नाहं कुशलिन्यो ऽपरा स्तव ४२ राजो वाच त्वत्प्रसादाद कुशलं न क्व-
चिन्मम सुव्रत जात कौतूहल श्चा स्मि मम भार्य्यात्र का मुने ४३ ऋषि रुवाच रेवती सुमहा भागा-
त्रैलोक्य स्यापि सुन्दरी तव भार्य्या वरा रोहा तां त्वं राजन्न वेत्सि किं ४४ राजो वाच सुभद्रां शान्त तनयां
कावेरी तनयां विभो सुराष्ट्र जां सुजाताञ्च कदम्बाञ्च वरूथ जां ४५ विपाठां नन्दिनी ञ्चैव वेद्मि भार्य्या-
गृहे द्विज तिष्ठन्ति मेन भगवन्रेवतीं वेद्मि कान्वियं ४६ ऋषि रुवाच प्रियेति साम्प्रतं येयं त्वयो क्ता-
वर वर्णिनी किं विस्मृतन्ते भूपाल श्लाघ्येयं गृहिणी तव ४७ राजो वाच सत्य मुक्तं मया किन्तु भावो
दुष्टो न मे मुने नात्र कोपं भवान् कर्तुमर्ह त्य स्मा सु या चितः ४८ ऋषि रुवाच तथ्यं ब्रवीषि भूपाल
न भावस्तव दूषितः व्याज हार भवानेत द्वह्निना नृप चोदितः ४९ मया पृष्टो हुत वहः को ऽस्या भ-
र्त्तेति पार्थिव भविता तेन चाप्यु क्तो भवाने वाद्य वेवरः ५० तम्गृह्यतां मया दत्ता तुभ्यं कन्या नराधिप प्रिये
त्या मन्त्रिता चेयं विचारं कुरुते कथं ५१ मार्कण्डेय उवाच ततो ऽसाव भवन्मौनी तेनोक्तः पृथिवी-
पतिः ऋषिस्त थोद्यतः कर्तुं तस्या वैवाहि कं विधिं ५२ तमुद्यतं सा पितरं विवाहाय महा मुने उवा-
च कन्या यत्किञ्चित् प्रश्रया वनता नना ५३ यदि मे प्रीति मांस्तात प्रसादं कर्तु मर्हसि रेवत्यृक्षे विवाहं
मे तत्कुरुष्व प्रसादितः ५४ ऋषि रुवाच रेवत्यृक्षं न वै भद्रे चन्द्र योगि व्यव स्थितं अन्यानि सन्ति
ऋक्षाणि सुभ्रु वैवाह्य कानि ते ५५ कन्यो वाच तात तेन विना कालो विफलः प्रति भाति मे विवाहो
विफले काले मद्विधायाः कथं भवेत ५६ ऋषि रुवाच ऋत वागिति विख्यात स्त पस्वी रेवतीं प्रति

पु॰ ८५

चकार कोपं क्रुद्धेन तेनसै विनिपातितं ५७ मया चास्मै प्रतिज्ञाता भार्य्येति मदिरेक्षणा न चेच्छसि विवाहं त्वं सङ्कटे नः समागतं ५८ कन्योवाच ऋतवाक् स मुनिस्तात किमेवं तप्यते तपः नत्वया। मम तातेन ब्रह्म बन्धोः सुतास्मि किं ५९ ऋषिरुवाच ब्रह्म बन्धोः सुतान त्वं बाले नैव तपस्विनः॥ सुता त्वं मम यो देवान् कर्त्तु मन्यान् समुत्सहे ६० कन्योवाच तपस्वी यदि मे तातस्तत्किं मृक्ष मिदं दिवि समारोप्य विवाहो मे तद्दक्षे क्रियते ननु ६१ ऋषिरुवाच एवं भवतु भद्रन्ते भद्रे प्रीतिमती भव आरोपयामीन्दु मार्गे रेवत्यृक्षं कृते तव ६२ मार्कण्डेय उवाच ततस्तपः प्रभावेन रेवत्यृक्षं महामुनिः यथा पूर्व्वन्तथा चक्रे सोमयोगि द्विजोत्तम ६३ विवाहश्चैव दुहितुर्विधिवत् मन्त्रयोगिनं निष्पाद्य प्रीतिमान् भूयो जामातृ रमथाब्रवीत् ६४ औद्वाहिकन्ते भूपाल कथ्यतां किं ददाम्यहं दुर्लभ्यमपि दास्यामि ममाप्रतिहतन्तपः ६५ राजोवाच मनोः स्वायम्भुवस्याहमुत्पन्नः सन्ततो मुने मन्वन्तराधिपं पुत्रं। त्वत्प्रसादात् वृणोम्यहं ६६ ऋषिरुवाच भविष्यत्येष ते कामो मनुस्त्वत्तनयो महीं सकलां भो क्ष्यते भूप धर्म्मवित्त्व भविष्यति ६७ मार्कण्डेय उवाच तामादाय ततो भूपः स्वमेव नगरं ययौ ॥ तस्माद् जायत सुतो रेवत्यां रैवतो मुनिः ६८ समेतः सकलै धर्म्मैर्मानवैर् पराजितः विज्ञाताखिल। शास्त्रार्थो वेद विद्यार्थ शास्त्रवित् ६९ तस्य मन्वन्तरे देवान् मुनि देवेन्द्र पार्थिवान् कथ्यमानान्मया ब्रह्मन् निबोध सुसमाहितः ७० सुमेधसस्तत्र देवास्तथा भूपतयो द्विज वैकुण्ठा ह्यमिताभा श्च। चतुर्द्दश चतुर्द्दश ७१ तेषां देवगणानान्तु चतुर्णामपि चेश्वरः नाम्ना विभुर भूदिन्द्रः शतयज्ञोपलक्षणः ७२ हिरण्य लोमा वेद श्री रूर्द्ध वाहु स्तथा परः वेदवाहुः सुधामा च पर्जन्यश्च महामुनिः ७३ वशिष्ठश्च महाभागो वेद वेदान्त पारगः एते सप्तर्षय श्चासन् रैवतस्यान्तरे मनोः ७४ बलबन्धुर्महावीर्य्यः सुयष्टव्यस्तथा परः सत्यका द्यास्तथैवासन् रैवतस्य मनोः सुताः ७५ रैवतान्ता स्तु मनवः कथिता ये मया तव स्वायम्भुवाश्रया ह्येते स्वारोचिष मृते मनुं ७६ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे रैवत मन्वन्तरं।

समाप्तम् नाम ७५ मार्कण्डेय उवाच इत्येतत्कथितं तुभ्यं पञ्च मन्वन्तरं तव चाक्षुषस्य मनोः षष्ठं।
श्रूयतामिद मन्तरं १ अन्य जन्मनि जातोऽसौ चक्षुषः परमेष्ठिनः चाक्षुषत्व मतस्तस्य जन्मन्यस्मिन्न
पि द्विज २ जातं माता निजोत्सङ्गे स्थितमुल्लाप्य तं पुनः परिष्वजति हार्द्देन पुनरुल्लाप यत्यथ ॥ ३ ॥
जाति स्मरः स जातो वै मातुरुत्सङ्ग मास्थितः जहास तं तदा माता संक्रुद्धा वाक्य मब्रवीत् ४ भीता-
स्मि किमिदं वत्स हासो यद्वदने तव अकाल बोधः सञ्जातः कच्चित्पश्यसि शोभनं ५ पुत्र उवाच ॥
मामत्तु मिच्छति पुरो मार्ज्जारी किं न पश्यसि अन्तर्द्धान गता चेयं द्वितीया जात हारिणी ६ पुत्र प्री-
त्या च भवती सहार्द्दा मामवेक्षती उल्लाप्योल्लाप्य बहुशः परिष्वजति मां यतः ७ उद्भूत पुलका स्नेह
सम्भवास्त्राविलेक्षणा ततो ममागतो हासः शृणु चाप्यत्र कारणं ८ स्वार्थे प्रसक्ता मार्ज्जारी प्रसक्ता
मामवेक्षते तथा न्तर्द्धान गा चैव द्वितीया जात हारिणी ९ स्वार्थाय स्निग्ध हृदये यथैवैते ममोपरि ॥
प्रवृत्ते स्वार्थमास्थाय तथैव प्रति भासि मे १० किन्तु मद्रूप भोगाय मार्ज्जारी जात हारिणी त्वन्तु कालेनो-
प भोग्यं मत्तः फलमभीप्ससि ११ न मां जानासि कोऽप्येष नचैवोपकृतं मया सङ्गतं नाति कालीनं प-
ञ्च सप्त दिनात्मकं १२ तथापि स्निह्यसे सास्रा परिष्वजसि चाप्यति तातेति वत्स भद्रेति निर्व्यलीकं
ब्रवीषि मां १३ मातोवाच नत्वाहमुपकारार्थं वत्स प्रीत्या परिष्वजे न चैदेतद्भवत्प्रीत्यै परित्यक्ता
स्म्यहं त्वया १४ स्वार्थो मया परित्यक्तो यस्त्वत्तो मे भविष्यति इत्युक्त्वा सा तमुत्सृज्य निष्क्रान्ता ।
सूति का गृहात् १५ जडाङ्ग वाह्य करणं शुद्धान्तः करणात्मकं जहार तं परित्यक्तं सा तदा जात हारि
णी १६ सा हृत्वा तं तदा बालं विक्रान्तस्य महीभृतः प्रसूतं पत्नी शयने न्यस्य तस्यादरे सुतं ॥ १७ ॥
तं समप्यन्य गृहे नीत्वा गृहीत्वा तस्य चात्मजं तृतीयं भक्ष या मास सा क्रमाज्जात हारिणी १८ हृत्वा
हृत्वा तृतीयन्तु भक्षयत्याति निर्घृणा करोत्यनुदिनं सा तु परिवर्त्तं तथान्ययोः १९ विक्रान्तोऽपि
ततस्तस्य सुतस्यैव महीपतिः कारयामास संस्कारान्राजन्यस्य भवन्ति ये २० आनन्देति च नामास्य

पिता चक्रे विधानतः मुदा परमया युक्तो विक्रान्तः स नराधिपः २१ क्रोतोपनयने तन्तु गुरुराह कुमारके
जनन्याः प्रागुपस्थाने क्रियतामभिवादनं २२ स गुरोस्तद्वचः श्रुत्वा विहस्यैव मया ब्रवीत् वन्द्या मे
मे कतमा माता जननी पालनी तु किं २३ गुरुरुवाच नास्त्रियं ते महाभाग जननी चैत्र तवात्मजा वि-
क्रान्तस्याग्रमहिषी हैमिनी नाम नामतः २४ आनन्द उवाच इयं जनित्री चैत्रस्य विशाल ग्रामवासिनः
विप्राग्र्य बोध पुत्रस्य यो ऽस्यां जातो ऽन्यतो वयं २५ गुरुरुवाच कुतस्त्वं कथया नन्द चैत्रः को वात्व
योच्यते सङ्कटं महदा भाति क्व जातो ऽत्र ब्रवीषि किं २६ आनन्द उवाच जातो ऽहम वनीन्द्रस्य
क्षत्रियस्य गृहे द्विज तत्पत्न्यां गिरिभद्राया मादरे जात हारिणी २७ तथा च मुक्तो हैमिन्या गृही-
त्वा च सुतञ्च सा बोधस्य द्विजमुख्यस्य गृहे नीतवती पुनः २८ भक्षया मास च सुतं तस्य बोध ऽ
द्विजन्मनः स तत्र द्विजसंस्कारैः संस्कृतो हैमिनी सुतः २९ वयमत्र महाभाग संस्कृता गुरुणा त्वया
मया तव वचः कार्य्यं पृच्छामि कतमां गुरो ३० गुरुरुवाच अतीव गहनं वत्स सङ्कटं महदागतं नैवमि
किञ्चिन्मोहेन भ्रमतीव हि हृदयः ३१ आनन्द उवाच मोहस्यावसरः को ऽत्र जगत्येवं व्यवस्थिते
कः कस्य पुत्रो विप्रर्षे को वा कस्य न बान्धवः ३२ आरभ्य जन्म नो न्हणां सम्बन्धित्व मुपैति यः अन्ये
सम्बन्धिनो विप्र मृत्युना संनिवर्त्तिताः ३३ अत्रापि जातस्य सतः सम्बन्धो यो ऽस्य बान्धवैः सो ऽप्य
स्त मन्ते देहस्य प्रयात्येषो ऽखिल क्रमः ३४ अतो ब्रवीमि संसारे वसतः को न बान्धवः को वापि ऽ
सततं बन्धुः किं वो विभ्राम्यते मतिः ३५ पितृद्वयं मया प्राप्त मस्मिन्नेव हि जन्मनि मातृद्वयञ्च ऽ
किञ्चित्रं यदन्यदेहसम्भवे ३६ सो ऽहं तपः करिष्यामि त्वया यो ह्यस्य भूपतेः विशाल ग्रामतः
पुत्रश्चैत्र आनीयतामिह ३७ मार्कण्डेय उवाच ततः स विस्मितो राजा सभार्य्यः सह बन्धुभिः॥
तस्मान्निवर्त्य ममता मनुमेने वनाय तं ३८ चैत्र मानीय तनयं राज्य योग्यं चकार सः सम्मान्य ब्राह्म
णं येन पुत्र बुद्ध्या स पालितः ३९ सो ऽप्यानन्द स्तपस्तेपे बाल एव महाश्रमे कर्म्मणां क्षपणार्थाय

विसुते: परिपन्थिनी ५० तपस्यन्तं ततस्तञ्च प्राह देव: प्रजापति: किमर्थं तप्यसे वत्स तपस्ती
व्रँवस्वतन् ५१ आनन्द उवाच आत्मन: शुद्धिकामो ऽहं करोमि भगवंस्तप: बन्धाय मम
कर्म्माणि यानि तत्क्षपणोन्मुख: ५२ ब्रह्मोवाच क्षीणाधिकारो भवति मुक्तियोग्यो न कर्म्म-
वान् सत्त्वाधिकारवान् मुक्तिमवाप्स्यसि ततो भवान् ५३ भवता मनुना भाव्यं षष्ठेन व्रज तत्कुरु
अलन्ते तपसा तस्मिन् कृते मुक्तिमवाप्स्यसि ५४ मार्कण्डेय उवाच इत्युक्तो ब्रह्मणा सो ऽपि
तथेत्युक्त्वा महामति: तत्कर्म्माभिमुखो यातस्तपसो विरराम ह ५५ चाक्षुषेत्याह तं ब्रह्मा तपसो
विनिवर्त्तयन् पूर्व्वं नाम्ना बभूवाथ प्रख्यातश्चाक्षुषो मनु: ५६ उपयेमे विदर्भां स सुतां सुग्रस्य भू-
भृत: तस्यां स्त्रीत्पादयामास पुत्रान् प्रख्यातविक्रमान् ५७ तस्य मन्वन्तरे प्राज्ञ ये ऽन्तर त्रिदशा द्वि-
ज ये चर्षयस्तत्र ये वेन्द्रो ये सुताश्चास्य तान् शृणु ५८ आर्य्या नाम सुरास्तत्र तेषामेको ऽष्टको गण:
प्रख्यातकर्म्मणां विप्र यज्ञे हव्यभुजामयं ५९ प्रख्यातबलवीर्य्याणां प्रभामण्डलदुर्दृशां द्विती-
यश्च प्रसूता ख्यो देवानामष्टको गण: ६० तथैवाष्टक एवान्यो भव्याख्यो देवता गण: चतुर्थ-
श्च गणस्तत्र यूथगाख्यस्तथाष्टक: ६१ लेख संज्ञास्तथैवान्ये तत्र मन्वन्तरे द्विज पञ्चमे च गणो देवा-
स्तत्संज्ञा ह्यमृताशिन: ६२ शतं क्रतूनामाहृत्य यस्तेषामधिपो ऽभवत् मनोजवस्तथैवेन्द्र: ऽ-
संख्यातो यज्ञभागभुक् ६३ सुमेधा विरजा चैव हविष्मानुन्नतो मधु: अतिनामा सहिष्णुश्च स-
प्ता सन्निति चर्षय: ६४ ऊरुपुरुशतद्युम्नप्रमुखा: सुमहाबला: चाक्षुषस्य मनो: पुत्रा: पृथिवी-
पतयो ऽभवन् ६५ एतत्ते कथितं षष्ठं मया मन्वन्तरं द्विज चाक्षुषस्य तथा जन्म चरितञ्च महा-
त्मन: ६६ साम्प्रतं वर्त्तते यो ऽयं नाम्ना वैवस्वतो मनु: सप्तमेयो ऽन्तरे तस्य देवाद्यास्तान् शृणुष्व
मे ६७ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे षष्ठं मन्वन्तरं समाप्तं ७६ मार्कण्डेय उवाच मार्त्तण्डस्य रवे-
र्भार्य्या तनया विश्वकर्म्मण: संज्ञा नाम महाभागा तस्यां भानुरजीजनत् १ मनुं प्रख्यातयशसम

नेक ज्ञान पारगं विवस्वत: सुतो यस्मात्तस्मो द्देव स्वतस्तु स: २ संज्ञा च रविणा दृष्ट्वा निमीलयति ।
लोचने यतस्ततः सरोषो ऽर्कः संज्ञा निष्ठुरमब्रवीत् . ३ मयि दृष्टे सदा यस्मात् कुरुषे नेत्र संयमं तस्मा
ज्जनिष्य से मूढे प्रजा संयमनं यमं ४ मार्कण्डेय उवाच ततः सा चपलां दृष्टिं देवी चक्रे भयाकुला ॥
विलोलित दृशं दृष्ट्वा पुनराह च तां रविः ५ यस्माद्विलोलिता दृष्टिर्मयि दृष्टे त्वयाधुना तस्माद्विलो
लां तनयां नदीं त्वं प्रसविष्यसि ६ मार्कण्डेय उवाच ततस्तस्या तु संजज्ञे भर्तृ शापेन तेन वै यम।
श्च यमुना चेयं प्रख्याता सुमहानदी ७ सापि संज्ञा रवेस्तेजः सेहे दुःखेन भाविनी असहन्ती च सा तेज
श्चिन्तयामास वै तदा ८ किङ्करोमि क्व गच्छामि क्व गताया श्च निर्वृतिः भवेन्मम कथं भर्त्ता कोप म-
र्कश्च नेष्यति ९ इति सं चिन्त्य बहुधा प्रजापति सुता तदा बहु मेने महाभागा पितृ संश्रय मेव सा
१० ततः पितृ गृहे गन्तुं कृत बुद्धिर्यशस्विनी छाया मयी मात्म तनुं निर्म्ममे दयितां रवेः ११ तांश्चो
वाच त्वया वेश्मन्यत्र भानोर्यथा मया तथा सम्यग पत्येषु वर्त्तितव्यं यथा रवौ १२ पृष्टयापि न वा-
च्यन्ते तथैतद्गमनं मम सैवास्मि नाम संज्ञेति वाच्य मे तत्सदा वचः १३ छाया संज्ञोवाच आकेशा।
ग्रहणाद्देवि आशापाल्य वचस्तव करिष्ये कथयिष्यामि वृत्तन्तु शाप कर्षणात् १४ इत्युक्ता सा तदा
देवी जगाम भवनं पितुः ददर्श तत्र त्वष्टारं तपसा धूत कल्मषं १५ बहु मानाच्च तेनापि पूजिता विश्व
कर्म्मणा तस्थौ पितृ गृहे सा तु काञ्चित्कालमनिन्दिता १६ ततस्तां प्राह चार्व्वङ्गीं पिता नाति चिरो-
षितां स्तुत्वा च तनयां प्रेम बहु मान पुरःसरं १७ त्वान्तु मे पश्यतो वत्से दिनानि सुबहून्यपि मुहूर्त्तो
ई समा निस्युः किन्तु धर्म्मो विलुप्यते १८ बान्धवेषु चिरं वासो नारीणां न यशस्कर: मनोरथो बान्ध
वानां नार्य्या भर्तृ गृहे स्थितिः १९ सा त्वं त्रैलोक्य नाथेन भर्त्रा सूर्य्येण सङ्गता पितृ गृहे चिरं कालं
वस्तुं नार्हसि पुत्रिके २० सा त्वं भर्तृ गृहं गच्छ तुष्टो ऽहं पूजितासि मे . पुनरागमनं कार्य्यं दर्शनाय शु-
भे मम २१ इत्युक्ता सा तदा पित्रा तथेत्युक्त्वा च सा मुने संपूज यित्वा पितरं जगामाथोत्तरान् कुरून् ॥

२२ सूर्य्यतापमनिच्छन्ती तेजसस्तस्य बिभ्यती तत्र चचार तत्रापि बडवारूपधारिणी ॥ २३ ॥ संज्ञेय मिति मन्वानो द्वितीया याम हस्पतिः जनया मास तनयौ कन्यां चैकां मनोरमां २४ छाया संज्ञा त्व पत्येषु यथा स्वेष्व ति वत्सला तथा न संज्ञा कन्या यां पुत्रयो श्चान्ववर्त्तत २५ नालिना सु॰ प भोगेषु विशेष मनु वासरं मनुस्तत् सान्तवान स्या यमस्तस्यान चक्षमे २६ ताडनाय चवै कोपात्पादस्तेन समुद्यतः तस्याः पुनः क्षान्ति मता नतु देहे निपातितः २७ ततः शशापतं कोपाच्छाया संज्ञा यमं द्विज किञ्चित्प्रस्फुरमाणौष्ठी विचलत्पाणि पल्लवा २८ पितुः पत्नी ममर्य्यादं यन्मां तर्जयसे पदा भुवि तस्मादयं पादस्तव चैव पतिष्यति २९ मार्कण्डेय उवाच इत्याकर्ण्य यमः शापं मात्रा दत्तं भयातुरः अभ्येत्य पितरं प्राह प्रणिपात पुरःसरं ३० यम उवाच तातैतन्महदा श्चर्य्यं न दृष्ट मिति केन चित्त् माता वात्सल्य मुत्सृज्य शापं पुत्रे प्रयच्छति ३१ यथा मनुर्ममा॰ चष्टे नेयं माता तथा मम विगुणेष्वपि पुत्रेषु न माता विगुणा भवेत् ३२ मार्कण्डेय उवाच यमस्यैतद्वचः श्रुत्वा भगवांस्तिमिरापहः छाया संज्ञां समाहूय पप्रच्छ क्व गतेति सा ३३ सा चाह तनया त्वष्टुरहं संज्ञा विभावसो पत्नी तव त्वया पत्यान्येतानि जनितानि मे ३४ इत्थं विवस्वतः सा॰ तु बहुशः पृच्छतो यदा नाचचक्षे ततः क्रुद्धो भास्वांस्तां शप्तु मुद्यतः ३५ ततः सा कथया मास॰ यथा वृत्तं विवस्वतः विदितार्थश्च भगवान् जगाम त्वष्टुरालयं ३६ ततः स पूजया मास तदा त्रैलोक्य पूजितं भास्वन्तं परया भक्त्या निजगेह मुपागतं ३७ संज्ञां पृष्टस्तदा तस्मै कथया मास विश्वकृत् आगतेवेह मे वेश्म भवतः प्रेषितेति वै ३८ दिवाकरः समाधिस्थो बडवारूपधारिणीं ॥ तपश्चरन्तीं ददृशे उत्तरेषु कुरुष्वथ ३९ सौम्यमूर्त्तिः शुभाकारो मम भर्त्ता भवेदिति अभिसन्धिञ्च तपसो बुबुधेऽस्या दिवाकरः ४० शातनं तेजसो मेऽद्य क्रियतामिति भास्करः तञ्चाह विश्व॰ कर्म्माणं संज्ञायाः पितरं द्विज ॥ ४१ ॥ संवत्सर भ्रमेस्तस्य विश्वकर्म्मा रवेस्ततः तेजसः॰

शालनञ्च श्री स्तूय मान श्च देवते: ४२ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे वैवस्वत मन्वन्तरे ७७ मार्कण्डे-
य उवाच ततस्ते तुष्टुवुर्देवा स्तथा देवर्षयो रविं वाग्भिरीड्यम शेषस्य त्रैलोक्य स्य समागता: ॥
देवा ऊचु: नमस्ते ऋक् स्वरूपाय साम रूपायते नम: यजु: स्वरूप रूपाय साम्नान्धामवते नम: २
ज्ञानैक धाम भूताय निर्धूत तम से नम: शुद्ध ज्योति: स्वरूपाय वि शुद्धा या मलात्मने ३ वरिष्टाय॰
वरेण्याय परस्मै परमात्मने नमो ऽखिल जगद्व्यापि स्वरूपायात्म मूर्त्तये ४ इदं स्तोत्र वरं रम्यं॰
श्रोतव्यं श्रद्धया नरै: शिष्यो भूत्वा समाधि स्थो दत्वा देयं गुरोरपि ५ न शून्य भूतै: श्रोतव्यमेत-
तु सफलं भवेत् सर्व्व कारण भूताय निष्ठायै ज्ञान चेत सां ६ नम: सूर्य्य स्वरूपाय प्रकाशात्म॰
स्वरूपिणे भास्कराय नमस्तुभ्यं तथा दिनकृते नम: ७ शर्व्वरी हेत वे चैव सन्ध्या ज्योत्स्ना कृते नम:
त्वं सर्व्व मे तत् भगवान् जगदुद्भ्रमता त्वया ८ भ्रमत्या विद्ध म खिलं ब्रह्माण्डं स चराचरं त्वदंशुभि-
रिदं स्पृष्टं सर्व्वं सञ्जाय ते शुचि ९ क्रियते त्व त्करै: स्पर्शा ज्जला दीनां पवित्रता होम दानादि को॰
धर्म्मो नोप काराय जायते १० तावद्यावन्न संयोगि जगदेतत्त्वदंशुभि: ऋचस्ते सकला ह्येताय॰
जूंष्येतानि चान्यत: ११ सकलानि च सामानि निपतन्ति त्वदङ्ग त: ऋङ्मय स्त्वं जगन्नाथ त्वमेव
च यजुर्मय: १२ यत: साममय श्चैव ततो नाथ त्रयी मय: त्वमेव ब्रह्मणो रूपं परञ्चा परमेव च ॥
१३ मूर्त्ता मूर्त्तस्तथा सूक्ष्म: स्थूल रूपस्तथा स्थित: निमेष काष्ठा दि मय: काल रूप: क्षयात्मक:
प्रसीद स्वे च्छया रूपं स्व तेज: शमनं कुरु १४ मार्कण्डेय उवाच एवं संस्तूय मानस्तु देवैर्देवर्षि॰
भिस्तथा मुमोच स्वं तदा तेज स्तेज सां राशिरव्यय: १५ यत्तस्य ऋङ्मयं तेजो भविता तेन मेदिनी ॥
यजुर्मयेनापि दिवं स्वर्ग: साममये रवे: १६ शातिता स्तेज सो भागा ये त्वष्ट्रा दश पञ्च च त्वष्ट्रैव तेन
शर्व्वस्य कृतं शूलं महात्मना १७ चक्रं विष्णोर्वसूनाञ्च शङ्कर स्य सुदारुणा पावक स्य तथा॰
शक्ति: शिविका धनद स्य च १८ अन्येषाञ्च सुरारीणाम स्त्राण्युग्राणि यानि वै यक्ष विद्या धरा-

शाञ्च तानि चक्रे स विश्वकृत् १९ ततश्च षोडशं भागं विभर्त्ति भगवान् विभुः ततेजः पञ्च दशधा
शातितं विश्व कर्म्मणा २० ततोऽश्वरूप धृग्भानु रुत्तरानगमत्कुरुन् ददृशे तत्र संज्ञाञ्च वडवा रूप
धारिणीं २१ साच दृष्टा तदा यान्तं परपुंसो विशङ्कया जगाम संमुखं तस्य पृष्ट रक्षणा तत्परा २२
ततश्च नासिका योगं तयो स्तत्र समेतयोः नासत्य दस्रौ तनया वश्वी वक्त्र विनिर्गतौ २३ रेतसोऽन्ते च
रवन्तः खड्गी चर्म्मी तनुत्रधृक् अश्वारूढः समुद्भूतो वाणा तूणा समन्वितः २४ ततः स्वरूपमतुलं
दर्शयामास भानुमान् तस्यैषा च समालोक्य स्वरूपं मुदमाददे २५ स्वरूप धारिणी ञ्चेमामानिना-
य निजाश्रयं संज्ञां भार्य्यां प्रीतिमतीं भास्करो वारितस्करः २६ ततः पूर्व्व सुतो योऽस्याः सोऽभूद्वै
वस्वतो मनुः द्वितीयश्च यमः शापाद्धर्म्म दृष्टिर भूत्सुतः २७ तृतीया तु नदी जाता यादस्तोऽस्य मही-
तले पतिष्यतीति शापान्तं तस्य चक्रे पिता स्वयं २८ धर्म्म दृष्टिर्यतश्चासौ समो मित्रे तथाऽहिते ततो
नियोगं तं याम्ये चकार तिमिरापहः २९ यमुना च नदी जज्ञे कलिन्दान्तर वाहिनी अश्विनौ देव भिषजौ
कृतौ पित्रा महात्मना ३० गुह्यकाधिपतित्वे च रेवन्तोऽपि नियोजितः छाया संज्ञा सुतानाञ्च नियोगः
श्रूयतां मम ३१ पूर्व्वजस्य मनोस्तुल्य श्छाया संज्ञा सुतोऽग्रजः ततः सावर्णिकीं संज्ञामवाप तनयो रवेः
३२ भविष्यति मनुः सोऽपि वलिरिन्द्रो यदा तदा शनैश्चरो ग्रहाणाञ्च मध्ये पित्रा नियोजितः ॥ ३३॥
तयो स्तृतीया या कन्या तपती नाम सा कुरुं नृपात्सम्वरणा त्पुत्रमवाप मनुजेश्वरं ३४ तस्य वैवस्व-
तस्याहं मनोः सप्तममन्तरं कथया मि सुतान् भूपान्नृषीन् देवान् सुराधिपं ३५ इति श्री मार्कण्डेय
पुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे वैवस्वतो त्पत्तिर्नाम ७८ मार्कण्डेय उवाच आदित्या वसवो रुद्राः सा-
ध्या विश्वे मरुद्गणाः भृगवोऽङ्गिरसश्चाष्टौ यत्र देवगणाः स्मृताः १ आदित्या वसवो रुद्रा विज्ञेयाः
कश्यपात्मजाः साध्याश्च वसवो विश्वे धर्म्म पुत्र गणास्त्रयः २ भृगोस्तु भृगवो देवाः पुत्रा ह्यङ्गिरसः
सुताः एष सर्गश्च मारीचो विज्ञेयः साम्प्रताधिपः ३ ऊर्ज्जस्वी नाम चैवेन्द्रो महात्मा यज्ञ भाग भुक् ॥

अतीता नागता ये च वर्त्तन्ते साम्प्रतञ्चये ४ सर्व्वे ते त्रिदशेन्द्रास्तु विज्ञेया स्तुल्य लक्षणाः सहस्रा
क्षाः कुलिशिनः सर्व्व एव पुरन्दराः ५ मघवन्तो वृषाः सर्व्वे शृङ्गिनो गज गामिनः तेशत क्रतवः
सर्व्वे भूताभि भव तेजसः ६ धर्म्मा श्चैःकारणैः शुद्धे राधिपत्य गुणा न्विताः भूत भव्य भवन्नाथाः
शृणु चैतत्त्रयं द्विज ७ भूर्लोको ऽयं स्मृता भूमिरन्तरिक्षं दिवः स्मृतं दिव्याख्य श्च तथा स्वर्गं स्त्रैलो
क्य मिति गद्यते ८ अत्रि श्चैव वशिष्ठ श्च काश्यप श्च महानृषिः गौतम श्च भरद्वाजो विश्वामित्रो ऽथ
कौशिकः ९ तथैव पुत्रो भगवानृचीकस्य महात्मनः जमदग्निस्तु सप्तैते मुनयो ऽत्र तथान्तरे ॥ १०॥
इक्ष्वाकुर्नाभ गा श्चैव धृष्टः शर्म्यातिरेवच नरिष्यन्त श्च विख्यातो नाभ गो दिष्ट एवच ११ करूष श्च
पृषध्रु श्च वसुमान् लोक विश्रुतः मनोर्वैवस्वतस्यैते नव पुत्राः प्रकीर्त्तिताः १२ वैवस्वत मिदं ब्रह्मन्
कथितन्ते मयान्तरं अस्मिन् श्रुते नरः सद्यः पठिते चैव सत्तम मुच्यते पातकैः सर्व्वैः पुण्यञ्च महद॰
श्नुते १२ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे वैवस्वत कीर्त्तनं ७६ क्रौष्टुकि रुवाच स्वाय
म्भुवाद्याः कथिताः सप्तैते मन वस्त्वया तदन्तरेषु ये देवा राजानो मुनयस्तथा १ अस्मिन् कल्पे सप्तमे
ऽन्ये भविष्यन्ति महामुने मन वस्तान् समाचक्ष्व ये च देवा दय श्च ये २ मार्कण्डेय उवाच कथित
स्तव सावर्णि श्छाया संज्ञा सुत श्च यः पूर्व्वजस्य मनो स्तुल्यः स मनुर्भविताष्टमः ३ रामो व्यासो गाल॰
व श्च दीप्तिमान् कृप एवच ऋष्य शृङ्ग स्तथा द्रौणि स्तत्र सप्तर्षयो ऽभवन् ४ सुतपा श्चामिताभा श्च
मुख्या श्चैव त्रिधा सुराः विंशकः कथितः [illegible] त्रिगुणो गणाः ५ तपस्तप श्च शक्र श्च द्युति
र्ज्योतिः प्रभाकरः प्रभासो दयितो धर्म्म स्तेजोरश्मि श्च वक्रतुः ६ इत्यादि कस्तु सुतपा देवानां विंश॰
को गणाः प्रभुर्विभुर्विभासा श्च स्तथान्यो विंश कोगणाः ७ सुराणाम मिताभानां तृतीय मपि मे शृणु
दमो दान्त ऋतः सोमो वित्ता द्या श्चैव विंशतिः ८ मुख्या ह्येते समाख्याता देवा मन्वन्तराधिपाः मारीच
स्यैवते पुत्राः कश्यपस्य प्रजापतेः ९ भविष्या श्च भविष्यन्ति सावर्णस्यान्तरे मनोः तेषामिन्द्रो भविष्य॰

स्तु कलिर्दैरो च निर्मुने १० पाताल आस्ते यो ऽद्यापि दैत्यः समय वन्धनः विरजा आर्व्वे वीर श्च निर्मोह
सत्य वाक् कृतिः विद्यावा द्या श्चैव तनयाः सावर्णीस्य मनो र्नृपाः ११ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे सा-
वर्णिके ८० देवी महात्म्यारम्भः श्रीं नमश्चण्डिकायै मार्कण्डेय उवाच सावर्णिः सूर्य्य तन ।
यो यो मनुः कथ्य ते ऽष्टमः निशामय तदुत्पत्तिं विस्तराद्गदतो मम १ महा मायानु भावेन यथा मन्वन्त-
राधिपः सवभूव महा भागः सावर्णिस्तनयो रवेः २ स्वारोचिषे ऽन्तरे पूर्व्वं चैत्र वंश समुद्भवः सुरथो
नाम राजा ऽभूत्समस्ते क्षिति मण्डले ३ तस्य पालयतः सम्यक् प्रजाः पुत्रानि वौरसान् वभूवुः शत्र-
वो भूपाः कोला विध्वं सिनस्तथा ४ तस्य तैरभवद्युद्ध मति प्रवल दण्डिनः न्यूनैरपि स तै र्युद्धे कोला ।
विध्वंसि भिर्ज्जितः ५ ततः स्वपुर मायातो निजदेशाधिपो ऽभवत् आक्रान्तः स महा भाग स्तै स्तदा ।
प्रवला रिभिः ६ अमात्यै र्वलि भिर्दुष्टै र्दुर्वल स्य दुरात्मभिः कोशो वलञ्चा पहृतं तत्रापि स्वपुरे ततः
७ ततो मृगया व्याजेन हृत स्वाम्यः स भूपतिः एका की हयमारुह्य जगाम गहनं वनं ८ स तत्राश्र-
म मद्राक्षी द्द्विज वर्य्यस्य मेधसः प्रशान्त श्वा पदा कीर्णं मुनि शिष्योप शोभितं ९ तस्थौ कञ्चि-
त्स कालञ्च मुनि ना तेन सत्कृतः इत श्चेत श्च विचरं स्तस्मिन्मुनि वराश्रमे १० सो ऽचिन्तयत्तदा तत्र ।
ममत्वा कृष्ट चेतनः मत्पूर्व्वैः पालितं पूर्व्वं मया हीनं पुरं हि तत् मद्भृत्यै स्तै रसद्वृत्तै र्धर्म्मतः पाल्य
ते नवा ११ न जाने स प्रधानो मे शूर हस्ती सदा मदः मम वैरि वशं यातः कान् भोगानु पलप्स्यते ॥१२॥
ये ममा नुगता नित्यं प्रसाद धन भोजनैः अनुवृत्तिं ध्रुवं ते ऽद्य कुर्व्वन्त्यन्य मही भृतां १३ असम्यग्व्य ।
य शीलैस्तैः कुर्व्वद्भिः सततं व्ययं सञ्चितः सो ऽति दुःखेन क्षयं कोशो गमिष्यति १४ एतच्चान्यच्च
सततं चिन्तया मास पार्थिवः तत्र विप्रा श्रमा भ्यासे वैश्य मे कं ददर्श सः १५ स पृष्ट स्तेन कस्त्वं भो ।
हेतु श्चा गमने ऽत्र कः सशोक इव कस्मा त्त्वं दुर्म्मना इव लक्ष्य से १६ इत्याकर्ण्य वच स्तस्य भूपतेः
प्रणयो दितं प्रत्यु वाच सतं वैश्यः प्रश्रया वन तो नृपं १७ समाधि र्नाम वैश्यो ऽहमुत्पन्नो धनिनां कुले

पुत्रदारैर्निरस्तश्च धनलोभादसाधुभिः १८ विहीनश्च धनैर्दारैः पुत्रैरादाय मे धनं वनमभ्यागतो दुःखी ।
निरस्तश्चाप्तबन्धुभिः १९ सोऽहं न वेद्मि पुत्राणां कुशलाकुशलात्मिकां प्रवृत्तिं स्वजनानाञ्च दाराणां
ञ्चात्र संस्थितः २० किन्नु तेषां गृहे क्षेममक्षेमं किन्नु साम्प्रतं कथं ते किन्नु सद्वृत्ता दुर्वृत्ताः किन्नु मे
सुताः २१ राजोवाच येर्निरस्तो भवाल्लुब्धैः पुत्रदारादिभिर्धनैः तेषु किं भवतः स्नेहमनुबध्नाति मा-
नसं २२ वैश्य उवाच एवमेतद्यथा प्राह भवानस्मद्गतं वचः किं करोमि न बध्नाति मम निष्ठुरतां मनः
२३ यैः सन्त्यज्य पितृस्नेहं धनलुब्धैर्निराकृतः पतिस्वजनहार्दञ्च हार्दि तेष्वेव मे मनः २४ किमेत
न्नाभिजानामि जानन्नपि महामते यत्प्रेमप्रवणं चित्तं विगुणेष्वपि बन्धुषु २५ तेषां कृते मे निःश्वा
सो दौर्मनस्यञ्च जायते करोमि किं यन्न मनस्तेष्वप्रीतिषु निष्ठुरं २६ मार्कण्डेय उवाच ततस्तौ स-
हितौ विप्र तं मुनिं समुपस्थितौ समाधिर्नाम वैश्योऽसौ स च पार्थिवसत्तमः २७ कृत्वा तु तौ यथान्या
यं तथार्हं तेन संविदं उपविष्टौ कथाः काश्चिच्चक्रतुर्वैश्यपार्थिवौ २८ भगवंस्त्वामहं प्रष्टुमिच्छामि
कं वदस्व तत् दुःखाय यन्मे मनसः स्वचित्तायत्ततां विना २९ ममत्वं मम राज्यस्य राज्याङ्गेष्वखिले
ष्वपि जानतोऽपि यथाज्ञस्य किमेतन्मुनिसत्तम ३० अयञ्च निकृतः पुत्रैर्दारैर्भृत्यैस्तथोज्झितः ।
स्वजनेन च सन्त्यक्तस्तेषु हार्दी तथाप्यति ३१ एवमेष तथाहञ्च द्वावप्यत्यन्तदुःखितौ दृष्टदोषेऽपि
विषये ममत्वाकृष्टमानसौ ३२ तत्केनैतन्महाभाग यन्मोहो ज्ञानिनोरपि ममास्य च भवत्येषा ।
विवेकान्धस्य मूढता ३३ ऋषिरुवाच ज्ञानमस्ति समस्तस्य जन्तोर्विषयगोचरे विषयश्च म-
हाभाग याति चैवं पृथक् पृथक् ३४ दिवान्धाः प्राणिनः केचिद्रात्रावन्धास्तथापरे केचिद्दिवा ।
तथा रात्रौ प्राणिनस्तुल्यदृष्टयः ३५ ज्ञानिनो मनुजाः सत्यं किन्तु ते नहि केवलं यतो हि ज्ञानिनः स
र्वे पशुपक्षिमृगादयः ३६ ज्ञानञ्च तन्मनुष्याणां यत्तेषां मृगपक्षिणां मनुष्याणाञ्च यत्तेषां ।
तुल्यमन्यत्तथोभयोः ३७ ज्ञानेऽपि सति पश्यैतान् पतगाञ्छावचञ्चुषु कणमोक्षादृतान्मो ।

हाव् पीड्यमानानपि क्षुधा ३८ मानुषा मनुज व्याघ्र साभिलाषाः सुतान् प्रति लोभात्प्रत्युपकाराय नन्वेते किंन प-
श्यसि ३९ तथापि ममतावर्त्ते मोहगर्ते निपातिताः महामाया प्रभावेण संसार स्थिति कारिणा; ४० तन्नात्र वि-
स्मयः कार्य्यो योगनिद्रा जगत्पतेः महामाया हरेश्चैव तया संमोह्यते जगत् ४१ ज्ञानिनामपि चेतांसि देवी भगवती
हिसा बलादाकृष्य मोहाय महामाया प्रयच्छति ४२ तया विसृज्यते विश्वं जगदेतच्चराचरं सैषा
प्रसन्ना वरदा नृणां भवति मुक्तये ४३ सा विद्या परमा मुक्ते र्हेतुभूता सनातनी संसार बन्ध हेतुश्च से-
व सर्व्वेश्वरेश्वरी ४४ राजोवाच भगवन् का हिसा देवी महा मायेति यां भवान् ब्रवीति कथमुत्प-
न्ना सा कर्म्मास्याश्च किं द्विज ४५ यत्स्वभावा च सा देवी यत्स्वरूपा यदुद्भवा तत्सर्व्वं श्रोतुमिच्छा-
मि त्वत्तो ब्रह्म विदांवर ४६ ऋषिरुवाच नित्यैव सा जगन्मूर्त्तिस्तया सर्व्वमिदं ततं तथापि तत्स मु-
त्पत्तिर्व्वहुधा श्रूयतां मम ४७ देवानां कार्य्य सिद्ध्यर्थमाविर्भवति सा यदा उत्पन्नेति तदा लोके सा नि-
त्याप्यभिधीयते ४८ योग निद्रां यदा विष्णुर्जगत्येकार्णवी कृते आस्तीर्य्य शेषमभजत् कल्पान्ते भग-
वान् प्रभुः ४९ तदा द्वावसुरौ घोरौ विख्यातौ मधुकैटभौ विष्णु कर्णमलोद्भूतौ हन्तुं ब्रह्माणमुद्यतौ
५० स नाभि कमले विष्णोः स्थितो ब्रह्मा प्रजापतिः दृष्ट्वा तावसुरौ चोग्रौ प्रसुप्तञ्च जनार्द्दनं ५१ तुष्टाव
योग निद्रान्तामेकाग्रहृदय स्थितः विबोधनार्थाय हरेर्हरिनेत्र कृतालयां ५२ विश्वेश्वरीं जगद्धात्रीं
स्थिति संहार कारिणीं निद्रां भगवतीं विष्णोरतुलां तेजसः प्रभुः ५३ ब्रह्मोवाच त्वं स्वाहा त्वं
स्वधा त्वं हि वषट्कारः स्वरात्मिका सुधा त्वमक्षरे नित्ये त्रिधा मात्रात्मिका स्थिता ५४ अर्द्धमात्रा स्थि-
ता नित्या यानुच्चार्य्या विशेषतः त्वमेव सा त्वं सावित्री त्वं देवि जननी परा ५५ त्वयैव धार्य्यते सर्व्वं
त्वयैतत्सृज्यते जगत् त्वयैतत्पाल्यते देवि त्वमत्स्यन्ते च सर्व्वदा ५६ विसृष्टौ सृष्टिरूपा त्वं स्थिति
रूपा च पालने तथा संहृतिरूपान्ते जगतोऽस्य जगन्मये ५७ महा विद्या महा माया महा मेधा महा
स्मृतिः महा मोहा च भवती महा देवी महा सुरी ५८ प्रकृतिस्त्वञ्च सर्व्वस्य गुणत्रय विभाविनी ॥

कालरात्रि र्महा रात्रि र्मोह रात्रिश्च दारुणा ५९ त्वं श्री स्त्व मीश्वरी त्वं ह्रीस्त्वं बुद्धि र्बोध लक्षणा लज्जा पुष्टि-
स्तथा तुष्टि स्त्वं शान्तिः क्षान्तिरेवच ६० खड्गिनी शूलिनी घोरा गदिनी चक्रिणी तथा शङ्खिनी चापिनी
बाणा भुशुण्डी परीघा युधा ६१ सौम्या सौम्य तराशेष सौम्येभ्य स्त्वति सुन्दरी परा पराणां परमा त्व मेव परमे-
श्वरी ६२ यच्च किञ्चित् क्वचि द्वस्तु सदसद्वा खिलात्मिके तस्य सर्व्वस्य या शक्तिः सात्वं किं स्तूयसे तदा
६३ यया त्वया जगत्स्रष्टा जगत्पात्यत्ति यो जगत् सो ऽपि निद्रा वशं नीतः कस्त्वां स्तोतु मिहेश्वरः ॥ ६४ ॥
विष्णुः शरीर ग्रहण मह मीशान एवच कारितास्ते यतो ऽत स्त्वां कः स्तोतुं शक्तिमान् भवेत् ६५ सात्व मि-
त्थं प्रभावैः स्वै रुदारै र्देवि संस्तुता मोहयैतौ दुराधर्षा वसुरौ मधु कैटभौ ६६ प्रबोधञ्च जगत्स्वामी नीयता-
मच्युतो लघु बोधश्च क्रियता मस्य हन्तु मेतौ महा सुरौ ६७ ऋषिरुवाच एवं स्तुता तदा देवी तामसी तत्र
वेधसा विष्णोः प्रबोधनार्थाय निहन्तुं मधुकैटभौ ६८ नेत्रास्य नासिका बाहु हृदये भ्यस्त थोरसः ॥
निर्गम्य दर्शने तस्थौ ब्रह्मणो ऽव्यक्त जन्मनः ६९ उत्तस्थौ च जगन्नाथ स्तया मुक्तो जनार्द्दनः एकार्णे-
वेहि शयना ततः स ददृशे चतौ ७० मधुकैटभौ दुरात्मानावति वीर्य्य पराक्रमौ क्रोध रक्ते क्षणा वत्तुं ब्र-
ह्माणां जनि तोद्यमौ ७१ समुत्थाय ततस्ताभ्यां युयुधे भगवान् हरिः पञ्च वर्ष सहस्राणि बाहु प्रहरणो
विभुः ७२ तावप्यति बलोन्मत्तौ महा माया विमोहितौ उक्त वन्तौ वरो ऽस्मत्तो व्रियता मिति केशवं ७३
भगवानुवाच भवेता मद्य मे तुष्टौमम वध्यावु भावपि किमन्येन वरेणात्र एतावद्धि वृतं मम ॥ ७४ ॥
ऋषिरुवाच वञ्चिताभ्या मिति तदा सर्व्व मापो मयं जगत् विलोक्य ताभ्यां गदितो भगवान् कमले-
क्षणः आवां जहि न यत्रो र्व्वी सलिलेन परि प्लुता ७५ ऋषिरुवाच तथेत्युक्त्वा भगवता शङ्ख
चक्र गदा भृता कृत्वा चक्रेण वै छिन्ने जघने शिरसी तयोः ७६ एव मेषा समुत्पन्ना ब्रह्मणा संस्तु-
ता स्वयं प्रभाव मस्या देव्यास्तु भूयः शृणु वदा मिते ७७ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे सावर्णि के
मन्वन्तरे देवी माहात्म्ये मधु कैटभ वधः ८१ ऋषिरुवाच देवा सुरमभूद्युद्धं पूर्णमब्द शतं पुरा महिषे

ऽसुराणामधिपे देवानाञ्च पुरन्दरे १ तत्रासुरैर्महावीर्य्यैर्देवसैन्यं पराजितं जित्वा च सकलान्देवानिन्द्रो
ऽभून्महिषासुरः २ ततः पराजिता देवाः पद्मयोनिं प्रजापतिं पुरस्कृत्य गतास्तत्र यत्रेशगरुडध्वजौ॥३॥
यथा वृत्तन्तयोस्तद्वन्महिषासुरचेष्टितं त्रिदशाः कथयामासुर्देवाभिभवविस्तरं ४ सूर्य्येन्द्राग्न्यनिलेन्दू
नां यमस्य वरुणस्य च अन्येषाञ्चाधिकारान् स स्वयमेवाधितिष्ठति ५ स्वर्गान्निराकृताः सर्व्वे तेन दे
वगणा भुवि विचरन्ति यथा मर्त्या महिषेण दुरात्मना ६ एतद्वः कथितं सर्व्वममरारिविचेष्टितं शरणं
च प्रपन्नाः स्मो वधस्तस्य विचिन्त्यतां ७ इत्थं निशम्य देवानां वचांसि मधुसूदनः चकार कोपं शम्भु
श्च भ्रुकुटीकुटिलाननौ ८ ततोऽतिकोपपूर्णस्य चक्रिणो वदनात्ततः निश्चक्राम महत्तेजो ब्रह्मणः ।
शङ्करस्य च ९ अन्येषाञ्चैव देवानां शक्रादीनां शरीरतः निर्गतं सुमहत्तेजस्तच्चैक्यं समगच्छत॥१०॥
अतीव तेजसः कूटं ज्वलन्तमिव पर्व्वतं ददृशुस्ते सुरास्तत्र ज्वालाव्याप्तदिगन्तरं ११ अतुलं तत्र तत्तेजः ।
सर्व्वदेवशरीरजं एकस्थं तदभून्नारी व्याप्तलोकत्रयं त्विषा १२ यदभूच्छाम्भवन्तेजस्तेनाजायत तन्मुखं॥
याम्येन चाभवन्केशा बाहवो विष्णुतेजसा १३ सौम्येन स्तनयोर्युग्मं मध्यञ्चैन्द्रेण चाभवत् वारुणेन च
जङ्घोरू नितम्बस्तेजसा भुवः १४ ब्रह्मणस्तेजसा पादौ तदङ्गुल्योऽर्कतेजसा वसूनाञ्च कराङ्गुल्यः कौ
वेरेण च नासिका १५ तस्यास्तु दन्ताः सम्भूताः प्राजापत्येन तेजसा नयनत्रितयं जज्ञे तथा पावकतेज
सा १६ भ्रुवौ च सन्ध्ययोस्तेजः श्रवणावनिलस्य च अन्येषाञ्चैव देवानां सम्भवस्तेजसां शिवा॥१७॥
ततः समस्तदेवानां तेजोराशिसमुद्भवां तां विलोक्य मुदं प्रापुरमरा महिषार्द्दिताः १८ शूलं शूलाद्विनि
ष्कृष्य ददौ तस्यै पिनाकधृक् चक्रञ्च दत्तवान् कृष्णः समुत्पाद्य स्वचक्रतः १९ शंखञ्च वरुणः शक्तिं
ददौ तस्यै हुताशनः मारुतो दत्तवांश्चापं वाणपूर्णे तथेषुधी २० वज्रमिन्द्रः समुत्पाद्य कुलिशादमराधि
पः ददौ तस्यै सहस्राक्षो घण्टामैरावताद्गजात् २१ कालदण्डाद्यमो दण्डं पाशञ्चाम्बुपतिर्द्ददौ प्रजा
पतिश्चाक्षमालान्ददौ ब्रह्मा कमण्डलुं २२ समस्तरोमकूपेषु निजरश्मीन्दिवाकरः कालश्च दत्तवान्खड्गं

पु. २
तस्या श्चाम्बरे च निर्म्मले २३ क्षीरोदश्चामलं हारमजरे च तथाम्बरे चूडामणिन्तथा दिव्यं कुण्डले कटकानि च २४ अर्द्धचन्द्रं तथा शुभ्रं केयूरान् सर्व्वबाहुषु नूपुरौ विमलौ तद्वद्ग्रैवेयकमनुत्तमं २५ अङ्गुलीयककरत्नानि समस्ता स्वङ्गुलीषु च विश्वकर्म्मा ददौ तस्यै परशुञ्चाति निर्म्मलं २६ अस्त्राण्यनेकरूपाणि तथाभेद्यञ्च दंशनं अम्लानपङ्कजां मालां शिरस्युरसि चापरां २७ अददज्जलधिस्तस्यै पङ्कजञ्चाति शोभनं हिमवान् वाहनं सिंहं रत्नानि विविधानि च २८ ददावशून्यं सुरया पानपात्रं धनानि च शेषश्च सर्व्वनागेशो महामणिविभूषितं २९ नागहारं ददौ तस्यै धत्ते यः पृथिवीमिमां अन्यैरपि सुरैर्देवी भूषणैरायुधैस्तथा ३० सम्मानिता ननादोच्चैः साट्टहासं मुहुर्म्मुहुः तस्यानादेन घोरेण कृत्स्नमापूरितं नभः ३१ अमायतातिमहता प्रतिशब्दो महानभूत चुक्षुभुः सकला लोकाः समुद्राश्च चकम्पिरे चचाल वसुधा चेलुः सकलाश्च महीधराः जयेति देवाश्च मुदा तामूचुः सिंहवाहिनीं ३३ तुष्टुवुर्मुनयश्चैनां भक्तिनम्रात्ममूर्त्तयः दृष्ट्वा समस्तं संक्षुब्धं त्रैलोक्यममरारयः ३४ सन्नद्धाखिलसैन्यास्ते समुत्तस्थुरुदायुधाः आः किमेतदिति क्रोधादाभाष्य महिषासुरः ३५ अभ्यधावत तं शब्दमशेषैरसुरैर्वृतः स ददर्श ततो देवीं व्याप्तलोकत्रयां त्विषा ३६ पादाक्रान्त्या नतभुवं किरीटोल्लिखिताम्बरां क्षोभिताशेषपातालां धनुर्ज्यानिःस्वनेन तां ३७ दिशो भुजसहस्रेण समन्ताद्व्याप्य संस्थितां ततः प्रववृते युद्धं तया देव्या सुरद्विषां ३८ शस्त्रास्त्रैर्बहुधा मुक्तैरादीपितदिगन्तरं महिषासुरसेनानीश्चिक्षुराख्यो महासुरः ३९ युयुधे चामरश्चान्यैश्चतुरङ्गबलान्वितः रथानामयुतैः षड्भिरुदग्राख्यो महासुरः ४० अयुध्यतायुतानाञ्च सहस्रेण महाहनुः पञ्चाशद्भिश्च नियुतैरसिलोमा महासुरः ४१ अयुतानां शतैः षड्भिर्व्वाष्कलो युयुधे रणे गजवाजिसहस्रौघैरनेकैः परिवारितः ४२ वृतो रथानां कोट्या च युद्धे तस्मिन्नयुध्यत विडालाख्योऽयुतानाञ्च पञ्चाशद्भिरथायुतैः ४३ युयुधे संयुगे तत्र रथानां परिवारितः ॥ अन्ये च तत्रायुतशो रथनागहयैर्वृताः ४४ युयुधुः संयुगे देव्या सह तत्र महासुराः कोटिकोटिसहस्रैस्तु

रथानां दन्तिनान्तथा ४५ हयानाञ्च वृतो युद्धे तत्राभून्महिषासुरः तोमरैर्भिन्दिपालैश्च शक्तिभिर्मुशलै-
स्तथा ४६ युयुधुः संयुगे देव्या खड्गैः परशुपट्टिशैः केचिच्च चिक्षिपुः शक्तीः केचित्पाशांस्तथा परे
४७ देवीं खड्गप्रहारैस्तु ते तां हन्तुं प्रचक्रमुः सापि देवी ततस्तानि शस्त्राण्यस्त्राणि चण्डिका ॥ ४८ ॥
लीलयैव प्रचिच्छेद निजशस्त्रास्त्रवर्षिणी अनायस्तानना देवी स्तूयमाना सुरर्षिभिः ४९ मुमोचासुर-
देहेषु शस्त्राण्यस्त्राणि चेश्वरी सोऽपि क्रुद्धो धुतसटो देव्या वाहनकेशरी ५० चचारासुरसैन्येषु वनेष्विव हुताशनः
निश्वासान्मुमुचे यांश्च युध्यमाना रणेऽम्बिका ५१ त एव सद्यः सम्भूता गणाः शतसहस्रशः युयुधुस्ते परशुभि-
र्भिन्दिपालासिपट्टिशैः ५२ नाशयन्तोऽसुरगणान्देवीशक्त्युपबृंहिताः अवादयन्त पटहान् गणाः शङ्खांस्तथापरे
५३ मृदङ्गांश्च तथैवान्ये तस्मिन् युद्धमहोत्सवे ततो देवी त्रिशूलेन गदया शक्तिवृष्टिभिः ५४ खड्गादिभिश्च शतशो
निजघान महासुरान् पातयामास चैवान्यान् घण्टास्वनविमोहितान् ५५ असुरान् भुवि पाशेन बद्ध्वा चान्यानक-
र्षत केचिद्द्विधाकृतास्तीक्ष्णैः खड्गपातैस्तथा परे ५६ विपोथिता निपातेन गदया भुवि शेरते वेमुश्च केचिद्रुधिरं
मुशलेन भृशं हताः ५७ केचिन्निपतिता भूमौ भिन्नाः शूलेन वक्षसि निरन्तराः शरौघेण कृताः केचिद्रणाजिरे
५८ सेनानुकारिणः प्राणान्मुमुचुस्त्रिदशार्दनाः केषाञ्चिद्बाहवश्छिन्नाश्छिन्नग्रीवास्तथा परे ॥ ५९ ॥
शिरांसि पेतुरन्येषामन्ये मध्ये विदारिताः विच्छिन्नजङ्घास्त्वपरे पेतुरुर्व्यां महासुराः ॥ ६० ॥
एकबाह्वक्षिचरणाः केचिद्देव्या द्विधा कृताः छिन्नेऽपि चान्ये शिरसि पतिताः पुनरुत्थिताः ६१ कबन्धा
युयुधुर्देव्या गृहीतपरमायुधाः ननृतुश्चापरे तत्र युद्धे तूर्यलयाश्रिताः ६२ कबन्धाश्छिन्नशिरसः
खड्गशक्त्यृष्टिपाणयः तिष्ठ तिष्ठेति भाषन्तो देवीमन्ये महासुराः ६३ पातितै रथनागाश्वैरसुरैश्च
वसुन्धरा अगम्या साऽभवत्तत्र यत्राभूत्स महारणः ६४ शोणितौघा महानद्यः सद्यस्तत्र विसुस्रुवुः
मध्ये चासुरसैन्यस्य वारणासुरवाजिनां ६५ क्षणेन तन्महासैन्यमसुराणां तथाम्बिका निन्ये क्षयं
यथा वन्हिस्तृणदारुमहाचयं ६६ स च सिंहो महानादमुत्सृजन् धुतकेशरः शरीरेभ्योऽमरारीणामसू-

निव विचिन्वति ६७ देव्या गणैश्च तैस्तत्र कृतं युद्धं तथाऽसुरैः यथैषान्तुतुषुर्देवाः पुष्प वृष्टि मुचो दिवि ६८ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवी माहात्म्ये महिषा सुर सैन्य वधः॥ ८२॥

ऋषि रुवाच निहन्य मानं तत्सैन्य मवलोक्य महा सुरः सेनानी श्चिक्षुरः कोपाद्ययौ योद्धु मथाम्बिकां १ सदेवीं शर वर्षेण ववर्ष समरेऽसुरः यथा मेरु गिरेः शृङ्गं तोय वर्षेण तोयदः २ तस्य च्छित्वा ततो देवी लीलयैव शरोत्करान् जघान तुरगान् वाणैर्यन्तारञ्चैव वाजिनां ३ चिच्छेद च धनुः सद्यो ध्वजञ्चाति समुच्छ्रितं विव्याध चैव गात्रेषु छिन्न धन्वान माशुगैः ४ सच्छिन्न धन्वा विरथो हताश्वो हत सारथिः अभ्य धावत तां देवीं खड्ग चर्म्म धरोऽसुरः ५ सिंह माहत्य खड्गेन तीक्ष्ण धारेण मूर्द्धनि आजघान भुजे सव्ये देवी मप्यति वेगवान् ६ तस्याः खड्गो भुजं प्राप्य पफाल नृप नन्दन ततो जग्राह शूलं स कोपादरुण लोचनः ७ चिक्षेप च ततस्तत्तु भद्र काल्यां महा सुरः जाज्वल्य मानन्तेजोभीरविबिम्ब मिवाम्बरात् ८ दृष्ट्वा तदा पतच्छूलं देवी शूल ममुञ्चत तच्छूलं शतधा तेन नीतं सच महासुरः ९ हते तस्मिन्महा वीर्य्ये महिषस्य चमू पतौ आजगाम गजा रूढ श्चामरस्त्रि दशार्दनः १० सोऽपि शक्तिं मुमोचाथ देव्यास्ता मम्बिका द्रुतं हुंकारा भि हतां भूमौ पातया मास निष्प्रभां ११ भग्नां शक्तिं निपतितां दृष्ट्वा क्रोध समन्वितः चिक्षेप चामरः शूलं वाणैस्तदपि साच्छिनत् १२ ततः सिंहः समुत्पत्य गज कुम्भान्तर स्थितः बाहु युद्धेन युयुधे तेनोच्चैस्त्रिदशारिणा १३ युध्यमानौ ततस्तौ तु तस्मान्नागान्महीं गतौ युयुधातेऽति संरब्धौ प्रहारै रति दारुणैः १४ ततो वेगात् खमुत्पत्य निपत्य च मृगारिणा कर प्रहारेण शिर श्चामरस्य पृथक् कृतं १५ उदग्र श्चरणे देव्या शिला वृक्षा दि भिर्हतः दन्त मुष्टितलैश्चैव करालश्च निपातितः १६ देवी क्रुद्धा गदा पातैश्चूर्णयामास चोद्धतं वाष्कलं भिन्दि पालेन वाणैस्ताम्रं तथान्धकं १७ उग्रास्य मुग्र वीर्य्यञ्च तथैव च महा हनुं त्रिनेत्रा च त्रिशूलेन जघान परमेश्वरी १८ विडाल स्यासिना कायात् पातया मास वै शिरः दुर्द्धरं दुर्म्मुखञ्चोभौ शरैर्निन्येय मक्षयं १९ एवं सं-

तान्तकदर्शनेन १२ देवि प्रसीद परमा भवती भवाय सद्यो विनाशयसि कोपवती कुलानि विज्ञातमेतद
धुनैव यदस्तमेतन्नीतं बलं सुविपुलं महिषासुरस्य १३ ते सम्मता जनपदेषु धनानि तेषां तेषां यशांसि
न च सीदति धर्म्मवर्गः धन्यास्त एव निभृतात्मज भृत्य दारा येषां सदाभ्युदयदा भवती प्रसन्ना ॥ १४ ॥
धर्म्याणि देवि सकलानि सदैव कर्म्माण्यत्यादृतः प्रतिदिनं सुकृती करोति स्वर्गं प्रयाति च ततो भवतीप्रसादा
ल्लोकत्रयेऽपि फलदा ननु देवि तेन १५ दुर्गे स्मृता हरसि भीतिमशेषजन्तोः स्वस्थैः स्मृता मतिमतीव
शुभान्ददासि दारिद्र्य दुःख भय हारिणि का त्वदन्या सर्व्वोपकार करणाय सदार्द्रचित्ता १६ एभिर्हतै
र्जगदुपैति सुखं तथैते कुर्व्वन्तु नाम नरकाय चिराय पापं संग्राममृत्युमधिगम्य दिवं प्रयान्तु मत्वेति नून
महितान् विनिहंसि देवि १७ दृष्ट्वैव किन्न भवती प्रकरोति भस्म सर्व्वासुरानरिषु यत् प्रहिणोषि शस्त्रं
म् लोकान् प्रयान्तु रिपवोऽपि हि शस्त्रपूता इत्थं मतिर्भवति तेष्वपि तेऽति साध्वी १८ खड्ग प्रभानि
कर विस्फुरणैस्तथोग्रैः शूलाग्रकान्तिनिवहेन दृशोऽसुराणां यन्नागता विलयमंशुमदिन्दुखण्ड
योग्याननं तव विलोकयतां तदेतत १९ दुर्वृत्तवृत्त शमनं तव देवि शीलं रूपं तथैतदविचिन्त्यमतुल्य
मन्यैः वीर्य्यञ्च हन्तृ हृत देव पराक्रमाणां वैरिष्वपि प्रकटितैव दया त्वयेत्थं २० केनोपमा भवतु तेऽस्य
पराक्रमस्य रूपञ्च शत्रुभय कार्य्यतिहारि कुत्र चित्ते कृपा समरनिष्ठुरता च दृष्टा त्वय्येव देवि वरदे
भुवनत्रयेऽपि २१ त्रैलोक्यमेतदखिलं रिपुनाशनेन त्रातं त्वया समरमूर्द्धनि तेऽपि हत्वा नीता दिवं रिपु
गणा भयमप्यपास्त मस्माकमुन्मद सुरारिभवन्नमस्ते २२ शूलेन पाहि नो देवि पाहि खड्गेन चाम्बिके घण्टा
स्वनेन नः पाहि चापज्यानिस्वनेन च २३ प्राच्यां रक्ष प्रतीच्याञ्च चण्डिके रक्ष दक्षिणे भ्रामणेना-
त्म शूलस्य उत्तरस्यान्तथेश्वरि २४ सौम्यानि यानि रूपाणि त्रैलोक्ये विचरन्ति ते यानि चात्यर्थघोरा-
णि तै रक्षास्मांस्तथा भुवं २५ खड्ग शूल गदादीनि यानि चास्त्राणि तेऽम्बिके करपल्लव सङ्गीनि तैर
स्मान्रक्ष सर्व्वतः २६ ऋषिरुवाच एवं स्तुता सुरैर्दिव्यैः कुसुमैर्नन्दनोद्भवैः अर्च्चिता जगतां धात्री

तथा गन्धानुलेपनैः २७ भक्त्या समस्तैस्त्रिदशैर्दिव्यैर्धूपैस्तु धूपिता   प्राह प्रसादसुमुखी समस्तान् प्र-
णता तान् सुरान् ॥ २८ ॥ देव्युवाच   व्रियतां त्रिदशाः सर्वे यदस्मत्तोऽभिवाञ्छितं   ददाम्यहमिति प्री-
त्या स्तवैरेभिः सुपूजिता २९ देवा ऊचुः   भगवत्या कृतं सर्वं न किञ्चिदवशिष्यते   यदयं निहतः शत्रु-
रस्माकं महिषासुरः ३० यदि वापि वरो देयस्त्वयास्माकं महेश्वरि   संस्मृता संस्मृता त्वं नो हिंसेथाः परमा-
पदः   यश्च मर्त्यः स्तवैरेभिस्त्वां स्तोष्यत्यमलानने   तस्य वित्तर्द्धिविभवैर्धनदारादिसम्पदां   वृद्धयेऽस्म-
त्प्रसन्ना त्वं भवेथाः सर्वदाम्बिके ३२ ऋषिरुवाच   इति प्रसादिता देवैर्जगतोऽर्थे तथात्मनः   तथेत्युक्त्वा
भद्रकाली बभूवान्तर्हिता नृप ३३ इत्येतत्कथितं भूप सम्भूता सा यथा पुरा   देवी देवशरीरेभ्यो जगत्त्रयहितै-
षिणी ३४ पुनश्च गौरीदेहात्सा समुद्भूता यथाभवत्   वधाय दुष्टदैत्यानां तथा शुम्भनिशुम्भयोः ३५
रक्षणाय च लोकानां देवानामुपकारिणी   तच्छृणुष्व मयाख्यातं यथावत्कथयामि ते ३६ इति श्री मा-
र्कण्डेयपुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये महिषासुरवधः समाप्तः ८४ ऋषिरुवाच   पुरा शुम्भनि-
शुम्भाभ्यामसुराभ्यां शचीपतेः   त्रैलोक्यं यज्ञभागाश्च हृता मदबलाश्रयात् १   तावेव सूर्य्यतां तद्वदधि-
कारं तथैन्दवं   कौबेरमथ याम्यञ्च चक्राते वरुणस्य च २   तावेव पवनर्द्धिञ्च चक्रतुर्वह्निकर्म च   ततो
देवा विनिर्धूता भ्रष्टराज्याः पराजिताः ३   हृताधिकारास्त्रिदशास्ताभ्यां सर्वे निराकृताः   महासुराभ्यां
तां देवीं संस्मरन्त्यपराजिताम् ४   तयास्माकं वरो दत्तो यथापत्सु स्मृताखिलाः   भवतां नाशयिष्यामि
तत्क्षणात्परमापदः ५   इति कृत्वा मतिं देवा हिमवन्तं नगेश्वरम्   जग्मुस्तत्र ततो देवीं विष्णुमायां प्रतुष्टु-
वुः ६ देवा ऊचुः   नमो देव्यै महादेव्यै शिवायै सततं नमः   नमः प्रकृत्यै भद्रायै नियताः प्रणताः स्म ताम् ७
रौद्रायै नमो नित्यायै गौर्यै धात्र्यै नमो नमः   ज्योत्स्नायै चेन्दुरूपिण्यै सुखायै सततं नमः ८   कल्याण्यै
प्रणता वृद्ध्यै सिद्ध्यै कूर्म्यै नमो नमः   नैरृत्यै भूभृतां लक्ष्म्यै शर्वाण्यै ते नमो नमः ९   दुर्गायै दुर्गपारायै
सारायै सर्वकारिण्यै   ख्यात्यै तथैव कृष्णायै धूम्रायै सततं नमः १०   अतिसौम्यातिरौद्रायै नतास्तस्यै न-

२०५

मा॰पु॰ २०६

मोनमः नमो जगत्प्रतिष्ठायै देव्यै कृत्यै नमो नमः ११ या देवी सर्व्व भूतेषु विष्णु मायेति शब्दिता नमस्त-स्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः १२ या देवी सर्व्व भूतेषु चेतनेत्यभिधीयते नमस्तस्यै नमस्तस्यै नम-स्तस्यै नमोनमः १३ या देवी सर्व्व भूतेषु बुद्धि रूपेण संस्थिता नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमोनमः १४ या देवी सर्व्व भूतेषु निद्रा रूपेण संस्थिता नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमोनमः १५ या देवी सर्व्व भू-तेषु क्षुधा रूपेण संस्थिता नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमोनमः १६ या देवी सर्व्व भूतेषु छाया रूपेण-संस्थिता नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमोनमः १७ या देवी सर्व्व भूतेषु शक्ति रूपेण संस्थिता नमस्त-स्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमोनमः १८ या देवी सर्व्व भूतेषु तृष्णा रूपेण संस्थिता नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्त-स्यै नमोनमः १९ या देवी सर्व्व भूतेषु क्षान्ति रूपेण संस्थिता नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमोनमः २० या देवी सर्व्व भूतेषु जाति रूपेण संस्थिता नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमोनमः २१ या देवी सर्व्व भूतेषु लज्जा रूपेण संस्थिता नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमोनमः २२ या देवी सर्व्व भूतेषु शान्ति रूपेण सं-स्थिता नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमोनमः २३ या देवी सर्व्व भूतेषु श्रद्धा रूपेण संस्थिता नमस्त-स्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमोनमः २४ या देवी सर्व्व भूतेषु कान्ति रूपेण संस्थिता नमस्तस्यै नमस्तस्यै नम-स्तस्यै नमोनमः २५ या देवी सर्व्व भूतेषु लक्ष्मी रूपेण संस्थिता नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमोनमः॥ २६ या देवी सर्व्व भूतेषु वृत्ति रूपेण संस्थिता नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमोनमः २७ या देवी सर्व्व भू-तेषु स्मृति रूपेण संस्थिता नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमोनमः २८ या देवी सर्व्व भूतेषु दया रूपेण-संस्थिता नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमोनमः २९ या देवी सर्व्व भूतेषु तुष्टि रूपेण संस्थिता नमस्त-स्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमोनमः ३० या देवी सर्व्व भूतेषु मातृ रूपेण संस्थिता नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्त-स्यै नमोनमः ३१ या देवी सर्व्व भूतेषु भ्रान्ति रूपेण संस्थिता नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमोनमः ३२ इन्द्रियाणामधिष्ठात्री भूतानाञ्चाखिलेषु या भूतेषु सततं तस्यै व्याप्तिदेव्यै नमोनमः ३३ चिति रूपेण या

(कालका)

कृत्स्नमेतद्व्याप्य स्थिता जगत् नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ३४ स्तुता सुरैः पूर्व्वमभीष्टसंश्रयात् तथा सुरेन्द्रेण दिनेषु सेविता करोतु सा नः शुभहेतुरीश्वरी शुभानि भद्राण्यभिहन्तु चापदः ३५ या साम्प्रतं चोद्धतदैत्यतापितैरस्माभिरीशा च सुरैर्नमस्यते या च स्मृता तत्क्षणमेव हन्ति नः सर्व्वापदो भक्तिविनम्रमूर्त्तिभिः ३६ ऋषिरुवाच एवं स्तवादियुक्तानां देवानां तत्र पार्व्वती स्नातुमभ्याययौ तोये जाह्नव्या नृपनन्दन ३७ साब्रवीत्तान् सुरान् सुभ्रूर्भवद्भिः स्तूयतेऽत्र का शरीरकोशतश्चास्याः समुद्भूताब्रवीच्छिवा ३८ स्तोत्रं ममैतत्क्रियते शुम्भदैत्यनिराकृतैः देवैः समेतैः समरे निशुम्भेन पराजितैः ॥ ३९ ॥ शरीरकोशाद्यत्तस्याः पार्व्वत्या निःसृताम्बिका कौशिकीति समस्तेषु ततो लोकेषु गीयते ४० तस्यां विनिर्गतायान्तु कृष्णाभूत्सापि पार्व्वती कालिकेति समाख्याता हिमाचलकृताश्रया ४१ ततोऽम्बिकां परं रूपं बिभ्राणां सुमनोहरं ददर्श चण्डो मुण्डश्च भृत्यौ शुम्भनिशुम्भयोः ४२ ताभ्यां शुम्भाय चाख्याता अतीव सुमनोहरा काप्यास्ते स्त्री महाराज भासयन्ती हिमाचलं ४३ नैव तादृक् क्वचिद्रूपं दृष्टं केनचिदुत्तमं ज्ञायतां काप्यसौ देवी गृह्यतां चासुरेश्वर ४४ स्त्रीरत्नमतिचार्व्वङ्गी द्योतयन्ती दिशस्त्विषा सा तु तिष्ठति दैत्येन्द्र तां भवान् द्रष्टुमर्हति ४५ यानि रत्नानि मणयो गजाश्वादीनि वै प्रभो त्रैलोक्ये तु समस्तानि साम्प्रतं भान्ति ते गृहे ४६ ऐरावतः समानीतो गजरत्नं पुरन्दरात् पारिजाततरुश्चायं तथैवोच्चैःश्रवा हयः ४७ विमानं हंससंयुक्तमेतत्तिष्ठति तेऽङ्गने रत्नभूतमिहानीतं यदासीद्वेधसोऽद्भुतं ॥ ४८ ॥ निधिरेष महापद्मः समानीतो धनेश्वरात् किञ्जल्किनीं ददौ चाब्धिर्मालामम्लानपङ्कजां ४९ छत्रं ते वारुणं गेहे काञ्चनस्रावि तिष्ठति तथायं स्यन्दनवरो यः पुरासीत्प्रजापतेः ५० मृत्योरुत्क्रान्तिदा नाम शक्तिरीश त्वया हृता पाशः सलिलराजस्य भ्रातुस्तव परिग्रहे ५१ निशुम्भस्याब्धिजाताश्च समस्ता रत्नजातयः वह्निरपि ददौ तुभ्यमग्निशौचे च वाससी ५२ एवं दैत्येन्द्र रत्नानि समस्तान्याहृतानि ते स्त्रीरत्नमेषा कल्याणी त्वया कस्मान्न गृह्यते ५३ ऋषिरुवाच निशम्येति वचः शुम्भः स तदा

मा॰पु॰ २०६

चराड गुराड यो: ऐश्वर्य्यमात्म सुग्रीवं दूतं दैत्या महासुरं ५४ इति चेति च वक्तव्या सा गत्वा वचनान्मम यथा
चाभ्येति संप्रीत्या तथा कार्य्यं त्वया लघु ५५ सतत्र गत्वा यत्रास्ते शैलोद्देशेऽतिशोभने सा देवी तां ततः
प्राह श्लक्ष्णं मधुरया गिरा ५६ दूत उवाच देवि दैत्येश्वरः शुम्भस्त्रैलोक्ये परमेश्वरः दूतोऽहं तेन
नस्तेन त्वत्सकाशमिहागतः ५७ अव्याहताज्ञः सर्व्वासु यः सदा देवयोनिषु निर्ज्जिताखिलदैत्यारिः
स यदाह शृणुष्व तत् ५८ मम त्रैलोक्यमखिलं मम देवा वशानुगाः यज्ञभागानहं सर्व्वानुपाश्नामि
पृथक् पृथक् ५९ त्रैलोक्ये वररत्नानि मम वश्यान्यशेषतः तथैव गजरत्नं च हृत्वा देवेन्द्र वाहनं ॥ ६० ॥
क्षीरोदमथनोद्भूतमश्वरत्नं ममामरैः उच्चैःश्रवससंज्ञं तत्प्रणिपत्य समर्पितं ६१ यानि चान्यानि देवेषु
गन्धर्व्वेषूरगेषु च रत्नभूतानि भूतानि तानि मय्येव शोभने ६२ स्त्रीरत्नभूतां त्वां देवि लोके मन्यामहे
वयं सा त्वमस्मानुपागच्छ यतो रत्नभुजो वयं ६३ मां वा ममानुजं वापि निशुम्भमुरुविक्रमं भज त्वं च
ञ्चलापाङ्गि रत्नभूतासि वै यतः ६४ परमैश्वर्य्यमतुलं प्राप्स्यसे मत्परिग्रहात् एतद्बुद्ध्या समालोच्य म-
त्परिग्रहतां व्रज ६५ ऋषिरुवाच इत्युक्ता सा तदा देवी गम्भीरान्तःस्मिता जगौ दुर्गा भगवती भद्रा यये
दं धार्य्यते जगत् ६६ देव्युवाच सत्यमुक्तं त्वया नात्र मिथ्या किञ्चित्त्वयोदितं त्रैलोक्याधिपतिः शु-
म्भो निशुम्भश्चापि तादृशः ६७ किं त्वत्र यत्प्रतिज्ञातं मिथ्या तत्क्रियते कथं श्रूयतामल्पबुद्धित्वात्
प्रतिज्ञा या कृता पुरा ६८ यो मां जयति संग्रामे यो मे दर्पं व्यपोहति यो मे प्रतिबलो लोके स मे भर्त्ता भवि-
ष्यति ६९ तदागच्छतु शुम्भोऽत्र निशुम्भो वा महासुरः मां जित्वा किं चिरेणात्र पाणिं गृह्णातु मे
लघु ७० दूत उवाच अवलिप्तासि मैवं त्वं देवि ब्रूहि ममाग्रतः त्रैलोक्ये कः पुमांस्तिष्ठेदग्रे शुम्भनि-
शुम्भयोः ७१ अन्येषामपि दैत्यानां सर्व्वे देवा न वै युधि तिष्ठन्ति सम्मुखे देवि किं पुनः स्त्री त्वमेकिका
७२ इन्द्राद्याः सकला देवास्तस्थुर्य्येषां न संयुगे शुम्भादीनां कथं तेषां स्त्री प्रयास्यसि सम्मुखं ७३ सा त्वं
गच्छ मयैवोक्ता पार्श्वं शुम्भनिशुम्भयोः केशाकर्षणनिर्धूतगौरवा मा गमिष्यसि ७४ देव्युवाच एव

२०७

मेतद्वली शुम्भो निशुम्भश्चाति वीर्य्यवान् किं करोमि प्रतिज्ञा मे यदनालोचिता पुरा ७५ सत्वं गच्छ मयोक्तं ते यदेतत्सर्व्वमादृतः तदाचक्ष्वा सुरेन्द्राय स च युक्तं करोतु यत् ७६ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवी माहात्म्ये देव्या दूत संवादः ७५ ऋषिरुवाच इत्याकर्ण्य वचो देव्याः स दूतो ऽमर्ष पूरितः समाचष्ट समागम्य दैत्य राजाय विस्तरात् १ तस्य दूतस्य तद्वाक्य माकर्ण्या सुरराट् ततः सक्रोधः प्राह दैत्या नामधिपं धूम्र लोचनं २ हे धूम्र लोचनाशु त्वं स्व सैन्य परिवारितः तामानय बलाद् दुष्टां केशा कर्षण विह्वलां ३ तत्परि त्राण दः कश्चि द्यदि वोत्तिष्ठते ऽपरः स हन्तव्यो ऽमरो वापि यक्षो गन्धर्व्व एव वा॥ ४॥ ऋषिरुवाच तेनाज्ञप्त स्ततः शीघ्रं स दैत्यो धूम्र लोचनः वृतः षष्ट्या सहस्राणाम सुराणां द्रुतं ययौ ५ स दृष्ट्वा तां ततो देवीं तुहिना चल संस्थितां जगादोच्चैः प्रयाहीति मूलं शुम्भ निशुम्भयोः ६ न चेत् प्रीत्याद्य भवती मद्भर्त्तार मुपैष्यति ततो बलान्नयाम्येष केशा कर्षण विह्वलां ७ देव्युवाच दैत्येश्वरेण प्रहितो बलवान् बल संवृतः बलान्नयसि मामेवं ततः किन्ते करोम्यहं ८ ऋषिरुवाच इत्युक्तः सो ऽभ्यधावत्तामसुरो धूम्र लोचनः हुंकारेणैव तं भस्म सा चकाराम्बिका ततः ९ अथ क्रुद्धं महा सैन्यम सुराणान्तथाम्बिका ववर्ष सायकै स्तीक्ष्णै स्तथा शक्ति परश्वधैः १० ततो धुत सटः कोपात् कृत्वा नादं सुभैरवं पपाता सुरसेनायां सिंहो देव्याः स्ववाहनः ११ कांश्चित्कर प्रहारेण दैत्या नास्येन चापरान् आक्रान्त्या चाधरेणान्यान् जघान स महा सुरान् १२ केषाञ्चित्पाटयामास नखैः कोष्ठानि केशरी तथा तल प्रहारेण शिरांसि कृतवान् पृथक् १३ विच्छिन्न बाहु शिरसः कृता स्तेन तथा परे पपौ च रुधिरं कोष्ठादन्येषां धुत केशरः १४ क्षणेन तद्बलं सर्व्वं क्षयं नीतं महात्मना तेन केशरिणा देव्या वाहनेनाति कोपिना १५ श्रुत्वा तम सुरं देव्या निहतं धूम्र लोचनं बलञ्च क्षयितं कृत्स्नं देवी केशरिणा ततः १६ चुकोप दैत्याधि पतिः शुम्भः प्रस्फुरिता धरः आज्ञापयामास चतौ चण्ड मुण्डौ महा सुरौ १७ हे चण्ड हे मुण्ड बलै र्बहुलैः परिवारितौ तत्र गच्छत गत्वा च सा समानीयतां लघु १८ केशेष्वाकृष्य बद्ध्वा वा यदि वः

संशयो युधि तदा शोणा युधैः सर्व्वैर सुरैर्विनिहन्यतां १९ तस्यां हतायां दुष्टायां सिंहे च विनिपातिते शीघ्र-
मागम्य तां बद्ध्वा गृहीत्वा तामथाम्बिकां २० इति श्री मार्कण्डेय पुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवी माहात्म्ये
शुम्भ निशुम्भ सेनानी धूम्र लोचन वधः ८६ ऋषिरुवाच आज्ञप्तास्तु ततो दैत्या श्चण्ड मुण्ड पुरोगमाः
चतुरङ्ग बलोपेता ययुरभ्युद्यतायुधाः १ ददृशुस्ते ततो देवी मीषद्धासां व्यवस्थितां सिंहस्योपरि शैले-
न्द्र शृङ्गे महति काञ्चने २ ते दृष्ट्वा तां समादातु मुद्यमञ्चक्रुरुद्यताः आकृष्ट चापासिधरा स्तथान्ये तत्स-
मीपगाः ३ ततः कोपञ्चकारोच्चैरम्बिका तानरीन् प्रति कोपेन चास्या वदनं मसीवर्णमभूत्तदा ॥ ४ ॥
भृकुटी कुटिला त्तस्या ललाट फलकाद्द्रुतं काली कराल वदना विनिष्क्रान्ता सिपाशिनी ५ विचित्र ख
ट्वाङ्ग धरा नरमाला विभूषणा द्वीपि चर्म्म परीधाना शुष्क मांसाति भैरवा ६ अति विस्तार वदना जिह्वा
ललन भीषणा निमग्ना रक्त नयना नाद पूरितदिङ्मुखा ७ सा वेगेनाभिपतिता घातयन्ती महासु-
रान् सैन्ये तत्र सुरारीणाम भक्षयत तद्बलं ८ पार्ष्णि ग्राहाङ्कुश ग्राहियोध घण्टा समन्वितान् समा
दाय ैकहस्तेन मुखे चिक्षेप वारणान् ९ तथैव योधं तुरगैरथं सारथिना सह निक्षिप्य वक्त्रे दशनै श्चर्व्व-
यत्यति भैरवं १० एकं जग्राह केशेषु ग्रीवा यामथ चापरं पादेनाक्रम्य चैवान्य मुरसान्य मपोथयत् ११
तैर्म्मुक्तानि च शस्त्राणि महास्त्राणि तथासुरैः मुखेन जग्राह रुषा दशनैर्म्मथितान्यपि १२ बलिनां
तद्बलं सर्व्व म सुराणां महात्मनां ममर्द्दाभक्षयच्चान्यानन्यां श्चाताडयत्तथा १३ असिना निहताः के
चित् केचित् खट्वाङ्ग ताडिताः जग्मुर्व्विनाशमसुरा दन्ताग्राभिहता स्तथा १४ क्षणेन तद्बलं सर्व्व-
मसुराणां निपातितं दृष्ट्वा चण्डोऽभिदुद्राव तां काली मति भीषणां १५ शर वर्षै र्महाभीमै र्भीमाक्षीं तां
महासुरः छादयामास चक्रै श्च मुण्डः क्षिप्तैः सहस्रशः १६ तानि चक्राण्यनेकानि विशमानानि
तन्मुखं बभुर्यथार्क बिम्बानि सुबहूनि घनोदरं १७ ततो जहासाति रुषा भीमं भैरवनादिनी काली
कराल वक्त्रान्त र्दुर्दर्श दशनोज्ज्वला १८ उत्थाय च महासिंहं देवी चण्डमधावत गृहीत्वा चास्य के

शेषु शिरश्चेनासिना च्छिनत् १९ अथ मुण्डोऽप्यधावत्तां दृष्ट्वा चण्डं निपातितं तमप्यपातयद्भूमौ सा ख-
ड्गाभिहतं रुषा २० हतशेषं ततः सैन्यं दृष्ट्वा चण्डं निपातितं मुण्डञ्च सुमहावीर्य्यं दिशो भेजे भयातुरं २१
शिरश्चण्डस्य काली च गृहीत्वा मुण्डमेव च प्राह प्रचण्डाट्टहासमिश्रमभ्येत्य चण्डिकां २२ मया तवा-
त्रोपहृतौ चण्डमुण्डौ महापशू युद्धयज्ञे स्वयं शुम्भं निशुम्भञ्च हनिष्यसि २३ ऋषिरुवाच तावानी-
तौ ततो दृष्ट्वा चण्डमुण्डौ महासुरौ उवाच कालीं कल्याणी ललितं चण्डिका वचः २४ यस्माच्चण्ड-
ञ्च मुण्डञ्च गृहीत्वा त्वमुपागता चामुण्डेति ततो लोके ख्याता देवि भविष्यसि २५ इति श्रीमार्कण्डे-
य पुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्ये चण्डमुण्डवधः ८७ ऋषिरुवाच चण्डे च निहते दैत्ये
मुण्डे च विनिपातिते बहुलेषु च सैन्येषु क्षयितेष्वसुरेश्वरः १ ततः कोपपराधीनचेताः शुम्भः प्रताप-
वान् उद्योगं सर्व्वसैन्यानां दैत्यानामादिदेश ह २ अद्य सर्व्वबलैर्दैत्याः षडशीतिरुदायुधाः कम्बूनाञ्च-
तुरशीतिर्निर्यान्तु स्वबलैर्वृताः ३ कोटिवीर्य्याणि पञ्चाशदसुराणां कुलानि वै शतं कुलानि धौम्राणां
निर्गच्छन्तु ममाज्ञया ४ कालका दौर्हृदा मौर्य्याः कालकेयास्तथासुराः युद्धाय सज्जा निर्यान्तु आज्ञया-
त्वरिता मम ५ इत्याज्ञाप्यासुरपतिः शुम्भो भैरवशासनः निर्जगाम महासैन्यसहस्रैर्बहुभिर्वृतः ॥ ६ ॥
आयान्तं चण्डिका दृष्ट्वा तत्सैन्यमतिभीषणं ज्यास्वनैः पूरयामास धरणीगगनान्तरं ७ ततः सिंहो महा-
नादमतीव कृतवान्नृप घण्टास्वनेन तान्नादानम्बिका चोपबृंहयत ८ धनुर्ज्यासिंहघण्टानां नादापूरि-
तदिङ्मुखा निनादैर्भीषणैः काली जिग्ये विस्तारितानना ९ तन्निनादमुपश्रुत्य दैत्यसैन्यैश्चतुर्दिशं
देवी सिंहस्तथा काली सरोषैः परिवारिताः १० एतस्मिन्नन्तरे भूप विनाशाय सुरद्विषां भवायामरसिंहा-
नामतिवीर्य्यबलान्विताः ११ ब्रह्मेशगुहविष्णूनां तथेन्द्रस्य च शक्तयः शरीरेभ्यो विनिष्क्रम्य तद्रूपैश्च-
ण्डिकां ययुः १२ यस्य देवस्य यद्रूपं यथा भूषणवाहनं तद्वदेव हि तच्छक्तिरसुरान्योद्धुमाययौ १३ हंस-
युक्तविमानाग्रे साक्षसूत्रकमण्डलुः आयाता ब्रह्मणः शक्तिर्ब्रह्माणी साभिधीयते १४ माहेश्वरी वृषा-

रुद्रा त्रिशूल वर धारिणी महा हि वलया प्राप्ता चन्द्ररेखा विभूषणा २५ कौमारी शक्ति हस्ता च मयूर वर
वाहना योद्धु मभ्या ययौ दैत्या नम्बिका गुह रूपिणी १६ तथैव वैष्णवी शक्ति गरुडो परि संस्थिता शङ्ख
चक्र गदा शार्ङ्ग खड्ग हस्ता भ्युपा ययौ १७ यज्ञ वाराहम तुलं रूपं या बिभ्रतो हरेः शक्तिः साप्याययौ तत्र
वाराहीं विभ्रती तनुं १८ नरसिंही नृसिंह स्य विभ्रती सदृशं वपुः प्राप्ता तत्र सटा क्षेप क्षिप्त नक्षत्र संहतिः
१९ वज्र हस्ता तथै वैन्द्री गजराजो परिस्थिता प्राप्ता सहस्र नयना यथा शक्र स्त थैव सा २० ततः परिवृत
स्ता भिरी शानो देव शक्ति भिः हन्य न्तामसुराः शीघ्रं मम प्रीत्याह चण्डिकां २१ ततो देवी शरीरात्तु विनि
ष्क्रान्ता ति भीषणा चण्डिका शक्ति रत्युग्रा शिवा शत निनादिनी २२ सा चाह धूम्र जटिल मीशान म
पराजिता दूत त्वं गच्छ भगवन् पार्श्वं शुम्भ निशुम्भयोः २३ ब्रूहि शुम्भं निशुम्भञ्च दानवा वति गर्वितौ
य चान्ये दानवा स्तत्र युद्धाय समु पस्थिताः २४ त्रैलोक्य मिन्द्रो लभतां देवास्सन्तु हवि र्भुजः यूयं प्रयात पा
तालं यदि जीवि तु मिच्छ थ २५ बला वले पाद थ चेद्भवन्तो युद्ध काङ्क्षिणः तदा गच्छत तृप्यन्तु मच्छि
वाः पिशि तेनवः २६ यतो नियुक्तो दौत्येन तया देव्या शिवः स्वयं शिव दूती ति लोके ऽस्मिं स्ततः सा ख्या
ति मागता २७ ते ऽपि श्रुत्वा वचो देव्याः शर्वा ख्यातं महा सुराः अमर्षा पूरिता जग्मुर्यतः कात्यायनी
स्थिता २८ ततः प्रथम मेवाग्रे शर शक्त्यृ ष्टि वृष्टि भिः ववर्षुरुद्धता मर्षा स्तां देवी ममरारयः २९ सा च तान्
प्रहितान् बाणान् शूल चक्र परश्वधान् चिच्छेद लीलया ध्मात धनु र्मुक्तै र्महे षुभिः ३० तस्याग्रतस्त
था काली शूल पात विदारितान् खट्वाङ्ग पोथितां श्चारीन् कुर्वती व्यचरत्तदा ३१ कमण्डलु जला क्षेप
हत वीर्यान् हतौ जसः ब्रह्माणी चाकरो च्छत्रू न्येन येन स्म धावति ३२ माहेश्वरी त्रिशूले न तथा च
क्रेण वैष्णवी दैत्यान् जघान कौमारी तथा शक्त्याति कोपना ३३ ऐन्द्री कुलिश पातेन शत शो दैत्य दा
नवाः पेतु र्विदारिताः पृथ्व्यां रुधिरौ घ प्रवर्षिणः ३४ तुण्ड प्रहार विध्वस्ता दंष्ट्रा ग्रक्षत वक्षसः वराह
मूर्त्या न्य पतं श्चक्रेण च विदारिताः ३५ नखै र्विदारितां श्चान्यान् भक्षयन्ती महा सुरान् नारसिंही चचा

राजौ नादा पूर्णा दिगम्बरा ३६ चण्डाट्टहासै रसुराः शिवदूत्यभिदूषिताः पेतुः पृथिव्यां पतितां स्तांश्च खादाथ ।
सा तदा ३७ इति मातृगणां क्रुद्धं मर्दयन्तं महासुरान् दृष्ट्वाभ्युपायै र्विविधै र्नेशु र्देवारिसैनिकाः ३८ पलाय।
न परान् दृष्ट्वा दैत्या न्मातृगणार्दितान् योद्धुमभ्याययौ क्रुद्धो रक्तबीजो महासुरः ३९ रक्तबिन्दु र्यदा भूमौ पत
त्यस्य शरीरतः समुत्पतति मेदिन्यां स्तत्प्रमाणा स्तदासुरः ४० युयुधे स गदापाणि रिन्द्रशक्त्या महासुरः ॥
तत श्चैन्द्री स्ववज्रेण रक्तबीजमताडयत् ४१ कुलिशेनाहतस्याशु तस्य सुस्राव शोणितं समुत्तस्थु स्ततो यो-
धा स्तद्रूपा स्तत्पराक्रमाः ४२ यावन्तः पतिता स्तस्य शरीराद्रक्तबिन्दवः तावन्तः पुरुषा जाता स्तद्वीर्य्य।
बलविक्रमाः ४३ ते चापि युयुधु स्तत्र पुरुषा रक्तसम्भवाः समं मातृभिरत्युग्र शस्त्रपातातिभीषणं ॥ ४४॥
पुनश्च वज्रपातेन क्षतमस्य शिरो यदा ववाह रक्तं पुरुषा स्ततो जाताः सहस्रशः ४५ वैष्णवी समरे चैनं चक्रे
णाभिजघान ह गदया ताडयामास ऐन्द्री तमसुरेश्वरं ४६ वैष्णवी चक्रभिन्नस्य रुधिरस्राव सम्भवैः ॥
सहस्रशो जगद्व्याप्तं तत्प्रमाणै र्महासुरैः ४७ शक्त्या जघान कौमारी वाराही च तथासिना माहेश्वरी त्रि-
शूलेन रक्तबीजं महासुरं ४८ स चापि गदया दैत्यः सर्व्वा एवाहनत् पृथक् मातॄः कोपसमाविष्टो रक्त
बीजो महासुरः ४९ तस्याहतस्य बहुधा शक्तिशूलादिभि र्भुवि पपात यो वै रक्तौघ स्तेनासञ्छतशोऽसु-
राः ५० तैश्चासुरासृक् सम्भूतै रसुरैः सकलं जगत् व्याप्तमासीत्ततो देवा भयमाजग्मुरुत्तमं ५१ तान्।
विषण्णान् सुरान् दृष्ट्वा चण्डिका प्राह सत्वरा उवाच कालीं चामुण्डे विस्तरं वदनं कुरु ५२ मच्छस्त्रपात
सम्भूतान् रक्तबिन्दून्महासुरान् रक्तबिन्दोः प्रतीच्छ त्वं वक्त्रेणानेन वेगिता ५३ भक्षयन्ती चर रणे तदुत्प
न्नान् महासुरान् एवमेष क्षयं दैत्यः क्षीणरक्तो गमिष्यति ५४ भक्ष्यमाणा स्त्वया चोग्रा न चोत्पत्स्यन्ति
चापरे इत्युक्त्वा तां ततो देवी शूलेनाभिजघान तं ५५ मुखेन काली जगृहे रक्तबीजस्य शोणितं ततोऽसा
वाजघानाथ गदया तत्र चण्डिकां ५६ न चास्या वेदनाञ्चक्रे गदापातोऽल्पिकामपि तस्याहतस्य देहात्तु
बहु सुस्राव शोणितं ५७ यतस्ततस्तद्वक्त्रेण चामुण्डा संप्रतीच्छति मुखे समुद्गता येऽस्या रक्तपाता-

महासुराः ५८ तां चखादाथ चामुण्डा पपौ तस्य च शोणितं देवी शूलेन वज्रेण बाणैरसिभिरृष्टि-
भिः ५९ जघान रक्तबीजं तं चामुण्डा पीत शोणितं सपपात मही पृष्ठे शस्त्र संघ समाहतः ६० नीरक्त-
श्च महीपाल रक्तबीजो महासुरः ततस्ते हर्ष मतुल मवापुस्त्रिदशा नृप तेषां मातृगणो जातो ननर्ता सृ-
ङ्मदोद्धतः ६१ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवी माहात्म्ये रक्तबीज वधः ८८ राजोवाच
विचित्र मिदमाख्यातं भगवन् भवता मम देव्याश्चरित माहात्म्यं रक्तबीज वधाश्रितं १ भूयश्चेच्छाम्यहं
श्रोतुं रक्तबीजे निपातिते चकार शुम्भो यत्कर्म निशुम्भश्चाति कोपनः २ ऋषिरुवाच चकार कोपमतुलं
रक्तबीजे निपातिते शुम्भासुरो निशुम्भश्च हतेष्वन्येषु चाहवे ३ हन्यमानं महासैन्यं विलोक्यामर्ष मुद्व-
हन् अभ्यधावन्निशुम्भोऽथ मुख्ययाऽसुर सेनया ४ तस्याग्रतस्तथा पृष्ठे पार्श्वयोश्च महासुराः सन्दष्टो-
ष्ठपुटाः क्रुद्धा हन्तुं देवीमुपाययुः ५ आजगाम महावीर्यः शुम्भोऽपि स्वबलैर्वृतः निहन्तुं चण्डिकां को-
पात्कृत्वा युद्धं तु मातृभिः ६ ततो युद्ध मतीवासीद्देव्याः शुम्भ निशुम्भयोः शरवर्ष मतीवोग्रं मेघयोरिव व-
र्षतोः ७ चिच्छेदास्ताञ्छरांस्ताभ्यां चण्डिका स्वशरोत्करैः ताडयामास चाङ्गेषु शस्त्रौघैरसुरेश्वरौ ॥८॥
निशुम्भो निशितं खड्गं चर्म चादाय सुप्रभं अताडयन्मूर्ध्नि सिंहं देव्या वाहन मुत्तमं ९ ताडिते वाहने देवी क्षुर-
प्रेणासि मुत्तमं निशुम्भस्याशु चिच्छेद चर्म चाप्यष्ट चन्द्रकं १० छिन्ने चर्मणि खड्गे च शक्तिं चिक्षेप सो-
ऽसुरः तामप्यस्य द्विधा चक्रे चक्रेणाभिमुखागतां ११ कोपाध्मातो निशुम्भोऽथ शूलं जग्राह दानवः आया-
तं मुष्टिपातेन देवी तच्चाप्यचूर्णयत् १२ आविध्याथ गदां सोऽपि चिक्षेप चण्डिकां प्रति सापि देव्या त्रिशूलेन
भिन्ना भस्मत्वमागता १३ ततः परशुहस्तं तमायान्तं दैत्य पुङ्गवं आहत्य देवी बाणौघैरपातयत भूतले १४
तस्मिन्निपतिते भूमौ निशुम्भे भीम विक्रमे भ्रातर्यतीव संक्रुद्धः प्रययौ हन्तुमम्बिकां १५ स रथस्थस्तथा-
त्युच्चैर्गृहीत परमायुधैः भुजैरष्टाभिरतुलैर्व्याप्याशेषं बभौ नभः १६ तमायान्तं समालोक्य देवी शंखमवा-
दयत् ज्याशब्दञ्चापि धनुषश्चकारातीवदुःसहं १७ पूरयामास ककुभो निज घण्टा स्वनेन च समस्त दैत्य

सैन्यानां तेजो वध विधायिना १८ ततः सिंहो महा नादैस्त्याजितेभ महामदैः पूरया मास गगनं गान्तथो परि॥
शो दश १९ ततः काली समुत्पत्य गगनं क्ष्मामताडयत् कराभ्यां तन्निनादेन प्राक् स्वनास्ते तिरोहिताः॥ २०॥
अट्ट हासम शिवं शिव दूती चकार ह तैः शब्दैरसुरास्त्रेसुः शुम्भः कोपं परं ययौ २१ दुरात्मंस्तिष्ठ तिष्ठे ति
व्याज हाराम्बिका यदा तदा जयेत्य भि हितं देवैरा काश संस्थितैः २२ शुम्भे नागत्य या शक्ति र्मुक्ता ज्वाला-
ति भीषणा आयान्ती वन्हि कूट भा सा निरस्ता महोल्कया २३ सिंह नादेन शुम्भस्य व्याप्तं लोकत्रयान्तरं
निर्घात निःस्वनो घोरो जितवानव नीपते २४ शुम्भ मुक्ताञ्छरान्देवी शुम्भस्तत्प्र हिताञ्छरान् चिच्छेद स्व।
शरैरुग्रैः शतशो ऽथ सहस्रशः २५ ततः सा चण्डिका क्रुद्धा शूलेना भिजघान तं स तदा भि हतो भूमौ मूर्छि-
तो निपपात ह २६ ततो निशुम्भः संप्राप्य चेतना मात्त कार्मुकः आजघान शरैर्देवीं कालीं केशरिणं तथा
२७ पुनश्च कृत्वा वाहू नामयुतं दनुजेश्वरः चक्रायुधेन दितिजश्छा दया मास चण्डिकां २८ ततो भगवती
क्रुद्धा दुर्गा दुर्गार्त्ति नाशिनी चिच्छेद तानि चक्राणि स्वशरैः शायकांश्च तान् २९ ततो निशुम्भो वेगेन गदा
मादाय चण्डिकां अभ्यधावत वै हन्तुं दैत्य सेना समावृतः ३० तस्या पतत एवाशु गदां चिच्छेद चण्डिका
खड्गेन शित धारेण स च शूलं समाददे ३१ शूल हस्तं समायान्तं निशुम्भ ममरार्दनं हृदि विव्याध शूलेन वे-
गा विद्धेन चण्डिका ३२ भिन्नस्य तस्य शूलेन हृदयान्निःसृतोऽपरः महा वलो महा वीर्य्यस्तिष्ठेति पुरुषो
वदन् ३३ तस्य निष्क्रामतो देवी प्रहस्य स्वनवत्ततः शिर श्चिच्छेद खड्गेन ततोऽसाव पतद्भुवि ३४ ततः।
सिंहश्च खादोग्रदंष्ट्रा क्षुण्ण शिरो धरान् असुरांस्तांस्तथा काली शिवदूती तथा परान् ३५ कौमारी शक्ति
निर्भिन्नाः केचिन्नेशु र्महासुराः ब्रह्माणी मन्त्र पूतेन तोयेनान्ये निराकृताः ३६ माहेश्वरी त्रिशूलेन भि-
न्नाः पेतुस्तथा परे वाराही तुण्ड घातेन केचिच्चूर्णी कृता भुवि ३७ खण्डं खण्डं च चक्रेण वैष्णव्या १
दानवाः कृताः वज्रेण चैन्द्री हस्ता ग्र विमुक्ते न तथा परे ३८ केचि द्विनेशुर सुराः केचिन्नष्टा महाहवात्
भक्षिता श्चापरे काली शिव दूती मृगाधिपैः ३९ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवी माहा-

१-पु. १८

ऽनघे कौमारी रूप संस्थाने नारायणि नमोऽस्तुते १३ शंख चक्र गदा शार्ङ्ग गृहीत परमायुधे प्रसीद वैष्णवी रूपे नारायणि नमो ऽस्तुते १४ गृहीतोग्र महा चक्रे दंष्ट्रो द्धृत वसुन्धरे वराह रूपिणि शिवे नारायणि नमो ऽस्तुते १५ नृसिंह रूपेणो ग्रेण हन्तुं दैत्यान् कृतो द्यमे त्रैलोक्य त्राण सहिते नारायणि नमो ऽस्तुते ॥ १६ किरीटिनि महा वज्रे सहस्र नयनो ज्ज्वले वृत्र प्राण हरे चैन्द्रि नारायणि नमो ऽस्तुते १७ शिव दूती स्वरूपे-ण हत दैत्य महा बले घोर रूपे महा रावे नारायणि नमो ऽस्तुते १८ दंष्ट्रा कराल वदने शिरो माला विभूषणे ॥ चामुण्डे मुण्ड मथने नारायणि नमो ऽस्तुते १९ लक्ष्मि लज्जे महा विद्ये श्रद्धे पुष्टि स्वधे ध्रुवे महा रात्रि महा विद्ये नारायणि नमो ऽस्तुते २० मेधे सरस्वति वरे भूति बाभ्रवि तामसि नियते त्वं प्रसीदेशे नारायणि नमो ऽस्तुते २१ सर्व्व स्वरूपे सर्व्वेशे सर्व्व शक्ति समन्विते भयेभ्य स्त्राहि नो देवि दुर्गे देवि नमो ऽस्तुते २२ एतत्ते वदनं सौम्यं लोचन त्रय भूषितं पातु नः सर्व्व भूतेभ्यः कात्यायनि नमो ऽस्तुते २३ ज्वाला कराल मत्युग्र मशेषा सुर सूदनं त्रिशूलं पातु नो भीते भद्र कालि नमो ऽस्तुते २४ हिनस्ति दैत्य तेजांसि स्वनेना पूर्य्य या जगत् सा घण्टा पातु नो देवि पापे भ्योनः सुतानिव २५ असुरा सृग्व सा पङ्क चर्च्चित स्ते करो ज्ज्वलः शुभाय खड्गो भवतु चण्डिके त्वां नता वयं . २६ रोगान शेषान पहंसि तुष्टा रुष्टा तु कामान् सकलान भीष्टान् त्वामाश्रितानां न विपन्न राणां त्वामाश्रिता ह्याश्रयतां प्रयान्ति २७ एतत्कृतं यत्कदनं त्वयाद्य धर्म्मद्विषां देवि महा सुराणां ॥ रूपैरनेकै र्बहुधात्म मूर्त्तिं कृत्वाम्बिके तत्प्र करोति कान्या २८ विद्या सु शास्त्रे षु विवेक दीपे ष्वाद्येषु वाक्येषु च का त्वदन्या ममत्व गर्त्ते ऽति महान्धकारे विभ्रामयत्ये तदतीव विश्वं २९ रक्षांसि यत्रोग्र विषा श्च नागा यत्रारयो दस्यु बलानि यत्र दावानलो यत्र तथाब्धि मध्ये तत्र स्थिता त्वं परि पासि विश्वं ३० विश्वेश्वरि त्वं परि पासि विश्वं विश्वात्मिका धारयसीति विश्वं विश्वेश वन्द्या भवती भवन्ति विश्वाश्रया ये त्वयि भक्ति नम्राः ३१ देवि प्रसीद परि पालय नोऽरि भीते र्नित्यं यथा सुर बधाद धुनैव सद्यः पापानि सर्व्व जगतां प्रश-मं नयाशु उत्पात पाक जनितां श्च महोप सर्गान् ३२ प्रणतानां प्रसीद त्वं देवि विश्वार्त्ति हारिणि त्रैलोक्य

वासिना मीऽस्य लोकानां वरदा भव ३३ देव्युवाच वरदाहं सुरगणा वरं यं मनसे च्छथ तं वृणुध्वं प्रयच्छा
मि जगता मुपकारकं ३४ देवा ऊचुः सर्व्वा बाधा प्रशमनं त्रैलोक्य स्याखिले श्वरि एवमेव त्वया कार्य्य
मस्म द्वैरि विनाशनं ३५ देव्युवाच वैवस्वतेऽन्तरे प्राप्ते अष्टा विंशति मे युगे शुम्भो निशुम्भ श्चैवान्या वुत्प
त्स्येते महा सुरौ ३६ नन्द गोप गृहे जाता यशोदा गर्भ सम्भवा ततस्तौ नाशयिष्यामि विन्ध्याचल निवा-
सिनी ३७ पुनरप्यति रौद्रेण रूपेण पृथिवी तले अवतीर्य्य हनिष्यामि वै प्रचित्तां स्तु दानवान् ॥ ३८ ॥
भक्ष यन्त्या श्च तानुग्रान् वै प्रचित्तान् महा सुरान् रक्ता दन्ता भविष्यन्ति दाडिमी कुसुमोपमाः ३९ ततो मां
देवताः स्वर्गे मर्त्यलोके च मानवाः स्तुवन्तो व्याहरिष्यन्ति सततं रक्त दन्तिकां ४० भूयश्च शत वार्षि क्या मना
वृष्ट्या मनम्भसि मुनि भिः संस्तुता भूमौ सम्भ विष्या म्य योनिजा ४१ ततः शतेन नेत्राणां निरी क्षिष्यामि य-
न्मुनीन् कीर्त्त यिष्यन्ति मनुजाः शताक्षी मिति मान्ततः ४२ ततो ह मखिलं लोक मात्म देह समुद्भवैः भरि-
ष्यामि सुराः शाकै रा वृष्टेः प्राण धारकैः ४३ शाकम्भरीति विख्यातिं तदा यास्या म्यहं भुवि तत्रैव च वधि
ष्यामि दुर्ग माख्यं महा सुरं ४४ पुन श्चाहं यदा भीमं रूपं कृत्वा हिमाचले रक्षांसि क्षय यिष्यामि मुनीनांत्रा
ण कारणात् ४५ तदा मां मुनयः सर्व्वे स्तोष्य न्त्यानम्र मूर्त्तयः भीमा देवी ति विख्यातं तन्मे नाम भविष्य-
ति ४६ यदारुणाख्यस्त्रै लोक्ये महा बाधां करिष्यति तदा हं भ्रामरं रूपं कृत्वा संख्येय षट्पदं ४७ त्रैलो-
क्य स्य हितार्थाय वधिष्यामि महा सुरं भ्रामरी ति च मां लोकास्तदा स्तोष्यन्ति सर्व्वतः ४८ इत्थं यदा यदा बाधा
दानवोत्था भविष्यति तदा तदा वती र्य्याहं करिष्याम्य रिसंक्षयं ४९ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे सावर्णिके
मन्वन्तरे देवी माहात्म्ये देव्या स्तुतिः ९१ देव्युवाच एभिस्तवै श्च मां नित्यं स्तोष्यते यः समा हितः तस्या
हं सकलां बाधां नाश यिष्याम्य संशयं १ मधुकैटभ नाशञ्च महिषा सुर घातनं कीर्त्त यिष्यन्ति ये तद्वद्वधं शु-
म्भ निशुम्भयोः २ अष्टम्याञ्च चतुर्द्दश्यां नवम्या ञ्चैक चेतसः श्रोष्यन्ति चैव ये भक्त्या मम माहात्म्य मुत्त-
मं ३ न तेषां दुष्कृतं किञ्चिद्दुष्कृतोत्था न चापदः भविष्यति न दारिद्र्यं न चैवेष्ट वियोजनं ४ शत्रुतो न

मयं तस्य दस्युतो वान राजतः न शस्त्रानलतोयौघात् कदाचित् सम्भविष्यति ५ तस्मान्ममैतन्माहात्म्यं
पठितव्यं समाहितैः श्रोतव्यञ्च सदा भक्त्या परं स्वस्त्ययनं हि तत् ६ उपसर्गानशेषांस्तु महामारीसमु
द्भवान् तथा त्रिविधमुत्पातं माहात्म्यं शमयेन्मम ७ यत्रैतत्पठ्यते सम्यङ् नित्यमायतने मम सदा न तद्वि
मोक्ष्यामि सान्निध्यं तत्र मे स्थितं ८ बलिप्रदाने पूजायामग्निकार्ये महोत्सवे सर्वं ममैतच्चरितमुच्चार्यं
श्राव्यमेव च ९ जानताऽजानता वापि बलिपूजां तथा कृतां प्रतीच्छिष्याम्यहं प्रीत्या वह्निहोमं तथा कृतं
१० शरत्काले महापूजा क्रियते या च वार्षिकी तस्यां ममैतन्माहात्म्यं श्रुत्वा भक्तिसमन्वितः ११ सर्वा
बाधाविनिर्मुक्तो धनधान्यसुतान्वितः मनुष्यो मत्प्रसादेन भविष्यति न संशयः १२ श्रुत्वा ममैतन्माहा-
त्म्यं तथा चोत्पत्तयः शुभाः पराक्रमञ्च युद्धेषु जायते निर्भयः पुमान् १३ रिपवः संक्षयं यान्ति कल्याणं
चोपपद्यते नन्दते च कुलं पुंसां माहात्म्यं मम शृण्वतां १४ शान्तिकर्मणि सर्वत्र तथा दुःस्वप्नदर्शने ॥
ग्रहपीडासु चोग्रासु माहात्म्यं शृणुयान्मम १५ उपसर्गाः शमं यान्ति ग्रहपीडाश्च दारुणाः दुःस्वप्नञ्च
नृभिर्दृष्टं सुस्वप्नमुपजायते १६ बालग्रहाभिभूतानां बालानां शान्तिकारकं संघातभेदे च नृणां मैत्रीकरण
मुत्तमं १७ दुर्वृत्तानामशेषाणां बलहानिकरं परं रक्षोभूतपिशाचानां पठनादेव नाशनं १८ सर्वं ममैत
न्माहात्म्यं मम सन्निधिकारकं पशुपुष्पार्घ्यधूपैश्च गन्धदीपैस्तथोत्तमैः १९ विप्राणां भोजनैर्होमैः प्रोक्ष-
णीयैरहर्निशं अन्यैश्च विविधैर्भोगैः प्रदानैर्वत्सरेण या २० प्रीतिर्मे क्रियते सास्मिन् सकृत्सुचरिते श्रुते
श्रुतं हरति पापानि तथारोग्यं प्रयच्छति २१ रक्षां करोति भूतेभ्यो जन्मनां कीर्तनं मम युद्धेषु चरितं यन्मे
दुष्टदैत्यनिवर्हणं २२ अस्मिञ्छ्रुते वैरिकृतं भयं पुंसां न जायते युष्माभिः स्तुतयो याश्च याश्च ब्रह्मर्षिभिः
कृताः २३ ब्रह्मणा च कृतास्तास्तु प्रयच्छन्ति शुभां मतिं अरण्ये प्रान्तरे वापि दावाग्निपरिवारितः २४
दस्युभिर्वा वृतः शून्ये गृहीतो वापि शत्रुभिः सिंहव्याघ्रानुयातो वा वने वा वनहस्तिभिः २५ राज्ञा क्रुद्धेन
चाज्ञप्तो वध्यो बन्धगतोऽपि वा आघूर्णितो वा वातेन स्थितः पोते महार्णवे २६ पतत्सु वापि शस्त्रेषु संग्रा-

मे भुवा दारुणे सर्व्वा बाधा सुघोरा सुवेदनाभ्यर्दितो ऽपिवा २७ स्मरन्ममैत च्चरितं नरो मुच्येत सङ्कटात् मम प्रभावात् सिंहाद्या दस्यवो वैरिण स्तथा दूरादेव पलायन्ते स्मरत श्चरितं मम २८ ऋषिरुवाच इत्युक्त्वा सा भगवती चण्डिका चण्ड विक्रमा पश्यता मेव देवानां तत्रै वान्तरधीयत २९ ते ऽपि देवा निरातङ्काः स्वाधिकारान् यथा पुरा यज्ञभाग भुजः सर्व्वे चक्रुर्वि निहतारयः ३० दैत्याश्च देव्या निहते शुम्भे देवरिपौ युधि जगद्विध्वंसिनि तस्मिन्महोग्रे ऽतुल विक्रमे ३१ निशुम्भे च महावीर्य्ये शेषाः पाताल मा ययुः एवं भगवती देवी सा नित्यापि पुनः पुनः ३२ सम्भूय कुरुते भूप जगतः परिपालनं तयैतन्मोह्यते विश्वं सैव विश्वं प्रसूयते ३३ सा याचिता च विज्ञानं तुष्टा ऋद्धिं प्रयच्छति व्याप्तं तयैतत्सकलं ब्रह्माण्डं मनुजेश्वर ३४ महाकाल्या महाकाले महामारी स्वरूपया सैव काले महामारी सैव सृष्टि र्भवत्यजा ॥ ३५ ॥ स्थितिं करोति भूतानां सैव काले सनातनी भवकाले नृणां सैव लक्ष्मी र्वृद्धि प्रदा गृहे ३६ सैवा भावे तथा ऽलक्ष्मी र्विनाशा योपजायते स्तुता संपूजिता पुष्पै र्धूपगन्धादि भि स्तथा ददाति वित्तं पुत्रांश्च मतिं धर्म्मे तथा शुभां ३७ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवी माहात्म्ये शुम्भ निशुम्भ वधः समाप्तः ९२

ऋषिरुवाच एतत्ते कथितं भूप देवी माहात्म्य मुत्तमं एवं प्रभावा सा देवी ययेदं धार्य्यते जगत् १ विद्या तथैव क्रियते भगवद्विष्णु मायया तया त्वमेष वैश्यश्च तथै वान्ये विवेकिनः २ मोह्यन्ते मोहिता श्चैव मोह मेष्यन्ति चापरे तामु पैहि महाराज शरणं परमेश्वरीं आराधिता सैव नृणां भोग स्वर्गा पवर्गदा ॥ ३ ॥ मार्कण्डेय उवाच इति तस्य वचः श्रुत्वा सुरथः स नराधिपः प्रणि पत्य महाभागं तमृषिं शंसित व्रतं ४ निर्विण्णो ऽति ममत्वेन राज्या पहरणेन च जगाम सद्य स्तपसे सच वैश्यो महामुने ५ सन्दर्शनार्थ मम्बाया नदी पुलिन संस्थितः सच वैश्य स्तपस्ते पे देवी सूक्तं परं जपन् ६ तौ तस्मिन् पुलिने देव्याः कृत्वा मूर्तिं महीमयीं अर्हणाञ्च क्रतु स्तस्याः पुष्प धूपाग्नि तर्पणैः ७ निराहारौ यताहारौ तन्मनस्कौ समाहितौ ददतु स्तौ बलिञ्चैव निज गात्रा सृगुक्षितं ८ एवं समाराधयतो स्त्रिभिर्वर्षैर्यतात्मनोः परितुष्टा जगद्धात्री

मा॰पु॰
२२२

प्रत्यक्षं प्राह चण्डिका ९ देव्युवाच यत्प्रार्थ्यते त्वया भूप त्वया च कुलनन्दन मत्तस्तत्प्राप्यतां सर्व्वं।
परितुष्टा ददामि तत् १० मार्कण्डेय उवाच ततो वव्रे नृपो राज्यमविभ्रंश्यन्यजन्मनि अत्रैव च निजं।
राज्यं हतशत्रुबलं बलात् ११ सोऽपि वैश्यस्ततो ज्ञानं वव्रे निर्विण्णमानसः ममेत्यहमिति प्राज्ञः सङ्ग
विच्युतिकारकं १२ देव्युवाच स्वल्पैरहोभिर्नृपते स्वं राज्यं प्राप्स्यते भवान् हत्वा रिपूनस्खलितं तव
तत्र भविष्यति १३ मृतश्च भूयः संप्राप्य जन्म देवाद्विवस्वतः सावर्णिको नाम मनुर्भवान् भुवि भविष्य
ति १४ वैश्यवर्य्य त्वया यश्च वरोऽस्मत्तोऽभिवाञ्छितः तं प्रयच्छामि संसिद्ध्यै तव ज्ञानं भविष्यति १५
मार्कण्डेय उवाच इति दत्त्वा तयोर्देवी यथाभिलषितं वरं बभूवान्तर्हिता सद्यो भक्त्या ताभ्यामभिष्टुता।
१६ एवं देव्या वरं लब्ध्वा सुरथः क्षत्रियर्षभः सूर्य्याज्जन्म समासाद्य सावर्णिर्भविता मनुः १७ इति श्री
मार्कण्डेयपुराणे सावर्णिके मन्वन्तरे देवीमाहात्म्यं समाप्तं ९३ मार्कण्डेय उवाच सावर्णिकमिदं।

२२१

सम्यक् प्रोक्तो मन्वन्तरं तव तथैव देवीमाहात्म्यं महिषासुरघातनं १ उत्पत्तिश्च यथा देव्याः कालरात्र्याश्च।
महाहवे तथैव कथितो देव्याश्चण्डमुण्डवधो यथा भवः २ शिवदूत्याश्च माहात्म्यं वधः शुम्भनिशुम्भयोः
रक्तबीजवधश्चैव सर्व्वं सकलशो द्विज ३ श्रूयतां मुनिशार्दूल सावर्णिकमथापरं दक्षपुत्रश्च सावर्णिर्भावी
यो नवको मनुः ४ कथयामि मनोस्तस्य ये देवा मुनयो नृपाः पारा मरीचिगर्भाश्च सुधर्माणस्तथा सुराः॥
५ एते त्रिधा भविष्यन्ति सर्व्वे द्वादशकागणाः तेषामिन्द्रो भविष्यस्तु महवीर्य्यो महाबलः ६ षण्मुखं
कार्त्तिकेयो यो वह्निपुत्रः षडाननः अद्भुतो नाम नाम्नाऽसौ भावी तस्यान्तरे मनोः ७ मेधातिथिर्वसुः।
सत्यो ज्योतिष्मान् द्युतिमांस्तथा सवलो बलवांस्तथान्यो हव्यवाहनः ८ धृष्टकेतुर्वर्हकेतुः पञ्च
हस्तो निरामयः पृथुश्रवास्तथा र्चिष्मान् भूरिद्युम्नो हहद्भयः ९ एते नृपसुतास्तस्य रसपुत्रस्यवै नृ-
पाः मनोस्तु दशमस्यात्र कथ्यते मन्वन्तरं द्विज १० मन्वन्तरे च दशमे ब्रह्मपुत्रस्य धीमतः सुखासीना
निरुद्धा अमितिः प्रकाराः सुराः स्मृताः ११ शतसंख्या हिते देवा भविष्या भाविनो मनोः यत्तारिणां शतभावि

तदेवानां तदा प्रोक्तं १२ शान्तिरिन्द्रस्तथा भावी सर्व्वे चेन्द्र गुणैर्युतः सप्तर्षीस्तान्निबोध त्वं ये भविष्यन्ति वै तदा १३ आपोमूर्त्तिर्हविष्मांश्च सुकृती सत्य एव च नाभागो ऽप्रतिम श्चैव वाशिष्ठ श्चैव सप्तमः॥ १४ सुसेव श्चोत्तमौजा श्च भूरिसेन श्च वीर्य्यवान् शतानीको ऽथ हव्यमोक्षो न निरोनयस्तथा १५ भूरिद्युम्नः सुपर्व्वा च तस्यैते तनया मनोः भविष्या धर्म्म पुत्रस्य सावर्णस्यान्तरं शृणु १६ विहङ्गमाः कामगाश्च निर्म्माणा रतयस्तथा त्रिः प्रकाराः भविष्यन्ति सर्व्वे कस्तिं गतो गणाः १७ मासर्त्तुदिव साये तु निर्म्माणा रतयस्तुते विहङ्गमा गणश्चो ऽथ मौहूर्त्ताः कामगा गणाः १८ इन्द्रो वृषा स्यो भविता तेषां प्रख्यात विक्रमः हविष्मां श्च वरिष्ठ श्च ऋष्टिरन्य स्तथा रुणिः १९ निश्चरश्चानघ श्चैव विष्टिश्चान्यो महामुनिः॥ सप्तर्षयो ऽन्तरे तस्मिन्नग्निदेव श्च सप्तमः २० सर्व्वत्रगः सुशर्म्मा च देवानीकः पुरूद्वहः हेमधन्वा दृढा[illegible] युश्च भावि नरस्ततानृपाः २१ द्वादशे रुद्रपुत्रस्य प्राप्ते मन्वन्तरे मनोः सावर्णस्य त्वये देवा मुनयश्च शृणुष्व तान् २२ सुधर्म्माणः सुमनसो हरिता रोहिता स्तथा सुवर्णा श्च सुराश्चैव पञ्चैते दशकागणाः २३ तेषामिन्द्रः [illegible] विज्ञेय ऋतधामा महाबलः सर्व्वे चेन्द्र गुणैर्युक्तः सप्तर्षीनपि मे शृणु २४ द्युतिस्तपस्वी सुतपा स्तपो मूर्त्तिस्तपोनिधिः तपोरतिस्तथैवान्यः सप्तमस्तु तपो धृतिः २५ देववानुपदेव श्च देवश्रेष्ठो विदूरथः [illegible] भिन्न [illegible] श्च भाविनरस्तता नृपाः २६ त्रयोदशस्य पर्य्याये रौच्याख्यस्य मनोः सुतान् सप्तर्षीन् [illegible] श्चैव गदतो मे निशामय २७ सुधर्म्माणः सुरास्तत्र सुकर्म्माणस्तथापरे सुशर्म्माणः सुराह्येते सकला [illegible] सत्तम २८ महाबलो महावीर्य्यस्तेषामिन्द्रो दिवस्पतिः भविष्यानथ सप्तर्षीन् गदतो मे निशामय २९ धृतिमानव्यय श्चैव तत्त्वदर्शी निरुत्सुकः निर्म्मोहः सुतपा श्चान्यो निष्प्रकम्पश्च सप्तमः ३० चित्रसेनो विचित्र श्च नयति निर्भयो दृढः सुनेत्रः क्षत्र वृद्धि श्च सुव्रत श्चैव तत्सुताः ३१ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे रौच्य मन्वन्तरे ९४ मार्कण्डेय उवाच रुचिः प्रजापतिः पूर्व्वं निर्म्ममो निरहङ्कृतः॥ अत्रस्तो मितभाषी च चचार पृथिवीमिमां १ अनग्निमनिकेतञ्च मेकाहारमनाश्रमं विमुक्तसङ्गं तञ्दृष्ट्वा

मार्कण्डेयपुर

साम्प्रतं कोसि पितरः सं प्रदास्यति भार्य्यान्तथा दरिद्र स्य दुष्करो दार संग्रहः २४ पितर ऊचुः अस्माकं
पतनं वत्स भवत चाप्य धोगतिः नूनं भावि भवित्री च नाभि नन्द सिनो वचः २५ मार्कण्डेय उवाच इत्यु-
क्त्वा पितरस्त स्य पश्यतो मुनि सत्तम बभूवुः सहसा ऽदृश्या दीपा वाता हता इव २६ इति श्री मार्कण्डेय
पुराणे रुच्यु पाख्याने ९५ मार्कण्डेय उवाच सतेन पितृ वाक्येन भृशमुद्विग्न मानसः कन्या भिला-
षी विप्रर्षिः परिबभ्राम मेदिनीं १ कन्या मलभमानो ऽसौ पितृ वाक्या ग्नि दीपितः चिन्ता मवाप महती
मती वोद्विग्न मानसः २ किं करोमि क्व गच्छामि कथं मे दार संग्रहः क्षिप्रं भवेत् मत्पितॄणां मच्चाभ्युदय
कारकः ३ इति चिन्त यतस्त स्य मति र्जाता महात्मनः तपसा राध याम्येनं ब्रह्माणं कमलो द्भवं ४ ततो वर्ष
शतं दिव्यं तपस्ते पेस वेधसः आराध नाय स तदा परं नियम मास्थितः ५ ततः स्वं दर्शया मास ब्रह्मा लोक
पिता महः उवाच तं प्रसन्नो ऽस्मी त्यु च्य ताम भि वाञ्छितं ६ ततो ऽसौ प्रणि पत्याह ब्रह्माणं जगतो ग-
तिं पितॄणां वचना त्तेन यत्कर्तुम भि वाञ्छितं ब्रह्मा चाह रुचिं विप्रं श्रुत्वा तस्या भि वाञ्छितं ७ ब्रह्मोवा-
च प्रजा पति स्त्वं भविता स्रष्टव्या भवता प्रजाः सृष्ट्वा प्रजाः सुतान् विप्र समुत्पाद्य क्रिया स्तथा ८ कृत्वा
कृता धिकार स्त्वं ततः सिद्धि मवाप्स्यसि सत्वं यथोक्तं पितृ भिः कुरु दार परिग्रहं ९ कामञ्चैव सम भिध्याय
क्रियतां पितृ पूजनं त एव तुष्टाः पितरः प्रदास्यन्ति तवे प्सितान् पत्नीं सुतांश्च सन्तुष्टाः किं न दद्युः
पिता महाः १० मार्कण्डेय उवाच इत्यृषे र्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मणो ऽव्यक्त जन्मनः नद्या विविक्ते पुलिने
चकार पितृ तर्पणं ११ तुष्टाव च पितॄन् विप्र स्तवै रेभि स्तथा दृतः एकाग्रः प्रयतो भूत्वा भक्तिनम्रा
त्मकन्धरः १२ रुचिरुवाच नमस्ये ऽहं पितॄन् श्राद्धे ये वसन्त्यधि देवताः देवैरपि हि तर्प्यन्ते ये च श्राद्धे
स्वधोत्तरैः १३ नमस्ये ऽहं पितॄन् स्वर्गे ये तर्प्यन्ते महर्षि भिः श्राद्धैर्मनो मयै र्भक्त्या भुक्ति मुक्ति मभीप्सुभिः
१४ नमस्ये ऽहं पितॄन् स्वर्गे सिद्धाः सन्तर्पयन्ति यान् श्राद्धेषु दिव्यैः सकलै रुप हारै रनुत्तमैः १५ नमस्ये
ऽहं पितॄन् भक्त्या ये ऽर्च्यन्ते गुह्यकै रपि तन्मय त्वेन वाञ्छद्भि र्ऋद्धि मात्यन्ति कीं परां १६ नमस्ये ऽहं पितॄ

न्मर्षिरर्च्यन्ते भुवि ये सदा श्राद्धेषु श्रद्धया भीष्ट लोक प्राप्ति प्रदायिनः १७ नमस्येऽहं पितॄन् विप्रैरर्च्यन्ते भुवि
ये सदा वाञ्छिताभीष्ट लाभाय प्राजापत्य प्रदायिनः १८ नमस्येऽहं पितॄन् ये वै तर्प्यन्तेऽरण्य वासिभिः॥
वन्यैः श्राद्धैर्यताहारैस्तपो निर्धूत किल्बिषैः १९ नमस्येऽहं पितॄन् विप्रैर्नैष्ठिक व्रत चारिभिः ये संयतात्म-
भिर्नित्यं सन्तर्प्यन्ते समाधिभिः २० नमस्येऽहं पितॄन् श्राद्धैः राजन्यास्तर्पयन्ति यान् कव्यैरशेषैर्विधिवल्लो-
कद्वय फल प्रदान् २१ नमस्येऽहं पितॄन् वैश्यैरर्च्यन्ते भुवि ये सदा स्वकर्माभिरतैर्नित्यं पुष्पधूपान्न वारिभिः॥
२२ नमस्येऽहं पितॄन् श्राद्धैर्ये शूद्रैरपि भक्तितः सन्तर्प्यन्ते जगत्यत्र नाम्ना ख्याताः सुकालिनः २३ नमस्ये
ऽहं पितॄन् श्राद्धैः पाताले ये महासुरैः सन्तर्प्यन्ते स्वधाहारास्त्यक्त दम्भ मदैः सदा २४ नमस्येऽहं पितॄन्
श्राद्धैरर्च्यन्ते ये रसातले भोगैरशेषैर्विधिवन्नागैः कामानभीप्सुभिः २५ नमस्येऽहं पितॄन् श्राद्धैः सर्पैः
सन्तर्पितान् सदा तत्रैव विधिवन्मन्त्र भोग सम्पत्समन्वितैः २६ पितॄन्नमस्ये निवसन्ति साक्षात् ये देव
लोके च तथान्तरिक्षे महीतले ये च सुरादि पूज्यास्ते मे प्रतीच्छन्तु मयोपनीतं २७ पितॄन्नमस्ये परमात्म भूता
ये वै विमाने निवसन्ति मूर्त्ताः यजन्ति यानस्तमलैर्मनोभिर्योगीश्वराः क्लेश विमुक्ति हेतून् २८ पितॄन्न
मस्ये दिवि ये च मूर्त्ताः स्वधा भुजः काम्य फलाभिसन्धौ प्रदान शक्ताः सकलेप्सितानां विमुक्तिदा येऽनभिसं
हितेषु २९ तृप्यन्तु तेऽस्मिन् पितरः समस्ता इच्छावतां ये प्रदिशन्ति कामान् सुरत्वमिन्द्रत्वमतोऽधिकं वा
सुतान् पशून् स्वानि बलं गृहाणि ३० सोमस्य ये रश्मिषु येऽर्क बिम्बे शुक्ले विमाने च सदा वसन्ति तृप्यन्तु ते
ऽस्मिन् पितरोऽन्न तोयैर्गन्धादिना पुष्टिमितो व्रजन्तु ३१ येषां हुतेऽग्नौ हविषा च तृप्तिर्ये भुञ्जते विप्रशरीर
संस्थाः ये पिण्ड दानेन मुदं प्रयान्ति तृप्यन्तु तेऽस्मिन् पितरोऽन्न तोयैः ३२ ये खड्गि मांसेन सुरैरभीष्टैः कृ-
ष्णैस्तिलैर्दिव्य मनोहरैश्च कालेन शाकेन महर्षि वर्य्यैः संप्रीणितास्ते मुदमत्र यान्तु ३३ कव्यान्यशेषा-
णि च यान्यभीष्टान्यतीव तेषाममरार्चितानां तेषान्तु सान्निध्यमिहास्तु पुष्प गन्धान्न भोज्येषु मया कृते
षु ३४ दिने दिने ये प्रति गृह्णतेऽर्चां मासान्त पूज्या भुवि येऽष्टकासु ये वत्सरान्तेऽभ्युदये च पूज्याः प्रयान्तु

तेमे पितरो ऽत्र तृप्तिं ३५ पूज्या द्विजानां कुमुदेन्दुभासो ये क्षत्रियाणाञ्च नवार्कवर्णाः तथा विशांये कणा कावदात्ता नीली निभाः शूद्र जनस्य येच ३६ ते ऽस्मिन् समस्ता मम पुष्प गन्ध धूपाम्बु तोयादि निवेदनेन ॥ तथाग्नि होमेन च यान्तु तृप्तिं सदा पितृभ्यः प्रणतो ऽस्मि तेभ्यः ३७ येदेव पूर्व्वान्यतितृप्तिहेतोरश्नन्ति कव्यानि शुभा हृतानि तृप्ता श्च ये भूति सृजो भवन्ति तृप्यन्तु ते ऽस्मिन् प्रणतो ऽस्मि तेभ्यः ३८ रक्षांसि भूतान्यसुरां तथोग्रान् निर्णाशयन्त स्त्व शिवं प्रजानां आद्याः सुराणां ममरेश पूज्या स्तृप्यन्तुते ऽस्मिन् प्रणतो ऽस्मि तेभ्यः ३९ अग्नि ष्वाता वर्हिषद आज्यपाः सोम पास्तथा व्रजन्तु तृप्तिं श्राद्धे ऽस्मिन् पितरस्त र्पिता मया ४० अग्निष्वात्ताः पितृ गणाः प्राचीं रक्षन्तु मे दिशं तथा वर्हिषदः पान्तु याम्यां ये पितरः स्मृ- ताः ४१ प्रतीचीमाज्य पास्त द्वदुदीचीमपि सोमपाः रक्षो भूत पिशाचेभ्य स्तथैवासुर दोषतः ४२ सर्व्वत श्चाधिपस्तेषां यमो रक्षां करोतु मे विश्वो विश्व भुगाराध्यो धर्म्मो धन्यः शुभाननः ४३ भूतिदो भूति कृद्भूतिः पितॄणां ये गणा नव कल्याणः कल्पता कर्त्ता कल्पः कल्पतराश्रयः ४४ कल्पता हेतुरनघः षडिमेते ग- णाः स्मृताः करो वेरण्यो वरदः पुष्टिद स्तुष्टिदस्तथा ४५ विश्वपाता तथा धाता सप्तैवेते तथा गणाः महा न्महात्मा महितो महिमा वान्महा वलः ४६ गणाः पञ्च तथैवेते पितॄणां पाप नाशनाः सुखदो धनद श्चान्यो धर्मदो ऽन्य श्च भूतिदः ४७ पितॄणां कथ्यते चैतत्तथा गण चतुष्टयं एक त्रिंशात्पितृ गणा येर्व्याप्त मखिलं जगत् तेमे ऽनु तृप्ता स्तुष्यन्तु यच्छन्तु च सदा हितं ४८ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे रुच्यु पाख्याने ९६ ॥ मार्कण्डेय उवाच एवन्तु स्तुवत स्तस्य तेज सो राशि रुच्छ्रितः प्रादुर्वभूव सहसा गगन व्याप्ति कारकः ॥१॥ ततः दृष्ट्वा सु महत्तेजः समा साद्य स्थितं जगत् जानुस्था मवनिं गत्वा रुचिः स्तोत्रमिदं जगौ २ रुचिरुवाच अर्च्चितानाम मूर्त्तानां पितॄणां दीप्त तेजसां नमस्यामि सदा तेषां ध्यानिनां दिव्य चक्षुषां ३ इन्द्रादीनाञ्च नेता रो दक्ष मारीच यो स्तथा सप्तर्षीणां तथान्येषां तान्न मस्यामि कामदान् ४ मन्वादीनां मुनीन्द्राणां सूर्य्या चन्द्र मसो स्तथा तान्न मस्या म्यहं सर्व्वान् पितॄनप्सूद धावपि ५ नक्षत्राणां ग्रहाणाञ्च वाय्वग्न्योर्नभ सस्तथा ॥

द्यावा पृथिव्यो श्च तथा नमस्यामि कृताञ्जलिः ६ देवर्षीणां जनितॄंश्च सर्व्व लोक नमस्कृतान् अक्षय्यस्य सदा दातॄन् नमस्येऽहं कृताञ्जलिः ७ प्रजापतेः कश्यपाय सोमाय वरुणाय च योगेश्वरे भ्य श्च सदा नमस्यामि कृताञ्जलिः ८ नमो गणेभ्यः सप्तभ्य स्तथा लोकेषु सप्तसु स्वयम्भुवे नमस्यामि ब्रह्मणे योग चक्षुषे ९ सोमाधारान् पितृगणान् योग मूर्त्ति धरां स्तथा नमस्यामि तथा सोमं पितरं जगता महं १० अग्नि रूपां स्तथै वान्यान्नमस्यामि पितॄनहं अग्नि षोममयं विश्वं यत एनद शेषतः ११ येतु तेजसिये चैते सोम सूर्य्याग्नि मूर्त्तयः जगत्स्वरूपिणा श्चैव तथा ब्रह्म स्वरूपिणः १२ तेभ्योऽखिले भ्यो योगिभ्यः पितृभ्यो यतमानसः नमो नमो नमस्ते मे प्रसीदन्तु स्वधाभुजः १३ मार्कण्डेय उवाच एवं स्तुता स्त तस्तेन तेजसा मुनि सत्तम निश्च क्रमुस्ते पितरो भासयन्तो दिशो दश १४ निवेदितञ्च यत्तेन पुष्प गन्धानु लेपनं तद्भूषितानथ सतान् ददृशे पुरतः स्थितान् १५ प्रणि पत्य पुनर्भक्त्या पुनरेव कृताञ्जलिः नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्य मित्याह पृथगादृतः १६ ततः प्रसन्नाः पितरस्त मूचु र्मुनि सत्तमं वरं वृणी ष्वेति सतानु वाचानत कन्धरः १७ रुचिरुवाच साम्प्रतं सर्ग कर्त्तृत्व मादिष्टं ब्रह्मणा मम सोऽहं पत्नी मभीप्सामि धन्यां दिव्यां प्रजावतीं १८ पितर ऊचुः अत्रैव सद्यः पत्नीते भवत्वति मनोरमा तस्याञ्च पुत्रो भविता भवतो मनुरुत्तमः १९ मन्वन्तराधिपो धीमां स्त्वन्नाम्नैवो पलक्षितः रुचे रौच्य इति ख्यातिं यो यास्यति जगत्त्रये २० तस्यापि वहवः पुत्रा महावल पराक्रमाः भविष्यंति महात्मानः पृथिवी परिपालकाः २१ त्वञ्च प्रजापति र्भूत्वा प्रजाः सृष्ट्वा चतुर्व्विधाः क्षीणाधिकारो धर्मज्ञ ततः सिद्धिमवाप्स्यसि २२ स्तोत्रेणानेन च नरो योऽस्मां स्तोष्यति भक्तितः तस्य तुष्टा वयं भोगा नात्मज्ञानं तपोत्तमं २३ प्रदास्यामो मर्थञ्च पुत्र पौत्रादिकन्तथा वाञ्छ द्भिः सततं स्तव्याः स्तोत्रेणानेन वै यतः २४ श्राद्धे च य इमं भक्त्या अस्म त्प्रीति करं स्तवं पठिष्यति द्विजाग्र्याणां भुञ्जतां पुरतः स्थितः ॥ २५ ॥ स्तोत्र श्रवण सं प्रीत्या सन्नि धाने परे कृते अस्माक मक्षयं श्राद्धं तद्भ विष्यत्य संशयं २६ यद्यप्य श्रोत्रियं श्राद्धं यद्यप्युपहतं भवेत् अन्यायो पात्त वित्तेन यदि वा कृत मन्यथा २७ अश्राद्धार्है रुपहृतै रुपहारै स्तथा कृतं अकालेऽप्यथवाऽदेशे विधि हीन मथापि वा २८ अश्रद्धया वा पुरुषै र्दम्भ माश्रित्य वा कृतं अस्माकं तृप्तये श्राद्धं तथा

व्यै तदुदीरणात् २९ यत्रै तत्पठ्यते श्राद्धे स्तोत्रमस्मत्सुखावहं अस्माकं जायते तृप्ति स्तत्र द्वादश वार्षिकी ३० हेमन्ते द्वादशाब्दानि तृप्तिमेतत्प्रयच्छति शिशिरे द्विगुणाब्दां श्च तृप्तिं स्तोत्रमिदं शुभं ३१ वसन्ते षोडश समा स्तत्प्रयंश्राद्धकर्मणि ग्रीष्मे च षोडशैवैतत्पठितं तृप्तिकारकं ३२ विकलेऽपि कृते श्राद्धे स्तोत्रेणानेन साधिते वर्षासु तृप्तिरस्माकमक्षया जायते रुचे ३३ शरत्कालेऽपि पठितं श्राद्धकाले प्रयच्छति अस्माकमेतत्पुरुषे तृप्तिं पञ्चदशाब्दिकीं ३४ यस्मिन् गृहे चलिखितमेतत्तिष्ठति नित्यदा सन्निधानं कृते श्राद्धे तत्रास्माकं भविष्यति ॥३५॥ तस्मादेतत्त्वया श्राद्धे विप्राणां भुञ्जतां पुरः श्रावणीयं महाभाग अस्माकं पुष्टिहेतुकं ३६ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे रौच्ये मन्वन्तरे पितृवरप्रदानं ९७ मार्कण्डेय उवाच ततस्तस्मान्नदीमध्यात्समुत्तस्थौ मनोरमा प्रम्लोचा नाम तन्वङ्गी तत्समीपे वराप्सराः १ सा चोवाच महात्मानं रुचिं सुमधुराक्षरं प्रश्रया वनता सुभ्रूः प्रम्लोचा वै वराप्सराः २ अतीव रूपिणी कन्या मत्सुता तपतां वर जाता वरुण पुत्रेण पुष्करेण महात्मना ३ तां गृहाण मया दत्तां भार्य्यार्थे वरवर्णिनीं मनुर्महामतिस्तस्यां समुत्पत्स्यति ते सुतः ४ मार्कण्डेय उवाच तथेति तेन साऽप्युक्ता तस्मात्तोयाद्वपुष्मतीं उज्जहार ततः कन्यां मालिनी नाम नामतः ५ नद्याश्च पुलिने तस्मिन् स रुचिर्मुनिसत्तमः जग्राह पाणिं विधिवत्समानाय्य महामुनीन् ६ तस्यां तस्य सुतो जज्ञे महावीर्य्यो महामतिः रौच्योऽभवत्पितुर्नाम्ना ख्यातोऽत्र वसुधातले ७ तस्य मन्वन्तरे देवास्तथा सप्तर्षयश्च ये तनयाश्च नृपाश्चैव ते सम्यक् कथिता स्तव ८ धर्म्म वृद्धिस्तथारोग्यं धनधान्य सुतोद्भवः नृणां भवत्यसन्दिग्ध मस्मिन्मन्वन्तरे श्रुते ९ पितृस्तवं तथा श्रुत्वा पितृगणांश्च तथा गणान् सर्व्वान् कामानवाप्नोति तत्प्रसादान्महामुने १० इति श्री मार्कण्डेय पुराणे मालिनी परिणयो नाम रौच्य मन्वन्तरे समाप्तं ९८ मार्कण्डेय उवाच ततः परन्तु भौत्यस्य समुत्पत्तिं निशामय देवान्नृषीं स्तथा पुत्रास्तथैव वसुधाक्षिपान् १ वभूवाङ्गिरसः शिष्यो भूतिर्नाम्नाति कोपनः चण्ड शाप प्रदोऽल्पेऽपि मुनिरागस्य सौम्य वाक् २ तस्याश्रमे मातरिश्वा न ववाहाति निष्ठुरं नातितापं रविश्चक्रे पर्ज्जन्यो नातिकर्द्दमं ३ नातिशीतश्च शीतांशुः परिपूर्णोऽपि रश्मिभिः चकार सोऽस्य सेवनं

कोपनस्याति तेजसः ४ ऋतवश्च क्रमं त्यक्त्वा ह्यसेव्या श्रम जन्मसु तस्य पुष्प फलञ्च क्रुराद्यथा सार्वकालि-
कं ५ ऊहुरापश्च छन्देन तस्या श्रम समीपगाः कमण्डल गता श्चैव तस्य भीता महात्मनः ६ नातिक्लेश सहो
विप्र सो ऽभवत्कोपनो भृशं अपुत्रश्च महा भागः संततस्य कोऽन्मनः ७ पुत्रकामो यता हारः शीत वाता न-
लाहतः तपस्यामि विचिन्त्येति तपस्येव मनोदधे ८ तस्येन्दुर्नाति शीताय नाति ना पाय भास्करः अभव-
न्मातरिश्वाच ववौनाति महा मुने ९ आपीड्य मानो द्वन्द्वै श्च स भूति र्मुनि सत्तमः अनवाप्या भिलाषन्तं तप
सः सन्न्यवर्तत १० तस्य भ्राता सुवर्चा ऽभूद्यज्ञे तेनाभि मन्त्रितः यियासुः शान्ति नामाद्य शिष्य माह महाम-
तिं ११ प्रशान्त मस्य प्रति मे विनीतं गुरु कर्म्मणि सदो युक्तं शुभा चार मुदारं मुनि सत्तमं १२ भूतिरुवाच॥
अहं यज्ञं गमिष्यामि भ्रातुः शान्ते सुवर्चसः तेनाहूत स्त्वया चेह यत्कर्त्तव्य न्शृणुष्व तत् १३ प्रति जागरणी
वन्हे स्त्वया कार्य्यं समाश्रमे तथा तथा प्रयत्नेन यथा ग्निर्न शमं व्रजेत् १४ मार्कण्डेय उवाच इत्याज्ञाप्य
तथेत्युक्तो गुरुः शिष्येन शान्तिना जगाम यज्ञं तं भ्रातुराहूतः सयवीयसा १५ सच शान्ति र्वने नाद्या वस्त-
मित्पुष्प फलादिकं उपान यति स्वत्यर्थं गुरोस्तस्य माहात्मनः १६ अन्य च कुरुते कर्म्म गुरु भक्ति वशानुगः
प्रशान्त स्तावदन लोयो ऽसौ भूति परिग्रहः १७ तं दृष्ट्वा सो ऽनलं शान्तं शान्ति रत्यन्त दुःखितः भीत श्च-
भूते र्व्वहधा चिन्ता माप महा मतिः १८ किं करोमि कथं वात्र भविता गमनं गुरोः मयाद्य प्रति पत्तव्यं किमे-
ते सुकृतं भवेत् १९ प्रशान्ताग्नि मिमं धिष्ण्यं यदि पश्यति मे गुरुः ततो मां विष मे ह्यद्य व्यसने सन्नियो क्ष्य-
ति २० यद्यन्य मग्निम त्राह मग्निस्थाने करोमि तत् सर्व्वं प्रत्यक्ष दृग्भस्म सो ऽद्य धं मां करिष्यति ॥ २१।
सो ऽहं पापो गुरोस्तस्य निमित्तं कोप शापयोः तथात्मानं न शोचामि यथा पापं कृतं गुरोः २२ दृष्ट्वा प्रशा-
न्त मनलं नूनं शप्स्यति सा गुरुः अथवा पावकः क्रुद्ध स्तथा वीर्य्यो हि स द्विजः २३ यस्य प्रभावा द्विश्व-
न्तो देवा स्तिष्ठन्ति शासने कृतागसं समां युक्त्या कथा नाधर्ष यिष्यति २४ मार्कण्डेय उवाच बहुधे-
वं विचिन्त्यासौ भीत स्तस्य सदा गुरोः ययौ मति मतां श्रेष्ठः शरणं जात वेदसं २५ स चकार तदा स्तोत्रं सप्ता

२३०

र्य्यत मानसः संचैक चित्तो मेदिन्यां न्यस्तजानुः कृताञ्जलिः २६ शान्तिरुवाच ओं नमः सर्व्व भूतानां साधनाय महात्मने एक द्विपञ्च धिष्ण्याय राजसूये षडात्मने २७ नमः समस्त देवानां वृत्ति दाय सुवर्च्चसे शुक्र रूपाय जगता मशेषाणां स्थिति प्रदः २८ त्वं मुखं सर्व्व देवानां त्वयात्तं भगवान् हविः प्रीणा यत्य खिला न्देवान् त्व त्प्राणाः सर्व्व देवताः २९ हुतंहविस्त्वय्य मल मेतत्त्वा मुप गच्छति तत श्च जल रूपेण परिणाम मुपैति यत् ३० तेना खिलौषधी जन्म भवत्य निल सारथे औषधी भिर शेषाभिः सुखं जीवन्ति जन्तवः ३१ वितन्वते नरायज्ञान् त्वत्सृष्टा स्वोषधीषु च यज्ञैर्देवा स्तथा दैत्या स्तद्वद्र क्षांसि पावक ३२ आप्याय्यन्ते च ते यज्ञा स्त्वदा धारा हुताशन अतः सर्व्व स्य योनि स्त्वं वन्हे सर्व्व मय स्तथा ३३ देवता दानवा यक्षा दैत्या गन्धर्व्व राक्षसाः मानुषाः पशवो वृक्षा मृगा पक्षि सरीसृपाः ३४ आप्याय्यन्ते त्वया सर्व्वे संवर्ध्यन्ते च पावक ॥ त्वत्त एवो द्भवं यान्ति त्वय्यन्ते च तथा लयं ३५ अपः सृजसि देवत्वं त्वम त्सि पुनरेवताः पच्य मानास्त्वया ता श्च प्राणि नां पुष्टि कारणं ३६ देवेषु तेजो रूपेण कान्त्या सिद्धेष्व वस्थितः विष रूपेण नागेषु वायु रूपः पतत्रिषु ३७ मनुजेषु भवान् क्रोधो मोहः पक्षि मृगादिषु अवष्टम्भो ऽसि तरुषु काठिन्यं त्वं महीं प्रति॥३८॥ जलेद्रवः त्वं भगवान् जव रूपी तथा ऽनिले व्यापि त्वेन तथे वाग्ने नभस्यात्मा व्यवस्थितः ३९ त्वमग्ने सर्व्व भूता नामन्त श्चरसि पालयन् त्वामेक माहुः कवय स्त्वामाहु स्त्रि विधं पुनः ४० त्वामष्टधा कल्पयित्वा यज्ञ मा द्यम कल्पयन् त्वया सृष्ट मिदं विश्वं वदन्ति परमर्षयः ४१ त्वा मृते हि जगत्सर्व्वं सद्यो नश्ये द्धुताशन॥ तुभ्यं कृत्वा द्विजः पूजां स्व कर्म विहितां गतिं ४२ प्रयाति हव्य कव्या द्यैः स्वधा स्वाहा भ्युदीरणात् परि णामा त्म वीर्य्या हि प्राणि नाम मरोर्च्चित ४३ दहन्ति सर्व्व भूतानि ततो निष्क्रम्य हेतयः जात वेद स्त्वयै वे दं विश्व सृष्टि महा द्युते ४४ तवैव वैदिकं कर्म्म सर्व्व भूतात्मकं जगत् नमस्ते ऽनल पिङ्गाक्ष नमस्ते ऽस्तु हुताशन ४५ पावकाद्य नमस्ते ऽस्तु नमस्ते हव्यवाहन त्वमेव भुक्त पीतानां पाचना द्विश्व पावकः॥४६॥ शस्यानां पाक कर्त्ता त्वं पोष्टा त्वं जगत स्तथा त्वमेव सोमस्त्वं वायु स्त्वं वीजं शस्य हेतुकं ४७ पोषाय सर्व्व

भूतानां भूत भव्य भवोद्भवसि त्वंज्योतिः सर्व्व भूतेषु त्वमादित्यो विभावसुः ४८ त्वमहस्त्वं तथा रात्रिरुभे स-
न्ध्ये तथा भवान् हिरण्यरेता स्त्वं वन्हे हिरण्योद्भव कारणं ४९ हिरण्य गर्भश्च भवान् हिरण्य सदृश ।
प्रभः त्वं मुहूर्त्तं क्षणश्च त्वं त्वं त्रुटि स्त्वं तथा लवः ५० कला काष्ठा निमेषादि रूपेणासि जगत्प्रभो त्वमे
तदखिलं कालः परिणामात्मको भवान् ५१ या जिह्वा भवतः काली काल निष्ठाकरी प्रभो भयान्नः पाहि
पापेभ्यो रैहि काच्च महा भयात् ५२ कराली नाम या जिह्वा महा प्रलय कारणं तया नः पाहि पापेभ्य ।
रैहि काच्च महा भयात् ५३ मनोजवा च या जिह्वा लघिमा गुण लक्षणा तया नः पाहि पापेभ्य रैहिका-
च्च महा भयात् ५४ करोति कामं भूतेभ्यो याते जिह्वा सुलोहिता तया नः पाहि पापेभ्य रैहि काच्च महा
भयात् ५५ सधूम्र वर्णा या जिह्वा प्राणीनां रोग दायिका तया नः पाहि पापेभ्य रैहि काच्च महा भयात्
५६ स्फुलिङ्गिनी च या जिह्वा यतः सकल पुद्गला तया नः पाहि पापेभ्य रैहि काच्च महा भयात् ५७ याते
विश्वा सदा जिह्वा प्राणिनां शर्म्म दायिनी तया नः पाहि पापेभ्य रैहि काच्च महा भयात् ५८ पिङ्गाक्ष ।
लोहित ग्रीव कृष्ण वर्ण हुताशन त्राहि मां सर्व्व दोषेभ्यः संसाराद्उद्धरेहमां ५९ प्रसीद वन्हे सप्तार्चि ।
कृशानो हव्य वाहन अग्नि पावक शुक्रादि नामाष्ट भिरुदीरितः ६० अग्नेऽग्रे सर्व्व भूतानां समुद्भूत ।
विभावसो प्रसीद हव्य वाहाख्य अभिष्टुत मया व्यय ६१ त्वमक्षयो वन्हि रचिन्त्य रूपः समृद्धिमान् दु-
ष्प्रसहोऽति तीव्रः त्वमव्ययं भीम मशेष लोकं समूर्त्तको हन्त्यथवाति वीर्य्यः ६२ त्वमुत्तमं सत्वमशेष
सत्त्व हृत्पुण्डरीकस्त्व मनन्त मीड्यं त्वया ततं विश्व मिदं चराचरं हुताशनैको बहुधा त्वमत्र ६३ त्वम
क्षयः सगिरि वना वसुन्धरा नभः ससोमार्क मह र्दिवाखिलं महोदधे जठर गतश्च वाडवो भवान् विभूत्या
परया करे स्थितः ६४ हुताशन स्त्वमिति सदाभि पूज्य से महा क्रतौ नियम परैर्महर्षिभिः अभिष्टुतः
पिवसि च सोममध्वरे वषट्कृतान्यपि च हवींषि भूतये ६५ त्वं विप्रैः सततमिहेज्यसे फलार्थं वेदाङ्गे
ष्वथ सकलेषु गीयसे त्वं त्वद्धेतोर्यजन परायणा द्विजेन्द्राः वेदाङ्गान्यधिगमयन्ति सर्व्व काले ॥ ६६॥

२३२

مارکنڈے پران

त्वं ब्रह्मा यजन परस्त थैव विष्णु भूतेशः सुरपतिरर्य्यमा जलेशः सूर्य्येन्दू सकले सुरा सुराश्च हव्यैः सन्तो-
ष्या भि मत फलान्यथा प्रुवन्ति ६७ अर्च्चिभिः परमम ह्मोप घात दुष्टं संहृष्टं तव शुचि जायते समस्तं स्ना-
नानां परमम तीव भस्मना सत् सन्ध्यायां मुनि भिर तीव सेव्यमेतत् ६८ प्रसीद वन्हे शुचिनाम धेय प्रसी-
द वायो विमलाति दीप्ते प्रसीद मे पावक वैद्युताद्य प्रसीद हव्या शन पाहि मांत्वं ६९ यत्ते वन्हे शिवंः
रूपं ये च ते सप्त हेतयः तैः पाहिनः स्तुतो देवपिता पुत्र मिवात्मजं ७० इति श्री मार्कण्डेय पुराणे अग्नि
स्तोत्रं नाम ९९ मार्कण्डेय उवाच एवं स्तुत स्ततस्तेन भगवान् हव्य वाहनः ज्वाला माला वृत स्त
तस्या सीद ग्रतो मुने १ देवो विभाव सुः प्रीत स्तोत्रेणानेन वै द्विज तं शान्तिमाह प्रणतं मेघ गम्भीर या गिरा
२ अग्निरुवाच परितुष्टो ऽस्मि ते विप्र भक्त्या यात्ते स्तुतिः कृता वरं ददामि भवते प्रार्थ्यतां यत्तवे प्सितं ३
शांतिरुवाच भगवन् कृत कृत्यो ऽस्मि यत्त्वां पश्यामि रूपिणं तथापि भक्तिनम्रस्य भवता श्रूयतां मम
४ भ्रातु र्यज्ञं गतो देव ममा चार्य्यो निजा श्रमात् आगत श्चा श्रमं धिष्ण्यं त्वत्सनाथं स पश्यतु ५ ममा पश्
धात सन्त्यक्तो धिष्ण्यं यत्ते विभावसो तत्त्वया धिष्ठितं सो ऽद्य पूर्व्ववत् पश्यतां द्विजः ६ तथान्य दपि मे देव
प्रसादं कुरुषे यदि पुत्रो विशिष्टो भवतु तद पुत्रस्य मे गुरोः ७ तथा च मैत्रीं तनये स करिष्यति मे गुरुः॥
तथा समस्त सत्त्वेषु भवत्त्वस्य मनो मृदु ८ यश्चैतस्तो ष्यते येन प्रीतिं यातो ऽसि मे ऽव्यय स्तोत्रेणानस्य
वरदो भवे याम त्त्वसादितः ९ मार्कण्डेय उवाच एतत् श्रुत्वा च च स्तस्य तमाह द्विजसत्तमं स्तोत्रेणा
राधितो भूयो गुरु भक्त्या च पावकः १० गुरो रर्थे यतो ब्रह्मन् याचितं ते वरद्वयं नात्मार्थं तेन मे प्रीतिस्त्व
य्यतीव महा मुने ११ भविष्यत्येन दखिलं गुरोर्यत्प्रार्थितं त्वया मैत्री समस्त भूतेषु पुत्र श्चास्य भविष्य
ति १२ मन्वन्तराधिपः पुत्रो भौत्यो नाम भविष्यति महाबलो महावीर्य्यो महाप्राज्ञो गुरुस्तव ॥ १३ ॥
अनेन च त्वस्तोत्रेण स्तोष्यते मां समाहितः तस्या भिलषितं सर्व्वं पुराय ज्ञास्य भविष्यति १४ यज्ञेषु
पर्व्वकालेषु तीर्थे ज्या होम कर्मसु यश्चाय पठतामे तन्मम पुष्टि करं परं १५ अहोरात्र कृतं पापं श्रुत मे

के श्रुते ३७ माहात्म्यं ब्रह्मसावर्णौ धर्म्मे सावर्णिके शुभां मतिमाप्नोति मनुजो रुद्रसावर्णिके जयं ३८ ज्ञाति श्रेष्ठो गुणो युक्तो दक्षसावर्णिके श्रुते निशातयत्यरिबलं रौच्यं श्रुत्वा नरोत्तम ३९ देवप्रसादमाप्नोति भौत्ये मन्वन्तरे श्रुते तथाग्निहोत्रं पुत्रां श्च गुणयुक्तान वा प्नुते ४० सर्व्वाणायतुक मार्य श्च शृणोति मुनिसत्तम ॥ मन्वन्तराणि तस्यापि श्रूयतां फलमुत्तमं ४१ तत्र देवान्षीनिन्द्रा मनूं स्तत्तनयान्नृपान् वंशां श्च श्रुत्वा सर्व्वे भ्यः पापेभ्यो विप्र मुच्यते ४२ देवर्षीन्द्र नृपा श्चान्ये ये तन्मन्वन्तराधिपाः तेप्रीयन्ते तथा प्रीताः प्रयच्छन्ति शुभां मतिं ४३ ततः शुभां मतिं प्राप्य कृत्वा कर्म्म तथा शुभं शुभां गतिमवाप्नोति यावदिन्द्रा श्चतुर्दश ४४ सर्व्वे स्युर्त्तवः सौम्याः सर्व्वे सौम्या स्तथा ग्रहाः भवन्त्यसंशयं श्रुत्वा क्रमान्मन्वन्तरस्थितिं ४५ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे चतुर्दश मन्वन्तराणि समाप्तानि १०० क्रौष्टुकिरुवाच भगवन् कथिता सम्यक् त्वया मन्वन्तरस्थितिः क्रमाद्विस्तरतस्तत्तो मया चैवावधारिता १ ब्रह्माद्य मखिलं वंशं भूभुजां द्विजसत्तम श्रोतुं ममेच्छतः सम्यक् भगवन् प्रब्रवीहि मे २ मार्कण्डेय उवाच शृणु वत्स नृपाणां त्वमशेषाणां समुद्भवं चरितञ्च जगन्मूलमादौ कृत्वा प्रजापतिं ३ अयं हि वंशो भूपालैरनेक क्रतुकारिभिः संग्राम जिद्भि र्धर्म्मज्ञैः शतसंख्यैरलंकृतः ४ श्रुत्वा चैषां नरेन्द्राणां चरितानि महात्मनां उत्पत्तय श्च ॥ पुरुषः सर्व्व पापैः प्रमुच्यते ५ मनुर्यत्र तथेक्ष्वाकुरनावन्यो भगीरथः अन्येच शतशो भूपाः सम्यक् पालित भूमयः ६ धर्मज्ञाय ज्विनः शूराः सम्यक् परमवेदिनः श्रुते तस्मिन् पुमान् वंशे पापौघाद्विप्रमुच्यते ७ तदयं श्रूयतां वंशो यतो वंशाः सहस्रशः भिद्यन्ते मनुजेन्द्राणाम वरोहा यथा वटात् ८ ब्रह्मा प्रजापतिः पूर्व्वं सिसृक्षु र्विविधाः प्रजाः अङ्गुष्ठाद्दक्षिणाद्दक्षम सृजद्विजसत्तम ९ वामाङ्गुष्ठाच्च तत्पत्नीं जगत्स्थिति करो विभुः ससर्ज भगवान् ब्रह्मा जगतां कारणं परं १० अदिति स्तस्य दक्षस्य कन्या जायत शोभना तस्याञ्च कश्यपो देवं मार्त्तण्डं समजीजनत् ११ ब्रह्म स्वरूपं जगताम शेषाणां वरप्रदं ॥ आदि मध्यान्त भूतञ्च सर्गस्थित्यन्त कर्म्मसु १२ यतोऽखिल मिदं यस्मिन्न शेषञ्च स्थितं द्विज यत्स्वरूपं

जगच्चेदं सदेवासुरमानुषं २३ यः सर्व्वभूतः सर्व्वात्मा परमात्मा सनातनः आदित्यामभवद्यस्मात् पूर्व्वमाराधितस्तया २४ क्रौष्टुकिरुवाच भगवन् श्रोतुमिच्छामि यत्स्वरूपं विवस्वतः यत्कारणञ्चादिदेवः सोऽभवत् कश्यपात्मजः २५ यथा चाराधितो देव्या सोऽदित्या कश्यपेन च आराधितेन चोक्तं यत्तेन देवेन भास्वता २६ प्रभावश्चावतीर्णस्य यथा वस्तुनि सत्तम भवता कथितं सम्यक् श्रोतुमिच्छाम्यहं ततः २७ मार्कण्डेय उवाच विस्पष्टा परमा विद्या ज्योतिर्भाः शाश्वती स्फुटा कैवल्यं ज्ञानमाविर्भाः प्राकाम्यं संविदेव च २८ बोधश्चावगतिश्चैव स्मृतिर्विज्ञानमेव च इत्येतानीह रूपाणि तस्य रूपस्य भास्वतः २९ श्रूयताञ्च महाभाग विस्तराद् गदतो मम यत्स्वरूपं न सिद्धं वै विभोर्वो यथा भवत् ॥ ३० ॥ निष्प्रभेऽस्मिन्निरालोके सर्व्वतस्तमसावृते बृहदण्डमभूदेकमक्षरं कारणं परं ३१ तद्भित्वा तदन्तःस्थो भगवान् प्रपितामहः पद्मयोनिः स्वयं ब्रह्मा यः स्रष्टा जगतां प्रभुः ३२ तन्मुखादोमिति महान् शब्दोऽभून्महामुने ततो भूस्तु भुवस्तस्मात् ततश्च स्वरनन्तरं ३३ एता व्याहृतयस्तिस्रः स्वरूपं तद्विवस्वतः ओमित्यस्मात् स्वरूपात्तु सूक्ष्मरूपं रवेः परं ३४ ततो मह इति स्थूलं जन स्थूलतरं ततः ततस्तपस्ततः सत्यमिति मूर्त्तानि सप्तधा ३५ स्थितानि तस्य रूपाणि भवन्ति न भवन्ति च स्वभावभावयोर्भावं यतो गच्छन्ति संशयं ३६ आद्यन्ते यत्परं सूक्ष्ममरूपं परमं स्थितं ओमित्युक्तं मया विप्र तत्परं ब्रह्म तद्वपुः ३७ इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे वंशानुकीर्त्तनं नाम १०१ मार्कण्डेय उवाच तस्माद‍ण्डाद्धि भिन्नात्तु ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ऋचोऽवभूवुः प्रथमं प्रथमाद्वदनान्मुने १ जपापुष्पनिभाः सद्यस्तेजोरूपास्त्वसंहताः पृथक् पृथग्विभिन्नाश्च रजोरूपवहास्ततः २ यजूंषि दक्षिणाद्वक्त्रादनिरुद्धानि काञ्चनं यादृग्वर्णास्तथा वर्णान्यसंहतिधराणि च ३ पश्चिमं यद्विभोर्वक्त्रं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः आविर्भूतानि सामानि ततश्छन्दांसि तान्यथ ४ अथर्व्वाणमशेषञ्च भृङ्गाञ्जनचयप्रभं यावद्घोरस्वरूपन्तदाभिचारिकशान्तिकं ॥ ५ ॥ उत्तरात् प्रकटीभूतं वदनात्तस्य वेधसः सुखसत्त्वतमःप्रायं सौम्याऽसौम्यस्वरूपवत् ६ ऋचो रजोगुणाः

मा.पु.
२३७

सत्त्वं यजुर्वाम्न्व गुणा मुने तमो गुणानि सामानि तमः सत्त्वमथर्व्वसु ७ एतानिज्वलमानानि तेजसाऽत्र
तिसेनवै पृथक् पृथगवस्थानं भाञ्जि पूर्व्वमिवाभवन् ८ ततस्तदाद्यं यत्तेज ओमित्युक्ताभिशब्द्यते
तस्य स्वभावाद्य तेजस्तत्समाहृत्य संस्थितं ९ यथा यजुर्मयस्तेजस्तद्धत्साम्नां महामुने एकत्त्वमुपया
तानि परे तेजसि संश्रये १० शान्तिकं पौष्टिकञ्चैव तथा चैवाभिचारिकं ऋगादिषु लयं ब्रह्मन् त्रितयं त्रि
ष्वथागमत् ११ ततो विश्वमिदं सद्यस्तमो नाशात् सुनिर्म्मलं विभावनीयं विप्रेन्द्र तिर्य्यगूर्द्ध्वमधस्तथा १२
ततस्तन्मण्डली भूतं छान्दसं तेज उत्तमं परेण तेजसा ब्रह्मन्नैकत्त्वमुपयाति तत् १३ आदित्यसंज्ञामगम
दादावेव यतोऽभवत् विश्वस्यास्य महाभाग कारणञ्चाव्ययात्मकं १४ प्रातर्म्मध्यन्दिने चैव तथा चैवा
पराह्णिके त्रयी तपति सा काले ऋग्यजुः साम संज्ञिता १५ ऋचस्तपन्ति पूर्व्वाह्णे मध्याह्ने च यजूंषि वै॥
सामानि चापराह्णे वै तपन्ति मुनि सत्तम १६ शान्तिकं ऋक्षु पूर्व्वाह्णे यजुःष्वन्तर पौष्टिकं विन्यस्तं साम्नि

२३८

सायाह्ने आभिचारिक मन्त्रतः १७ मध्यन्दिनेऽपराह्णे च समं चैवाभिचारिकं अपराह्णे पितृणान्तु साम्ना
कार्य्याणि तानि वै १८ विसृष्टौ ऋङ्मयो ब्रह्मा स्थितौ विष्णुर्यजुर्म्मयः रुद्रः साममयोऽन्ते च तस्मात्त्र
स्याशुचिर्ध्वनिः १९ तदेवं भगवान् भास्वान् वेदात्मा वेदसंस्थितः वेदविद्यात्मकश्चैव परः पुरुष उच्यते॥
२० स्वर्गस्थित्यन्तहेतुश्च रजःसत्त्वादिकान् गुणान् आश्रित्य ब्रह्मविष्ण्वादि संज्ञामभ्येति शाश्वतः २१
देवैः सदेड्यः सतु वेदमूर्तिरमूर्तिराद्योऽखिलसर्वमूर्तिः विश्वाश्रयं ज्योतिरवेद्यधर्म्मा वेदान्तगम्यः परमः
परेभ्यः २२ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे मार्त्तण्ड माहात्म्ये १०२ मार्कण्डेय उवाच तस्य सन्ताप्यमानेतु
तेजसोर्द्ध्वमधस्तथा सिसृक्षुश्चिन्तयामास पद्मयोनिः पितामहः १ सृष्टिः कृतापि मे नाशं प्रयास्यत्यभि-
तेजसः भास्वतः सृष्टिसंहारस्थितिहेतोर्महात्मनः २ अप्राणाः प्राणिनः सर्व्वे आपः शुष्यन्ति तेजसा॥
न चाम्भसा विना सृष्टिर्विश्वस्यास्य भविष्यति ३ इति सञ्चिन्त्य भगवान् स्तोत्रं भगवतो रवेः चकार
तन्मयो भूत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ४ ब्रह्मोवाच नमस्ये यन्मयं सर्व्वमेतत्सर्व्वमयश्च यः विश्वमूर्त्तिः

مارکنڈی پوران

परं ज्योतिर्यत्तद्ध्यायन्ति योगिनः ५ यऋङ्मयो यो यजुषान्निधानं साम्नाञ्च यो योनिरचिन्त्यशक्तिः त्रयी
मयी स्थूलतयार्द्ध मात्रा परस्वरूपो गुणपारयोग्यः ६ तं सर्व्वहेतुं परमेड्यवेद्य माद्यं परं ज्योतिरवह्निरूपं।
स्थूलञ्च देवात्मतया नमस्ये भास्वन्त माद्यं परमं परेभ्यः ७ सृष्टिङ्करोमि यदहं तव शक्तिराद्या तत्प्रेरितो जल।
मही पवनाग्निरूपां तद्देवतादि विषयां प्रणवाद्य शेषां नात्मेच्छया स्थितिलयावपि तद्वदेव ८ वह्निस्त्व
मेव जलशोषणात्तः पृथिव्याः सृष्टिङ्करोमि जगताञ्च तथाद्यपाके व्यापी त्वमेव भगवन् गगनस्वरूपं त्वं
पञ्चधा जगदिदं परिपासि विश्वं ९ यज्ञैर्यजन्ति परमात्मविदो भवन्तं विष्णुस्वरूपमखिलेष्टिमयं विवस्व
न् ध्यायन्ति चापि यतयो नियतात्मचित्ताः सर्व्वेश्वरं परममात्मविमुक्तिकामाः १० नमस्ते देवरूपाय यज्ञ।
रूपाय ते नमः परब्रह्मस्वरूपाय चिन्त्यमानाय योगिभिः ११ उपसंहर तेजो यत्तेजसः संहतिस्तव सृष्टे
र्विघाताय विभो सृष्टौ चाहं समुद्यतः १२ मार्कण्डेय उवाच इत्येवं संस्तुतो भास्वान् ब्रह्मणा सर्गकर्तृणा
उपसंहृतवांस्तेजः परं स्वल्पमधारयत् १३ चकार च ततः सृष्टिं जगतः पद्मसम्भवः तथा तत्र महाभाग।
पूर्व्वकल्पान्तरेषु वै १४ देवासुरादीन् मर्त्यांश्च पश्वादीन् वृक्षवीरुधः ससर्ज्ज पूर्व्ववद्ब्रह्मा नरकांश्च महा।
मुने १५ इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे आदित्यस्तवो नाम १०३ मार्कण्डेय उवाच सृष्ट्वा जगदिदं ब्रह्मा प्रवि
भागमथाकरोत् वर्णाश्रमं समुद्राद्रिद्वीपानां पूर्व्ववद्यथा १ देवदैत्योरगादीनां रूपस्थानानि पूर्व्ववत् स्वि
भ्य एव भगवान् कर्त्ता कमलोद्भवः २ ब्रह्मणस्तनयो योऽभून्मरीचिरिति विश्रुतः कश्यपस्तस्य पुत्रोऽ
भूत् काश्यपो नाम नामतः ३ दक्षस्य तनया ब्रह्मन् तस्य भार्य्यास्त्रयोदश बहवस्तत्सुतास्त्वासन् देवदैत्यो
रगादयः ४ अदितिर्जनयामास देवांस्त्रिभुवनेश्वरान् दैत्यान् दितिर्दनुश्चोग्रान् दानवानुरुविक्रमान् ५
गरुडारुणौ च विनता यक्षरक्षांसि वै स्वसा कद्रुः सुषाव नागांश्च गन्धर्व्वान् सुषुवे मुनिः ६ क्रोधायाज
ज्ञिरे कुल्या रिष्टायाश्चाप्सरोगणाः ऐरावतादीन्मातङ्गानिरा च सुषुवे द्विज ७ ताम्रा च सुषुवे श्येनीप्रमु
खाः कन्यका द्विज यासां प्रसूताः खगमाः श्येनभासशुकादयः ८ इलाया पादपा जाताः प्रधायास्य।

तसांगगाः अदित्यां या मसुत्पन्ना कश्यपस्येति सन्तति: ९ तस्या श्च पुत्र दो हित्रे: पौत्र दौहित्रि का दि
सि: व्याप्त मेतज्ज गत सत्या तेषां नामा न्ह्वै मुने १० तेषां कश्यप पुत्राणां प्रधाना देवता गणा: सात्वि
का राज सात्त्विते ताम सा श्च मुनेगणा: ११ देवान यज्ञ भुज श्चैके तथा त्रिभुवने श्वरान् ब्रह्मा ब्रह्म विदां
श्रेष्ठ: परमेष्टी प्रजापति: १२ तान थाधन्न सहिता: सपत्ना दैत्य दानवा: राक्षसा श्च तथा युद्धं तेषा मासीत
सुदारुणं १३ दिव्यं वर्ष सहस्त्रन्तु परा जीयन्त देवता: जयिन श्चा भवन विप्र दलिनो दैत्य दानवा: १४ ततो
निरा कृतान् पुत्रान् दैत्ये यैर्दानि वै स्तथा हृत त्रिभुवनान् दृष्ट्वा अदिति र्मुनि सत्तम १५ आच्छिन्न यज्ञ भा
गां श्च क्षुधा सं पीडिता भृशं आराधनाय सवितु: परं यत्नं प्रचक्रमे १६ एकाग्रा नियता हारा परं नियम-
मा स्थिता: तुष्टाव तेजसां राशिं गगनस्थं दिवाकरं १७ अदितिरुवाच नमस्तुभ्यं परां सूक्ष्मां सो वर्णी।
बिभ्रते तनुं धाम धामवतामी शं धाम्ना माधार शाश्वत १८ जगता मुपकाराय तथा पस्त्व गोपते आद
दानस्य यद्रूपं तीव्र तस्मै नमास्यहं १९ ग्रही तु मष्ट मासेन कालेनेन्दु मयं रसं विभ्रतस्तव यद्रूप मति तीव्रं न-
तास्मि तत् २० तमेव मुञ्चत: सर्व्वं रसं वै वर्षणाय यत् रूपमा प्यायकं भास्वं स्तस्मै मेघायते नम: ॥ २१॥
वाप्युं त्सर्ग विनिष्पन्नम शेषञ्चौ षधी गणं पाकाय तव यद्रूपं भास्करं तं नमास्यहं २२ यच्च रूपं तवा तीव हि
मो त्सर्गादि शीतलं तत्काल सस्य पोषाय तस्मै तस्य ते नम: २३ नाति तीव्रं च यद्रूपं नाति शीतञ्च यत्तव
वसन्त तौ रवे सौम्यं तस्मै देवनमो नम: २४ आप्यायनम शेषाणां देवानाञ्च तथा परं पितृणाञ्च नमस्त ।
स्मै शस्या नां पा कहे तवे २५ यद्रूपं जीव नायकं वीरु धाम मृतात्मकं पीयते देव पितृ भि स्तस्मै सो मात्मने ।
नम: २६ आभ्यांयद्कं रूपाभ्यां रूपं विश्व मयन्तव समेत मग्नीषो माभ्यां नमस्त स्मै गणात्मने २७ यद्रूपं
ऋग्यजु: साम्ना मे क्येन तपते तव विश्व मे तत्त्रयी संज्ञं नमस्त स्मै विभाव सो २८ यत्तु तस्मात्परं रूपं ओमि
त्युक्ता भि शब्दितं अस्थूलानन्त ममलं नमस्त स्मै सदात्मने २९ मार्कण्डेय उवाच एवं सा नियता देवी चक्रे
स्तोत्र महर्निशं निरा हारा विव स्वन्त मारि राध यिषु र्मुने ३० तत: कालेन महता भगवां स्तपनो ऽम्बरे प्रत्यक्षता

२३९

مارکنڈی

मगादस्यादासा यगया द्विजोत्तम ३१ सा ददर्श महा कूटं तेजसो ऽम्बर संश्रितं भूमौ च संस्थितं भास्वतस्त्वा-
ला माला ति दुर्दृशं ३२ तं दृष्ट्वा सा तदा देवी साध्व सं परमङ्गता जगाद मे प्रसीदे ति न त्वां पश्यामि गोपते॥
३३ यथा दृष्ट वती पूर्व्व म म्बर स्थं सुदुर्दृशं निराहारा विवस्वन्तं तपन्तं तदनन्तरं ३४ संघातं तेजसां तद्वद्द्वि
पश्यामि भूतले प्रसादं कुरु पश्येयं यद्रूपन्ते दिवाकर भक्तानु कम्पक विभो भक्ताहं पाहि मे सुतान् ॥ ३५॥
त्वं धाता विसृजसि विश्व मेतत् त्वं पासि स्थिति कररााय संप्रवृत्तः त्वय्यन्ते लयमखिलं प्रयाति तत्त्वं त्व
त्तो ऽन्यानहि गति रस्ति सर्व्व लोके ३६ त्वं ब्रह्मा हरि रज संज्ञित स्त्व मिन्द्रो वित्तेशः पितृ पतिरम्बु पतिः स-
मीरः सोमो ऽग्नि र्गगन मही धरो ऽब्धिः किं स्तव्यं तव सकलात्म रूप धाम्नः ३७ यज्ञेश त्वा मनु दिनमात्म-
कर्म सक्ताः स्तुवन्तो विविध पदे र्द्विजा यजन्ति ध्यायन्तो विनियत चेतसो भवन्तं योगस्थाः परम पदं प्रया-
न्ति योग मूर्त्या ३८ तपसि पचसि विश्वं पासि भस्मी करोषि प्रकटयसि मयूखैर्ह्लादयस्यम्बु गर्भैः सृजसि
पुनरपि त्वं भावना स्त्व च्युता सु प्रराामित सुर मर्त्यैः पाप हाङ्के स्त्व गम्यः ॥ ३९ ॥ इति श्री मार्कराडेयपुरा-
रो दिवाकर स्तुति र्नाम १०७ मार्कराडेय उवाच ततः स्वतेज सस्त स्मा दावि र्भूतो विभावसुः अदृश्यत
तदा दित्य स्तप्त ताम्रो पमः प्रभुः १ अथतां प्रराातां देवीं तस्य सन्द र्शनान्मुने प्राह भास्वान् वृराुष्वेष्टं वरं
मत्तोय मिच्छ सि २ प्रराता शिरसा साच जानु पीडित मेदिनी प्रत्युवाच विवस्वन्तं वरदं समुपस्थितं ॥ ३ ॥
देव प्रसीद पुत्रारागां हृतं त्रिभुवनं मम यज्ञभागा श्च दैत्यै श्च दानवै श्च वलाधिकैः ४ तन्नि मित्तं प्रसादं त्वं
कुरुष्व मम गोपते अंशेन तेषां भ्रा तृ त्वं गत्वा नाशय तद्रिपून् ५ यथा मे तनया भूयो यज्ञ भाग भुजः प्रभो
भवेयुर धिपा श्चैव त्रैलोक्य स्य दिवाकर ६ तथा नुकम्पा पुत्रारागां सुप्रसन्नो रविमम कुरु प्रपन्नार्त्तिहर स्थिति
कर्त्ता त्व मुच्यसे ७ मार्कराडेय उवाच ततस्ता माह भगवान् भास्करो वारित स्करः प्रराातामदितिं विप्र प्र-
साद सुमुखो विभुः ८ सहस्रां शेन ते गर्भे सम्भूया हम शेषतः त्वत्पुत्र शत्रून दिते नाशया म्याशु निर्वृता ९
इत्युक्त्वा भगवान् भास्वान न्तर्द्धान मुपा गमत् निवृत्ता सापि तपसः संप्राप्ता खिल वाञ्छिता १० ततो रश्मि-

सहस्रन्तु सो सुम्ना स्यो रवे: कार: विश्वावतारं संचक्रे देवमातुर्थोदरे ११ कृच्छ्र चान्द्रायणादीनि सा च चक्रे स-
माहिता शुचिनी धारयामास दिव्यं गर्भमिति द्विज १२ ततस्तां कश्यप: प्राह किञ्चित्कोपप्लुताक्षरं किम्मार
यसि गर्भाण्ड मिति नित्योपवासिनी १३ सा च तं प्राह गर्भाण्ड मेतत्पश्यसि कोपन । नमारितं विपक्षाणां ।
मृत्यवे तद्भविष्यति १४ मार्कण्डेय उवाच इत्युक्त्वा तं तदा गर्भमुत्ससर्ज्ज सुरावनि: जाज्वल्यमानन्तेजो
भि: पत्युर्व्वचन कोपिता १५ तं दृष्ट्वा कश्यपो गर्भमुद्य ढास्कर वर्च्चसं तुष्टाव प्रणतो भूत्वा ऋग्भिराद्याभिरा
दरात् १६ संस्तूयमान: स तदा गर्भाण्डात्प्रकटो ऽभवत् पद्मपत्र सवर्णाभस्तेजसा व्याप्त दिङ्मुख: ॥ १७ ॥
अथान्तरिक्षाद्गभाव्य कश्यपं मुनिसत्तमं सतोयमेघगम्भीरवाग्वाचाशरीरिणी १८ मारितं ते यत: प्रोक्त
मेतदण्डं त्वया मुने तस्मान्मुने सुतस्ते ऽयं मार्त्तण्डाख्यो भविष्यति १९ सूर्य्याधिकारञ्च विभुर्जगत्येष क-
रिष्यति हनिष्यत्यसुरांश्चायं यज्ञभागहरानरीन् २० देवा निशम्येति वचो गगनात्समुपागमन् प्रहर्षमतु-
लं याता दानवाश्च हतौजस: २१ ततो युद्धाय दैत्यानानाजुहाव शतक्रतु: सह देवैर्मुदा युक्ता दानवाश्च सम
भ्ययु: २२ तेषां युद्धमभूद्घोरं देवानामसुरै: सह शस्त्रास्त्रदीप्ति संदीप्तं समस्तभुवनान्तरं २३ तस्मिन्
युद्धे भगवता मार्त्तण्डेन निरीक्षिता: तेजसा दह्यमानास्ते भस्मीभूता महासुरा: २४ तत: प्रहर्षमतुलं प्रा-
प्ता: सर्व्वे दिवौकस: तुष्टुवुस्तेजसां योनिं मार्त्तण्डमदितिं तथा २५ स्वाधिकारांस्तथा प्राप्ता यज्ञभागां-
श्च पूर्व्ववत् भगवानपि मार्त्तण्ड: स्वाधिकारमथाकरोत् २६ कदम्बपुष्पवद्भास्वानध श्चोर्द्ध्वञ्च रश्मिभि:
वृत्ताग्निपिण्डसदृशो दध्ने नातिस्फुरद्वपु: २७ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे मार्त्तण्डोत्पत्तिर्नाम १०५ मार्कण्डे
य उवाच अथ तस्मै ददौ कन्यां संज्ञां नाम विवस्वते प्रसाद्य प्रणतो भूत्वा विश्वकर्म्मा प्रजापति: २ वैवस्वत
स्तु सम्भूतो मनुस्तस्यां विवस्वत: पूर्व्वमेव तथाख्यातं तत्स्वरूपं विशेषत: २ त्रीण्यपत्यान्यसौ तस्यां
जनयामास गोपति: द्वौ पुत्रौ सुमहाभागौ कन्याञ्च यमुनां मुने ३ मनुर्व्वैवस्वतो ज्येष्ठ: श्राद्धदेव: प्रजा-
पति: ततो यमो यमी चैव यमलौ संबभूवतु: ४ यत्तेजोऽभ्यधिकन्तस्य मार्त्तण्डस्य विवस्वत: तेनातितता

मा॰पु॰ २५२

पयामास त्रैँल्लोकान् सचराचरान् ५ गोलाकारन्तु तं दृष्ट्वा संज्ञा रूपं विवस्वतः असहन्ती तत्तेजः स्व-
च्छायां प्रेक्ष्य सा ऽब्रवीत् ६ संज्ञोवाच अहं यास्यामि भद्रन्ते स्वमेव भवनं पितुः निर्व्विकारं त्वया ऽत्र
त्र स्थेयं मच्छासनाच्छुभे ७ इमौ च बालकौ मह्यं कन्या च वरवर्णिनी सम्भाव्यौ नैव चाख्येयमिदम्भ
गवते त्वया ८ छायोवाच आकेशग्रहणाद्देवि आशापान्नैव कर्हिचित आख्यास्यामि मतं तुभ्यं
गम्यतां यत्र वाञ्छितं ९ इत्युक्ता छायया संज्ञा जगाम पितृमन्दिरं तत्रावसत् पितुर्गेहे कञ्चित्कालं
शुभेक्षणा १० भर्त्तुः समीपं याहीति पित्रोक्ता सा पुनः पुनः अगच्छद्वडवा भूत्वा कुरूनथ विशेत्तरांस्त-
तः ११ तत्र तेपे तपः साध्वी निराहारा महामुने पितुः समीपं यातायाः संज्ञाया वाक्यतत्परा १२ तद्रूप
धारिणी छाया भास्करं समुपस्थिता तस्याञ्च भगवान् सूर्य्यः संज्ञायामिति चिन्तयन् १३ तथैव जन-
यामास द्वौ सुतौ कन्यकां तथा पूर्व्वजस्य मनोस्तुल्यः सावर्णिस्तेन सो ऽभवत् १४ यस्तयोः प्रथमं जातः
पुत्रयोर्द्विजसत्तम द्वितीयो यो ऽभवच्चान्यः सग्रहो ऽभूच्छनैश्चरः १५ कन्या भूत पती याता वत्रे सम्वरणो
नृपः संज्ञा तु पार्थिवी तेषां मात्मजानां यथा ऽकरोत् १६ स्नेहान्न पूर्व्वजातानां तथा कृतवती सती मनु-
स्तत्क्षान्तवांस्तस्या यमश्चास्यानचक्षमे १७ बहुशो याच्यमानस्तु पितुः पत्न्या सुदुःखितः सवै कोपा-
च्च बाल्याच्च भाविनो ऽर्थस्य वैबलात् १८ पदा सन्तर्जयामास छायासंज्ञां यमो मुने ततः शशाप च यमं
संज्ञा सामर्षिणी भृशं १९ छायोवाच पदा तर्ज्जयसे यस्मात् पितृभार्य्यां गरीयसीं तस्मात्तवैव च-
रणः पतिष्यति न संशयः २० यमस्तु तेन शापेन भृशं पीडितमानसः मनुना सह धर्म्मात्मा सर्व्वं पित्रे ऽ-
न्यवेदयत् २१ यम उवाच स्नेहेन तुल्यमस्मासु माता देव न वर्त्तते विसृज्य ज्यायसो ऽप्यस्मान् कनीयां
सो बुभूषति २२ तस्यां मयोद्यतः पादो न तु देहे निपातितः बाल्याद्वा यदि वा मोहात्तद्भवान् सन्तुमर्हति॥
२३ शप्तो ऽहं तात कोपेन जनन्या तनयो यतः ततो मन्ये जननीं इमां वै तपतां वर २४ विगुणेष्वपि पुत्रे
षु न माता विगुणा पितः पादस्ते पततां पुत्र कथमेतत्भविष्यति २५ तव प्रसादाच्चरणो न पतेद्भगवान् ऽ

यथा मातृशापादयं मेऽद्य तथा चिन्तय गोपते २६ रविरुवाच असंशयमिदं पुत्र भविष्यत्यत्र कारणं
येनत्वामाविशत्क्रोधो धर्मज्ञं सत्यवादिनं २७ सर्व्वेषामेव शापानां प्रतिघातोहि विद्यते नतुमात्रा-
भिशप्तानां क्वचिच्छापनिवर्त्तनं २८ नशक्यमेतन्मिथ्यातुकर्त्तुमातुर्वचस्तव किञ्चित्तव विधास्या
मि पुत्र स्नेहादनुग्रहं २९ कृमयो मांसमादाय प्रयास्यन्ति महीतलं कृतं तस्या वचः सत्यं त्वञ्चत्राता॥
भविष्यसि ३० मार्कण्डेय उवाच आदित्यस्त्वब्रवीच्छायां किमर्थं तनयेषु वै तुल्येष्वप्यधिकः स्नेह
एकत्र क्रियते त्वया ३१ नूनं नैषां त्वं जननी संज्ञा कापित्वमागता विगुणेष्वप्यपत्येषु कथं माता॥
शपेत्सुतं ३२ मार्कण्डेय उवाच सातत्परिहरन्ती च नाचचक्षे विवस्वतः सचात्मानं समाधाय युक्त
स्तत्त्वमपश्यत ३३ तं शप्तुमुद्यतं दृष्ट्वा छाया संज्ञा दिवस्पतिं भयेन कम्पती ब्रह्मन् यथावृत्तं न्यवेदय-
त् ३४ विवस्वांस्तु ततः क्रुद्धः श्रुत्वा श्वशुरमभ्यगात् सचापितं यथान्यायमर्च्चयित्वा दिवाकरं निर्द
ग्धुकामं रोषेण सान्त्वयामास सुव्रतः ३५ विश्वकर्म्मोवाच तवातितेजसा व्याप्तमिदं रूपं सुदुःसहं
असहन्ती ततः संज्ञा वने चरति वै तपः ३६ द्रक्ष्यते तां भवानद्य स्वभार्य्यां शुभचारिणीं रूपार्थं भवतो॥
ऽरण्ये चरन्तीं सुमहत्तपः ३७ श्रुतं मे ब्रह्मणो वाक्यं यदि ते देव रोचते रूपं निवर्त्तयाम्येतत् तव कान्तं
दिवस्पते ३८ मार्कण्डेय उवाच यतोहि भास्वतो रूपं प्रागासीत्परिमण्डलं ततस्तथेति तं प्राह त्वष्टा
रं भगवान् रविः ३९ विश्वकर्मा त्वनुज्ञातः शाकद्वीपे विवस्वतः भ्रमिमारोप्य तत्तेजः शातनायोपच
क्रमे ४० भ्रमताऽशेषजगतां नाभिभूतेन भास्वता समुद्राद्रिवनोपेता सारुरोह महीनभः ४१ गगन
ञ्चाखिलं ब्रह्मन् सचन्द्रग्रहतारकं अधोगतं महाभाग बभूवाक्षिप्तमाकुलं ४२ विक्षिप्तसलिलाः सर्व्वे
बभूवुश्च तथाब्धयः व्यभिद्यन्त महाशैलाः शीर्णसानुनिबन्धनाः ४३ ध्रुवाधाराण्यशेषाणि धि-
ष्ण्यानि मुनिसत्तम त्रुट्यद्रश्मिनिबन्धानि अधोजग्मुः सहस्रशः ४४ वेगभ्रमणसंजातवायुक्षिप्ताः
समन्ततः व्यशीर्य्यन्त महामेघा घोररावविचारिणः ४५ भास्वद्भ्रमणविभ्रान्तभूम्याकाशरसातलं

जगदाकुलमत्यर्थं तदासीन्मुनिसत्तम ४६ त्रैलोक्ये सकले विप्र भ्रममाणे सुरर्षयः देवाश्च ब्रह्मणा सार्द्धं
भास्वन्तमभितुष्टुवुः ४७ आदिदेवोऽसि देवानां ज्ञातमेतत्स्वरूपतः सर्गस्थित्यन्तकालेषु त्रिधा भेदेन तिष्ठ
सि ४८ स्वस्तितेऽस्तु जगन्नाथ घर्मवर्षाहिमाकर शुभस्व शान्तिं लोकानां देव देव दिवाकर ४९ इन्द्रश्चा
गत्य तं देवं लिख्यमानं यथाऽस्तुवत् जय देव जगद्व्यापिन् जय शेष जगत्पते ५० ऋषयश्च ततः सप्त वशि
ष्ठात्रिपुरोगमाः तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रैः स्वस्ति स्वस्तीतिवादिनः ५१ वेदोक्ताभिरथाग्र्याभिर्वालखि-
ल्याश्च तुष्टुवुः ऋग्भिराद्याभि भास्वन्तं लिख्यमानं मुदा युताः ५२ त्वं नाथ मोक्षिणां मोक्षो ध्येयस्त्वं
ध्यानिनां परः त्वं गतिः सर्व्वभूतानां कर्मकाण्डेऽपि वर्त्तिनां ५३ शं प्रजाभ्योऽस्तु देवेश शन्नोऽस्तु जगता
म्पते शन्नोऽस्तु द्विपदे नित्यं शन्नश्चास्तु चतुष्पदे ५४ ततो विद्याधरगणा यक्षराक्षसपन्नगाः कृता-
ञ्जलिपुटाः सर्व्वे शिरोभिः प्रणता रविं ५५ ऊचुरेवं विधा वाचो मनः श्रोत्र सुखावहाः सह्यं भवतु तेते-
जो भूतानां भूतभावन ५६ ततो हाहा हूहू श्चैव नारदस्तुम्बुरुस्तथा उपगायितुमारब्धा गान्धर्वकुशला
रविं ५७ षड्जमध्यमगान्धारग्रामत्रयविशारदाः मूर्च्छनाभिश्च तालैश्च सम्प्रयोगैः सुखप्रदं ५८ वि-
श्वाची च घृताची च उर्वश्यथ तिलोत्तमा मेनका सहजन्या च रम्भा चाप्सरसांवराः ५९ ननृतुर्नता
गाग्रे लिख्यमाने विभावसौ हावभावविलासाढ्यान् कुर्व्वन्त्योऽभिनयान् बहून् ६० प्रावाद्यन्त ततस्त
त्र वेणुवीणादिर्दुराः पणवाः पुष्कराश्चैव मृदङ्गाः पटहानकाः ६१ देवदुन्दुभयः शंखाः शतशोऽथ
सहस्रशः गायद्भिश्चैव गन्धर्वैर्नृत्यद्भिश्चाप्सरोगणैः ६२ तूर्य्यवादित्रघोषैश्च सर्व्वं कोलाहलीकृतं
ततः कृताञ्जलिपुटा भक्तिनम्रात्ममूर्त्तयः ६३ लिख्यमानं सहस्रांशुं प्रणेमुः सर्व्वदेवताः ततः कोला
हले तस्मिन् सर्वदेवसमागमे तेजसः शातनञ्चक्रे विश्वकर्म्मा शनैः शनैः ६४ इति हिमजलघर्मकाल
हेतोर्हर कमलासन विष्णु संस्तुतस्य तनुपरि लिखनन्निशम्यमानो व्रजति दिवाकर लोकमायुषोऽन्ते ६५
इति श्री मार्कण्डेय पुराणे भानुतनुलिखने १०६ मार्कण्डेय उवाच लिख्यमाने ततो भानौ विश्वकर्मा

मा. पु. २४५

२८५

प्रजापतिः [illegible] विवस्वतः १ विवस्वते प्रणताहितानुकम्पिने महात्मने सप्त मथ
सप्त सप्तये सुतेजसे कमलकुलावबोधिने नमस्तमःपटलपटावपाटिने २ पावनातिशयपुण्याय कर्मणो
नेककामविषयप्रदायिने भास्वरानलमयूखधारिणे सर्व्वलोकहितकारिणे नमः ३ अजाय लोकत्र-
यकारणाय भूतात्मने गोपतये वृषाय नमो महाकारुणिकोत्तमाय सूर्य्याय चक्षुःप्रभवालयाय ॥ ४ ॥
विवस्वते ज्ञानभूतान्तरात्मने जगत्प्रतिष्ठाय जगद्धितैषिणे स्वयम्भुवे लोकसमस्तचक्षुषे सुरोत्तमाया-
मिततेजसे नमः ५ सुरासुरस्थाचलमौलिमालिने सुरगणमहित हितो जगतः त्वमुरुमयूखसहस्र-
वपुर्जगति विभासि तमांसि नुदन् ६ भवति मिरा तव पानमदात् भवति विलोहित विग्रहात् मिहिर विभा-
सितः सुतरां त्रिभुवनभावन भानि करैः ७ रथमधिरुह्य समावयवं चारुविकम्पितमुरुरुचिरं सततम-
खिलहये भगवन् चरसि जगद्धिताय विततं ८ अमृत सुधां सुरसेन समं विबुध पितॄन पितर्पयसि ॥
अरिगणसूदन तेन तव प्रणिपत्य लिखामि जगद्धिताय ९ शुकसमवर्णहयप्रथितं तव पदपांशु पवित्र-
तलं नतजनवत्सल [illegible] प्रणतं त्रिभुवनपावन पाहि रवे १० इति सकल जगत्सृष्टिभूतं त्रिभुवनपावन-
धामभूतं रविमखिल जगत्प्रदीपभूतं देवं प्रणतोऽसि विश्वकर्माणं ११ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे
सूर्य्यस्तवनं नाम १०७ मार्कण्डेय उवाच एवं सूर्य्यस्तवं कुर्व्वन् विश्वकर्म्मा दिवस्पतेः तेजसः शोडशं
भागं मण्डलस्यमधारयत् १ शातितेस्तेजसो भागो ये शातिः पञ्चभिस्तथा अतीव कान्तिमच्चारु भानो-
रासीत् तदा वपुः २ शातितन्त्वास्य यत्तेजस्तेन चक्रं विनिर्मितं विष्णोः शूलञ्च शर्व्वस्य शिविका धनद-
स्य च ३ दण्डः प्रेतपतेः शक्तिर्देवसेनापतेस्तथा अन्येषाञ्चैव देवानामायुधानि स विश्वकृत् ४ चकार
तेजसा भानो र्भासुराण्यरिशान्तये इति शातिततेजाः स शुशुभे नातितेजसा ५ वपुर्दधार मार्त्तण्डः
सर्व्वावयवशोभनं स ददर्श समाधिस्थः स्वां भार्य्यां वडवाकृतिं ६ अदृश्यां सर्व्वभूतानां तपसा निय-
मेन च उत्तरान् कुरून् गत्वा भूत्वा ऽश्वो भानुरागमत् ७ सा च दृष्ट्वा तमायान्तं परपुंसो विशङ्कया जगाम

संमुखे तस्य पृष्ठ रसराणतस्य ८ ततश्च नासिका योगं तयोस्तत्र समेतयोः वडवायास्तु तत्तेजो नासिकाभ्यां विवस्वतः ९ देवौ तत्र समुत्पन्नाव श्विनौ भिषजांवरौ नासत्यदस्रौ तनयाव श्ववक्त्राद्धि निर्गतौ ॥ १०॥ मार्त्तण्डस्य सुतावेता वश्वरूप धरस्यहि रेतसोऽन्ते चरेवन्तः खड्गी धन्वी तनुत्रधृक् ११ अश्वारूढः समुद्भूतो बाणा तूणा समन्वितः ततः स्वरूपममलं दर्शयामास भानुमान् १२ तस्य शान्तं समालोक्य सारूपं मुदमाददे स्वरूप धारिणीञ्चैनां स निनाय निजालयं १३ संज्ञां भार्य्यां प्रीतिमतीं भास्करो वारितस्करः ततः पूर्व्वं सुतो योऽस्याः सोऽभूद्वैवस्वतो मनुः १४ द्वितीयश्च यमः शापात् धर्म्मदृष्टिरनुग्रहात् यमस्तु तेन शापेन भृशं पीडितमानसः १५ धर्मोऽभिरोचते यस्मात् धर्मराजस्ततः स्मृतः कृमयो मांसमादाय पादतस्ते महीतलं १६ पतिष्यन्तीति शापान्तं तस्य चक्रे पिता स्वयं धर्मदृष्टिर्यतश्चासौ समो मित्रे तथाऽहिते १७ ततो नियोगे तं याम्ये चकार तिमिरापहः तस्मै ददौ पिता विप्र भगवान् लोकपालतां १८ पितृणामाधिपत्यञ्च परितुष्टो दिवाकरः यमुनाञ्च नदीञ्चक्रे कलिन्दान्तरवाहिनीं १९ अश्विनौ देवभिषजौ कृतौ पित्रा महात्मना गुह्यकाधिपतित्वे च रेवन्तो विनियोजितः २० एवमप्याह च ततो भगवाँल्लोकभावितः त्वमप्यशेष लोकस्य पूज्यो वत्स भविष्यसि २१ अरण्यादि महादाववैरिदस्यु भयेषु च त्वां स्मरिष्यन्ति ये मर्त्या मोक्ष्यन्ते ते महापदः २२ क्षेमं बुद्धिं सुखं राज्य मारोग्यं कीर्त्तिमुन्नतिं ॥ नराणां परितुष्टस्त्वं पूजितः संप्रदास्यसि २३ छाया संज्ञा सुतश्चापि सावर्णिः सुमहायशाः भाव्यः सोऽनागते काले मनुः सावर्णिकोऽष्टमः २४ मेरु पृष्ठे तपो घोरमद्यापि चरते प्रभुः भ्राता शनैश्चरस्तस्य ग्रहोऽभूच्चासनाद्रवेः २५ यवीयसी तु या कन्याऽदित्यस्याभूद्द्विजोत्तम अभूत्सा सरित् श्रेष्ठा यमुना लोकपावनी २६ यस्तु ज्येष्ठो महाभागः सर्वो यस्येह साम्प्रतं विस्तरं तस्य वक्ष्यामि मनोर्वैवस्वतस्यह॥ २७ इदं यो जन्म देवानां शृणुयाद्वा पठेत वा विवस्वतस्तनूजानां रवेर्माहात्म्यमेवच २८ आपदं प्राप्य मुच्येत प्राप्नुयाच्च महायशः अहोरात्र कृतं पापमेतच्छ्रेमयते श्रुतं माहात्म्यमादिदेवस्य मार्त्तण्डस्य महात्मनः २९

इति श्री मार्कण्डेय पुराणे रवे र्माहात्म्यं नाम १०८ क्रौष्टुकिरुवाच भगवन् कथितः सम्यक् भानोः सन्तति सम्भवः माहात्म्य मादिदेवस्य स्वरूपञ्चाति विस्तरात् १ भूयो ऽपि भास्वतः सम्यङ्माहात्म्यं मुनि सत्तम ॥ श्रोतुमिच्छाम्यहं तन्मे प्रसन्नो वक्तुमर्हसि २ मार्कण्डेय उवाच श्रूयतामादिदेवस्य माहात्म्यं कथयामि ते ॥ विवस्वतो यच्चकार पूर्व्व माराधितो जनैः ३ दमस्य पुत्रो विख्यातो राजा ऽभूद्राज्यवर्द्धनः सम्यक् पालनं चक्रे पृथिव्याः पृथिवीपतिः ४ धर्मतः पाल्यमानन्तु तेन राष्ट्रं महात्मना ववृधे ऽनुदिनं विप्र जनेन च धनेन च ५ हृष्ट पुष्टमती वासी तस्मिं राजन्य शोभतः राष्ट्रं सकलञ्चोर्व्यां पौरजानपदो जनः ६ नोपसर्गो न चव्याधिर्नचव्यालोद्भवं भयं नचावृष्टि भयन्तत्र दमपुत्रे महीपतौ ७ संहेजे च महायज्ञैर्ददौ दानानि चार्थिनां स्वधर्मस्याविरोधेन बुभुजे विषयानपि ८ तस्यैवं कुर्व्वतो राज्यं सम्यक् पालयतः प्रजाः सप्त वर्ष सहस्राणि जग्मुरेकमहो यथा ९ विदूरथस्य तनया दाक्षिणात्यस्य भूभृतः तस्य पत्नी बभूवाथ मानिनी नाम मानिनी १० कदाचित्तस्य सा सुभ्रूः शिरसो ऽभ्यञ्जनादृते पश्यतो राजलोकस्य मुमोचाश्रूणि मानिनी ११ तदश्रु विन्दवो ऽगात्रे यदा तस्य महीपतेः तदा वीक्ष्या श्रुवदनां तामपृच्छत मानिनीं १२ निःशब्दम श्रुमोक्षेण रुदन्ती न्तां विलोक्यवे किमेतदिति पप्रच्छ मानिनीं राज्यवर्द्धनः १३ पृष्टा सा तु ततस्तेन भर्त्रा प्राह मनस्विनी नकिञ्चिदिति तां भूपः पप्रच्छ स महीपतिः १४ बहुशः पृच्छतस्तस्य भूभृतः सा सुमध्यमा दर्शयामास पलितं केशभागान्तरोद्भवं १५ एतत्पश्येति भूपाल किमिदं मन्युकारणं ममातिमन्दभाग्याया जहास नृपस्ततः १६ स विहस्याह तां पत्नीं शृण्वतां सर्व्व भूभृतां पौरगणाञ्च महीपाला ये तत्रासन् समागताः १७ शोके नालं विशालाक्षि रोदितव्यं न ते शुभे जन्मर्द्धि परिणामाद्या विकाराः सर्व्व जन्तुषु १८ अधीताः सकला वेदा इष्टा यज्ञाः सहस्रशः दत्तं द्विजानां पुत्राश्च समुत्पन्ना वरानने १९ भुक्ता भोगास्त्वया सार्द्धं ये मर्त्यै रति दुर्लभाः सम्यक् च पालिता पृथ्वी साधु युद्धेष्वनुष्ठितं २० मित्रैः सहेष्टं हसितं विहृतं च वनान्तरे किमन्यन्न कृतं भद्रे पलितेभ्यो विभेषि यत् २१ भवन्तु केशाः पलिता वलयः सन्तु मे शुभे शैथिल्यमेतु मे कायः कृतकृत्यो ऽस्मि ऽ

मानिनि २२ मूर्द्धि यद्दर्शितं भद्रे सवत्या पलितं मम चिकित्सा मेथ तस्याहं करोमि वनसंश्रयात् २३ बाल्ये बाल क्रिया पूर्व्वं तद्वत्कौमारके चया यौवने चापि यायोग्या वार्द्धके वनसंश्रया २४ एवं मत्पूर्व्वके भद्रे कृतन्तत्पूर्व्वके श्चयत्त अतोनते ऽश्रुपातस्य किञ्चित्पश्यामि कारणं २५ अलन्ते मन्युना भद्रे नन्वभ्युदयकारिमे॥ दर्शनं पलितस्यास्य मारो दीनिं प्रयोजनं २६ मार्कण्डेय उवाच ततः प्रणम्य तं भूपाः पौराश्चैव समीपगाः॥ सान्त्वा प्रोचुर्महीपालाः महर्षे राज्यवर्द्धनं २७ नरोदितव्यमनया तव पत्न्या नराधिप रोदितव्यं मिहास्माभिरथवा सर्व्वजन्तुभिः २८ त्वंब्रवीषि यथा नाथ वनवासाश्रितं वचः पतन्ति तेनन: प्राणा लालिता नो त्वयानृप २९ सर्व्वे यास्यामहे भूप यदि यास्ति भवान् वनं ततो ऽपोय क्रिया हानिः सर्व्व पृथ्वी निवासिनां ३० भविष्यति न सन्देह स्त्वयि नाथ वनाश्रये साच धर्म्मोपघाताय यदि तत्त्वं विमुच्यतां ३१ सप्तवर्ष सहस्राणि त्वयेयं पालिता मही तत्सुमुत्थं महापुण्य मालोकय नराधिप ३२ वने वसन्महाराज त्वं करिष्यसि यत्तपः तन्महीपालनस्यास्य कलां नार्हति षोडशीं ३३ राजोवाच सप्त वर्ष सहस्राणि मयेयं पालिता मही इदानीं वनवासस्य मम कालो ऽयमागतः ३४ ममापत्यानि जातानि दृष्टा मे ऽपत्यसन्ततीः स्वल्पैरेव ममाहोभिरन्तकोन सहिष्यति ३५ यदेतत्पलितं मूर्द्धि त द्विजानीत नागराः दूत भूत मनार्य्यस्य मृत्योरत्युग्रकेसरा: ३६ सोहं राज्ये सुतं कृत्वा भोगांस्त्यक्त्वा वनाश्रयः तपस्तप्स्ये समायान्तिन यावद्यमसैनिकाः॥ ३७ मार्कण्डेय उवाच ततो यियासुः स वनं दैवज्ञान वनीपतिः पुत्रराज्याभिषेकाय दिनलग्नान्यपृच्छत ३८ श्रुत्वा च ते तु नृपतेर्व्वचो व्याकुलचेतसः दिनं लग्नञ्च होराञ्च न विदुः शास्त्रदृष्टयः ३९ ऊचुश्चतं महीपालं दैवज्ञा वाष्पगद्गदं ज्ञानानि नः प्रणष्टानि श्रुत्वेतत्ते वचो नृप ४० ततोऽन्यनगरेभ्यश्च भृत्यराष्ट्रेभ्य एव च ततस्तस्मात्त्व नगरात् प्राचुर्येणाभ्युपागमन् ४१ समुत्पत्य महीपालं तं यियासुं मुने वनं॥ प्रकम्पि शिरसो भूत्वा प्रोचुर्ब्राह्मणसत्तमाः ४२ प्रसीद पाहि नो राजन् पालिताः स्म यथा पुरा सीदिष्यत्य खिलो लोकस्त्वयि भूप वनाश्रये ४३ स कुरुष्व तथा राजन् यथा नो सीदते जगत् यावज्जीवामहे वीर

स्वल्पकालमिमे वयं नेच्छामः स्व भवच्छन्दं द्रष्टुं सिंहासने विभो ४३ मार्कण्डेय उवाच इत्येवं तैस्स-
मान्यैश्च द्विजैः पौरपुरःसरैः भूपभृत्यैरमात्यैश्च प्रोक्तः शोकः पुनः पुनः ४५ वनवासविनिर्बन्धं नोपसंहरते
यदा सामिव्यत्य न कोनेति ददाति च तथोत्तरं ४६ ततोऽमात्याश्च भृत्याश्च पौरवृद्धास्तथा द्विजाः
समेत्य मन्त्रयामासुः किमत्र क्रियतामिति ४७ तेषां मन्त्रयतां विप्र निश्चयोऽयमजायत अनुरागवता
तत्र महीपालेऽतिधार्मिके ४८ समस्तध्यानपरा भूत्वा प्रार्थयामः समाहिताः तपसाराध्य भास्वन्त-
मायुरस्य महीपतेः ४९ तत्रैकनिश्चयाः कार्य्ये केचिद्देहे च भास्करं सम्यगर्घ्योपचाराद्यैरुपहारैरपूज-
यन् ५० अपरे मौनिनो भूत्वा ऋग्यजुःसामभिस्तथाऽपरे यजुषा सम साम्नाञ्च तोषयाञ्चक्रिरे रविं ॥ ५१ ॥
अपरे च निराहारा नदीपुलिनशायिनः तपसा चक्रुरपरे भास्कराराधनं द्विजाः ५२ अग्निहोत्रपरा-
श्चान्ये रविसूक्तान्यहर्निशं जेपुस्तत्रापरे तस्थुर्भास्करेन्यस्तदृष्टयः ५३ इत्थं ते मतिनिर्बन्धं भास्कराराध-
नं प्रति बहुप्रकारं चक्रुस्ते तत्र विधिसुपाश्रिताः ५४ तथानुयततां तेषां भास्कराराधनं प्रति सुदामा
नाम गन्धर्वः उपगम्येदमब्रवीत ५५ यद्याराधनमिष्टं वो भास्करस्य द्विजातयः तदेतत् क्रियतां येन भानुः
प्रीतिमुपैष्यति ५६ तस्मात्कुरु विशालाख्यं वनं सिद्धनिषेवितं कामरूपमहाशैले गम्यतामचिरेण
तु ५७ तस्मिन्नाराधनं भानोः क्रियतां सुसमाहितैः सिद्धक्षेत्रं हि तत्र सर्व्वकामानवाप्स्यथ ५८
मार्कण्डेय उवाच इति ते तद्वचः श्रुत्वा गत्वा तत्काननं द्विजाः ददृशुर्भास्वतस्तत्र पुण्यमायतनं शुभं
५९ तत्र ते नियताहारा दशांविशादयो द्विज भूप पुष्पोपहाराद्यां पूजां चक्रुरतन्द्रिताः ६० पुष्पानु-
लेपनाद्यैश्च धूपगन्धादिकैस्तथा जपहोमान्नदीपाद्यैः पूजनन्ते समाहिताः कुर्वन्तस्तुष्टुवुर्देवं विव-
स्वन्तं द्विजातयः ६१ ब्राह्मणा ऊचुः देवदानवयक्षाणां ग्रहाणां ज्योतिषामपि तेजसाभ्यधिकं देव
प्रणामं आस्ताः रविं ६२ दिवि स्थितं च देवेशं द्योतयन्तं समन्ततः वसुधामन्तरिक्षञ्च व्याप्नुवन्तं मरीचि-
भिः ६३ आदित्यं भास्करं भानुं सवितारं दिवाकरं पूषाणमर्यमाणञ्च स्वर्भानुं दीप्तदीधितिं ॥ ६४ ॥

चतुर्युगान्त कालाग्नि दुष्प्रेक्ष्यं प्रलयान्तगं योगीश्वर मनन्तं च रक्तं पीतं सितासितं ६५ ऋषीणामग्निहोत्रेषु
यज्ञ देवेष्ववस्थितं अक्षरं परमं गुह्यं मोक्षद्वार मनुत्तमं ६६ छन्दोभिरश्वरूपैश्च सकृद्युक्तै विहङ्गमे उदया
स्तमनेयुक्तं सदा मेरोः प्रदक्षिणो ६७ अनृतञ्च ऋतञ्चैव पुण्य तीर्थं पृथग्विधं विश्वस्थितिमचिन्त्यञ्च
प्रपन्नाः स्म प्रभाकरं ६८ यो ब्रह्मा यो महादेवो यो विष्णुर्यः प्रजापतिः वायुराकाश मापश्च पृथिवी गिरि
सागराः ६९ ग्रहनक्षत्र चन्द्राद्या वानस्पत्यं द्रुमौषधं व्यक्ताव्यक्तेषु भूतेषु धर्माधर्म प्रवर्तकः ७० ब्राह्मी
माहेश्वरी चैव वैष्णवी चैव ते तनुः त्रिधा यस्य स्वरूपन्तु भानोर्भास्वान् प्रसीदतु ७१ यस्य सर्व्वमनस्येद मङ्ग
भूतं जगत्प्रभोः सनः प्रसीदतां भास्वान् जगतो यश्च जीवनं ७२ यस्यैकं भास्वरं रूपं प्रभामण्डल दुर्दृशं॥
द्वितीय मैन्दवं सौम्यं सनो भास्वान् प्रसीदतु ७३ ताभ्याञ्च यस्य रूपाभ्यामिदं विश्वं विनिर्मितं अग्नीषो
ममयं भास्वान् सनो देवः प्रसीदतु ७४ मार्कण्डेय उवाच इत्थं स्तुत्या तदा भक्त्या सम्यक् पूजयतान्तया।
तुतोष भगवान् भास्वान् स्वभिमानैर्द्विजोत्तम ७५ ततः समण्डलाद्देवं निजबिम्बसमप्रभः अवतीर्य्य
तदा तस्यां दुर्दृशो दर्शनं रविः ७६ ततस्ते स्पष्ट रूपं तं सवितारमजं जनाः पुलकोत्कम्पिनो विप्रा भक्तिन-
म्राः प्रणेमिरे ७७ नमो नमस्तेऽस्तु सहस्ररश्मे सर्व्वस्य हेतुस्त्वमशेषकेतुः पाता त्वमीड्योऽखिलयज्ञ
धामध्येयस्तथा योगविदां प्रसीद ७८ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे भानुस्तवः १०९ मार्कण्डेय उवाच॥
ततः प्रसन्नो भगवान् भानुस्तानाह खिलं जनं व्रियतां यदभिप्रेतं मत्तः प्राहु हिताद्यः १ मार्कण्डेय उवाच
ततस्ते प्रणिपत्योचुर्विप्र विप्रादयो जनाः समाख्य समप्रीतां शुभवल्लोक्य पुरः स्थितं २ ततस्ते प्रणिपत्यो
चुर्वरदं जगदीश्वरं भगवन् यदि नो भक्त्या प्रसन्नोऽसि गिरापह ३ दश वर्ष सहस्राणि ततो नो जीवतां नृपः
निरामयो जितारातिः सुकोशः स्थिरयौवनः दशवर्ष सहस्राणि जीवतां राज्यवर्द्धनः ४ मार्कण्डेय उवाच
तथेत्युक्त्वा जनान् भास्वान् दुर्दृशोऽभून्महामुने तेऽपिलब्धवरा हृष्टाः समाजग्मुर्जनेश्वरं ५ यथा वृत्तञ्च
ते तस्मै नरेन्द्रायन्यवेदयन् वरं लब्धा सहस्रांशोः सकाशादखिलं द्विज ६ तच्छ्रुत्वा मह्यै तस्य सा पत्नी।

२५०

(आनिनी)

مارکنڈے پران

दिष्ट्या
मानिनी द्विज सच राजा चिरं दध्यौ नाह किञ्चिच्च तं जनं ७ ततः सा मानिनी भूपं हर्षा पूरित मानसा
नाह किञ्चिन्मही पाल ऽयुथा मही पाल वर्द्ध स्वेत्याह तं पतिं ८ तथा तया मुदा भर्त्ता मानिन्याथ सभाजितः
कस्मान्न हर्षमस्येषि परमाभ्युदये नृप १० श्चिन्ता जडमना द्विज ९ सापुनः प्राह भर्त्तारं चिन्तया नमधो मुखं
किन्तु तत्कारणं दश वर्ष सहस्त्राणि निरुजः स्थिर यौवनः भावी त्वमद्य प्रभृति किं तथापि न हृष्यसे ११
कथमभ्युदयो भद्रे ब्रूहि यच्चिन्ता कृष्ट मानसः परमाभ्युदये ऽपित्वं संप्राप्ते पृथिवी पते १२ राजोवाच
दश वर्ष सहस्त्राणि जीविष्याम्य किं सभाजयसे च मां प्राप्तो दुःख सहस्त्राणां किं सभाजन यिष्यते १३
हमेकक: नत्वे तव विपत्तौ मे किन्न दुःखं भविष्यति १४ पुत्रान् पौत्रान् प्रपौत्रां श्च तथान्या निष्ट बान्धवान्
भद्रे दुःखम पारं पश्य तो मे सुतान् दुःखं किमल्पं हि भविष्यति १५ भृत्येषु चाति भक्तेषु मित्र वर्गे तथा मृते
तेमरिष्यन्त्यहं भोगी जीविष्यामीति धिक्कं मे भविष्यति तु सन्ततं १६ येमदर्थं तपस्तप्तं कुर्वो धर्म निरन्तरैः
मानिन्युवाच १७ सेयमापद्गरा गेहे प्राप्ता नाभ्युदयो मम कथं वा मन्यसे न त्वं यत्स भाजयसे ऽद्य मां १८
एवं गते ऽद्य किं महाराज यथात्थ त्वं तथैव नात्र संशयः मया पौरै श्च दोषो ऽयं प्रीत्या नालोकितस्तव १९
राजोवाच उपकारः कृतः कार्य्यो नरनाथ विचिन्त्यतां नान्यथा भावि यत्त्वाह प्रसन्नो भगवान्र विः २०
सो ऽहमद्य प्रभृत्या [illegible] पौरैः प्रीत्या भृत्यै श्चयो मम कथं भोक्ष्याम्यहं भोगान् गत्वा तथा म नस्कृतिं २१
दश वर्ष सहस्त्राणि यथाहं स्थिर गत्वा नियत मानसः तपस्तप्स्ये निराहारो भानो राराधनोद्यतः २२
तथा यदि प्रजाः सर्व्वाः भृत्यास्त्व ञ्च सुताश्च ये यौवनः तस्य प्रसादाद्देवस्य जीविष्यामि निरामयः २३
ततो ऽहं [illegible] पुत्राः पौत्राः प्रपौत्रा श्च सुहृदश्च वरानने २४ जीवन्त्येतं प्रसादेनः करोति भगवान्र विः
तपस्तप्स्ये निराहारो याव [illegible] राज्ये सौख्य भोगां स्तथा मुदा २५ न चेदेवं करोत्यर्कस्त दङ्गे तत्र मानिनि
जगाम तेन च समं सा [illegible] वित संशयः २६ मार्कण्डेय उवाच इत्युक्त्वा सा तदा तेन तथेत्याह नराधिपं
धरणी धरं २७ सतदायतनं गत्वा भार्यया सह पार्थिवः भानोराराधनञ्चक्रे शुश्रूषा निरतो द्विज ॥ [illegible]

निराहारा यताहारा च यथा सो पृथिवी पतिः तेपे तपस्तथैवोग्रं प्रीतस्तावात पञ्चमा २९ तस्य पुत्रस्तयोर्भानु-
तप्यत स्तनयो महत् सार्ग्रे संवत्सरे याते ततः प्रीतो दिवाकरः ३० समस्त भृत्य पौरादि पुत्रार्थी च ततो हि-
ज ददौ यथा भिलषितं वरं द्विजवरोत्तम ३१ लब्ध्वा वरं स नृपतिः समस्थैत्यात्मनः पुरं चकार मुदितो ऽ
राज्यं प्रजा क्षेमेरा पालयन् ३२ ईजे यज्ञान् स च बहून् ददौ दानान्य हर्निशं मानिन्या सहितो भोगान्बु-
भुजे च स धर्मवित् ३३ दशवर्ष सहस्राणि पुत्र पौत्रादिभिः सह भृत्यैः पौरैः समुदितः सो ऽभवत्स्थि-
रयौवनः ३४ तस्येति चरितं दृष्ट्वा प्रमतिर्नाम भार्गवः विस्मया क्रान्त हृदयो गाथामेतामगायत ॥३५॥
भानु भक्ती रहो शक्ति र्यदृग्या राज्य वर्द्धनः आयुषो वर्द्धने जातः स्वजनस्य तथात्मनः ३६ इति ते कथितं
विप्र यत्पृष्टो ऽहं त्वया विभो आदिदेवस्य माहात्म्य मादित्यस्य विवस्वतः ३७ विप्रस्तदखिलं श्रुत्वा भा-
नो र्माहात्म्य मुत्तमं पठं श्च मुच्यते पापैः सप्त रात्र कृतैर्नरः ३८ आरोगी धनवानाढ्यः कुले महति धी ऽ
सतां जायते च महा प्राज्ञो यश्चैतद्धारयेद्बुधः ३९ मन्त्रा श्रये ऽत्राभिहिता भास्वतो मुनिसत्तम जाय-
त्स्वैक मेलधा जिसन्ध्यं पातका पहः ४० समस्त मे तन्माहात्म्यं यत्र चायतने रवेः पठ्यते तत्र भगवान् ऽ
सान्निध्यं न विमुञ्चति ४१ तस्मादेतत्त्वया ब्रह्मन् भानो र्माहात्म्य मुत्तमं धार्यं मनसि जाप्यं च मह-
त्पुण्याय संभीप्सता ४२ सुवर्णशृङ्गीं मति शोभनाङ्गीं पयस्विनीं गां प्रददाति यो हि शृणोति चैतन्न्यह
मात्मवान्नरः समं तयोः पुण्य फलं द्विजाग्र्य ४३ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे भानोर्माहात्म्यं समाप्तं
११० मार्कण्डेय उवाच एवं प्रभावो भगवाननादि निधनो रविः यस्य त्वं क्रोष्टुके भक्त्या माहात्म्यं परि-
पृच्छसि १ परमात्मा स योगानां युञ्जतां चेतसां लयं क्षेत्रज्ञः सांख्य योगानां यज्ञेशो यज्विनामपि २
सर्व्वाधिकारं वहतो विष्णोरंशस्य वेधसः मनुस्तस्याभवत्पुत्र छिन्न सर्वार्थसंशय ३ मन्वन्तराधि-
पो विप्र यस्य सप्त म मन्तरं इक्ष्वाकु र्नाभगो रिष्टो महा बल पराक्रमाः ४ नरिष्यन्तो ऽथ नाभागः पृष-
ध्रो धृष्ट एव च एते पुत्रा मनोस्तस्य पृथग्राज्यस्य पालकाः ५ विख्यात कीर्तयः सर्व्वे सर्व्वे शस्त्रास्त्र

पारगा विशिष्टं तर मन्विच्छन् मनुः पुत्रं तथा पुनः ६ मित्रावरुणयोरिष्टिं चकार कृतिनां वरः यत्र चाप हुते॥
होतुरपचारान्महामुने ७ इला नाम समुत्पन्ना मनोः कन्या सुमध्यमा तां दृष्ट्वा कन्यकां तत्र समुत्पन्नां ततो
मनुः ८ तुष्टाव मित्रावरुणौ वाक्यञ्चेदमुवाच ह भवत्प्रसादात्तनयो विशिष्टो मे भवेदिति ९ कृते मखे॥
समुत्पन्ना तनया मम धीमतः यदि प्रसन्नौ वरदौ तदियन्तनया मम १० प्रसादाद्भवतोः पुत्रो भवत्वति गु-
णान्वितः तथेति चाभ्यामुक्ते तु देवाभ्यां सैव कन्यका ११ इला सम भवत् सद्यः सद्युम्न इति विश्रुतः पुन
श्चेश्वर कोपेन मृगव्या मदतावने १२ स्त्रीत्वमासादितन्ते न मनु पुत्रेण धीमता पुरूरवस नामानं चक्रिव-
र्तिन मूर्जितं १३ जनयामास तनयं यत्र सोम सुतो बुधः जाते सते पुनः कृत्वा सोऽश्वमेधं महाक्रतुं १४
पुरुषत्त्व मनुप्राप्तः सुद्युम्नः पार्थिवोऽभवत् सुद्युम्नस्य त्रयः पुत्रा उत्कलो विनयो गयः १५ पुरुषत्वे महा
वीर्य्यास्त्विनः पृथुलौजसः पुरुषत्वे तु ये जातास्तस्य राज्ञस्त्रयः सुताः १६ बुभुजुस्ते महीमेतां धर्मे निय-
तचेतसः स्त्रीभूतस्य तु यो जातस्तस्य राज्ञः पुरूरवाः १७ न स लेभे मही भागं यतो बुधसुतो हि सः ततो

वशिष्ट वचनात्त प्रतिष्ठानं पुरोत्तमं तस्मै दत्तं स राज्ञा भूत्त्वातीव मनोहरं १८ इति श्री मार्कण्डेय पुरा-
णे वंशानुक्रमो नाम १११ मार्कण्डेय उवाच पृषध्राख्यो मनोः पुत्रो मृगव्यामगमद्वनं तत्र चंक्रम
माणोऽसौ विपिने निर्जने वने १ नाससाद मृगं कञ्चिज्ज्ञातु दीधितितापितः सुत्तृट्तापपरीताङ्गः इत
श्चेतश्च चंक्रमन् २ सददर्श तदा तत्र होमधेनुं मनोहरां नेतावतानसम्बद्धां ब्राह्मणस्याग्निहोत्रिणः ३
ससन्यमानो गवयमिषुणा ताम ताडयत् पपात सापितद्वाणा विभिन्नहृदया भुवि ४ ततोऽग्निहोत्रि-
णः पुत्रो ब्रह्मचारी तपोरतिः उपगवान् स पितुर्दृष्ट्वा होमधेनुं निपातितां ५ गोपालः प्रेषितः पुत्रो वा
भ्रव्यो नाम नामतः कोपामर्ष पराधीनचित्तवृत्तिस्ततो मुने ६ चुकोप विगलत्स्वेदजललोलाविलक्षणः
तं क्रुद्धं प्रेक्ष्य स नृपः पृषध्रो मुनिदारकं ७ प्रसीदेति जगौ कस्मात् शूद्रवत् कुरुषे रुषं नक्षत्रियं नवा वै-
श्य मेवं क्रोध सुपैति वै यथा त्वं शूद्रवज्जातो विशिष्ट ब्रह्मणः कुले ८ मार्कण्डेय उवाच इति निर्भ

स्थितस्तेन स राज्ञो मौलिन: सुत: प्राप्नोषि दुरात्मानं शुक्र एव गमिष्यति १८ प्रयास्यति स्वयं ब्रह्म यत्ते
ऽधीतं गुरोर्मुखात् होमधेनुर्मम गुरोर्थं दिव्ये द्विजिना त्वया १९ सर्वे शप्तो नृप: क्रुद्धस्तं चापपरिपीडित:
प्रति शापपरो विप्र तोयं जग्राह पाणिना २१ सोऽपि राज्ञो विनाशाय कोपसंरक्तो द्विजोत्तम: समभ्येत्य
त्वरायुक्तो वारयामास वै पिता २२ वत्सालं सत्तमत्यर्थं कोपेनायासदीपिता मोहिकामुष्मिकहित:।
शाम एव द्विजन्मनां २३ कोपस्तपोनाशयति क्रुद्धो भ्रश्यत्यपि सुख: क्रुद्धस्य गलते ज्ञानं क्रुद्धश्चार्थाच्च
हीयते २४ न धर्म: क्रोधशीलस्य नार्थं न्यज्ञा शीलरोषिणा: नालं सुखाय कामाश्च: कोपेन विष्टचेतसां
२५ यदि राज्ञा हता धेनुरियं विज्ञानिना सता युक्तमत्र स्यां कर्तुमात्मनो हितवादिना २६ अथवाऽज्ञा-
नता धेनुरियं व्यापादिता मम तत्कथं शापयोग्योऽथ दुष्टं नास्य मनोगत: २७ आत्मनो हितमन्विच्छन्
बाधते यो ऽपरं नर: कर्त्तव्या मूढ विज्ञाने स्या तत्र दया बुधै: १८ अज्ञानत: कृते दण्डं पातयन्ति बुधा।
यदि बुधेभ्यस्त्वमहं मन्ये वरमज्ञानिनो नरा: १९ नार्हशापस्त्वया देय: पार्थिवस्यास्य पुत्रक स्वकर्मणै-
व पतिता गौरेषा दु:खमृत्युना २० मार्कण्डेय उवाच धृष्टोऽपि मुने: पुत्रं प्रणम्यानम्रकन्धर: ॥
प्रसीदेति जगादोच्चैरज्ञानाद्घातितेति च २१ मया गवयबुद्ध्या गौरवध्या घातिता मुने अज्ञानादो॰
मधेनुस्ते प्रसीद त्वं न्वनो मुने २२ ऋषिपुत्र उवाच आजन्मनो महीपाल: न मया व्याहृतं मृषा क्रोध
श्चाद्य महाभाग नान्यथा मे कदाचन २३ नाहमेनं शक्नोमि शापं कर्तुं नृपान्यथा यत्ते समुद्यत: ।
शापो द्वितीय: स निवर्त्तित: २४ इत्युक्तवन्तं तं बालमादाय स पिता तत: जगाम स्वाश्रमं सोऽपि पृ-
षध्र: शूद्रतामगात् २५ इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे पृषध्रोपाख्याने ११२ मार्कण्डेय उवाच कारूषा:
क्षत्रिया: शूरा: करूषस्याभवन्सुता: ते तु सप्त शतानि वीरास्तेभ्य आन्ये सहस्रश: १ दिष्टपुत्रस्तु नाभाग:
स्थित: प्रथमयौवने ददर्श वैश्यतनयामतीव सुमनोहरां २ तस्यां स दृष्टमात्रायां मदनाक्षिप्तमानस:॥
बभूव भूपतनयो नि:श्वासाक्षेपतत्पर: ३ तस्या: स गत्वा जनके वव्रे तां वैश्यकन्यकां ततोऽनङ्गपराधीन

(मती)

मनो हर्त्तिं नृपात्मजं ४ तन्वाह सा पिता तस्या राजपुत्रं कृताञ्जलिः विभ्यत्तस्य पितुर्विप्रा प्रश्रयावनतं वचः
५ भवन्तो भूभुजो भृत्या वयं वः पारवश्यगाः कथं सम्बन्धमस्माभिरभिवाञ्छसि ६ राजपुत्र उवाच
सान्द्यं मानुषदेहस्य काममोहादिभिः कृतं तथापि काले ते रेत योज्यन्ते मानुषं वपुः ७ तथैव चोपकाराय
जायन्ते तस्य तान्यपि अन्यानि चान्ये जीवन्ति भिन्नजातिगताः सतां ८ तथान्यानप्ययोग्यानि योग्यतां
यान्ति कालतः योग्यान्ययोग्यतां यान्ति कालपर्यायभेदतः ९ आप्याय्यते यच्छरीरमाहारादिभि
रीप्सितैः काले ज्ञात्वा तथा भुक्तं तदेव परिखिद्यते १० तुल्यैर्ममाभिमता तनया दीयतां त्वया अन्य-
थास्मच्छरीरस्य विपत्तिः कथ्यतां स्फुटं ११ वैश्य उवाच परतन्त्रा वयं त्वञ्च परतन्त्रो महीभुजः पित्रा तेना
भ्यनुज्ञातस्त्वं कन्यामाददास्यते १२ राजपुत्र उवाच अगम्याः सर्वकार्येषु गुरवो गुरुवर्त्तिभिः नत्वीदृ-
शेषु कार्येषु गुरूणां वाक्यगोचरः १३ क्व नन्दपकथालापो गुरूणां श्रवणे कथं विरुद्धमेतदन्यत्र ।
प्रष्टव्या गुरवो नृणां १४ वैश्य उवाच सत्यमेतत्ततस्त्व राजा पश्य वार्थं पृच्छतो गुरुं अहं पृच्छामि नालापो
मम कामकथाश्रयः १५ मार्कण्डेय उवाच इत्युक्तः सोऽभवन्मौनी राजपुत्रः सचापि तत् तत्पित्रे स-
र्वमाचष्ट राजपुत्रस्य यन्मतं १६ ततस्तस्य पिता विप्रानृचीकादीन् द्विजोत्तमान् प्रवेश्य राजपुत्रञ्च यथा
ख्यातं न्यवेदयत् १७ निवेद्य च ततः प्राह मुनीनेवं व्यवस्थितः यत्कर्तव्यं तदादेष्टुमर्हन्ति द्विजसत्तमाः १८
ऋषय ऊचुः राजपुत्रानुरागस्ते यद्यस्यां वैश्य सन्ततौ तदस्तु धर्मः सर्वेषां किन्तु न्यायक्रमेण सः ॥ १९ ॥
मूर्द्धाभिषिक्ततनया पाणिग्राह्योऽभवत्पुरा भवत्वनन्तरञ्चेयं तव भार्य्या भविष्यति २० एवं न दोषो भ-
वति तथैमां सुप्रभुञ्जतः अन्यथाऽस्येति तेजाति रुत्कृष्टा बालिकां हरन् २१ मार्कण्डेय उवाच इत्यु-
क्तस्तदपास्यैव वचस्तेषां महात्मनां विनिष्क्रम्य गृहीत्वा तां धनुष्पाणिरथाब्रवीत् २२ राक्षसेन विवाहेन
मया वैश्य सुता हृता यस्य सामर्थ्यं मत्रास्ति स एतां मोचयत्विति २३ ततः सवैश्यः स्वां दृष्ट्वा गृहीतां तनयां
द्रुतं त्राहीति पितरं तस्य प्रययौ शरणं द्विज २४ ततस्तस्य पिता क्रुद्धः स्वामादेशं प्रावर्त्तयद्ध हन्यतां हन्यतां

दुष्टो नाभागो धर्मदूषकः २५ ततस्तद्युयुधे सैन्यं तेन भूभृत्सुतेन वै हतं तेनैव तत्सर्वं तत्राचुर्यं भूपाति-
ते २६ स श्रुत्वा निहतं सैन्यं राजपुत्रेण भूपतिः स्वयमेव ययौ योद्धुं स्वसैन्यपरिवारितः २७ ततो युद्धमभूत्त
स्य भूभुजः स्वसुतेन यत् राजपुत्रेण शस्त्रास्त्रैस्तत्रातिशयितः पिता २८ ततोऽन्तरिक्षादागत्य परिव्राट्
सहसा मुनिः प्रत्युवाच महीपालं विरमस्वेति संयुगात् २९ त्वत्सुतस्य महाभाग विधर्मोऽयं महात्मनः॥
तवापि वैश्येन सह न युद्धं धर्मवन्नृप ३० ब्राह्मणो ब्राह्मणीं पूर्वं कुर्व्वन्दारपरिग्रहं ब्राह्मण्यात्सर्व्वतो नु न
हानिमुपगच्छति ३१ तथैव क्षत्रियसुतां क्षत्रियः पूर्व्वमुद्वहन् इतरे च ततो राजन् आवन्ते न स्वधर्मतः॥३२॥
पूर्व्वं वैश्यस्तथा वैश्यां पश्चात् शूद्रकुलोद्भवां न हीयते वैश्यकुलादयं न्यायः क्रमोदितः ३३ ब्राह्मणाः स-
त्रिया वैश्या सवर्णां पाणिसंग्रहं अकृत्वाऽन्यवर्णापाणौ पतन्ति नृपसंग्रहात् ३४ यस्या यस्या हि हीनायाः
कुरुते पाणिसंग्रहं अकृत्वा वर्णसंयोगं सोऽपि तद्वत्तु भागभवेत् ३५ सोऽयं वैश्यत्वमापन्नस्तव पुत्रः स स
न्धीः नास्याधिकारो युद्धाय सन्निवेशात्त्वया सह ३६ नवमेतन्न जानीमः कारणं न्यपनन्दन यथा भवि-
ष्यतीदन्त्वं निवर्त्तस्व कर्मतः ३७ इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे नाभागचरिते ११३ मार्कण्डेय उवाच॥
निवृत्तोऽसौ ततो भूपः संग्रामात्स्वसुतेन वै उपयेमे च तां वैश्यतनयां सोऽपि तत्सुतः १ ततः स वैश्यतां प्राप्तः
समुत्पत्याह पार्थिवं भूपाल यन्मया कार्य्यं तन्ममादिश्यतां मम २ राजोवाच धर्माधिकरणे युक्ता वाभ्र
व्या द्यास्तपस्विनः यदस्य कार्य्यं धर्म्माय तद्दत्तु तथा चर ३ मार्कण्डेय उवाच ततस्ते मुनयस्तस्य पाशुपा
ल्यं तथा कार्य्यं वाणिज्यञ्च परं धर्ममाचचक्षुः सभासदः ४ तथा च चक्रे स सुतस्तस्य राज्ञो यथोदितं॥
तेधर्मदादिभिर्धर्मं च्युतस्य निजधर्मतः ५ तस्य पुत्रस्ततो जातो नाम्ना ख्यातो भनन्दनः समात्रा प्रहि
तोऽगच्छन्नोपालो भव पुत्रक ६ मात्रा तथा नियुक्तोऽथ प्रणिपत्य स्वमातरं राजर्षिमगमन्नीपं हिम
वत्पर्व्वताश्रयं ७ तं समेत्य स जग्राह तस्य पादौ यथाविधि प्रणिपत्याह चैवेनं राजर्षिं स भनन्दनः॥८॥
आदिष्टो भगवन्मात्रा गोपालस्त्वं भवेति वै मया च पालनीया क्ष्मा तस्याः स्वीकरणं कथं ९ मया हि

(११३)

गोः पालनीया सा यदा स्वी कृता भवेत आक्रान्ता बलवद्भिः सा दायादैः पृथिवी मम १० तां यथा प्राप्नुयां
पृथ्वीं त्वत्प्रसादादहं विभो तथा दिशा करिष्यामि तवाज्ञां प्रणतोऽस्मि ते ११ मार्कण्डेय उवाच ततः स-
नीयो राजर्षिस्तस्मै निरवशोषतः भनन्दाय ददौ ब्रह्मन्नस्त्रग्रामं महात्मने १२ प्राप्तास्त्रविद्यः स ययौ पितृ
व्य तनयान् द्विजः वसुरातादिकान् पुत्रानादिष्टः स महात्मना १३ अर्थाच तस्य राज्यार्द्धं पित्तं पैतामहो चिते
ते चोचुर्वैश्य पुत्रस्त्वं कथं भोक्ष्यसि मेदिनीं १४ ततस्ते युद्धमभवद्भनन्दस्यात्मवंशजैः वसुरातादिभिः
क्रुद्धैः कृतास्त्रस्यास्त्र वर्षिभिः १५ स जित्वा तान शेषांस्तु शस्त्र विक्षत सैनिकान् जहार पृथिवीं तेभ्यः
धर्मं युद्धेन धर्मवित् १६ स निर्जितारिः सकलां पृथ्वीं राज्यं तथा पितुः निवेदयामास ततस्तत्पिता ज गृहे न
प्रत्युवाच च तं पुत्रं भार्य्यायाः पुरतस्तदा १७ नाभाग उवाच भनन्द राज्यमेतत्ते क्रियतां पूर्व्वजैः कृतं १८
राजोवाच अहं न कृत वान्राज्यं नासामर्थ्य युतः पुरा वैश्यतान्तु पुरस्कृत्य तथैवाज्ञाकरः पितुः १९ कृत्वा
ऽप्रीतिं पितुरहं वैश्यकन्या परिग्रहात नपुराय लोक भाग्गा जायावदाहूतसंप्लवः २० उल्लङ्घ्याज्ञां पुनस्तस्य
पालयामि महीं यदि नास्ति मोक्षस्ततो नूनं मम कल्पशतैरपि २१ न चापि युक्तं त्वद्वाहुनिर्जितं मम मानि
नः राज्यं भोक्तुमनीहस्य दुर्बलस्येह कस्यचित् २२ राज्यं कुरु स्वयं यावद्दायादेभ्यो विमुञ्चवा ममाज्ञापा
लनं शस्तं पितुर्न क्षितिपालनं २३ मार्कण्डेय उवाच ततः प्रहस्य तद्भार्य्या सुप्रभा नाम भाविनी प्रत्यु
वाच पतिं भूप गृह्यतां राज्य मूर्जितं २४ नत्वं वैश्यो न चैवाहं जाता वैश्यकुले नृप क्षत्रियस्त्वं तथैवाहं
क्षत्रियाणां कुलोद्भवा २५ पूर्व्वमासीन्महीपालः सुदेव इति विश्रुतः तस्या भूच्च सखा राज्ञो धूम्राश्वस्य
सुतो नलः २६ स तेन सख्या सहितो जगामाम्रवनं वनं पत्नीभिः स समं रन्तुं माधवे मासि पार्थिव॥ २७॥
ततः पानान्यनेकानि भक्ष्याणि बुभुजे तथा भार्य्याभिः सहितस्ताभिस्तेन सख्या समन्वितः ॥ २८ ॥
ततः पुष्करिणी तीरे ददर्शाति मनोरमां पत्नीं च्यवन पुत्रस्य प्रमतेः पार्थिवात्मजः २९ सखा तस्य नलो
मत्तो जगृहे तां च दुर्मतिः पश्यतस्तस्य राज्ञश्च त्राहि त्राहि इति वादिनीं ३० आक्रन्दितं निशाम्यैव सततस्याः

[illegible]ः पतिः आजगाम त्वरायुक्तः किमेतदिति वै वदन् ३१ ततो ददर्श राजानं सुदेवं तत्र संस्थितं ॥
[illegible] तथा पत्नीं नलेन सुदुरात्मना ३२ ततः सुदेवं प्रमतिः प्राहायं शाम्यतामिति त्वञ्च शास्ता
भवान्राजा दुष्ट आर्य नलो नृप ३३ मार्कण्डेय उवाच तस्या त्तस्य वचः श्रुत्वा सुदेवो नल गौरवात् ॥
आह वैश्यो ऽस्मि गच्छान्यं क्षत्रियं त्राणकारणात् ३४ ततः स प्रमतिः क्रुद्धस्तेजसा निर्दहन्निव प्रत्यु
वाचाथ राजानं वैश्यो ऽस्मीत्यभिभाषितं ३५ प्रमतिरुवाच एवमस्तु भवान् वैश्यः क्षत्रियाः क्षत
रक्षणात् क्षत्रिये धार्यते शस्त्रं नार्त्त शब्दो भवेदिति मत्त्वं न क्षत्रियो भावी वैश्य एव कुलाधमः ॥ ३६ ॥
इति श्री मार्कण्डेय पुराणे नाभाग चरिते ११४ मार्कण्डेय उवाच तस्मै दत्वा ततः शापं नले क्रुद्धो ऽब्र-
वीद्द्विज प्रमति भार्गवः कोपात् त्रैलोक्यं निर्दहन्निव १ मदोन्मत्तो यदा भार्यां भवानत्र ममाश्रमे खला
हृत्वासि भस्म त्वं तस्माद्व्रज तु माचिरं २ तेनोदाहृत मात्रे च वाक्ये तस्मिन् तदानलः देहजेनाग्निनासद्यो
भस्मपुञ्जस्तदा ऽभवत् ३ दृष्ट्वा प्रभावं तत्तस्य सुदेवो विस्मितस्ततः प्रणाम नम्रः प्राहेदं क्षम्यतां क्षम्यता
मिति ४ यदुक्तवांस्त्वं भगवन् सुरापानमदाकुलं तत्क्षम्यतां प्रसीद त्वं शापो ऽयं विनिवर्त्यतां ॥ ५ ॥
एवं प्रसादितस्तेन प्रमतिः प्राह भार्गवः गतकोपो नले दग्धे भावहीनेन चेतसा ६ नान्यथा भावितद्वा-
क्यं यन्मया समुदीरितं तथापि ते करिष्यामि प्रसन्नो ऽनुग्रहं परं ७ भविता वैश्य जातौ यो भवान्नात्र-
त्र संशयः भविता क्षत्रियो वैश्यस्तस्मिन्नेवाशु जन्मनि ८ ग्रहीष्यति बलात् कन्यां यदा ते क्षत्र सम्भवः
तदा त्वं क्षत्रियो वैश्यस्त्व गृहीतो भविष्यसि ९ एवं स वैश्यो भूपाल सुदेवो ऽस्मत्पिता ऽभवत् अहञ्च या
महाभाग तत्सर्वं श्रूयतां त्वया १० सुरथो नाम राजर्षिः प्रागासीद्धन्वमादने तपस्वी नियताहारस्त्यक्त
सङ्गो वनाश्रयः ११ ततः श्येन मुख भ्रष्टां दृष्टुं कां शारिकां भुवि कृपा ऽभूज्जनिता मूर्च्छा तया तस्य महा
त्मनः १२ ततो मूर्च्छावसाने ऽहं तस्यो त्यक्त्वा शरीरतः कृमा दृष्ट्वा च जग्राह स्निह्यमानेन चेतसा ॥ १३ ॥
यस्मात्कृपाभिभूतस्य मम जातेयमात्मजा तस्मात्कृपावती नाम्ना भविष्यत्याह मत्प्रभो १४ ततो ऽस्मा-

अमे तस्य वर्धमाना दिवानिशं सखीभिः सह तुल्याभि र्विचरामि वनानि च १५ ततो मुनेरगस्त्यस्य भ्राता गस्त्य इति श्रुतः स चिन्वन् कानने वन्यं सखीभिः कोपितो ऽशपत् १६ नापराधं कृतवतीं तवाहं द्विजसत्तम अन्यासामपराधेन किमर्थं शप्तवानसि १७ ऋषिरुवाच दुष्टतां दुष्टसंसर्गादुष्टमपि गच्छति सुराबिन्दुनिपातेन पञ्चगव्यघटी यथा १८ प्रणिपत्य न दुष्टास्मि यत्त्वयाहं प्रसादितः तस्मादनुग्रहं बाले शृणु यत्ते करोम्यहं १९ वैश्ययोनौ यदा जाता त्वं पुत्रं बोधयिष्यसि राज्यार्थं जातिस्मरतां तदा त्वं समवाप्स्यसि॥ २० ततो भूयः स्वजातिं प्राप्ता त्वं पतिना सह दिव्यानवाप्स्यसे भोगान् गच्छ भीतिं र्पतुते २१ एवं शप्तास्मि राजेन्द्र तेन पूर्व्वं महर्षिणा पिता च मे पूर्व्वमेवं शप्तः प्रमतिना ऽभवत् २२ एवं वैश्यो न राजा त्वं न च वैश्यः पिता मम न त्वं हि मय्यदुष्टायामदुष्टो दुष्यसे कथं २३ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे पञ्चदशाधिकशततमो ऽध्यायः ११५ मार्कण्डेय उवाच इति तस्या वचः श्रुत्वा पुत्रस्य स च पार्थिवः पुनः प्रोवाच। धर्मज्ञस्त्वां पत्नीं तनयस्तथा १ यन्मया पितुरादेशात् त्यक्तं राज्यं न तत्पुनः ग्रहीष्यामि यथोक्तेन किमात्मा ऽक्षिप्यते त्वया २ अहं ते सं प्रदास्यामि करं वैश्यव्रते स्थितः भुङ्क्ष्व राज्यमशेषं त्वमिच्छया वा परित्यज ३ इत्युक्तः स तदा पित्रा राजपुत्रो मनन्दनः चकार राज्यं धर्मेण तद्दारपरिग्रहं ४ अव्याहतं तस्य चक्रं पृथिव्यामभवद्द्विज न चाधर्मे मनो भूपास्तस्य सर्व्वे ऽभवन् वशे ५ तेनेष्टो विधिवद्यज्ञः सम्यक् शास्ति वसुन्धरां स सर्व्वेको ऽभवद्धर्त्ता पृथिव्यां व्याप्तशासनः ६ अजायत सुतस्तस्य वत्सप्री र्नाम नामतः पितातिप्रथितोयेन गुणौघेन महात्मना ७ तस्यापि भार्य्या सौनन्दा विदूरथसुता ऽभवत् पतिव्रता महाभागा सा। प्राप्ता तेन वीर्य्यतः हत्वा पुरन्दररिपुं कुजृम्भं दितिजेश्वरं ८ क्रौष्टुकिरुवाच भगवंस्तेन सं प्राप्ता कुजृम्भनिधनात् कथं एतदाख्यानमाख्याहि प्रसन्नेनान्तरात्मना ९ मार्कण्डेय उवाच विदूरथो नाम नृपः ख्यातकीर्त्तिर्भूद्भुवि तस्य पुत्रद्वयं जातं सुनीतिः सुमतिस्तथा १० एकदा तु वनं यातो मृगयां स विदूरथः ददर्श गर्त्तं सुमहद्भूमे र्मुखमिवोद्गतं ११ तं दृष्ट्वा चिन्तयामास किमेतदिति भैरवं पातालविवरं मन्ये नैतद्भूमे।

मा॰ पु॰
२६०

स्थिरलनं १२ चिन्तयन्निति तत्रासौ ददर्श विजने वने आश्रमं सुव्रतं नाम तपस्विन मुपागतं १३ मतंप-
प्रच्छ च नृपः किमेन दिति विस्मितः अति गाम्भीर सदने दीर्णौ तान्तर्गतोदरं १४ किन्नवेत्सि महीपालवा-
गर्थ स्त्वं हि सि मत: जेय सर्व्वे नरेन्द्रेशा वर्त्तते यन्महीतले १५ दानवः सुमहावीर्य्यो वसत्युग्रो रसातले ॥
सज्जृम्भयति यत्पृथ्वीं कुम्भः प्रोच्यते ततः १६ क्रियते तेन यत्किञ्चित् भूतं महीतले त्रिदिवा-
नर पते तं कथं वेत्ति नो भवान् १७ सुनन्दं नाम मुशलं त्वष्ट्रा यन्निर्मितं पुरा तज्जहार स दुष्टात्मा तेन हन्ति।
सोऽरिपून् १८ पातालान्तर्गतस्तेन भिनत्ति वसुधामिमां ततः सुराणां सर्व्वेषां हाराणि कुरुते ऽसुरः
१९ तेन भिन्नात्र वसुधा सुनन्द मुशला युधा भोक्ष्यते वसुधा मे तां तम जित्वा कथं भवान् २० अज्ञान।
विध्वंसयत्युग्रो देवानामुपरोधकः आप्याय याति दैत्येशान् स बली मुशलायुधः २१ यद्यरिं घातयस्वे-
नं पातालान्तर गोचरं ततः समस्त वसुधा पति स्त्वं परमेश्वरः २२ मुशलन्तस्य बलिनः सौनन्दं प्रोच्यते
जनैः तथा बलाबलं चैव तं वदन्ति विचक्षणाः २३ तत्तु निर्व्वीर्य्यतां याति संस्पृष्टं योषिता नृप तस्मिन्दि-
ने हितीये ऽन्हि वीर्य्यवत्तु दृश्यते २४ न सर्व्वेत्ति दुराचारः प्रभावं मुशलस्य तत् योषित्कराग्र संस्पर्शे दोषं
वीर्य्यं विशातनं २५ सर्व्वं तस्य बलं भूप दानवस्य दुरात्मनः मुशलस्य च ते प्रोक्तं यदुक्तं तत्समाचर २६
आसन्न मे तद्भवतः पुरस्य पृथिवी पते कुतन्नेन महीभर्त्तं निश्चितः किं भवान्यथा २७ इत्युक्तातु गते
तस्मिन् पुरं गत्वा महीपतिः मन्त्रयामास मन्त्रज्ञैः पुर मध्ये तु मन्त्रिभिः २८ यथा श्रुतमशेषन्तत्।
कथयामास मन्त्रिणां मुशलस्य प्रभावन्तु वीर्य्य शातन मेव च २९ तं मन्त्रं क्रियमाणान्तु मन्त्रिभि-
स्तेन भूभृता तत्पार्श्ववर्त्तिनी कन्या शुश्राव च मुदावती ३० ततः कतिपयाहे तु तां कन्यां वयसा-
न्वितां जहाराशु पवनो दैत्यः कुजृम्भः रसातले ह्यतां ३१ ततः श्रुत्वा महीपालः क्रोधपर्य्याकुले-
क्षणः पुत्रावुवाच त्वरितं गच्छतं वनकोविदौ ३२ निर्विन्ध्यायास्तटे गर्त्ते स्तेन गत्वा रसातलं सह-
न्यतां योऽपहर्त्ता मुदावत्याः सुदुर्मतिः ३३ मार्कण्डेय उवाच ततस्तौ गन्तुतो प्राप्य तं गर्त्तं तत्पदानु

२५०

मार्कण्डे

(कि)

गौ युयुधाते कुम्भेन स्वसैन्येनाति कोपितौ ३४ ततः परिघ निस्त्रिंश शक्ति शूल परश्वधैः वाणै
श्चाविरतं युद्धं तयोरासीत सुदारुणं ३५ ततो माया बलवत्ता तेन दैत्येन तावुभौ राजपुत्रौ रणे बद्धौ नि
हतौ शेष सैनिकौ ३६ तत श्रुत्वा स महीपालः प्राहेदं सर्व्व सैनिकान् बद्ध पुत्रः परामार्त्ति मुपेतो मुनि
सत्तम ३७ यस्तौ निहत्य दैतेयं मोच यिष्यति मे सुतौ तस्याहं सं प्रदास्यामि तामेवायत लोचनां ॥३८॥
इत्येवं घोषयामास्य स राजा स्वपुरे तदा निराशः पुत्र तनया बन्ध मोक्षाय वै मुने ३९ ततः शुश्राववत्स
प्री भलन्दन सुतो हितत् आयोज्य मारां बलवान् कृतास्त्रः शौर्य्य संयुतः ४० स चागम्याभिवाद्यैनं
प्राह पार्थिव सत्तमं विनयावनतो भूत्वा पितु र्मित्र मनुत्तमं ४१ आज्ञापयाऽस्मा भेव तनयौ मोचयामि
ते तेनैव तेजसा हत्वा री दैत्यं तनया न्वितं ४२ मार्कण्डेय उवाच ततं मुदा परिष्वज्य प्रिय सख्युः स्यात्म
जं वात्सल्या लिलि ले सिरवेत्र त्याह स पार्थिवः ४३ स्थाने स्था स्यति मे वत्स यत्वेवं कुरुते विधिं वत्से
तत्क्रियतामा शुद्युत्साहि मनस्तव ४४ मार्कण्डेय उवाच ततः स खड्गः सधनु र्बद्ध गोधाङ्गुलि त्रवा
न् जगाम वीरः पातालं तेन गर्त्तेन सत्वरः ४५ ततो ज्यास्वन मत्युग्रं स चक्रे पार्थिवात्मजः येन पाताल
मखिल मासीदा पूरितान्तरं ४६ ततो ज्यास्वन माकर्ण्य कुजृम्भो दानवेश्वरः आजगामाति कोपेन
स्व सैन्य परि वारितः ४७ ततो युद्ध मभूत्तस्य तेन पार्थिव सूनुना ससैन्यस्य ससैन्येन बलिनो बलशा
लिना ४८ दिनानि त्रीणि स यदा योधितस्तेन दानवः ततः कोप परीतात्मा मुशलाय भ्यधावत ॥
४९ गन्धै र्माल्यैस्तथा धूपैः पूज्यमानः सतिष्ठति अन्तः पुरे महाभाग प्रजापति विनिर्मितः ५० ततो
विज्ञात मुशल प्रभावा सा मुदावती पस्पर्श मुशल श्रेष्ठ मति नम्र शिरोऽधरा ५१ पुनर्यावत्त मग्रहा
ति मुशलं तं महासुरः तावत्सा वन्दन व्याजात् पस्पर्शानेकशः शुभा ५२ ततः स गत्वा युयुधे
मुशलेनासुरेश्वरः व्यर्थो मुशल पातास्ते सं जज्ञुस्ते युधात्युधु ५३ परमास्त्रे तु निर्वीर्य्ये सोनन्दे सु
पाले मुने अस्त्रैः शस्त्रै श्च दैत्य यः सोऽयुध्य तरणोऽरिणा ५४ शस्त्रा स्त्रैर्न समस्त स्य राजपुत्रस्य सो

ऽसुरः मुशलेन जलन्तस्य तच्च कुध्या निराहतं ५५ ततः मर्ब्बाजित्य स भूप सूनु रवर्ग्गाणि शस्त्राणि च दान।
वस्य चकार सद्यो विरथं ततश्च स चर्म्मखड्गः पुनरप्यधावत् ५६ तमापतन्तं रभसा ऽसुराणां विसृष्टकोप
पेत्रिदशेन्द्र शत्रु शस्त्रेण वन्हे र्भुवि राजपुत्रो जघान कालानलसुप्रभेन ५७ स पावकास्त्रेण हृदि क्षतो।
भृशं तत्याज देहं त्रिदशारिरात्मनः बभूव सद्यश्च महोरगाणां रसातलान्तेषु महानथोत्सवः ५८ ततो
ऽपतत् पुष्पवृष्टिर्महीपालसुतोपरि जगुर्गन्धर्व्व पतयो देववाद्यानि सस्वनुः ५९ सचापि राजपुत्रस्तं
हत्वा तौ नृपतेः सुतौ मोचयामास तन्वङ्गीं ताञ्च कन्यां मुदावतीं ६० तज्ज्ञापि मुशलं तस्मिन् कुजृम्भे
विनिपातिते जग्राह नागाधिपतिरनन्तः शेषसंज्ञितः ६१ तस्याश्च परितुष्टो ऽसौ शेषः सर्व्वोरगेश्वरः सुरा
वत्या मुदाध्यातमनो वृत्तिस्तपोधनः ६२ सुनन्द मुशलस्पर्शो यच्चकार पुनः पुनः योषित् करतलस्पर्श
प्रभाव ज्ञाति शोभना ६३ सुदावत्यास्ततो नाम नागराजस्तदा करोत् सुनन्दामिति सानन्दं सोनन्दं गुण
जं द्विज ६४ सचापि राजपुत्रस्तां भ्रातृभ्यां सहितां पितुः समीपमानिनायाशु प्रणिपत्याह चेवतं ६५
श्चानीतौ तनयौ तात तथैवेयं मुदावती तवाज्ञया मया न्यद्यत् कर्त्तव्यं तत्समादिश ६६ मार्कण्डेय उवाच
ततः प्रहर्षसम्पूर्ण हृदयः स महीपतिः साधु साध्विति तथा होश्चैर्व्वत्सवत्सेति शोभनं ६७ सभाजितो
ऽस्मि त्रिदशैर्व्वत्साहं कारणो स्तिभिः त्वं यामाता च यत्स्वातो यश्चारिर्व्विनिपातितः ६८ आगतान्यस
तान्यत्रयत्नापत्यानि मे पुनः तत्कृताणाद्य ग्रस्ते ऽन्हि पाणिमस्या मयोदितं ६९ त्वं राजपुत्र चार्व्वङ्ग्याः
कन्या या दुहितुर्मम मुदावत्या सुरायुक्तः सत्यवाक्यं कुरुष्व मां ७० राजपुत्र उवाच तात स्याज्ञामया
कार्य्या यद्ब्रवीषि करोमि तत् त्वमेव तात जानीषे ने दाता विकत्ता वयं ७१ मार्कण्डेय उवाच ततस्तयोः
सराजेन्द्र श्चक्रे वैवाहिकं क्रमं मुदावत्याश्च दुहितुर्भनन्दनसुतस्य वै ७२ ततः सहतयारेमे वत्सश्रीर्नवयौ
वनः रम्यणीयेषु देशेषु प्रासादशिखरेषु च ७३ कालेन गच्छता वृद्धः पितातस्य भनन्दनः वनं जगाम।
वत्सश्रीः सच भूव महीपतिः ७४ इयाज यज्ञान् सततं प्रजा धर्म्मेण पालयन् पुत्रवत् पाल्यमानास्तु प्रजा

(६)

مارکنڈے پران

नदस्तु व्याल दुर्वृत्त भय मासीन्न कस्यचित् ॥
स्तेन महात्मना ७५ वहस्तु विषये तस्य न चाभूद्वर्ण सङ्करः
नोप सर्ग भय ञ्चैव तस्मिन् शासति भूपतौ ७६ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे भलन्दन वत्सप्री चरित्तं नाम ११७
मार्कण्डेय उवाच तस्य तस्यां सुनन्दायां पुत्रा द्वादश जज्ञिरे प्रांशुः प्रवीरः शूरश्च सुचक्रो विक्रमः क्रमः
१ बली बलाक श्चण्ड श्च प्रचण्ड श्च सुविक्रमः स्वरूप श्च महाभागाः सर्व्वे संग्राम जित्तमाः २ तेषां
ज्येष्ठो महा वीर्य्यः प्रांशुरासीन्नराधिपः इतरे भृत्य वत्तस्य व भूवुर्व्वश वर्त्तिनः ३ तस्य यज्ञे द्विजत्यक्तो
रनैकैर्द्रव्य राशिभिः न्यून वर्णा विसृष्टे च सत्य नाम्ना वसुन्धरा ४ सम्यक् पालयत स्तस्य प्रजाः पुत्रानि-
वौरसान् यो ऽभूद्धन चयः कोशो तेन निष्पादिता स्तु ये ५ क्रतवः शत साहस्रा स्तेषां संख्या न विद्यते ॥
अयुता युत कोटी भिर्न च पद्मादि भिर्मुने ६ प्रजाति स्तस्य पुत्रो ऽभूद्यस्य यज्ञेषु शत क्रतुः श्लाघ्य त्वमि-
मतुलां यत्र भागैः सुरैः सह ७ दानवानां सुवीर्य्याणां जघान न बली नैव वलञ्च वलिनां श्रेष्ठो नभश्च
सुर सत्तमे ८ अन्या श्च सुमहा वीर्य्या नाजघानामर द्विषः प्रजाते स्तनयाः पञ्च खनित्र प्रमुखा मुने ९
तेषां खनित्रो राजा भूत् प्रख्यातो निज विक्रमैः सुशान्तः सत्यवाक् शूरः सर्व्व प्राणि हिते रतः ॥ १० ॥
स्व धर्म्मा भिरतो नित्यं वृद्ध सेवी बहु श्रुतः वाग्मी विनय संपन्नः कृत्तास्त्रो ऽप्य विकत्थनः ११ सर्व्व लो-
क प्रियो नित्य मुवाचेत दहर्निशं नन्दन्तु सर्व्व भूतानि स्निह्यन्तु विजने ष्वपि १२ स्वस्त्य स्तु सर्व्व भूतेषु
निरातङ्का नि सन्तु च माव्याधिर स्तु भूतानामाधयो न भवन्तु च १३ मैत्रीम शेष भूतानि पुष्यन्तु सक-
ले जने शिव मस्तु द्विजाती नां प्रीतिर स्तु परस्परं १४ समृद्धिः सर्व्व वर्णानां सिद्धिरस्तु च कर्मणां ते-
लोकाः सर्व्व भूतेषु शिवा वो ऽस्तु सदा मतिः १५ यथात्मनि तथा पुत्रे हित मिच्छ थ सर्व्वदा तथा समस्त
भूतेषु वर्त्त ध्वे हित वुद्धयः १६ एतद्वो हित मत्यन्तं को वा कस्या परा ध्यते यत्त करोत्य हितं किञ्चित कस्य
चिन्मूढ मानसः १७ तं समभ्येति तन्न्यूनं कर्त्त गामि फलं यतः इति मत्वा समस्तेषु भो लोकाः कृत्त बु-
द्धयः १८ सन्तु मा लौकिकं पापं लोकाः प्राप्स्यथ वैबुधाः यो मे ऽद्य स्निह्यते तस्य शिव मस्तु सदा भुवि

२५३

यस्य मां हेति तेषां ॥ स्मिन् सोऽपि भद्राणि पश्यतु सर्वे स्वरूप: पुत्रो ऽभूत एव निः॥ भूपते: २० समस्त गुण सम्पन्न: श्रीमानञ्चले सरा: तेन ते भ्रातर: प्रीत्या पृथग्राज्येषु योजिता: २१ स्व च न्व पृथिवी मेतां बुभुजे सागराम्बरां प्राच्यां तेन कृत: शौरिर्दक्षिणाया सुदा वसु: २२ दिशि प्रतीच्यां सुनय उत्तरस्यां महारथ: तेषां तस्य च भूपस्य पृथक् कोशा: पुरोहिता: २३ बभूवु सुनय श्चैव नान्वि॥ गता: शौरेः र्षि कुलोद्भूत: पुरो नाम वै द्विज: २४ उदावसो: कुशावर्त्तो गौतमान्वयजो भवत् काश्यप: प्रमतिर्नाम सुनयस्य पुरोहित: २५ महारथस्य वाशिष्ठ: पुरोधा ऽभून्महीभृत: बुभुजुस्ते स्वराज्यानि चत्वारोऽपि नराधिपा: २६ खनित्र श्चाधिपत्येनान शेष वसुधाधिप: तेषु भ्रातृष्व शेषेषु खनित्र: स महीपति: २७ प्रजासु च समस्तासु पुत्रेष्विव सदा हित: एकदा मन्त्रिणा शौरि: स प्रोक्तो विजनवेदिना २८ विविक्ते पृथिवी पाल किञ्चिद्द क्तव्य मस्ति न: यस्येयं पृथिवी कृत्स्ना यस्य भूपा वशानुगा: २९ स राजा तस्य पुत्रश्च तत्पौत्रा श्चान्वय कृत: इतरे भ्रातरस्तस्य प्राकल्प विधया धिया: ३० तत्पुत्र श्चाल्पकस्तस्मात् तत्पौत्रा श्चाल्पका स्थिका: कालेन ह्रास मासाद्य पुरुषात् पुरुषान्तरं ३१ कृष्योपजीविनो भूप भवन्तीति तदन्वया: नोद्धारं कुरुते भ्राता भ्रातृस्नेह बलात्परा: ३२ स्नेहक: पृथिवी पाल परयोर्भ्रातृपुत्रयो: तत्पुत्रयो: परतरा मतिर्भवति पार्थिव ३३ तत्पुत्र: केन कार्य्येण प्रीतियुक्तो भविष्यति अथवा येन तेनैव सन्तोषं कुरुते नृप: ३४ क्रियते तत् किमर्थन्तु नृपे नैन्त्व परिग्रह: भुज्यते सकलं राज्यं मया ते मन्त्रिणा सता ३५ तत् किं सुरवा क्षारयसे सन्तोषं कुरुते यदि कार्य्यं निष्पादकं राज्यं करणं कर्त्तुरिष्यते ३६ राज्य लुब्ध श्च ते कार्य्ये त्वं कर्त्ता करणं वयं सोऽस्माभि: करणे राज्यं पितृपैतामहं कुरु फलप्रभावि ष्याम: परलोके न ते वयं ३७ राजोवाच ज्येष्ठो राजा महीपाल वयन्त स्यानुजायत: तत: स भुंक्ते पृथिवीं वयन्त्वाल्प वसुन्धरां ३८ वयन्तु भ्रातर: पञ्च पृथ्वी चैका महामते अतोऽस्या: पृथगैश्वर्य्यं कथं कृत्स्नं भविष्यति ३९ विप्रश्चैनमुवाच एवमेतद्भवांस्तत्र यच्चैका वसुधा नृप तांत्वमेवाभिपद्य स्वज्येष्ठ

शास्तु महीं भवान् ४० सर्व्वाधिपत्यः सर्व्वेभ्यो भवत्व मखिलेश्वरः यतन्ते च यथा ऽहन्ते तेषामाहित ॥
मन्त्रिणः ४१ राजोवाच ज्येष्ठो राजा यथा प्रीत्या भजते ऽस्मान् सुतानिव कथं तस्य करिष्यामि मम
त्वं जगती गतं ४२ विश्ववेद्युवाच राज्य स्थितः पूज्यथा ज्येष्ठो भूपार्हणैर्नवैः कनिष्ठ ज्येष्ठता कथं ।
राज्यं प्रार्थयतो नृणां ४३ मार्कण्डेय उवाच तथेति च प्रतिज्ञाते भूभुजा तेन सत्तम विश्ववेदी ततो ।
मन्त्री तद्भ्रात्हननयद्वशं ४४ तेषां पुरोहितो श्चैव आत्मनः शान्तिकादिषु नियोजयामास ततः खनित्र
स्याभिचारके ४५ विभेद तस्य निभृतान् साम दानादिभिस्तथा चक्रे च परमो द्योगं निजराड्प्रवाधने ॥
४६ आभिचारिकमत्युग्रमहन्यहानि कुर्वतां पुरोधसां चतुर्णाञ्च जज्ञे कृत्या चतुष्टयं ४७ विकरालं म-
हावक्त्रमतिभीषणदर्शनं समुद्यत महा शूलं प्रभूत मति दारुणं ४८ ततस्तदा गतन्तत्र खनित्रो यत्र
पार्थिवः निरस्त ञ्चाप्य दुष्टस्य तस्य पुण्यचयेन तत् ४९ कृत्या चतुष्टयन्तेषु निपपात दुरात्मसु पुरो-
हितेषु भूपानां तथा वै विश्ववेदिनि ५० ततो निहन्त्या निर्दग्धाः कृत्यया ते पुरोहिताः विश्ववेदी तथा ।
मन्त्री सभ्रात्दुष्टमन्त्रदः ५१ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे खनित्र चरित्रे ११८ मार्कण्डेय उवाच ततः
समस्त लोकस्य विस्मयः सो ऽभवन्महान् यदेक काले न शुक्ले पृथक् पुरनिवासिनः १ ततः शुश्राव निधनं
यातान् भ्रात्त पुरोहितान् मन्त्रिणञ्च तथा भ्रातुर्दग्धंतं विश्ववेदिनं २ किमेतदिति सो ऽतीव विस्मितो
मुनिसत्तम खनित्रो भून्महाराजो ना जानात तच्च कारणं ३ ततो वशिष्ठं पप्रच्छ स राजा गृहमागतं यत्का-
रणं विने शुक्ते भ्रात्त मन्त्रि पुरोहिताः ४ तेन पृष्टस्तदा प्राह यथा वृत्तं महा मुनिः यच्छौरि मन्त्रिणा प्रोक्तं
यच्च शौरि रुवाचतं ५ यथा चानुष्ठितन्ते न भ्रात्हणां भेदकारिवै मन्त्रिणा तेन दुष्टेन यच्चक्रुश्च पुरोहिताः
६ यन्निमित्तं विने शुक्ते अपापस्यापकारिणः पुरोहितास्तस्य राज्ञः शान्त्रावयिदया पर ७ स तच्छ्रुत्वा त
तो राजा हा हतो ऽस्मीति वै वदन् निनिन्दात्मानमत्यर्थं वशिष्ठ स्याग्रतो द्विज ८ राजोवाच धिङ्मामः
पुण्यसंस्थानमल्पभाग्यमशोभनं देवदोषकृतं पापं सर्व्वलोक विगर्हितं ९ तन्निमित्तं विनष्टं यत्त भ्रात्-

या चतुष्टयं मत्तः कोऽन्यः पापतरो भविष्यति कुमानृ भुवि १० नाभविष्यं यदि त्वमानह मत्र महीतले॥
ततस्ते न विनश्येयुर्मम भ्रातृ पुरोहिताः ११ धिग्राज्यं धिक् च मे जन्म भूभुजो महतां कुले कारणं त्वंग-
तोयोऽहं विनाशस्य द्विजन्मनां १२ कुर्वन्तः स्वामिनोऽर्थे भ्रातृणां मम याजकाः नाशं ययुर्नेदुष्टा
त्तदुष्टोऽहं नाश कारणं १३ किं करोमि क्व गच्छामि नान्यो मत्तोऽस्ति पापकृत् पृथिव्यामस्ति हेतुत्वं
द्विजनाशस्य योगतः १४ इत्थं सुदुःखितहृदयः खनित्रः पृथिवी पतिः वनं यियासुः पुत्रस्य कृतवान
भिषेचनं १५ अभिषिंच्य सुतं राज्ये क्षुप संज्ञं मही पतिः भार्य्याभिस्तिसृभिः सार्द्धं तपसे स वनं ययौ॥
१६ तत्र गत्वा तपस्तेपे वानप्रस्थ विधान वित् शतानि त्रीणि वर्षाणां सार्द्धानि नृप सत्तम १७ तपसा
क्षीण देहस्तु राजवर्य्यो द्विजोत्तम निगृह्य सर्व्व श्रोतांसि तत्याज असून् वनचरः १८ ततः सुरायान
ययौ लोकान् सर्व्व कामदुहोऽक्षयान् अश्वमेधादिभिर्यज्ञैरवाप्या ये नराधिपैः १९ भार्य्याश्च तस्य
तास्तिस्त्रः समन्ते नैव तत्यजुः प्राणान् चापुः समा लोकं तेनैव सुमहात्मना २० खनित्र चरितं
श्रुतं कल्मष नाशनं पठतश्च महाभाग क्षुपस्यातो निशामय २१ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे ख-
नित्र चरितं समाप्तं ११९ मार्कण्डेय उवाच क्षुपः खनित्र पुत्रस्तु प्राप्य राज्यं यथा पिता तथैव पा-
लयामास प्रजा धर्मेण रञ्जयन् १ स दानशीलो यष्टा च यज्ञानाम् वनीपतिः समः शत्रौ च मित्रे च व्यव-
हारादिवर्त्मनि २ एकदा स मही पालो निजस्थान गतो मुने सूतैरुक्तो यथा पूर्व्वं क्षुपो राजा तथाऽभ-
वत् ३ ब्रह्मणस्तनयः पूर्व्वं क्षुपोऽभूत् पृथिवी पतिः यादृक् चरितमस्यासीत्तादृक् तस्यैव चेष्टितं॥४॥
राजोवाच श्रोतुमिच्छामि चरितं क्षुपस्य सुमहात्मनः यदि तादृक्क्षया शक्यं चेष्टितुं तत्करोम्यहं ५
सूता ऊचुः स चकार करान् भूप राजा गो ब्राह्मणान् पुरा षष्ठांशेन कृता चोर्व्या मिष्टिस्तेन महात्मना
६ राजोवाच तेषां महात्मनां राज्ञां कोऽनुयास्यति मद्विधः तथापुत्कृष्ट चेष्टानां चेष्टा सूच्यमवान
भवेत् ७ तत् श्रूयतां प्रतिज्ञाया सांप्रतं क्रियते मया क्षुपस्यानुकरिष्यामि महाराजस्य चेष्टितं॥ ८॥

त्रींस्त्रीन यज्ञान् करिष्यामि शस्यापाते गतागते   पृथिव्याञ्च तुरगाां यां प्रतिज्ञेयं कृता मया ॥ ९ ॥
यज्ज्व गोब्राह्मणाः पूर्व्वमददन् भूभृते करं   तमेव प्रति दास्यामि ब्राह्मणानां तथा गवां ११ मार्कं-
ण्डेय उवाच   इति प्रतिज्ञाय वचः सुपस्तत्वात्तवांस्तथा   शस्यापाते स यज्ञांस्त्रीनयजद्यजतांवरः॥
११ गोब्राह्मणाः पुरा राज्ञा मदद्यच्चैव करं   तावत्तं स्वयमदाहित्तमन्थको ब्राह्मणाय सः १२ तस्य
पुत्रोऽभवद्वीरः प्रमथायाम निन्दितः   तस्य प्रताप शौर्याभ्यां कृता वश्या मही भृतः १३ तस्यापि
नन्दिनी नाम वैदर्भी दयिताऽभवत्   विविंशं तनयं तस्यां जनयामास स प्रभुः १४ विविंशे शासति
महीं महीपाले महौजसि   महीतलमभूद्व्याप्तं निरन्तरं तथा नरैः १५ ववर्ष काले पर्जन्यो मही शस्यव-
तीतथा   सुफलानि च शस्यानि रसवन्ति फलानि च १६ रसाः पुष्टिकरा ह्यासन् पुष्टिर्नोन्मादकारिणी
नवित्तनिचयान्नराणां प्रभूता मदहेतवः १७ तस्यातापेन रिपवो भयमापुर्महामुने   स्वास्थ्यं जनः सु
हृद्गोमुदमिच्छन्ति पौरिकाः १८ इष्ट्वा स यज्ञान् सुबहून् सम्यक् सम्पाल्य मेदिनीं   संग्रामे निधनं
प्राप्य स्वर्गलोकमितो गतः १९ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे विविंशचरितं समाप्तं १२० मार्कण्डेय उवा-
च   तस्य पुत्रः खनीनेत्रो महाबलपराक्रमः   यस्य यज्ञेष्व गायन्त गन्धर्व्वा विस्मयान्विताः १ खनीनेत्र स-
मो नान्यो भुवि यज्वा भविष्यति   तेन यज्ञायुते पूर्णे दत्ता पृथ्वी ससागरा २ दत्वा च सकलां पृथ्वीं ब्राह्मणा-
नां महात्मनां   तपसा द्रव्यमासाद्य मोचयत साधिते नयः ३ यत्त च प्राप्य वित्तं हि मतुलां दाद सत्तमात्
जगृहुर्ब्राह्मणा विप्र नान्यराज्ञः प्रतिग्रहं ४ सप्तयष्टि सहस्राणि सप्तयष्टि शतानि च   सप्तयष्टि श्चयोय-
ज्ञानयजद्भूरिदक्षिणान् ५ अपुत्रः स महीपालो मृगयामुपचक्रमे   पुत्रार्थं पितृयज्ञाय मांसकामो महा
मुने ६ अश्वारूढो विना सैन्यमेक एव महावने   बद्ध गोधाङ्गुलित्राणो बाणखड्गधनुर्धरः ७ ते वाह य-
न्ते तुरगमन्यतो गहनाद्वनात्   विनिष्क्रम्य मृगः प्राह मां हत्वाभिमतं कुरु ८ राजोवाच   अन्ये मृगाः
पलायन्ते महाभीत्या विलोक्य मां   कथमात्म प्रदानं त्वं मृत्यवे कर्त्तुमिच्छसि ९ मृग उवाच   अपुत्रो

ऽहं महाराज वृथा जन्म प्रयोजनं विचारयन्न पश्यामि प्राणानामिह धारणं १० मार्कण्डेय उवाच ॥
अथाश्येत्य मृगः प्राह तमन्यो वसुधाधिपं मृगस्य तस्य प्रत्यक्ष मलमेतेन पार्थिव ११ घातयस्वेति मां
मांसैर्मम कर्म समाचर यथा कृतार्थता तेस्यान्मम चाप्युपकारितत् १२ पुत्रार्थी त्वं महाराजस्त्वपितृन्यष्टु
मिच्छसि अपुत्रस्यास्य मांसेन लप्स्यसे वाञ्छितं कथं १३ यादृक् कर्म विनिर्व्याच्यं तादृक् द्रव्य मुपाहरेत्
दुर्गन्धैर्न सुगन्धानां गन्धज्ञान विनिर्णयः १४ राजोवाच वैराग्य कारणं प्रोक्तमनेनापुत्रता मम कथ्य
तां प्राणसंत्यागे यत्ते वैराग्य कारणं १५ मृग उवाच वहवो मे सुता भूप वह्व्यो दुहितरस्तथा यच्चिन्ता
दुःख दावाग्नि ज्वाला मध्ये वसाम्यहं १६ सर्व्वे साध्या नरेन्द्रेयं मृगजातिः सुकातरा तेश्च पत्येषु मे चा-
ति ममत्वं तेन दुःखितः १७ मनुष्य सिंह शार्दूल वृकादिभ्यो विभेम्यहं नहीनात् सर्व्वसत्त्वेभ्यः श्वश्वगा-
लादपि प्रभो १८ सोऽहं निमित्तं वन्धूनामिमां शून्यां वसुन्धरां नृसिंहादि भयात् सर्व्वां मिच्छामि सुभृशं
सकृत् १९ हरिणान्यन्येऽपि स्वादन्ति गोऽजाविलुरगादिकाः तांस्तेषां पोषणायाहमिच्छामि निधनं
गतान् २० निष्क्रान्तेषु ततस्तेषु ममापत्येषु वै पृथक् भवन्ति चिन्ताः शतशो ममत्वाहृतचेतसः ॥ २१ ॥
किं कूटपाशं किं वज्रं वागुरां किं सुतो मम प्राप्त श्चरन् वने किंवा नृसिंहादिवशंगतः २२ प्राप्तोऽयमेकः
संप्राप्तास्तेऽवस्थां कीदृशीं मम साम्प्रतं विचरन्तो दैवगताः सुमहावनं २३ दृष्ट्वा प्राप्त समाभ्यास मह-
न्तानात्मजान्नृप ईषदुच्छ्वसितः सेम मिच्छामि रजनीं पुनः २४ प्रभाते दिवसं सेमम स्तमर्केनिशामपि
वाञ्छाम्यहं कदा सेमं सर्व्वकालं भविष्यति २५ एतत्ते कथितं भूप ममोद्वेगस्य कारणं अतः प्रसादं
कुरु मे वाणोऽयं पात्यतां मयि २६ इति दुःखगताविष्टः प्राणानपित्यजानियत् तत्कारणं निबोध त्वं
ब्रुवतो मम पार्थिव २७ असूर्य्या नाम ते लोका यान् गच्छन्त्यात्मघातकाः यज्ञोपयुक्ताः पशवः संप्रया
न्त्युच्छ्रितीः प्रभो २८ अग्निः पशुरभूत पूर्व्वं पशुराशी ज्वलाधिपः भास्वानथोच्छ्रितीः प्राप्तो यज्ञेनि-
ष्ठामुपागतः २९ तन्मे तां कृपां कृत्वा नय मामुच्छ्रितिं नृप आत्मनश्चेप्सितं कामं पुत्रलाभादवा॰

प्यसि ३० पूर्व्वे मृगा उवाच राजेन्द्र नैषहन्तव्यो धन्यो ऽयं सुकृती मृगः बहव स्तनया यस्य हन्तव्यो
ऽहम सन्तति: ३१ उत्तर मृगा उवाच एक देह भवं यस्य दुःखं धन्यः सवे भवान् बहूनि यस्य देहानि त
स्य दुःखान्यनेकधा ३२ एको यदाह मासन्तु प्राक् तदा देह जं मम दुःखमासीन्मम त्वे तु भार्य्या यास्त
द भूद्विधा ३३ यदा जातान्य पत्यानि तदा यावन्ति तानि वै तावच्छरीर भूमीनि मम दुःखान्यथा भवन् ३४
न कृतार्थो भवान् यस्य नास्ति दुःखाय सम्भवः इह दुःखाय मत्सूतिः परत्रे च विरोधिनी ३५ यतोऽस्मत्
पोषणार्थ मपत्यानां करोमि तत् चिन्तया मि च सम्भूति स्तेनमे नरके ध्रुवा ३६ राजो वाच नवेद्मि किंसन्त
ति मान् धन्यो ऽपुत्रो ऽत्र किं मृग पुत्रार्थ श्चाय मारम्भो मम दोलायते मनः ३७ दुःखाय सन्ततिः सत्य
मे हिकामुष्मिकाय तत् तथाप्यनृणवान् यान्ति नराणानीति श्रुतं मया ३८ सो ऽहंयतिष्ये पुत्रार्थ मृते
प्राणिवधं मृग तपसैव प्रचण्डेन यथा पूर्व्वे मही पतिः ३९ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे खनीनेत्र
चरितं नाम १२१ मार्कण्डेय उवाच ततः सन्नृपति र्गत्वा गोमतीं पाप नाशिनीं तत्र तुष्टाव नियतो
भूत्वा देवं पुरन्दरं १ तप्य मानस्त पश्चोग्रंयत वाक्काय मानसः तुष्टाव प्रयतः शक्रम पत्यार्थे मही-
पतिः २ तस्य स्तोत्रेण तपसा भक्त्या चापि सुरेश्वरः तुतोष भगवानिन्द्रः प्राह चैनं महामुने ॥ ३ ॥
अनेन तपसा भक्त्या स्तोत्रेणोच्चारितेनच परितुष्टो ऽस्मि ते भूप व्रियतां भवतावरः ४ ॥ राजो वाच ॥
अपुत्रस्य सुतो मे ऽस्तु सर्व्व शस्त्र भृतांवरः सदा चाव्याहतै श्वर्य्यो धर्म्म कृद्दर्श वित्त कृती ५ मार्कण्डेय
उवाच तथेति चोक्तः शक्रेण राजा प्राप्त मनोरथः प्रजाः पालयितुं भूप आजगाम निजंपुरं ६ तत्रास्य
कुर्व्वतो यज्ञं सम्यक् पालयतः प्रजाः अजायत सुतो विप्र तदा शक्र प्रसादतः ७ तस्य नाम पिता
चक्रे बलाश्व इति भूपतिः अस्त्र ग्रामम शेषञ्च ग्राहयामास तं सुतं ८ पितर्य्युपरते विप्र सो ऽधि-
राज्ये स्थितो नृपः स बलाश्वो वशं निन्ये भुवि सर्व्वमही क्षितः ९ करञ्च दापयामास सार ग्रहणा पू-
र्व्वकं स सर्व्व भूमि पान् राजा पालयामास च प्रजाः १० अथाखिल नरेन्द्रा स्ते दायादा स्तस्य दुर्मदाः॥

न चाभ्युत्थाय सततं ते चास्मै प्रददुः करान् ११ व्युत्थिताः स्वेषु राष्ट्रेषु न सन्तोष्य पराल्ततः सुवं तस्य।
नरेन्द्रस्य जगृहुस्ते नराधिपाः १२ स गृहीत्वास्य के राज्यं पृथिवीं गोवलान्मुने तस्थौ स्वनगरे भूपे विरो
धो वहुभिः कृतः १३ समेत्य सु महावीर्य्याः स साधन वला स्ततः रुरुधुस्ते मही पालं पुरे तत्र नरेश्वराः
१४ पुररोधेन ते नाथ कुपितः स मही पतिः स्वल्प कोशो ऽल्प दण्ड श्च वैक्लव्यं परमं गतः १५ अपश्य
मानः शरणं सवलो द्विजसत्तम करौ मुखाग्रतः कृत्वा निशश्वासार्त्त मानसः १६ ततो ऽस्य हस्त।
विरदा न्मुखानिल समाहताः निजग्मुः शत्रु योधार थनागतुरङ्ग माः १७ ततः संगीन तत्सर्व्वं।
नगरं तस्य भूपतेः व्याप्त मासीद्वलौघेन सारेणाति वलान्मुने १८ अथ सो ऽतिवलौघेन महता तेन
सम्वृतः निर्गम्य नगरात्तस्मात्तान् विजिग्ये नराधिपः १९ जित्वा च वश मानीय चकार करदान् पुनः॥
यथा पूर्व्वं महाभाग महाभागो नरेश्वरः २० धुतयोः करयोर्जज्ञे यतस्तस्यारि दाहदं वलं करन्धम।
स्तस्मात् स वलाश्वो ऽभिधीयते २१ स धर्म्मात्मा महात्मा च समैत्रः सर्व्व जन्तुषु करन्धमो ऽभवद्
पश्चि सु लोकेसु विश्रुतः २२ सम्प्राप्तस्य परामार्त्तिं ददावरि विनाशनं वलन्धर्म्मेणा चाक्षिप्त मभ्युपे-
त्य स्वयं नृपं २३ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे करन्धम चरितं समाप्तं १२२ मार्कण्डेय उवाच वीर्य्यच-
न्द्रसुता सुभ्रूर्वीरा नाम शुभव्रता स्वयम्वरे सा जगृहे महाराजं करन्धमं १ तस्यां पुत्रं स राजेन्द्रो जनया
मास वीर्य्यवान् अवीक्षित मिति ख्याति सुपैतं जगतीतले २ जाते तस्मिन् सुते राजा स दैवज्ञान पृच्छ-
त कच्चित् प्रशस्त नक्षत्रे शस्त लग्ने सुतो मम ३ कच्चिद्वालो कितं जन्म मम पुत्रस्य शोभनं ग्रहैः क-
च्चिन्न दुष्टानां ग्रहाणां दृक्पथं गतं ४ इत्युक्ता स्तेन दैवज्ञास्त मूचुर्न्नृपतिं ततः प्रशस्ते सुहूर्त्ते नक्षत्रे लग्ने
चैव सुतस्तव ५ समुत्पन्नो महावीर्य्यो महाभागो महावलः भविष्यति महाराज महाराजस्तवात्मजः
६ अवेक्षते मैरेवानंगुरुः शुक्र श्च सप्तमः सोमस्तुर्य्यस्तनयं तवैनं समवेक्षत ७ उपान्त संस्थित श्चैव।
सोम पुत्रो ऽप्यवेक्षत नावेक्षन्ते सवितान भौमोन शनैश्चरः ८ तव पुत्रं महाराज धन्यो ऽयं तनयस्तव॥

सर्व्वे कल्याण सम्पत्ति समं वै तौ भविष्यति ९ मार्कण्डेय उवाच इति दैवज्ञ वचनं निशम्य वसुधाधिप: हर्ष
पूर्ण्णमना: प्राह निज स्थान गतस्तदा १० अवेक्षन्ते न देवानां गुरु: सोमसुतो बुध: नावेक्षते न चादित्यो नार्क
सूनुर्न भूमिज: ११ अवेक्षतेतिय त्प्रोक्तं भवद्भिर्वहुशो वच: अवीक्षितेति तेनास्य ख्यातं नाम भविष्यति
१२ मार्कण्डेय उवाच अवीक्षित: सुतस्तस्य वेद वेदाङ्ग पारग: अस्त्रग्रामम शेषं स कण्व पुत्रादथाग्रही
तु १३ सदृश्य गाति क्षियजो देवानां पार्थिवात्मज: वुद्ध्या वाचस्पतिं कान्त्या शशाङ्कं तेजसा रविं ॥ १४ ॥
धैर्य्येणाब्धिं तथा क्षीं च सहिष्णुत्वेन वीर्य्यवान् शौर्य्येणान समस्तस्य कश्चिदासीन्महात्मन: १५ स्वय
म्बरे तं ज गृहे हेम धर्म्मात्मजा वरा सुदेव तनया गौरी सुभद्रा वलिन: सुता १६ लीलावती वीरसुता वीरभद्र
सुता निभा भीमात्मजा मान्यवती दम्भ पुत्री कुमुद्वती १७ याश्चैवनाभिनन्दन्ति स्वयम्वर कृतक्षणा: ॥
ताश्चापि सवला हीरो जग्राह नृपते: सुत: १८ निराकृत्य नृपान् सर्व्वांस्तासां पितृ कुलानि च स्वकं हि
वीर्य्य माश्रित्य वलवान् सवलोद्धत: १९ एकदातु विशालस्य वैदिशाधिपते: सुतां वैशालिनीं ससुदतीं
स्वयम्वर कृतक्षणां २० परिभूयाखिलान् भूपान् स्वेच्छया न हृतस्तया वलाज्जग्राह विप्रर्षे यशान्त्या
वलगर्व्वित: २१ ततस्ते भू भृत: सर्व्वे वहुशस्तेन मानिना निराकृता: सुनिर्व्विण्णा प्रोचुरन्योन्य माकुला:
२२ समस्तां ललनामेतामेकस्माद्वल शालिनां वहूनामेक वर्णानां जन्म धिग्वो सतो भृतां २३ क्षत्रियो
य: सतत्राणां वध्यमानस्य दुर्म्मदै: करोति तस्य तन्नाम कथं वान्येहि विभ्रति २४ आत्मनोऽपि स तत्रा
णं दुष्टा दस्मात् कुर्व्वतां भवतां क्षत्रिय कुले जातानां की दृशी मति: २५ उच्चार्य्यते स्तुतिश्चान्च सूत
मागध वन्दिभि: मा सत्या सा हथा वीरा भवत्वरि विनाशनात् २६ [illegible]
गन्धैर्: पौरुष्या शालिनां: सर्व्वे विशिष्ट कुलसम्भवा: २७ विभेति कोन समरात् [illegible]
विचिन्त्यै तन्न हातव्यं पौरुषं शस्त्र वृत्तिभि: २८ एतान्नि भाष्यते भूपा [illegible] पूरिता: [illegible]
[illegible] सर्व्वे ससुतस्थु स्वसायुधा: २९ केचिद्रथान् [illegible] केचिन्नागांस्तथा [illegible]

४८।

त्त मुपेताः पदातयः ३० इति श्री मार्कण्डेय पुराणे ऽवीक्षित चरिते १२३ मार्कण्डेय उवाच इति संग्राम सञ्जास्ते भूपा भूप सुतास्तथा निराकृताः सुबहुशस्तत्काल ञ्चाप्यवीक्षिताः १ ततो बभूव संग्रा सस्तस्य तैः सह दारुणः एकस्य बहुभि र्भूपैर्भूप पुत्र वरे मुने २ ते ऽसि शक्ति गदा बाण पाणयस्तं सु दुर्मदाः अभिघ्नन्तो युयुधिरे तैः समस्तैरसावपि ३ सत्तान् शरशतैरुग्रैर्विभेद नृप नन्दनः कृतास्त्रो बलवान् बाणैस्ते च तं विभिदुः स्थिरैः ४ कस्य चिच्चिच्छेद बाहु मन्यस्य च शिरोधरं हृदि विव्याध चै- वान्य मन्यं वक्षस्य ताडयत् ५ कस्य चित्खेट कं शिरस्तुरगस्य तथा शिरः तथान्येषान्तथैवाश्वान्नयस्या न्यस्य सारथिं ६ बाणानापततश्चक्रे द्विधा बाणैस्तथा द्विधा चिच्छेदान्यस्य खड्ग ञ्च धनुरन्यस्य लाघ वात् ७ तनुत्रे ऽपहृते तेन न नाशान्यो नृपात्मजः अवीक्षिता हत श्चान्यः पदातिः प्रजहौ रणं ॥ ८ ॥ इत्याकुली कृते तस्मिन् समग्रे राज मण्डले तस्थुः सप्त शता वीराः मरणे कृत निश्चयाः ९ अभि जा- त्य वयः शौर्य्य वीर्य्य लज्जा समन्विताः निर्ज्जिते सकले सैन्ये पलायन परायणे १० तैः समेत्य मही पालैः स तु पुत्रो मही भृतः युयुधे धर्म्म युद्धेन तेन तेनाति कोपितः ११ विच्छिन्न यन्त्र कवचान् स तानपि महाबलः कर्त्तुं व्यवस्थितस्ते च ततः क्रुद्धा महा मुने १२ धर्म्म मुत्सृज्य युयुधुर्युध्यमानेन धर्म्मतः नरेन्द्र पुत्राः प्रस्वेद जल क्लिन्नाननाः समं १३ विव्याध कश्चि द्बाणौघैः कश्चिच्चिच्छेद कार्मुकं ध्वज मस्याप- रो बाणैश्छित्त्वा भूमाव पातयत् १४ जघ्नुरन्ये तथैवाश्वान् बभञ्जु श्चापरे रथं गदापातेनाथ वान्ये वाणैः पृष्ठ मताडयत् १५ छिन्ने धनुषि स क्रोधः स तदा नृपतेः सुतः जग्राहासिं तथा चर्म्म तदप्यन्येन पातितं १६ छिन्नासि चर्म्मा जग्राह स गदां ग दिनां वरः तामप्यन्यः क्षुर प्रेण चिच्छेद कृत हस्तवत् १७ अन्ये शर सहस्रेण शतेनान्ये नराधिपाः विभिदुः कोष्ट की कृत्य धर्म्म युद्ध पराङ्मुखाः १८ स विह्वलः पपात्तो- र्व्यां मैको बहु भिरर्द्दितः राज पुत्रा महा भागा बबन्धुस्ते च तं ततः १९ तम धर्म्मेण ते सर्व्वे गृहीत्वा नृपतेः सुतं विशालेन समं राज्ञा वैदिशं विविशुः पुरं २० हृष्टाः प्रमुदिता वद्धन्नमादाय नृपात्मजं स्वयम्वरा

च सा कन्यान्यस्ता तेन ततः पुरः २१ पुनः पुनश्चापि प्रोक्ता तथापि च पुरोधसा आलम्भतामिति दोषस्ते
राजसुरोचते २२ यदा सा मानिनी काञ्चिन्न ग्राह वरं मुने तदा पप्रच्छ दैवज्ञं विवाहार्थं नरेश्वरः ॥ २३ ॥
विशिष्टतरं ने तस्या विवाहाय दिनं वद श्रेष्ठे तदोत्सवे संजातं युद्धं विद्येप पार्थके २४ मार्कण्डेय उवाच
इति पृष्टो नरेन्द्रेण स दैवज्ञो विमृश्य तत् दुर्मना श्राह विज्ञात धरमार्थो महीपतिं २५ भविष्यन्त्यपरानी॰
ह दिनानि पृथिवी पते प्रशस्त लग्नयुक्तानि शोभनान्यचिरेणाच २६ करिष्यति विवाहार्थं तेषु प्राप्ते
षु मानद श्रलग्ने तेन यत्नार्थं महाविघ्न उपस्थितः २७ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे ऽवीक्षित चरिते १२४
मार्कण्डेय उवाच ततः शुश्राव तं वद्धं तनयं सकरन्धमः तस्य पत्नी तथा वीरा अन्ये चापि महीभृतः॥१॥
तम धर्मेण तनयं वद्धं श्रुत्वा महीपतिः समस्तैः पृथिवी पाले श्चिरन्ध्यो महामुने २ केचिद्नु महीप॰
पाला वध्याः सर्वे महीभृतः येरेकः संयुगे वद्धः समस्तै स्तैरधर्मतः ३ युज्यतां वाहिनी शीघ्रं सूचुरन्ये॰
किमास्यते विशालो वध्यतां दुष्ट स्तत्रये ऽन्ये समागताः ४ अन्ये तथोचुर्धर्मो ऽत्रस्यक्तः पूर्वं महीक्षिते
अन्यायेन वलाद्येन गृहीता तस्य वृञ्छति ५ स्वयम्बरेष्वशेषेषु तेन राजसुतास्तदा खली कृतास्ततः स-
र्वैः समेत्य स वशी कृतः ६ तेषामेतद्वचः श्रुत्वा वीरा वीरप्रजावती वीरगोत्र समुद्भूता वीरपत्नी प्रहर्षि-
ताः ७ उवाच भर्त्तुः प्रत्यक्ष मन्येषाञ्च महीक्षितां भद्रं कृतं भद्रभुजा मम पुत्रेण पार्थिवाः ८ गृहीता
यद्वलात् कन्या जित्वा सर्वे महीक्षितः तदर्थं युध्यमानो ऽयं युद्धशक्तो न धर्मतः ९ तदप्यसत्सुतस्या
जौ मन्ये नापचयप्रदं एतदेव हि पौरुष्यं यद्धर्म्म वशान्नरः १० नीतिं न गणयत्येवं जिघांसुरिव केशरी
स्वयम्वराय विन्यस्ता मम पुत्रेण कन्यकाः ११ वह्वो गृहीता भूपानां पश्यतामति मानिनां क्षत्रिय
कुले जन्म कथाञ्चाहीन सेविता १२ वलादेव समादत्ते क्षत्रियो वलिनां पुरः लोहशृङ्खलवद्धा वानवशं
यान्ति कातराः १३ प्रसह्य कारिणो यान्ति राजानो धर्मशालिनः तद्वलन्दोर्मनस्येनं श्लाघ्यमेवास्य॰
वन्धनं १४ युष्मा कमप्यायुधानामङ्गं मूर्द्धसु पातनं हत्वैव पृथिवीशानां पृथ्वी पुत्रादिकं वसु १५ भार्या

स्तथा क्रूरो धर्मस्था प्यास्तत: प्रजा: ५६ परिपालनीयमखिलं चातुर्वर्ण्यं स्वधर्मत: हन्तव्यादस्यवो म्लेच्छाये चान्ये दुष्ट चेष्टिता: ५७ यष्टव्यं विविधै र्यज्ञै: समाप्त वर दक्षिणै: वाजिमेधादि भिर्भद्रे वर सहस्रे श्च संख्यया ५८ मार्कण्डेय उवाच तं दृष्ट्वा सा ऽन्तरिक्ष स्थं दिव्यस्त्र गनुलेपनं देव दूत मुवाचे दं राज पुत्री ततो मृदु ५९ सत्यं त्व मागत: स्वर्गा द्देव दूतो न संशय: किन्तु भर्त्रा विना पुत्र: सकथं मे भविष्यति ६० अवीक्षित मृते भर्त्ता मम नान्यो ऽत्र जन्मनि भवितेति प्रतिज्ञातं मये त त्सन्निधौ पितु: ६१ सचनेच्छति मां प्रोक्तो मत्पित्रा जनकेन च कारन्धमे नाथ सम्यक् याचित श्च मया तथा ॥ ६२ ॥ देव दूत उवाच किमनेन महाभागे बहुनोक्तेन ते सुत: समुत्पत्स्यति मात्या सौ स्त्व मात्मान मधर्मत: ६३ अत्रैव कानने तिष्ठ तनुं स्त्रीगाञ्च पोषय तप: प्रभावा देतत्ते सर्व्वं साधु भविष्यति ६४ मार्कण्डेय उवाच इत्युक्त्वा देव दूतो ऽसौ यथा गत मगच्छत चकारानु दिनं सुभ्रू: साप्यात्म तनु पोषणं ६५ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे ऽवीक्षित चरिते १२५ मार्कण्डेय उवाच अथ सावीक्षितो माता वीरा वीर प्रजावती पुराये ऽहनि समाहूय प्राह पुत्र मवीक्षितं १ पुत्राह मभ्य नुज्ञाता तव पित्रा महात्मना उपवासं करिष्यामि दुष्करो ऽयं किमिच्छक: २ स चायत्त स्तव पितु स्त्वया साध्यो मयापि च प्रतिज्ञाते त्वया पुत्र ततस्त्वय तास्यहं ३ द्रव्य स्याहं महा कोशात् तव दास्याम्यहं पितु: धनन्ते पितुरायत्त मनुज्ञाता ऽस्मि तेन च ॥ ४ क्लेश साध्यो मदायत्त सहि श्रेयान्भविष्यति साध्यो भवेद्वा यदि ते कश्चिद्बल पराक्रमे ५ मत्ते ऽसाध्यो ह्यन्यथा वा दु:ख साध्यो भविष्यति तत्त्व प्रतिज्ञां कुरुष्व यदि पुत्रा न चैव ते तदेतदहमावाप्स्ये कथ्यतां यन्मतं तव ६ वित्तं मे पितुरायत्तं मामसि त्वं न तत्र वै यन्म च्छरीर निष्पाद्यं तत्करिष्ये त्वयोदितं ७ किमिच्छकं व्रतं मातर्विचिन्ता भव निर्व्यथा राज्ञा पित्रा ऽभ्यनुज्ञातं यदि वित्त श्वरेण मे ८ मार्कण्डेय उवाच तत: सा राज महिषी तद्व्रतं समुपोषिता यथोक्ता सा ऽकरोत पूजां राज राजस्य संयता ॥ ९ ॥ निधीनामप्य शेषाणां निधि पाल गणस्य च लक्ष्म्या श्च परया भक्त्यायत वाक्काय मानसा १० विविक्ते

तु गृहस्थोऽयमथ राजा करन्धमः । आसीन उक्तः सचिवैर्नीति शास्त्र विशारदैः ११ सचिवा ऊचुः राजन्
वयः परिणतन्ते वै न च्छामत्तो मही । एकस्ते तनयोऽवीक्षित्त्यक्त दार परिग्रहः १२ अपुत्रः सचते निधनं
यदा भूप गमिष्यति तदारिपक्षः पृथिवी निश्चितं तव यास्यति १३ वंशक्षयस्ते भविता पितृ पिण्डोद
कक्षयः एतन्महत्ते विघ्नं क्रियाहान्या भविष्यति १४ तस्मात् कुरु तथा भूप यथा ते तनयः पुनः करोति
सततं बुद्धिं पितृणामुपकारिणीं १५ मार्कण्डेय उवाच एतस्मिन्नन्तरे शब्दं शुश्राव जगती पतिः ॥
पुरोहितस्य वीराया गदतो ह्यर्थिनं प्रति १६ कः किमिच्छति दुःसाध्यं कस्य किं साध्यतामिति करन्धम
स्य महिषी किमिच्छक मुपोषिता १७ राजपुत्रोऽप्यवीक्षित्तु श्रुत्वा पौरोहितं वचः प्रत्युवाचार्थिनः स-
र्वान् राजद्वार मुपागतान् १८ मया साध्यं शरीरेण यस्य किञ्चिद्ब्रवीतु सः मम माता महाभागा किमि-
च्छक मुपोषिता १९ शृणवन्तु मेऽर्थिनः सर्वे प्रतिज्ञातं मया तदा किमिच्छथ ददाम्येष क्रीयमाणे कि

मिच्छके २० मार्कण्डेय उवाच ततो राजा निशम्यैतद्वाक्यं पुत्रमुखाच्च्युतं समुत्पत्याब्रवीत् पुत्र महम-
र्थी प्रयच्छ मे २१ अवीक्षिदुवाच दातव्यं यन्मया तात भवते तद्ब्रवीहि मां कर्त्तव्यं दुष्करं वा ते साध्यं
दुःसाध्य मेव वा २२ राजोवाच यदि सत्य प्रतिज्ञस्त्वं ददासि च किमिच्छकं पौत्रस्य दर्शय मुखं म-
मोत्सङ्ग गतस्य तत् २३ अवीक्षिदुवाच अहन्त्वेकस्तनयो ब्रह्मचर्य्यञ्च मे नृप न मे पुत्रोऽस्ति
पौत्रस्य दर्शयामि कथं मुखं २४ राजोवाच पापाय ब्रह्मचर्य्यन्ते यदिदं धार्य्यते त्वया तस्मात् त्वं
मोचयात्मानं मम पौत्रञ्च दर्शय २५ अवीक्षिदुवाच विषमस्या महाराज यदन्यत्तत् समादिश ॥
वैराग्येण मया त्यक्तः स्त्री सम्भोगस्तथा सुतः २६ राजोवाच बहुभिर्युध्यमानानां दृष्टो वै वैरिणां जयः
तत्रापि यदि वैराग्य मुपेषि तद पण्डितः २७ किं वा लोकवहनोक्तेन ब्रह्मचर्य्यं परित्यज मातुस्त्वं किमिच्छ
यावत्त्वं पौत्रस्य मम दर्शय २८ मार्कण्डेय उवाच यदा स बहुभिस्तेन प्रोक्तः पुत्रेण पार्थिवः नान्यत
प्रार्थयते किञ्चित् तदा पुत्रोऽब्रवीत् पुनः २९ दत्वा किमिच्छकं तुभ्यं प्राज्ञो हं तात संकटे तत्वास्मि

स्मि निर्लज्जो भूयो दार परिग्रहे ३० स्त्रियः समक्षं विजितः पतितो धरणीतले स्त्री पतिर्भवितास्म्यस्या निर्वेद

त्ति दुष्करं ३१ तथापि किं करोम्येव सत्य पाशवशङ्कृतः करिष्यामि यथात्थ त्वं मुच्यतां निज शासनं ॥ ३२ ॥

इति श्री मार्कण्डेय पुराणे ऽवीक्षित चरिते सप्त विंशत्यधिक शततमो ऽध्यायः १२७ मार्कण्डेय उवाच ॥

कदाचिद्राज पुत्रो ऽसौ मृगयामचरद्वने मृगान्विध्यन्वराहांश्च शार्दूलादींश्च दक्षिणः १ शुश्राव सहसा

शब्दं त्राहि त्राहीति योषितः विक्रोशन्त्याः सुबहुशो भय गद्गद मुच्चकैः २ माभैर्माभैरिति वदन् राजपुत्रः

सवेगितः चोदयामास तुरगं यतः शब्द समागतः ३ ततश्च सापि चुक्रोश कन्यका विजने वने गृहीता

दनुपुत्रेण दृढकेशेन मानिनी ४ करन्धमसुतस्याहं भार्य्या चाहमवीक्षितः हरत्यनार्य्यो विपिने पृथिवी

शस्य धीमतः ५ यस्य सर्व्वे महीपालास्तथा गन्धर्व्व गुह्यकाः न समर्थाः पुरः स्थातुं तस्य भार्य्या हृता

स्म्यहं ६ यस्य मृत्योरिव क्रोधः शक्रस्येव पराक्रमः करन्धमसुतस्येयं तस्य भार्य्या हृतास्म्यहं ७ मार्क-

ण्डेय उवाच इत्याकर्ण्य महीपाल तनयः सशरासनो चिन्तयामास किमिदं मम भार्य्यात्र कानने ॥

मायेयं रक्षसां नूनं दुष्टानां कानने कसां अथवा गत एवाहं सर्व्वं वेत्स्यामि कारणं ९ त्वरितः स ततो ग-

त्वा ददर्शाति मनोरमां कानने कन्यकामेकां सर्व्वालङ्कार भूषितां १० गृहीतां दनुपुत्रेण दृढकेशेन द-

ण्डिना त्राहि त्राहीति करुणं विक्रोशन्तीं पुनः पुनः ११ माभैरिति स तां चाह हतो ऽसीति च तं वदन् शा

सती मां महीं दुष्टः को भूपे ऽत्र करन्धमे १२ यस्य प्रतापावनता भुवि सर्व्वमहीक्षितः ततस्समागतं दृष्ट्वा

गृहीत वर कार्मुकं १३ मां त्राहीत्याह तन्वङ्गी हृतास्म्येवेति चासकृत् राज्ञः करन्धमस्याहं स्नुषा भार्य्या

प्यवीक्षितः हृतास्म्येतेन दुष्टेन सनाथा नाथवद्वने १४ मार्कण्डेय उवाच ततो विमृश्य वाक्यमवीक्षि

तमनयोदितं कथमेषा हि मे भार्य्या स्नुषा तातस्य वा कथं १५ अथवा मोचयिष्ये तां तन्वीं वेत्स्यामि तत्त

पुनः क्षत्रिये धार्य्यते शस्त्रमार्त्तानां त्राण कारणात् १६ ततः क्रुद्धो ऽब्रवीद्वीरो दानवं तं सुदुर्मतिं जी-

वन्न गच्छ विमुञ्चैनां नान्यथा न भविष्यसि १७ ततः स तां विहायोच्चैर्दण्ड मुत्क्षिप्य दानवः तमभ्यधाव

त्मोऽध्येनं शरवर्षैर्वा किरत्त १८ सर्वाथ्यं सागो वाणौघे दानवोऽतिमदान्वितः राजपुत्राय चिक्षेप स्वाङ्
गाङ्कुशाता हतं १९ तमापतन्तं चिच्छेद शरैर्भूपसुतस्ततः सोऽप्यासन्नं गृहीत्वोच्चैर्द्रुममाजौ व्यवस्थि
तः २० सृजतः शरवर्षाणि तं चिक्षेप ततो द्रुमं सच तन्निलश चक्रे भल्लैः कार्मुकप्रेषितैः २१ ततः
चिक्षेप च शिलां राजपुत्राय दानवः सापि मोघा पपातोर्व्यां मुक्ता तेन लाघवात् २२ राजपुत्राय
कुपितो यद्यच्चिक्षेप दानवः तत्तच्चिच्छेद वाणौघैर्भूपसूनुः सलीलया २३ ततो विच्छिन्नदण्डो
ऽसो विच्छिन्न सकलायुधः मुष्टिमुद्यम्य स क्रोधो राजपुत्रमधावत २४ तस्यापतत एवासौ करन्धमसु
तः शिरः छित्त्वा वत सपत्रेण पातयामास वै भुवि २५ तस्मिन् विनिहते देवे दानवे दुष्टचेष्टिते करन्ध
मसुतः सर्व्वैः साधु साध्विति भाषितः २६ वरं वृणीष्वेति तदा देवैरुक्तो नृपात्मजः देवं पुत्रं महावीर्य्यं
पितुः प्रियचिकीर्षया २७ देवा ऊचुः भविष्यति हि ते पुत्र श्चक्रवर्त्ती महाबलः अस्यामेव हि कन्यायां
सोक्षिता यां त्वयाऽनघ २८ राजपुत्र उवाच पित्राहं सत्यपाशेन बद्ध इच्छाम्यहं सुतां राजभिर्निर्जि
तेनाजौ त्यक्तो मे दारसंग्रहः २९ साच मे याचतीत्यक्ता विशालनृपतेः सुता तयाच मत्कृते त्यक्तोमा
मृत्तेनरसङ्गमः ३० तत्कथं तामपास्याद्य विशालतनयामहं नृशंसानां करिष्यामि अन्यनारी परि
ग्रहं ३१ देवा ऊचुः इयमेव हि ते भार्य्या श्लाघ्यते यात्वया सदा विशालस्य सुता सुभ्रूस्त्वत्कृते याचि
तातपः ३२ तस्यामुत्पत्स्यते वीरः सप्तद्वीपप्रसाधकः यष्टा यज्ञसहस्राणां चक्रवर्त्ती सुतस्तव ॥ ३३ ॥
मार्कण्डेय उवाच इत्युच्चार्य्य ययुर्देवाः करन्धमसुतं द्विज सोऽप्याहत्तां तदा पत्नीं कथ्यतां भीरु किं
त्विदं ३४ सा चास्मै कथयामास त्यक्ताहं भवता यदा त्यक्तबन्धुजनारण्यं निर्वेदात् समुपागता ॥ ३५ ॥
तत्राहं तपसा वीर सैसा प्रस्य कलेवरं त्यक्तुकामा समभ्येत्य देवदूतेन वारिता ३६ भविष्यति च पुत्रस्ते
चक्रवर्त्ती महावलः धीरो यिष्यति यो देवानसुरांश्च हनिष्यति ३७ इति देवाज्ञयातेन देवदूतेन वारिता
न संत्यक्तवती देहं त्वत्सङ्गममनोरथा ३८ परश्व श्च महाभागस्नातुं गङ्गाह्रदं कृता अवतीर्णा विकृष्ट।

स्मिन्हृह नागेन केनचित् ३९ ततोरसातलंनीता तेन तत्र च मे पुरं नागाः सहस्रशास्तस्थुर्नागपत्न्यः कु-
मारकाः ४० तुष्टुवुर्मांसमभ्येत्य मामन्येऽपूजयंस्तथा यथाचिरंस विनयं नागानामसकृत्तथा ॥ ४१॥
प्रसादं कुरु सर्व्वेषां त्वमस्माकं सुतस्त्वया अपराधमुपेतानां संनिवार्य्यो वचोन्मुखः ४२ अपराधं करि-
ष्यन्ति त्वत्सुतस्यानिलाशनाः तन्निमित्तं निवार्य्योऽसौ प्रसादः क्रियतामिति ४३ तथेति च मया-
प्रोक्ते दिव्यैः पाताल भूषणैः भूषिताहं तथा पुष्पैर्गन्धवासोभिरुत्तमैः ४४ समानीता तथा लोकमि-
मन्ते नानिलाशिना पुरायथा कान्तिमती पूर्व्ववद्रूपशालिनी ४५ इति रूपवतीं दृष्ट्वा सर्व्वालङ्कार
भूषितां जग्राह दृढकेशोऽयं हर्त्तुकामः सुदुर्मतिः ४६ युष्मद्बाहुबले नाहं राजपुत्रविमोक्षिता तत्प्र-
सीद महावाहो मां प्रतीच्छ त्वयासमः भूलोके राजपुत्रोऽन्योनास्ति सत्यं ब्रवीम्यहं ४७ इति श्री मार्क-
ण्डेय पुराणे ऽवीक्षित चरिते १२७ मार्कण्डेय उवाच इति तस्या वचः श्रुत्वा स्मृत्वा पितृवचः शुभं ॥
किमिच्छक प्रतिज्ञा ते यदुक्तं तेन भूभृता १ प्रत्युवाचसतांकन्यामवीक्षिन्नृपतेःसुतः सानुरागमनाः
कन्यां त्यक्तभोगाञ्च तत्कृते २ यदाहं त्यक्तवांस्तन्वीं त्वामराति पराजितः विजित्य शत्रून् संप्राप्तस्त्वंम-
यात्र करोमि किं ३ कन्योवाच मम पाणिं गृहाण त्वं रमणीयेऽत्र कानने सकामायाःसकामेन सङ्ग-
मो गुणवान् भवेत् ४ राजपुत्र उवाच एवं भवतु भद्रन्ते विधिरेवात्र कारणं अन्यथा कथमन्यत्र त्वा-
महञ्च समागतः ५ मार्कण्डेय उवाच एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तो गन्धर्व्वस्तुनयो मुने वराप्सरोभिः सहितो
गन्धर्व्वैर्वरयैर्वृतः ६ गन्धर्व्व उवाच राजपुत्र सुतेयस्ते भामिनी नाम मानिनी अभिशापादगस्त्यस्य वि-
शाल तनयाऽभवत् ७ बालभावेन योऽगस्त्यः कोपितः क्रीडमानया ततस्तेन तदा शप्ता मानुषी त्वं
भविष्यसि ८ प्रसादितः सचास्माभिर्व्वालेयमविवेकिनी तवापराधाद्द्विप्रर्षे प्रसादः क्रियतामिति ॥
९ प्रसाद्यमानः सोऽस्माभिरिदमाह महामुनिः वालेति मत्वा शापोऽल्पो दत्तोऽस्या नान्यथैव तत् १०
इति शापादगस्त्यस्य विशाल भवने शुभा जातेयं सल्लता सुभ्रूर्भाविनी नाम नामतः ११ तदस्याहं कौ-

ग्नी गृहाणेमां नृपात्मजां मम्माकाना सुतश्चो ऽत्र चक्रवर्त्ती भविष्यति १२ मार्कण्डेय उवाच तथेत्युक्तेतित
स्याथ स पाणिं पार्थिवात्मज: जग्राह विधि वद्धोमं चक्रे तत्र च तुम्बुरु: १३ प्रजगुर्देव गन्धर्व्वा ननृतु श्चाप्सरो-
गणा: पुष्पवृष्टिं मस मुचुर्मेघा देव वाद्यानि सस्वनु: १४ विवाहे राजपुत्रस्य तथा तत्र समेयुष: समस्त वसु-
धा त्राण कर्तृ कारण भूतया १५ ततो गन्धर्व्व लोकन्ते सहतेन महात्मना नि: शेषेण ययु: साच स च राज-
सुता मुने १६ भाविन्या सुकुदे सार्द्धं स वीरसिन्धु पनन्दन: सा च तेन समं तत्र भोग सम्य क्समन्विता १७ कदा
चिदितिरम्ये ऽसौ नगरे पवने तथा विक्रीडति समं तन्व्या कदाचिदुप पर्व्वते १८ कदाचित्तु पुलिने नद्या-
हंस सारस शोभिते कदाचिद्भवन स्यान्ते प्रासादे चाति शोभने १९ विहार देशेष्वन्येषु रमणीये ष्वहर्निशं॥
मरेमे सहित स्तन्व्या सा च तेन महात्मना २० भक्ष्यानु लेपनं वस्त्रं स्रक् पानादिक मुत्तमं उपजह्रुस्त योस्त-
त्र मुनि गन्धर्व्व किन्नरा: २१ तया च रम तस्तस्य भाविन्या सह दुर्लभे गन्धर्व्व लोके वीरस्य पुत्रं सा सुषुवे शुभा
२२ तस्मिन् जाते महावीर्य्ये गन्धर्व्वाणां महोत्सव: बभूव मनुज व्याघ्रे तेन कार्य्य मवेक्षतां २३ जगु: केचि
त्तैवान्ये मृदङ्ग पटहानकान् अवादयन्त चैवान्ये वेणु वीणादिकां स्तथा २४ ननृतु श्च तथा तत्र बहवो-
ऽप्सरसां गणा: पुष्प वृष्टिं मुचो मेघा जगर्ज्जु र्मृदुनिस्वना: २५ तथा कोलाहले तस्मिन् वर्त्तमाने ऽथ तुम्बुरु:
तु नयेन स्तूतो जात जात कर्म करो न्मुनि: २६ देवा: समाययु: सर्व्वे तथा देवर्षयो ऽमला: पाताला त्पन्न-
गेन्द्रा श्च शेषवासुकि तक्षका: २७ तथा देवा सुराणाञ्च ये प्रधाना द्विजोत्तम यक्षाणां गुह्यकानाञ्च-
वायव श्च तथा खिला: २८ तदा ऽऽगतै र शेषर्षि देव दानव पन्नगै: मुनि भिश्चाकुल मभूत्त गन्धर्व्वाणां म-
हापुरं २९ तत: स तुम्बुरु: कृत्वा जात कर्मादि कीं क्रियां चक्रे स्वस्त्ययनन्तस्य बालस्य स्तुति पूर्व्वकं ३०
चक्रवर्त्ती महावीर्य्यो महा बाहुर्म्महा बल: महान्न काल मीशित्व मशेषाया: क्षिते: कुरु ३१ इमे शक्राद
य: सर्व्वे लोक पालास्त थर्षय: स्वस्ति कुर्व्वन्तु ते वीर वीर्य्यञ्चारि विनाशनं ३२ मरुत्तव शिवाया स्तु-
वाति पूर्व्वो नयो रज: मरुत्ते विमलो ऽसौ रणो ऽवेष स्याया स्तु दक्षिण: ३३ पश्चिमस्ते मरुद्वीर्य्यं मुत्तमन्ते-

प्रयच्छतु बलं यच्छतु चोत्कर्षं मरुत्त च तथोत्तरः ३४ इति स्वस्त्ययनस्यान्ते वागुवाचाशरीरिणी मरुत्तवे।
ति वक्तु शीयदिदं गुरुरब्रवीत् ३५ मरुत्त इति ते नायं भुवि ख्यातो भविष्यति भुवि चास्य महीपाला यास्य
न्त्याज्ञावशायतः ३६ एष सर्व्व क्षितीशानां वीरः स्थास्यति मूर्द्धनि चक्रवर्त्ती महावीर्य्यः सप्तद्वीपवतीं महीं
३७ आक्रम्य पृथिवीपालानयं भोक्ष्यत्यवारितः प्रधानः पृथिवीशानां भविष्यत्येष यज्विनां आधिक्यं।
शौर्य्यवीर्य्येण भविष्यत्यस्य राजसु ३८ मार्कण्डेय उवाच इत्याकर्ण्य वचः सर्व्वे केनाप्युक्तं दिवौकसां॥
तुतुषुर्विप्र गन्धर्व्वा अस्य माता तथा पिता ३९ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे ऽवीक्षित चरिते १२८ मार्कण्डेय
उवाच ततः सराजपुत्रस्तमादायहृ यितं सुतं पद्म्यान्वानुगतो विप्र गन्धर्व्वैर्ययौ पुरं १ स पितुर्भवनं प्रा-
प्य ववन्दे पितुरादरात् चरणौ साच तन्वङ्गी ह्रीमती नृपतेः सुता २ तथाह राजपुत्रो ऽसौ गृहीत्वा बालकं सुतं
धर्म्मासन गते भूपे राज्ञां मध्ये करन्धमं ३ सुखं पौत्रस्य पश्येत दुत्सङ्ग स्थस्य यन्मया किमिच्छके प्रतिज्ञातं।
तुभ्यं मातुः कृते पुरा ४ इत्युक्त्वा पितुरुत्सङ्गे तं कृत्वा तनयं ततः यथा वृत्तमशेषं स कथयामास तस्य तत् ५
स परिष्वज्य तं पौत्र मानन्दास्त्राविलेक्षणः स भाग्यो ऽस्मीत्यथात्मानं प्रशशंस पुनः पुनः ६ ततः सो
ऽर्घ्यादिना सम्यक् गन्धर्व्वान् समुपागतान् सम्मानयामास मुदा विस्मृतान्य प्रयोजनः ७ ततः पुरे महानासी
दानन्दः पौरवेश्मसु अस्माकं सन्ततिर्जाता नाथस्येति महामुने ८ हृष्ट पुष्टे पुरे तस्मिन् गीतवाद्यैर्वराङ्गने
विलासिन्यो ऽनिचाव्वेङ्गन्नत्तुर्लोस्य मुत्तमं ९ राजा च द्विज मुख्येभ्यो रत्नानि च वसूनि च गावो वस्त्राण्य
लङ्कारानददद्धृष्ट मानसः १० ततः स बालो ववृधे शुक्ल पक्षे यथा शशी पित्रोर्ण प्रीति जनको जनस्येष्ट स्व।
सो ऽभवत् ११ आचार्य्याणां सकाशात् स प्राग्वेदान जगृहे मुने ततः शस्त्राण्य शेषाणि धनुर्व्वेदं ततः परं
१२ कृतो द्योगो यदासो ऽभूत खड्ग कार्मुक कर्म्मणि अन्येषुच्च तथा वीरः शस्त्रेषु विजित श्रमः १३ ततो।
ऽस्त्राणि स जग्राह भार्गवाद्भृगु सम्भवात् विनयावनतो विप्र गुरोः प्रीति परायणः १४ गृहीतास्त्रः कृती।
वेदे धनुर्वेदस्य पारगः निष्णातः सर्व्वविद्यासु नवभूव ततः पुरा १५ विशालो ऽपि सुता वार्त्ता सुपलभ्या।

खिलामिमां हर्षनिर्भरचित्तो ऽभूद्दोहित्रस्य च योग्यतां १६ अथ राजा सुतं सुते दृष्ट्वा प्राप्तमनोरथः यज्ञा
ननेकान् निष्पाद्य दत्वा दानानि चार्थिनां १७ कृत्वा शेषक्रियो युक्तः सवर्णो धर्मतो महीं परिपाल्यारि
विजयी बलबुद्धिसमन्वितः १८ सपिया सुवर्णं पुत्रमवीक्षितमभाषत पुत्र वृद्धो ऽस्मि गच्छामि वनं रा-
ज्यं गृहाण मे १९ कृतकृत्यो ऽस्मि नास्त्यन्यत् किञ्चित् त्वदभिषेचनात् सुनिष्पन्नमतो राज्यं त्वं गृह्ण
ण मयार्पितं २० इत्युक्तः पितरं प्राह सो ऽवीक्षिन्नृपनन्दनः प्रश्रयावनतो भूत्वा पिया सुतपसे वनं २१
नाहं तात करिष्यामि पृथिव्याः परिपालनं नापैति व्रीडा मे मनसो राज्ये ऽन्यं त्वं नियोजय २२ तातेन मो-
क्षितो बद्धो न मे वीर्याद् यतः ततः किं पौरुषं मे पुरुषैः पाल्यते मही २३ यो ऽहं न पालना यालमा-
त्मनो ऽपि वसुन्धरां स कथं पालयिष्यामि राज्यमन्यत्र विक्षिप २४ मन्त्री सधर्मः पुरुषो यश्चान्ये-
नावरुह्यते आत्मा ऽमोहाय भवतो वन्धनाद्येन मोक्षितः सो ऽहं कथं भविष्यामि स्त्रीसधर्मा महीप-
तिः २५ पितोवाच न भिन्नमेव पुत्रस्य पिता पुत्रस्तथा पितुः नान्येन मोक्षितो वीर यस्त्वं पित्रा विमो-
क्षितः २६ पुत्र उवाच हृदयं नान्यथा नेतुं मया शक्यं नरेश्वर हृदये व्रीडमेमातीव यस्त्वहं मोक्षितस्त्व
या २७ पित्रोपात्तां श्रियं भुंक्ते पित्रा कृच्छ्रात् समुद्धृतः विज्ञायते च यः पित्रा मा नवः सो ऽस्तु नो कुले
२८ स्वयमर्जित वित्तानां ख्यातिं स्वयमुपेयुषां स्वयं निस्तीर्णकृच्छ्राणां या गतिः सास्तु मे गतिः २९ मार्कण्डेय
उवाच इत्याह बहुशः पित्रा यदा मुक्तो ऽप्यसौ सुत तदा तस्य सुतं राज्ये मरुत्तमकरोन्नृपः ३० स पित्रा
समनुज्ञातं राज्यं प्राप्य पिता महात् चकार सम्यक् सुहृदामानन्दमुपपादयन् ३१ राजा करन्धमश्चापि
वीरामादाय तां तथा वनं जगाम तपसे यतवाक्कायमानसः ३२ तत्र वर्षसहस्रं स तपस्तप्त्वा सुदुश्चरं ॥
विहाय देहं नृपतिः शक्रस्याप सलोकतां ३३ सास्य पत्नी तदा वीरा वर्षाणामभवच्छतं तपश्चचार विप
र्षे जटिला मलपङ्किनी ३४ सालोक्यमिच्छती भर्त्तुः स्वर्गतस्य महात्मनः फलमूलकृताहारा भार्गवा
श्रमसंश्रया द्विजातिपत्नीमध्यस्था द्विजशुश्रूषणा भृता ३५ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे मरुत्तचरिते

१२९ क्रौष्टुकिरुवाच भगवन् विस्तरात् सर्व्वं मेतत् कथितं त्वया करन्धमस्य चरितं मवीक्षिच्चरितञ्च यत् १
अवीक्षितस्य नृपते र्मरुत्तस्य महात्मनः श्रोतुमिच्छामि चरितं श्रूयते सोऽतिचेष्टितः २ चक्रवर्त्ती महाभागः
शूरः कान्तो महामतिः धर्म्म विद्धर्म्म कर्म्मैव सम्यक् पालयिता भुवः ३ मार्कण्डेय उवाच सपितामनुज्ञा-
तं राज्यं प्राप्य पितामहात् धर्म्मतः पालयामास पिता पुत्रानिवौरसान् ४ इयाज सुबहून् यज्ञान् यथाव-
त्स्वाप्त दक्षिणान् ऋत्विक् पुरोहितादेश रम्य चित्तो महीपतिः ५ तस्याप्रतिहतं चक्र मासीत् द्वीपेषु सप्त
सु गतिश्चाप्यन विच्छिन्ना खपातालजलादिषु ६ ततः प्राप्य धनं विप्र यथावत्त्व क्रियापरः अयज
त् स महायज्ञे र्देवानिन्द्र पुरोगमान् ७ इतरे च यथा वर्णाः स्वे स्वे कर्म्मणि तत्त्रिताः तद् पात्तधना श्च-
क्रु रिष्टा पूर्त्तादिकाः क्रियाः ८ पाल्यमाना मही तेन मरुत्तेन महात्मना यस्यर्द्धं त्रिदशावासवासि-
भि र्द्विजसत्तम ९ तेनातिशायिताः सर्व्वे केवलं न महीक्षितः यज्विनादेव राजोऽपि शक्त यज्ञाभिसन्धि-
भिः १० ऋत्विक् तस्य तु सम्बर्त्तो बभूवाङ्गिरसः सुतः भ्राता बृहस्पते र्विप्र महात्मा तपसां निधिः ॥११॥
मो वर्णो मुञ्जवान् नाम पर्वतः सुरसेवितः पातितं तेन तच्छृङ्गं हतं तस्य महीपतेः १२ तेन यस्याखि-
लं यज्ञे भूमि भागादिकं द्विज प्रासादा श्च कृताः शुभ्रा स्तपसा सर्व्वकाञ्चनाः १३ गाथा श्चाप्यत्र गाय-
न्ति मरुत्त चरिताश्रयाः सातत्येन धेयः सर्व्वे कुर्व्वन्तोऽध्ययनं यथा १४ मरुत्तेन समो नाभूद्यजमानो
महीतले सदः समस्तं यद्यज्ञे प्रासादा श्चैव काञ्चनाः १५ अमाद्यदिन्द्रः सोमेन दक्षिणाभि र्द्विजात-
विप्राणां परिवेष्टारः शक्राद्या स्त्रिदशोत्तमाः १६ यथा यज्ञे मरुत्तस्य तथा कस्य महीपतेः सुवर्ण म-
खिलं त्यक्तं रत्न पूर्णं गृहे द्विजैः १७ प्रासादादि समस्तञ्च सौवर्णान्नस्य यत्कृतौ त्रयो वर्णा ह्यलभ्य-
न्त तस्मात् केचिन्न धारदुः १८ तस्यैवं कुर्व्वतो राज्यं सम्यक् पालयतः प्रजाः तपस्वी कश्चिदभ्येत्य त-
माह मुनिसत्तम १९ पितुर्म्माता तवाहेदं दृष्ट्वा तापसमण्डलं विषाभिभूत मुरगैर्मदोन्मत्तै र्नरेश्वर ॥२०॥
पितामहस्ते स्वर्यातः सम्यक् सम्पाल्य मेदिनीं तपश्चरणशक्ताऽहमिह चौर्व्वाश्रमे स्थिता २१ साऽहं

पश्यामि वैकल्यं तव राज्यं प्रशासत: पितामहस्य तेनाभूद्यत्त्वं वैयाज्ञ्च ते नृप २२ नूनं प्रमत्तो भोगेषु सक्तो वा ऽविजितेन्द्रिय: चारान्धता यतस्तेषां दुष्टादुष्टं न वेत्सि यत् २३ पातालादभ्युपेतैस्तु भुजगैर्द-न्तशालिभि: दष्टा मुनिसुता: सप्त दूषिताश्च जलाशया: २४ स्वेदमूत्रपुरीषैश्च दूषितञ्च हुतं हवि: अपराधं समुद्दिश्य दत्तो नागबलिश्चिरात् २५ एते समर्था मुनयो भस्मीकर्त्तुं भुजङ्गमान् किन्त्वेषा-न्नाधिकारो ऽत्र त्वमेवात्राधिकारवान् २६ तावन्न सुखं भूपतिजं भोगजं प्राप्यते नृप अभिषेकजलं या-वन्न मूर्द्ध्नि विनिपात्यते २७ कानि मित्राणि क: शत्रुर्मम राज्ञो बलं कियत् को ऽहं के मन्त्रिण: पक्षे के वा भूपतयो मम २८ विरक्तो वा परैर्भिन्न: परेषामपि का दृशा: क: सम्यग्यत्र नगरे विषये वा जनो मम ॥ २९ धर्म्मकर्मार्थी मूढ: क: सम्यगपि वर्त्तते कोदृग्राज्य:परिपाल्य: क: केवो पेक्ष्यो नरो मया ३० सङ्ग-भेदं तथा दस्य देशकालमवेक्षता चारैश्चावार्य्यं हन्यैरज्ञातान् भूपतिश्चरै: ३१ सचिवादिषु सर्व्वेषु। चरान्दद्यान्महीपति: इत्यादौ भूपतिर्नित्यं कर्मणाया सक्तमानम: ३२ नयेद्दिनं तथा रात्रिं न तु भोग। परायण: राज्ञां शरीरग्रहणं न भोगाय महीपते ३३ क्लेशायमहते पृथ्वी स्वधर्म्म परिपालने सम्यक् पालयत: पृथ्वीं स्वधर्म्मञ्च महीपते ३४ इह क्लेशो महान् स्वर्गे परमं सुखमक्षयं तदेतदवबुध्य त्वं हि-त्वा भोगान्नरेश्वर ३५ पालनाय क्षिते: क्लेशमङ्गीकर्त्तुमिहार्हसि इति वृत्त मृषीणां यद्व्यसनं त्वयि। शासति ३६ भुजङ्गहेतुकं भूप चारान्धोनापि वेत्सि तत् बहुनात्र किमुक्तेन दुष्टे दण्डो निपात्यताम् ॥ ३७॥ शिष्टान् पालय राजंस्त्वं धर्म्मषड्भागमाप्स्यसि अरक्षन् पापमखिलं दुष्टेर विनयात्कृतं ३८ समवा प्स्यस्य सन्दिग्धं यदिच्छसि कुरुष्व तत् एतन्मयोक्तं सकलं यत्त वाह पिता महो कुरुष्वैवं स्थिते यत्ते रो चते वसुधाधिप ३९ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे मरुत्तचरिते १३० मार्कण्डेय उवाच इति तापस। वाक्यं स श्रुत्वा लज्ज्जा परोन्नृप: धिङ्मां चारान्धमित्युक्त्वा निश्वस्य जगृहे धनु: १ तत: सत्वरितं गत्वा तमौर्व्वस्याश्रमं प्रति ववन्दे शिरसा वीरां मातरं पितुरात्मन: २ ताय सा च यथान्यायं ते चाशीभिरभि

तदस्त्व व्योम पिध्यामि तस्यास्त्व तनयस्यते २४ मार्कण्डेय उवाच ततो गृहीत्वा स धनुर्बाणः सोऽवधात्तम ःः भार्य्यया सहितः प्राप्त स्त्वथवान् मार्गेणाश्रमं २५ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे मरुत्त चरिते १३१ मार्कण्डेय उवाच ततुतस्याः सुतं दृष्ट्वा गृहीत वर कार्मुकं धनुः शास्त्र ञ्च तस्याग्रे ज्वाला व्याप्त दिगन्तरं १ उद्गिरन्तं महा वह्निं दीपिता खिल भूतलं पातालान्त र्गतं प्राप्त मसह्यं घोर भीषणं २ सतं दृष्ट्वा महीपालं भृकुटी कुटिलाननं माक्रुध स्त्वं मरुत्ता स्त्व मुपसंह्रियता मिति ३ प्राहासकृत्त त्वरालुप्त वर्णा क्रम मुदारधीः स निशम्य गुरो र्वाक्यं दृष्ट्वा तञ्च पुनः पुनः ४ गृहीत कार्मुकः पित्रोः प्रणिपत्य स गौरवं प्रत्युवाचा पराद्धामे सु भृशं पन्नगाः पितः ५ शासती मां मयि मही परिभूय बलं मम मत्प्राश्रम मुपागम्य दष्टा मुनि कुमारकाः ६ कर्धीरायासां श्रम स्थाना मभीयाम वनीपते मयि शासति दुर्वृत्तै र्दूषितानिह वीं घिच ७ जलाशयास्तथा णेते : सर्व्व एव हि दूषिताः तदत्त्कारणं किञ्चिन्न वक्तव्यं त्वया पितः नानिवार यितव्यो ऽहं ब्रह्मभान प्रति पन्नगान् ८ अवीक्षिरुवाच यद्येभि र्निहता विप्रा यास्यन्ति नरकं मृताः ममैतत्क्रियतां वाक्यं विरमास्त्र प्रयोगतः ९ मरुत्त उवाच नाहमेषां क्षमिष्यामि दुष्टानाम पराधिनां अहमेव गमिष्यामि नरकं यदि पापिनां नलिग्रहे यतास्येवां मां निवारय मा पितः १० अवीक्षि रुवाच मामेते शरणं प्राप्ताः पन्नगा मम गौरवात उपसंह्रियता मस्त्रं सलं कोपेन ते नृप ११ मरुत्त उवाच नाहमेषां क्षमिष्यामि दुष्टानाम पराधिनां स्वधर्म मुल्लङ्घ्य कथं करिष्यामि वचस्तव १२ शास्त्रं निपातयन् दण्डं नृपः शिष्टांश्च पालयन् पुण्य लोकान वाप्नोति नरकं व्याप्य भूमकः १३ मार्कण्डेय उवाच अनं स वदुरुः पिता वार्य्यमाणो यदा सुतः नोपसंहरते सोऽस्त्रं ततो ऽसौ पुनरब्रवीत् १४ हिंसमे पन्नगान् भीतान् ममैतान् शरणंगतान् वार्य्यमाणो ऽपि तस्मात्ते करिष्यामि प्रति क्रियां १५ मत्वाप्य स्त्वास्त्र वाग्नि मत्यसेवो ऽस्त्र विदुषि मनाग्रतः सुदुर्हृन पौरुषञ्च कियत्तव १६ ततः कार्मुक मारोप्य कोपताम्र विलोचनः अवीक्षिरस्त्रं जग्राह कालस्य मुनि पुङ्गवः १७ ततो ज्वाला परीवार मरि संघघ्न मुत्तमं कालास्त्रन्तु महा वीर्य्ययोजयामास कार्मुके

१९ ततश्चुक्षोभ जगती संवर्त्तो स्त्व प्रतापिता साब्धि शैलाखिला विप्र कालस्या स्त्रे समुद्यते १९ मार्कण्डेय उवाच कालास्त्र मुद्यतं पित्रा मरुत्तः सोऽपि वीक्ष्य तत प्राहो च्चैरस्त्र मेनन्के दुष्टशास्ति समुद्यतं २० नत्व इध्याय कालास्त्र मयि मुञ्चति किं भवान् सद्धर्म चारिणि सुते सदेवाज्ञा करं तव २१ मया कार्य्यं महाभाग प्रजानां परिपालनं त्वयेवं क्रियते कस्मान्न इध्याया स्त्र मुद्यतं २२ अवीक्षि रुवाच शरणागत संत्राणं कर्त्तुं व्यसिता वयं तस्य व्याघात कर्त्ता त्वं नमे जीवन् विमोक्ष्यसे २३ मांवा हत्वा स्त्र वीर्य्येण जहि दुष्टानि होरगान् त्वां वा हत्वाऽहमस्त्रेण रक्षिष्यामि महोरगान् २४ धिक् तस्य जीवितं पुंसः शरणार्थिन मागतं योनार्त्तं ननु गृह्णाति वैरि पक्ष मपि ध्रुवं २५ सक्षियोऽहमिमे भीताः शरणं मामुपागताः अपकर्त्ता त्वमेवैषां कथं वध्यो नमे भवान् २६ मरुत्त उवाच मित्रं वा बान्धवो वाऽपि पिता वाथ दिवा गुरुः प्रजापालन विघ्नाय योहन्तव्यः सनृभृता २७ सोहन्ते प्रहरिष्यामि नक्रोद्धव्यं त्वया पितः स्वधर्मः परिपाल्यो मे नमे क्रोधस्त्व वोपरि २८ मार्कण्डेय उवाच ततस्तौ नि श्चितौ दृष्ट्वा परस्पर वधं प्रति समुत्य त्यान्तरे तस्थु र्मुनयो भार्गवादयः २९ ऊचु श्चैनन्न मोक्तव्यं त्वया स्त्रं पितरं प्रति त्वया चनायं हन्तव्यः पुत्रः प्रख्यात चेष्टितः ३० मरुत्त उवाच मया दुष्टा निहन्तव्याः सन्तो रक्ष्याः सही क्षिता इमे च दुष्टा भुजगाः कोऽपराधोऽत्र मे द्विजाः ३१ अवीक्षि रुवाच शरणागत सन्त्राणं मया कार्य्यं मयज्ञ्च मे अपराध्यः सुतो विप्रा यो हन्ति शरणागतान् ३२ ऋषय ऊचुः इमे वदन्ति भुजगा स्त्रा मलोल विलोचनाः संजीवयामस्तान् विप्रान् ये दष्टा दुष्ट पन्नगैः ३३ तदलं विग्रहेणात्र भो राजवर्य्यौ प्रसीदतां उभावपि विनिर्मूढ प्रतिज्ञौ धर्म्मकोविदौ ३४ मार्कण्डेय उवाच सातु वीरा समभ्येत्य पुत्र मेतद भाषत महाख्यादेय ते पुत्रौ हन्तुं नागान् कृतोद्यमः ३५ तन्नियमन्तं यदा विप्रा स्ते जीवन्ति तथा मृताः संजीवन्त श्च मुच्यन्ते यद्युष्मच्छरणागताः ३६ भाविन्युवाच अहमभ्यर्थिता पूर्व्वमेभिः पाताल संश्रयैः तन्निमित्त सर्वं भर्त्ता मयात्र विनियोजितः ३७ तदेतदार्य्य निर्वृत्त मुभयो रपि शोभनं मम भर्तु श्च पुत्रस्य त्वत्त्वोत्र स्यात्सजस्य च ३८

मार्कण्डेय उवाच ततः संजीवयामासुस्तान् विप्रांस्ते भुजङ्गमाः दिव्यैरोषधिजातैश्च विषसंहरणेन च ३९ पित्रोर्ननाम चरणौ स ततो जगतीपतिः मरुत्तश्च मतं प्रीत्या परिष्वज्येदमब्रवीत् ४० मानहा भव शत्रूणां चिरं पालय मेदिनीं पुत्रपौत्रैश्च मोदस्व मा च ते सन्तु विद्विषः ४१ ततो द्विजैरनुज्ञातो वीरयाच नरेश्वरौ समारूढौ रथं सा च भाविनी स्वपुरङ्गता ४२ वीराऽपि कृत्वा सुमहत् तपो धर्मं भृतांवरा भर्तुः सालोकतां प्राप्ता महाभागा पतिव्रता ४३ मरुत्तोऽपि चकारोर्व्यां धर्म्मतः परिपालनं॥ विनिर्जितारिषड्वर्गो भोगांश्च बुभुजे नृपः ४४ तस्य पत्नी महाभागा विदर्भतनया तथा प्रभावती। सुवीरस्य सौवीरी चाभवत् सुता ४५ सुकेशी केतुवीर्य्यस्य मागधस्यात्मजाभवत् सुता च सिन्धुवीर्य्यस्य मद्रराजस्य केकयी ४६ केकयस्य च सैरिन्ध्री सिन्धुभर्तुर्वपुष्मती चेदिराजसुता चाभूद्भार्य्या तस्य सुशोभना ४७ तासां पुत्रास्तस्य चासन् भूभृतोऽष्टादश द्विज तेषां प्रधानो ज्येष्ठश्च नरिष्यन्तः सुतोऽभवत् ४८ एवं वीर्य्यो मरुत्तोऽभून्महाराजो महाबलः तस्याप्रतिहतं चक्रमासीद् द्वीपेषु सप्तसु ४९ यस्य तुल्योऽपरो राजा न भूतो न भविष्यति सत्त्वविक्रमयुक्तस्य राजर्षेरमितौजसः ५० तस्येतच्चरितं श्रुत्वा मरुत्तस्य महात्मनः जन्म चाग्र्यं द्विजश्रेष्ठ मुच्यते सर्व्व किल्विषैः ५१ इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे मरुत्तचरितं समाप्तं १३२ क्रौष्टुकिरुवाच मरुत्तचरितं कृत्स्नं भगवन् कथितं त्वया तत्सन्ततिमशेषेण श्रोतुमिच्छा प्रवर्त्तते १ तत्सन्ततौ क्षितीशा ये राज्यार्हा वीर्य्यशालिनः तानहं श्रोतुमिच्छामि त्वयाख्यातान्महामुने २ मार्कण्डेय उवाच नरिष्यन्त इति ख्यातो मरुत्तस्याभवन् सुतः अष्टादशानां पुत्राणां स ज्येष्ठः श्रेष्ठ एव च ३ वर्षाणाञ्च सहस्राणि सप्ततिं दश पञ्च च बुभुजे पृथिवीं कृत्स्नां मरुत्तः क्षत्रियर्षभः ४ कृत्वा राज्यं स्वधर्मेण इष्ट्वा यज्ञाननुत्तमान् नरिष्यन्तं सुतं ज्येष्ठमभिषिच्य ययौ वनं ५ एकाग्रचित्तः स तपस्तप्त्वा तत्र तपो महत् आरुरोह दिवं विप्र यशसाऽऽवृत्य रोदसी॥ ६॥ नरिष्यन्तः सुतः सोऽस्य चिन्तयामास बुद्धिमान् पितुर्वृत्तं समालोक्य तथान्येषाञ्च भूभृतां ७ अत्र।

वंशे महात्मानो राजानो मम पूर्व्वजाः यज्विनो धर्म्मतः पृथ्वीं पालयामासुरूर्जिताः ८ दातारश्चापि वित्तानां वे
ग्रामेष्वनिवर्त्तिनः तेषां कश्चरितं शक्तस्त्वनुयातुं महात्मनां ९ किन्तु तेन कृतं कर्म धर्म्यं साहवनादिभिः तद
हं कर्त्तुमिच्छामि तच्च नास्ति करोमि किं १० धर्म्मतः पाल्यते पृथ्वी को गुणोऽत्र महीपतेः असम्यक्पालनात्
पापी नरेन्द्रो नरकं व्रजेत् ११ सति वित्ते महायज्ञाः कर्त्तव्या एव भूभृता दातव्यञ्चार्थिने वित्तं सीदतामीश्व-
रो गतिः १२ आभिजात्यं तथा लज्जा कोपश्चारिजनाश्रयः कारयन्ति स्वधर्म्मञ्च संग्रामाद पलायनं ॥ १३ ॥
एतत्सर्व्वं यथा सम्यक् पूर्व्वैः पुरुषैः कृतं पित्रा च मे महात्मेन तथा तत्केन शक्यते १४ तदहं किं करिष्यामि
यन्न तैः पूर्व्वजैः कृतं ये यज्विनो वरा दान्ताः संग्रामेष्वनिवर्त्तिनः १५ महत्संग्राम संसर्गो विसंवादित पौ-
रुषाः कर्म्मणाहं यतिष्यामि कस्येत्यानभिशङ्कितः १६ अथवा तैः स्वयं यज्ञाः कृताः पूर्व्वजनेश्वरैः ।
आदिश्य ऋद्धिर्नान्यैस्तु कारितास्तत्करोम्यहं १७ मार्कण्डेय उवाच इति सञ्चिन्त्य यज्ञं स चकार केने-
श्वरः यादृशं न चकारान्यो विनोत्सर्गोऽपि शोभितं १८ द्विजानां जीवनायालं दत्वा तु सुमहाधनं ततः ।
सर्व्वेषां तेषां यज्ञेऽन्नमददन्नृपः १९ गावो वस्त्राणि अलङ्कारं धान्यागारादिकं तथा तथा प्रत्येकं
स तेषां पृथ्वी निवासिनां २० ततस्तेन यथा यज्ञः आरब्धो भूभुजा पुनः आरब्धे समखे यज्ञे ततो नालभत द्वि
जान् २१ यान् यान् वरयति सन्न्यो [illegible] र्त्विज्य कर्म्मणि ते ते तमूचुर्यज्ञाय वयमन्येन दीक्षिताः २२
अन्यं नय यद्दत्तं त्वयास्माकं विवर्ज्जितं तस्मान्नो नास्ति यज्ञेषु दद्यामनुनृपते धनं २३ मार्कण्डेय उवा-
[illegible] न चार्त्विज्ये [illegible] विप्रो [illegible] शेष क्षितीश्वरः [illegible] तदा दानं सदानुमुपचक्रमे २४ तथापि नाह
नैव धनसम्पूर्णा सन्ति ये द्विजाय दातुं भूयोऽसौ निर्विण्ण इदमब्रवीत् २५ अहोऽति शोभनं पृथ्व्यां
द्विजो नाधनः कश्चित् अशोभनञ्च यत्कोशो विफलोऽयमयज्विनः २६ नार्त्विज्यं कुरुते कश्चिद् [illegible]
ऽखिलो जनः द्विजानां न च नो दानं ददतां सम्प्रतीच्छते २७ मार्कण्डेय उवाच ततः कांश्चिद् द्विजान् भक्त्या
प्रणिपत्य पुनः पुनः स्वयज्ञे ऋत्विजश्चक्रे ते प्रचक्रुर्महामखं २८ अत्यद्भुतमिदञ्चापि सीद्दाततस्य मही-

पतेः सयज्ञो ऽभूत्तस्य पृथ्व्यां यजमानो ऽखिलोजनः २९ द्विजन्मनाम यन्नाभीत सदस्य स्तत्र कश्चन यज्ञस्य
नाद्विजाः केचित्तं केचित्ते थान्तु याजकाः ३० नरिष्यन्तो नरपति रियाज स यदा तदा तस्मिन्दातुं ह्येन यागी कृत्स्ना
पृथ्व्या न्यशोषत: ३१ प्राच्यां कोट्य स्तु यज्ञा नामासन्न ष्टा दशाधिकाः प्रतीच्यां सप्त वै कोट्यो दक्षिणा या
चतुर्दश: ३२ उत्तरस्याञ्च पञ्चाशदेक कालं तदा ऽभवन् मुने ब्राह्मणा यज्ञानां नरिष्यन्तो यदे ऽयजत्
३३ एवं स राजा धर्म्मात्मा नरिष्यन्तो ऽभवत् पुरा मरुत्त तनयो विप्रविख्यात बल पौरुषः ३४ इति श्री
मार्कण्डेय पुराणे नरिष्यन्त चरितं १३३ मार्कण्डेय उवाच नरिष्यन्तस्य तनयो दुष्टारिदमनो दमः ॥
शक्रस्येव बलं तस्य दया शीलं मुनेरिव १ बाभ्रव्यासि न्द्रसेनायां स जज्ञे तस्य भूभृतः नव वर्षाणि जठरे-
स्थित्वा जातु र्महा यशाः २ यस्माद्दयामास दमं मात रं जठरे स्थितः दम शील श्च भविता यत श्चायं नृ-
पात्मजः ३ ततस्त्रिकाल विज्ञानः सहितस्य पुरोहितः दम इत्य करोन्नाम नरिष्यन्त सुतस्य तु ॥ ४ ॥

२४।

स दमो राज पुत्र स्तु धनुर्वेद म शेषतः जग्राह नर राजस्य सकाशा द्वृष पर्व्वणः ५ दुन्दुभे र्दैत्य वर्य्यस्य त-
पोवन: निवासिनः सकाशाज्ज गृहे कृत्स्नम स्त्रग्राम ञ्च तत्त्वतः ६ शक्तेः सकाशाद्वेदां श्च वेदाङ्गान्य
खिलानि च तथा र्ष्टिषेणा द्राजर्षे र्जगृहे योग मात्मवान् ७ तं स्व रूपं महात्मानं गृहीता स्त्रं महा बलं
स्वयं वे रेह कृता पित्रा जगृहे सुमना पतिं ८ सुता दशार्णाधिपते र्व्वलिन श्चारु कर्म्मणः पश्यतां सर्व्व भू-
तानां येतदर्थ मुपागताः ९ तस्याञ्च मातुलो ऽभून्मद्र राजस्य वै सुतः सुमना यां महानादो महा बलः
पराक्रमः १० तथा विदर्भाधिपतेः पुत्रः संक्रन्दनस्य च वपुष्मान् राज पुत्र श्च महा धनु रुदारधीः ॥ ११ ॥
ते ऽथ याता हतं दृष्ट्वा दुष्टारि दमनं दमं मन्त्रया मासु रन्यो ऽन्यं तत्रा नङ्ग विमोहिताः १२ एतामस्य बला
त् कन्यां गृहीत्वा रूप शालिनीं गृहं प्रयामस्त स्ये यम स्माकं यं ग्रहिष्यति १३ भर्त्तं बुद्ध्या वरा रोहा स्व-
यम्वर विधानतः तस्येच्छ यानो भविनी भार्य्या धर्मोप पादिता १४ अथ नेच्छति सा कञ्चिद स्मा-
कं मदिरेक्षणा ततस्त स्य भविन्नी सा यो दमं घात यिष्यति १५ मार्कण्डेय उवाच इति ते नि श्चयं

कृत्वा त्र्यः पार्थिवनन्दनाः हृत्तां सु चार्व्वङ्गींद मधार्थ्यानुवर्त्तिनीं १६ ततः केचिन्नृपास्तेषां ये तत्र-
क्षाविचुक्रुशुः चुक्रुशुश्चापरे भूपाः केचिन्मध्यस्थतां गताः १७ ततो दमस्तान् भूपालानवलोक्य सम-
ततः अनाकुलमना वाक्यमिदमाह महामुने १८ दम उवाच भो भूपा धर्म्मकार्य्येषु यद्वदन्ति स्वयम्बरे
अधर्मो वाथवा धर्मो यदेभिर्गृह्यते बलात् १९ यद्यधर्मो नमे कार्य्यं मन्यभार्य्या भविष्यति धर्मो वा-
तद्दलं प्राणोधैरस्यन्ते ऽरिलङ्घने २० ततो दशार्णाधिपतिश्चारुधर्मा नराधिपः निःशब्दं कारयित्वा
तत्सदः प्राह महामुने २१ दमेन यदिदं प्रोक्तं धर्माधर्माश्रितं नृपाः तद्दृष्ट्वं यथा धर्मो ममास्य चनलु-
प्यते २२ मार्कण्डेय उवाच ततः केचिन्महीपालास्तमूचुर्व्वसुधाधिपं परस्परानुरागेण गान्धर्व्वो
विहितो विधिः २३ क्षत्रियाणां परमयं नविट्शूद्रद्विजन्मनां दमनाश्रित्य निष्पन्नः स चास्या दुहितुस्त-
व २४ इति धर्मा दमस्येषा दुहिता तवयार्थिव यो ऽन्यथा वर्त्तते मोहात् कामात्मा सम्प्रवर्त्तते २५ तथा-
ऽपरे तदा प्रोचुर्महात्मानो हि भूभृतां पक्षेये भूभृतो विप्र दशार्णाधिपतेर्व्वचः २६ मोहात् किमाह धर्-
मोऽयं गान्धर्व्वः क्षत्रजन्मनः नत्वेष शस्ता नान्यो हि राक्षसः शस्त्रजीविनां २७ बलादिमां यो हरति
हत्वा तु परिपन्थिनः तस्येवाश्चो राक्षसेन विवाहेनावनीश्वराः २८ प्रधानतर एवो ऽत्र विवाह हितये
मतः क्षत्रियाणामतो धर्म्मो महानन्दादिभिः कृतः २९ मार्कण्डेय उवाच अथ प्रोचुः पुनर्भूपा ये ऽ-
पूर्व्वमुदिता नृपाः परस्परानुरागेण जातिधर्म्माश्रितं वचः ३० सत्यं शस्तो राक्षसो ऽपि क्षत्रियाणां
परो विधिः किन्त्वसो जनकस्याम्ये कुमार्य्यानुमतो वरः ३१ हत्वा तु पितृसम्बन्धं बलेन ह्रियते हि-
या सराक्षसो विधिः प्रोक्तो नान्यभर्त्तृकैरस्थिता ३२ पश्यतां सर्व्वभूपानामनया यद्वृतो दमः गान्ध-
र्व्वस्येहनिष्पत्तौ विवाहो राक्षसो ऽनकः ३३ विवाहितायाः कन्यायाः कन्यात्वं नैव विद्यते कन्याया-
श्च विवाहेन संबन्धः पृथ्वीश्वराः ॥ ३४ तद्दमेये बलादेनां दमादादातुमुद्यताः बलिनस्ते यदि ततः कु-
र्व्वन्तु नतु स शतत ३५ मार्कण्डेय उवाच तत्र श्रुत्वा ऽसौ दमः कोपकषायीकृतलोचनः आरोप

भूमावपातयत् ५७ सपातितस्ततो भूमौ विह्वलाङ्गःसवे पथुः विनिहन्तमतिर्युद्धाद् भूवस्क्षितिपात्मजः ५८
तमालोक्य तथा भूतम युद्ध मति मात्मवान् उत्सृज्यादाय सुमनां सुमनाःप्रययौदम ः ५९ ततो दशार्णाधिपतिः
प्रीति मान करोत्तयोः दमस्य सुमनाया श्च विवाहं विधि पूर्व्वकं ६० कृतदारोदमस्तत्र दशार्णाधिपतेःपुरे
स्थित्वाऽल्पकालं प्रययौ सभार्य्यो निजमन्दिरं ६१ दशार्णाधिपति श्चा सौ दत्त्वा नागां स्तुरङ्गमान् रथा
गोश्वखरोष्ट्रां श्च दासीदासां स्तथा बहून् ६२ वस्त्रालङ्कार चापादि वरोपस्कर मात्मनः अन्यैस्ते श्च तथा
भाण्डैः परिपूर्णां व्यसर्जयत् ६३ इति श्री मार्कण्डेय पुराणे दम चरिते १३४ मार्कण्डेय उवाच ततो
लव्ध्वा तथा पत्नीं सुमनां सुमहामुने प्रणाम्य स पितुः पादौ मातु श्च क्षिति पात्मजः १ साचतौश्वशुरौ
सुभ्रूर्नेनाम सुमना तदा ताभ्यां तौ च तदा विप्र आशी र्भिर भिनान्दितौ २ महोत्सव श्च संजज्ञे नरिष्यन्त
स्य वै पुरे कृतदारे च संप्राप्ते दशार्णाधिपतेः पुरात् ३ सम्बन्धिनं दशार्णेशं जितां श्च पृथिवीश्वरान् ॥
श्रुत्वा पुत्रेण सुसुदे नरिष्यन्तो मही पतिः ४ सोऽपि रेमे सुमनया महाराजसुतो दमः वरोद्यानवनोद्दे-
श प्रासाद गिरि सानुषु ५ अथ कालेन महता रममाणा दमेन सा अवाप गर्भं सुमना दशार्णाधिपतेः
सुता ६ सोऽपि राजा नरिष्यन्तो भुक्त भोगो मही पतिः वयः परिणति प्राप्य दमं राज्येऽभिषिच्य च
७ वनं जगामे न्द्रसेना पत्नी चास्य तपस्विनी वाणप्रस्थ विधानेन स तत्र समतिष्ठत ८ दाक्षिणात्यः
सुदुर्वृत्तः संक्रन्दन सुतो वने वपुष्मान् स मृगान् हन्तुं ययावल्प पदानुगः ९ सते दृष्ट्वा नरिष्यन्तं ताप
सं मल पङ्किनं इन्द्र सेनाञ्च तत्पत्नीं तप साति सुदुर्बलां १० पप्रच्छ कस्त्वं भो विप्रःक्षत्रियो वा वने
चरः वाणप्रस्थ मनुप्राप्तो वैश्यो वा मम कथ्यतां ११ ततो मौन व्रती भूपो न हितस्योत्तरं ददौ इन्द्र
सेना च तत्सर्व्वं मा च ष्टा स्मै यथा तथं १२ मार्कण्डेय उवाच ज्ञात्वा तञ्च नरिष्यन्तं वपुष्मान पितुः
रिपोः प्राप्तोऽस्मीति वदन् कोपात् जटासु परिगृह्य च १३ हाहेति चेन्द्र सेनायां रुदन्त्यां वाष्पगद्गदं
चकर्ष कोपात् खड्गञ्च वाक्यञ्चेद मुवाच ह १४ निर्जितः समरेयेन येन मे सुमना हृता दमस्य तस्य पि-

तं हनिष्येऽवतु तन्दमः १५ येनाखिलं मही पाल पुत्राः कान्यार्थ मागताः अवभूता हनिष्येऽहं पितरं तस्य दुर्म्मतेः १६ यो धनेषु स्वरूपेरा दत्तो यस्य दुरात्मनः सद्दसी वार यत्वेव हान्मि तस्य रिपोर्गुरु १७ मार्कराडेय उवाच इत्युक्त्वा स दुराचारो वपुष्मान वनो पतिः क्रन्दन्त्या सिन्द्रसेनायां शिरश्चिच्छेद तस्य च १८ ततो धिग्धिङ् मुनिजन अन्ये च वनवासिनः तमूचुः स च तं हत्वा जगाम स्वपुरं वनात् १९ गते तस्मिन् विनिश्वस्य सेन्द्रसेना वपुष्मति प्रेषयामास पुत्रस्य समीपं शूद्र तापसं २० गच्छेथा आयुष्मे पुत्रं दमं ब्रूहि वचो मम अभिज्ञो ह्यसि मङ् ते वृत्तान्तं प्रोच्यतेऽत्र किं २१ तथापि वाच्यः पुत्रो मे यद्वक्ष्यति दुःखिता लङ्घनामी ह्यभिमादि लोक्येतो महीपतेः २२ मङ्गत्रोऽधिकतो राजा चतुर्णां परिपालकः त्वमाश्रमाणां किंयुक्तो तापसान् यन्निरीक्षसि २३ भर्त्ता मम नरिव्यन्त स्ता पसस्त परिस्थितः विलपन्त्यास्तथा नाथो यथा नास्ति तथा त्वयि २४ आकृष्य केशेषु बलादपरावं विना ततः हतो व पुष्कता ख्याति मिति ते भूयतिगतः २५ एवं स्थिते तत क्रियतां यथा धर्म्मो न लुप्यते तथा चैनेव वक्तव्य मतोऽस्मत्रापसीह्यहं ॥ २६ ॥ पिता ह्यस्त पस्वी च नापराधेन दूषितः निहतो येन यत्तस्य कर्त्तव्यं तद्धि चिन्त्यतां २७ सन्ति ते मन्त्रिणो वीराः सर्व्वशास्त्रार्थवेदिनः तैः सहालोच्य यत्कार्य्यं मेवम्भूते कुरुष्व तत् २८ नास्माकमधिकारोऽत्र तापसानां नराधिप कुरुष्वे तदितीत्यं त्वमेवं भूपति भाषितं २९ विदूरथस्य जनको यवनेन यथा हतः तथा यत्नव पुत्रस्य कुलन्ते न विनाशितं ३० जम्भस्यासुरराजस्य पिता दष्टो भुजङ्गमैः तेनाप्यखिलपाताल वासिनः पन्नगा हताः ३१ परा शरस्य पितरि शक्तौ च रक्षसाः हते श्रुत्वाऽग्नौ पातितं कार्त्स्नं रक्षसामभवत् कुलं ३२ अन्यस्यापि स्व वंशस्य लङ्घना क्रियते ह्यिया तो नाल क्षत्रियः सोढुं किं पुनः पितृ मारणं ३३ नायं पिता ते निहतो नास्मिन् शास्त्रं निपातितं त्वामत्र निहतं मन्ये त्वयि शास्त्रं निपातितं ३४ बिभेत्यस्य हि कः शास्त्रं न्यस्तं येन वनौकसां तव भूपस्य विप्रस्य मारिते तु बिभेतु वा ३५ तवेयं लङ्घना युक्ता यदस्मिं स्त त्तसा चर वपुष्मति महाराज सम्भृत्य ज्ञाति बान्धवे ३६ मार्कराडेय उवाच इति संक्रा-

न्तसन्देशमिन्द्रसेनं विसृज्य तं पतिं देहमुपालिङ्ग्य विवेशाग्निं मनस्विनी ४० इति श्रीमार्कण्डेय
पुराणे दमचरिते १३५ मार्कण्डेय उवाच तापसेन समाख्यातं दमस्तेन पितुर्वधं क्रोधेनातीव जज्वा-
ल हविषेवाग्निरुद्धतः १ स तु क्रोधाग्निना धीरो दह्यमानो महामुने करं करेण निष्पिष्य वाक्यमेतदु-
वाच ह २ अनाथ इव मे तातो मयि पुत्रे तु जीवति घातितः सुनृशंसेन परिभूय कुलं मम ३ न्यायवा-
दी जने न स्याध्येष लोक्यात् क्षमास्यहं दुष्टेन आक्रोशिष्टानां पालनेऽपि कृतावधं ४ पिता तथापि
निहतो दृष्ट्वा जीवन्ति शत्रवः तत्किं मेऽनेन बहुना हा तातेति पुनः किं पुनः ५ विलापेनात्र यत्कृत्यं तदेवो-
ऽनुकरोम्यहं यदा हं तस्य रक्तेन देहोत्थेन वपुष्मतः न करोमि गुरोस्तत्र सिंचनं देहस्य हुताशने ६ तच्छो-
णितेनोदककर्म तस्य तातस्य संस्थे विनिपातितस्य सैन्यं निहत्य भोजनञ्च न चेत् प्रवेक्ष्यामि हु-
ताशनन्तत् ७ साहाय्यमस्या सुरदेवयक्ष गन्धर्वविद्याधर सिद्धसंघाः कुर्वन्ति चेत्तानपि चास्त्रपू-
गैर्भस्मीकरोम्येष रुषा समेतः ८ निःसृत्य चापानि कामं पुरारस्तं दैत्यादिसाकं समरे निहत्य भोक्ष्ये
ततोऽहं पृथिवीञ्च कृत्स्नां वह्निं प्रवेक्ष्याम्यनिहत्य तं वा ९ सुदुर्मतिं तापसवृद्धमानिनं वनस्थितं शा-
न्तवचो विविग्नं हन्ताहमद्याखिलबन्धुमित्र पदातिहस्त्यश्वबलैः समेतं १० सद्योऽहमादाय धनुः
सखड्गो रथी तथैवाखिलसैन्ययुक्तः कोऽस्मिन् वियत्काननसमस्ताः पश्यन्तु मे देवगणाः समेताः ११ योऽथः
सहायो भविताद्य तस्य मया समेतस्य रणाय भूयः तथैव निःशेषकुलक्षयाय समुद्यतोऽहं निजबाहु
सैन्यः १२ यदि कुलिशकरोऽस्मिन् संयुगे देवराजः पितृपतिरथ चोग्रदण्डमुद्यम्य कोपात् धनपति
वरुणाकौ रक्षितुं तं यतन्ते निशितशरवरौघैर्घातयिष्ये तथापि १३ नियतमतिरदोषः काननाखण्ड
लोको निपतितफलभक्षः सर्वभूतेषु मैत्रः प्रभवति मयि पुत्रे हिंसितो येन तातः पिशितरुधिरतृ-
प्तास्तस्य सन्त्वद्य गृध्राः १४ इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे दमचरिते १३६ मार्कण्डेय उवाच दमेन राज्ञा
इत्युक्ते पितुः शत्रुः पलायितः मन्त्रिता तापसोऽन्यत्र तव्यतां निर्भयं महत् १ पलायनपरान् दृष्ट्वा कि-

ञ्चिन्तो क्तं दमेन तान् १ मार्कण्डेय उवाच एतत्तव्वं सुपाख्यानं धर्म्यं स्वर्गा पवर्गदं यः शृणोति पठे द्वापि सिद्धं तस्य समीहितं २ आधि व्याधिज दुःखेन कदाचिन्नाभि युज्यते ब्रह्म हत्यादि पापेभ्यो मुच्य तेनात्र संशयः ३ सन्तः सुजन मित्राणि भवन्ति हित बुद्धयः नाश्यः संभविष्यन्ति दस्य वो वा कदाचन ४ सदयो मिष्ट भोगी च दुर्भिक्षे नावसीदति परदार परद्रव्य पर हिंसादि किल्विषैः ५ मुच्यते ऽनेक दुःखेभ्यो नित्यञ्चैवारगोत्तम ऋद्धि र्वृद्धिः स्मृतिः शान्तिः श्रीः पुष्टिस्तु ष्टिरेव च नित्यं तस्य भवेद्दिप्र यः शृणोति कथामिमां ६ मार्कण्डेय पुराण मेतद खिलं शृण्वन्न शोच्यः पुमान् सोत्रास्य गुणैर्धेत्र समयं श्रोच्योन सो ऽपि द्विज योग ज्ञान विशुद्ध शुद्ध सहितः स्वर्गादि लोके ऽप्यसौ आक्रान्तेश्च सुरादिभिः परिवृतः स्वर्गे सदा पूज्यते ७ पुराण मेतच्छ्रुत्वा च ज्ञान विज्ञान संयुतं विमान वर मारुह्य स्वर्गलोके महीयते ८ इति श्री मार्कण्डेय पुराणं समाप्तं १३७ मार्कण्डेय उवाच इति प्रतिज्ञाय तदा वधन्तस्य दुरात्मनः कोपामर्ष विवृत्ताक्षः सर्व्वे च बल शालिनः हा हतो ऽस्मीति पितरं ध्यात्वा देवं विनिघ्नतान् प्रोवाच मन्त्रिणः सर्वानाति नाथ पुरो हितं दम उवाच यदत्र हात्त्वं तद् ब्रूत तात ग्राह्ने सुरालयं श्रुतं भवद्भिर्यत्प्रोक्तं तेन वृद्ध तपस्विना वृद्ध स्ताप स्वी सन्नृपो वान प्रस्थव्रते स्थितः मौनव्रत धरो ऽशास्त्रो मन्मात्रा चेन्द्र सेनया प्रोक्तः संसृष्ट्या नेन याथा तथ्यं वपुष्मते तेना ऽपि स्वङ्ग मा कृष्य जटां सव्येन पाणिना हत्वा यथा तन्दुष्टात्मा लोक नाथ मनाथवत् माता च संदिश्य च मांधिक् शब्दं व्यर्थ पौरुषं मन्त्रा सारथ्यञ्च निः श्रीकं प्रविष्टा हव्य वाहनं हत्वा पुरस्थ पादातं सैन्यञ्च परी कल्पितं अनिमित्तं पितुर्वैर महत्त्वा पित्त घातकं अकृत्वा तु दचो मातुर्जीवितं किमि होत्सहे मन्त्रिणस्त द्वचः श्रुत्वा हा हेत्युक्ता तदा ऽभवन् हृत वन्तो विमनसः सर्वत्र बल वाहनाः निर्ययुः सपरीवाराः पुरस्कृत्य दमं नृपं गृहीत्वा चाग्निषो विप्राग्नि काल ज्ञात पुरोधसः अहिः राड्विवनि स्वस्य दमः प्रायाद्वपुष्मतं सीमा पालादि सामन्त निघ्नन् याम्यां दिशं त्वरन् सक्रन्दन सुतेनापि दमोज्ञातो वपुष्मता आयातः सपरीवारः सामात्यः सपरिच्छदः

मा॰पु॰
२९८

अकस्मिते न मनसा सैन्या निर्दिदेशाह दूतञ्च प्रेषया मास निर्गम्य नगराद्बहिः त्वं शीघ्रतर मायाच्छ नरि-
ष्यन्तः प्रतीक्षन्ते सभार्य्यः सत्रबन्धो त्वं समायाहि समान्तिकं इतिमद्बाहु निर्मुक्ताः शिता वाणाः पिपासि-
ताः भित्वा शरीरं संग्रामे पास्यन्ति रुधिरं तव श्रुत्वा दमस्तु तत्सर्व्वं दूत प्रोक्तं ययौ त्वरन् स्वहत्वा मतिरां
पूर्व्वोक्तां निश्वसन्नुरगो यथा आहूतः समरे चैव पुमान् सेना विनास्थिना ततो युद्धमभीवासीद्दमस्य च
वपुष्मता रथीच रथिना नागी हस्तिना हयिना हयी अयुध्यन्त च विक्षुब्धं तद्युद्धं तु मुलो ऽभवत पश्य-
तां सर्व्व देवानां सिद्ध गन्धर्व्व रक्षसां चक्रस्येव सुधा प्रक्षन् युध्यमाने दमे युधि [illegible] स्त्व सा
राः सहस्त्र शः ततो दमेन युयुधे सेनाध्यक्षो वपुष्मतः हृदि विव्याध च दमं [illegible] के तस्मि-
न्नि पतिते सैन्यं पलायन परंह्य भूत अस्वामिके ततः प्राह दमः शत्रु दमस्तथा [illegible] आतथि-
त्वा तपस्विनं अत्रास्व ञ्च ततः सैन्यं सन्निधो ऽसि निवर्त्तताम् ततो विवसुः सदमो [illegible] मानुजं ॥
सपुत्रैः सहसं वार्थं बान्धवैर्युयुधे रथी ततः शरासनान्मुक्त वाणो व्याप्तं ततो दिशः दमञ्च सरथञ्चाशुश
रजालैरपूरयत् ततः पितृवधोत्थेन कोपेन स दमस्तथा चिच्छेदास्तोच्छरांस्तेषां विव्याधान्येस्तानपि
एकेनैकेन वाणेन सप्त पुत्रांस्तथा द्विज सम्बन्धि वान्धवा न्मित्रान् निनाय यमसादनं वपुष्मान् सरथी क्रोधा
न्निहतात्मज वान्धवः युयुधे च स तेनाजौ सरथी विबुधो यमः चिच्छेद तस्य तान्वाणान् सदमः प्रत्युवाच
ह युयुधाते च संरब्धौ परस्पर जयैषिणौ परस्पर शराघात विच्छिन्न धनुषौ त्वरन् गृहीत खड्ग सुप्यस्य।
चि क्रीडति वपुष्मति दमः स्पर्गान्नृपं ज्ञात्वा पितरञ्च स्थितं वने केशेष्वाकृष्य चाक्रम्यानिपात्य धरणीत-
ले शिरोधरां यो पादेन भुजमुद्यम्य चाब्रवीत् पश्यन्तु देवताः सर्व्वे मानुषाः पन्नगाः खगाः पाठ्य॰
मानं च हृदयं सत्रबन्धो वपुष्मतः एवमुक्ता च सदमो हृदयञ्च व्यदारयत स्वात्तकाम स्व स्सैरैः स तजेनं
निवारितः ततश्चकार तातस्य रक्तेनैवोदकक्रियां आनृण्यं प्राप्य स पितुः पुनः प्रयात स्वमन्दिरं वपु-
ष्मतश्च मांसेन पिण्डदानं चकारह ब्राह्मणान् भोजयामास रक्षः कुलसमुद्भवान् एवं विधाहि राजानो बभू-

वु: सूर्य्यवंशजा: अन्येऽपि सुधिय: शूराय ज्वान: शास्त्र कोविदा: वेदान्त पदमानी स्तान्न संख्या तु मि-
होत्तमे एतेषां चरितं श्रुत्वा नर: पापै: प्रमुच्यते पक्षिण ऊचु: एव मुक्त्वा जैमिनेयं मार्कण्डेयो महा
मुनि: विसृज्य क्रौष्टुकिं मुनिं चक्रे माध्यान्हिकीं क्रियां अस्माभिश्च श्रुतं यस्माद्यत: प्रोक्तं महामुने॥
अरिणमा स्मिद्ध मे तद्धि पुरा प्रोक्तं स्वयम्भुवा मार्कण्डेयाय मुनये यत्तेऽस्माभि रुदाहृतं पुराणं पवित्रमा
पुण्यं धर्म्मकामार्थसिद्धिदं पठतां शृणवतां मह्य: सर्व पाप प्रमोचनं आदावेव कृता येच प्रश्ना श्चत्वार
एवहि पिता पुत्रस्य सम्वाद स्तथा सृष्टि: स्वयम्भुव: तथा मनूनां स्थितयो राज्ञाञ्च चरितं मुने अस्मा
भिरतत्ते प्रोक्तं किमद्य श्रोतु मिच्छसि एतान् सर्व्वोत्तरान् श्रुत्वा पठित्वा वा शुभानिच विधूय सर्व पापा-
नि ब्रह्मणां चैक्यतां व्रजेत् जैमिनिरुवाच भारते नष्ट सन्देह संशय स्फोटना द्विजा: उक्त वद्भि: कृतं
यत्नं कश्चिदर्थ: करिष्यति यूयं दीर्घायुष: सन्तु: प्रज्ञा बुद्धि विविक्तदा: सांख्ये योगे तथाचास्तु बुद्धि-
रव्यभिचारिणी पितृ शाप कृता दु:खा होस्मिन स्थ व्यपेतुव: एताइत्का वचनं जगाम स्वाश्रमं मुनि:
चिन्तयन् परमोदारं पक्षिणां वाक्य मीरितं इति श्री मार्कण्डेय पुराणं समाप्तं॥१२५॥

अथ माहात्म्यम्

ब्रह्मोवाच अष्टादश पुराणानि यानि प्राह पितामह: ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवञ्च शैवं भागवतन्तथा तथा-
न्यं नारदीयञ्च मार्कण्डेयञ्च सप्तमं आग्नेयमष्टमं प्रोक्तं भविष्यं नवमन्तथा दशमं ब्रह्मवैवर्त्तं लैङ्गमे
कादशं स्मृतं वाराहं द्वादशं प्रोक्तं स्कान्द मत्र त्रयोदशं चतुर्दशं वामनञ्च कौर्म्मं पञ्चदशं तथा मात्स्य
ञ्च गारुडञ्चैव ब्रह्माण्डञ्च तत: परं अष्टादश पुराणानां नाम धेयानि य: पठेत् त्रि सन्ध्यं जपतो नित्य
नश्व मेध फलं लभेत् ब्रह्महत्यादि पापानि यान्यन्यान्य शुभानिच तानि सर्वाणि नश्यन्ति तृणं वातह-
तं यथा पुष्करे दानजं पुण्यं श्रवणादस्य जायते सर्ववेदाधिक फलं समाप्या चाधि गच्छति सूद्रेत॰

पूजयेच्छास्त्रं यथा देवं पितामहं गन्धपुष्पैस्तथा वस्त्रैर्ब्राह्मणानाञ्च तर्पणैः यथाशक्त्या च दातव्यं
न्वय यानादि वाहनैः अपूज्य पाठकं तीरं श्लोकमेकञ्च शृण्वतां नासौ पुण्यमवाप्नोति आसं चौरः
स्मृतो हि सः न तस्य वेदाः शीलान्ति पितरो नैव पुत्रकः इतं श्राद्धञ्च नैवास्ति तीर्थस्नानफलं न च अवज्ञया
न श्रोतव्यं शास्त्रमेतद्धि चक्षुषोः पठ्यमाने त्ववज्ञाते साधुभिः शास्त्रमुत्तमे श्रुत्वा तत्पूजयेद्यस्तु पु-
राणां सप्तमं पुनः सर्व्वपापविनिर्मुक्तः पुनात्येव निजं कुलं पूतो याति न सन्देहो विष्णुलोकं सनातनं
पुनः सप्तमनुयावद्धुत्वा भोगान् यथेप्सितान् पृथिव्यां नैव मुक्तो च परं योगमवाप्नुयात् नास्तिकाय
न दातव्यं हृज्ञादि प्रभाविणाय गुरु द्विजाति निन्दाय तथा भग्नव्रताय च माता पित्रोर्निन्दकाय वेदशा-
स्त्रादिनिन्दिने भिन्नमर्य्यादिने चैव तथा वेज्ञाति कोपिने एतेषां नैव दातव्यं प्राणैः कण्ठगतैरपि लो-
भाद्यदि वा मोहाद्भयाद्वापि विशेषतः पठेद्वा पाठयेद्वापि स गच्छेन्नरकं ध्रुवं पुराणं सरसंख्या च प्र-
ख्याता तत्त्वबुद्धिना श्लोकानां षट् सहस्राणि तथा चाष्टशतानि च श्लोकास्तत्र नवाशीति एकादस॰
माहिताः कथिता मुनिना पूर्व्वं मार्कण्डेयेन धीमता इति श्री मार्कण्डेय पुराणे पुराण माहात्म्यं स-
माप्तं मार्कण्डेय उवाच दमेनराजा इत्युक्ते पितुः शत्रुः पलायित इत्यादस्य इति मार्कण्डेय पुराणं
समाप्तः मित्यंतः वंगाल देशीयाचार्य्य संमतः पाठ इति मैथिलाचार्य्येस्तु अस्मिन्पाठे प्रक्षिप्ते मिनि सं-
वाद पूर्त्यांधारक संगत्य भावात् तत्राध्याये नृप दम सम्बंधि युद्धा वर्णनं न च दम प्रज्ञातार्थ प्राकव्या भा-
वाच्च तत्रैव मार्कण्डेय उवाच इति प्रतिज्ञाय तदा वधं तस्य दुरात्मनः इत्यादि लिखित्वा पक्षि जैमिनि-
सम्वाद संगति सहिता ग्रन्थ समाप्ति कृता इति ध्येयम् अतः स्थलद्वये मार्कण्डेय पुराणं समाप्तमित्युक्तम्

इति

नामकिताब	नामकिताब	नामकिताब	नामकिताब	नामकिताब	नामकिताब
१२ हरिवंश पर्व	रामायण का इतिहास	कृपा प्रिया	रागप्रकाश	क़िस्सा गुल व सनोवर	ज्ञानमाला
रामायण राम विलास	रामायण मानस दीपिका	विजयमुक्तावली	लावनी	सहस्र रजनी चरित्र	गोपीचंद भरतरी
रामायण तुलसीकृत	रामायण कवितावली	अनेकार्थ	शृंगार बत्तीसी	राबिनसन का इतिहास	कथा श्रीगंगा जी
रामायण सटीक मय मा-	रामायण गीतावली	छन्दोर्णव पिंगल	**क़िस्सा वग़ैरह**	**वैद्यक**	श्रवण यात्रा
नस दीपिका कोश आदि	रामायण गीतावली स-	कविकुलकल्पतरु	नानार्थनो संग्रहावली	निघण्ट भाषा	भरतरी गीत
तथा मय तसवीर सटीक	विनयपत्रिका बा-मो-	रसराज	ब्रह्मसार	रस विनोद	दान लीला व नाग लीला
तथा जिल्द बंधी	विनय पत्रिका चा-शि-	सतसई सटीक	शिवसिंह सरोज	वैद्यजीवन	दोहावली रत्नावली
तथा मोटे अक्षरों की मय	**पुराण**	सतसई	भक्तमाल	औषधिसंग्रह कल्पवल्ली	गोकर्ण माहात्म्य
तसवीर	देवी भागवत	सभाविलास	रामाभिषेक नाटक	अमृतसागर	श्री गोपाल सहस्रनाम
तथा मय क्षेपक	**वेदान्त**	तुलसी शब्दार्थ	इन्द्रसभा	वैद्यमनोत्सव	कथा सत्यनारायण-
रामायण तुलसीकृत के	योगवाशिष्ठ	भजनावली	विक्रमविलास	**ज्योतिष**	हनुमानबाहुक
सातों काण्ड	प्रबोधचंद्रोदय नाटक	प्रेमरत्न	बैताल पच्चीसी	जातकचन्द्रिका	जनकपच्चीसी
१ बालकाण्ड	**काव्य**	युगलविलास	सिंहासन बत्तीसी	जातकालंकार	आनन्दामृतवर्षिणी
२ अयोध्याकाण्ड	सूरसागर	चित्रचन्द्रिका	पद्मावती खण्ड	दैवज्ञाभरण	वनयात्रा
३ आरण्यकाण्ड	कृष्णसागर	बारहमासा बलदेवकृत	शुकबहत्तरी	ज्ञानस्वरोदय	कायस्थवर्ण निर्णय
४ किष्किन्धाकाण्ड	विश्रामसागर	मनोहरलहरी	बकावली सुमन	रमलसार	विहार वृन्दावन
५ सुन्दरकाण्ड	प्रेमसागर	गंगा लहरी	चहार दरवेश	इन्द्रजाल	समरविहार किह्नदल
६ लंकाकाण्ड	व्रजविलास	यमुना लहरी	क़िस्सा हातमताई	**मुतफ़र्रक़ात**	कल्प भाष्य
७ उत्तरकाण्ड	व्रजविलास छोटा	जगद्विनोद	अपूर्व कथा	शनिश्चर की कथा	**दरसी**
रामायण शब्दार्थकोष		**राग**			अक्षरावली

नामकिताब	नामकिताब	नामकिताब	नामकिताब	नामकिताब	नामकिताब
स्वयम्बोध	नागरी व कैथी	भोज प्रबन्ध सार	भाषा काव्य संग्रह	अयोध्या कांड	उर्दू कैथी महाजनी
ज्ञान चालीसी		राज नीति	कवितरत्नाकर१भा-	आरण्य कांड	
दोहावली	वर्णमाला कैथी१भा-	तथा	तथा २ भाग	किष्किन्धा काण्ड	टिकटकेलासन्सका
बालाबोध	तथा २ भाग	भाषालघुव्याकरण	मंगल कोष.	सुन्दर कांड	ऐक्ट २ सन १८७८ई०
विद्यार्थीकीप्रथमपु	तथा कैथी फ़ारसी	तथा २ भाग	अंक प्रकाश	लंका कांड	[illegible]
किताबजंत्री	नागरी हरूफ़मुफ़र्रदात	भाषा तत्त्व दीपिका	गणितप्रकाश १ भा-	उत्तरकांड	ऐक्टलगान मालगुज़ारी व
गणितकामधेनु	अक्षरारम्भ	भाषा चन्द्रोदय	तथा २ भाग	गुटिका	शिमाली१० सन१८७३ई०
लीलावती	वर्णप्रकाशिका १भा-	भूगोल तत्त्व	तथा ३ भाग	१ भाग	इंडियन पिनल कोड
पटवारियोंकीपुस्तक४भा-	तथा २भाग	भूगोल वर्णन	तथा ४ भाग	२ भाग	मजमूआज़ाबिताफ़ौजदा-
	सूरज पुरकीकहानी	इतिहासतिमिरनाशक	गणितक्रिया	३ भाग	री ऐक्ट १० सन् १८८२ई०
सर्रिश्ते तालीमकी	धर्मसिंहका वृत्तांत	१ भाग	क्षेत्र प्रकाश	हिदायतनामामुदर्रिसान	ऐक्टइस्टाम्प १सन१८७९ई०
पुस्तकें	शिक्षावली	२ भाग	क्षेत्रचन्द्रिका २भाग	पशुचिकित्सा	ऐक्टरजिस्टरी ३सन१८७७ई०
	शिशुबोध	३ भाग	सकील शायरा	पट्टा बरवत कैथी	ऐक्ट इस्टाम्प अदालत ७
संस्कृत	पत्रहितैषिणी	अवधदेशीय भूगोल	रेखा गणित १ भाग	तथा क़बूलियत	सन् १८७०ई०
ऋजुपाठ	पत्र दीपिका	इंगलिस्तान का इतिहास	तथा २ भाग.	रजिस्टर दाख़िलख़ा-	मजमूआ ऐक्ट ...
१ भाग	विद्याचक्र	भारतवर्षीय इतिहास	बीजगणित १ भाग	रिज तुलबा मदर्सा	न १९ सन १८६९ई० ...
२ भाग	विद्यांकुर	हितोपत्रिका	तथा २भाग	रजिस्टर हाज़िरी पाठशा-	दारी २६ सन १८६१ई० ...
३ भाग	पदार्थ विद्यासार	बाला भूषण	रामायण तुलसी कृत	क़ानून	ऐक्टइस्टाम्प दस्तावेज़ात
धात्वराव	पदार्थ ज्ञान विटप	पद्य संग्रह	बालकांड	पटवारियों के क़ायदे	१८ सन् १८६९ई०